ISSN 9125 0912

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№ 9/2 Том 20 2012

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); акад. Академії наук ВШ України, д-р техн. наук, проф. **М. М. Дронь** (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.- мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайно**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

***Серія*:** **ФІЛОСОФІЯ**
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 22 (3)

Дніпропетровськ

УДК
ББК

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
згідно з планом видань на 2012 р.

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспеты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн,** д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв;** д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); докт. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков;** к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Р е ц е н з е н т и :
д-р філос. наук, проф. **В. П. Капітон**
д-р філос. наук, проф. **Ф. І. Прокоф`єв**

© Дніпропетровський національний університет, 2012

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 352

Н. Р. Абрамчук

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджено сутність феноменів місцевого самоврядування та територіальної громади. Розглянуто основні проблеми використання потенціалу територіальної громади в умовах сучасного суспільства. Автор пропонує методичні принципи та механізми оптимізації відносин територіальних громад.

Ключові слова: безпосередня демократія, місцеве самоврядування, територіальна громада, статут територіальної громади.

Исследована сущность феноменов местного самоуправления и территориальной громады. Рассмотрены основные проблемы использования потенциала территориальной громады в условиях современного общества. Автор предлагает методические принципы и механизмы оптимизации отношений территориальных общин.

Ключевые слова: непосредственная демократия, местное самоуправление, территориальная община, устав территориальной громады.

The essence phenomena of local self-government and territorial community are considered. The article discloses main problems of the concept potential of "territorial community" in a modern society. The author suggests mechanisms optimize relations between territorial communities.

Keywords: direct democracy, local self-government, territorial community, statute of territorial community.

© Н. Р. Абрамчук, 2012

На сучасному етапі розвитку демократії в Україні, одним із основних завдань є реформування механізмів влади народу на місцях, оскільки саме місцеве самоврядування виступає виразником самодіяльності громадян, їх правом вирішувати питання місцевого значення. З огляду на це, основним і первинним суб'єктом місцевого самоврядування є територіальна громада.

Актуальною постає проблема становлення та реалізації форм безпосередньої демократії як реальної політичної участі територіальної громади щодо вирішення повсякденних проблем. Особливістю України є поєднання централізованого і децентралізованого принципів здійснення державної влади (ст.132 Конституції України), що в свою чергу відбивається на ефективності місцевого самоврядування, існування невизначеності понять в нормативно-правовій базі [9]. Проблема повноцінної організації системи самоврядування полягає не тільки у внутрішньополітичній площині, але і виражає важливість у вироблені зовнішньополітичного курсу. Так, для України забезпечення самоврядності громадян на основі принципу субсидіарності є необхідною передумовою для послідовної інтеграції в ЄС.

У вітчизняній науці формування сучасних поглядів на інститут місцевого самоврядування почалося тільки із 1990р. Для наукового розуміння життєдіяльності територіальних громад важливими є теоретичні та практичні напрацювання в напрямках державного управління, муніципального права, регіональної політики, місцевого самоврядування, політичних інститутів та процесів (М. Баймуратов [1], О. Батанов [2], І. Видрін [3], Ю. Кириченко [8], В. Кравченко [10], А. Онупрієнко [12], М. Орхіз [13]). Закономірно, що вчені приділяють увагу аналізу функціонування територіальної громади, але тільки в межах свого предмета дослідження.

Метою дослідження постає розгляд політичних аспектів життєдіяльності територіальної громади. Досягненню сформульованої мети сприятиме реалізація наступних завдань: дослідити проблеми політичної участі територіальної громади як засобу реалізації інтересів населення; з'ясувати основні чинники, які обмежують ефективне функціонування самоврядування; запропонувати шляхи удосконалення механізму реалізації функцій територіальної громади.

Трансформація політичної системи активізує реформування механізмів та важелів управління на державному та місцевому щаблях влади. Слід констатувати, що рівень демократії виражається у можливості включення громадян до політики, що найкраще можна проілюструвати на прикладах прямої демократії, яка здійснюється місцевими громадами.

Отож, у системі місцевого самоврядування центральне місце належить територіальній громаді, яка являє собою сукупність історично сформованих видів спільної діяльності людини. На конституційному рівні територіальна громада закріплюється як основний носій функцій і повноважень самоврядування. Але в науці до цього часу немає єдиного визначення поняття [5, с.353].

Крім того, дефініція «територіальна громада» як у працях вітчизняних учених, так і в чинному законодавстві, характеризується різними підходами та кваліфікуючими ознаками [2, с.51]. Так, Конституція України та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» вводять категорію «територіальна громада», під якою розуміють сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [9, 15].

Особлива увага до самоврядування зумовлена його двоїстою природою: «з одного боку вони виступають як форма участі населення у вирішенні питань місцевого значення, а з іншого – як специфічна форма самоорганізації громадян за місцем проживання (близькість їх до громадських організацій)» [8, с.18].

На сьогоднішній день у межах України сформувалися адміністративно-територіальні одиниці, до складу яких входять села, селища, які діють під юрисдикцією єдиних територіальних громад. Прикладом виступає територіальна громада міста Івано-Франківська, яка поширюється на всю територію міста, а також на територіальні громади сіл Вовчинець, Крихівці, Микитинці, Угорники та Хриплин, які мають право на самоврядування. Тому можна погодитися з думкою фахівців у галузі місцевого самоврядування про те, що формування територіальної основи місцевого самоврядування ще не завершилося [5, с. 354].

Слід відзначити, що українські громади ефективно функціонуватимуть тільки тоді, коли зникне тоталітарна спадщина управління і виникне у суспільства потреба в місцевому самоврядуванні.

Вирішенню проблеми самодостатності територіальної громади має сприяти прийняття нею статуту, який визначатиме порядок функціонування самоврядування, територіальні та фінансово-економічні питання. Проте даною прерогативою скористалося тільки 14 з 25 міст, що є обласними центрами (м. Івано-Франківськ зараховується до громади, яка послуговується власним статутом). Саме це і є однією з причин низького використання потенційних можливостей самоорганізації, але тільки наявність статуту не є «рецептом» ефективного функціонування місцевого самоврядування.

Варто відзначити, що в ідеалі територіальна громада може реалізовувати свої інтереси трьома способами: шляхом безпосереднього волевиявлення, за допомогою інститутів самоорганізації (як приклад-громадські комітети) і через представницькі органи та їх виконавчі комітети [11]. На практиці це можна проілюструвати на статуті м. Івано-Франківська, який визначає наступні форми участі жителів у самоврядуванні: міські референдуми; вибори міської та сільських рад, міського та сільських голів; загальні збори громадян за місцем проживання; місцеві ініціативи; громадські слухання; індивідуальні та колективні звернення до органів та посадових осіб місцевого самоврядування територіальної громади міста; участь у роботі органів місцевого самоврядування територіальної громади міста та інші форми, що не заборонені законом [18].

Однак, більшість з цих форм насправді не мають практичного механізму реалізації, тобто є суто декларативними. Так, рішення загальних зборів не є обов'язковими, а лише можуть враховуватися органами місцевого самоврядування в їх діяльності. Подібна ситуація склалася щодо громадських слухань, коли пропозиції, які вносяться за їх результатами, підлягають тільки розгляду органами місцевого самоврядування [4, с.383-384]. В результаті громадяни України відчувають надзвичайно низьку спроможність впливати на ситуацію у країні загалом та у містах і селах, де вони проживають зокрема.

Слід констатувати, що на практиці застосовуються лише кілька найбільш відомих громадськості механізмів, які показують визначену вище тенденцію –зменшення ефективності впливу громади на державну політику. До них належать місцеві вибори і місцеві референдуми як найвищі форми безпосереднього волевиявлення членів територіальної громади, що істотно відрізняються від інших організаційно правових форм, насамперед, конституційністю і законністю, яка полягає у передбаченні та всебічному регулюванні цих форм Конституцією України і відповідними законами.

Головна особливість місцевих виборів полягає в тому, що на них обираються органи, які в подальшому повинні вирішувати не загальнодержавні проблеми, а питання безпосереднього забезпечення життєдіяльності певних людей, що мешкають у містах та сільських населених пунктах. Самоврядний характер територіальної громади забезпечує тісний зв'язок населення

з органами і посадовими особами місцевого самоврядування, гарантує вирішення всіх питань місцевого значення в інтересах громади [7].

Завдяки представницькій сутності місцеве самоврядування здатне найбільш повно акумулювати та втілити політичні очікування та настрої громади, виступає своєрідним показником її політичної активності, зрілості та культури. В таких умовах особливого значення, пройшовши процедуру муніципальних виборів, партії та мери отримують реальні важелі впливу на конструювання «своєї» політики в межах територіальної громади.

Отже, в загальних рисах безпосереднє волевиявлення членів територіальної громади, пов'язане з їхнім вступом у сферу суспільно-політичного життя, можна класифікувати за кількома основами.

По-перше, це самореалізація членами територіальної громади власних запитів, у тому числі самостійне прийняття ними публічно-владних рішень: а) нормативних; б) індивідуальних; в) кадрових (на місцевих виборах і референдумах).

По-друге, це самозаява членами територіальної громади своїх запитів (на загальних зборах громадян за місцем їхнього проживання, з допомогою місцевих ініціатив).

По-третє, це участь територіальної громади у відправленні органами місцевого самоврядування владно-управлінських функцій: а) участь в обговоренні проектів місцевих планів і програм, проектів нормативних актів, прийняття рішень про їх реалізацію; б) участь у здійсненні вже прийнятих планів, програм, актів; в) оцінка результатів діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, загального положення справ у рамках своєї громади, в окремих галузях місцевого життя (місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання).

По-четверте, це контроль з боку членів територіальної громади за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування і депутатів (місцеві вибори, громадські слухання) [11].

Тому можна відзначити, що розвиток прямих форм участі населення у місцевих питаннях залежить від тих умов, які надає політична система для розвитку інституцій безпосередньої демократії.

Сьогодні можна констатувати, що в більшості місцевих громад питання місцевого значення вирішуються незадовільно, а надання публічних послуг здійснюється на неприйнятно низькому рівні. Велика кількість місцевих громад занепадає, особливо у сільській місцевості та невеликих містечках. Активна частина населення мігрує у більші міста, в більш розвинуті регіони та навіть інші країни, населення, що залишається, деградує, в результаті, багато місцевих громад поступово вимирає.

У системі місцевого самоврядування в Україні найслабшою ланкою, без сумніву, є територіальна громада, хоча з правової точки зору – вона є базовим елементом цієї системи. Про слабкість цієї громади свідчать вади її структури, юридичного й фактичного статусу тощо. Таким чином, можна виокремити ряд чинників, які обмежують можливості впливу громадськості на місцевий політичний процес: низький рівень поінформованості громадськості стосовно існуючих механізмів їхнього впливу на процес формування, реалізації та оцінки політики; надмірна подрібненість територіальної громади (т.зв. «матрьошки місцевого самоврядування»); низький фаховий рівень працівників органів публічної влади, органів самоорганізації населення та громадських організацій; відсутність системи поширення позитивного досвіду впливу громадськості на місцеву політику; економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень;криза комунальної інфраструктури; збереження централізованої моделі формування доходів місцевих бюджетів; значна частка – трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, високий рівень їхньої дотаційності; законодавча невизначеність територіальної основи місцевого самоврядування, надмірна централізація повноважень та ресурсів; відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування; невпорядкованість механізму делегування місцевими радами повноважень місцевим державним адміністраціям; неефективне управління та нецільове використання коштів, майна та інших місцевих ресурсів; відсутність стандартів публічних послуг та методології визначення їх вартості; відчуженість органів місцевого самоврядування від населення та їх корпоратизація, закритість і непрозорість діяльності, корупція, патерналізм у відносинах з представниками територіальної громади; недієвість форм прямої демократії – відсутність дієвих механізмів участі місцевих громад у діяльності місцевої влади та контролю; відсутність у жителів навичок безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення; невикористання ресурсного потенціалу «третього сектора» у місцевому розвиткові [5, с.354].

Названі фактори нівелюють основні принципи життєдіяльності територіальної громади (самостійність, компетентність, інтегративність, майнова правосуб'єктність та ін.)

Оскільки переважна більшість населення позбавлена правових підстав реалізацій своїх прав у самоуправлінні, то першим кроком повинно бути чітке закріплення та регламентація механізмів прямої демократії у формі нормативно-правої бази.

Наступним завданням виступає реальне, практичне втілення правових засад. Насамперед, важливість підкріплення рішень, прийнятих формами прямої участі громадян, органами місцевого самоврядування, тобто міськими радами та міськвиконкомами. Це призведе до дієздатності Статуту територіальних громад.

Позитивним прикладом для підвищення ефективності місцевого самоврядування є створення громадської комісії для налагодження координації та консультацій з громадськістю, проведення експертної оцінки нормативно-правових актів, що забезпечить населення інформацією, сприятиме соціалізації.

Необхідно також використовувати інноваційні проекти, які полягають у моніторингу громадської думки щодо рішень місцевої влади (для визначення настроїв і проблем населення), опитування, створення соціальних проектів для залучення більшої частини населення громади. Доцільно застосовувати та модифікувати до українських реалій – зарубіжний досвід (створення комісії з планування розвитку громади, практика волонтерської діяльності, досвід функціонування наглядової ради у кризових ситуаціях та ін.). Перелік рекомендацій в більшій або меншій мірі стосується всіх територіальних громад, в тому числі м. Івано-Франківська.

Отже, слід зауважити, що на практиці проявляються як сильні, так і слабкі сторони залучення громадян до вирішення питань місцевого значення, до яких відносять: низька правова культура, побоювання роботи з великою кількістю людей, відсутність почуття належності до громади, недовіра до влади, неповага до громадської думки. Але, все ж таки, позитивних сторін більше: рішення стають обґрунтованими, посилюється мотивація виконання, зменшується соціальна напруга, зміцнюється авторитет місцевої влади, руйнуються застарілі стереотипи .

Слід підсумувати, що на сьогоднішньому етапі державного будівництва постає стратегічне завдання побудови місцевого самоврядування як фундаментального та реального інституту безпосередньої демократії, оскільки тільки ефективна участь громадян на місцях сприятиме розвитку і становленню сильної держави.

Для втілення поставлених завдань в політичній життєдіяльності територіальної громади необхідно:

- викоренити закритість влади;
- доопрацювати законодавчу базу для формування механізмів самоврядування;
- забезпечити легітимність рішень прийнятих територіальною громадою;
- здійснити інформаційну роботу серед населення для пропаганди їх прав у сфері місцевого самоврядування; втілювати освітню функцію для підвищення компетентності громадян у вирішенні питань місцевого значення;
- модифікувати зарубіжний досвід із застосуванням нових форм (створення форумів, фокус-груп для експертної оцінки муніципальних справ) до української специфіки.

Названі рекомендації допоможуть не тільки сформувати уніфіковані форми безпосередньої демократії, а й підвищити політичну та правову культуру населення, що виступає умовою формування дієздатної демократії та громадянського суспільства.

Бібліографічні посилання:

1. **Баймуратов М.** Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми/ М.Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку: Матеріали VII Всеукр. муніцим.слухань.- К.: Логос, 2002. – С.368-371.

2. **Батанов О.** Територіальна громада – первинний субєкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О.Батанов // Вісн.Центр.виб.комісії.-2008. – №2(12).- С.51-57.

3. **Выдрин И.В.** Территориальный коллектив как субъект местного самоуправления (государственно-правовые аспекты) / И. В. Выдрин // Правоведение. – 1992. – № 4. – С. 86.

4. **Доля І.М.** Механізми участі громади в політичному управлінні на місцевому рівні / І.М. Доля // Вісник Донецького університету, Сер. в.: Економіка і право, Вип.2, 2007.- С.380-385.

5. **Жовнірчик Я.Ф.** Територіальна громада в системі місцевого самоврядування / Жовнірчик Я.Ф. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права – 2004. – № 4(12).- С. 353-355.

6. Інформаційна довідка. Основні проблеми місцевого самоврядування в Україні 20 серпня 2010 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/44475

7. **Каплан Ю.** Розширення компетенції місцевого самоврядування базового рівня з метою ефективного забезпечення принципу субсидіарності [Електронний ресурс] / Ю.Каплан // Відділ стратегічних комунікацій / Режим доступу: www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/14.htm

8. **Кириченко Ю.М.** Участь територіальних громад у здійсненні місцевого самоврядування / Ю.М. Кириченко // Наше право. – №4. – ч.2, 2009.- С. 18-21.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – с. 141.
10. **Кравченко В.В.** Констиутційні засади місцевого самоврядування в Україні / В.В. Кравченко, М.В. Пітцик.- К.,2001.- 176 с.
11. **Мороз О. Ю.** Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії [Електронний ресурс] / О.Ю. Мороз // Демократ.врядування:електрон.наук.фах. видання. – 2008.- Вип.2.- Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf
12. **Онупрієнко А.М.** До питання про соціальну природу місцевих органів влади / А.М. Онупрієнко // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць.- Вип.2.-Харків, 2002.- С.105-110.
13. **Орхіз М.І.** Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування / М.І. Орхіз // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні.- 1995.-№1.-С.67.
14. Повні списки кандидатів в депутати до Івано-Франківської міськради [Електронний ресурс] // Паралелі, 13 Жовтня 2010 / Режим доступу: http://paralleli.if.ua/news/7449.html
15. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1997 р. – № 24, ст. 170
16. Рада та громада(або як залучити громадян до місцевого самоврядування) / Колектив авторів. Посібник для працівників органів місцевого самоврядування.-К.: Академпрес, 2003.- 132 с.
17. Статут територіальної громади міста Івано-Франківська [Електронний ресурс] / Наше місто // Режим доступу: Громадсько-інформаційний портал Івано-Франківська (http://www.portal.if.ua)
18. Фонд "Демократичні ініціативи": Громадська думка населення України – червень 2007 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://maidan.org.ua/static/lvivmai/1184318542.html

УДК 324:330.14 (477)

М. С. Забєля

КОНВЕРТАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ-2010 ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Актуальність проблематики обумовлена значним соціальним впливом, який створила кампанія з виборів Президента України 2010 року. Її політичні гравці продемонстрували передвиборчі стратегії, які є відображенням конвертації різноманітних видів капіталу. Аналіз застосованих під час кампанії конвертаційних стратегій дозволяє поглянути на сутнісні характеристики українського політикуму, дати оцінку ступеню його ефективності та зрілості.
Ключові слова: президентські вибори-2010 в Україні, конвертаційні стратегії, політичні актори, політичний і соціальний капітали.

Актуальность проблематики обусловлена значительным социальным влиянием, которое создала кампания по выборам Президента Украины 2010 года. Ее политические игроки продемонстрировали предвыборные стратегии, которые являются отображением конвертации разнообразных видов капитала. Анализ примененных во время кампании конвертационных стратегий позволяет взглянуть на сущностные характеристики украинского политикума, дать оценку степени его эффективности и зрелости.
Ключевые слова: президентские выборы-2010 в Украине, конвертационные стратегии, политические актеры, политический и социальный капиталы.

Actuality of the article`s material is connected with the considerable social and ideological influence over the development of modern state campaign as for Presidential elections in 2010. During the period of these elections political actors have demonstrated the variety of president election strategies based upon the exchange and convertation of different types of the capital. The analysis of the converting electoral strategies used to see the qualitative and descriptive characteristics of modern Ukrainian politics and estimate its efficiency and maturity.
Keywords: presidential election in Ukraine – 2010, conversion strategies, political actors, political and social capital.

© М. С. Забєля, 2012

Президентська кампанія 2010 року продемонструвала яскраву палітру використаних політтехнологій та передвиборчих стратегій, метою яких було отримання та використання президентських повноважень. У боротьбі за головне політичне крісло країни кожен з кандидатів з різною ступеню успіху використав приналежні йому капітали – економічний, політичний, адміністративний, культурний, функціональний, символічний, соціальний, гендерний та інші. Проаналізувавши конвертаційну стратегію президентської кампанії через призму концепції політичного поля та теорії конвертації політичного капіталу П. Бурдьє, його послідовників можна отримати ґрунтовне та широке уявлення про чинники, що були вирішальними у виборній боротьбі, надали кожному кандидату в президенти змогу отримати відповідну підтримку електорату, а отже й відповідний політичний результат.

При написані статті автор використовував теоретичні доробки французького соціолога П. Бурдьє [1], який переконливо засвідчив, що зіткнення різноманітних ресурсних можливостей за бажанням акторів політичного поля призводить до взаємообміну та конвертації різних видів капіталу, кінцевою метою яких виступає збільшення важелів політичного, владного і економічного впливу. При цьому одні гравці політичного поля намагаються отримати політичний капітал задля збільшення економічної могутності, інші – заради утвердження монополії на реалізацію ідеї державного розвитку. У статті також використані висновки американський соціолога П. Дімаджіо, який займається науковими дослідженнями культурного капіталу, Дж. Коулмена [10], Р. Патнама [13], Ф. Фукуями [15], які приділили велику увагу вивченню феномену соціального капіталу.

Аналіз соціологічних досліджень і публікацій підтверджує, що українські науковці також приділяють все більше уваги проблематиці конвертації капіталу, зокрема соціального. В. Степаненко [14] здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні. М. Лесечко та А. Чемерис [12] аналізують соціальний капітал з позицій державного управління та стосунків держави з носіями соціального капіталу; Е. Гугнін та В. Чепак [5] визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, що є багатофункціональною та сприяє задоволенню інтересів індивіда і водночас обслуговує суспільні та групові інтереси. Свій внесок в у теоретичні дослідження, пов'язані з конвертацією капіталів, зокрема соціального та політичного, зробили також українські дослідники Ю. Привалов, О. Рогожин, Ю. Саєнко; Н. Черниш; А. Колодій; В. Хмелько, О. Демків [6].

Однак, проблематика конвертації капіталів, а отже й конвертаційних стратегій, на думку автора, не є вивченою до кінця, що відкриває широкі перспективи для подальшого наукового вивчення, використання у прикладних дослідженнях, пов'язаних зокрема з оцінкою та аналізом виборчих кампаній.

Мета статті – застосувавши концепцію політичного капіталу та теорію конвертації капіталів у політичному полі при аналізі кампанії з виборів Президента України 2010 року, дослідити конвертаційну стратегію президентської кампанії-2010 та її наслідки.

Характеризуючи конвертаційну стратегію президентської кампанії в Україні-2010 та її наслідки, дослідник зазначає, що вона є логічним наслідком тих політичних, соціальних та економічних процесів, які відбуваються в країні останні 10-15 років. Все зростаюча роль капіталу у суспільних процесах призвела до капіталізації не тільки споконвічно орієнтованих та побудованих на грошовому еквіваленті економічних та фінансових сфер, а й політики. Українське політичне поле на сьогоднішній день потрібно піддавати аналізу через призму конвертаційних процесів капіталу та конвертаційної стратегії, яку обирають провідні політичні актори.

Структурно, зробивши аналіз загальної конвертаційної стратегії президентської кампанії 2010, її можна представити наступним чином.

Сумарно об'єднавши різноманітні види капіталів, конвертовані провідними політичними акторами, можна вказати на те, що безсумнівну перевагу відігравав *економічний капітал делегованого типу.* Він мав першочергове значення для персональних конвертаційних стратегій кандидатів – В.Ф. Януковича, С.Л. Тігіпко, А.П. Яценюка, Ю.В. Тимошенко. Лише у персональній конвертаційній стратегії кандидата В.А. Ющенка економічний капітал не посів першочергових позицій, вочевидь через свідоме рішення самого політичного актора, який з одного боку робив акцент на цінності ідеологічної складовій власних пропозицій для виборців, з іншого – широко використав адміністративний капітал, що здобути доступ до провідних мас-медіа країни.

Конвертований економічний капітал був делегованого типу та за своїм джерельним походженням базувався на фінансових статках провідних олігархічних структур країни, що активно підтримували та фінансували президентську кампанію-2010. Виключенням став кандидат С.Л. Тігіпко, який він передвиборчу боротьбу, спираючись на особисті статки.

Агітаційні кампанії лідерів президентських перегонів проходили при рекордно великих фі-

нансових витратах з боку кандидатів. Причому не рідко українські політичні актори за сумами коштів, витрачених на здобуття прихильності окремого виборця, суттєво домінували у витратах порівняно з лідерами президентських кампаній у Російській Федерації та Сполучених Штатах Америки.

Таки види капіталів, як *функціональний (мас-медійний), політичний, адміністративний, символічний, культурний, соціальний* також були представлені у персональних конвертаційних стратегіях провідних політичних акторів. Так тісно пов'язаним з економічним й не менш широко конвертованим кандидатами в президенти став делегований *функціональний капітал*. Особливо помітним його вплив вбачається у конвертаційних стратегіях В.Ф. Януковича, Ю.В. Тимошенко, В.А. Ющенка, С.Л. Тігіпко.

Роль засобів масової інформації у впливі на симпатії українських виборців залишається провідною. Ті політичні актори, які завдяки фінансовим ресурсам або фінансово олігархічним зв'язкам з власниками телеканалів та друкованих ЗМІ, мали доступ до широкої пропаганди своїх передвиборчих гасел та обіцянок, безумовно, у підсумку отримали більш високий підсумок капіталізації вкладених різноманітних форм капіталу. Виборці, навіть негативно сприймаючи окремих кандидатів, запам'ятовували їх меседжі та створювані політтехнологами образи й відповідно реагували на них, підвищуючи загальний рівень пізнаваності політичного актора, а отже й політичну вагу його іміджевого образу.

Не втрачає позицій впливу у політичному полі України-2010 року й *адміністративний капітал* делегованого типу. Причому активно залучити його у власну конвертаційну стратегію намагаються не тільки провладні – Ю.В. Тимошенко, В.А. Ющенко, але й провідний опозиційний кандидат – В.Ф. Янукович, спираючись на підтримку регіональних еліт в південно-східних регіонах країни.

Така притаманна політичному полю риса конвертаційної стратегії, за думкою дослідника, є своєрідним політичним ноу-хау України, яке свідчить про те, що процеси демократизації ще не достатньо ідеологічно та практично закріпилися в українському суспільстві та свідомості українських громадян.

Намагання основних політичних акторів додатково «перестрахуватися» аби отримати підвищений відсоток підтримки електорату за рахунок використаних важелів адміністративного впливу на виборця свідчить про наявні тенденції авторитарного політичного стилю, що є сталим для більшості українських політиків старої формації. Більш того з певною мірою вірогідності можна спрогнозувати, що їх успішні спроби капіталізувати адміністративний капітал з часом візьмуть на озброєння й українські політичні актори нової формації.

Якщо надати оцінку високому сумарному впливу *економічного, функціонального та адміністративного капіталів* делегованого типу на президентську кампанію 2010 року в Україні та екстраполювати її на загальну ситуацію у політичному полі країні, зрозумілим стає негативна тенденція до антидемократичних змін у соціумі, який на прикладі політичного волевиявлення демонструє вектор своїх ідеологічних прихильностей. Дозволяючи політичним акторам маніпулювати їх вподобаннями завдяки широкому використанню у конвертаційних стратегіях економічного, функціонального та адміністративного капіталів, українські виборці підсвідомо посилюють авторитарні тенденції розвитку суспільної думки, відкриваючи широке поле для подальших маніпулятивних дій.

Президентська кампанія 2010 продемонструвала численні намагання конвертації *символічного капіталу,* але ці спроби не стали переможними для політичних акторів, що їх намагалися конвертувати – Ю.В. Тимошенко, В.А. Ющенка, А.П. Яценюка. Причина, на думку дослідника, полягає в тому, що символічний капітал, як і інші особистісні форми капіталу – інтелектуальний, культурний, соціальний – відіграють провідні позиції під час конкурентоспроможної політичної боротьби, яка має місце у країнах зі сталими формами демократії, у суспільствах орієнтованих на особисті успіхи, досягнення.

Враховуючи, що реалії українського політичного життя не дають змоги характеризувати українське політичне поле як таке, де демократичні процеси є сталими, а сама країна демонструє усі ознаки держави з перехідним типом економіки та політики, дослідник вважає, що конвертаційна стратегія Ю.В. Тимошенко, орієнтована на символічну складову, не мала можливості стати переможною. Її стовідсотковий успіх можна було б прогнозувати для країн з розвиненою демократією, де особистісна ідеологічна та символічна конкуренція між політичними акторами є звичною. В Україні ж 2010 року вона не надала змоги Ю.В. Тимошенко отримати доступ до мета капіталу держави.

Ю.В. Тимошенко у президентській кампанії 2010 стала найбільш помітною послідовницею В.А. Ющенка зразка 2004 року у його спробі конвертації особистісного символічного капіталу. У обраній нею конвертаційній стратегії вона завжди акцентувала увагу на символічному

капіталі. Особливо це вдавалося політичному акторові Ю.В. Тимошенко під час опозиційної діяльності чи в передвиборчі періоди. Обрана нею під час виборів Президента конвертаційна стратегія-2010 будувалася на яскравих символах образах боротьба Добра та Зла, ідеологічних орієнтаціях на патріотичні відчуття українців, притаманні їм ментальні риси. Символічне поєднання політичного образу Ю.В. Тимошенко з образом країні, яка не має відпочинку, щоденно турбуючись про благополуччя своїх громадян, було виражено в агітаційній кампанії завдяки побудованим політтехнологами асоціативним зв'язкам «Вона-Країна-Тимошенко».

Апелюючи до ментального коріння українців, відповідного смислового, символічного та кольорового оформлення набула вся агітаційна кампанія Ю.В. Тимошенко. Масовий агітаційний тур українських естрадних зірок на підтримку лідерки БЮТу отримав назву «З Україною в серці», пробуджуючи у виборців відповідні підсвідомі почуття любові до рідної країни та кандидата, що цю любов уособлює. Технологічно символічна кампанія Ю.В. Тимошенко була дуже різноманітною та переконливою, а рівень конвертації символічного капіталу у конвертаційній стратегії лідерки БЮТу дослідник вважає найбільш значущим порівняно з конвертаційними стратегіями інших основних політичних акторів президентської кампанії 2010.

Але не дивлячись на зовнішню переконливість та близькість до ментальної самоідентифікації українців, ця конвертаційна стратегія, орієнтована на особистісний символічний капітал, не стала переможною для Ю.В. Тимошенко, як для В.А. Ющенка у 2004 році. Причину цього дослідник вбачає у все зростаючому значенні у загальних суспільних та політичних процесах ролі делегованого економічного капіталу та його здатності витісняти на другий план інші форми капіталів у конвертаційних стратегіях, за умови, що суспільство віддаляється від ідеї сталого демократичного розвитку.

Саме орієнтація на економічні чинники, підсвідоме пов'язання політичного образу Ю.В. Тимошенко з наслідками економічної кризи в країні призвело, на думку дослідника, до того, що більший рівень електоральної підтримки отримав політичний актор, який у своїй конвертаційній стратегії зробив акцент на економічному капіталі делегованого типу. Політичні апеляції В.Ф. Януковича, побудовані на меседжах про подолання фінансової кризи, широке застосування у самій конвертаційній стратегії економічного капіталу делегованого типу для українського виборця в 2010 році стали більш переконливими, аніж політична символіка, а відповідно і особистісний політичний капітал.

Підтверджує тезу про знецінення в українському суспільстві конвертаційної вартості символічного капіталу і загальна конвертаційна стратегія А.П. Яценюка. Перед початком виборів 2010, виходячи з соціологічних рейтингів підтримки лідеру «Фронту змін», політичні експерти пророкували молодому політичному актору можливість виходу у другий тур президентської кампанії та повторення ідеологічного протистояння «грошей та символів» президентської кампанії 2004 між В.Ф. Януковичем та В.А. Ющенком, де відповідні місця займуть В.Ф. Янукович та А.П. Яценюк.

Але вже перші тижні агітаційної боротьби показали неможливість реалізації прогнозів перемоги несучого активні політичні образи актора в українському суспільстві зразка 2010 року. А.П. Яценюк через низку політтехнологічних та символічних прорахунків зміг донести до більшості електорату свій символічний політичний образ, але не зміг переконати в його життєспроможності в кризових економічних реаліях України зразка 2009-2010 років.

Головні агітаційні слогани кампанії А.П. Яценюка «Україну врятує нова індустріалізація», «Новий курс» не стали переконливими для тих виборців, які у своїх політичних прихильностях орієнтувалися не на символічну складову його образу, а на її економічний аспект, а намагання представити ідеологічне протистояння між ним та політиками старої формації В.Ф. Януковичем, Ю.В. Тимошенко як боротьбу Майбутнього з Минулим не стали ідейно визначними. Зниження рейтингу політичного актора у підсумку голосування до 7% порівняно з рейтингом його підтримки перед початком виборчої кампанії – до 14% [3] – свідчить про те, що електорат не зреагував позитивно на спроби кандидата щодо конвертації особистісного символічного капіталу.

Орієнтація на зовнішні більш штучні характеристики політичного образу, що доноситься завдяки широкому використанню у конвертаційних стратегіях політичних акторів вищезазначених форм капіталу нівелює значення ідейної складової конвертаційної стратегії політика, яке доноситься перш за все, завдяки конвертації особистісних *символічного, політичного, соціального, культурного капіталів. Це також характеризувало структуру загальної конвертаційної стратегії президентської кампанії-2010.*

Ці форми капіталів, виходячи з логіки голосування українських виборців, є менш значущими для сучасного українського політичного актора, який ставить за мету отримання доступу до мета капіталу держави. Дослідник вважає, що зменшення питомої ваги цих видів капіталу у

загальній конвертаційній стратегії президентської кампанії 2010 року порівняно з президентською кампанією 2004 року є свідченням соціального регресу демократичних змін, набутих під час подій Помаранчевої революції та загального перебігу президентської виборчої кампанії 2004 року в Україні.

Таким чином, в персональних конвертаційних стратегіях кожного з провідних політичних акторів та загальній конвертаційній стратегії президентських виборів 2010 в Україні економічний капітал делегованого типу зайняв провідні позиції. Саме він відіграв вирішальну роль у процесі прийняття політичного рішення при обранні нового Гаранта Конституції.

Причину цього слід шукати не тільки у зальному рівні демократизації суспільних процесів, а й в тому, що в 2004 році символічно орієнтована конвертаційна стратегія вже була запропонована суспільству й отримала перемогу. Але після вона протягом короткого проміжку часу дискредитувала себе через зраду ідеалів Помаранчевої революції. Через це у президентській кампанії 2010 року велика кількість виборців сприйняли символічні ідеї та апеляції у промовах політиків як щось штучне, позбавлене реального механізму втілення у життя, а високо значущі терміни «свобода», «демократія», «єдність» суттєво втратили у своїй смисловій вазі для пересічного громадянина.

На перший план у орієнтаціях виборців знову вийшли прагматичні чинники, які широко представили основні політичні актори президентської кампанії 2010 року. Обрану ними конвертаційну стратегію багато в чому можна вважати відповіддю на ті кризові настрої суспільства, що повною мірою відобразилися напередодні президентської кампанії 2010 року. В цьому сенсі виглядає цілком логічним, що на тлі посилення значення економічних чинників для більшості виборців, перемогу отримала ідейно протилежна конвертаційні стратегія, обрана кандидатом В.Ф. Януковичем у 2010 році.

Цю стратегію не можна вважати конвертаційною стратегією особистісного рівня. Вона являє собою конвертаційну стратегію, де превалює економічний капітал делегованого типу. Причому політичний актор В.Ф. Янукович виступає його носієм.

Разом з тим дослідник вважає ймовірним, що високий рівень капіталізації економічного капіталу делегованого типу у загальній конвертаційній стратегії президентських виборів-2010 як і сучасного політичного поля України, багато в чому закладений та розвинений В.Ф. Януковичем та його прибічниками, знайде продовження у новому політичному гравцеві, не виключено з цієї ж політичної сили, який стане послідовником закладених до нього конвертаційних трендів.

Бібліографічні посилання:

1. **Бурдьє П.** Форми капиталу / П. Бурдьє / Пер. с фр. М.С. Добрякової // Електронний журнал "Економічна соціологія" – 2002. – Том 3.- № 5.
2. Вибори-2010 в оцінці громадської думки [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/press/oergo.– Назва з титул. екрану.
3. Выборы Президента Украины – 2010. Рейтинги кандидатов в президенты – динамика. Электоральные настроения. Итоги [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://strateger.net/Vibori_prezidenta_Ukraini_2010_Rejtingi_kandidatov/. – Назва з титул. екрану.
4. **Выдрин Д.** Капитал. Национальные особенности капитализации рынка кандидатов в президенты [Электронный ресурс]/ Д. Выдрин, И. Рожкова //Зеркало недели. – 2-8 ноября 2002 – №42(417). – Режим доступу: http://www.zn.ua/1000/1550/36639/.
5. **Гугнін Е.** Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №1. – С. 49-56.
6. **Демкив О.** Социальный капитал: теоретические основания исследования и операциональные параметры / Олег Демкив // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 99-111.
7. **Забєля М.** Конвертаційна стратегія кандидата на посаду президента України Ю.В. Тимошенко у виборчій кампанії 2010 року / Максим Забєля // Сучасна українська політика. – 2012. – № 26 – С. 137-149.
8. **Забєля М.** Конвертаційна стратегія кандидата на посаду президента України В.Ф. Януковича у президентській виборчій кампанії 2010 року / Максим Забєля // Збірник наукових праць серія «Політологія» Чорноморського державного університету ім. П. Могили (Миколаїв). – 2012. – С. 96-108.
9. **Забєля М.С.** Особливості проведення виборчих кампаній 2004 та 2010 років: основні політичні актори, їх конвертаційні стратегії, засоби впливу на електорат / Максим Забєля // ІІ Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи», м. Чернівці, 1 березня 2012: [матеріали доповідей та виступів].
10. **Коулман Дж.** Капитал соціальный та людський / Дж. Коулман // ОНС. – 2001. – № 3. –

С. 122-139.
11. **Куценко О.** Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі ринкових перетворень в Україні/ Ольга Куценко// Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С.78-89.
12. **Лесечко М.** Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки / М. Лесечко, А. Чемерис //Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції /За ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 424 с.
13. **Патнам Р.** Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Нанетті. – К.: Основи, 2001. – 300 с.
14. **Степаненко В.** Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження / Віктор Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – с. 24-41.
15. **Фукуяма Ф.** Довіра / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2006. – 736 с.

УДК 323.1

Ю. В. Мосаєв

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА

Стаття присвячена проблемі діяльності націоналістичних партій в Україні. В статті досліджені особливості функціонування націоналістичних партій в Україні. В роботі сформульовані основні проблеми подальшого розвитку діяльності націоналістичних партій в Україні.
Ключові слова: націоналістична ідеологія, націоналістичні партії, Конгрес українських націоналістів, Всеукраїнське об`єднання «Свобода», Українська національна асамблея.

Стаття посвященная проблеме деятельности националистических партий в Украине. В статье исследованны особенности особенности функционирования националистических партий в Украине. В работе сформулированные основные проблемы дальнейшего развития деятельности националистических партий в Украине.
Ключевые слова: националистическая идеология, националистические партии, Конгресс украинских националистов, Всеукраинское объединение «Свобода», Украинская национальная ассамблея.

Article is sanctified to the problem of activity of nationalistic parties in Ukraine. In the article investigational features of feature of functioning of nationalistic parties are in Ukraine. The basic problems of further development of activity of nationalistic parties are in-process set forth in Ukraine.
Keywords: Nationalistic ideology, nationalistic parties, Congress of the Ukrainian nationalists, Allukrainian association «Svoboda», Ukrainian national assembly.

© Ю. В. Мосаєв, 2012

Постановка проблеми. Націоналістичні партії були основою боротьби за українську державність та одними з піонерів розвитку української політичної системи в перші роки сучасної української державності.

Постановка цілей статті. Термін «націоналізм» був введений Й- Г. Гердером (nationalismus) наприкінці 1770-х років [10]. Точніше, де і коли, важко визначити, але його розвиток тісно пов'язаний із розвитком питання, що таке «держава». Поняття нації в минулому ототожнювалося з поняттям держава,оскільки раніше ідея національного мультикультуралізму не була популярною й у свідомості більшості тогочасних політологів держава розглядалася тільки у своєму національному варіанті як політологічна та суспільна думка того часу. Лише через двадцять років український націоналізм почав розвиватися у фарватері європейських тенденцій. Осмислення цього процесу для подальшого створення політичних технологій і є головною проблемою нашої статті.

Дана проблема частково досліджувалася в роботах Б. Грінченка, М. Грушевського, В. Шевченка та інших вчених. У роботах згаданих вчених досліджуються основи створення українського націоналізму, але в сучасній українській політологічній науці немає досліджень історичної динаміки цього процесу.

Мета статті. Дослідження діяльності націоналістичних партій в Україні в ракурсі історії,

сьогодення та перспективи подальшого розвитку даної політичної ідеології в Україні.

Незважаючи на популярність націоналістичних теорій у Європі, в Україні націоналістичні ідеї актуалізувалися лише наприкінці XIX століття. Так, сам термін «націоналізм» з'являється в українській публіцистиці приблизно у 80 – 90-ті роки XIX ст. Спершу цей термін використовувався не на позначення конкретної політичної доктрини, а передбачав досить широке коло суспільно-політичних уявлень та вподобань українців. Наприклад, Б. Грінченко в «Листах з України Наддніпрянської» вирізняє серед українських діячів «формальних націоналістів», які «виявляють прихильність до всього вкраїнського: до вкраїнської мови, до вкраїнської літератури, навіть до вкраїнської одежі,– але й тільки...», та «свідомих українських націоналів-народолюбців», або, як згодом стали їх називати, «національно свідомих» українці [2].У розумінні Б. Грінченка націоналізм – це своєрідний символ ідеї української державності та своєрідності українського народу на теренах Російської та Австро-Угорської імперій. Тобто в даному разі справа йшла не про політичні засади українського націоналізму, а тільки про виділення певної соціальної групи яка себе само- ідентифікувала як українців, які визнавали саме існування української нації і зараховували себе до неї. І це саме український шлях українського націоналізму. Він базувався саме на тому, що в Україні не було державності і на українських теренах громадянам треба було мати сильну громадянську позицію та мужність, для того щоб визнати себе українцем.

Другим кроком формування українського націоналізму слід вважати поширення полеміки з приводу буржуазного націоналізму між Л. Юркевичем та Д. Донцовим. У подальшому дана полеміка була заочно продовжена критикою М. Грушевського, він згадував про те, що він та його однодумці завжди виступали проти «національного еросу», проти «національного шовінізму», наголошував на тому, що «оборонці української національності не будуть націоналістами» [3, с.106-107]. М. Грушевський в даному разі підтримував ліберальні та ліберально-демократичні стереотипи про націоналізм. Але проблема була в тому, що представники даних теорій не розробили власного алгоритму національного розвитку українського народу, що спричинило монополізацію національного питання націоналістичними партіями на українських теренах.

Практичним вираженням ідей українського націоналізму була діяльність ОУН, яка згодом розділилася на два крила – ОУН(м) та ОУН(б). Однак за радянських часів учасники даних організацій були проголошені колабораціоністами, а їх послідовники у всіх сферах діяльності не мали права реалізації своїх ідей на теренах УРСР.

Певним джерелом розвитку політичних ідей націоналістичного змісту стала діяльність українських дисидентів та українців в еміграції. Ренесансом українського націоналізму слід вважати створення в останні роки існування СРСР та перших років української державності таких політичних партій, як «Народний Рух за перебудову», «Українська Республіканська Партія», «УНА –УНСО», «Конгрес українських націоналістів», та інших партій націоналістичного спрямування.

Авангардом українських національних ідей першої половини 90- х років XX століття була партія «Народний Рух України» [8, с.46]. Дана політична сила у своїй діяльності спиралася на символи класичного українського націоналізму, популяризувала гуманітарні цінності через українську культуру, але головною помилкою діяльності даної організації було в те, що вони не створили та не змогли реалізувати програму національного розвитку України. Водночас вони не координовано займалися популяризацією артефактів класичної української культури. Головною причиною цього є велика кількість у даній організації діячів культури та академічних філософів, що призвело до відсутності практичних дій в сфері розвитку суспільства у всіх сферах крім гуманітарної і ці процеси відбувалися на фоні негараздів в українській економіці. Головний наслідок цього процесу розкол в стані партії.

У рамках партії створилися два полюси впливу. На думку В. Шевченка, «кожна з сторін намагалася провести свій з'їзд зі своїми прихильниками. Так, 16 лютого була прийнята заява 13 голів обласних організацій з ініціативою дострокового скликання другого етапу 9-го з'їзду Руху, на якому були б просто «знищені» його опоненти. Відвернувшись від Статуту, ці 13 голів оголосили себе «оргкомітетом». В свою чергу опозиціонери на засіданні Центрального проводу 20 лютого визначили дату з'їзду – 28 лютого [9, с.35]. Як наслідок – ослаблення Народного Руху України за рахунок створення Українського Народного Руху, який згодом був перейменований на Українську народну партію. Даний процес засвідчив створення в Україні двох окремих націонал-демократичних партій, що розкололи «правий фланг» української політики, але ці організації через це втратили можливість впливу на еволюцію націоналістичних ідей у політичному полі України.

Розвитком українського націоналізму почали опікуватися малочисельні політичні партії, що мали лише поодиничне представлення у всіх ешелонах влади. Особливістю подібних партій є

існування в дискурсі національно-визвольної боротьби, яка, на думку представників націоналістичних партій, ще не завершилася, незважаючи на вже понад двадцятилітнє існування незалежної України. Про це свідчить хоча б наступна теза з програмних засад Конгресу українських націоналістів: «Конгрес Українських Націоналістів» веде послідовну політичну боротьбу за побудову та утвердження самостійної соборної держави як Української Національної Держави, яка стане запорукою відродження та розквіту Української Нації» [4].

Дана теза є не те що спірною, але показовою, оскільки суб`єкти цієї боротьби не є чітко окресленими, що виключає можливість на повноцінну участь даної політичної сили в сучасному політичному процесі і тим більше не має гарного майбутньому в розвитку української політичної системи. Про це свідчить і практична діяльність даної політичної партії в українському політичному процесі. Про це свідчить те, що перше десятиліття існування даної політичної партії асоціювалося з діяльності народного депутата України Я. Стецько, і всі ресурси були спрямовані на допомогу в діяльності кількох депутатів від партії на різних щаблях української влади.

Піком діяльності партії стала підтримка на президентських виборах 2004 року В. Ющенка, яку партія змогла обміняти на призначення свого лідера О. Івченка на посаду голови НАК «Нафтогаз України». В подальшому «Конгрес українських націоналістів» грав активну роль у діяльності блоку партій Народний союз «Наша Україна»), і навіть у часи досягнення їх електорального дна вони є вірними своїм політичним союзникам. На нашу думку, через відсутність самостійної активної діяльності у даної політичної партії в неї немає політичного майбутнього в рамках українського політичного дискурсу.

Хоча перевагою даної політичної сили є те, що вона визначає себе у програмних засадах як націоналістична і навіть дає своє визначення поняття українського націоналізму. «Український націоналізм – це цілісна ідеологія і політичний рух, що історично зродилися з внутрішньої природи Української Нації і є великою рушійною силою, яка гуртує, дисциплінує, скеровує націю на досягнення спільної мети» [4]. Дане визначення є слушним, але водночас воно не ставить концептуальних завдань, виходячи з реалій політичного сьогодення.

Подібна ситуація і з розвитком партії «Українська національна асамблея» (УНА-УНСО). Пострадянський етап діяльності цієї політичної партії партійний сайт описує наступним чином. «У зв'язку з проголошенням Незалежності 8 вересня 1991 року було скликано VI сесію Української Міжпартійної Асамблеї. На сесії було прийнято рішення про перейменування Української Міжпартійної Асамблеї в Українську Національну Асамблею. Тож з VI сесії УНА почався новий етап політичної боротьби організації, відомої вже під назвою «УНА-УНСО» [7]. Створення цієї партії схоже на перекваліфікацію військової організації на політичну і риторика її діяльності військова, але в мирний час. Однак, технології ефективної діяльності в мирний час від військового суттєво відрізняються. Тому ми в черговий раз зустрічаємося з тим, що націоналістичні партії в Україні є послідовниками Української повстанської армії і це заважає їм ефективно функціонувати в мирний час. Як наслідок і існування на політичному маргінесі даної політичної сили.

Інструментальна частина діяльності «УНА-УНСО» є також нетиповою для діяльності політичних партій. Арсенал методів діяльності «УНА-УНСО» був досить широким – від поборення антидержавних впливів до захисту внутрішнього ринку. Фактично в той час самооборона перебрала на себе функції державних силових структур: розганяла зібрання антиукраїнських організацій, перешкоджала вивезенню сільськогосподарських продуктів за межі держави [7]. Із зазначеного тексту можна сказати, що дана політична сила вела громадську діяльність, яка схожа на діяльність органів внутрішніх справ. Подібна діяльність має право на існування, але вона не є стовідсотково політичною і тому не дає політичних результатів до того ж українських виборців лякає високий рівень радикалізму в діяльності даної організації. І саме тому вона не може набрати навіть 0,5% на виборах як до українського парламенту, так і у місцеві органи влади. Дані показники говорять про лише номінальну участь даної партії в політичному житті України.

В українському суспільстві склався стійкий стереотип з приводу того, що до націоналістичних партій в Україні слід зараховувати партію Народний союз «Наша Україна». Даний стереотип є частиною антиагітації проти В. Ющенка. Ідеологія ж партії базується на ліберальній та націонал – патріотичній доктрині. При тому, що націонал-патріотичні гасла в діяльності та програмних засадах партії носять побічний характер і формують «легенду партії».Партія схиляється до класичного українського варіанту національних цінностей, що було важливим за умов боротьби за незалежність України. Це ілюструє наступна теза з програми партії: «Національна культура і самобутність визначають способи нашого співжиття, вибір ціннісних орієнтацій та світогляд людини. Тому створення сприятливих умов для розвитку та утвердження національ-

ного культурного простору має бути головним пріоритетом державної політики. Утвердження національної єдності та ідентичності є пріоритетними завданнями сьогодення» [5]. Тобто партія спрямовує свою діяльність на сприяння формуванню української нації як спільноти громадян України незалежно від їх етнічної та мовної належності, віросповідання та місця проживання. Подібні гасла не сприяють розвитку партії у фарватері сучасної націоналістичної теорії та практики.

На сьогодні найпопулярнішою політичною партією націоналістичного спрямування є Всеукраїнське об`єднання «Свобода». Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (попередня назва – Соціал-Національна партія України) постало в результаті об'єднання активістів націоналістичних громадських організацій: Варта Руху, Студентське Братство, ОУМ «Спадщина», Українські Ветерани Афганістану [6]. Дана політична сила пройшла важку історію становлення та робить спробу розвитку націоналістичної ідеї в Україні за світовими стандартами.

Цікавим є визначення нації в ідеологічних засадах партії. «Оскільки нація в розумінні партії – кровно-духовна спільнота, то основним принципом вступу до партії стала належність до української нації» [6]. Дане визначення говорить про гарну філософську підтримку ідеологічної програми партії. Тим більше, що за ідеологічну основу партії взято працю Провідника Організації Українських Націоналістів Ярослава Стецька «Дві революції».

Національний фактор та національна самоідентифікація є одними з найголовніших у діяльності даної політичної партії, що є одним з найголовніших факторів приналежності до націоналістичного руху країни. Саме тому в програмі зазначено наступний пункт: «Встановити в паспорті та свідоцтві про народження графу «національність». Визначати національність за Свідоцтвом про народження або Свідоцтвом про народження батьків, враховуючи побажання громадянина України» [1]. У Програмі захисту українців викладено багато практичного фактажу з розвитку теорії та практики подальшого націоналістичного руху в Україні. Загалом Всеукраїнське об'єднання я «Свобода» в рамках своїх програмних засад та діяльності в рамках місцевих рад Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей зарекомендувало себе як найперспективніша та найпослідовніша партія націоналістичного спрямування. Ця політична сила – вперше в історії українського політикуму – близька до формування першої націоналістичної фракції в українській історії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Націоналістичний рух в українській політиці завжди асоціювався з національно-визвольною боротьбою українського народу. Однією з головних вад розвитку націоналістичних партій в сучасній Україні є непристосованість гасел цих партій до умов існуючої Української держави. Іншою вадою розвитку націоналістичних партій в Україні є наявність у політикумі партій націонал-демократичного спрямування, які використовують у своїй передвиборчій діяльності націоналістичні гасла та символи, що дискредитує та вводить в оману представників українського електорату. Позитивом у цьому процесі є поява в українському політикумі Всеукраїнського об'єднання «Свобода», яке веде свою політичну діяльність за принципами європейського націоналізму.

Бібліографічні посилання:

1.Всеукраїнське об'єднання «Свобода» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/istoriya/

2.**Грінченко Б.** Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалог про українську національну справу. – К.: Ін-т укр. арехографії НАНУ, 1994. – 360с.

3.**Грушевський М**. Народностям України / М. Грушевський // Великий українець. Київ, 1992. – С. 106 – 107.

4.Програма. Конгресу Українських Націоналістів [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://cun.org.ua/pro-partiyu/programa/

5.Програма. Нова доба. партія європейського типу [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.razom.org.ua/documents/443/

6.Програма ВО «Свобода». Програма захисту українців [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/

7.Стислий курс історії УНА-УНСО [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.una-unso.info/article/id-1/subid-1/artid-32/lang-ukr/index.

8.Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову). К.:Редакція «Україна. культура. Наука». 2000. – 496 с.

9.**Шевченко В**. Хто і як розколював Рух. / В. Шевченко – К.: ФастівРухІнформ, 1999. – 430 с.

10**.Blanning T. C**. **W**. The Culture of Power and the Power of Culture: Old Regime Europe 1660-1789 Oxford University Press, 2003 ст. 259, 260

УДК 007 : 304 : 659

Ю. П. Щегельська

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРОМОЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ МІСТА ДОНЕЦЬК НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

У цій науковій роботі систематизовано результати аналізу досвіду здійснення промоційної політики містом Донецьк на міжнародній арені.

Ключові слова: промоційна діяльність міста, бренд міста, логотип та слоган міста, промоційний відеоролик.

В данной научной работе систематизированы результаты анализа опыта осуществления промоционной политики городом Донецк на международной арене.

Ключевые слова: промоционная деятельность города, бренд города, логотип и слоган города, промоционный видеоролик.

The present scientific paper systemizes the results of analysis of the city of Donetsk experience in conducting promotion policy in the international arena.

Keywords: city promotion activity, city brand, city logo and slogan, promo clip.

© Ю. П. Щегельська, 2012

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. 18 квітня 2007 р. право на проведення Євро 2012 отримали разом Україна і Польща. Наступні п'ять років наша держава та, зокрема, міста – господарі турніру доклали максимум зусиль для використання проведення футбольного чемпіонату Євро 2012 з метою привернення уваги світової громадськості до України, насамперед здобутків та переваг держави в контексті реалізації її євроінтеграційних устремлінь, а також унікальних можливостей і переваг її міських агломерацій.

Після прийняття 3 червня 2009 р. «Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року» перед державою в цілому та перед її окремими містами і територіями зокрема постало завдання належного змістового наповнення промоційної політики, головною метою якої є досягнення позитивного сприйняття України та українців у світі та забезпечення стійкого приязного ставлення до них.

У рамках підготовки до Євро 2012 Україна в цілому та окремі міста – господарі чемпіонату, насамперед Донецьк, накопичили суттєвий позитивний досвід у вирішенні зазначеного вище завдання.

На теоретичному рівні проблематика промоційної політики країн, їх окремих регіонів та міст найбільш ґрунтовно розроблена такими авторами, як С. Анхольт, Е. Галумов, В. Кісмерешкін, І. Рожков, Є. Ромат, У. Олінз та ін.

Мета дослідження полягає у комплексному висвітленні специфіки промоційної політики міста Донецьк.

Світова практика промоційної політики свідчить, що одними із ефективних засобів трансляції та донесення до світової громадськості концентрованого повідомлення про країну та окремі її міста і території є логотипи та рекламні слогани. Зазвичай вони створюються як засіб унаочнення головного повідомлення, яке транслюється брендом (або інтегрованим образом) країни, і призначені для покращення сприйняття певної держави (або її окремих міст чи територій) та нації, що повинно конвертуватися у позитивне ставлення світової громадськості до цієї країни та її громадян.

У рамках підготовки до футбольного чемпіонату Євро 2012 у Донецьку 9червня 2010 р. було офіційно презентовано так званий комбінований логотип міста [8]. Його автором став донецький архітектор Степан, прізвище якого не згадується в жодному інформаційному повідомленні. На цьому логотипі міститься зображення трьох териконів (двох у кольорах державного прапора і одного – жовтогарячого, в якому дехто вбачає асоціацію з кольорами донецької футбольної команди «Шахтар» [2]), а також троянди, які є символами Донецька впродовж тривалого часу. У повному варіанті ці терикони і троянда є першими літерами назви міста – «Д» (терикони) та «О» (троянда) [10]. Повний варіант логотипа містить і решту літер назви міста, які також спеціальним чином стилізовані. На жаль, відсутня інформація про те, що саме вони означають. Як зазначає сам автор, цей комбінований логотип у скороченому варіанті сподобався тільки одній людині [10].

У вересні 2010 р. було розпочато конкурс на «Найкращий бренд і слоган Донецька» [8]. За підсумками конкурсу, найкращим гаслом Донецька було визнано девіз «Open your mind – open Donetsk!» авторства мешканки міста Юлії Багрій [12]. Іншими двома фінальними варіантами слоганів були такі: «Если где и есть футбольный рай – так ведь это наш Донецкий край» та «Донецк – арена доблести и славы!» [7].

Переможницею конкурсу у номінації на найкращий бренд міста стала студентка Діана Берг, яка фактично розробила не бренд, а логотип міста у формі стилізованої троянди [11]. У своїй презентації Д. Берг правильно називає власну роботу логотипом, однак на офіційному сайті донецького міського голови цю роботу через раз називають то брендом, то логотипом міста [наприклад, 8 та 13]. І хоча сам донецький міський голова також називає роботу Д. Берг логотипом міста [13], тим не менш при цьому на його офіційному сайті зазначається, що офіційним логотипом Донецька як міста, що приймає чемпіонат з футболу Євро 2012, слід вважати той, який було ухвалено 9 червня 2010 р. (очевидно, мер Донецька і є тією однією людиною, якій, за інформацією згаданого вище Степана, він сподобався), та що обрані 10 грудня 2010 р. «<...> бренд і слоган, як символи міста, будуть розміщуватися на сувенірній продукції. Проте до самого Турніру вони не матимуть жодного відношення <...>» [8].

Останнє твердження взагалі викликає здивування, адже йдеться про найбільшу за всі роки незалежності України подію європейського масштабу, в якій нашій країні було відведено роль організатора. У цілому така плутанина у підходах до промоції міста і промотермінах свідчить про недостатнє теоретичне розуміння керівництвом міста і організаторами конкурсу основ та цілей брендингу міст.

Логотип Д. Берг складається із чотирьох базових елементів-символів: великої латинської літери «D», яку покладено в основу форми квітки, власне троянди, у свою чергу стилізованої під гранований кристал, які композиційно об'єднує четвертий елемент – червоний колір. За задумом автора логотипа, стилізована літера «D» відіграє роль астроніма, що використовується для позначення назви міста, червоний колір символізує розжарене вугілля, троянда є символом краси і культурного розвитку Донецьку, а грані квітки-кристалу означають багатогранність традицій та характеру донеччан [11].

Логотип Д. Берг може використовуватися як цілісна композиція або як усічена композиція, в якій відсутня частина одного з елементів-символів – квітконіжка троянди.

У презентації Д. Берг також містяться додаткові інтерпретації значення логотипа [4]. Погоджуючись з авторською думкою, пропонуємо розширене трактування значення логотипу. Нам видається, що він є: по-перше, символом серця – уособленням сердечного тепла та відкритості донеччан; по-друге, схематичним відповідником карти міста, що пронизана шляхами-артеріями, які з'єднують його з навколишнім світом; по-третє, своєю формою нагадує терикони, що символізують статус Донецька як шахтарської столиці України; по-четверте, його грані, немов грані алмазу, є втіленням прихильності та любові донеччан до свого міста; по-п'яте, нагадуючи своєю формою класичну японську фігурку орігамі, він символізує гнучкість, динамічність розвитку міста, готовність до змін.

Водночас відзначимо, що коли логотип Донецька зображується в усіченому вигляді – без квітконіжки троянди, – він майже повністю повторює логотип найпівнічнішої континентальної точки Європи – мису Нордкін (Норвегія) [14]. І хоча автор логотипа Донецька Д. Берг рішуче спростовує звинувачення у плагіаті [1], на нашу думку, на жаль, донецька влада витратила час та зазнала фінансових збитків, випустивши продукцію із логотипом, який, вочевидь, доведеться змінювати.

Така ж сама ситуація склалася і з офіційно ухваленим слоганом міста «Open your mind – open Donetsk!», подібним до рекламного лозунгу автомобілів «Smart» – «Open Your Mind» [9]. В усьому світі при створенні логотипів та слоганів здавна прийнято проводити розширений пошук можливих аналогів зображень та гасел з метою уникнення звинувачень у плагіаті, чого в цих випадках зроблено не було.

У лютому 2011 р. Донецькою міською радою було затверджено новий туристичний логотип міста – «Donetsk. Power&Beauty», розроблений компанією «fedoriv.com». Логотип містить зображення шматочка вугілля у формі ромба-діаманта і червоної троянди, яка схематично позначається колом.

Як наголошується на офіційному промоційному сайті України до Євро2012 (http://ukraine2012.gov.ua), символи вугілля і троянди «ідентифікують Донецьк як промислове і найзеленіше з індустріальних місто Європи» [6]. Водночас на цьому ж сайті зазначається: «Оскільки Донецьк – це контрасти, поєднання протилежностей, місто, яке об'єднує промисловість і троянди, футбол і балет, вугілля і сіль, високотехнологічну архітектуру і православні храми, – це стало основою концепції позиціонування бренду – Донецьк. Сила і Краса, – йдеться в іміджевій програмі

євроміста. За словами головних ідеологів програми, основна мета концепції – це промоушен Донецька як міста, що приймає Євро–2012, формування позитивного іміджу міста в Європі і світі, а також презентація можливості проведення в Донецьку великих спортивних заходів, створення особливого свята футболу як перед, так і після чемпіонату, підвищення ступеня поінформованості про Євро 2012» [6]. Як видно із вищенаведеної цитати, автори зазначеної іміджевої програми також мають хибне уявлення про теоретичні основи брендингу міст і не розрізняють такі поняття, як «бренд» та «логотип».

Міські логотипи та рекламні слогани, що є атрибутами бренда міста, за умови його грамотної побудови, стають ефективними засобами трансляції та донесення до світової громадськості концентрованого повідомлення про унікальні характеристики міста й здобутки його мешканців. На жаль, в Україні діяльність з їх створення та запровадження у світовий інформаційний простір випереджає у часі діяльність із побудови міських брендів. Як наслідок, створені у такий спосіб логотипи та слогани міст не тільки не несуть у собі потрібного massage-у про унікальні характеристики міст та здобутки їх мешканців, але й не сприяють втіленню головної мети їх промоційної політики.

Водночас слід позитивно оцінити окремі промоційні заходи, здійснені донецькою владою в рамках підготовки до футбольного чемпіонату Євро 2012.

Зокрема, Донецьк вперше взяв участь у 45-й міжнародній туристичній виставці «ITB Berlin 2011» у складі загальноукраїнського павільйону «Switch on Ukraine». Зазначимо, що на цій виставці туристичний логотип міста «Donetsk. Power&Beauty» було вперше представлено широкій громадськості.

Крім того, на «ITB Berlin 2011» було продемонстровано проморолик міста, зроблений на замовлення «Туристичного інформаційного центру м. Донецьк» – «Donetsk. It is new every day», тривалістю 4 хв. 16 сек.

Цей відеоролик вдало побудовано за принципом показу одного дня з життя міста від світанку до заходу сонця. Позитивним є те що це відео перш за все, показує його реципієнтам почуття великої любові донеччан до свого міста. На відміну від багатьох інших промороликів України або її окремих міст, у яких зображуються переважно краєвиди й визначні пам'ятки архітектури та історії, у цьому відео Донецьк постає як місто приязне і зручне для життя, завдяки тому, що практично у кожному кадрі знято людину, яка працює, навчається, творить, відпочиває, розважається і просто радіє кожному дню, проведеному в своєму місті. Такий прийом сприяє формуванню симпатії та позитивного сприйняття і ставлення до Донецька та його мешканців з боку глядачів цього відео. Автори проморолика цілеспрямовано використовують інструмент «кільцеве обрамлення» для посилення основного рекламного месиджу: відеоряд закінчується новим світанком, що образно передає сутність назви ролика «Donetsk. It is new every day».

Оскільки це відео є повнометражною рекламою, призначеною насамперед для демонстрації на виставці, де зазвичай гамірно, то у ньому відсутнє голосове озвучування візуального ряду. Однак копірайтер проморолика Ірина Кадінцева передала вербальний месидж через вдало вмонтований у відеоряд текст: «Donetsk. It is new every day/ It worries and makes happy/ It surprises/ It inspires/ It is young and energetic/ It is opened and affable/ One hundred fifty years for the city is child's age!/ As a native child it is simply loved/ It is friendly/ It is emotional/ It is strong/ It is romantic/ Tomorrow Donetsk wakes up another!». У цілому цей відеоролик можна назвати одним із найкращих промоційних продуктів України.

Усього для промоції Донецька на міжнародній арені було знято п'ять рекламних відеороликів. Як зазначила директор «Туристичного інформаційного центру м. Донецьк» Талія Валетова виробництво із чотирьох них коштувало приблизно по 25 тис. грн., а один було знято безкоштовно [3].

На жаль, офіційний промоційний сайт міста (http://uefaeuro2012.donetsk.ua/), де можна було переглянути усі проморолики, по завершенні Євро 2012 перебуває на реконструкції. А в найпопулярнішій відеохостинговій мережі світу «YouTube» було викладено лише 2 з 5 рекламних роликів, що свідчить про недостатню активність у просуванні міста у веб-середовищі.

На 46-й міжнародній туристичній виставці «ITB Berlin 2012» демонструвалося інше промоційне відео – «Donetsk. Power&Beauty», тривалістю 5 хв. 09 сек. На відміну від вищеописаного промоційного ролика, це відео за своєю суттю є рекламою окремих торгових марок, представлених у місті. Його авторам не вдалося показати силу та красу Донецька, оскільки їх головні носії – донеччани – практично відсутні на відео. Мешканці міста, які потрапили в кадр, зображені у проморолику фактично тільки як безликий обслуговуючий персонал різних закладів і установ. Така дегуманізована реклама не сприяє формуванню позитивного сприйняття і приязного ставлення широкої глядацької аудиторії до Донецька та його жителів.

Крім того, викликає роздратування постійне мерехтіння зображень людей і машин у

більшості кадрів. З точки зору промоції міста в рамках виставки, де був продемонстрований ролик, він не міг досягти позитивного результату у представленні Донецька, оскільки у ньому взагалі відсутній концептуальний промоційний стрижень, так само, як і айстоппери, що є неприйнятним.

Водночас, незрозуміло який месидж несе в собі цей фільм, тим більше, що у ньому відсутній як текстуальний, так і вербальний ряд. Практично вийшло так, що на початку і в кінці до відеоролика просто бездумно приєднали зображення логотипа і слогана «Donetsk. Power&Beauty».

Принагідно відзначимо, що обидва рекламних відеоролики через занадто великий хронометраж не підходять для демонстрації на телебаченні.

Цікавим є той факт, що на виставці «ITB Berlin 2012» Донецьк розмістив логотип «Power&Beauty» на стенді українського павільйону «High time to see Ukraine» разом із вищезазначеним комбінованим логотипом, на якому зображені троянда та терикони. Наголосимо, що одночасне представлення Донецьком двох різних логотипів суперечить основам промоційної політики міст.

Як зазначив мер Донецька Олександр Лук'янченко, місто бере участь у таких роду виставках, оскільки «напередодні Євро 2012 для нас дуже важливо показати Донецьк не тільки як промислове, ділове місто України, а й як крупний туристичний центр» [5]. Зауважимо, що в цілому донецькою владою проводиться багато різних заходів, присвячених питанням розвитку туристичної галузі міста. Зокрема, у 2012 р., на День Європи, в українській столиці у «Європейському містечку» було відкрито спільний промоційний павільйон Донецька та Києва.

Слід позитивно оцінити й інші промоційні заходи, які проводилися Донецьком напередодні футбольного чемпіонату. Йдеться насамперед про PR-акції, такі як «400 днів до старту», «1 рік до старту», «300 днів до старту» Євро2012 тощо; мистецькі акції – як, наприклад, «Друга зміна. Ніч індустріальної культури»; різноманітні спортивні заходи як місцевого, так і загальноукраїнського та світового масштабу – зокрема, проведення змагань з футболу між командами вболівальників та командами журналістів з різних країн, участь донеччан у матчах «Національного кубка шкільного футболу Євро2012» та ін. Усі ці промоційні події та заходи привертали додаткову увагу українських та іноземних ЗМІ до м. Донецька.

Окремо слід відзначити і промоакцію «Вугілля Донбасу на вершинах світу», що проводиться починаючи з 2007 р. і привертає додаткову увагу мас-медіа не тільки до м. Донецьк, а й до всієї області. За цей час донецькими альпіністами було здійснено, зокрема, сходження на Ельбрус та в гори Тянь-Шаню, а у грудні 2010 р. – також на одну з вершин Антарктиди, що отримала назву «Пік Донбас». У 2012 р. ця промоакція була приурочена до 80-річчя Донецької області. У травні шахтар Віталій Кутній підняв на вершину Евереста герб України, прапор України та Донецької області, а також футбольний м'яч – символ Євро 2012 і традиційну капсулу з донецьким вугіллям.

Водночас владою Донецька так і не було здійснено постпромоушн міста після Євро 2012, необхідність запровадження якого була визначена іміджевою програмою, про що йшлося вище. На жаль, було втрачено можливість використання інерційного інтересу світової громадськості до міста після події такого масштабу, як європейський футбольний чемпіонат, для промоції Донецька у світі. Наголосимо, що забезпечити розміщення інформаційних повідомлень *у позитивному ключі* про місто у міжнародних ЗМІ без наявності резонансного інформаційного приводу значно складніше, ніж використати з цією метою інерційний інтерес іноземних мас-медіа. Як правило, розміщення матеріалів промоційного характеру про країни, їх окремі міста та території у популярних світових засобах масової інформації без наявності резонансного інформаційного приводу є платним.

Підсумовуючи, зазначимо, що до складу міст України, які здійснюють промоційну діяльність, окрім Донецька та трьох інших міст, що приймали Євро2012, входять, зокрема, Дніпропетровськ, Кам'янець-Подільський, Керч, Луцьк, Одеса, Судак, Феодосія, Чернігів, Ялта та ін. На практиці ця діяльність, як і у випадку Донецька, спрямована на збільшення потоку туристів, здебільшого зводиться до розробки промоційних логотипів та слоганів міст, а також до випуску рекламних відеороликів та створення міських промоційних сайтів.

Основними недоліками міської промоційної політики в Україні, зокрема і в Донецьку, є те, що як у керівництва міст, так і у виконавців пертинентних робіт на теоретичному рівні відсутнє розуміння відмінностей між поняттями імідж, образ, бренд, логотип та слоган міста. Зазвичай відповідні служби і керівництво міст України підміняють брендингову діяльність діяльністю із створення, власне, атрибутів бренду міста, таких, як логотип та слоган. Оскільки брендинг міста передбачає насамперед формування основи для ідентифікації його мешканців, зауважимо, що діяльність зі створення слоганів та логотипів міст не може забезпечити виконання цього

завдання.

Що стосується діяльності зі створення логотипів і гасел для міста Донецьк, то проблема полягає в тому, що символічний зміст, закладений у них авторами, не завжди здатен сприйняти за задуманим сценарієм їх реципієнт. До того ж автори логотипів та слоганів Донецька не проводили пошуку можливих аналогів зображень та гасел з метою уникнення звинувачень у плагіаті.

Негативним з точки зору промоції міста є одночасна присутність у вітчизняному та світовому інформаційному просторі кількох логотипів та слоганів Донецька (як офіційно затверджених, так і альтернативних), що викликає плутанину, оскільки різноманітні зображення та гасла несуть реципієнтам цієї інформації різновекторні повідомлення.

Отже, слід піддати критичному аналізу вже створені логотипи і слогани міста, щоб усунути з інформаційного простору ті з них, які виконані на низькому професійному рівні. Те саме зауваження стосується й інших промоційних продуктів, зокрема відеороликів про Донецьк.

Водночас відзначимо, що Донецьк є одним з нечисленних міст України, яке має високоякісний промоційний відеоролик – «Donetsk. It is new every day». Це відео могло б значно посприяти просуванню міста в електронних медіа за умови його адаптації до телевізійного формату і скорочення хронометражу. Однак перш за все потрібно розробити концепцію і стратегічний медіаплан промоції міста, а також знайти на цю діяльність достатнє фінансове забезпечення.

Слід зазначити, що у Донецьку накопичено певний позитивний досвід промоційної політики, сформувалися окремі напрями і підходи до її здійснення, а головне – є потрібні професійні кадри. Питання полягає у тому, щоб правильно організувати творчий процес у формі постійно діючого міського центру (точніше – work-shop) креативної промоції та об'єднати в його рамках усіх причетних до промоції міста урядовців і фахівців, оскільки лише на основі такого системного підходу можна буде подолати фрагментованість, невпорядкованість та неузгодженість промоційної роботи.

Перспектива подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягає у дослідженні теорії і практики промоційної політики інших українських міст.

Бібліографічні посилання:

1. В Донецке официально представили логотип города [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ura.dn.ua/02.02.2011/106731.html

2. В Донецке презентовали логотип города к Евро-2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://sport.bigmir.net/football/euro2012/560386

3. В Донецке презентовали очередной промо ролик города к Евро-2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://vsesmi.ru/news/5928849/

4. Внимание! Конкурс на логотип Донецка [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.doneckforum.com/forum6/thread12241.html

5. Донецк примет участие в Международной Туристической выставке в Берлине [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.prostodonetsk.com/travel/1227/

6. До Євро Донецьк – місто «сили та краси» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://test.ukraine2012.gov.ua/news/194/50776/

7. Жителей Донецка просят выбрать логотип и слоган города [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://donbass.ua/news/region/2010/12/02/zhitelei-donecka-prosjat-vybrat-logotip-i-slogan-goroda-foto.html

8. Информация о Бренде и Слогане города Донецк [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://lukyanchenko.donetsk.ua/news_echo.php?id=6253

9. Логотип Донецка будет доработан. Чтобы не подозревали в плагиате [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://donetsk.comments.ua/news/2011/01/18/145633.html

10. **Поволяев Д**. Логотип Донецка [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.subbbota.com/blog/dmitriy-povolyaev/logotip-donecka-polnaya-versiya

11. **Середа Е.** Донецк обзавелся новым логотипом [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://finzah.com.ua/113/news/3250.html

12. Символом Донецка выбрали красный бриллиант [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://focus.ua/society/164628

13. Состоялась официальная презентация Логотипа города Донецка [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://lukyanchenko.donetsk.ua/news_echo.php?id=6275

14. Where the Cold Wind Blows [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.underconsideration.com/brandnew/archives/where_the_cold_wind_blows.php

УДК: 327. 82(477)+(470)

П. П .Черник., А. В. Шумка

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ «ГАЗОВІ ВІЙНИ» ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОСІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Проаналізовано українсько-російські конфлікти, що виникли в питаннях транспортування та споживання російського газу у пострадянський період. Доведено, що Росія здійснює активну політику щодо побудови газопроводів в обхід України. Змодельовано ймовірні сценарії за якими може розвиватися дана проблема. Наголошено на необхідності вироблення Україною енергетичної політики котра б дозволила максимально унезалежнитись від енерговпливів Росії.

Ключові слова: енергетична безпека, «газова війна», енерготранспортна система, транспортні коридори, енергетична незалежність.

Проанализированы украинско-российские конфликты, которые возникли в вопросах транспортирования и потребления российского газа в постсоветский период. Доказано, что Россия проводит активную политику по построению газопроводов в обход Украины. Смоделированы вероятные сценарии, по каким может развиваться данная проблема. Отмечена необходимость проведения Украиной энергетической политики, которая позволила б стать независимой от энергетического влияния России.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, «газовая война», энерготранспортная система, транспортные коридоры, энергетическая независимость

The Ukrainian-Russian conflicts arising in matters of transportation and consumption of Russian gas in the post-Soviet period are analyzed. It is proved that Russia conducts an active policy to build pipelines bypassing Ukraine. The potential scenarios of the mentioned problem's development are designated. It is emphasized the Ukraine's energy policy should be directed to the most energetic independence from the Russian influence.

Keywords: energy security, «gas war», energy-transport system, transportation corridors, energy independence.

© П. П .Черник., А. В. Шумка, 2012

Постановка та актуальність проблеми. Після розпаду Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності постало питання асиметричної залежності нашої держави від Російської Федерації в енергетичній сфері. Попри те, що Україна виступає головною країною-транзитером російських енергоносіїв на європейський ринок, наша держава потрапила практично в повну залежність від імпорту російських енергоресурсів. Фактично Росія в такий спосіб дістала реальну можливість впливати на політичне поле України, чим час від часу успішно користується російська дипломатія. Розмови про вкладення грошей в енергозбереження українських підприємств, диверсифікацію джерел отримання Україною енергоносіїв, створення адекватної системи, здатної протистояти інформаційному впливу Російської Федерації, лунають лише під час «гарячої» фази газових конфліктів. Тому проведення аналізу зазначених подій через їх сталу періодичність та необхідність прогнозування подальшого розвитку є безперечно актуальним завданням.

Метою авторів було показати динаміку розвитку українсько-російських газових конфліктів останнього часу та їх вплив на взаємини між державами.

Отже, предметом дослідження є газотранспортна проблематика у конфліктному вимірі українсько-російських стосунків.

Методологічний інструментарій. Застосовано такі методи дослідження теорії міжнародних відносин як: системний, порівняльний, історичний, нормативно-ціннісний [5, с.31–34] та інші, що дозволило авторам ретельно проаналізувати наявний матеріал та зробити логічні, недвозначні висновки.

Аналіз попередніх досліджень. Спектр праць стосовно цього питання доволі широкий. Проте з огляду на надзвичайно високу динаміку в міжнародних відносинах сучасності та стратегічність українсько-російських відносин ця тематика заслуговує на подальші наукові дослідження.

Виклад основного матеріалу. Паливно-енергетичний комплекс РФ відіграє значну роль у визначенні її зовнішньої політики. Російські паливно-енергетичні ресурси великою мірою за-

довольняють потреби країн СНД, Балтії, Східної та Центральної Європи, Балканських держав та Туреччини. Для росіян експорт енергетичних ресурсів є ефективним інструментом, що дає змогу прямо чи опосередковано впливати на процеси прийняття економічних і політичних рішень у державах, економіка яких певною мірою залежить від таких поставок (зокрема, частина країн СНД). Безперечно, нині Росія є важливим енергетичним партнером провідних країн ЄС. Зокрема, обсяг споживання російського газу в Німеччині становить 40%, в Італії та Франції – по 25 %, в Австрії – 75%, у Словенії й Болгарії – близько 90%, а у Фінляндії дорівнює майже 100% [12, с.198]. Енергетична співпраця Росії з Німеччиною перетворила останню на так званого адвоката Кремля у його європейських інтересах, оскільки провідні країни Європи зацікавлені у надійних і безперервних поставках енергоресурсів.

Починаючи з середини 90-х років Росія розробляє проекти розбудови газопроводів в обхід території України. Першим реалізованим проектом став газопровід Ямал – Європа, що пройшов територіями Білорусі та Польщі. Його пропускна спроможність на сьогодні становить близько 30 млрд. куб. м газу, що є доволі незначним порівняно з пропускною спроможністю української газотранспортної системи. 1997 року укладено угоду про розбудову наступного альтернативного маршруту – по дну Чорного моря до Туреччини – «Блакитний потік». У 2009 році цим газопроводом транспортовано близько 9,5 млрд. куб. м газу.Обєми поставок газу щороку збільшуються, і очікується, що в 2013-му ця цифра становитиме 16 млрд. куб. м. Ще два проекти – «Південний потік» і «Північний потік» – покликані повністю нівелювати українську газотранспортну систему. Перший із них – спільний російсько-італійський проект, який передбачає,що газопровід пройде по дну Чорного моря з Новоросійська в болгарський порт Варну. Надалі дві його гілки підуть через Балканський півострів в Італію та Австрію. Орієнтовний термін запуску проекту – 2013 рік. Щодо «Північного потоку», то прокладення трубопроводу було розпочате у квітні 2010 року, а вже у вересні 2011 року відбулося заповнення технологічним газом першої з двох ниток. Перші постачання газу почалися 8 листопада 2011року. Проектна потужність першої гілки морського газопроводу «Північний потік» склала 27 млрд. кубометрів, після планованої добудови другої гілки вона збільшиться до 55 млрд. кубометрів на рік [12,с.202].

Нині територією України відбувається транзит 120 млрд. куб. м газу на рік, що становить близько 80% від загального об'єму російського газу. За середніми розрахунками, пропускна спроможність альтернативних газопроводів найближчі 20 років становитиме близько 55 млрд. кубометрів газу, що знизить транзитну потужність вітчизняної газотранспортної системи на 30% [12, с.250].

Іще одним важливим викликом енергетичній безпеці України є питання співпраці між Росією та Китаєм. У 2030 році Китай імпортуватиме 70% енергоресурсів. У цих умовах Росія може стати енергетичним партнером номер один. Тема експорту російського газу для КНР вперше пролунала 2006 року, коли було заявлено, що вже 2014-го обсяг поставок блакитного палива може становити 60–70 млрд. куб. м. на рік. Цьогоріч «Газпром» уклав із китайською компанією «Протокол про поставки природного газу з Росії в КНР». Відповідно до цього документа є два шляхи транспортування природного газу з Росії до Китаю: східний (із острова Сахалін або Ковитки) та західний (із Західного Сибіру), при цьому пріоритет надано останньому. Цей маршрут передбачає розбудову газопроводу «Алтай» [11, с.21-25]. Орієнтовно передбачається така формула ціноутворення: «ціна європейського газу – мінус транзит». Відповідно впевнений вихід Російської Федерації на китайський енергоринок стане вагомим викликом і країнам-транзитерам, і державам ЄС.

Диверсифікація генеральних напрямів транспортування російського газу на Захід і Схід дозволить проводити жорсткішу політику стосовно імпортерів і транзитних країн, що на цьому етапі не враховується українською владою [6, с.4]. Україна може втратити переваги головного транзитера для російського газу. Частка поставок газу через Україну в Європу зменшиться до 30%, що автоматично призведе до подальшого зростання не лише економічної, а й політичної залежності від Москви.

З другого боку, новим викликом енергетичній безпеці України стає намагання провідних країн Європейського Союзу здійснити диверсифікацію джерел поставки енергоресурсів, що може остаточно знецінити транзитний потенціал України. Так, більшість енергетичних проектів ЄС безпосередньо не стосується інтересів нашої держави. У разі реалізації будівництва газопроводів Росія – ЄС поза українською територією (без нарощування Росією обсягів видобутку газу) виникнуть негативні наслідки для України, а саме: зменшення обсягів транзиту російського газу за рахунок перерозподілу його експортних шляхів на нові газопроводи.

У такій ситуації Україна має врівноважити залежність від постачання енергоносіїв зміцненням власної транзитної ролі та розвитком українських транспортних маршрутів. Серед альтернативних проектів ЄС експерти називають проект «Набукко». Це магістральний газопровід за-

вдовжки 3,3 тис. км із Центральної Азії до країн ЄС, передусім Австрії та Німеччини. Проектна потужність газопроводу має становити 26–32 млрд. куб. м газу на рік. Будівництво планують завершити до 2013 року [1, с.3-4]. Крім того, реалізація газопроводу «Набукко» практично унеможливить надалі реалізацію досить амбітного проекту «Білий потік», що був уперше запропонований українськими високопосадовцями у 2005 році. Траса газопроводу мала пройти з Грузії до Європи в обхід Росії. У 2006-2007 роках проект обговорювали на різних міжнародних конференціях. У травні 2007-го його представляли на Віденському газовому форумі та конференції з енергетичної безпеки 11 жовтня 2007 року у Вільнюсі. «Білий потік» мав стати головним енергетичним проектом організації ГУАМ. Газ азербайджанського родовища «Шах-Деніз» транспортуватиметься із грузинського порту Батумі по дну Чорного моря в Україну та країни ЄС. Планується, що згодом до проекту приєднається Туркменістан для забезпечення наповнюваності газопроводу. У сучасних умовах «Білий потік» буде конкурентом одразу двом вагомим проектам – російсько-італійському «Південному потоку» та європейському «Набукко» тому в найближчій перспективі не матиме жодних шансів на реалізацію [13].

Останнім часом Росія прагне повернути статус великої євразійської держави. Тому й застосовує жорстку силову політику (що історично їй завжди було притаманне). Разом із демонстрацією військової сили вона, вирішуючи ті чи інші питання, дедалі частіше використовує енергетичний шантаж. До того ж політика інших країн у Концепції національної безпеки Російської Федерації однозначно трактується як активізація зусиль з метою послабити позиції Росії й ігнорувати її інтереси у вирішенні важливих міжнародних питань.

Напруженість у двосторонніх відносинах в енергетичній сфері між Україною та Росією інколи призводить до відкритої конфронтації, що у вітчизняних і зарубіжних засобах масової інформації дістала назву «газових війн» [2, с.2]. Суть конфліктів банальна: всі суперечності відбуваються навколо питання ціни за газ, його транзиту і зберігання в газосховищах України, а також через наявність посередників між «Нафтогазом» і «Газпромом». Цей конфлікт розпочався майже одночасно зі здобуттям Україною незалежності та навряд чи завершиться в найближчому майбутньому.

На початку 1990-х років Росія, по суті, опинилась у залежності від України в питаннях, пов'язаних із енергоекспортом, бо саме українською територією пролягав єдиний шлях транзиту енергоносіїв до Західної Європи. Компанія «Нафтогаз України», що здійснювала транзит газу територією України, накопичила велетенську заборгованість перед «Газпромом». Розпочалась епоха так званих газових війн. Перша конфронтація виникла 20 лютого 1993 року, коли голова Газпрому Рем Вяхірєв пообіцяв зупинити поставки газу до України у зв'язку із заборгованостю по оплаті. Конфлікт був швидко залагоджений і відключення не відбулося. На той момент борг України за газ складав понад 138 млрд рублів [4, с.84]. У відповідь на загрози з боку російської влади, Україна пообіцяла перекрити транзитні газопроводи, якими Росія здійснює поставки газу в Західну Європу [4, с.85].

Щоб позбутися економічної залежності від України, «Газпром» розпочав будівництво газопроводу Ямал – Європа в обхід нашої держави – через території Польщі та Білорусі. 1999 року його було відкрито. Тож Росія отримала важелі впливу на український уряд [8, с.16].

У березні 1994 року "Газпром" призупиняє поставки газу до України. На той момент борг України за газ перевищує 1 трлн. рублів. "Газпром" вимагає вирішення проблеми боргу за рахунок передачі Росії частини майнових прав на українські газопроводи та підприємства [10, с.26]. 10 березня в ході українсько-російських переговорів, було прийнято рішення про продовження поставок газу до України, після того як Київ пообіцяв погасити заборгованість протягом місяця [10, с.27].

У 1999–2001 роках Україна частково (285 млн. доларів) розрахувалася з Росією військовою технікою та обладнанням.

Черговий виток «газової кризи», пов'язаний із подіями "Помаранчевої революції", яка продемонструвала проєвропейський вектор української зовнішньої політики і яку Росія сприйняла досить прохолодно. У березні 2005 року новопризначений голова "Нафтогазу України" Олексій Івченко запропонував "Газпрому" переглянути існуючі тарифи на транзит російського газу до Європи територією України. 29 березня Україна запропонувала підвищити з 2006 року тарифи на транзит до 1,75 – 2 $/тис. м^3 на 100 км [7, с.2]. У відповідь 6 липня 2005 року "Газпром" погодився підняти тариф, однак пов'язав це з підвищенням ціни на газ з 50 $ до середньоєвропейського рівня (160 – 170 $/тис. м^3) [7, с.2]. Віце-прем'єр України Анатолій Кінах категорично відкинув російську пропозицію, наполягаючи на продовженні існуючого режиму домовленості по газу з Росією до 2013 року.

Наприкінці 2005 року Росія стикнулася з проблемою неприйняття Європою ідеї розбудови «Північного потоку». Однак кремлівське керівництво, прагнучи втілити транспортний про-

ект, спробувало продемонструвати Європі, наскільки ненадійним і нестабільним транзитером є Україна. Формальним приводом для розв'язання конфлікту стала заява Президента Віктора Ющенка про те, що ціна 230 доларів за тис. кубометрів газу, запропонована «Газпромом», є неприйнятною для української сторони. У відповідь «Газпром» з 1 січня 2006 року зупинив поставки природного газу до України, продовжуючи, однак, експортувати його українською територією. Одразу ж пролунали звинувачення, що Україна почала несанкціонований відбір газу, який поставляється європейським споживачам. Представники "Нафтогазу" звинувачення відкидали. У ніч на 4 січня 2006 року було підписано договір між «Газпромом» та «Нафтогазом» терміном на п'ять років (до 1 січня 2010 р.). У ньому зазначено, що посередницька місія переходить компанії «РосУкрЕнерго», а ціна становитиме 95 доларів за тисячу кубометрів газу (на перше півріччя 2006 року, надалі вона змінюватиметься за взаємною згодою сторін). Компромісна ціна стала можливою завдяки "змішанню" дорогого російського та дешевого туркменського газу в трубі для України. Також «Газпром» пообіцяв платити нашій державі за транзит газу до Європи 1,60 долара за тис. кубометрів. Однак російсько-український договір від 4 січня 2006 року не закінчив "газової війни". Зокрема, через те, що експортна ціна туркменського газу продовжувала залишатися на рівні 65 доларів за тисячу кубометрів [9, с.15].

У лютому 2006-го у «газовій війні» України та Росії несподівано відкрився "туркменський фронт", коли Сапармурад Ніязов раптово заявив про підвищення ціни на газ, хоча лише два місяці тому уклав договір із Україною про поставки газу. 18 лютого 2006 року в Ашгабаді відбулись україно-туркменські переговори щодо імпорту газу. Туркменська сторона звинуватила Київ у затримці платежів і пригрозила зупинити поставки. Така жорсткість була частково зумовлена тиском «Газпрому», голова якого прибув до туркменської столиці напередодні. Україна була змушена піти на поступки. Водночас Туркменістан вирішив воювати на два фронти, піднявши у червні 2006 року до 100 доларів ціну на газ і для Росії. Цікаво, що саме тоді в європейській пресі вперше почали активно обговорювати ідею газопроводу «Набукко» із Туркменістану до Європи в обхід території Російської Федерації.

Підсумком цього етапу стало усвідомлення європейцями газової залежності від Росії. Так з'явилися плани розбудови нових газопроводів, які зв'язали б континентальну Європу з газовими родовищами в Норвегії, Північній Африці та Середній Азії в обхід Росії.

На думку газети «Таймс», газовий конфлікт 2005–2006 років знизив рейтинг Росії, бо провину за його розв'язання поклали саме на Кремль.

У 2008 році почався новий виток газового конфлікту. Внаслідок чого з 1 січня припинилися поставки газу для України, а з 5 січня – зменшилися для європейських споживачів. З січня транзит російського газу територією України повністю припинили. Після досягнення домовленості стосовно ціни та підписання 19 січня в Москві відповідних контрактів поставки газу в Україну та транзит до Європи 20 січня відновили. Підсумком конфлікту можна вважати перехід Росії та України на прозорі принципи в торгівлі газом і усунення посередників [2, с.2].

Під час україно-російського газового конфлікту 2008–2009 років європейська спільнота відкрито не підтримувала жодної зі сторін. Однак, Україна домоглася підписання в Брюсселі між ЄС та Україною спільної декларації в енергетичній сфері, сподіваючись, що вона може стати в перспективі гарантом стабільності українського транзитного потенціалу й звести нанівець усі зусилля російської енергетичної дипломатії зі створення Україні іміджу ненадійного посередника.

21 квітня 2010 року у Харкові президент України Віктор Янукович та президент Росії Дмитро Мєдвєдєв підписали нову угоду по вартості та транзиту газу через українську ГТС, пов'язавши зниження ставки на 30% від існуючої з продовженням оренди Чорноморським флотом Російської Федерації бази у Севастополі на 25 років, до 2042 року [3, с.26].

Сьогодні україно-російські газові відносини врегульовані Харківськими угодами (угоди "флот-газ") квітня 2010 року. За цими угодами:

термін перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі продовжено з 2017 до 2042 року з автоматичним продовженням на 5 років, якщо будь-яка сторона не висловить заперечення;

встановлено орендну плату;

внесено доповнення до контракту на постачання природного газу між ВАТ "Газпром" і НАК "Нафтогаз України" від 19 січня 2009р., якими для України було знижено на 30% ціну на газ у вигляді анулювання митних зборів. Ціна за тисячу кубометрів газу для України встановлювалася на рівні 333 доларів США, Україна зобов'язувалася закупити 40 млрд. кубометрів газу.

У результаті для України угоди "газ-флот" не лише мають дуже сумнівний економічний ефект, а й створюють ряд загроз. Насамперед вони є безпрецедентним асиметричним політико-економічним бартером – обміном умовних економічних преференцій РФ на стратегічні геопо-

літичні поступки з боку України. Йдеться про:

1) посилення російського військово-політичного, інформаційно-гуманітарного впливу у Криму та в цілому в Україні;

2) підвищення конфліктогенності та ризиків дестабілізації ситуації на півострові;

3) розширення можливостей розвідувальної і контррозвідувальної діяльності РФ на території України;

4) втрату можливостей трансформації Севастополя в потужний торговельний порт, а Криму – в рекреаційно-туристичну зону;

5) ускладнення врегулювання спірних питань перебування ЧФ РФ у Криму, зокрема – втрату можливостей встановлення реальної ринкової орендної плати за розміщення російської військової бази.

Які можливі сценарії подальшого розвитку газової проблеми?

Сценарій 1. Збереження "status quo": є найбільш простим для адміністративного виконання, тому видається найбільш реальним.

Сценарій 2. Україна має досягнути максимально можливої енергетичної незалежності (виконання Енергетичної стратегії України до 2020 року):

1.Інтеграція Об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії, зміцненням позицій України як транзитної держави нафти і газу.

2.Використання української ГТС і НТС на 100%.

3.Відмова від будівництва обхідних шляхів транспортування російського газу до Європи.

4.Транспортування каспійського газу через територію України (реалізація проекту «Білий потік»).

5.Використання нафтопроводу Одеса – Броди для транспортування нафти та газу в 6 напрямах до ЄС.

6.Закупівля ЗПГ та його збереження в терміналах у Криму (які ще потрібно побудувати).

7.Забезпечення власними запасами газу на 61% до 2020 року і на 70% до 2030року .

8.Залучення іноземних інвестицій для розробки Чорноморського шельфу.

9.Формування напівзамкненого ядерного циклу: Україна лише збагачує уран в Росії.

10.Будівництво нових енергоблоків за американськими, французькими але не російськими технологіями.

Сценарій 3. Злиття паливно-енергетичного комплексу та/або ядерної енергетики України з Росією.

Позитивні аспекти для України у разі злиття:

1) На сьогодні Росія реалізує два пріоритетні проекти для транспортування газу в обхід України – "Північний потік" (зменшить транзити територією України на 8-10%); та "Південний потік" (у разі його реалізації Україна втратить свої позиції головного транзитера російського газу на 80%).

2) Щодо транспортування нафти, то пріоритетним є заповнення нафтопроводу Одеса-Броди. 2004 року між урядами України і Росії була укладена угода про транзит нафти територією України до 2019 року, згідно з якою нафтопровід переведено в реверсний режим для забезпечення експорту російською нафти (за підрахунками для України була би вигідна спотова угода на термін не більше 3-х років). Використання нафтопроводу Одеса-Броди в реверсному режимі активно лобіювалося російсько-британською компанією ТНК-ВР, обіцяючи гарантії повного його завантаження. Проте в Угоді ці зобов'язання закріплені не були, а після її підписання оператором нафтопроводу стала зареєстрована на Кіпрі компанія Skiliton Ltd., яка жодних гарантій не надавала. Сьогодні Росія заповнює українську НТС лише на 30%.

Негативні аспекти:

1) Україна втратить основний стратегічний ресурс. Злиття буде відбуватися на базі компанії «Газпром»;

2) Україна не зможе увійти до ЄС.

Сценарій 4. Денонсація Харківських Угод.

Одностороння денонсація Харківських домовленостей призведе до суттєвого погіршення відносин з Росією.

Бібліографічні посилання:

1. **Єременко А**. Газ: від Азії до ЄС / А. Єременко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 11. – С.3-4.

2. **Єременко А**. Про політичний газ та газову політику / А. Єременко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 25. – С.2.

3. **Иванов И.** Российско-украинский газовый конфлікт: последствия для российской стороны. / И. Иванов // Российская політика. – (№8). – С.25-27.

4. **Илюшин Р**. Газовые конфликты России за последние 20 лет / Р. Илюшин // Материалы научно-практической конференции. Москва, 23-26 октября 2011г. – Москва: МГУ. – 227с.
5. **Кудряченко А.** Геополітика / А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 293 с.
6. **Мартиненко М**. Енергетична безпека країни: пріоритети та перспективи / М. Мартиненко // Голос України. – 2007. – № 42. – С.4.
7. **Мироненко К**. Україна втрачає дешевий газ / К. Мироненко // Урядовий кур'єр. – 15 липня 2005р. – С.2.
8. **Николаев В.** Газовый гамбит Кремля / В. Николаев // Коментарии. – 2009. – 15-21 августа. – (№28).– С.14-18.
9. **Приходько С**. Туркменский газовый гамбит / С. Приходько // Економическая панорама – (№28). – С.14-18.
10. **Пущак А**. Хроника газовых войн. Тур первый. / А. Пущак // Економическая панорама. – (№34). – С.22-30.
11. **Симонов К**. Россия и Китай обречены на энергетическое сотрудничество / К. Симонов // Российская газета. – 3апреля 2012. – Федеральный выпуск – № 4520. –С.21-25.
12. **Стогній В**. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики / В. Стогній, О. Кириленко, С.Денисюк // К.: Українські енциклопедичні знання, 2006. – 406 с.
13. **Gasimova A.** White Stream Gas Pipeline Double Profitable for Azerbaijan – Ukraine's President. – Trend capital [Електронний ресурс] / A. Gasimova / Режим доступу: // www.capital.trend.az

УДК 373.015.31:316.42

О. О. Царенко

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються проблеми формування політичної свідомості студентської молоді в процесі політичної соціалізації. Розглядаються форми політичної активності молоді в Коледжі Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.
Ключові слова: політична свідомість, політична активність, політична соціалізація, вибори.

Анализируются проблемы формирования политического сознания студенческой молодежи в процессе политической социализации. Рассматриваются формы политической активности молодежи в Колледже Николаевского национального университета имени В.А. Сухомлинского.
Ключевые слова: политическое сознание, политическая активность, политическая социализация, выборы.

The problems of the formation of political consciousness of the students in the process of political socialization. Considered a form of political activism of young people at the College National University of Nicholas V. Sukhomlinsky.
Keywords: political consciousness, political activism, political socialization, elections.

© О. О. Царенко, 2012

Становлення Української держави супроводжується пошуком власного шляху розвитку та зміною цінностей у молодого покоління. Побудова громадянського суспільства і встановлення демократичних відносин між державною владою і особистістю потребує активної участі громадян у політичному житті. Особливо значущим стає формування та розвиток політичності підростаючих поколінь, зокрема учнівської та студентської молоді.

Слід зазначити, що при значному обсязі наукових праць щодо політичної соціалізації, лише невелика кількість досліджень присвячується проблемам політико-виховних процесів у молодіжному середовищі. Більше того, політико-правове виховання як складова частина політичної соціалізації подається однобічно

Формування політичної свідомості молоді відбувається на фоні нестабільної соціально-економічної ситуації в країні, кризи культури та духовності суспільства. Пошук шляхів та напрямів становлення політичної свідомості в змозі забезпечити послідовність політичного розвитку, збереження стабільності держави.

Аналізуючи останні дослідження даного питання, хочеться відзначити Л.О. Кияшко, яка, аналізуючи особливості політичної соціалізації студентської молоді України, визначає, що саме відсутність повного циклу політологічних дисциплін у вищій школі не сприяє підвищенню політичної активності особистості, появі чіткої політичної позиції тощо [2]. Дослідник І.М. Фліс, також надаючи великого значення необхідності отримання базових політологічних знань, зауважував і на необхідності регулярної політичної практики, яка сприятиме значному підвищенню рівня політологічної освіченості, політичної участі, а також надасть змогу «зсередини» бачити політичний процес і політичну діяльність [5].

Власне молодіжному аспектові політичної активності присвячені також дослідження В. Бебика, В. Боровика, М. Головатого, В. Драговця, В. Капіцина, Є. Красова, Є. Комарова, О. Корнієвського, В. Рябіки, Ф. Шереги, В. Щегорцова, В. Якушика та ін. Зазначені автори переважно аналізують теоретичні засади політичної активності молоді, але бракує конкретних напрацювань реального стану політичної активності молоді та її впливу на сучасний політичний процес.

У поданій статті автором пропонується проаналізувати проблеми формування політичної свідомості студентської молоді у процесі політичної соціалізації.

З точки зору соціології молодь – це особлива велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей [4, с.126].

Досліджуючи особливості формування правової культури молоді, В. Головченко підкреслює, що своєрідною рисою правової культури молоді є її перехідність. Вона зумовлюється: їх психо-віковими особливостями (грань юності і морально-психологічного змужніння, настання соціальної зрілості), властивими періоду досягнення юридичного повноліття, коли юність уже завершується, а соціально-психологічна "дорослість" повною мірою ще не настала; їхнім соціально-професійним статусом (коли вони ще не стали сформованими фахівцями); перебуванням у специфічному мікро – та мезосередовищі переважно у навчальних закладах [1, с.120].

Сучасні тенденції українського суспільства показують, що рівень політичної активності українського народу загалом надто низький, у студента відсутні ґрунтовні знання про політичну систему, владу, владні, партійні, соціальні інституції та установи. Це свідчить про те, що процес політичної соціалізації відбувається із затримками, порушеннями, збоями та перервами.

Особливо це стосується студентів, які навчаються за негуманітарним профілем у ВНЗ, коледжах і отримують обсяг базових теоретичних знань з політології, вивчаючи однойменну дисципліну на другому курсі протягом одного семестру. Цього вкрай недостатньо. І, враховуючи це, необхідною складовою політичної соціалізації постає проблема залучення молоді до активного політичного життя, вироблення нею власної позиції, її тверда аргументація та доказовість. Студенти ж політологи, отримуючи значний обсяг теоретичних знань, не завжди виявляють бажання реалізовувати їх на практиці, в реальному політичному житті.

Як зазначає дослідник М.І. Хилько, політична активність являє собою одну з форм громаянської активності та відображає політичну свідомість. Політична активність властива як індивідам, що беруть участь у політиці, так і масам, буває усвідомленою і стихійною. Саме другим варіантом можна охарактеризувати сучасну молодь, студентство, яке намагаються залучити у політику не у як політичних суб'єктів, а роблять з них саме об'єкт політичної дії. Про це свідчать регулярна «добровільно-примусова» участь студентів у тих чи інших політичних акціях, мітингах, що проводяться під гаслами тих чи інших політичних сил, і водночас їхня нездатність чітко пояснити свою політичну позицію, аргументувати її фактами тощо [6].

Процес політичної соціалізації має починатися зі старшої школи, де особа повинна отримувати певний цикл знань з соціально-гуманітарних дисциплін (географія, правознавство, історія тощо), а вступивши до вищого навчального закладу, ці знання повинні структуруватися, узагальнюватись і підкріплюватись політичною практикою. На жаль, виборчі кампанії надають приклади використання студентської молоді в політичних оборудках лідерів партійних осередків. Участь молоді в політичних заходах зводиться до оплаченої масовки, що в свою чергу аж ніяк не сприяє їх політичній свідомості.

Для визначення політичної активності молоді та її ролі у державотворчому процесі в Україні проводилося чимало досліджень. Наприклад, відповідно до дослідницької мети в березні – травні 2008 року було обстежено 116 студентів двох вузів – Київського славістичного університету та Академії державної податкової служби України. Одержані результати свідчать, що за рівнем прояву інтересу до політики випробувані розподілилися на три групи: низький, середній і високий. Як і передбачалося, значна частина молоді (47%) має низьку зацікавленість політичними процессами в суспільстві. Такий стан не випадковий, тому що в юнацькому віці відбувається становлення не лише соціальне, а й особистісне, саме в цьому віці приділяється значна увага професійному самовизначенню, подружньому виборові. І тільки для невеликої частини моло-

дих людей (24 %) юнацький вік стає періодом вироблення політико – ідеологічних цінностей» [3].

Серед причин низької зацікавленості молоді політикою виділяють політичне незнання, якому протиставляється добра обізнаність в інших сферах, висока раціональність, із якою добиваються поставлених цілей в особистому житті. Причиною такого незнання може бути складність, невизначеність соціальних, економічних і політичних питань для тих, хто не має безпосереднього доступу до відповідної інформації. Незнання і заміщення понять сприяють тому, що не формуються навички політичної участі, політичний досвід. Для більшості молоді політико – економічна сфера здається чимось «недосяжним», адже її не можна безпосередньо відчути і вплинути на неї (особливо таке ставлення характерне для групи з низьким інтересом до політики) [7].

Коледж Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського створює необхідні умови для підвищення рівня політико-правової свідомості студентства. Основними учасниками зазначеного процесу в Коледжі МНУ імені В.О. Сухомлинського є студенти і викладачі, які забезпечують формування особистості. У процесі життєвої взаємодії під впливом соціальних залежностей, різних впливів виховного характеру у студентів створюється уявлення про світ, формуються навички діяльності, принципи поведінки, розвиваються психічні якості особистості. В результаті студенти стають підготовленими до участі в суспільному житті. Отже, удосконалення процесу соціалізації стало одним з першочергових завдань нашого навчального закладу.

В межах проблемної теми у редакції «Впровадження сучасних педагогічних технологій у навчально-виховний процес для формування інноваційної особистості студента», над якою протягом 2009 – 2014 навчальних років працює педагогічний колектив Коледжу Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, в навчальному закладі розроблено цілий ряд заходів, спрямованих на формування політичної свідомості студентства та виховання гідних громадян нашої країни в умовах трансформації українського суспільства.

У проведенні виховних заходів беруть участь всі викладачі коледжу. Завдяки багатопрофільності циклових комісій коледжу політико-правова робота є різноплановою, постійною і багатовекторною. Виховні заходи включають в себе як загальнокультурний розвиток студентів, так і правове та патріотичне виховання, а також морально-етичні аспекти людських стосунків

Впродовж 2009 – 2012 н.р. значна увага у була приділена трагічним подіям, які супроводжували становлення Української держави і нації. Виховними заходами коледжу були охоплені теми голодомору на східноукраїнських землях 1932-1933 рр., участі українських студентів у трагічному бою під с. Крути, національно-визвольній війні очолюваній Б. Хмельницьким, його державотворчій діяльності тощо.

Серед основних напрямів виховної роботи коледжу – звичайно ж, політичне виховання молоді. Ці заходи спрямовані як на формування політичної культури, так і на становлення усвідомлених політичних поглядів. Серед таких заходів і круглі столи на теми: «Україна – ЄС: проблеми взаємовідносин», «Україна – НАТО: перспективи і проблеми розвитку взаємовідносин», «Євроінтеграційні процеси в Україні», «Політична культура студентів України на сучасному етапі» тощо.

Крім того, значна виховна робота проводиться в академічних групах кураторами груп у межах заданих напрямів. Викладачами коледжу проводяться кураторські години, лекції, круглі столи на теми: «Права та обов'язки студентів», «Місце і роль студентства у сучасні й Україні», «Студент сьогодні – майбутнє України», «Студентське самоврядування – школа майбутнього керівника», «Роль студентства у суспільно-політичному житті України», «Студентське самоврядування як взірець гуманізації управління у вищій школі». Відбуваються вечори, конкурси, конференції, фестивалі тощо.

З 2010 року, за ініціативи органів студентського самоврядування коледжу створений і функціонує політичний клуб під назвою «Молодь і політика», який очолює голова студентського самоврядування коледжу Микола Копійка, студент третього курсу спеціальності «Правознавство», активний учасник студентських науково-практичних конференцій.

У вересні 2011 року в коледжі МНУ імені В.О.Сухомлинського розпочато проект «Студенти для органів місцевого самоврядування та парламенту», метою якого є виховання нового покоління політиків, підвищення професійної освіти молоді, сприяння талановитим студентам у набутті адміністративного та політичного досвіду шляхом їх роботи помічниками-консультантами народних депутатів, а також у аналітичних групах при ВРУ. Протягом 2011-2012 н.р. студенти III –IУ курсів коледжу, які виявили бажання взяти участь у даному проекті та мають аналітичні здібності, пройшли стажування в органах Миколаївської міської виконавчої влади та Миколаївської обласної державної адміністрації.

Результатом політико-правового виховання студента повинно бути вироблення і трансформація політичних поглядів на базові цінності суспільства, що унеможливлювало б залучення молоді до деструктивних технологій, формування життєвого ідеалу та власної моделі моральної поведін-

ки.

Таким чином, основними проблемами формування політичної свідомості студентської молоді в процесі політичної соціалізації є:

- недостатність дієвих заходів політико-правового виховання, їх заангажованість та показовий характер;
- приклад старших поколінь, які мають вкрай низький рівень політичної культури та свідомості;
- неспроможність політичних сил рекрутувати дійсно справжніх молодих лідерів;
- недемократичний виборчий процес, який нівелює електоральний вибір молоді.

Загалом же можна констатувати, що молодь бере активну участь у соціально-політичних процесах, але ця активність проявляється більше у мітингових, протестних формах, молоді явно бракує політичної компетентності, інформованості, досвіду співпраці з органами місцевого самоврядування з вироблення рішень на місцевому рівні.

Таким чином, у суспільно-політичних перетвореннях, що відбуваються в країні, дедалі більшу роль відіграє молодь. Вона активно підтримує політичний курс на здійснення демократичних реформ, бере участь у розбудові демократичного суспільства. Саме молоді люди часто ініціюють соціально-економічні, політичні і духовні зрушення, адекватні викликам часу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме активна участь молоді у громадському житті є запорукою успіху і прогресу нашого суспільства.

Бібліографічні посилання:

1.**Головченко В.** Особливості формування правової культури молоді / В. Головченко // Право України. – 2004. – № 10. – С.120-123.

2.**Кияшко Л. О.** Громадська та політична активність сучасної молоді: психологічний аналіз / Л. О. Кияшко, А. О. Краснякова // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 4. – С. 96 – 105.

3.**Плоский К.** Участь молоді у розвитку місцевої демократії в Україні: проблеми та перспективи / К. Плоский // Український соціум. – 2005. – № 1 (6). – С. 101-111

4.Соціологія: курс лекцій : [навч. посіб.] / За ред. С. А. Щудло, Т. М. Романіва, І. Л. Мірчук. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 240 с.

5.**Фліс І. М.** Основні принципи формування політичної активності студентської молоді / І. М. Фліс // Гілея [науковий вісник]: Збірник наукових праць. – К., 2008. – Вип 13. – С. 208-216.

6.**Хилько М.І**. Політична активність студентської молоді у процесах державотворення [Електронний ресурс] / М.І.Хилько. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/P4_doc.pdf

7.**В.І. Чорнобаєв** Деякі проблеми політичної соціалізації особистості у сучасній Україні / В.І.Чорнобаєв // Гуманітарний журнал. – 2010. – № 1-2. – С. 123 -126.

УДК 342.6:342.25

І. О. Цурканова

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Здійснено порівняльний аналіз розвитку наукової думки щодо визначення термінів та сутності органів виконавчої влади, а також їх місця і ролі у державному управління України.

Ключові слова: влада, державна влада, виконавча влада, органи виконавчої влади.

Осуществлен сравнительный анализ развития научной мысли относительно определения терминов и сущности органов исполнительной власти, а также их места и роли в государственном управлении Украины.

Ключевые слова: власть, государственная власть, исполнительная власть, органы исполнительной власти.

The comparative analysis of the development of scientific thought on the definition of terms and nature of the executive power, as well as their place and role in the government of Ukraine.

Keywords: power, the government, the executive, the executive authorities.

© І. О. Цурканова, 2012

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні є проблема взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади. Саме тому ця тема є досить актуальною для нашої держави і суспільства.

У статті аналізуються і досліджуються наукові джерела як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, які присвячені висвітленню проблеми походження органів державної влади. Як першоджерела аналізуються роботи Аристотеля, Платона, Геракліта, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, В. Парсонса та інших. Логічним продовженням дослідження специфіки діяльності виконавчої влади є такі вітчизняні вчені, як В.Б. Авер'янов, В.М. Шаповал, І.А. Полянський, В.М. Соколов, Т.В. Чехович та інші. Проте, незважаючи на широке коло наукових досліджень, проблема наукового обґрунтування сутності органів виконавчої влади в сучасній Україні залишається відкритою.

Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити наступне:

- уточнити визначення терміну «влада», «державна влада», «виконавча влада» та «органи виконавчої влади», їх сутність і те, чим вони відрізняються або, навпаки, чим схожі, що в них спільного;
- проаналізувати ступінь теоретичної розробки проблеми взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади;
- дати наукомістке визначення поняття «виконавча влада».

. Боротьба за владу історично супроводжує політичне життя людства в усіх його сферах життєдіяльності: політиці, економіці, культурі тощо.

Практика свідчить, що з давніх-давен влада існує у будь-якому суспільстві як породження нескінченної різноманітності інтересів і розвитку різних соціальних підструктур, де вона перетворюється в особливий вид суспільних відносин – відносин влади.

Саме тому наше дослідження розпочате з детального теоретичного аналізу таких понять, як: «влада», «державна влада», «виконавча влада» та «органи виконавчої влади», а потім уже можна перейти до розгляду особливостей взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади. Для цього спочатку зробимо стислий політико-філософський екскурс, адже вже в працях Платона й Аристотеля містяться досить цікаві уявлення про владу, її властивості та закономірності.

Так, наприклад, Платон розглядає владу як силу, засновану на специфічному знанні – знанні правління. Політику він також визначає як специфічне знання – знання влади над людьми в його найбільш загальному вигляді [11, с.305].

Аристотель характеризує владу як властивість будь-якої складної системи. Все, що складається з декількох частин, має володарюючий елемент та елемент, що підкорюється, це «загальний закон природи». В соціальному житті влада забезпечує організацію спільної діяльності та стабілізує відносини в соціальній системі [2, с.239].

Аристотель розрізняв три хороші та три погані способи правління державою. Хороші способи виключають можливість корисливого використання влади, а вона, в свою чергу, служить суспільству в цілому. Прикладом цього способу є аристократія, монархія і політея (влада середнього класу, заснована на суміщенні олігархії і демократії). Поганим способом правління, на його думку, є олігархія, тиранія і крайня демократія. Тобто при поганих формах державної влади правителі мають на увазі лише своє особисте благо.

Платон вважав, що кожна форма держави гине через її внутрішні, властиві власним принципам протиріччя і зловживання. Він лише виділяє такі види правління, як монархію, владу небагатьох і владу більшості.

Обидва мислителі визнають необхідність існування науки про владу. Влада, в їх уявленні, – це і наука, і мистецтво. Зокрема, Платон стверджує, що царське правління є певним знанням, наректи царем треба того, хто володіє царським знанням; якщо у людини найвеличніша влада поєднується з розумінням й розсудливістю, виникає найкращий державний устрій та найкращі закони [11, с.324].

Головною метою державної влади, за Епікуром, є гарантування людям безпеки, допомога в подоланні страху, а також навчити їх не заподіювати один одному шкоди.

Сучасна проблема розподілу влад почала формуватись ще в XVII-XVIII ст. і пов'язана з такими видатними філософами, як Дж. Локк та Ш. Л. Монтеск'є.

Джон Локк у своїх дослідженнях спирався передусім на емпіричний метод пізнання. Важливе місце в його теорії посідає вчення про державу, державну владу та право. У класифікації форм держави він дотримувався тричленної системи (демократія, олігархія і монархія). Під монархією Локк розумів конституційну монархію, оскільки абсолютна монархія взагалі не визнавалася ним як форма громадянського правління.

Основною метою держави, за Локком, є захист та збереження прав людей на життя, свободу

та власність.

Держава за Локком – це сукупність людей, які об'єдналися в одне ціле під егідою ними ж установленого загального закону і створили судову інстанцію, уповноважену залагоджувати конфлікти між ними і карати злочинців.

Суть політичної влади поширюється на всі добровільно утворені спільноти, оскільки, як стверджує Дж. Локк – не існує ні закону природи, ні закону, установленого богом, що визначали б, хто є справжнім спадкоємцем у всіх випадках, остільки правонаступництво і, отже, право на владу не могли б бути точно визначені [9, с.197].

Від інших форм колективності (сімей, панських володінь) держава відрізняється тим, що втілює політичну владу, тобто право в ім'я суспільного блага створювати закони для регулювання та збереження власності, а також право застосовувати силу суспільства для виконання цих законів і захисту держави від нападу ззовні.

Локк був прихильником режиму законності в діяльності держави. Він передбачає особливий конституційний механізм, що заважає державі виходити за рамки своїх повноважень, стаючи водночас деспотичним. Його найважливіші компоненти – принципи поділу влади і законності. Крім законодавчої та виконавчої, Локк виділяє ще й союзну (федеративну) гілку влади.

Ш.Л. Монтеск'є, у свою чергу, бачить розподіл влад на законодавчу (яка належить народу або його представникам), виконавчу (що належить монарху і до якої можуть входити міністри та інші посадові особи, підпорядковані королю) та судову (яка повинна карати злочинців і вирішувати спори між приватними особами).

У цьому контексті доречною, на наш погляд, є побудова правової держави І. Канта, яку він вбачав у поступальних реформах, що перетворювали б деспотичне правління у правову громадянську державу.

Взагалі, влада у широкому та вузькому аспектах дає змогу правильно орієнтуватися у її системі, механізмах, а також політично зріло брати участь у її формуванні та реалізації. Для Т. Парсонса «влада» – це система ресурсів, за допомогою яких досягаються спільні цілі, це здатність виконувати певні функції на користь усієї соціальної системи, взятої в її цілісності. Р. Арон, на відміну від Парсонса, підкреслював, що влада – це потенція, якою володіє людина (або група) для встановлення відносин з іншими людьми або групами, що збігаються з її власними прагненнями [12, с.141].

Влада, за Парсонсом, є продуктом соціальної системи, аналогічним багатству, що створюється економічною організацією. Як і гроші, влада не представляє цінності сама по собі; її роль полягає в тому, що «вона забезпечує досягнення колективних цілей через згоду членів суспільства легітимізувати лідерські позиції і дати мандат на прийняття рішень та формування політики від імені суспільства тим, хто знаходиться на цих позиціях» [22, с. 103].

Таким чином, ми бачимо, що поняття влада може поділятися на декілька видів, а саме: політичну, економічну, духовну та сімейну владу. Так, наприклад, духовна влада відрізняється від сімейної тим, що вона несе духовну цінність з метою інтеграції свідомості і волі населення. Проте сімейна влада побудована лише на силі авторитету одного члена сім'ї.

Політична влада відрізняється від економічної тим, що вона призводить до відносин панування і підлеглості, а економічна влада зумовлена перш за все матеріальними потребами життя суспільства.

Отже, влада має бути своєрідним провідником у відносинах між суспільством і державою.

Досить цікавим, на наш погляд, є принцип функціонування держави, в основі якого лежить праця Й.-Г. Фіхте «Система вчення про моральність». Так, основи правових відносин він виводить з морального закону і підкреслює, що лише на цій основі люди можуть досягти досконалості у своєму стані. Шлях зникнення держави, за Фіхте, – це перехід від «царства законів» до «царства моралі».

З точки зору В. Халіпова, влада влаштована таким чином, що вона вже на рівні природного інстинкту, а тим більше на стадії її усвідомлення, несе одним панування, а іншим – підкорення. Вона здавна сприяє соціальній організації людей, їх об'єднанню і згуртуванню, колективному подоланню тих чи інших загроз і, нарешті, самому виживанню людей [18, с.16].

Проте у суспільстві повинна бути лише одна рівність – рівність перед законом. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що влада не зводиться лише до політичної або державної, а розглядається як система взаємовідносини між індивідами і групами в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Суттєвого значення набуває поняття «влада» у широкому та вузькому розумінні вже на початку XX ст. Влада у широкому розумінні включає в себе всю систему влади, основою якої є волевиявлення народу або певної соціальної структури, групи тощо. У вузькому розумінні влада – це функціонально-владне навантаження, що виступає здебільшого у правовій формі.

Ми розглянули декілька визначень влади, проте постає питання, що таке взагалі «державна влада» і чим вона відрізняється від поняття «влада»? Цьому терміну можна дати наступне визначення: «державна влада» – це державна організація політичного управління суспільством, яка як за обсягом, так і засобами впливу перевищує всі інші різновиди влади в усіх соціальних утвореннях. Вона поширюється на всі сфери суспільного життя, здійснюється за допомогою спеціального апарату примусу або переконання та володіє монопольним правом видавати загальнообов'язкові нормативно-правові акти [6, с.390].

Основними елементами державної влади є елементи, що визначають її сутність та природу, – суверенність, верховенство, незалежність, самостійність та ті, що організаційно формують державну владу та роблять її постійно функціонуючою та загальнообов'язковою – державні органи та установи, а також правові норми [19, с.5].

За своєю суттю, державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів та посадових осіб, що є здійсненням влади народу [19, с.7].

На думку багатьох науковців, державна влада здійснюється лише державою і має безпосередній вплив на поведінку як окремої людини, групи осіб, так і організацій.

Характер і суть державної влади проявляються в її практичній діяльності з реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, в її дієздатності, у здібностях і можливостях правильно управляти державою та суспільством, в її законності чи беззаконні, в її моральності чи аморальності [7, с.1].

На організацію та функціонування державної влади безпосередньо впливає політична влада. Оскільки представники останньої відображають власні погляди щодо політики, яку необхідно реалізувати через державний апарат, вони безпосередньо впливають на здійснення державної влади, яка за визначенням є підпорядкованою особам, що визначають політику держави [20, с.1].

Специфіка державної влади полягає в тому, що вона: по-перше, здійснюється спеціальним апаратом; по-друге, поширюється на всю територію країни; по-третє, наділена монополією на прийняття законів та застосування примусу. Отже, влада – це завжди залежність, якої неможливо уникнути. Відносини влади починаються тоді, коли за допомогою примусу, потенційної можливості насильства або добровільно, на підставі авторитету залежна сторона погоджується на несамостійність своєї поведінки [3, с.251]

Однак слід зазначити, що лише сильна і могутня держава здатна сприяти ефективному правлінню (функціонуванню) на користь громадян.

Що стосується визначень поняття «виконавча влада», то у сучасній науковій літературі їх можна побачити різними як за змістом, так і за складом.

Так, наприклад, І. Полянський вважає, що «виконавча влада» – це державна влада, яка передбачає наявність особливих ланок державного апарату, діяльність яких спрямована на реалізацію загальних норм, установлених суб'єктами законодавчої влади з метою врегулювання різних сторін суспільного життя [13, с.19].

У свою чергу, В.М. Шаповал стверджує, що «виконавча влада – це широка сукупність державних органів та установ, що здійснюють владно-політичні та владно-адміністративні функції» [21, с.5].

Згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року №810/98, виконавча влада – це одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки [17].

Однак державі, для того щоб забезпечувати рівні права кожного громадянина України, в першу чергу необхідно вдосконалити правові норми суспільства, які повинні бути закладені в системі політичних, економічних та культурних факторів розвитку суспільства.

На думку професора А.Н. Соколова, «виконавчу владу можна визначити досить просто: вона охоплює всю державну діяльність, яка не належить ні до законодавчої, ні до судової влади» [15, с.33].

Проте слід відмітити, що кожна з гілок влади посідає особливе місце в системі державотворення. Так, наприклад, законодавча влада – це одна з трьох гілоквлад, яка перебуває під контролем народу, її ще називають представницькою установою, бо вона діє відповідно до законодавства України і спирається на Основний Закон нашої держави – Конституцію України.

Судова влада є самостійною і незалежною гілкою, яка вирішує правові суперечки громадян України, а також законів та підзаконних нормативних актів за допомогою органів судової влади, зокрема, судів.

Що стосується виконавчої влади, то вона розробляє і втілює державну політику, спрямовану

на забезпечення виконання законів, та керує сферами суспільного життя. Має можливість самостійно приймати рішення, необхідні для виконання цих завдань, проте є підзвітною законодавчій гілці влади. За дотриманням чинного законодавства, в тому числі й органами виконавчої влади, слідкує судова влада. Виконавча влада є однією з гілок державної влади, яка реалізує свої функції за допомогою системи органів виконавчої влади, що є, у свою чергу, складовою системи державних органів (органів держави) [14, с.73].

Виконавча влада базується на певних принципах, а саме: на пріоритеті прав людини, демократизмі, законності, рівноправності громадян у державному управлінні, а також гласності.

Пріоритет прав людини при здійсненні виконавчої влади – одна з основних вимог побудови правової держави. Уся діяльність органів виконавчої влади повинна бути спрямована на благо народу, підвищення його рівня життя, дотримання соціальної справедливості.

Демократизм означає залучення громадян до управління державними справами, їх максимальну участь у процесі обговорення та прийняття державно-управлінських рішень, звітність органів виконавчої влади та їх посадових осіб перед представницькими органами, контроль з боку громадськості за їх діяльністю, наявність колегіальних органів в окремих органах виконавчої влади.

Основа діяльності органів виконавчої влади – це точне і неухильне дотримання Конституції України, законів, створення режиму, який би забезпечував права і свободи громадян, а органи виконавчої влади, громадські об'єднання функціонували в межах своєї компетенції, посадові і службові особи виконували свої обв'язки належним чином.

Рівноправність громадян у державному управлінні – гарантія реальної демократії. Дотримання принципу рівноправності в управлінні означає, що всі мають однакове право доступу на державну службу, брати участь у вирішенні завдань держави, користуватись усіма закріпленими в Конституції правами і свободами.

Гласність – необхідна умова демократії, джерело інформації про стан справ у країні, засіб впливу на органи виконавчої влади з боку громадськості. Цей принцип проявляється у формі звітності органів виконавчої влади перед представницькими органами влади і громадськістю, донесення через друковані та електронні ЗМІ інформації про їх діяльність, найважливіші рішення та основні напрями роботи.

Слід зазначити, що велику увагу приділяють визначенню «органів виконавчої влади» такі вітчизняні і зарубіжні вчені як В.Б. Авер'янов, Ю.А. Тихомиров, Ю.М. Козлов, Ю.Н. Старілов, Н.Р. Нижник, Л.В. Коваль тощо.

Так, наприклад, Ю.А. Тихомиров стверджує, що орган виконавчої влади діє від імені держави, а Ю.Н. Старілов переконаний, що він є державною організацією. І лише Ю.М. Козлов у своїх дослідженнях висловив думку про те, що виконавчі органи є складовою частиною державного апарату.

Основою організаційної структури державного управління є органи виконавчої влади. У сукупності вони є найбільш об'ємною складовою частиною державного апарату, що зосередила в собі практично всю управлінську інформацію і найважливіші засоби державного примусу [1, с.131].

На думку Н.Р. Нижник, органи виконавчої влади – це сукупність хоча в цілому й однорідних державних органів, але таких, що суттєво відрізняються один від одного характером компетенції та організаційної структури, специфікою форм діяльності [10, с.168].

Проте Л.В. Коваль відзначає, що органи виконавчої влади України – це не просто спільність однорідних одиниць, а цілісна система, тобто така сукупність органів, у якій всі складові частини взаємопов'язані і водночас складають самостійні підсистеми органів зі своїми особливостями завдань, організаційної структури, функцій, компетенції та з визначеною автономією кожного окремого органу [5, с.38-39].

Також слід зазначити, що орган виконавчої влади – це така організація, яка тісно пов'язана з іншими органами та може існувати, а також розвиватися у межах цієї системи. Перш за все організація органів виконавчої влади має відбуватися з урахуванням їх системної єдності, вони не можуть функціонувати без тісної взаємодії та взаємовпливу з іншими системами. Саме тому орган виконавчої влади розглядається у трьох значеннях: 1) організація – це правотворча, правозахисна діяльність її суб'єктів із формування певних органів виконавчої влади; 2) організація – це особливий колектив людей, зокрема посадових осіб; 3) організація органів виконавчої влади – це виключно управлінська діяльність відповідних органів [16, с.36].

Таким чином, враховуючи подані вище визначення, І. Кульчій зазначає, що орган виконавчої влади – це складова частина механізму влади, який здійснює діяльність виконавчо-розпорядчого змісту; виступає за дорученням і від імені держави; володіє власною компетенцією; має свою структуру; застосовує властиві йому форми і методи діяльності [8, с.156].

Сутність виконавчої влади, відзначає колектив науковців, зводиться до такого: 1) виконавча влада є відносно самостійною гілкою (формою, видом) єдиної державної влади в Україні – атрибутом державно-владного механізму, побудованого на засадах поділу влади, й здійснюється поряд із законодавчою та судовою в тісній взаємодії; 2) виконавча влада є самостійною лише у зв'язку з практичною реалізацією Конституції, законів України у загальнодержавному та функціонально-компетенційному масштабі (на неї покладено найбільшу частину загальнодержавних функцій); 3) виконавча влада має державно-правову природу, наділена владними повноваженнями, що виявляється в її можливостях впливати на поведінку і діяльність людей, їх об'єднань, праві й можливостях підкоряти своїй волі інших; 4) виконавчу владу здійснюють на засадах поділу державної влади на гілки не на всіх рівнях, а лише на вищому, оскільки на місцевому рівні відсутні законодавчі органи [4, с.175].

Подібно до влади також необхідно визначити сутність управління, основою якого є цілеспрямований вплив на свідомість, поведінку та діяльність людей.

Проте до суб'єктів державного управління належать, з одного боку, органи виконавчої влади або органи на місцях, тобто місцеві державні адміністрації, державні органи інших гілок влади, а з другого, – всі інші суб'єкти права (фізичні і юридичні особи, індивідуальні та колективні, установи, організації, підприємства тощо).

Слід відзначити, що великий внесок у загальнотеоретичні питання статусу органів виконавчої влади внесли такі видатні філософи та мислителі, як Платон, Аристотель, Полібій, Г. Гегель, Т. Гобс, Дж. Локк, Дж. Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші.

Отже, в дослідженні дається визначення поняття «органи виконавчої влади». На нашу думку, це орган, який вперше створений і законодавчо закріплений в Конституції України, а також в інших Законах України та нормативно-правових актах. Саме на органи виконавчої влади покладені основні функції та завдання діяльності, основними з яких є практична реалізація чинного законодавства у політичній, соціально-економічній, адміністративній та культурній сферах. Кожна з цих сфер діяльності наділена чітко визначеною компетенцією і певними повноваженнями представляти інтереси держави.

Бібліографічні посилання:

1. **Авер'янов В.Б.** Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / Авер'янов В.Б. – К.: Факт, 2003. – С. 131

2. **Аристотель**. Политика. Афинская политика / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – 459 с.

3. **Бондаренко І.С**. Теоретико-методологічний аналіз взаємодії управління і влади в суспільному житті / І. С. Бондаренко // Зб. наук. пр. НАДУ. – К. : Вид-но НАДУ, 2006. – Вип. 2. – С. 249–259.

4. **Глущенко Я.Б**. Сутність та особливості органів виконавчої влади як об'єкта адміністративно-правового регулювання / Я.Б. Глущенко // Форум права. – 2011. – №2. – С. 173-178.

5. **Коваль Л.В**. Адміністративне право: курс лекцій / Л.В. Коваль. – К.: Вентурі, 1998. – 208с.

6. **Котюк В.О.** Загальна теорія держави і права / В.О.Котюк – К., 2005.-592 с.

7. **Кравчук В.М.** Державна влада в умовах громадянського суспільства [Електронний ресурс] / В.М. Кравчук / Режим доступу: http:www.lib.ua-ru.net/diss/cont/355934.html.

8. **Кульчій І**. Поняття та особливості органів виконавчої влади україни в умовах їх реформування / І Кульчій // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Вип. 18 / 19 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – 560 с.

9. **Локк Дж.** Два трактата о правлении / Джон Локк // Антология мировой философии: Сб. филос. текстов / Сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. – К.: УМКВО, 1991. – Т. 1. – Ч. 2. – 308 с.

10. **Нижник Н.Р.** Природа та зміст адміністративної реформи в Україні / Реформування державного управління в Україні / Н.Р. Нижник // Проблеми і перспективи; наук. кер. Цветков В.В. – К.: Оріяни, 1998. – 268 с.

11. **Платон.** Государство. Законы. Политика. / Платон. – М.: Мысль, 1998. – 798 с.

12. Політологія / За ред.. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – 592 с. .

13. **Полянский И.А**. Правовая природа исполнительной власти и ее место в организации государствеенной власти / И.А. Полянский // Правоведение. – 1999. – №4. – С.18-27

14. **Рябова О.** Статус місцевих органів виконавчої влади у м. Києві / О. Рябова // Юридична Україна. – 2010. – №11. – С.71-76

15. **Соколов А.Н.** Прововое государство. Идея, теорія, практика: монографія / А.Н. Соколов. – Курск: Курск. гос. техн. ун-т,1994. – С.33

16. **Уткин Э.А.** Государственное и муниципальное управление / Э.А. Уткин, А.Ф. Денисов. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем»; Издательство ЭКМОС, 2001. – С.36

17. Указ Президента «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в

Україні» від 22 липня 1998 року №810/98 (офіційний вісник України №21, від 11.06.1999. – С. 32.
18. **Халипов В. Ф.** Энциклопедия власти / В. Ф. Халипов – М.: Академический проект, 2005. – 1056 с.
19. **Чехович Т.В.** Державна влада як інститут конституційного права України / Т.В. Чехович: дис… канд. юрид. наук. – К, 2005
20. **Фрицький Ю.О.** Теоретичні засади державної влади в Україні. – Рукопис. – К, 2009 [Електронний ресурс] / Ю.О. Фрицький / Режим доступу: http:www.lib.ua-ru.net/diss/cont/355934.html
21. **Шаповал В.М**. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз / В.М. Шаповал. – К., 1995. – 136с.
22. **Parsons T.** Power and the social system / T. Parsons // Power / [ed. S. Lukes]. – Oxford: Blaswel, 1986. – P. 96 – 143.

УДК 327. 7: 061.1 ЄС

Г. М. Утко

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Визначено та проаналізовано основні етапи розвитку внутрішніх та зовнішніх органів дипломатичної діяльності ЄС, за допомогою яких здійснювалось безпосереднє представництво Союзу на міжнародній арені та відбувалось міжнародне співробітництво із третіми країнами та міжнародними організаціями.
Ключові слова: дипломатія, дипломатична служба ЄС, Зовнішня служба Європейської Комісії, представництва Європейської Комісії, підготовка кадрів, Генеральний Секретаріат, ротація.

Выяснены и проанализированы основные этапы развития внутренних и внешних органов дипломатической деятельности ЕС, с помощью которых осуществлялось непосредственное представительство Союза на международной арене и происходило международное сотрудничество с третьими странами и международными организациями.
Ключевые слова: дипломатия, дипломатическая служба ЕС, Внешняя служба Европейской Комиссии, представительства Европейской Комиссии, подготовка кадров, Генеральный Секретариат, ротация.

The main stages of formation of internal and external organs of the EU diplomatic activity, which carried into practice the direct representation of the Union on the international scene and international cooperation with third countries and international organizations, are determined and analyzed.
Keywords: diplomacy, EU diplomatic service, External service of the European Commission, Delegation of the European Commission, training, General Secretariat, rotation.

© Г. М. Утко, 2012

Постановка проблеми. У сучасному світі дипломатія, унормована Вестфальською системою міжнародних відносин, перебуває під разючим тиском нових викликів та загроз, які виникли внаслідок драматичної трансформації Ялтинсько-Потсдамської системи у новий світовий порядок, що досі знаходиться у стані формування. Попри те, що багато дослідників продовжують розглядати дипломатію як набір принципів та правил, що регулюють відносини між суверенними державами у сфері «високої політики», нинішня практика не повністю відповідає цим переконанням. Як у закордонній, так і у вітчизняній академічній літературі останнього десятиліття активним є дискурс щодо численних проявів трансформації класичної дипломатичної системи[1], серед яких дослідники особливо наголошують на появі нових, недержавних суб'єктів дипломатичної діяльності на міжнародній арені – ТНК, неурядові організації, багатосторонні та

1 Див., наприклад Гуменюк Б. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання // науково-популярний журнал «Світогляд», – № 1, 2009. – С. 22-33; Лебедева М. М. Дипломатия на пороге XXI века: новые вызовы и измерения // Российская дипломатия: история и современность: материалы науч.-практ. конф., посвящ. 450-летию создания Посольского приказа / МГИМО(У) МИД РФ. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 414-421; B. Hocking and M. Smith, 'An Emerging Diplomatic System for the EU? Frameworks and Issues', paper presentedat the ECPR Standing Group on the European Union Conference, Porto, 24-26 June 2010 та ін.

регіональні організації, а також інтеграційні утворення.

Європейський Союз, що безсумнівно належить до цього ряду суб'єктів, пішов іще далі і поступово утворив поряд із національними дипслужбами держав-членів новий прошарок «наднаціональної дипломатії». Утворення Європейської служби з питань зовнішньої діяльності (далі ЄСЗД), після набуття чинності Лісабонської угоди від 1 грудня 2009 р., стало революційним кроком у цьому напрямі. Вперше за всю історію дипломатії недержавне утворення утворило найголовніший елемент дипломатичної служби – центральний апарат у Брюсселі та зовнішні представництва за кордоном. Однак тут одразу ж слід зазначити, що дане нововведення не було утворено на інституціональній *tabula rasa,* а є результатом багаторічного та копіткого процесу формалізації цілої системи органів зовнішньополітичної діяльності ЄС на міжнародній арені, становлення яких відбувалося в рамках трьох груп акторів зовнішньої політики Союзу: держав – членів європейського об'єднання, Ради ЄС та Європейської Комісії. Очевидно, що для вичерпного розгляду цієї тематики необхідно вдатися до історичного екскурсу формування дипломатичної служби Європейського Союзу, що дозволить нам не лише визначити та проаналізувати етапи її розвитку, а й прослідкувати тенденції подальшого її функціонування. Слід також зазначити, що розгляд даної тематики є особливо важливим для України, з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, а також її намагання вести конструктивні переговори з європейською стороною в нелегких умовах сьогодення.

*Аналіз останніх досліджень та публікацій***.** Історія формування та розвитку дипломатичної служби ЄС є предметом наукових опрацювань багатьох закордонних дослідників. Зокрема, такі учені як М. Брутер [1], П. Вінанд, В. Дім'єр та М. Макгівер [2], а також Д. Спенс [3] у своїх працях досліджують особливості становлення та еволюції Зовнішньої служби Європейської Комісії. Надзвичайно цікавим та інформаційно вичерпним напрацюванням у цьому напрямі є опублікована Європейською Комісією брошура, присвячена 50-літтю існування Зовнішньої служби Європейської Комісії [4]. Інша група західних вчених, серед яких Г. Дійкстра [5], Т. Зонова [6], К.Карта [7], К. Роб [8], О. Ошіца, Р. Тржасковський [9], Б. Хокінг [10] та ін. здійснюють комплексний аналіз формування сучасної європейської дипломатичної служби – Європейської служби з питань зовнішньої діяльності, де в основі своїх досліджень розглядають історію розвитку не лише Зовнішньої служби Європейської Комісії, але й інших органів зовнішньополітичної діяльності ЄС, що головним чином утворювалися під егідою Спільної зовнішньої та безпекової політики. На жаль, у вітчизняній науці практично немає наукових досліджень, які б комплексно висвітлювали історичний контекст формування сучасної ЄСЗД, за винятком О. Гріненка [11], що у своїй статті розглядає організаційно-правові засади функціонування органів зовнішніх зносин ЄС. Натомість, такі українські науковці, як Н. Антонюк, Н. Віннікова, І. Зінько, Є.Кіш, В. Копійка, О. Кравченко, А. Мартинова, В. Посельський та ін., детально розглядають концептуальний та інституційний виміри становлення зовнішньої політики ЄС крізь призму процесу європейської інтеграції. Зважаючи на те, що дана тематика практично не досліджена в Україні, ця стаття стане корисним доробком в українській європеїстиці.

Таким чином, метою цієї статті є дослідити історичний контекст формування Європейської служби з питань зовнішньої діяльності, а також визначити та проаналізувати основні етапи розвитку дипломатичних структур ЄС, що лежать в основі її утворення.

Майже одразу після свого заснування європейські інтеграційні об'єднання почали активно розбудовувати зовнішні зв'язки із третіми країнами та міжнародними організаціями, а також активно брати участь у багатосторонніх міжнародних форумах. Спілкування із зовнішнім світом вимагало від Європейських Співтовариств утворення необхідних органів дипломатичної природи, щоб адекватно діяти як у рамках традиційної двосторонньої дипломатії, так і у різноманітних формах багатосторонньої дипломатії і місій *ad hoc*.

Етап зародження зовнішніх органів дипломатичної діяльності Європейських співтовариств у 1950-1960-х рр. слід розглядати на тлі міжнародної ролі сучасної Європейської Комісії. Органічно ця роль походить із положень установчих договорів про правосуб'єктність трьох Співтовариств (ст. 6 Договору про утворення Європейського Співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС), ст. 210 Договору про Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) та ст.184 Договору про Європейське співтовариство атомної енергії (Євроатом), які, як наслідок, надавали виконавчим органам (згодом Європейській Комісії) певні компетенції у сфері зовнішніх зносин (насамперед представницькі – участь у переговорах щодо підписання міжнародних комерційних угод із третіми країнами та міжнародними організаціями, тощо – ст. 131 Договору про ЄЕС) [12]. Попри це, договори не містили жодних положень щодо так званого активного чи пасивного права посольств – право приймати чи відряджати посольства та місії. Більше того, як відомо, на той час держави-члени не мали жодного політичного наміру надавати виконавчим органам повноваження щодо виконання дипломатичних функцій, тим паче організовувати ме-

режу дипломатичних представництв у третіх країнах та міжнародних організаціях.

Все ж після набуття чинності Договору про утворення ЄСВС у 1952 році Співтовариство розпочало свою міжнародну діяльність із активного застосування пасивного права посольств: першою своє постійне представництво при Верховному органі ЄСВС акредитувала Великобританія, а згодом цей процес продовжили США, Швеція, Японія, і на сучасному етапі кількість акредитованих при ЄС постійних представництв третіх країн зросла до майже 170, міжнародних організацій – 36. [13]. Паралельно з цим європейське об'єднання почало також застосовувати і активне право відправляти місії: у 1954 році у відповідь на офіційне повідомлення Держсекретаря США Дена Ачесона від імені президента США Трумена про повне дипломатичне визнання ЄСВС у 1952 році та успішної акредитації посла США при ЄСВС Девіда Брюса у 1953 р. був відкритий перший інформаційний офіс Верховного органу ЄСВС у Вашингтоні, що у 1972 році отримає статус повноцінної дипломатичної місії. Згодом. У 1956 році була заснована наступна місія Верховного органу ЄСВС у Лондоні. Рішення про це було прийнято після підписання Договору про асоціацію із Великобританією у 1955 р., незважаючи на те, що відповідних положень у Договорі не передбачалося. Першим дипломатом від Співтовариства у ранзі посла став Ван Клеффенс [4, с.9].

Підписання у березні 1957 року Римських договорів про заснування ЄЕС та Євроатому наштовхнуло новоутворених Європейських співтовариств на думку про утворення власних представництв у третіх країнах та міжнародних організаціях, використовуючи при цьому модель ЄСВС. Як наслідок, задум був утілений у відкритті делегації Комісії ЄЕС при ОЕСР і ЮНЕСКО у Парижі в 1960-61 рр., Офісу преси та інформації трьох Комісій при ООН у Нью Йорку та Женеві у 1964 році, а також Офісу зв'язку ЄСВС у Чилі в 1965 р.

Як бачимо, така практика привела до утворення хаотичної та заплутаної мережі представництв європейських об'єднань. Окрім того, постали певного роду функціональні проблеми – це насамперед проблема подвійного підпорядкування місій Співтовариств Раді та Комісії, а точніше, нездатність вирішити, котра із інституцій може надавати делегаціям необхідні інструкції і заслуховувати від них звіти, а також невирішене питання щодо єдиного чи тристороннього представництва об'єднань у третіх державах. Вирішення цих колізій стало можливим після підписання у 1965 році Договору про злиття, внаслідок якого постала єдина для трьох Співтовариств Європейська Комісія, яка і почала контролювати уже існуючу мережу представництв, а також проводити консультації із заснування нових представництв (уже Європейської Комісії) в інших куточках світу [11, с.153]. Важливо зазначити, що вищезгадані представництва, будучи підзвітними Європейській Комісії, а точніше, одній із її внутрішніх служб – Генеральному Директорату I Зовнішні зв'язки (DG I External Relations), що відповідав за розвиток економічних відносин із головними торгівельними партнерами Співтовариств, мали дипломатичний статус, тобто на них поширювалися дипломатичні імунітети та привілеї, що надавалися приймаючими державами (так звані дипломатичні привілеї та імунітети, визнані внаслідок звичаю).

Паралельно з розвитком торгівельної політики Європейські Співтовариства вже з 60-х рр. почали активно налагоджували відносини із країнами «третього світу», підґрунтям чого послугував взаємозв'язок між колоніальним минулим таких держав-членів, як Франції, Нідерландів, Бельгії та Італії, та процесом деколонізації у цьому ж періоді. Основою налагодження цих відносин стало укладання I та II Яундеських (1963 та 1969 рр.), а також I-IV Ломейських (1975, 1979, 1984 та 1989 рр.) конвенцій із 69 країнами Африки, Карибського й Тихоокеанського басейнів (держави регіону АКТ), що в основному були пов'язані з питаннями торгівлі та допомоги з розвитку. Якісне управління програмами допомоги та необхідність у звітуванні щодо їх виконання вимагало від Комісії призначення спеціальних представників на місцях, які б виконували ці функції. Таким чином, уже на початку 1960-х рр. Генеральний директорат VIII (допомога з розвитку) почав призначати у заморські колонії контролерів-делегатів (фр. *Contrôleur délégeux*). Посада делегованого контролера майже у всіх випадках передбачала професію технолога, агронома, інженера-конструктора тощо. Європейський інспектор виконував за кордоном суто технічні та інформаційні функції і не мав нічого спільного з тими, які виконує посол, посланник чи повірений у справах. Починаючи із 1965 року та надалі Європейська Комісія відрядила 21 делегованого представника у країни Африки, першим же представником був призначений француз Рене Кале у Чаді.

Слід також відзначити, що всі делеговані інспектори не були штатними службовцями Європейської Комісії, а наймалися на контрактній основі спеціально створеною для цього у 1961 році некомерційною організацією – Європейською Асоціацією співробітництва (ЄАС) (фр. *Association Européenne de Coopération*), що стала відгалуженням ГД VIII [1, с.185].

Таким чином, до початку 1970-х років було засновано близько 30 місій Європейської Комісії

по всьому світу, що почали формувати мережу постійних представництв. Як вдало, на нашу думку, відзначає італійська дослідниця К. Карта, «ця мережа була справжнім експериментом у пошуку самовизначення…» [8, с.63]. «Молоді» європейські місії у своїй більшості були недипломатичними, з обмеженими мандатами та мінімальною політичною значущістю. Навряд чи їх можна було порівняти з дипломатичними представництвами держав-членів, досвід та традиції яких налічували понад половину тисячоліття.

1970 – 1980-і роки можна охарактеризувати як *етап еволюції мережі представництв Європейської Комісії та зародження внутрішніх органів дипломатичної діяльності Європейських Співтовариств.* Започаткування Європейського Політичного Співробітництва (1970 р.) стало знаковою подією у формуванні внутрієвропейських органів дипломатичної діяльності, насамперед головної політичної інстанції Співтовариств – Європейської Ради (1974 р.), роль якої зводилася до спрямування та регулювання євроінтеграційних процесів, вирішення найважливіших питань, що стосувалися його внутрішнього життя та зовнішньополітичних відносин. Європейська Рада стала головним плацдармом у виробленні єдиної зовнішньополітичної лінії, що згодом презентувалася на міжнародній арені [14, с.11]. Формулювання та представлення спільних позицій вимагало у першу чергу певного дипломатичного інструментарію, що мав би забезпечити представництво ЄПС на міжнародній арені. Цю роль почали виконувати самі держави-члени, а точніше, їх вище керівництво, що у ротаційному порядку (кожних півроку) здійснювали функцію Голови Європейської Ради. Оскільки держави-члени на той час не мали жодного політичного наміру утворювати будь-які наднаціональні органи у сфері реалізації зовнішньої політики (тим паче опиратися на вже існуючий бюрократичний апарат представництв Європейської Комісії), єдиним рішенням для них стало опиратися у даній ситуації на власний апарат дипломатичної служби – міністерства закордонних справ та численні дипломатичні представництва по всьому світу, які також підпорядковувалися правилам ротаційного головування у країні свого перебування. Окрім того, посольства країн-членів почали відігравати особливу роль у механізмі ЄПС, виконуючи функції інформаційної системи.

Таким чином, національні дипломатичні служби мимоволі стали ще й колективним органом дипломатичного представництва Європейських Співтовариств на світовому подіумі, що спричинило у майбутньому низку функціональних проблем. Саме з цього моменту характерною рисою подальшої еволюції системи дипломатичних органів ЄС буде її розшарування на дві сфери: сферу зовнішніх економічних зносин (у майбутньому I опори ЄС) та сферу зовнішньої політики (у майбутньому II опори).

Із прийняттям Єдиного європейського акта від 28 лютого 1986 року з метою підтримки головуючої держави-члена було утворено окремий спеціалізований орган – Політичний секретаріат (Секретаріат ЄПС), що не входив до загальної структури Генерального секретаріату Ради Спільнот. Договір також передбачав, що для узгодження усіх сфер зовнішньополітичного життя Співтовариств «…держави-члени і Комісія на основі взаємодопомоги й обміну інформацією поглиблюють співпрацю між своїми представниками, акредитованими в третіх країнах і міжнародних організаціях» (ст. 30, п.9 ЄЄА) [8, с.62]. Незважаючи на те, що це положення не знайшло тоді свого практичного застосування, все ж існування представництв Європейської Комісії було визнано на нормативному рівні.

Паралельно із започаткуванням політичної інтеграції Європейська Комісія продовжувала розвивати свої зовнішньоекономічні зв'язки. Після вступу Великобританії до ЄЕС у 1973 р. та підписання нових Договорів Ломе із 46 країнами регіону АКТ значно змінилися кількість, формат та функції представництв Європейської Комісії. Водночас, коли їхні повноваження продовжували фокусуватися на допомозі з розвитку, вони також почали охоплювати торгівлю, регіональну інтеграцію та культурне співробітництво, що оснащувало ці місії більш політичним профілем. Збільшувалась також і політична вага представництв, відкритих в рамках Генерального Директорату I, зокрема, у країнах Середземномор'я, Азії та Латинської Америки. У 1977 році у Повідомленні Європейської Комісії до Європейської Ради вперше було визначено основні завдання представництв. У Повідомленні також наголошувалось на тому, що функції представництв будуть змінюватися залежно від місцевих умов, а тому для ефективного виконання функції зовнішнього представництва кожне представництво Комісії має бути оснащене відповідним персоналом, підтримкою з боку штаб-квартири у Брюсселі та забезпечене дипломатичним захистом. З цього моменту у практику ввійшло підписання з урядами приймаючої сторони спеціальних договорів про утворення, тексти яких бути засновані на Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. і які надавали повний дипломатичний статус главі місії та його співробітникам [2, с. 486-489].

Попри це, положення даного Повідомлення не стосувалися представництв, які керувалися з боку ГД VIII. Складалася враження, що Європейська Комісія складалася із двох зовнішніх служб

– технічної та дипломатичної. З цього приводу у 1982 році в Раді ЄС колишнім англійським кар'єрним дипломатом Адріаном Фортеском був представлений звіт (більш відомий під назвою «Звіт Фортеска»), що наголошував на потребі раціоналізувати роботу вищезазначених представництв. Як наслідок, черговою реформою зовнішніх представництв Комісії стало прийняття Комісією у 1986 році нової редакції «Статуту публічних службовців Європейських Співтовариств», який був схвалений Радою ЄС та Європейським Парламентом у 1987 році. Цей документ вперше надавав Комісії можливість взяти під формальний контроль усю мережу представництв ЄК і приступити до організації та управління єдиного статутного персоналу. Додаток X Статуту під назвою «Спеціальні та виняткові положення щодо службовців, які працюють у третіх країнах» містив положення про права та обов'язки працівників представництв, а також положення щодо процедур набору персоналу, його розподілу, «мобільності» і, звичайно, матеріальної винагороди. Таким чином, прийняття Статуту стало ще одним кроком у напрямі утворення єдиної Зовнішньої Служби Єврокомісії [3, с. 64-67].

У 1990-х рр.. настає новий етап *раціоналізації та інституціоналізації системи внутрішніх та зовнішніх органів дипломатичної служби Європейського Союзу*. Цьому сприяє низка факторів, серед яких розпад Радянського Союзу та відкриття численних представництв Комісії на теренах пострадянського простору, у тому числі і в Україні (1993 р.), що мало величезне політичне значення; прийняття Маастрихтського договору у лютому 1992 р., що утворив побудований на трьох опорах Європейський Союз та Спільну Зовнішню і Безпекову політику; підписання Амстердамського договору у жовтні 1997 р. та призначення посади Високого Представника СЗБП, Спеціальних представників СЗБП у третіх країнах, а також утворення Політичного відділу (Policy unit) та Генерального Директорату Е в рамках Генерального Секретаріату Ради.

Аналіз Договору про заснування Європейського Союзу та його редакції у вигляді Амстердамського договору (далі ДЄС) дозволяє зробити висновок, що він став визначальним у процесі інституціоналізації дипломатичної служби ЄС. Правовою підставою цьому послужила низка положень, які стосувалися насамперед цілей та завдань зовнішньої політики європейського об'єднання, що являють собою квінтесенцію діяльності будь-якої дипломатичної служби. Зокрема, у ст. 2 (колишня ст. В) ДЄС декларується, що «Союз має на меті утверджувати свою ідентичність на міжнародній арені, шляхом здійснення СЗБП», а також «…посилити захист прав та інтересів народів, що входять до держав-членів, шляхом запровадження громадянства Союзу», яке доповнює громадянство країн-членів. Розділ V «Положення про СЗБП» зазначає, що однією з її найголовніших цілей є «…захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу відповідно до статутних принципів ООН» (ст. J1 ДЄС). Відповідно до цього Договір зазначає, що Союз визначає принципи та основні напрями СЗБП, визначає спільні стратегії, узгоджує спільні позиції та дії (ст.J2 ДЄС), а також веде переговори (на основі одностайності) з третіми країнами та міжнародними організаціями з метою підписання міжнародних угод (ст.J14 ДЄС) [14].

Беззаперечно, що реалізація вищезазначених цілей та завдань потребувала від Європейського Союзу відповідного дипломатичного інструментарію. Однак той факт, що політична та економічна сфери європейської інтеграції становили собою різні опори ЄС із різними методами співробітництва і, відповідно, методами прийняття рішень, унеможливлював створення єдиної комунітарної дипломатичної служби.

У 1994 році завершився процес інституціоналізації Зовнішньої служби Європейської Комісії, що утворила єдиний та об'єднаний орган керування делегаціями всіх типів як у третіх країнах, так і в міжнародних організаціях – Генеральний Директорат I-A (DG I-A, RELEX, Direction K). На чолі з Європейським Комісаром із закордонних справ та політики сусідства, цей орган представляв Європейські об'єднання на міжнародній арені лише у зовнішньоекономічній сфері (зокрема, даний орган дбав про дотримання інтересів Співтовариства, втілених у спільних політиках ЄС, а саме: у спільній торгівельній, сільськогосподарській, транспортній політиці, а також політиках з питань рибальства, розвитку, охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я і праці та ін.). У 1998 році у світі налічувалося 126 представництв Європейської Комісії, що розташувалися у 66 державах регіону АКТ та у 60 країнах інших регіонів. Зовнішня Служба на цей момент складалася із 637 працівників центрального управління та 1800 осіб місцевого штату. Найголовнішими функціями делегацій Зовнішньої Служби Європейської Комісії були: презентація, роз'яснення та імплементація політик ЄС; аналіз та звітування щодо розвитку політичних подій у країнах акредитації, а також ведення переговорів згідно із наданим мандатом [8, с.66-67].

У сфері СЗБП, де використовувався міжурядовий метод співробітництва, інструментами дипломатичного представництва, як і раніше, слугували головуюча держава-член, що опиралася у своїй діяльності на власні дипломатичні представництва у третіх країнах та міжнародних

організаціях (ст. J8, п.1). Загальне визнання того, що система головування у режимі ротації не може розглядатися як адекватна система узгодженої дипломатії, знайшло своє подальше вираження в Амстердамській угоді, що на підтримку головуючої держави-члена утворює нову посаду Верховного представника СЗБП (ст.J8, п.3), а також надає повноваження Раді ЄС призначати Спеціальних представників з питань СЗБП у треті країни з повноваженнями репрезентувати її в окремих політичних питаннях (ст.J8, п.5). Для забезпечення діяльності головуючої держави-члена, Ради ЄС та Верховного представника з питань СЗБП було сформовано відповідний апарат – Політичний відділ (Policy Unit), що у 1999 році став інтегрованою частиною Генерального Секретаріату Ради ЄС (Декларація №6 Амстердамського договору), а також Генеральний Директорат Е з питань СЗБП (DG E), що структурно складався з чотирьох тематичних відділень. Головними функціями Політичного відділу стали: стеження за розвитком подій, які становили сферу інтересів СЗБП та їх аналіз; детермінування того, у чому полягають зовнішньополітичні інтереси Союзу; підготовка актуальної інформації щодо певних подій, назріваючих кризових ситуацій, які можуть певним чином вплинути на СЗБП; вироблення пропозицій щодо попередження негативних наслідків кризових ситуацій; складання доповідей щодо можливих альтернативних дій Союзу [16, с. 23].

Таким чином, Маастрихтський та Амстердамський договори утворили складну та заплутану систему внутрішніх і зовнішніх органів дипломатичної діяльності Європейської Спільноти, які мали різну функціональну природу. Заснування єдиного для двох опор наднаціонального органу дипломатичного представництва не стояло на порядку денному. Єдиним механізмом, що забезпечував поєднання міжурядового та комунітарного методу співробітництва у сфері дипломатії, було передбачене Маастрихтським договором положення про те, що «дипломатичні та консульські місії держав-членів та Представництва Комісії у третіх країнах і на міжнародних конференціях, а також їх представники в міжнародних організаціях повинні співпрацювати для забезпечення реалізації визначених та затверджених [Європейською][2] Радою спільних позицій та спільних дій. Вони підтримують співпрацю шляхом обміну інформацією, вироблення спільних оцінок та сприяння здійсненню положень Договору…» (ст. 16 ДЄС) [14]. Однак на практиці імплементація даного положення не давала вагомих результатів.

Початок нового тисячоліття можна вважати *етапом становлення сучасної Європейської служби з питань зовнішньої діяльності*, який триває і досі. Складна та хаотична система представництва Європейської Спільноти на міжнародній арені, передбачена вищезгаданими установчими договорами, провокувала низку функціональних проблем у забезпеченні єдності та послідовності зовнішньої політики ЄС. Це в першу чергу проявлялося у тому, що у різних сферах ЄС мав «різні обличчя»: у СЗБП – Верховного представника СЗБП, головуючої у Європейській Раді держави-члена, Спеціального представника СЗБП; у зовнішньоекономічних відносинах – Європейських Комісарів профілюючого напрямку, а також глав делегацій Комісії у третіх країнах. У вересні 2000 року Європейський Парламент представив звіт (під назвою «звіт Галеоте»), у якому він наголошував на необхідності утворити спільну (європейську) дипломатичну службу, а також Європейську дипломатичну академію для підготовки професійного європейського дипломатичного корпусу, в основі якого були б службовці інституцій ЄС та представники держав-членів [10].

Як ми знаємо з історичного досвіду, ця ідея стала основоположною при розробці безпрецедентного Договору про Конституцію для Європи (далі ДКЄ), підписаного в Римі 29 жовтня 2004 року. До найрезонансніших підтриманих Міжурядовою конференцією реформ належало, головним чином, введення посади Президента ЄС (ст. I-22 ДКЄ), посади міністра закордонних справ Союзу (ст. I-28 ДКЄ), а також Європейської служби закордонних справ (ст. III-296 п.3 ДКЄ) для підтримки його професійної діяльності. Попри те, що функціональний бік та принципи формування служби описувалися досить поверхово (передбачалося лише, що вона має складатися з представників Європейської Комісії, Секретаріату Ради та дипломатичних служб держав-членів), ця головна інституційна інновація була найновішою спробою серед низки пропозицій та зусиль як щодо більш ефективного налагодження співпраці між державами-членами, так і щодо гарантування узгодженості різних сфер їх зовнішніх дій, а також узгодженості останніх з іншими політиками ЄС [15, с. 105-109]. На жаль, таке нововведення зустріло спротив з боку населення Франції та Нідерландів, що, як наслідок, не ратифікували Договір про Конституцію для Європи.

Лісабонська угода від 13 грудня 2007 року стала наступною спробою забезпечити узгодженість та послідовність зовнішньої політики Союзу. Щоб уникнути провалу ратифікації на цей раз, у Договорі були вилучені всі гучні та провокаційні елементи і стосувалося це насамперед Президента ЄС, що став Президентом (Головою) Європейської Ради (ст. 15 Консолідованої версії

2 Прим. автора

ДЄС та ДФЄС, далі КВДЄС), Міністра закордонних справ, що ставав Верховним представником ЄС з питань СЗБП (ст. 18 КВДЄС) та Європейської служби закордонних справ, що перетворювалась у Європейську службу з питань зовнішньої діяльності (ст. 27 п.3 КВДЄС). Як і у випадку з Договором про Конституцію для Європи, ніяких положень про організаційну структуру, завдання чи діяльність цієї Служби Лісабонський договір не містить. Він проголошує, що структура та функції Європейської служби з питань зовнішньої діяльності встановлюються рішенням Ради ЄС за пропозицією Верховного представника після проведення консультацій з Європейським Парламентом та після отримання згоди Комісії (ст.27 КВДЄС).

Відповідно до цієї правової основи, 25 березня 2010 року Кетрін Ештон, яка попередньо була призначена Верховним представником ЄС з питань СЗБП, презентувала Раді ЄС свою пропозицію щодо утворення ЄСЗД. Вже 21 червня 2010 р. у Мадриді інституції ЄС та держави-члени дійшли з певними застереженнями до політичної згоди щодо майбутнього функціонування служби. ЄСЗД була остаточно сформована рішенням Ради ЄС за №427/2010 «Про організацію та функціонування Європейської служби з питань зовнішньої діяльності» від 26 липня 2010 року [17, с. 626-627].

У підсумку можна констатувати, що дипломатична служба Європейського Союзу пройшла чотири етапи свого становлення: від перших інформаційних офісів Верховного органу ЄСВС та складної системи дипломатичних структур Європейської Спільноти, що представляли різні його опори, до утворення єдиного комунітарного органу з центральною адміністрацією та численними представництвами у третіх країнах і міжнародних організаціях. Створена на основі цієї системи Європейська служба з питань зовнішньої діяльності є наступним логічним кроком у напрямі раціоналізації зовнішньополітичної діяльності ЄС і може стати європейською дипломатичною структурою, що представлятиме єдиний Європейський Союз на міжнародній арені. Попри це, варто підкреслити, що новоутворена наднаціональна служба не є остаточно сформованим «продуктом» вищезгаданого процесу еволюції. Досвід показує, що для повноцінного функціонування ЄСЗД необхідно буде пройти ще декілька етапів свого формування, що і стане основою її досліджень у майбутньому.

Бібліографічні посилання

1.**Bruter M.** Diplomacy without a state: the external delegations of the European Commission / **M. Bruter** // Journal of European Public Policy. – Volume 6, Issue 2, 1999. – 183-205.

2.**Dimier V.** Diplomats without a flag: the institutionalization of the Delegation of the Commission in ACP countries / **V. Dimier, M. McGeever** // Journal of Common Market Studies. – Volume 44 (3), 2006. – 483-505.

3.**Spence D.** The European Commission External Service / **D. Spence** // Public Policy and Administration. – Issue 19(3), 2004. – p. 61-76.

4. European Commission Taking Europe to the world – 50 years of the European Commission's External Service. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004 – 66 p.

5. **Dijkstra H**. Commission versus Council Secretariat: an analysis of bureaucratic rivalry in European foreign policy [Електронний ресурс] / H. Dijkstra (Working paper presented at the conference of the ECPR standing group on the European Union in Riga, Latvia, 25-27 September 2008). – Режим доступу: http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/036.pdf

6. **Зонова Т.В**. Дипломатические структуры Европейского союза / Т.В. Зонова // Дипломатия иностранных государств : учеб. пособие / под ред. Т.В. Зоновой ; МГИМО(У) МИД РФ. – М. : РОССПЭН, 2004. – С.310-349

7. **Raube K**. The construction of the European External Action Service [Електронний ресурс] / K. Raube. – Режим доступу: http://www.renouveau-democratie.eu/documents/EEAS%20DO%20NOT%20DELETE/study_raube_arena_2009.pdf

8. **Carta C.** The European Union diplomatic service: ideas, preferences and identities / C. Carta. – New York: Routledge, 2012. – 211 p.

9**. Osica O.** Europejska Służba Działań Zewnętrznych. Implikacje dla instytucji i stosunków zewnętrznych Unii Europejskiej / **O. Osica, R. Trzaskowski** // Nowa Europa. Przegląd Natoliński, Warszawa 2009, s. 28.

10. **Hocking B.** Towards a European diplomatic system (Clingendael Discussion Paper in Diplomacy) [Електронний ресурс] / **B. Hocking, D. Spence**. – Режим доступу: http://www.clingendael.nl/publications/2005/20050600_cli_paper_dip_issue98.pdf

11. **Гріненко О.** Організаційно-правові засади функціонування органів зовнішніх зносин ЄС / О. Гріненко // Європейські перспективи. – №4, 2010. – с. 149-157.

12. Treaties of Rome – EEC and EURATOM treaties. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_en.htm

13. Missions accredited to the EU and to the EAEC 1 жовтня 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/secretariat_general/corps/view/cdSearch/act_showPDF.cfm?RepID=10001&DocType=0

14. TREATY ON EUROPEAN UNION. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html

15.**Тюшка А**. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність / А. Тюшка. – К.: «К.І.С.», 2007. – 228 с.

16. **Ентін М.Л.** Правові основи зовнішньої політики і політики у сфері оборони та безпеки ЄС / **М.Л. Ентін, М.О. Баймуратов, О.А**. **Делінський**. – Навч. посібник. Л.: ЛНУ ім.. І.Франка, 2004. – 224 с.

17. **Утко Г.** Європейська служба з питань зовнішньої діяльності як новий актор зовнішньої політики ЄС / Г. Утко // Науковий вісник Гілея. Збірник наукових праць/ гол. ред. В.М. Вашкевич. [Серія політичні науки]. – 2011. – 54 №11. – С.625-630

УДК 32:304.4 (477)

О. Березовська-Чміль

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано теоретичні підходи та прикладні аспекти дослідження соціально-політичної трансформації. Визначено особливості та наслідки соціальних перетворень в Україні.

Ключові слова: *трансформація, соціальні зміни, політична система, соціальна стратифікація, соціальні групи.*

Проанализированы теоретические подходы к исследованию социально-политической трансформации. Определены особенности и последствия социальных преобразований в Украине.

Ключевые слова: *трансформация, социальные изменения, политическая система, социальная стратификация, социальные группы.*

The article analyzes the conceptual approaches to the study of social and political transformation. The features and effects of social change in Ukraine it was determined.

Keywords: *transformation, social change, political system, social stratification, social groups.*

© О. Березовська-Чміль, 2012

Сучасний період розвитку Української держави характеризується соціально-політичними випробуваннями, ринковими перетвореннями, впровадженням ліберальних цінностей та формуванням громадянського суспільства. Разом з тим, впродовж останніх років переважає тенденція згортання демократичних свобод, централізації державної влади, посилення соціальної диференціації та напруги. Дослідження даної проблеми без сумніву є актуальним, з огляду на значимість соціально-політичних змін для майбутнього нашої держави.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних засад соціально-політичної трансформації, а також її практичних наслідків для українського соціуму.

Теоретичне обґрунтування проблематики соціальних трансформацій та змін знаходимо ще у відомих зарубіжних вчених: М.Вебера, Е.Дюркгейма, О.Конта, Г.Спенсера, Т.Парсонса, А.Тойнбі, П.Сорокіна. Ними окреслено такі основні фактори соціальних трансформацій, як науковий прогрес, посилення соціальної диференціації, раціоналізація економіки та управління, збільшення соціальних потреб, генералізація цінностей тощо.

Значним внеском у розробку даної теми є праці М.Михальченка, В.Журавського, С.Катаева, В.Кременя, В.Ткаченко, Ф.Рудича, В.Селіванова, Т.Заславської, І.Валлерстайна та інших.

Узагальнюючи ряд підходів, сам термін «трансформація» можна визначити як складний процес подолання суспільних, політичних і структурних проблем соціальної та політичної систем, що передбачає кардинальну зміну ідеологічних засад, напрямів розвитку, способу мислення на рівні всього суспільства, характеру діяльності його суб'єктів.

Український дослідник С.Катаєв, досліджуючи кризовий характер суспільних трансформацій, зазначає, що суспільство у стані трансформаційної кризи не має загальноусвідомленого напряму розвитку, стійких співвідношень між його визначальними елементами, а тому досить склад-

но передбачити наслідки змін [6, с.47].

Ю.Яковець вважає, що наростання обсягу та ускладнення структури потреб людини, сім'ї, суспільства служать імпульсом для змін на всіх поверхах суспільної піраміди [18, с.53-54].

Радикальні соціально-політичні зміни в суспільстві, на думку І.Валлерстайна, як правило, відбуваються завдяки вторгненню ззовні. Проте в деяких випадках причинами таких змін можуть стати і внутрішні процеси, що відбуваються в самому суспільстві. При цьому одні процеси породжують інші [1, с.16].

Соціальні зміни закладають основи для процесу соціальної-політичної трансформації, яка є ключовим поняттям для перехідних суспільств.

За визначенням А.Данілова, термін «трансформація» точно характеризує зміни в країнах, що розвиваються та перейшли до нової соціально-економічної політики або ставлять завдання переходу від старих, традиційних укладів до новітнього індустріального виробництва при більш широкому використанні ринкових механізмів» [3, с. 11]. Аналізуючи природу і сутність трансформації перехідного суспільства, він приходить до висновку, що кожна країна виробляє свій власний шлях трансформації [3, с. 95].

Досліджуючи процес соціально-політичної трансформації в Україні необхідно звернутись до найбільш важливих для нашого суспільства структурних змін, рушійною силою яких став розпад СРСР.

В результаті краху авторитаризму значних змін зазнали відносини власності і влади, механізми соціальної стратифікації, відбувається оновлення еліт, на зявляються нові соціальні групи, зростає шар маргіналів, розширюється так зване «соціальне дно». Відповідно змінюються групові інтереси, способи поведінки, соціальні взаємодії. Всі ці явища є різними аспектами процесу соціально-політичної трансформації пострадянського суспільства і товариств держав, утворених внаслідок розпаду СРСР як цілісної соціальної системи. Найважливішою характеристикою цієї системи служить соціальна структура, тобто склад, положення і відносини визначають розвиток її груп.

Як відомо, в стратифікації радянського суспільства вирішальну роль відігравало місце громадських груп в партійно-державної ієрархії. Місце в системі влади та управління зумовлювало не тільки обсяг розпорядчих прав, а й коло соціальних зв'язків, масштаби неформальних можливостей. Стабільність політичної системи зумовлювала стійкість складу і становища політичної еліти (номенклатури), а також її замкнутість і відчуженість від керованих нею груп.

Сформована за радянських часів стратифікація правлячого шару по номенклатурному принципу перебуває «в стані напіврозпаду», – її основа ще зберігається, але механізм відтворення зруйнований. Система владних органів суттєво перебудована. Порівняно з радянською, сучасна політична еліта втратила колишню монолітність і закритість, монополію на ідеологію, втратила ряд привілеїв [5].

Найважливішою особливістю «нової номенклатури» є, по-перше, пряма участь в бізнесі. По-друге, державні чиновники всіх рангів, користуючись службовим становищем та фактичної безкарністю, збирають з бізнесу рясну «данину», яка стає для них основним джерелом доходу. Ця соціальна група бере свій початок з радянської номенклатури, так званих «новаторів» (за брежнєвських часів відбулося розшарування на «ортодоксів» і «новаторів»). В період перебудови «новатори», за підтримки М. Горбачова, який теж належав до їх числа, зуміли взяти гору над «ортодоксами». Спочатку приховано, а згодом все більш відкрито, ця частина номенклатури прагнула обміняти владу на власність, щоб таким чином закріпитися при владі і не втратити її в нових умовах.

Важливим моментом, на наш погляд, є поява нової соціальної групи, яка вже набуває ознак класу. До неї можна віднести так звану «нову буржуазію» яка склалася в процесі первинного накопичення капіталу при активному заохоченні держави. Вона з'явилася не випадково, оскільки існувала ще в період горбачовської «перебудови», легалізувавшись і перетворившись на так званих кооператорів. Причинами прискореного формування нового класу стали: приватизація та акціонування більшості державних підприємств; розквіт і крах фінансових «пірамід»; подальший переділ власності за допомогою аукціонів, продажу за безцінь належних державі пакетів акцій тощо. Всього за даними державного комітету статистики України за період з 1992 по 2005 роки форму власності змінили 102 154 підприємства. Пік зміни форми власності припадає на 1995 і 1996 роки 16213 і 19428 відповідно.

«Нова буржуазія» і «нова бюрократія» – групи, що утворюють верхній шар сучасного українського суспільства та перебувають у процесі зближення. Але між ними залишаються відомі суперечності в інтересах, зумовлені відмінностями за місцем, яке вони займають у системі економічних і політичних відносин.

Аналізуючи соціально-політичну трансформацію дослідники по-різному її періодизують. На думку українського політолога, керівника Центру прикладних політичних досліджень «Пента» Володимира Фесенко етапи трансформації збігаються з виборчими циклами. Таким чином, можна говорити про наступні етапи:

Перший етап (1990-1994 рр.) характеризується становленням політичної еліти України, домінуванням радянської номенклатури, яка відмовилася від комуністичної ідеології і взяла на озброєння ідею національно-державного будівництва.

Другий етап (1994-1998 рр..) відрізняється появою кліентелістського типу формування та відтворення політичної еліти. Особисті зв'язки, залежність від «патрона» і відданість йому стали одним з головних факторів, що сприяють просуванню до вершини владної піраміди. На даному етапі розпочалась трансформація політичної еліти України.

Третій етап (1998-2002 рр.) ознаменувався олігархізацією політичної еліти, тобто зрощенням бізнесу і влади. Владні повноваження починають використовуватися для лобіювання певних бізнес-інтересів, а напівлегальна політична корупція стає дуже поширеним явищем [16].

Таким чином, зближення держави і капіталу проходило по лінії встановлення привілейованих зв'язків з найбільшими фінансовими структурами. Центральне місце серед таких відносин зайняли патронаж або клієнтели – різновид ієрархічних відносин, що передбачають обмін заступництва «патрона» на лояльність «клієнтів». Зазвичай такого роду зв'язки мали форму патронажу з боку конкретних державних чиновників досить високого рангу. Спочатку «політичні патрони» міцно утримували свої позиції, а самі відносини зберігали ієрархічний характер. Між політичною та економічною елітами залишалося певне соціальне відчуження.

Проте вже з початком виборчої кампанії 1998 року у взаємовідносинах держави з бізнесом настав новий етап. Патронаж поступився місцем симбіотичним відносинам. Це відбулося внаслідок взаємодії двох елітарних груп: істеблішменту, який фінансувався великим бізнесом і давав йому дозвіл на заняття над-прибутковими видами підприємництва, та бізнесменів, які грали роль стратегічного центру в періоди своєї найбільшої могутності або просто були «групою підтримки» однієї з політичних сил. Взаємопроникнення влади у власність виражається в тому, що відбувається постійний торг і обмін ресурсами між обома акторами, включаючи і кадрові зміни, бізнесмени приводять до влади своїх ставлеників, а політики після відставки знаходять собі притулок в приватних корпораціях, приносячи їм як капітал свої політичні зв'язки.

Початком нового етапу у відносинах влади і бізнесу можна вважати період з березня 2004 року, коли був прийнятий новий Закон «Про вибори народних депутатів України», що передбачає проведення виборів на основі пропорційної виборчої системи [4]. Обрання депутатів за партійними списками стало передумовою того, що більшість політичних партій трансформувалася з політичних надбудов фінансово-промислових груп у рівноправного партнера бізнесу. Таким чином, влада і бізнес сьогодні практично являють собою в одні і ті ж групи.

Поряд з великою буржуазією виділяється також численний шар середніх і дрібних власників, який формує основу, так званого, середнього класу. За час реформ з'явилися сотні приватних малих підприємств, на 2005 рік їх кількість склала 295 109 (за даними державного комітету статистики України). До цього ж шару можна віднести осіб вільних професій – приватнопрактикуючих лікарів, педагогів, адвокатів, артистів тощо, які продають на ринку послуг свою професійну майстерність. Також слід згадати про значну кількість підприємців, які торгують на ринках, отримуючи прибуток від перепродажу товарів.

До середнього класу нашого суспільства можна віднести ще дві групи. Це, по-перше, середня ланка бюрократії, по-друге, більш кваліфікована, соціально затребувана і адаптована до ринкових умов частина фахівців технічного, соціального і гуманітарного профілю, так звані професіонали.

Відзначимо, що представникам середнього класу реформи принесли економічну і соціальну свободу, можливість самостійно підвищувати свій матеріальний добробут і соціальний статус. Діяльність цих груп у цілому сприяє розвитку конкурентної економіки та імплантації ринкових відносин в суспільний організм.

Головні ж зрушення в їхньому становищі полягають в більш різкій майновій поляризації, у майже повному зникненні залежності між працею і доходом. Утворюється розрив між уявною і реальною приналежністю до прошарків або груп. Уявна приналежність, пов'язана з колишнім життєвим досвідом, освітою, професійною кар'єрою.

До наслідків соціально-політичної трансформації можна віднести появу люмпенізованих маргінально-периферійних груп, представники якої загалом не порушують законів, але соціально і культурно відчужені від всього суспільства і ним відкинуті. У цьому середовищі переважають регресивні, деградаційні способи поведінки, пов'язані з втратою соціального статусу, самоізоляцією, розривом соціальних зв'язків, примітивізацією способу життя. Будучи поставлена на поріг виживання, ця група служить живильним середовищем і ресурсною базою

злочинності.

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що у ході політичного розвитку України діють різноспрямовані процеси, де лінія регресивного складно переплітається з прогресивним. Погоджуючись з думками сучасних українських дослідників, зазначимо, що підвалини політичних систем формуються на культурних зразках і наявних відносинах (у сенсі існуючих традицій), між субкультурами, зокрема політичними, певних людських спільнот. Вважається, що одним із наріжних каменів у фундаменті влади завжди виступає традиція, яка визначається конкретними елементами політичного досвіду, свідомо й підсвідомо передається (успадковується) політичними режимами, що змінюють один одного, незалежно від ідеологічних «надбудов». Трансформаційні процеси зумовлюють поступові та закономірні зміни соціальної та політичної систем, що залишають широке поле для подальших наукових розвідок.

Бібліографічні посилання:

1. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И.Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8 – 21.

2. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер. – М: Прогресс, 1990. – 805 с.

3. Данилов А. Переходное общество: проблемы системной трансформации / А.Данилов. – Минск, 1997. – 431 с.

4. Закон «О выборах народных депутатов Украины» от 25 марта 2004 года. №1665-IV.

5. Заславская Т. Трансформация социальной структуры Российского общества / Т.Заславская // «Путь в XXI век (стратегические проблемы и перспективы российской экономики)» // http://rusref.nm.ru/indexpubvol8.htm. – 2006. – 14 мая.

6. Катаєв С. Принципи концептуалізації поняття «трансформація суспільства» / С.Катаєв // Нова парадигма. – Вип. 29. – Запоріжжя, 2003. – С.47.

7. Кирдина С. Социальные изменения / С. Кирдина // Социологическая энциклопедия. – Т. 2. – 2003 – 481 с.

8. Конт О. Дух позитивной философии / О.Конт. – СПб., 2001.

9. Парсонс Т. Система современных обществ / Т.Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.

10. Плотинский Ю. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов / Ю.Плотинский. – М.: Логос, 1998. – 280 с.

11. Руткевич М. Общество как система. Социологические очерки / М. Руткевич. – СПб.: Алетейя, 2001. – 444 с.

12. Сорокин П. Система социологии / П. Сорокин. – М.: Наука, 1993. – Т.1. – 447 с.

13. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

14. Спенсер Г. Основы социологии / Г. Спенсер. – СПб., 1982.

15. Тойнби А. Постижение истории / А. Тойнби. – М., 1997. – 849 с.

16. Фесенко В. Отечественная политическая элита в контексте проекта «Украина» [Електронний ресурс]/ В.Фесенко / Режим доступу: // http://www.dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=34. – 2003. – 26 ноября.

17. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

18. Яковец Ю. В. История цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М: Владос, 1997. – 351 с.

19. Saint-Simon A. La Physiologic sociale. O'euvres choisies / A. Saint-Simon. – P., 1965.

УДК 32:329

М. М. Стефурак

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ, ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні трансформаційні етапи в середовищі політичної опозиції та її вплив на політичний процес в Україні (1991 – 2010 рр.) Згідно з інституційним підходом розкрито явище політичної опозиції, зроблено узагальнення основних її характеристик. Розглянуто теоретичні підходи до класифікації політичної опозиції.

Ключові слова: опозиція, партійна система, типи політичної опозиції.

Проанализированы основные трансформационные этапы в среде политической

© М. М. Стефурак, 2012

оппозиции, ее влияние на политический процесс в Украине (1991 – 2010 гг.). Согласно институционального подхода раскрыто явление политической оппозиции, сделано обобщение основных ее характеристик. Рассмотрены теоретические подходы к классификации политической оппозиции.

Ключевые слова: оппозиция, партийная система, типы политической оппозиции.

Analyzes the main stages of transformation in the environment of political opposition and its impact on the political process in Ukraine (1991 – 2010). According to the institutional approach uncovered the phenomenon of political opposition, the generalization of its main characteristics. Theoretical approaches to the classification of political opposition.

Keywords: opposition party system, types of political opposition.

Постановка проблеми. Існування політичної опозиції в Україні є однією з ключових основ становлення демократичної політичної системи, запорукою її стабільності. Проте в процесі розвитку виникають труднощі з формуванням та діяльністю опозиції в перехідних посттоталітарних державах. У них не існує чіткого розуміння місця та ролі політичної опозиції, її функцій у розвитку держави та суспільства загалом.

Вивчення процесу трансформації опозиційних сил у відповідальну опозицію, її вплив на розв'язання та вирішення політичних конфліктів, дослідження соціальної бази; характеристика типів, оцінка висунутих опозицією вимог є пріоритетними завданнями для української політичної науки.

Ступінь опрацювання проблеми. Визначення сутності, типів та функцій політичної опозиції знаходить відображення у працях відомих західних вчених – Р. Даля, Дж Сарторі, Х. Лінца, Р. Паннета та ін. Українські вчені, зокрема С. Рябов, В. Якушик, І. Павленко, У. Кірієнко, М. Михальченко, П. Ткачук, розглядають опозицію з точки зору існування демократії в країні, як певну протидію, контролюючий механізм за діями влади.

Метою статті є дослідження інституту опозиції, етапів її становлення та розвитку як складової частини політичного процесу в Україні.

Процес інституціалізації опозиції завершився у Західній Європі ще у другій половині XIX ст., коли сформувалось ліберально-демократичне уявлення про політичну опозицію як про інтегральний елемент процесу реалізації народної волі, такий же необхідний як влада і парламентська більшість [7, с.8]. Уперше явище політичної опозиції виникає в англійському парламенті 1826 року як група депутатів, що висловлюють офіційну незгоду з рішеннями й діями правлячої більшості. Опозиція стала розглядатись як елемент творення влади, а правове унормування її діяльності – як юридична умова забезпечення ротації політичних сил, засіб обмеження влади більшості, унеможливлення її абсолютизації.

Отже, політична опозиція з самого початку формується як інститут представництва і відстоювання інтересів громадян, який виражається переважно у сукупності організаційних форм, не бере участі у формуванні вищих виконавчих органів влади, здійснює системну критику правлячого режиму, має власні принципи та базові положення, які відстоює всіма можливими засобами, формує альтернативну до задекларованої владою програму розвитку суспільства [1, с.344].

Виходячи з її природи, Р. Даль характеризує опозицію як вираження конкурентного політичного режиму. Саме існування опозиції, конкуренції або змагання між урядом та його опонентами він вважає важливим аспектом суспільної демократизації і розвитку політичної системи [3, с.18].

Український дослідник С. Рябов виділяє щонайменше три головні складові поняття опозиції: а) стан, у якому опиняється політична сила внаслідок політичної поразки, перебування в меншості або й взагалі поза межами поля впливової політичної взаємодії; б) політичне суперництво, протиборство політичної сили з іншим, рівнозначним їй суперником; в) незгода з урядовим курсом правлячої політичної сили, критика її, заперечення і висування альтернатив [9, с.2].

На думку У. Кірієнка, «політична опозиція – це сукупність політичних сил, які протиставляють себе владі і беруть на себе функцію опонувати, критикувати, заперечувати існуючий політичний режим» [4, с.76].

М. Якушик визначає політичну опозицію як комплекс політичних сил (не лише інституціоналізованих, добре структурованих, легалізованих, але також й аморфних), які протистоять силам, що контролюють політичну владу [11, с.178].

Дані визначення «політичної опозиції» характеризують її як, протилежну владі позицію політичних сил. У загальному сприйнятті опозиційність визначається, як неприйняття

політичного курсу, що проводиться чинною владою. В науці ж існує кілька підходів до визначення такого явища, як опозиція.

Загальновідомим є інституціональний підхід, основи до визначення політичних суб'єктів якого були закладені в найбільш розгорнутому вигляді у праці Т. Гоббса «Левіафан». Інституціональний підхід орієнтований на вивчення політичних інститутів: держави, її органів, державних програм, та інших засобів регулювання політичної діяльності, політичних партій та інших суспільних організацій. Найвідомішими представниками даного підходу є Д. Марч, Д. Олсен, Б. Мур, А. Пржеворскій, Т. Скокпол, С. Хантінгтон та ін. [12, с.109-111].

Отже, відповідно до наведених тверджень, політична опозиція – це інститут політичної системи, який включає організовані політичні сили, що не схвалюють програму і діяльність чинної влади, пропонують альтернативні рішення і для їх реалізації прагнуть замінити владну команду.

Інституціоналізм також визначає опозицію як парламентські фракції або політичні партії, які не підтримують політику більшості. Така опозиція представлена в парламенті, є парламентською опозицією, а коли вона діє поза парламентом, тоді набуває статусу політичної опозиції. Власне, тип опозиції залежить і від того політичного поля, яке вона займає.

На нашу думку, це відбувається тому, що головним інституційним елементом опозиційних структур виступають партії, які набувають статусу опозиційних чи правлячих у ході змагання за владу через вибори. Для оптимальної діяльності механізму представництва та узгодження суспільних інтересів необхідне створення міцної партійної системи з кількох провідних партій. Разом з кількома партіями-сателітами, замість існуючих в Україні поляризованих квазіпартій. Завданням опозиції є прихід до влади або вплив на неї, тому повноцінне функціонування опозиції можливе лише за умов представницької діяльності.

Також зазначимо, що явище опозиції в науці розглядається у трьох основних аспектах діяльності: 1) політична опозиція ототожнюється з парламентською; 2) політична опозиція включає діяльність організованих політичних і громадських сил; 3) політична опозиція охоплює лише діяльність політичних сил.

Говорячи про типологію політичної опозиції, зауважимо, що процес її творення в сучасній Україні перебуває на шляху своєї інституціоналізації. Отже, слід неодмінно згадати про теоретичні напрацювання західних вчених у цій сфері.

Виділенням таких типів опозиції, які б дозволили класифікувати певну політичну силу за спеціальними характеристиками (цілями, моральними цінностями, ставленням до влади), займалися такі відомі дослідники, як Р. Даль, Дж. Сарторі, Х. Лінц та ін.

Американський фахівець політичної науки Р. Даль запропонував типологію політичної опозиції за її цілями, які вона ставить перед собою протягом політичної діяльності: 1) структурна опозиція – це опозиція, що прагне змінити або запобігти змінам у головних сферах функціонування держави: політичний курс уряду, тип політичної системи, тип політичного режиму, соціально-економічна структура. лише деякі зміни або, навпаки, запобігти їм у політичному курсі країни чи складі уряду. Ця опозиція може підтримувати конструктивні відносини з владними структурами, залишаючись лояльною до існуючого політичного режиму, типу політичної системи, обраного політичного курсу та соціально-економічної структури держави;

2) неструктурна опозиція – це опозиція, що прагне здійснити лише деякі зміни або запобігти їм у політичному курсі країни чи складі уряду. Вона може підтримувати конструктивні відносини з владою, залишаючись лояльною до існуючого політичного режиму, типу політичної системи, обраного політичного курсу та соціально-економічної структури держави. Цей тип опозиції ще називають нормальною, обмеженою, прагматичною опозицією, або напівопозицією [13].

Типологію Р. Даля деталізував Р. Паннет. Він виокремив підвиди структурної і неструктурної опозиції. Неструктурна опозиція буває: 1) кар'єристською, діяльність якої спрямована, в першу чергу, на захоплення влади (честолюбна опозиція); 2) політично зацікавленою, головною метою якої є прагнення впливати на політику (нечестолюбна опозиція); 3) опозицією, що поєднує ознаки попередніх [1, с.52].

Відомий вчений Джованні Сарторі запропонував свою типологію опозиції, беручи за основу моральні цінності, якими в політичній боротьбі керуються опозиційні сили. Науковець виділив відповідальну, невідповідальну та частково відповідальну політичну опозицію. Відповідальна опозиція у своїй політичній діяльності керується такими якостями, як прагматичність та поміркованість, за яких вона не вдається до популізму(нереалістичних вимог і обіцянок), проте займається конструктивною критикою, виробляє альтернативні рішення щодо дій влади, має можливість впливати на процеси управління й готова взяти на себе відповідальність, тобто звітувати за виконання передвиборчих обіцянок. Опозиція невідповідальна у прагненні скинути уряд використовує всі засоби без правових, а часом і без моральних обмежень, вдаючись

до політичного популізму та спекулюючи на темах що викликають дискусію серед широких суспільних мас (питання мови, релігії, історичного минулого, геополітики тощо). Частково відповідальна – це ті політичні угруповання, що, незалежно від ситуації, можуть наближатися до першої чи другої групи.

Хуан Дж. Лінц виводив типи опозиції за їх рівнем лояльності відносно політики уряду: а) лояльна опозиція – це опозиція, за якої основна частина опозиційних партій і рухів у межах політичної системи є терпимими щодо уряду; б) напівлояльна опозиція виступає проти радикальних реформ у суспільстві; в) нелояльна опозиція – це опозиція, до якої належать партії, рухи чи організації, котрі чітко заперечують існуючу політичну систему [14].

У науці також виділяють режимну та громадянську політичну опозицію. Перша – це частина системи прийняття політичних рішень, вона є елементом влади, але перебуває в опозиції до неї. Це може бути опозиція всередині політичної фракції, яка входить до правлячої більшості. Другий тип опозиції – громадянська – є частиною структур громадянського суспільства. Громадянська опозиція – це діяльність профспілок, організаційних та інших об'єднань, які здатні впливати на певну частину виборців.

Зазначимо також, що політична опозиція неможлива без існування демократичних перетворень, розвитку багатопартійної системи.

За 20 років державності українська партійна система подолала кілька етапів власного становлення, які можна структурувати наступним чином.

1. 1989 – 1991 рр. – втрата Комуністичною партією домінуючого становища, виникнення громадсько-політичних об'єднань на основі класичних політичних ідеологій.
2. 1991 –1994 рр. – процес входження партій в політичну систему України.
3. 1996 – 1999 рр. – подальша атомізація партійної системи. Політичні партії як суб'єкти політичного процесу позбавлені можливості прийняття управлінських рішень, а їх вплив на формування державної політики зведено до мінімуму.
4. 1999 – 2004 рр. – посилення ролі політичних партій на президентських виборах 1999 і 2004 рр. Організація опозицією масових акцій протесту стосовно дій влади («Україна без Кучми», Помаранчева революція).
5. 2005 –2009 рр. – подальша інституціоналізація партійної системи, посилення конфліктності у боротьбі за повноваження між органами державної влади [6, с.79-80].

Розглянувши етапи становлення партійної системи, звернемо увагу на те, що процеси перебудови в СРСР наприкінці 80-х років XX ст. призвели до кардинальних змін політичної системи. Ключовою подією на цьому шляху стали вибори народних депутатів СРСР 1989 року. Радянська система, яка принципово не сприймала ідей парламентаризму, вперше дозволила деякі елементи вільних та конкурентних виборів.

Логіка швидких перетворень призвела до того, що Закон про вибори до Верховної Ради УРСР від 27 жовтня 1989 року став демократичнішим, ніж попередній союзний (зокрема, не було передбачено прямого обрання депутатів від громадських організацій, закріплювався принцип обов'язкової альтернативності, було «демонтовано» систему «фільтруючих» зборів громадян для затвердження кандидатів і т. ін.) [15].

Окремо слід згадати і про політичну конфігурацію першого українського парламенту. У перші ж дні існування Верховної Ради України була створена парламентська більшість, до якої входили представники Комуністичної партії («Група 239»), та опозиція (депутатське об'єднання «Народна Рада»). А наприкінці повноважень парламенту з'явилися і політичні групи, які стали прообразами майбутніх парламентських фракцій. Окрім того, діяли регіональні групи депутатів, об'єднаних за професійною, галузевою ознакою, виникли групи по співробітництву з іноземними державами.

Про важливість проблеми взаємовідносин партій та держави засвідчив виступ 28 січня 1992 р. на сесії Верховної Ради України тодішнього Президента України Л. Кравчука. У виступі велику увагу було приділено партіям, виділявся при цьому тільки Рух, який був здатний, на думку президента, «очолити всі прогресивні сили і партії в ім'я України» [15]. Але треті Всеукраїнські збори Руху відкинули пропозицію Л. Кравчука і взяли курс на опозицію до влади.

Після Всеукраїнського референдуму та виборів президента виявилося, що цільові установки, на основі яких блокувалися провідні політичні сили, і власна політика президента збіглися. Почався новий етап становлення української багатопартійності, який М. Томенко визначив як «лояльнодержавний» [10, с. 72]. Даний етап спричинив розкол опозиції на стадії її зародження. Значна частина партійних структур і громадсько – політичних організацій, які під час виборів президента були в опозиції до Л. Кравчука, за різних соціально- економічних ситуацій стала на підтримку президента й уряду. Створений Конгрес національно-демократичних сил та національно – радикальний блок теоретично і практично сформулювали тезу: «Підтримка

всенародно обраного Президента України – це підтримка розбудови незалежної держави», відповідно: «Опозиція до Президента – це руйнація незалежної держави».

У відкриту опозицію до урядової політики стали крайні ліві та крайні праві сили. Більшість лівих партій утворилася із залишків старої КПУ. У жовтні 1991 р. частина забороненої Компартії утворила Соціалістичну партію України (СПУ). У квітні 1992 р. СПУ, Селянська партія та декілька інших прокомуністичних об'єднань утворили коаліцію «Трудова Україна». 19 червня 1993 р. самовільно відновилася КПУ на чолі з колишнім секретарем ЦК ЛКСМУ П. Симоненком.

Правою опозицією стали партії націоналістичного спрямування, що звинувачували уряд у надмірній поступливості Росії й оголосили боротьбу з «промосковський» силами (Українська республіканська партія, Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія).

27 березня 1994 р. відбулися перші парламентські вибори у незалежній Україні. Однією з вагомих ознак проведення виборів до Верховної Ради України 2-го скликання на демократичній основі стало наближення їх до стандартів реальної багатопартійності. Офіційно під час виборчої кампанії 1994 р. були зареєстровані кандидати від 28 політичних партій. Загальноукраїнську кампанію провели дві найбільші на той час українські політичні сили – КПУ та НРУ. Разом з тим половина кандидатів були ще позапартійними. Певне розчарування у демократичних перетвореннях кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. спонукало багатьох майбутніх депутатів не зосереджувати увагу виборців на своїх політичних симпатіях.

Серед обраних навесні 1994 року депутатів були представники Комуністичної партії України, Народного руху України, Селянської партії України , Соціалістичної партії України ,Української республіканської партії, Конгресу українських націоналістів, Християнсько-демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, Демократичної партії України, Партії праці, Соціал-демократичної партії України, Української консервативної республіканської партії, Громадянського Конгресу України.

На нашу думку, саме період з 1991-го по 1994-й роки слід вважати періодом зародження політичної опозиції в Україні, адже поява такої організації як «Народний Рух України за перебудову», та подальше оформлення цього Руху в політичну партію «Народний Рух України» поклали початок зародженню політичної опозиції в Україні. На базі цієї політичної сили виник ряд національно-демократичних партій (УРП, ДПУ, ПП, СДПУ, УКРП, Християнсько-демократична партія України Партія демократичного відродження України, , Громадянський Конгрес України), що і спричинило початок плюралізму та демократизації.

Отже, в Україні на початку 90-х рр. XX ст. зародилася нова політична еліта як результат компромісу частини старої партійно-управлінської номенклатури й частини національно – демократичної опозиції. Проте, відсутність чіткої політичної лінії у НРУ та «Нової України», які почергово заявляли про співпрацю з президентом та урядом та про свою опозиційність до них, викликала серйозну проблему ідентифікації, через що демократів і опозиціонерів виявилося занадто мало, щоб швидкими темпами спрямовувати українську політику в русло демократичних і ринкових перетворень.

У 1996 році була прийнята Конституція України, в розробці якої опозиційні партії взяли активну участь. Це був один із перших вагомих прикладів впливу опозиції на владу при прийнятті Основного Закону держави (питання, що стосувалися співвідношення повноважень законодавчої та виконавчої влад, статусу російської мови, державної символіки та ін.).

Наступним прикладом рішучих дій опозиції стосовно влади є акції протесту початку 2000-х. років. «Україна без Кучми» з вимогами відставки президента Л. Кучми у світлі «касетного скандалу». Тоді опозиція заявила про себе як про силу, реально здатну впливати на владу організовуючи масштабні акції протесту.

З початку 2006 року в дію вступили зміни до Конституції України. Дана інновація зумовила нову розстановку політичних сил в парламенті. Більшої ваги набувають політичні партії; їм згідно з новими нормами, належить ініціатива у формуванні уряду шляхом об'єднання у парламентську коаліцію.

Протягом 2005 – 2011 рр. в Україні відбувалися суттєві зміни в конституційно-правовому полі держави, політичній і партійній системах, характері політичного режиму в цілому. Ці зміни, з одного боку, були наслідком діяльності опозиційних сил, з іншого – впливали на їх дії та визначали конфігурацію опозиції в цілому.

З точки зору критеріїв визначення опозиції, найважливішу роль відіграли зміни до Конституції України від 12 грудня 2004 р. та повернення до Конституції в редакції 1996 р. згідно з рішенням Конституційного Суду у вересні 2010 р. У період до набуття чинності змінами до Конституції в повному обсязі продовжував діяти критерій опозиційності на підставі ставлення до політики

Президента України. Після парламентських виборів 2006 р. в Україні застосовувався характерний для більшості європейських країн критерій визначення парламентської опозиції на підставі її невходження до коаліції більшості. Проте в цей період зберігалася можливість існування й опозиційності до Президента України, який зберігав значні повноваження з визначення політичного курсу держави та вплив на Кабінет Міністрів [5, с.3].

Після президентських виборів 2010р., відновлення дії Конституції 1996 р. та розширення повноважень Президента В. Януковича опозиційність знову може визначатися за ставленням до політики глави держави.

За період з 2006-го по 2010 рік. розстановка провідних політичних сил у відношенні "влада-опозиція" неодноразово змінювалася. У парламентах двох скликань було створено коаліції у п'яти різних форматах (коаліція демократичних сили Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна» та Соціалістичної партії України (2006), антикризова коаліція – Партії регіонів, Соціалістичної партії України та Комуністичної партії України (2006 – 2007), короткий час звалася Коаліцією Національної Єдності; коаліція демократичних сил – Блоку Юлії Тимошенко та Блоку «Наша Україна – Народна самооборона» (2007 – 2008); коаліція національного розвитку, стабільності та порядку – коаліція Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна – Народна самооборона» та Блоку Литвина (2008 – 2010); коаліція стабільності та реформ – коаліція Партії регіонів, Комуністичної партії, Блоку Литвина та окремих депутатів (з 2010 р.)

Як свідчить проведений нами аналіз, найбільш стабільними виявилися коаліції за участі Партії регіонів. Натомість коаліції, до складу яких входили БЮТ і блоки на основі «Нашої України», були нестабільними. Головною причиною нестабільності був конфлікт між Президентом В. Ющенком і Прем'єр-міністром Ю. Тимошенко, який зумовлював взаємну опозиційність (відкриту чи приховану) двох політичних сил, що перебували при владі.

Поряд з цим слід сказати про наявність чинників, які негативно впливають на існування опозиційних партій. Серед них – внутрішньопартійна боротьба за лідерство, або особистісний чинник; слабкість програмно-ідеологічних засад; підконтрольність більшості партій фінансово-промисловим групам або слабкий фінансовий потенціал; низький рівень виконання передвиборчих обіцянок; відсутність ефективних методів впливу на президента, виконавчу владу та ін.

Існування різних підстав для опозиційності, у поєднанні зі згаданими особливостями партій і партійної системи України, відкриває можливості для діяльності різних опозицій – як у парламенті, так і за його межами.

При цьому конфігурації таких опозицій можуть бути різними. Зокрема, можуть існувати ідеологічно різнорідні коаліції. За таких умов опозиційність не залежить від ідеологічних чинників, оскільки між опозиційними і провладними силами різних ідеологічних спрямувань можуть складатися ситуативні союзи, зумовлені тимчасовим збігом тактичних цілей та бізнесових чи політичних інтересів. Саме цим можна пояснити існування в Україні таких явищ, як «вибіркова», «тактична», «персональна», «конструктивна» опозиція, які в різні періоди використовувалися для характеристики політичної поведінки тих чи інших політичних сил [13].

Підсумовуючи, повторимо тезу про те, що українська політична опозиція, пройшовши етап зародження, перебуває на стадії свого розвитку, характеризується нестабільністю та нелінійністю даного процесу.

До того ж всередині самої опозиції існують різного роду фактории, що перешкоджають об'єднанню опозиційних сил для створення єдиного центру контролю за рішеннями та діями органів державної влади. Традиційно перешкоджають об'єднанню опозиційних партій в Україні надмірні лідерські амбіції їх керівників, жорстка політична боротьба на спільному електоральному полі, бажання контролювати фінансові ресурси партій, вплив олігархічних груп тиску на опозиційних лідерів, та певних груп всередині партій; політична безвідповідальність та популізм, в меншій мірі розбіжність в ідеології, політичних та культурних цінностях.

Отже, процес трансформації політичної опозиції у відповідальну, довершену політичну структуру тільки починає набирати обертів. Завданнями її є створення конструктивної політичної критики, забезпечення альтернативи рішенням влади, відкриття діалогу суспільства і влади через опозицію. Перехід певної політичної сили в опозицію має розглядатися не як політична поразка, а як здатність та можливість контролювати дії влади, тим самим забезпечуючи невідворотність демократичних процесів у нашій країні.

Бібліографічні посилання:

1. Бондар С.С. Критерії опозиційності в політичній системі України / С.С. Бондар // Вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – № 7-8. – С. 344 – 350.

2. Вінничук Н. .Типологія політичної опозиції / Н. Вінничук // Політичний менеджмент – 2007. – № 3. – С. 51-59.

3. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р. Даль ; [пер. з англ. О. Д. Білогорського]. – Х. : Каравела, 2002. – 216 с.

4. Кириенко У. В. Политическая оппозиция: механизмы адаптации в условиях демократического транзита / У. В. Кириенко // Соціол. дослідж. сучас. суспільства: методологія, теорія, методи. – 2000. – № 489. – С. 76–82.

5. Конончук С. Г. Парламентська опозиція в Україні: модель та провадження: Дослідження проблеми / С. Г. Конончук, О. А. Ярош. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – С. 7.

6. Миклащук І. Ідеологічні засади політичних партій України (за передвиборними документами 2006–2007 рр.) / І. Миклащук// Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 79-86.

7. Павленко І. Опозиція: права та повноваження / І. Павленко // Людина і політика. – 2002. – № 4.– С. 3–10.

8. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

9. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики / С. Рябов // Вибори та демократія. – 2005. – № 4. – С. 11.

10. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії / Микола Томенко. – К. : Фонд «Українська перспектива», 1995. – Вип. 2. . – 104 с.

11.Якушик В. М. Деякі теоретичні засади аналізу політико-правового статусу політичної опозиції //Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. – К.: Навч.метод. каб. вищ. освіти Міністерства освіти і науки України, 1996. – С. 178–181.

12. Дегтярев А.А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А.А Дегтярев // Ин-т «Открытое о-во». – М.: Высш. шк., 1998. – 239 с.

13. Опозиція в Україні:стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації ”// Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему «Опозиція і влада в Україні: чи є шанс на подолання конфронтації?» – Центр Разумкова – 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/index.php

14. Взаємовідносини між урядом та опозицією: світовий досвід та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/monitor/oktober08/9.htm

15. Історія українських виборів (1990 р., 1994 р., 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=11&iarid=31as2

УДК 321

С. В. Ставченко

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ЦИКЛ

Розкриваються основні підходи до визначення антикризового управління як політико-управлінського циклу, цілі і функції антикризових дій, етапи їх реалізації.

Ключові слова: політико-управлінський цикл, антикризове управління, технологія антикризового управління, кризова ситуація, антикризова стратегія.

Раскрываются основные подходы к определению антикризисного управления как политико-управленческого цикла, цели и функции антикризисных действий, этапы их реализации.

Ключевые слова: политико-управленческий цикл, антикризисное управление, технология антикризисного управления, кризисная ситуация, антикризисная стратегия.

Reveals the basic approaches to the definition of crisis management as a political-management cycle, purpose and function of anti-crisis measures, stages of implementation.

Keywords: political-management cycle, anti-crisis management, technology anti-crisis management, situation of crisis, crisis strategy.

© С. В. Ставченко, 2012

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному політичному дискурсі, орієнтованому на підвищення ефективності політичного управління, все частіше можна зустріти звернення до проблематики політичної кризи та підходів до управління кризовими процесами в політиці. Фактично антикризове управління розглядається як складова політико-управлінського циклу.

Політичне рішення, яке є продуктом політичного управління, орієнтоване на регулювання

політичних відносин у рамках певної системи, організації. Як і інші види управління, політичне управління здійснюється на різних рівнях політичних відносин, має свої універсальні та інструментальні функції, об'єкт, суб'єкт впливу, стратегію і тактику впливу, етапи впливу, результат впливу і т.д. Універсальні функції управління – це функції, пов'язані з загальною стратегією виживання, реформування, стабілізації або руйнування політичної системи. Тоді як інструментальні, похідні функції спрямовані на забезпечення завдань та досягнення цілі. Наприклад, планування інновацій, стабілізація та управління комунікаціями всередині системи, попередження кризи або нейтралізація її наслідків тощо, забезпечення стабільного функціонування окремих підсистем та інститутів тощо.

О.Ф. Шабров указує, що будь-яка система становить сукупність елементів, об'єднаних відносинами, що породжують системні, інтегративні якості. Крім того, наявність інтегративних якостей є необхідним атрибутом системи, що дозволяє відрізнити її від середовища. Сукупність елементів, подібні до системи, але такі, що не реалізують своїх інтегративних якостей, вважають псевдо системами [6].

У загальному плані політико-управлінський цикл передбачає підцикли вироблення (1), ухвалення (2) та реалізації (3) політичного рішення. У рамках першого підциклу здійснюється ідентифікація значимої проблеми, що потребує політичного рішення. Наслідком цієї аналітичної роботи є формулювання альтернативних варіантів рішення у формі рекомендацій. У рамках другого підциклу здійснюється вибір одного з варіантів рішення й закріплення його в певній нормі (нормативному документі). У рамках третього підциклу забезпечується реалізація – імплементація – ухваленого рішення через конкретні дії. На цьому закінчується перша фаза циклу. Друга фаза передбачає оцінку ефективності та результативності ухвалених рішень. Оцінка може виявити нові проблеми, породжені вже практикою застосування попередніх рішень, які потребують, у свою чергу, вироблення й ухвалення коригуючих рішень, їх застосування та подальшої повторної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання подолання кризових явищ та запобігання їм, державного антикризового управління, кризової комунікації розглядалися у працях Е. Дюркгейма, Г. Спенсера, Ф. Найта, Ф.Р. Фармера, А.А. Богданова, Д.Т. Жовтуна, А.Б. Звєрінцева, В.С. Капустіна, С.В. Михайлова, В.Л. Романова, Г. Ханова, В.О. Василенка, А.С. Гальчинського, М.І. Пірен, Г.Г. Почепцова, В.І. Шарого, А.Д. Чернявського та ін. У зарубіжних і вітчизняних наукових працях антикризове управління розглядається винятково як макроекономічна проблема. Значну увагу в них приділено антикризовому управлінню підприємствами державної та приватної форм власності. У зв'язку з цим недостатньо дослідженими є політичні, соціальні, психологічні, комунікативні, організаційні та інші аспекти антикризового управління.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття особливості антикризового управління як політико-управлінського циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичне визначення антикризового управління дає Е.М. Коротков: «Антикризове управління – це управління, яке грунтується на передбаченні загрози кризи, аналізі її ознак заходів, щодо зниження негативних наслідків і використання її чинників для подальшого розвитку. У найзагальнішому вигляді під антикризовим управлінням варто розглядати таке управління, яке буде запобігати або пом'якшувати кризові ситуації» [1, с.5].

У цілому антикризове управління можна описати таким чином. Механізм виникнення кризового стану «запускається» суб'єктами, що ініціюють вихідні явища. Під впливом цих вихідних явищ починається процес проходження одного за іншим у визначеній послідовності низки взаємозалежних явищ, наприкінці якої настає завершальне явище – кризовий стан.

Як вихідні чинники виступають численні і різноманітні за характером і силою початкового імпульсу явища, що ініціюються агентами як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Глибина кризового стану і тривалість періоду, протягом якого він настає, залежить від: співвідношення кількості і сили вихідних явищ; числа і ступеня впливу агентів зовнішнього і внутрішнього середовища; інтенсивності процесу виникнення проміжних кризових явищ; співвідношення і сили проміжних явищ по кожному чиннику стану системи; значимості кожного чинника стану системи [5, с.110].

У зв'язку з цим метою антикризового управління є розробка і першочергова реалізація заходів, спрямованих на нейтралізацію найбільш небезпечних чинників, які інтенсивно впливають на завершальне явище, що призводять до кризового стану. Складність проблеми стратегії і тактики антикризового управління полягає в тому, що, з одного боку, стратегічні рішення, спрямовані на запобігання кризи, повинні бути прийняті і реалізовані на ранніх стадіях управління, коли процес руху до кризи ще не набув кумулятивного характеру і тому ще не став незворотним. З іншого боку, рішення, ухвалені на ранніх стадіях, базуються на дуже слабких і тому не

завжди достовірних сигналах про виникнення несприятливих тенденцій.

Тактичні рішення, на відміну від стратегічних, приймаються на основі більш повної і точної інформації, що відбиває актуальний стан системи. Однак часу для докорінної перебудови діяльності системи з метою запобігання кризи або дуже мало, або немає зовсім. У цьому разі йдеться або про надзвичайні заходи з недопущення кризи, які ще можливо реалізувати в короткий період, або про заходи, спрямовані на вихід із кризи, що вже настала.

На думку Н.В. Сапи, антикризове управління – це постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів та принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень, що приймаються відокремленим суб'єктом в умовах суттєвих ресурсних та часових обмежень, підвищеного ризику , фінансових та інтелектуальних витрат для відновлення життєздатності та недопущення ліквідації. Він виділяє функції антикризового управління через види діяльності, що відображають предмет управління і визначають його результат, відповідаючи на питання: що робити для того, щоб ефективно управляти на початку, в процесі і при виході з кризи. До основних функцій Н.В. Сапа відносить такі: передкризове управління; управління в умовах кризи; управління виходу з кризи; стабілізація нестійких ситуацій; мінімізація втрат і упущених можливостей; своєчасне прийняття рішень [5, с.114].

У технологічному плані антикризове управління є процесом, послідовністю дій, прийомів, методів формування та здійснення впливу на керований об'єкт. Цей процес має природний закономірний зміст, який визначається управлінською суттю: цілепокладанням, оцінкою ситуації, виявленням головної проблеми, прийняттям та реалізацією управлінського рішення [7, с.12].

Антикризове управління на практиці означає надання конфліктному процесу форми, що забезпечує мінімізацію невідворотних політичних, соціальних, економічних втрат. У технологічному плані антикризове управління являє собою комплекс заходів, що послідовно здійснюються з метою запобігання кризі, її профілактики, подолання, зниження негативних наслідків. Вона ґрунтується на прогнозуванні кризових явищ як формі гіпотетичного відображення майбутнього, що розкриває сукупність впливу тих факторів, які в даний час впливають на розвиток об'єкта державного регулювання; та діагностуванні потенційних криз. Вирішальне значення для застосування конкретних технологій має цільова орієнтація органів державного управління [7, с.14].

Технологія державного антикризового управління включає сукупність способів і процесів циклічної цільової діяльності суб'єкта, що спрямована на зміну стану об'єкта, досягнення наперед заданих результатів; систему методів і методик виявлення та використання прихованих потенціалів соціальної системи відповідно до цілей її розвитку, соціальних нормативів і стандартів. Особливістю технологій антикризового управління є їх практичність, орієнтованість на конкретні справи, вчинки, рішення, ресурси і дії.

Антикризове управління (управління кризою або управління в ситуації кризи) спрямоване на забезпечення стабільного становища в політичній, економічній або соціальній сфері на основі превентивних заходів. У цьому розумінні мова йде перш за все про «антикризовий», тобто попереджувальний менеджмент. До антикризової стратегії належить:

- формування місії організації, інституту (мета, філософія, завдання діяльності);
- розвиток напряму діяльності фірми, що відображає її внутрішні умови та можливості;
- оцінювання факторів конкуренції, інших факторів;
- аналіз діяльності організації, аналіз ресурсів організації та її взаємодії з оточуючим середовищем;
- визначення та оцінювання пріоритетних напрямків розвитку організації;
- визначення довгострокових стратегій;
- визначення короткострокових стратегій;
- оцінювання стратегічних процесів з метою застосування набутого досвіду при ухваленні подальших рішень.

Отже, в рамках стратегічного управління кризовий менеджмент полягає перш за все у плануванні та попередженні кризи.

Виокремлюється також проблемний підхід до управління кризовою ситуацією в рамках технологій управління організацією, в тому числі підприємством. З цієї точки зору розуміння сутності політичної кризи та глибокий аналіз проблем, які лежать в основі політичних криз, дають ключ до створення оптимальної стратегії та тактики виходу з політичної кризи або її адекватне прогнозування та попередження. Проблеми, які лежать в основі інституційних політичних криз, мають два основні різновиди:

- *функціональні* – можна вирішити шляхом зміни образу ставлення персоналу,
- *системні* – рішення їх вимагає докорінного реформування інституту.

До системних проблем належать: відсутність довгочасної стратегії, орієнтація на коротко-

строкові результати, неготовність до змін в соціальному або міжнародному середовищі, старіння персоналу, падіння дисципліни, зниження кваліфікації персоналу та його мотивації, переважання особистих інтересів над загальними, недостатнє знання соціального середовища (моніторинг громадської думки), застаріла структура управління, низький рівень менеджменту.

Залежно від проблеми, яка стала джерелом кризи, формуються основні засади антикризового управління. При цьому виділяють кризу стратегії та кризу тактики. Наприклад, криза стратегії характеризується зниженням потенціалу інституту, в якому спостерігається дисфункція, протиріччям щодо стратегічних цілей та завдань організації. Сутність кризових ситуацій у політиці полягає у стратегічних протиріччях розвитку політичних інститутів та відносин. Стратегічними протиріччями можуть бути протиріччя цілей діяльності політичних інститутів та інноваційної активності певного політичного суб'єкта. Зміст даної суперечності є в тому, що інтереси цільової аудиторії, на яку спрямована діяльність політичного інституту, можуть бути спрямована на короткострокові результати, а реформи і нововведення в інституті можуть бути спрямовані на середньо- та довгострокові перспективи. Також цілі та очікування соціальних спільнот можуть не збігатися зі стратегією розвитку даного політичного інституту.

У цьому контексті кризове управління має змістом узгодження цілей та стратегій розвитку політичних акторів.

З точки зору структурно-функціонального підходу виокремлюється *криза результатів (оперативна криза*), яка виникає в ситуації, коли інститут розвивається в бік дисбалансу та не відповідає на вимоги середовища, слід переглянути структурно-функціональні характеристики інституту та відбудувати канали комунікацій та реагування на зовнішнє середовище. Відновлення зворотного зв'язку, таким чином, є основним завданням політичного менеджменту.

У разі виникнення *кризи ліквідності*, тобто послабленням довіри до інституту, головним завдання тут є відновлення ефективного зв'язку між усіма зацікавленими сторонами та встановлення каналів, через які буде здійснюватись відновлення або формування довірливих відносин та орієнтацій щодо інституту.

Слід зазначити, що функції антикризового управління можна віднести до інструментальних, оскільки основними функціями антикризового управління є прогнозування, попередження, регулювання політичної кризи та нейтралізація її наслідків. Функції антикризового управління проявляються в залежності від етапу, стадії управління кризою.

Норман Р. Огастін сформулював такі стадії, етапи антикризового управління, кожна з яких спрямована на реалізацію зазначених інструментальних функцій управління як такого, але в рамках окремого виду управління складають замкнутий цикл управління соціальним, політичним об'єктом [4]:

1. Спроби попередження кризи. «Неможливість керувати подіями, що породжують проблему, не звільняє керівника від необхідності мати справу з її наслідками». Ця аксіома була доведена управлінцями всіх часів, тож очікування, прогнозування та попередження кризи стає обов'язковим завданням управління.
2. Підготовка до управління в умовах кризи. Підготовка планів на випадок появи кризи. Найкращі плани нічого не варті, якщо їх не донести до виконавців. Мова йде про планування кризової ситуації, розподілі обов'язків, відповідальності та ресурсів управління в майбутній кризовій ситуації.
3. Визнання кризи. Іноді керівництво невірно класифікує проблеми, звертаючи увагу на технічні аспекти і ігнорують сприйняття оточуючими. Визнання кризи Н.Р. Огастін виокремив в самостійний пункт, тому що емоційне навантаження самого поняття «криза», констатація наявності даного процесу в даній політичній системі та організації – це саме по собі э політичною дією, яка має політичні наслідки та передбачає політичну відповідальність. Іншими словами, визнання кризи – це процес експлікації кризового процесу, переведення його з латентного до відкритого стану, що має наслідком кількісні та якісні зміни в функціонування даної політичної системи, організації.
4. Стримування кризи. Й. Берр зазначає, що в кризовій ситуації будь-які розумні і рішучі дії майже завжди кращий вихід, ніж відсутність будь-яких дій взагалі [4, с.35].

На етапі стримування кризи реалізуються наступні кроки: 1) організація спеціальної групи, яка займається кризовим управлінням, тоді як інші члени організації займаються поточними справами; 2) організація контролю за внутрішніми та зовнішніми комунікаціями; 3) переорієнтування інформаційних потоків на зацікавлені групи, нейтралізуючи можливість утворення інформаційного вакууму; 4) призначення в кризовій команді людини, яка має достатньо високий статус, щоб сказати керівнику на його помилки.

5. Розв'язаня кризи. Поетапний процес відновлення докризового функціонування системи, організації в новій ситуації, зі внесенням відповідних змін та інновацій.

6. Виявлення користі в кризовій ситуації. Фактично мова йде про аналітику та переосмислення причин та наслідків кризи, що передбачає орієнтацію на стратегічні цілі функціонування політичної системи або організації, навіть якщо це передбачає певні надвитрати ресурсів. З точки зору функціонування політичної системи або організації, головною стратегічною метою слід визнати довіру суспільства або цільової групи до даної системи або організації.

Крім того, що кризове управління можна вважати складовою стратегічного управління політичними об'єктами, даний вид управління доцільно розглядати і в рамках окремого політичного суб'єкта, політичної організації. Процес антикризового управління з точки зору управління організацією являє собою різновид управління персоналом в рамках політичних відносин і складається з таких етапів:

1) формування робочої групи, розробка плану-графіку, формування інформаційної бази, необхідної для розробки антикризової програми;

2) діагностика і прогнозування кризової ситуації та кризового стану, оцінка параметрів кризи;

3) опрацювання версій і гіпотез щодо шляхів подолання кризових явищ; уточнення і поглиблення реалістичності планів подолання кризи;

4) уточнення антикризової моделі управління, опрацювання методів мотивації персоналу;

5) моніторинг зовнішніх та внутрішніх чинників кризових процесів [3, с.24-26].

Слід відзначити, що процес управління персоналом, членами політичної організації або політичної команди залежить від стадій кризового управління, на кожній з яких управління виконує певну функцію. Так, на стадії прогнозування та попередження кризи перевага віддається мотивації кінцевих результатів діяльності організації, орієнтація на цілеспрямований та стійкий розвиток системи, організації. У процесі регулювання кризи доцільна ситуаційна мотивація, спрямована на швидку зміну поведінки в нових конфігураціях політичних відносин. Післякризова ж ситуація вимагає більш комплексної мотивації з врахуванням мотивів та стимулів персоналу та спрямована на збільшення ефективності використання людського ресурсу.

Комунікаційний підхід до антикризового управління передбачає попереджувальне надання ЗМІ інформації необхідного змісту з метою уникнення закріплення в негативної інтерпретації кризової ситуації. Завданнями управління комунікаціями є управління негативними думками та нейтралізація повідомлень негативного характеру щодо даного політичного суб'єкта.

Стратегія управління кризовою комунікацією включає три етапи: прогнозування, реагування та коригування громадської думки [2, с.107].

На етапі прогнозування проводиться збір необхідної інформації, налагодження зв'язків зі ЗМІ, підбір групи співробітників, які в кризовій ситуації зможуть приймати рішення та висвітлювати кризову ситуацію, тренінги даних співробітників, а також розробка кризового медіа-пакета. Кризовий медіа-пакет має складатися з основної інформації щодо загального стану функціонування інституту, організації (це можуть бути, наприклад, статистичні дані), базових зразків прес-релізів та інших матеріалів для преси, а також схеми роботи в умовах кризи (список осіб, що можуть давати коментарі з тих чи інших питання, список ЗМІ та журналістів, що працюють на дану тематику).

На етапі реагування відбувається поширення сприятливої інформації, проведення оперативних прес-конференцій та інших інформаційних заходів, формування набору коментарів лідерів та відповідальних осіб організації, які спростовують чутки та негативно забарвлену інформацію, постійний моніторинг інформації в ЗМІ та оперативне реагування на неї.

На третьому етапі проводяться інтерв'ю експертів, аналітика кризової ситуації, поширення матеріалів, що закріплюють у масовій свідомості певні повідомлення та тези, коректування системи попередження інформаційної атаки.

З точки зору управління інноваціями антикризове управління може бути представлене як частина організаційного управління. Управління нововведеннями включає в себе етапи планування кризових явищ, які можуть виникнути в процесі втілення нововведень у структуру або функції організації.

Коли ж у ситуації кризи в політичному інституті намагаються вводити інновації та діяти згідно з новою стратегією, виникає опір нововведенням, у цьому разі на перший план виходить проблема управління інноваціями. Управління опором інноваціям передбачає здійснення структурних та системних заходів. З одного боку, слід визначити управлінські, культурні орієнтації різних груп уповноважених осіб на основі їх ставлення до нововведень, творення опорних точок втілення нової стратегії, обмеження впливу на ухвалення рішень з боку груп, які не сприймають нововведень. З іншого боку, створення перехідної структури в рамках інституту, яка вирішуватиме завдання по втіленню нововведень поряд з оперативною діяльністю.

Управління кризовими процесами в політиці також тісно пов'язаний з такими видами управ-

ління як управління ризиками, інноваційне управління, управління комунікаціями. Кожен з цих видів управління, звичайно, виступає як самостійний замкнутий управлінський процес, але, з точки зору управління в кризовій ситуації, ці види управління виконують інструментальні функції в залежності від ситуації та завдань кризового управління.

Висновки. Кризове управління як політико-управлінський цикл передбачає специфічні особливості, пов'язані із здійсненням антикризових процедур. По-перше, кризове управління вимагає побудови чіткої ієрархії цілей та пріоритетів управління, серед яких найголовніші – керованість організаційної структури, ефективність виконання прийнятих рішень, лояльність персоналу у здійсненні антикризових заходів. По-друге, гнучкий підхід до використання апарату та наявних ресурсів в умовах зниження ефективності функціонування інституту в стані кризи. По-третє, пріоритет розвитку інституту в умовах кризи можу бути замінений в залежності від поточних результатів, навіть якщо йдеться про відхилення від стратегічних цілей, але дозволяє інституту протриматись у змінних обставинах. По-четверте, кризове управління орієнтовано на підвищення оперативності ухвалення та реалізації управлінських рішень, навіть якщо це пов'язано зі зниженням ефективності роботи інституту по реалізації його звичних функцій. По-п'яте, в стані кризи неминучою стає зміна в системі стимулювання діяльності персоналу, зокрема, слід сприяти збереженню тієї частини персоналу, яка чинить визначальний вплив на якість управлінських послуг. По-шосте, в період кризи актуальною стає реорганізація та реформування управлінської структури, зокрема, якщо можна визначити показники, що вказують на необхідність реформування, наприклад, необхідність розширення або зміни сфери діяльності інституту, тенденція до дефіциту владних повноважень у реалізації поставлених завдань, слабкий контроль за виконанням робіт, зовнішні умови функціонування інституту.

Бібліографічні посилання

1. Антикризисное управление / под ред Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
2. **Грачев Г.В.** Психология манипуляций в условиях политического кризисна / Г.В. Грачев // Общественные науки и современность. – 1997. – № 4. – С. 106-114.
3. **Жунг С**. Системное управление организацией / С. Жунг. – М.: Сов. радио, 1972. – 454 с.
4. **Огастин Н.Р**. Как выбраться из кризиса, который вы пытались предотвратить / Н.Р. Огастин // Управление в условиях кризиса. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – С. 9-40.
5. **Сапа Н.В.** Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління / Н.В. Сапа // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – С. 106-116.
6. **Шабров О.Ф.** Политическое управление: система или псевдосистема? / О.Ф. Шабров // Анализ систем на рубеже тысячелетий: теория и практика: Тезисы Международной научно-практической конференции. Москва. 16-18 декабря 1997 г. -
7. **Шарий В.І.** Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. за спец. 25.00.02 / В.І. Шарий; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2006. – 18 с.

УДК 32. 019.52/342.8

І. В. Мацишина

СЕМІОТИКА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

«Найглибша вульгарність, що виділяється рекламою, не в тому,
що вона надає блиску корисній речі, а в самому припущенні,
що людське щастя можна купити
і що покупка ця в якоюсь мірою звеличує покупця»
В. Набоков

Аналізується вітчизняна рекламна комунікація на прикладі політичної реклами 2012 р. і доводиться, що репрезентація кандидатів за допомогою візуальних образів є наслідком розуміння політичної влади в контексті політичної культури.

Ключові слова: семіотика, комунікація, символи, образи, реклама.

Анализируется отечественная рекламная коммуникация на примере политической рекламы 2012 г. и доводится, что репрезентация кандидатов с помощью визуальных образов является следствием понимания политической власти в контексте политической

© І. В. Мацишина, 2012

культуры.
Ключевые слова: семиотика, коммуникация, символы, образы, реклама.

Analyzes the domestic advertising communication for example of political advertising in 2012, and advised that the representation of the candidates with visual images is the result of an understanding of political power in the context of the political culture.
Keywords: semiotics, communication, symbols, images, advertising.

Сучасний політичний простір насичений знаками, де подібні медіапосилання стають нормою звернення до реципієнта. Як комунікативний текст певних політичних сил, політична реклама має на меті впливати на політичний вибір електорату. А як маркетингова складова повинна сформулювати позитивне ставлення. Політична кампанія 2012 року продемонструвала новий тип рекламного менеджменту, що відображає рівень у цілому вітчизняної культури. Тому метою дослідження є аналіз політичної реклами 2012 р. Під час виконання ставилися наступні завдання:

I. проаналізувати стан рекламних образів та їх вплив на політичний вибір;
II. порівняти позиціонування політичних партій та виявити особливість рекламного звернення кожної;
III. розкрити сутність візуального тексту в рекламному повідомленні.

Об'єктом дослідження є політична реклама як чинник політичної культури. Предметом дослідження виступають візуальні тексти на рекламних бігбордах. Основним методом дослідження для аналізу особливостей політичної реклами 2012 р. був структурно-функціональний метод.

Функціонування реклами як знакового, соціального та естетичного феномена вимагає втручання семіотики, яка сприяє адекватному складанню рекламного посилання та його правильної інтерпретації. Сама реклама являє собою особливий вид повідомлення, що складається з трьох структурних компонентів: вербальний текст, візуальний ряд та звук. Головне змістовне навантаження в рекламному повідомленні беруть на себе візуальні образи. Будь-який рекламний текст в кінцевому підсумку повинен бути інтерпретованим, тобто сприйнятий людиною і витлумачений відповідно до її рівня підготовки. Розшифровка тексту вимагає витрат часу і зусиль, а образна інформація швидко схоплюється свідомістю. Тому так важливо володіти візуальною уявою – умінням читати голосні повідомлення.

Наука, що займається вивченням знаків, знакових систем та мов, створених на їх основі, називається семіотикою. Оскільки знак є носієм інформації, семіотика має велике прикладне значення при дослідженні і проектуванні знакових систем, що використовуються в процесі передачі та обробки інформації на рівні політичної системи.

Остаточно семіотика сформувалася завдяки роботам американського математика Чарльза Пірса (1839 – 1914), який власне і запропонував для неї назву семіотика. Згідно з Ч. Пірсом, будь-який знак має три основні характеристики:

1) матеріальна оболонка;
2) позначуваний об'єкт;
3) правила інтерпретації, які встановлені людиною.

Ч. Пірс писав: «Немає ніякого сумніву в тому що все, що є знаком чого-небудь, асоціюється з останнім за допомогою подібності, суміжності і причинності; так само немає жодного сумніву в тому, що будь-який знак викликає в пам'яті річ, яку він позначає» [7, с. 86].

Чарльз Пірс створив класифікацію знаків, розділивши їх на три групи. До першої він відніс іконічні знаки (знаки-ікони), для яких характерна певна подоба до об'єкта. Це живописні зображення, малюнки, фотографії, скульптури, схеми і креслення, які означають не сам об'єкт, а лише його зображення, що організоване автором або фотографом.

Далі йдуть конвенціональні знаки (знаки-символи), які не мають нічого спільного з тим, що позначається, але несуть певну інформацію.

Нарешті, до третьої групи Ч. Пірс відніс так звані знаки-індекси. Це знаки, пов'язані з тим, що позначається по суміжності. Наприклад, звук пожежної сирени може означати небезпеку пожежі. Знаками-індексами також є деякі дорожні знаки.

Будь-який знак (слово, графічний символ або звуковий сигнал) може розумітися не тільки у зв'язку з означуваним, а й у зв'язку з тим, який зміст може бути приписаний цьому знакові.

Візуальний образ, як предмет рекламної комунікації в політичній системі, активізується на кожному рівні цієї класифікації. Відомо, що в будь-якій політичній рекламі є:

- суб'єкт політичної реклами – кандидати та партії;
- об'єкт політичної реклами – учасники виборчого процесу;
- предмет політичної реклами – політичні платформи, передвиборчі програми, особистості

лідерів.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» наголошує, що до політичної реклами належить «використання символіки або логотипів партій – суб'єктів виборчого процесу» [2].

Сьогодні, на жаль, немає чіткого визначення щодо поняття «політична реклама». Наприклад, вчений О. Коноваленко вказує, що «при розгляді проблем політичної реклами виділяються два основні напрями:

I. безпосередньо реклама, що здійснюється завдяки силі своїх ідей, поглядів, цілей і т. д.;

II. психотехнології дій, спрямованих проти своїх суперників, об'єднані під загальною назвою «Чорний PR» [5, с.5].

Але, на наш погляд, не можна розглядати політичну рекламу за таким визначенням, як у другому пункті, тому що це стосується вже піар-компетенцій, що порівняно з рекламним маркетингом є стратегічною дією, а сама ж реклама більше є тактичним засобом піар-комунікації. Незважаючи на те, що існує декілька типів рекламного повідомлення: пропагандистський, порівняльний та негативний, за висловом американського вченого Д. Ліллекера, метою політичної реклами є «викликати позитивні почуття до спонсора цієї реклами» [3, с.206]. А саму рекламу вчений розуміє як «спеціально розроблену комунікацію» [3, с.206].

Тому доречно звернутися до вітчизняного законодавства і не до закону про рекламу, де, на жаль, взагалі немає визначення політичної реклами, а до закону «Про вибори народних депутатів України» (ч.III, ст.68), який говорить, що «політична реклама – це розміщення або поширення матеріалів передвиборної агітації за допомогою рекламних засобів» [2]. Як бачимо, сам закон розглядає дієвий механізм політичної реклами, а не її сутність у вітчизняному дискурсі.

У контексті питання, що досліджується в даній статті, найбільш наближеним за визначенням є розуміння сутності «політичної реклами» вченим С. Лісовським. За його поняттям, «політична реклама – це форма політичної комунікації в умовах вибору; адресний вплив на електоральні групи в лаконічній, оригінальній формі, яка легко запам'ятовується» [4].

Найбільш складними при створенні, але простими за переглядом в рекламі є візуальні образи. Образи переносять інформацію, знання, емоції, естетичні відчуття, цінності. Вони впливають не тільки на свідомість, а й на підсвідомість людини. Зображення в рекламі – це не просто гарна картинка, а знак-символ, який виражає основну ідею рекламного повідомлення. Навіть якщо з якихось причин ми не встигли прочитати текст або прослухати звуковий супровід рекламного посилання, сутність посилання у загальних рисах буде зрозумілою завдяки образу.

Існує декілька підходів у вивченні візуального тексту:

- гештальтпсихологія (М. Вертхаймер, В. Келер, К. Коффка та ін.);
- феноменологічний підхід (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Гі Дебор та ін.);
- семіотичний (Е. Кассірер, Ж. Ліотар, М. Мерло-Понті та ін.)

Одним з перших до семіотичної моделі реклами звернувся французький семіотик Ролан Барт, який у 1964 р. зробив аналіз рекламного плаката фірми «Пандзані». На цьому відомому плакаті були зображені дві пачки макаронів, банка з соусом, помідори, цибуля, перці, шампіньйони та інші продукти. Продукти були в жовто-зелених тонах, а їх фоном був червоний колір.

Р. Барт розглядав плакат з точки зору змістовних повідомлень, які можна було витягти з рекламного посилання, і виявив кілька таких. Першим повідомленням в цьому плакаті були підпис під ним та написи на етикетках. Друге повідомлення виражалося зображенням свіжих продуктів, які могли означати похід на ринок. Набір продуктів та соус підказували комплексний підхід до продуктів харчування фірми «Пандзані». Це було ще одним повідомленням. Наступним повідомленням став набір квітів на плакаті, що виражає «італійськість» відповідно до кольорів італійського прапора. Таким чином, на плакаті було виявлено чотири змістовних посилань для потенційного споживача продукції марки «Пандзані», що складаються з іконічних та вербальних знаків. Р. Барт вважав, що на практиці ми все одно спочатку читаємо зображення, а не текст, який його сформулював,і що роль тексту зводиться до того, щоб змусити нас обрати одне з можливих означень.

Рудольф Арнхейм, прихильник гештальтпсихології, яка зародилася на початку XX століття, представник Берлінської школи, у своїй книзі «Мистецтво та візуальне сприйняття» систематизує принципи сприйняття семіотичних текстів. На його думку, предмети, що становлять наше оточення, сприймаються почуттями не у вигляді окремих об'єктів, а як організовані форми. Ось, що він пише з цього приводу: «Усвідомлення того, що ціле не може бути досягнуто шляхом складання окремих частин, не було якоюсь новиною для художника. Протягом багатьох століть вчені висловлювали цінні положення щодо реальної дійсності, використовуючи відносно просту аргументацію, яка не виключала складність організації і взаємодії явищ. Але ніколи твір мистецтва не міг бути створеним або хоча б зрозумілим розумом, який не здатний сприй-

мати і усвідомлювати інтегровану структуру цілого» [1, с.20].

М. Мерло-Понті, представник семіотичного підходу, говорить про суб'єктивність сприйняття візуальних образів, які зчитуються за допомогою якогось особливого людського зору, «третього ока», що перетворює інформацію відповідно до особистісних особливостей. Візуальний образ надає нам засоби для створення ідеї речі, і ця ідея походить не від зображення, але народжується з його «приводу». Моріс Мерло-Понті пише: «Без сумніву, видимий об'єкт знаходиться перед нами, а не в нашому оці, але ми бачили, що під кінець зорові становища, розмір або форма визначаються напрямом, амплітудою та їх захопленням нашим поглядом» [6, с.404].

Процес сприйняття виглядає як гра того, *що бачать* і того *хто бачить*. Зір – це спосіб мислення, що декодує знаки, виражені в предметах. Такий вид розумових операцій здатний заповнювати відсутність суб'єктивної реальності за наявними деталями для створення цілісного образу. Кольори, відблиски, тіні і освітлення умовно відносяться автором до категорії видимого. Це, швидше, допоміжні елементи, що формують зручний для сприйняття візуальний образ. Як самостійна зорова інформація вони помітні не для всіх. Людина бачить цілісно, не розбиваючи об'єкт на його передній план та тінь, що представляє тіло в просторі і дає нам можливість, не змінюючи точки спостереження, отримувати інформацію з, здавалося б, несумісних ракурсів.

Наше дослідження було присвячене аналізу політичної реклами, яка розміщувалася під час виборчої кампанії в Україні 2012 року. В центрі дослідження були рекламні носії зовнішньої реклами: стаціонарні конструкції, зовнішня поверхня будинків, споруд, елементи вуличного обладнання, бігборди над проїжджою частиною вулиць і доріг. Основна мета дослідження – віднайти особливість візуального тексту в зовнішній рекламі на прикладі політичної кампанії 2012 року.

Існує ряд загальних вимог стосовно зовнішньої реклами. Вона повинна:

- бути яскравою та помітною;
- підсвічуватися у вечірній та нічний час;
- бути гранично просторовою, швидко та легко засвоюватися;
- не провокувати дорожньо-транспортні пригоди;
- мати т. з. рекламну композицію, яка повинна складатися з не більше 3-4 елементів оформлення: (назва фірми, слоган, напрями діяльності або вид рекламованого товару, адресна частина);
- містити написи та їх формати такими, які повинні швидко читатися – це забезпечується завдяки фразі з малою кількістю слів (максимум 7 слів).

За результатами дослідження нами були отримані наступні результати:

1. Майже всі рекламні тексти за позиціонуванням партій чи окремих кандидатів мають форму звернення, але не мають змісту.
2. Немає чіткої мети рекламного звернення. Взагалі відбувається нагадування назви партії чи прізвища кандидата і вказуються основні принципи, які частіше носять умовний характер (наприклад: рекламний модуль вміщує портрет людини та надпис «Політика може бути щирою» (В. Кличко), «Прийшов час будувати Сильну Країну (І. Вічник)», «Захистимо людей від мафії», «Банду – геть!» (О. Ляшко), «Тролейбус Бровари – Київ» (С. Федоренко). «Приєднуйся до команди нових лідерів» («Україна – Вперед!»), «Перемогли фашизм – переможемо сталінізм» («Свобода»), «Слушаем и поём на родном языке» («Партія Регіонів»).
3. Порівняно з попередніми рекламними кампаніями зросла кількість негативної реклами, побудованої за тим же принципом: зображення + звернення або просто звернення без будь-якого підпису кандидата чи партії. Іноді таку рекламу позиціонують як соціальну, але в умовах політичної рекламної кампанії чітко є аудиторія, до якої вона звертається і аудиторія, від якої йде повідомлення. (Наприклад: «Ми крадемо і брешем, а ви оберіть нас ще», «Ми… зупинимо Україну», «Кияни вже продали місто за гречку. А ти готовий?» і нашуміла реклама «Взнала, що внук голосував за «регіони» переписала хату на кота».
4. Якщо аналізувати рекламу на бігбордах, то дуже важливим кроком було те, що взагалі і влада і опозиція відмовилися від облич своїх лідерів. Розуміючи, що знайомі обличчя зможуть понизити партійний рейтинг, візуальні політичні тексти на передньому плані зображали т.з. народ (щасливий/нещасний), який або потерпає від дій «корумпованої влади», або радіє тому, що «руїну подолано, стабільність досягнуто» («КПУ», «Партія Регіонів», Об'єднана опозиція «Батьківщина»). І навпаки, нові політичні сили позиціонують себе через нові обличчя («Удар», «Україна – Вперед!»).
5. Контекстами рекламного звернення були теми Євро-2012, бідність, законодавчі ініціативи з російської мови, підвищення пенсій та пільг, навіть податок на розкіш (КПУ).

Що стосується відмінностей позиціонування партій у рекламній кампанії 2012 року, то тут є деяка різниця, але креативність дуже низька і сама реклама досить нецікава. Майже всі партії ді-

яли за старою схемою: виборцю нагадують про світле минуле або обіцяють світле майбутнє чи навпаки, якщо йдеться на про опонентів. Як правило, лідери постають «героями-рятівниками» через негатив до опонентів/влади (таблиця 1).

Таблиця 1.

Назва партії	Головний колір	Слоган	Аудиторія
Партія регіонів	Синій	«Від стабільності –. до добробуту» «Голосуй за будуще!»	Робітники, пенсіонери
Комуністична партія України	Червоний	«Вернём страну народу!»	Робітники, пенсіонери
Удар	Червоний	«Настав час удару» «Політика може бути відкритою»	Молодь, середній клас
«Україна– Вперед!»	Синій	«Приєднуйся до команди нових лідерів»	Молодь, середній клас
Об'єднана опозиція «Батьківщина»	Білий	«Ми об'єднались заради України», «Ми їх зупинимо»	Середній клас
Радикальна партія	Білий	«Юлі – волю! Бандитам-тюрми!», «Захистимо людей від мафії!», «Розженемо прокурорів і суддів!»	Молодь, робітники, пенсіонери
«Наша Україна»	Жовтогарячий	«Час єднатися. Збережи Україну!»	Молодь

Інші партії, які балотувалися до парламенту, мали досить низький рейтинг своєї політичної реклами на зовнішніх носіях, і, як правило, партійне позиціонування відбувалося завдяки кандидатам, що балотувалися за мажоритарною системою.

Цікаво, що українські виборці, розуміючи політичну рекламу як штучний метод нав'язування кандидата медійними засобами, продовжують довіряти рекламному образу. Поняття, що доступ до влади гарантується доступом до засобів масової інформації, принесло хоча невеликий, але надійний відсоток отримання голосів на виборах.

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва провів з 8 по 15 серпня 2012 р. експертне опитування на тему «Вибори – 2012 – якість списків, основні відмінності та несподіванки». Всього було опитано 50 експертів, з яких 25 – журналісти та 25 – політологи, соціологи, громадські діячі [9]. Опитування експертів здійснене за фінансової підтримки NED. На питання «Як ви вважаєте, що насамперед потрібно партії для перемоги на виборах?» було отримано наступні результати (таблиця 2):

Таблиця 2.

Варіант відповіді	Кількість згадувань
Гарна виборча програма	3
Наявність відомих лідерів	20
Потужний адміністративний ресурс	12
Великі фінансові можливості	25
Наявність кваліфікованої команди	13
Доступ до засобів масової інформації	***15***
Наявність нових ідей і людей	15
Успішна попередня діяльність	-
Застосування брудних методів до суперників	3
Інше	4

Як показує таблиця, віддаючи перевагу великим фінансовим можливостям та наявності відомих лідерів, респонденти вважають, що доступ до ЗМІ та поява нових ідей досить рішуче впливають на перемогу у виборах 2012 р. Попередній успіх та кваліфікована команда, за думкою експертів, мають менший вплив на виборчий успіх кандидатів.

Ще цікаве спостереження того ж самого Фонду «Демократичні ініціативи» можна віднайти в іншому дослідженні суспільної думки, яке було проведено з 10 по 15 серпня 2012 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування відбувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 132 населених пунктах (із них 79 міських та 53 сільських поселення). Дослідження проводилося за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та програми «Ма-

тра» Посольства Королівства Нідерландів в Україні. Респондентам було поставлено теж саме питання: «Як Ви вважаєте, що насамперед потрібно партії для перемоги на виборах?» (таблиця 3).

Таблиця 3.

	Червень-липень 2007	Серпень 2012
Гарна виборча програма	37,2	29,9
Наявність відомих лідерів	23,4	20,0
Потужний адміністративний ресурс	9,7	10,0
Великі фінансові можливості	18,3	23,7
Наявність кваліфікованої команди	32,8	35,8
Доступ до засобів масової інформації	***11,8***	***5,3***
Наявність нових ідей і людей	- *	21,6
Успішна попередня діяльність	25,0	22,9
Застосування брудних методів до суперників	1,2	1,3
Інше	1,6	1,1
Важко сказати	7,1	4,8

* В опитуванні 2007 року цього варіанту не було

На запитання «А чому Ви обрали саме цю партію?» було отримано наступний результат (таблиця 4):

Таблиця 4.

Мені подобається її програма, ідеї, пропозиції	37,0
Мені подобаються її лідери	31,6
Ця партія має добрі шанси на перемогу	15,1
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	17,9
Її підтримують авторитетні для мене люди	6,1
Мені сподобалися кандидати у списку цієї партії	4,1
Ця партія вже довела свою здатність ефективної діяльності	15,5
Я за цю партію голосував на минулих виборах у 2007 році	10,9
Принаймні, порівняно з іншими ця партія є «меншим злом»	16,7
Мені сподобалися виступи кандидатів партії у засобах масової інформації	***3,5***
Мені сподобалася реклама цієї партії	***0,4***
Загалом я обрав цю партію випадково	1,2
Інше	1,4
Важко сказати	0,9

Таким чином, політична кампанія 2012 року в Україні продемонструвала декілька негативних рис, які свідчать про низький рівень політичної культури в українському суспільстві. Незважаючи на діяльність опозиційних партій, у рекламному процесі всі кандидати позиціонували себе електорату як товар, а не як кандидатів до влади. Жодна партія не показала у своїй рекламі, що і як вона буде робити, коли прийде до влади. Навмисне ігнорування *змісту* політичної дії та заміна його на *форму* призвело до медіацентрування політичного процесу в цілому. Самі виборці сприймаються кандидатами до влади не як соціальні групи зі своїми ідеологічними цінностями, а як споживачі.

Отже, відсутність ідеологічної конкуренції призводить до розвитку політичних технологій, що трансформували демократичні засади в маркетингові засоби моделювання.

Бібліографічні посилання:

1. **Арнхейм Р.** Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М.: «Прогрес», 1974. – 386 с.

2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page4

3. **Лиллекер Д.** Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер; [пер. с англ. С. И. Остнек]. – Х.: Вид-во «Гуманітарний центр», 2010. – 300 с.

4. **Лісовський С.Ф.** Політична реклама [Електронний ресурс] / С. Ф. Лісовський. – Режим доступу: http://www.advesti.ru/publish/osn/200405_polit/

5. **Коноваленко А. В.** Психология политической рекламы / А. В. Коноваленко. – Ростов н/Д: «Феникс», 2005. – 95 с.

6. **Мерло-Понти М**. Феноменология восприятия / М. Марло-Понти; [пер. с франц. И.С.Вдовина, С.Л.Фокина]. – С-Пб: «Ювента» «Наука», 1999. – 605 с.

7. **Пирс Ч.С.** Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс [пер. с англ. К.Голубович, К.Чухаридзе, Т.Дмитриєва]. – М.: Логос, 2000. – 448 с.

8. PR портал України. Тупа і ще тупіша політична реклама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pr-portal.com.ua/peredovitsa/14585.php

9. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Вибори-2012: за кого і чому збираються голосувати виборці? Рейтинги, мотивація вибору, завдання громадськості (загальнонаціональне

та експертне опитування). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/vibori-2012-za-k.htm

УДК 323.2:316.77:004.738.5

П. О. Колотвін

ІНТЕРНЕТ-ЛОБІ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ

В статті розглядається діяльність груп тиску та лобістських структур в умовах розвитку сучасних технологій. Визначено, що існує великий вплив на процес прийняття рішень владними структурами з боку Інтернет-користувачів, блогосфери, соціальних мереж та великих компаній, функціонуючих в Інтернеті. Разом із тим наголошується на необхідності подальших досліджень взаємодії між суспільством, мас-медіа та державою у сучасному суспільстві.
Ключові слова: Інтернет-лобі, соціальні мережі, групи тиску, інформатизація.

В статье рассматривается деятельность групп давления и лоббистских структур в условиях развития современных технологий. Определено, что существует большое влияние на процесс принятия решений властными структурами со стороны интернет-пользователей, блогосферы, социальных сетей и крупных компаний, функционирующих в Интернете. Вместе с тем отмечается необходимость дальнейших исследований взаимодействия между обществом, СМИ и государством в современном обществе.
Ключевые слова: Интернет-лобби, социальные сети, группы давления, информатизация.

The article examined the activities of pressure groups and lobbying organizations in modern society. Determined that there is a great influence on goverment from the Internet users, the blogosphere, social networks and large companies operating in the Internet. At the same time emphasizes the need for further studies of interaction between society, the media and government in modern society.
Keywords: Internet lobby, social networks, pressure groups, information.

© П. О. Колотвін, 2012

Вплив інформаційного простору і нових інформаційних технологій на громадську думку зростає настільки стрімко, що значно випереджає процес його теоретичного осмислення. Одним з основних елементів нових інформаційних технологій є комп'ютерна мережа Інтернет, що робить необхідним аналіз її ролі і значення у суспільно-політичному житті та державній діяльності. Слід зазначити, що Інтернет та Інтернет-мережі полегшують процес взаємодії між суспільством та державними інститутами. Інтернет-технології дозволяють бути набагато ближче до електорату, стаючи віртуальною командою. Боротьба, яка глобалізує інформаційні мережі, у певною мірою, відображає існуюче соціальне замовлення глобальних економічних і політичних структур. Фактично всі сфери життя суспільства, де перетинаються інтереси влади та інших акторів, перебувають під контролем лобістських структур і організацій. Важливо, що саме ці проміжні структури є не тільки інструментом впливу на прийняття рішень, а й додатковим джерелом доходу для об'єктів лобістської діяльності.

Цікавим і важливим аспектом дослідження є проблема лобістської діяльності в умовах інформатизації та поширення сучасних інноваційних технологій. Роль, місце і форми діяльності груп тиску та лобістських структур в Інтернеті вивчені недостатньо. Дана стаття покликана проаналізувати нові методи впливу, що виникли завдяки розвитку веб-технологій.

Об'єктом дослідження виступають групи тиску та їх інноваційне функціонування в мережі Інтернет.

Предметом дослідження є Інтернет як елемент інформаційних технологій у суспільстві.

Метою статті є аналіз функціонування різних груп тиску, а також лобістських структур через Інтернет у демократичному суспільстві.

Предметом дослідження у роботах вітчизняних і зарубіжних авторів став Інтернет порівняно недавно. Проблеми сучасної демократії в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій розглядаються в роботах Р.Даля, В.Я.Гельмана, Л.О. Келсо, П.Х. Келсо, Дж. Кіна, А. Міхєєва, М. Пендбері, В.А. Рижкова, А. Салміна, Дж.Дж. Стура, У. Еко, І.М. Янга та ін.

Використання сучасних Інтернет-технологій в політичній сфері представлено в роботах Г.Л. Акопова, Т.Е. Грінберг, Г.Г. Почепцова, Ю. Росича, А.І. Соловйова та ін.

Щоквартал Facebook і Google витрачають усе більш значні суми на лобізм у Вашингтоні. За третій квартал нинішнього року відрахування обох компаній були рекордними – вони зафіксовані в особливій базі даних Сенату США. Так, за три місяці Google витратила на ці цілі $ 2,38 млн., це практично вдвічі більше, ніж за аналогічний період минулого року. Для порівняння, у другому кварталі компанія перерахувала законодавцям $ 2,08 млн., а за весь минулий рік пішло $ 5,2 млн. [10]. Google сконцентрувала зусилля на патентній реформі, захисті конфіденційних даних, законопроекті щодо відкриття нових робочих місць (The American Jobs Act), праві інтелектуальної власності в міжнародних угодах, правових основах інтернет-реклами, кібербезпеки, поновлюваних джерелах енергії, свободі самовираження і захисту від цензури, «відкритості і конкурентній боротьбі на ринку онлайн-сервісів», обробці даних, податковій реформі, вільній торгівлі та широкосмуговому доступу.

Як відомо, патентне право є одним із пріоритетних у діяльності Google – саме портфоліо патентів стало найбільш важливим компонентом при поглинанні компанії Motorola. Зокрема, представники Google заявляють: «Ми хочемо допомогти законодавцям зрозуміти наш бізнес, і роботу, яку ми проводимо для того, щоб Інтернет залишався відкритим, щоб інновації отримували достатні стимули і створювалися нові економічні можливості. Частиною цього процесу є лобіювання» [10].

Що цікаво, Google обійшов Microsoft за витратами на власне лобі. У першому кварталі 2011 року Microsoft віддала зі своєї кишені $ 1,72 млн. власним представникам у конгресі США. Компанія вже офіційно заявила про те, що уклала контракти з 12 додатковими конторами, що надають подібні послуги.

Що стосується соціальної мережі Facebook, то її витрати куди скромніші. Але факт збільшення витрат залишається фактом. Області, в яких керівництво Facebook намагається впливати, такі: міжнародна регуляція софтверних компаній, обмеження на доступ до Інтернету урядами інших країн, реформа патентної системи, онлайн-безпека, приватність, діалог з Білим домом/ сенатом/ урядом про те, щоб глибше і ширше використовувати соціальні медіа в спілкуванні з населенням, а також зовсім конкретна область – лобіювання адміністрації штату Орегон, де намагаються збільшити будівництво електростанцій і водонасосних станцій, для того щоб посилити приплив технологій і капіталу (Facebook відкрив там новий «зелений» дата-центр у квітні цього року) [9].

Соціальна мережа, як і інші великі й активні компанії, зміцнює свої зв'язки з урядом США, у квітні навіть було проведено спеціальну нараду з Бараком Обамою на його території. Facebook, як і Google, так само недавно заявив про наймання декількох компаній, що займаються лобіюванням, для досягнення більшого ефекту на витрачений долар.

Окремо на замовлення політичних структур лобізмом в Інтернеті займаються великі PR-агентства. Кампанії по відмиванню репутації авторитарних режимів стали більш витонченими. Щоб маніпулювати громадською думкою, лобісти вдаються до більш прихованих прийомів. Вони готові нейтралізувати будь-яку критику. Лобісти з фірми «Белл Порттінгер» нещодавно розкрили інформацію, що можуть сортувати статті на інтернет-ресурсах «Гугл» та «Вікіпедія», відсіваючи негативну інформацію про клієнта. «Белл Порттінгер»од – на з великих піар-компаній у Великобританії – має відношення до лорда Тімоті Беллу, британського піарника, який отримав популярність, будучи радником Маргарет Тетчер у ході трьох її виборчих кампаній [8]. Через Інтернет лобістські групи створюють сприятливий імідж для діючих політиків, а також цілих держав. За інформацією газети «Індепендент», піарники «Белл Порттінгер» допомогли переконати Євросоюз у тому, що Білорусь прихильна до курсу реформ. Європейський Союз навіть скасував заборону на в'їзд білоруського президента Олександра Лукашенка, але країна повернулася на колишній шлях, про що свідчило переслідування лідерів та активістів білоруської опозиції.

Більше того, недавно державний секретар США Хілларі Клінтон повідомила про те, що США виділяють по лінії держдепартаменту як мінімум 25 мільйонів доларів щорічно на підтримку блогерів та інтернет-активістів в «авторитарних країнах» [8]. Також був анонсований запуск офіційного «мовлення» через Twitter китайською, російською та хінді.

Окремо лобістську діяльність в Інтернеті здійснюють об'єднання громадян у соціальних мережах (групи). На даний момент у світі існують сотні тисяч груп, де обговорюються різні питання, пов'язані з повсякденним життям громадян. Думки, що формуються в ході обговорень усе частіше впливають на прийняття політичних рішень як на регіональному, так і на державному рівні. Про це свідчать останні приклади з арабських країн. Так, у Саудівській Аравії вступає в силу новий закон, за яким працювати в жіночих магазинах зможуть тільки жінки. Жіночі групи тиску давно почали кампанію у Facebook з метою змінити ситуацію, коли жінок обслуговували виключно продавці-чоловіки. Деякі пропонували взагалі бойкотувати магазини. Багато жінок

були готові швидше поїхати за покупками за кордон. У результаті втрутився сам король Абдалла, який своїм декретом змінив існуючий порядок. Так само продавці-чоловіки повинні будуть поступитися своїм місцем жінкам, в магазинах, які торгують косметикою [12].

В Росії у відомого опозиціонера Олексія Навального, в його групі «Вконтакті» підписано майже 80 тисяч чоловік. У ній, зокрема, обговорюються затримання і арешт відомого блогера на 15 діб за непокору співробітникам поліції під час непогодженого мітингу. Крім того, учасники групи обговорюють участь в акціях проти фальсифікацій на виборах.

Яскравий приклад успішного інтернет-лобізму демонструє міжнародна організація Грінпіс. Цій неурядовій організації вдалося створити дуже успішну мережу Greenpeace.org. Грінпіс з великим успіхом використовує свої веб-сайти в процесі інформування світової спільноти щодо боротьби з поширенням токсичних відходів, генетично модифікованих продуктів і китобійного промислу. На сайті постійно оновлюються відеоролики з різними акціями, які журналісти можуть вільно використовувати у своїх репортажах.

Окремо свій тиск на світову політику здійснює міжнародний проект WikiLeaks. Метою проекту є «таємне публікування і аналіз документів, які стали доступними внаслідок витоку інформації». Гучний скандал викликав витік понад 250 тисяч листів дипломатів США. Серед інших даних стало відомо, що лідери Саудівської Аравії зверталися з проханням до США про авіаудар по Ірану, також стали відомі численні неформальні характеристики світових лідерів.

Яскравий приклад впливу громадськості на політичні рішення через Інтернет продемонструвало скасування антипіратського законопроекту SOPA-PIPA, запропонованого на розгляд американської Палати представників восени 2011 року, в разі вступу в дію якого сайти-порушники могли бути заблоковані федеральним урядом. Небайдужими до спроби впровадити цей законопроект стали найбільші інтернет-ресурси. Вікіпедія мітингувала появою на своїх сторінках темного банера з написом «Свобода слова під загрозою», а англомовна версія онлайн-енциклопедії на знак невдоволення відключилася на цілу добу. Щоб вплинути на Конгрес, на сторінках Google з'явилася можливість відповідного голосування, в якому свої підписи «проти» поставили 4,5 мільйона чоловік.

Противником появи антипіратського закону виступила і найбільша соціальна мережа Facebook, на сторінках якої її голова Марк Цукерберг розмістив відповідне текстове звернення. Відзначилась протестами і компанія Яндекс. Масові протести проти нових законів про цензуру в мережі Інтернет вплинули на рішення членів Конгресу, і його розгляд відмінили [13].

У Німеччині, в свою чергу, восени 2011 року на конгресі блогерів «re: publica».Тисячі представників німецькомовної блогосфери спробували домовитися про створення організації, яка буде захищати їхні віртуальні права. Конференція в Берліні була п'ятою за рахунком і, схоже, першою за значенням. На зустрічі в Берліні блогери заявили про створення своєрідного інтернет-лобі, яке має «посприяти створенню кращої і більш розумної інтернет-політики» і «більш ефективно представляти цифрові громадянські права». Про це заявив один з організаторів конгресу Маркус Бекедаль. Тривожною тенденцією він вважає поступове обмеження інтернет-свобод у деяких країнах [4].

Поки що у суспільному житті ФРН блоги не грають якоїсь помітної ролі. За статистикою, якщо в Японії і США блоги регулярно читає кожен третій, то в Німеччині – лише кожен п'ятий. Міхаель Халлер, соціолог з університету Лейпцига, вважає, що невисокий інтерес до «альтернативно поширюваних новин» пов'язаний з непоганою якістю традиційних німецьких ЗМІ [4].

Судячи з реплік учасників конгресу, блогери очікують ще більшої відкритості і ще більших можливостей. Найбільш радикально налаштовані інтернет-активісти переконані навіть у наступі «Post Privacy» – повного зникнення кордонів, що відокремлюють приватне життя, недоторканність якого вже не в змозі гарантувати застарілі закони. Медіа-фахівець з Гамбурга Ян-Хінрік Шмідт переконаний у важливості подібних зустрічей, оскільки, на його думку, ключове питання XXI століття – як буде організована архітектура сучасних комунікаційних просторів [4].

Блогери здатні стати серйозною політичною силою, вважає Габріела Коулман, антрополог з університету Прінстона, яка вивчає хакерські рухи. Про це, за її словами, свідчать акції проти саєнтологів, атаки на платіжні системи PayPal і Mastercard у розпал скандалу навколо WikiLeaks, а також роль інтернетчиків під час заворушень у Тунісі та Єгипті. В цьому сенсі є що додати і Росії з серією недавніх DDoS-атак на Livejournal та сайт «Новой газеты» [4].

В Україні групи тиску в Інтернеті масово проявили себе в період закриття файлообмінника ex.ua та сайту громадської організації «Дорожній дозор». Як відомо, після припинення Міністерством внутрішніх справ роботи файлообмінного ресурсу на сайт цього відомства, а також на сайти інших органів влади, у тому числі і сайт президента, почалися численні DDoS-атаки, що призвело до повного або часткового блокування роботи сайтів.

Поява Інтернету стала революційною подією у розвитку суспільства. Він вплинув на окремого індивіда, соціальні групи, держави, здійснивши комунікаційний вибух. Як соціальне явище глобальна інформаційна мережа змінює, по-перше, характер відносин в суспільстві, по-друге, громадські структури. Вона дає змогу легко встановлювати контакти, вибудовувати відносини, що дозволяє ефективно здійснювати різні види діяльності, у тому числі функціонувати різним групам тиску та лобістським структурам.

Бібліографічні посилання:

1. **Даль Р**. О демократии /Даль Р. М.: Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
2. **Гельман В.Я**. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории / В.Я. Гельман // Полис. 2001. – №1 (60). – С. 15-29.
3. **Кин Дж.** Демократия и гражданское общество / Джон Кін. – М:. Прогресс -Традиция, 2001.-400 с.
4. **Куц К**. Немецкая блогосфера ищет выход в свет [Электронный ресурс] / К. Куц. – Режим доступа к журналу: http://www.bfm.ru/articles/2011/04/19/nemeckaja-blogosfera-ishhet-vyhod-v-svet.html
5. **Келсо Л.О**. Демократия и экономическая власть / Л.О. Келсо, П.Х. Келсо. – Ростов н/Д: Феникс, 2000.- 300 с.
6. **Иванов Д.В**. Виртуализация общества / Д.В. Иванов. – СПб: Петербургское востоковедение, 2002. -224 с.
7. **Янг И.М**. Некоторые соображения о гегемонии и глобальной демократии. Доклад ни пленарном заседании XXI Всемирного философского конгресса / И.М. Янг // Вестник РФО. 2003. – № 4. – С. 19-29.
8. **Pegg D.** Wikipedia founder attacks Bell Pottinger for ‘ethical blindness’ / David Pegg, Oliver Wright. – Thursday 08 December 2011.
9. Facebook hires team to lobby governments on privacy issues, The Telegraph [Електронний ресурс], режим доступу до журналу: http://www.telegraph.co.uk/technology/facebook/6904309/Facebook-hires-team-to-lobby-governments-on-privacy-issues.html
10. Google Lobbying Spend Hits New High, October 26, 2011 [Електронний ресурс], режим доступу до журналу: http://searchenginewatch.com/article/2120320/Google-Lobbying-Spend-Hits-New-High
11. **Wells J.**, Help Stop SOPA/PIPA [Електронний ресурс] / Jane Wells // WordPress. – January 10. – 2012. – Режим доступу до журналу: http://wordpress.org/news/2012/01/help-stop-sopa-pipa/
12. **El-Shenawi E.** Saudi Arabia bans gender-based salary discrimination, as ‘Saudization’ advances [Електронний ресурс] / **Eman El-Shenawi //** Al Arabiya news. – Jul. 12. – 2011. – Режим доступу до журналу: http://nmen.org/in-saudi-arabia-womens-clothing-stores-must-add-female-staff/
13. **Weaver M.** Libya, Syria and Middle East unrest / **Weaver, Matthew //** The Guardian – Thursday 28 July 2011.

УДК 327 (470+571): (292.464)

О. Г. Подворна

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ

Розглянуто безпековий вимір зовнішньої політики Російської Федерації на Балканах. Вказаний взаємозв’язок дій Росії в регіоні та її відносин з Північноатлантичним Альянсом, а також зі США та ЄС. Проведений порівняльний аналіз балканської політики Росії під час правління президента Б. Єльцина та В. Путіна. Особлива увага присвячена питанню воєнної операції НАТО у 1999 році та питанню визначення остаточного статусу Косово.

Ключові слова: зовнішня політика, політика безпеки, Російська Федерація, Балкани, Союзна Республіка Югославія, Косово, Боснія і Герцеговина, НАТО.

Рассмотрено измерение безопасности внешней политики Российской Федерации на Балканах. Указана взаимосвязь действий России в регионе с ее взаимоотношениями с Североатлантическим Альянсом, а также со США и ЕС. Проведен сравнительный анализ балканской политики России во время правления президента Б. Ельцина и В. Путина. Особенное внимание уделено вопросу военной операции НАТО в 1999 году, а также

© О. Г. Подворна, 2012

вопросу определения окончательного статуса Косово.

Ключевые слова: внешняя политика, политика безопасности, Российская Федерация, Балканы, Союзная Республика Югославия, Косово, Босния и Герцеговина, НАТО.

The article deals with security dimension of Russia's foreign policy in the Balkans. Interconnections between Russia's actions in the region and its relationships with the US and UE are highlighted. Comparative analysis of Russia's foreign policy in the Balkans during presidencies of B. Yeltsin and V. Putin was conducted. Special attention is drawn upon NATO's military operation in 1999, and to the issue of final status of Kosovo.

Keywords: foreign policy, security policy, Russian Federation, Balkans, Federal Republic of Yugoslavia, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, NATO.

*Постановка наукової проблеми та її значення***.** Зовнішня політика та політика безпеки Російської Федерації є однією з найбільш досліджуваних тем на сучасному етапі розвитку науки про міжнародні відносини. Разом з тим балканська політика Росії є одним з найскладніших напрямів зовнішньої політики та політики безпеки Російської Федерації та доволі часто оминається науковцями. Варто підкреслити, що особливо актуальним є дослідження безпекового виміру балканської політики Москви, який яскраво демонструє еволюцію підходів Російської Федерації до забезпечення європейської та міжнародної безпеки. Актуальність дослідження даного питання також пояснюється кардинальними змінами на міжнародній арені останнім часом, проявами чого є трансформація підходів провідних європейських та міжнародних акторів до забезпечення національної, європейської та міжнародної безпеки і здійснення зовнішньої політики. Не можна оминути увагою й зростаючий вплив Російської Федерації на міжнародній арені, а також повернення до влади Володимира Путіна. В контексті вищезазначеного можна стверджувати, що відбудеться модифікація зовнішньої політики та політики безпеки Росії, зокрема їхнього балканського виміру, а це вимагає ґрунтовних та всебічних досліджень процесу реалізації зовнішньої політики Російської Федерації на Балканах.

Аналіз останніх досліджень. Насамперед слід вказати, що переважна більшість дослідників розглядала питання Балкан з точки зору західних держав, а позиція Росії була висвітлена менше, доволі часто – в контексті відносин Росія – НАТО та Росія – США. Також багато досліджень присвячено передусім розгляду та аналізу подій на території балканських країн. Враховуючи специфіку теми дослідження, а також недостатнє висвітлення саме російської позиції, потрібно зазначити, що одними з головних джерел інформації стали заяви офіційних осіб Росії (насамперед, А. Козирєва та В. Путіна) та офіційні документи міжнародних організацій (ООН та НАТО). Серед вітчизняних вчених, які займаються питаннями Балкан, варто виділити: М. Кріль, А.Черній, В. Черній, В. Яровий та ін. В свою чергу, серед російських науковців слід виокремити таких вчених: О. Арбатов, Є. Гуськова, Ю. Давидов, П. Кандель, І. Кобринська, О. Лєвітін, Д.Трєнін, А.Язькова та ін. До іноземних дослідників належить віднести: О. Антоненко, Р. Фавн, Д. Кер-Ліндсей, С. Ларрабі, А. Маґджяк-Мішевська та ін.

Мета дослідження – проаналізувати безпековий вимір зовнішньої політики Російської Федерації по відношенню до регіону Балкан; а також показати еволюцію розуміння російськими правлячими елітами поняття «безпека» та підходів щодо її забезпечення, як на національному, так і на міжнародному рівнях, під час президентських каденцій Бориса Єльцина та Володимира Путіна.

Виклад основного матеріалу. Балканська політика Російської Федерації була і залишається складовою частиною її європейської політики. Відповідно, вона корегувалась правлячими елітами Росії згідно до змін у відносинах Російської Федерації та Європейського Союзу. Не можна не відмітити той факт, що суттєвий вплив на процес формування балканської політики Росії здійснювали її відносини зі Сполученими Штатами Америки та Організацією Північноатлантичного договору. Варто вказати, що балканська політика Москви включає всі країни, розташовані в даному регіоні. Проте, оскільки предметом дослідження є саме безпековий вимір балканської політики, то в статті проаналізовано зовнішню політику Росії по відношенню до Боснії і Герцеговини, а також СРЮ та Косово.

Насамперед варто вказати, що Радянський Союз негативно поставився до розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія і відмовлявся визнавати незалежність новоутворених держав через побоювання повторення подібного сценарію на своїй території. Більше того, під час серпневого заколоту в Москві у 1991 році, сербські лідери підтримали заколотників в надії, що згодом радянський уряд допоможе їм у боротьбі проти колишніх югославських республік [9, с.268]. Відповідно, такі дії сербських лідерів негативно вплинули на відносини СРЮ з Російською Федерацією.

Сама ж Російська Федерація на початку 90-х років постала перед викликом знаходження власної ідентичності та утвердження себе в новому міжнародному середовищі. Аналогічні проблеми вирішували країни Балкан. Тому можна стверджувати, що на початку 90-х років чіткої, послідовної та продуманої політики щодо цього регіону Росія не мала. Аналізуючи зовнішню політику Російської Федерації того періоду можна зробити висновок про те, що великою мірою регіон Балкан був виключений зі списку пріоритетів російської зовнішньої політики; хоча формально, згідно з офіційними документами, Москва називала цей регіон сферою своїх інтересів. Та важке економічне становище не дозволяло Росії бути активно присутньою в регіоні і здійснювати вплив на процеси, які там відбувались. Разом з тим самі балканські країни (за винятком Союзної Республіки Югославія) не прагнули активно залучати Росію до вирішення проблем регіону.

Також варто зазначити, що для правлячих еліт Росії розуміння регіону Балкан зводилось насамперед до нових держав, які утворились після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Одночасно Російська Федерація продовжувала вважати, що її авторитет та значення в регіоні Балкан ідентичні тим, якими володів Радянський Союз під час «холодної війни». Додатково існувало переконання, що регіон Балкан (принаймні держави, які утворились внаслідок розпаду СФРЮ) залишиться в зоні впливу Російської Федерації. Іншими словами, правлячі еліти Росії ставились до цього регіону подібно як до регіону Центральної та Східної Європи. Таким чином, Москва не враховувала специфіки розвитку країн регіону, як і не розглядала поважно їхніх прагнень до ведення самостійної зовнішньої політики, яка могла би бути опозиційною до зовнішньої політики Росії, зокрема в європейському регіоні.

З другого боку, на початку 90-х років Російська Федерація головну увагу приділяла відносинам з провідними державами західного світу і доволі часто узгоджувала з ними свою позицію щодо подій на міжнародній арені. Відповідно, Росія відкрито критикувала Сербію за воєнну кампанію проти Хорватії. Згодом, у Раді Безпеки ООН, Росія проголосувала за введення ембарго на поставку озброєнь проти СРЮ та за розміщення миротворців у Хорватії. Всередині лютого 1992 року Росія офіційно визнала незалежність Хорватії та Словенії і надала підтримку цим державам, а також Боснії і Герцеговині у їх вступі до Організації Об'єднаних Націй. Пізніше, у травні 1992 року, Москва проголосувала у Раді Безпеки ООН за резолюцію 757, таким чином підтримавши введення економічних санкцій проти Союзної Республіки Югославія [18]. Іншими словами, Російська Федерація дала зрозуміти, що не бажає підтримувати реінтеграційну політику СРЮ в регіоні, а також продемонструвала вплив та значення атлантичного напрямку у зовнішній політиці та політиці безпеки нової Росії.

Таку політику Російської Федерації в регіоні варто також розглядати в контексті тогочасних переконань про будівництво нової системи безпеки в Європі та у світі, яка базувалась би на спільній системі цінностей та інститутах безпеки. Більше того, Москва співпрацювала з західними державами з метою встановлення нової форми взаємних відносин між учасниками конфлікту в Боснії і Герцеговині. Зокрема, у 1994 році була створена Контактна Група у складі США, Росії, Франції, Великобританії, Італії та Німеччини для врегулювання ситуації у Боснії. Результати цього співробітництва були втілені в двох площинах. У політичній площині були підписані Дейтонські угоди у 1995 році (інша назва – Порозуміння в справі миру в Боснії і Герцеговині). У військовій площині співпраця реалізовувалась шляхом розміщення російських миротворчих сил у складі міжнародних миротворчих сил IFOR під проводом НАТО, які згодом були замінені на міжнародні миротворчі сили SFOR [17] (хоча там були застосовані спеціальні положення щодо командування [15, с.148]), для підтримання миру в Боснії і Герцеговині. Отже, варто наголосити, що Росія та її західні партнери дійшли згоди щодо необхідності збереження стабільності і миру в цьому регіоні, хоча згодом ця співпраця зіткнулась з проблемами у вигляді різних підходів до засобів забезпечення безпеки.

Разом з тим беззастережна підтримка санкцій проти СРЮ на початку 90-х років продемонструвала відсутність стратегічного бачення політиків та урядовців, відповідальних за формування зовнішньої політики та політики безпеки нової Росії. Одним із її наслідків стало суттєве послаблення позицій Російської Федерації в регіоні, що особливо яскраво проявилось під час балканської кризи 1999 року. Всередині ж самої держави багато російських політиків звинувачували Б. Єльцина та А. Козирєва у зраді національних інтересів Російської Федерації.

Іншим виміром воєнного конфлікту у Боснії і Герцеговині стало те, що Росія почала усвідомлювати, наскільки обмеженою є її спроможність впливати на забезпечення європейської безпеки в цілому, і у регіоні Балкан зокрема. Отже, виникла необхідність переосмислення ролі нової Росії у процесі забезпечення європейської та міжнародної безпеки. Разом з тим нагальною стала потреба вироблення чіткої та зрозумілої політики Москви щодо Балкан. Проте додатковими факторами, які ускладнили ці процеси, стали відносини Росії з НАТО та США

внаслідок їхнього бажання розширити Північноатлантичний Альянс на Схід. У певний момент, балканська політика Росії стала заручницею її ж політики щодо регіону ЦСЄ та бажання Москви не допустити розширення НАТО.

У другій половині 90-х років починається суттєва трансформація зовнішньої політики та політики безпеки Росії. Зокрема, можна відмітити зниження значення європейського напрямку. Натомість Російська Федерація починає активно просувати ідею багатополярного світу на противагу однополярному на чолі зі США. У своїй політиці щодо регіону Балкан Росія виступала за встановлення демократії і стабільності в країнах регіону та одночасно прагнула використати цей регіон в процесі побудови багатополярного світу. Проте, хід подій на Балканському півострові зробив для більшості країн пріоритетом євроатлантичну інтеграцію. Це призвело до того, що російські правлячі еліти почали розглядати Балкани через призму Північноатлантичного Альянсу, а, відповідно, як регіон, вороже налаштований до Росії. Це, безумовно, не сприяло виробленню конструктивної політики щодо регіону в цілому, та окремих країн зокрема.

Проте найбільшого удару зовнішній політиці Росії на Балканах завдали події 1999 року, а саме – воєнна операція НАТО проти Союзної Республіки Югославія. Росія не змогла залагодити балканську кризу дипломатичними методами та переконати С. Мілошевича підписати мирний договір з представниками Косово; деякі дослідники вважають, що вона не запропонувала жодної серйозної ініціативи, обмежившись роллю посередника [8, с.68]. Таким чином, можна стверджувати, що найбільш проросійськи налаштована держава в регіоні не сприймала Російську Федерацію як авторитет на міжнародній арені та ефективного посередника.

Додатковим чинником, який послабив позиції Росії в регіоні, став той факт, що західні держави і насамперед США проігнорували позицію Російської Федерації щодо способу вирішення цього конфлікту. Під час переговорів та роботи Контактної Групи Росія дала чітко зрозуміти своїм партнерам по переговорах, що регіональна організація (тобто НАТО) може використати воєнну силу лише у разі наявності згоди Ради Безпеки ООН. Росія також попередила, що накладе вето у разі такого прохання Північноатлантичного Альянсу. Цю позицію Росії також слід розглядати в контексті того, що вона прагнула не допустити появи прецеденту використання збройної сили проти суверенної держави без санкції Ради Безпеки ООН, що суперечить основам сучасного міжнародного порядку.

Тим не менше, подібний прецедент був створений. Північноатлантичний Альянс розпочав воєнну операцію проти СРЮ 24 березня 1999 року. Західні держави виправдовували такі дії положеннями гуманітарного права, а саму операцію кваліфікували як гуманітарну інтервенцію. Натомість для Росії цей крок західних держав був особливо негативним в контексті проголошеного стратегічного партнерства зі США. Вперше після розпаду СРСР Росія та Захід зайняли прямо протилежні позиції у вирішенні конфлікту на міжнародній арені, який безпосередньо впливав на європейську та міжнародну безпеку. Можна говорити й про те, що криза на Балканах висвітлила різну ієрархію загроз національній безпеці Росії та західних держав.

Інше значення конфлікту в Косово полягає у тому, що він продемонстрував Росії її слабкість в питаннях врегулювання воєнних та цивільних криз. Одночасно ця операція стала свідченням практичної неучасті Російської Федерації в забезпеченні європейської та міжнародної безпеки [8, с.66]. До моменту початку воєнної операції серед російських правлячих еліт існувало переконання про те, що Захід буде утримуватись від дій, які можуть як загрожувати національним інтересам Росії, так і послаблювати її позицію на міжнародній арені. Головним підґрунтям такого переконання була політика А. Козирєва на посаді міністра закордонних справ, яку він здійснював під керівництвом Бориса Єльцина. Натомість воєнна операція НАТО показала, що такі переконання були ілюзорними, а позицію Росії беруть, в кращому випадку, лише до уваги.

Особливо неприємними такі дії були для Росії в контексті підписання Основоположного акта про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Росією та НАТО у 1997 році, а також створення на його базі Постійної спільної ради НАТО – Росія з метою «розвитку спільних підходів до європейської безпеки та до політичних проблем» [6, с.6]. Багато політиків та експертів у Росії сприйняли факт підписання даного документа як визнання вагомої ролі Російської Федерації у європейській та міжнародній політиці [2]. Проте реальність доволі швидко розвіяла ці переконання. Навіть беручи до уваги той факт, що даний механізм мав консультаційний характер, не можна не зазначити, що обидві сторони у процесі вирішення косовської кризи продемонстрували не просто різні, а протилежні підходи до забезпечення європейської безпеки. Москва наполягала на тому, що конфлікт у Косово треба було вирішувати за допомогою пакета політичних, дипломатичних та економічних засобів, але аж ніяк не військовим чином. Також Росія вважала, що воєнні дії у вирішенні даного конфлікту лише ускладнять ситуацію в Косово.

Можна говорити й про те, що поразкою Москви в її балканській політиці стало те, що вона не змогла задіяти ОБСЄ до процесу вирішення конфлікту. Тривалий час Російська Федерація намагалась зробити цю організацією ключовою у процесі забезпечення європейської безпеки. Зокрема, це пояснюється тим, що це єдина організація в Європі, яка займається питаннями безпеки, куди входить Росія. Проте, ідею Росії зробити ОБСЄ головним переговірником під час кризи в Косово теж було відкинуто [16, с.63].

Іншими словами, дві балканські кризи (в Боснії і Герцеговині та в Косово) показали, що балканський вимір зовнішньої політики Росії є слабким та декларативним. Також вони продемонстрували, що Москва не бере участі у процесі забезпечення безпеки, зокрема її присутність у міжнародних організаціях, виявилась неефективною. А ігнорування західними державами пропозицій Російської Федерації стосовно підвищення ролі та статусу ОБСЄ на міжнародній арені було сприйнято як бажання залишити за НАТО право використання сили.

Російська Федерація розглядала операцію НАТО в Косово як агресію проти незалежної і суверенної держави, як порушення норм міжнародного права та міжнародного порядку, а також як підрив пост-конфронтаційної моделі європейської безпеки, обриси якої з'явились після розпаду Радянського Союзу [16, с.67]. А сама балканська криза 1999 року стала показовою також в тому, наскільки різними є підходи європейських держав і США та Росії в питанні формування системи європейської безпеки.

Майже одразу після початку воєнної операції всередині Росії постало питання, наскільки доцільним та необхідним для неї є партнерство з Північноатлантичним Альянсом. Відповіддю Росії на операцію НАТО у політичній площині стало заморожування всіх контактів з Організацією Північноатлантичного договору (серед іншого – відкликання представника РФ в НАТО та закриття Центру документації НАТО та місії НАТО у Москві). Призупинила Росія і свою участь у програмі «Партнерство заради миру». Також Москва відмовилась брати участь у саміті Організації Північноатлантичного договору в квітні 1999 року у Вашингтоні. Багато російських дослідників (зокрема, Олексій Арбатов) вважали, що вперше з часів Карибської кризи Росія та Захід опинились на межі відкритого конфлікту [1].

До певної міри це може пояснюватися тим, що Російська Федерація була вражена настільки зневажливим ставленням з боку своїх західних партнерів до Ради Безпеки ООН (воєнна операція була розпочата без санкції РБ ООН). Можна стверджувати, що в певний момент Росія відчула себе на периферії системи безпеки Європи та як держава, яка нездатна здійснювати вплив на події на міжнародній арені. У контексті цього абсолютно зрозумілою є реакція Москви в той період на міжнародній арені, що проявилось в загостренні зовнішньополітичної риторики та особливому акценті на веденні багатовекторної політики, спрямованої на створення багатополярного світу. Разом з тим російські правлячі еліти усвідомлювали, що навіть така політика повинна бути зваженою, інакше (особливо в контексті внутрішніх проблем, особливо економічного характеру) Росія легко могла опинитися в ізоляції і сама потрапити до списку «неблагонадійних» країн. Ще в жовтні 1998 року Ігор Іванов, тодішній міністр закордонних справ РФ, писав про те, що Росія опинилась перед прірвою з внутрішньої слабкості та міжнародної поразки [16, с.59]. Отже, після певного періоду гострих висловлювань, наприкінці квітня 1999 року, Борис Єльцин заявив, що «незважаючи на агресію НАТО, ми не можемо розірвати наші відносини з західними країнами. Ми не можемо ізолюватись, оскільки ми у Європі і ніхто не може нас звідти викинути» [16, с.70]. Після цієї заяви атмосфера відносин Росії та західних країн трохи покращилась, проте це не стосувалось відносин із НАТО, які були встановлені на необхідному мінімальному рівні з метою уникнути ізоляції Москви. Негативне ставлення до Північноатлантичного Альянсу в той час також підсилювалось процесом його розширення на Схід; поєднання цих чинників викликало в російських правлячих еліт відчуття послідовного усунення Росії з Європи та зниження її здатності впливати на рішення щодо забезпечення безпеки в Європі та на міжнародній арені.

Одночасно західні держави усвідомлювали, що політика усунення Російської Федерації з процесу врегулювання балканської кризи може призвести до ґрунтовного перегляду зовнішньої політики Росії в бік її радикалізації, а відповідно, будуть створені нові загрози європейській та міжнародній безпеці. Також існувало розуміння, що у випадку провалу процесу врегулювання на Балканах саме західні країни будуть нести за це відповідальність, натомість Росія, в такому випадку, може отримати більше важелів впливу в регіоні. Ці міркування призвели до залучення Росії до процесу врегулювання балканської кризи. Хоча варто визнати, що залучення Росії до вирішення конфлікту в Косово носило переважно формальний характер. Одним із проявів цього став той факт, що західні країни не надали Росії її власний сектор безпеки, а російський контингент був розміщений у чотирьох (з п'яти) секторах держав НАТО. Таким чином, російські військові були оточені військовими Альянсу, що не могло не завдати іміджевого удару Росії

(зокрема, серед балканських країн), а також посилити антизахідні настрої всередині держави. Та західні країни побоювались, що надання Росії її сектору безпеки сприятиме зростанню її ролі серед балканських народів, особливо в контексті того, що Росія не брала участі у воєнній операції. Отож російські миротворці входили до складу Kosovo Force, хоча треба зазначити, що політичний та військовий контроль над своїми миротворцями здійснювала Росія самостійно. Також існує думка, що навіть таких поступок Росії не вдалося би досягти, якби не події в ніч з 11 на 12 червня 1999 року на аеродромі «Слатіна» у Приштині [11, с.266].

Аналізуючи події того періоду на Балканах, треба сказати про їхній вплив на імідж Росії на міжнародній арені. Варто визнати, що непослідовна політика Москви в ході врегулювання балканської кризи негативно вплинула на імідж Росії. Зокрема, це проявлялось у невідповідності заяв вищих посадових осіб Російської Федерації їхнім діям. Незадовго до початку авіаударів по території СРЮ, в лютому 1999 року, Борис Єльцин заявив, що «Росія не дозволить завдати ударів по Косово»; проте воєнна операція була проведена. Більше того, були зроблені спроби маскування ефектними вчинками провалів в дипломатичній сфері. Мова йде про те, що Віктор Черномирдін, спеціальний представник Б. Єльцина на Балканах, розвернув свій літак над Атлантикою, коли дізнався про те, що розпочалось бомбардування Союзної Республіки Югославія [11, с. 265]. Зрозуміло, що такі заяви та вчинки лише підкреслювали те, що Москва не була спроможна зробити реальний внесок у врегулювання кризи, але разом з тим, демонструвала бажання бути впливовим гравцем. Таким чином, у ході вирішення конфлікту в Косово перед Росією постала дилема: не посваритись із західними державами, аби не потрапити в ізоляцію та не погіршити своє економічне становище; а з другого боку, проводити відмінну політику щодо процесу врегулювання конфлікту.

Події на Балканах також вплинули на політичне життя всередині Росії. В державі встановився політичний консенсус серед різних політичних сил щодо неприпустимості таких дій на міжнародній арені. Разом з тим воєнна операція на Балканах послабила позиції ліберальних і демократичних кіл в Росії та посилала настрої в суспільстві щодо модифікації зовнішньої політики Москви в сторону посилення захисту її національних інтересів, насамперед в сфері безпеки. Криза в Косово також призвела до переосмислення правлячими елітами Росії її військової доктрини. В новій редакції військової доктрини від 2000 року особлива увага надана зовнішнім безпековим загрозам (серед інших до таких загроз були віднесені: можливість втручання у внутрішні справи Російської Федерації; спроби підірвати вплив Росії на міжнародній арені; свідоме послаблення ролі ООН та ОБСЄ; воєнні операції без мандату Ради Безпеки ООН тощо [3]).

Аналізуючи розвиток подій на Балканах після завершення воєнної операції Північноатлантичного Альянсу, варто зазначити, що фактично від 1999 року, а саме від моменту прийняття Пакта Стабільності для ПСЄ [19], починається процес європеїзації Балкан. Формально Росія була серед засновників даної ініціативи, спрямованої на стабілізацію ситуації в регіоні та сприяння новим країнам у поверненні до нормального життя. Тим не менше, реальний внесок Росії у процес стабілізації регіону виявився набагато скромнішим, особливо в порівнянні до європейських країн. Посилення процесу європеїзації Балкан продовжилось у 2000 та 2003 роках, коли відбулись Балканські саміти в Загребі та Салоніках відповідно, які були присвячені питанням втілення Процесу стабілізації та асоціації [13, с.346].

Поза сумнівом, події на Балканах 1999 року суттєво вплинули на процес забезпечення національної безпеки Росії, а також на її зовнішню політику, зокрема щодо НАТО та США. Особливо яскраво ці зміни були проявлені під час каденції Володимира Путіна у 2000 – 2008 роках. У цей період зростає значення європейського, у тому числі балканського, напрямку російської зовнішньої політики. Усвідомивши, що балканські країни у своїй зовнішній політиці орієнтуються насамперед, на Європейський Союз, Росія вирішила модифікувати свій підхід до цих країн. Проявом цього стала розробка політики щодо країн регіону на прагматичній основі. Зокрема, Росія почала застосовувати ті ж інструменти, що і до держав – членів ЄС, а саме – енергетичні. Російський президент здійснив низку вояжів балканськими країнами, переконуючи їх приєднатись до побудови газопроводу «Південний потік». Варто зазначити, що ці переговори виявились доволі успішними. Балканські країни, намагаючись забезпечити свою енергетичну безпеку, а також посилити свої позиції на переговорах з ЄС, охоче приймали пропозиції Російської Федерації. Більшість з них погодилась входити одночасно в проект, який презентувала Москва, та у проект, який обстоював Європейський Союз, а саме – Набукко. Ці прагнення лише посилились після «газової війни» Росії та України на початку 2009 року.

Паралельно було вирішено оновити відносини Російської Федерації та Організації Північноатлантичного договору. Зближення відбулось завдяки прагматичному підходу Володимира Путіна, який вважав, що оскільки НАТО суттєво впливає на європейську та

міжнародну безпеку, то в інтересах безпеки Росії є конструктивна взаємодія з Альянсом [5]. Постійна Рада Росія-НАТО була замінена новою Радою Росія-НАТО на базі угоди, підписаної у травні 2002 року. Російські миротворці були включені до складу KFOR. Іншими словами, Володимир Путін усвідомлював, що самоізоляція – це розкіш, яку Російська Федерація не могла собі дозволити з огляду на низку чинників різного характеру, насамперед економічних.

Питання ж остаточного статусу Косово займало окрему позицію в зовнішній політиці та політиці безпеки Росії. Насамперед треба визнати, що після завершення воєнної операції в Косово питання статусу провінції поступово зникало з порядку денного міжнародних відносин (однією з причин цього стали події 11 вересня). Як наслідок, Сполучені Штати Америки були стурбовані розвитком подій на Близькому Сході. Натомість європейські країни вирізняло небажання вирішувати це питання, оскільки це могло вплинути на процеси демократизації і стабілізації у Сербії [14, с.148]. Та ситуація в Косово постійно нагніталась, і потреба вирішення цієї проблеми стала більш ніж нагальною. Намагаючись спрямувати розвиток подій в іншому, ніж надання незалежності Косово, напрямі, Володимир Путін 30 січня 2006 року заявив, що незалежність Косово створить прецедент для «заморожених» конфліктів, зокрема для Південної Осетії та Абхазії [12, с.286]. Ситуація в Косово стала причиною гострих розмов на саміті G-8 у Гайлігендамі (Німеччина) в червні 2007 року [10, с.91-92]. Лідер Росії у ході роботи саміту підтвердив намір використовувати можливий прецедент незалежності Косово в інших випадках, оскільки не вважав ситуацію в Косово унікальною [7]. У зазначений часовий період багато російських політичних діячів, а також високопосадовців, попереджали західні держави про можливі наслідки надання незалежності Косово [12, с.286-287]. Можна стверджувати, що така позиція Росії у питанні вирішення остаточного статусу Косово була проявом нової зовнішньої політики і політики безпеки Російської Федерації на міжнародній арені, які проголосив Володимир Путін на конференції з безпеки у Мюнхені в лютому 2007 року [4]. На початку XXI століття Російська Федерація стала потужним гравцем на міжнародній арені, чию думку вже не можна було ігнорувати, подібно як це мало місце в 90-х роках. Разом з тим багато дослідників вказували на той факт, що Росія вела боротьбу проти незалежності Косово також в контексті власних проблем з Чечнею.

Іншим механізмом, через який Російська Федерація вела дипломатичну боротьбу проти офіційного визнання незалежності Косово, стала Контактна Група. Усвідомлюючи необхідність вирішення ситуації, зокрема внаслідок її ускладнення всередині Косово, було прийнято рішення про початок переговорів щодо визначення остаточного статусу Косово. Переговори проводились у Відні під егідою ООН за посередництва Марті Ахтісаарі. Проте вони зайшли у глухий кут (багато аналітиків вважають, що однією з причин цього стала доволі часто непоступлива позиція Росії), і 17 лютого 2008 року Косово в односторонньому порядку проголосило свою незалежність, яку згодом визнали Сполучені Штати Америки та частина держав-членів Європейського Союзу. Російська Федерація відмовилась визнавати Косово. З її точки зору, це було порушенням міжнародного права, а саме принципу територіальної цілісності суверенних держав.

Можна стверджувати, що конфлікти на Балканах і підходи до їхнього вирішення в середині 90-х років заклали початок тій безпековій дилемі, яка сьогодні загрожує як національній безпеці багатьох країн, так і європейській та міжнародній безпеці. Мова йде про зіткнення двох основоположних принципів Статуту ООН та міжнародного права – права націй на самовизначення та принципу територіальної цілісності. З другого боку, таку різку позицію Росії щодо Косово варто розглядати в контексті посилення її ролі на міжнародній арені під час правління Володимира Путіна. Також слід вказати, що суперечності щодо визнання Косово посилили розбіжності у відносинах Росії та США.

Разом з тим належить визнати той факт, що вирішення питання остаточного статусу Косово вимагатиме участі Російської Федерації. На даний момент Росія вважає рішення світової спільноти неправильним, а випадок з Косово – як такий, що може бути застосований в інших подібних ситуаціях. Практичним втіленням такого підходу стало визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії в серпні 2008 року.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Варто вказати, що майбутній розвиток подій у регіоні Балкан безпосередньо впливатиме на європейську та міжнародну безпеку. Враховуючи серйозні трансформації на європейському континенті, а також у Росії, варто очікувати щонайменше серйозної зміни ситуації в регіоні Балкан. Іншим дестабілізуючим чинником в цьому контексті є питання визначення остаточного статусу Косово. У контексті вищевикладеного подальші дослідження щодо сценаріїв розвитку регіону за участі провідних акторів міжнародних відносин, у тому числі Росії, є актуальними та доцільними.

Бібліографічні посилання:

1. **Арбатов А.** НАТО – главная проблема для европейской безопасности. Новый акт балканской драмы и возможные сценарии действий России в сложившейся ситуации / А. Арбатов // Независимая газета. – 1999. – 16 апреля.

2. **Афанасьевский Н.** Основополагающий Акт Россия-НАТО – положительный итог трудных переговоров / Н. Афанасьевский // Международная жизнь. – 1997. – №6. – С. 8-12.

3. Военная доктрина Российской Федерации [Електронний ресурс] // Независимое военное обозрение. – 2000. – 28 апреля. – Режим доступа : http://nvo.ng.ru/wars/2000-04-28/4_doctrine.html – Название с экрана.

4. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. 10 февраля 2007 года. [Електронний ресурс] // Официальный веб-сайт Президента России. – Режим доступа : http://archive.kremlin.ru/text/appears/2007/02/118097.shtml.

5. Выступление на совещании руководящего состава сотрудников дипломатической службы России. 26 января 2001 года. [Електронний ресурс] // Официальный веб-сайт Президента России. – Режим доступа : http://archive.kremlin.ru/appears/2001/01/26/0000_type63374type63378type82634_28464.shtml.

6. Основополагающий Акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией Североатлантического договора // Дипломатический вестник. – 1997. – №6. – С. 4-10.

7. Пресс-конференция по завершении встречи глав государств и правительств «Группы восьми». 8 июня 2007 года. Хайлигендамм, Германия. [Електронний ресурс] // Официальный веб-сайт Президента России. – Режим доступа : http://archive.kremlin.ru/appears/2007/06/08/2309_type63377type63380type82634_133304.shtml.

8. **Alexandrova-Arbatova N.** European Security after the Kosovo Crisis: The Role of Russia / N. Alexandrova-Arbatova // Southeast European and Black Sea Studies. – 2001. – Vol. 1, No. 2. – P. 64-78.

9. **Ambrosio T.** The non-material cost of bandwagoning: The Yugoslav crisis and the transformation of Russian security policy / T. Ambrosio // Contemporary Security Policy. – 2006. – Vol. 27, No. 2. – P. 258-281.

10. **Antonenko O.** Russia and the Deadlock over Kosovo / O. Antonenko // Survival. – 2007. – Vol. 49, No. 3. – P. 91-106.

11. **Donaldson R. H.** The Foreign Policy of Russia : changing systems, enduring interests / R. H. Donaldson, J. L. Nogee. – 4th edition. – Armonk, New York : M.E.Sharpe, 2009. – 419 s. – ISBN 978-0-7656-2280-8. – s. 265

12. **Fawn R.** The Kosovo – and Montenegro – effect / R. Fawn // International Affairs. – 2008. – Vol. 84, No. 2. – P. 269–294.

13. **Heimerl D.** The Balkans between Paris and Berlin / D. Heimerl, W.V. Meurs // Southeast European and Black Sea Studies. – 2004. – Vol. 4, No. 3. – P. 343–360.

14. **Ker-Lindsay J.** From autonomy to independence: the evolution of international thinking on Kosovo, 1998-2005 / J. Ker-Lindsay // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. – 2009. – Vol. 11, No. 2. – P. 141–156.

15. **Kupiecki R.** Od Londynu do Waszyngtonu. NATO w latach dziewięćdziesiątych / R. Kupiecki. – Warszawa : Wydawnictwo ASKON, 1998. – 283 s. – ISBN 83-87545-09-0.

16. **Lynch D.** "Walking the Tightrope": The Kosovo Conflict and Russia in European Security, 1998 – August 1999 / D. Lynch // European Security. – 1999. – Vol. 8, No. 4. – P. 57-83.

17. Peace support operations in Bosnia and Herzegovina. [Electronic resource] // The official web-site of North Atlantic Treaty Organization. – Access mode : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52122.htm? – Title from screen.

18. Resolution 757 (1992) of 30 May 1992. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/757%281992%29 – Title from screen.

19. Stability Pact for South Eastern Europe. [Electronic resource] // The official web-site. – Access mode : http://www.stabilitypact.org/ – Title from screen.

УДК: 323.22/.28:32.019.51

О. Я. Ямельницький

ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ

Розглянуто підходи до трактування поняття «політична мобілізація». Наголошується

© О. Я. Ямельницький, 2012

на переносному значенні політичної мобілізації як приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання якогось важливого завдання. Стверджується про значення мобілізації громадян для формування громадянської позиції осіб, інтенсифікації процесів самоорганізації та активності громадян, подолання громадянської апатії в рамках сучасних політичних систем.

Ключові слова: політична участь, політична мобілізація, громадянське суспільство.

Рассмотрены подходы к трактовке понятия «политическая мобилизация». Подчеркивается переносный смысл политической мобилизации как приведения чего-либо в активное состояние, что обеспечивает исполнение важного задания. Утверждается о значении мобилизации граждан для формирования гражданской позиции лиц, интенсификации процессов самоорганизации и активности граждан, преодолении гражданской апатии в рамках современных политических систем.

Ключевые слова: политическое участие, политическая мобилизация, гражданское общество.

It is considered approaches to the interpretation of the concept "political mobilization". It's accentuated on the metaphorical sense of political mobilization, which means setting in active state for accomplishment of certain important task. It is emphasized the significance of the mobilization in the process of forming of civil stand of persons, intensification of processes of self organization and activity of citizens, an overcoming civil apathy in the modern political systems.

Keywords: political participation, political mobilization, civil society.

Постановка та актуальність проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими і практичними завданнями. Більшість сучасних праць із суспільно-гуманітарних наук засвідчують позицію їх авторів про те, що головною властивістю сучасної поліархії є прагнення до допустимого, справедливого обмеження політичної участі людей. У цьому контексті згадують твердження італійського соціолога Г. Моски про те, що «класичної» демократії (народоправства) нема й не буде, на що є три причини. По-перше, у досить великій за площею та населенням державі народоправство технічно складно забезпечити; по-друге, прийняття та реалізація політичних рішень, як і будь-яка інша справа, вимагає наявності в більшості громадян таких якостей, як спеціальна підготовка та професіоналізм; по-третє, більшість представників народу переважно не прагне до будь-якої політичної участі.

Сучасні американські політологи демократію ототожнюють із поліархією – політичною системою, яка передбачає конституційні можливості для мирної, легальної заміни соціального устрою та державних службовців і яка гарантує більшості населення можливість впливу на вирішення основних питань суспільства через вибір кандидатів на урядові посади з певними суспільними поглядами. У такій державі, як США, демократія у класичному (античному) розумінні як поголовна участь громадян держави в ухваленні кожного державного рішення, неможлива [10, с.133]. Саме тому сьогодні вчені зазначають, що проблема демократизації суспільства полягає в оптимізації політичної участі, а не в її мінімізації/максимізації.

В українському випадку більшість громадян нашої держави не до кінця усвідомлюють власну роль у формуванні демократичного режиму, поліархії в Україні. Йдеться про усвідомлення громадянами власного права на участь у вирішенні загальнодержавних і місцевих справ та його реальне використання [11, с.6]. Через це можна стверджувати про зниження рівня політичної участі громадян, обмеження їх впливу на прийняття політичних рішень та формування органів влади, відсутність дієвих механізмів артикуляції інтересів громадян або їх втрату [4, с.3]. У цьому випадку окремі дослідники говорять про феномен дефіциту впливу громадян на політичний процес, вживаючи термін «демократичний дефіцит». Подібні висновки підтверджуються невтішними статистичними даними, що засвідчують реальні проблеми із залученістю громадян до політичної діяльності на державному та місцевому рівнях.

Такий стан справ може змінити усвідомлення громадянами своїх інтересів. Йдеться про досягнення ними певного рівня соціальної зрілості та формування у них політико-правової культури внаслідок інтеріоризації суспільних норм і цінностей. Ця культура визначає та об'єднує розрізнених людей, перетворює їх з об'єктів у суб'єктів політичного процесу. Тому сьогодні необхідною є орієнтація на засвоєння цінностей та норм громадянської політичної культури, насамперед пов'язаних з проявами ініціативи та активності, подоланням патерналістських очікувань та настроїв тощо.

Таким чином, повне чи часткове усунення громадян від політико-управлінського процесу в Україні є невиправданим з огляду на перспективи подальшої побудови демократичної політичної системи. При цьому слід брати до уваги й те, що наявний рівень залученості грома-

дян до цього процесу недостатній. Саме тому особливо актуальним стає пошук чинників, здатних вплинути на «нарощування» рівня активності громадян у суспільно-політичному процесі та у державному управлінні, тобто їх політичної мобілізованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблему політичної мобілізації розглядають передусім через основні виміри участі – автономної та мобілізованої. Перший притаманний поведінці більшості громадян держав Європи та Північної Америки і виникає із самосприйняття людиною себе як суб'єкта політики. Автономність особистості проявляється у таких її психологічних рисах, як: практицизм, діловитість, винахідливість, здатність до конкуренції, ризику, самодисципліна та самоорганізація, витримка, прагнення до незалежності та ділового успіху, професійна добросовісність тощо [3, с.46-47].

Мобілізованість є формою вияву феномена активності. Розглядаючи першу, дослідники розуміють її як функцію активності (зростаючу складність її матеріальних носіїв) і виділяють три основні напрями розвитку активності:

- просування «вгору» по шкалі «неініціативність-ініціативність», яка відображає міру ініціативності. Одна її межа позначає повну пасивність, визначеність дій об'єкта лише зовнішніми впливами на нього, а інша – абсолютно спонтанну активність, визначеність поведінки суб'єкта тільки його внутрішнім станом. Середню позицію на цій шкалі відбиває реактивність, тобто активність суб'єкта, яка за своїми енергетичними характеристиками й результатами перебуває поза межами прямих енергетичних і структурних змін впливаючого стимулу;
- зростання часово-просторових проміжків між початком акту, який викликає втрату накопиченої раніше енергії, та його позитивним результатом, що зумовлює нове її накопичення;
- перехід системи від адаптації, пристосування до суб'єктності – перетворення чи навіть конструювання зовнішніх умов власного існування, прагнення зберегти й розвинути свою внутрішню «визначеність» [9].

Саме ця, не властива жодним іншим видам живого, перетворювальна, конструктивна активність, пов'язана із здатністю її носія формувати спеціальні, зовнішні умови свого існування, зумовлена його цілеспрямованістю, здатністю до творчої активності, постановкою нових цілей після досягнення старих, визначає суб'єктну позицію її носія [7, с. 108].

Метою даної статті є з'ясування теоретичних підходів до розуміння сутності політичної мобілізації та, на цій основі, виокремлення проблемних моментів при активізації політичної участі громадян.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мобілізації громадян до політичної участі актуальне на сучасному етапі теоретичних політичних досліджень з огляду на декларований законодавством вектор розвитку нашої держави як правової з функціонуючим у її рамках стійким та ефективним громадянським суспільством. Сьогодні слід творити нові, адекватні українським умовам ідеї та теорії заохочення громадян до участі у громадсько-політичному житті, пропонувати нові (правові, економічні, психологічні) механізми розвитку громадської ініціативи тощо.

Підґрунтям для формування таких ідей є різноманітні погляди щодо залученості громадян до участі в політиці. Так, одні вітчизняні дослідники вважають, що слід ввести обмеження для участі населення у вирішенні загальнодержавних та місцевих питань, інші – що висувати на обговорення населенням можна лише найпростіші питання, треті – що участь людей у прийнятті політичних рішень необов'язкова [12, с.165-166]. Частково такі позиції відштовхуються від спостереження, що мобілізація до політичної участі громадян і, як наслідок, її активізація потребують вирішення низки взаємопов'язаних проблем економічного, соціально-політичного, духовного характеру, на які впливають як закономірності суспільного розвитку, державного та місцевого управління, так і принципи політичної діяльності.

Поняття «мобілізація» має кілька визначень і тлумачиться як буквально, так і в переносному значенні. Так, буквальне трактування «мобілізації» (від лат. mobilis – рухомий, рухливий) – це дії державної влади, зумовлені контекстом воєнних подій, призову до армії, збройних конфліктів; це призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням військового стану; переведення всіх галузей промисловості на вироблення військової продукції. У переносному ж значенні мобілізація – це зосередження засобів, сил (ресурсів) для досягнення певної мети; залучення кого-небудь (як населення загалом, так і конкретних громадян) або певних галузей виробництва чи суспільних інститутів до виконання якогось важливого завдання, масового заходу; приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання якогось важливого завдання, масового заходу [5, с.62].

Зазвичай мобілізація необхідна в певних екстремальних умовах, коли вирішення проблеми є найважливішою і надзвичайно терміновою (негайно повинна бути усунута) потребою групи (суспільства), котра усвідомлюється усіма чи переважною більшістю її (його) членів. Однак це

усвідомлення не провокує паніки чи хаосу. Навпаки, мобілізація передбачає ретельне планування на основі детального аналізу ситуації, що склалася, оцінки потреб, можливостей групи, обсягів робіт, їх чіткий розподіл між мобілізованими і мобілізуючими сторонами [5, с.63].

Політичну мобілізацію визначають як високий рівень участі мас у політиці, їх політичне ангажування через форсування підтримки тих чи інших політичних дій значними масами населення. Засоби та технології політичного ангажування можуть бути як м'які, такі, що переконують громадянина, орієнтуючись на його цілі й інтереси, так і жорсткі, примусові, які залучають маси до політичної участі, не звертаючи уваги на їх думки та погляди [6, с.99].

Яскравим прикладом політичної мобілізації частини українського суспільства були події листопада-грудня 2004 р. під час виборів Президента України, коли частина громадян вважали, що відстоювали свої права на справедливе і чесне голосування, вибір кандидата, котрий, на їх думку, був найдостойнішим для посади президента держави. Форма індивідуальної політичної участі у цих подіях (мобілізації) була різною: хтось особисто виходив на «Майдани», хтось забезпечував транспорт, інші надавали продукти харчування, теплий одяг, необхідні медикаменти, декотрі приймали протестувальників на ночівлю, жертвували гроші на спеціально для цього відкриті рахунки (систематично або від випадку до випадку), оплачували придбання необхідних для протестувальників товарів і послуг. Кожен учасник цих подій проявляв свою активність (брав у них участь) у спосіб, оптимальний для його соціального статусу, способу життя та роду занять.

Більшість західних дослідників трактує політичну мобілізацію як активність, яка є наслідком впливу з боку політичних лідерів чи організацій на індивідів та базується на придушенні чи спотворенні їх вільного та раціонального політичного вибору [1]. У цьому випадку мобілізація протиставляється автономній участі, яка трактується як результат самовизначення індивідів – раціонального і не обумовленого будь-якими зовнішніми факторами.

Протиставлення цих двох форм політичної участі спирається перш за все на політичні цінності і традицію класичної (античної) теорії демократії. Ця традиція в якості найбільш суттєвого компонента демократичної політики сприймає автономного та раціонального суб'єкта, політична участь якого обумовлюється лише його природними здібностями і здатністю до адекватного застосування ним свого розуму. У світлі такої концепції оціночне ставлення до політичної мобілізації є однозначно негативним [1].

Другий аспект критики мобілізованої участі пов'язаний зі структурно-функціональним аналізом демократичної політики. Зокрема, Г. Алмонд проводить чітку межу між інститутами, що пов'язані з автономною артикуляцією суспільних інтересів, та інститутами, які пов'язані з виробленням узагальненої мови національної політики у демократичних політичних системах [13]. Так, розробка узагальнених соціально-політичних альтернатив національного розвитку в демократичних політичних системах не визначає змісту самодіяльної артикуляції суспільних інтересів. Навпаки, вона виправдовує своє функціональне призначення тільки в тому разі, коли обмежено виростає зі сфери вільного самовизначення інтересів та тих вимог, які окремі індивіди і соціальні групи скеровують до політичної системи.

На нашу думку, критика мобілізованої політичної участі справедлива. Однак засвоєння її основних положень є лише початковим етапом теоретичного дослідження даного явища, як одного з найбільш суттєвих компонентів сучасних поліархічних політичних систем. Водночас аналіз інституціональної структури соціально-політичної модернізації не дозволяє стверджувати про однозначно критичне сприйняття політичної мобілізації, оскільки вироблення типу політичної культури, адекватного викликам сучасності, неминуче вимагає формування певних мобілізаційних структур [1]. Через це мобілізація виявляється необхідним соціокультурним та інституціональним контекстом модернізації. Як зазначає К. Дойч, під мобілізацією слід розуміти загальні зміни, які відбуваються з основними групами населення держав, що переживають перехід від традиційних до сучасних моделей індивідуального і колективного життя. Ці зміни істотно впливають на політичну поведінку, тому сутністю мобілізації є доступ до нових форм соціалізації, до структур, соціальних ролей тощо [14, p.493].

Таким чином, слід говорити про те, що всі сучасні демократичні політичні системи передбачають поєднання, у певній пропорції, автономної та мобілізованої участі громадян, залежно від специфіки соціуму, його політичної культури тощо. Звичайно, спонтанна політична активність пересічного громадянина в більшою мірою відповідає класичним, ліберально-демократичним уявленням, ніж активність мобілізована. Але практика функціонування сучасних демократичних політичних систем вказує, що пересічний громадянин у політиці завжди діє у відповідь на заклики політичних еліт та організацій до мобілізації [1].

Н. Ротар, аналізуючи моделі та циклічність політичної участі громадян України у посткомуністичний період її історії, вважає, що механізми участі громадян у висуванні

претендентів на посаду Президента держави суттєво змінилися – наразі можна говорити про електоральну модель політичної участі громадян України. Це повинно схиляти громадян до більш активного використання інституту політичних партій та сприяти завершенню політичної структуризації суспільства. Однак основними чинниками активізації політичної діяльності – залишаються мобілізаційні [8, с.122-123]. Форми політичної мобілізації, що притаманні електоральній моделі політичної участі, мають такі негативні риси, як відтворення патронатно-клієнтельних зв'язків між громадянами і владною елітою, що проявляється у використанні адміністративного ресурсу. Це дає змогу місцевим елітам визначати вектор електоральної участі громадян за пасивною згодою з боку останніх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У контексті нашого дослідження фундаментальним, системним чинником, під впливом якого відбуваються процеси політичної мобілізації, слід вважати саме політичну індиферентність громадян, її рівень. У зв'язку з цим Д. Гончаров виокремлює окремі аспекти мобілізаційної стратегії, яка може бути використана для подолання відчуження громадян від політики у рамках змагальних політичних систем [1].

Основною умовою для подолання громадянської апатії в рамках сучасних змагальних політичних систем слід вважати зростання рівня політичної компетентності громадян, а на цій основі – збільшення їх можливості впливати на прийняття політичних рішень як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні. До практичних засобів досягнення цієї мети – «демократизації системи державного та місцевого управління» – можна віднести:

- децентралізацію системи управління;
- зменшення рівня її бюрократизації (послідовне розмежування власне політичних і адміністративно-технічних функцій у системі управління, передання політичних функцій в руки виборних органів та посадових осіб, збільшення рівня відкритості в діяльності органів влади будь-якого рівня);
- розвиток системи прямого судового контролю за діяльністю посадових осіб та державних організацій;
- розвиток структур самодіяльної громадянської активності та підвищення рівня співробітництва між ними та урядовими організаціями;
- підвищення рівня поінформованості громадян про діяльність органів влади та місцевого самоврядування [1].

Отже, мобілізація громадян потрібна для формування громадянської позиції осіб, інтенсифікації процесів самоорганізації та самодіяльної активності громадян; заохочення ділової (економічної) активності громадян у напрямі самозабезпечення, оцінки та оптимального, ощадного використання наявних у них і у державі загалом ресурсів; досягнення тривалого громадянського консенсусу серед трьох основних секторів суспільства – органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємницьких структур та об'єднань і громадських організацій з метою взаємного узгодження довготермінових цілей, напрямів діяльності та рішень щодо розвитку територій, збереження/зміцнення їх потенціалу; налагодження інформаційної співпраці між цими трьома секторами суспільства, спільного творення та використання ними спеціалізованих й комплексних інформаційних баз; змін у соціальній політиці територіальних органів влади, посилення їх співпраці в інформаційній галузі, формування місцевого патріотизму у її населення, активізації освіти та просвіти, модераторами яких виступатимуть громадські організації та, зокрема, агенції розвитку (вже існуючі чи новостворені); відновлення та зміцнення духовного й соціального капіталів громади з метою творення умов, що дозволяють формувати її сучасну економічну, інженерну, соціальну та інституційну інфраструктури, опрацьовувати й постійно реалізувати політику розвитку, базуючись на власних ресурсах [2, с. 62-63].

Дослідження мобілізації до політичної участі громадян вимагає глибокого аналізу стану справ у суспільстві, виявлення складної системи взаємозв'язків і взаємодій між потенційними та реальними суб'єктами політики, передбачення якісних змін та і рушійних сил розвитку суспільства. Як наслідок, можливе ефективне та якісне вирішення ключових проблем суспільного розвитку, заради яких і активізується різними способами політична участь громадян, твориться цілісна система мобілізаційних механізмів, направляються у кожен з моментів зусилля громадян на ефективне досягнення цілей суспільного та громадського розвитку.

Бібліографічні посилання:

1. **Гончаров Д. В.** Политическая мобилизация [Електронний ресурс] / Д. В. Гончаров // ПОЛИС. – 1995. – №6. – Режим доступу до джерела: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=392

2. Залучення громадян до участі у місцевому самоврядуванні: Навч.-методичн. посібн. / А. О. Чемерис, М. Д. Лесечко, П. М. Рудніцька, А. О. Каляєв, Р. Л. Брусак / [За заг. ред. А. О. Чемериса]. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 96 с.

3. **Зиновьев А.** Запад. Феномен западнизма / А. Зиновьев. – М.: Центрполиграф, 1995. – 460 с.

4. **Іовчу Г. М.** Політична участь громадян країн ЄС та України: порівняльний аналіз: автореферат дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ганна Михайлівна Іовчу; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2011. – 16 с.

5. **Краплич Р.** Основи життєздатності неприбуткових організацій і мобілізація громади: Посібн. для осередків громадської активності / Руслан Краплич. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 128 с.

6. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / [А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко]. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.

7. **Радул В. В.** Соціальна активність у структурі соціальної зрілості (теоретико-методологічний аспект): Моногр. / В.В. Радул. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД», 2011. – 256 с.

8. **Ротар Н.** Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Моногр. / Н. Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 315 с.

9. **Смирнов С. Д.** Образ мира: проблема активности психического отражения / С. Д. Смирнов. – М., 1985. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://psychlib.ru/mgppu/Spo-001/Spo-001.htm

10. **Чемшит А. А.** Основы политологии: Учеб. пособие для студ. вузов / А. А. Чемшит. – Севастополь: Изд-во СевГТУ, 1996. – 255 с.

11. **Чернега Р. Т.** Участь громадян у місцевому самоврядуванні України: правові питання: Моногр. / Р. Т. Чернега. – Ів.-Фр. друкарня «Місто НВ», 2008. – 116 с.

12. **Шумляєва І.** Деякі аспекти залучення населення до вирішення питань місцевого значення / І. Шумляєва // Муніципальний менеджмент: становлення та розвиток в Україні: Мат. наук.-практ. конф. за міжнар. участю / [За заг. ред. Ю. П. Шарова]. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2004. – С. 165-168.

13. **Almond G.** Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics / G. Almond // Politics in Developing Areas / Ed. by G. Almond, J. Coleman. – Princeton, 1960.

14. **Deutsch K. W.** Social Mobilization and Political Development / K. W. Deutsch // American Political Science Review – 1961. – №.55. – P.493-514.

УДК 324:342.3(477)

В. К. Орловський

УЧАСТЬ ОПОЗИЦІЙНИХ ПАРТІЙ У ВИБОРЧИХ ПЕРЕГОНАХ (НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2010 РОКУ В м. ЮЖНОУКРАЇНСЬКУ)

Досліджена участь опозиційних партій під час виборів міського голови в м. Южноукраїнску. Проаналізовані політико-правові передумови місцевих виборів 2010 р.

Ключові слова: опозиція, партії , маніпуляції, вибори, електорат.

Исследовано участие оппозиционных партий во время выборов городского головы в г. Южноукраинск. Проанализированы политико-правовые предпосылки местных выборов 2010 г.

Ключевые слова: оппозиция, партии, манипуляции, выборы, электорат.

Investigated participation of opposition parties in the mayoral election in Yuzhnoukrayinsku. Analyzed the political and legal conditions of the local elections in 2010

Keywords: opposition party, manipulation, election, electorate.

© В. К. Орловський, 2012

В умовах розвитку нашої держави особливої уваги набувають дослідження проблем ефективності функціонування партійних регіональних осередків та становлення місцевого самоврядування в регіонах. Діяльність опозиційних політичних сил є показником демократичності держави.

Опозиція в будь-якій демократичній країні – не менш важлива частина політичної системи, ніж власне влада. Від того, наскільки реально опозиційні сили можуть виконувати свої функції (формування альтернатив владним рішенням, контроль виконавчої влади, критика державної політики), від того, наскільки влада дозволяє це робити, – багато вчому залежить розвиток держави [2].

Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі регіональних політичних сил, які є

складовою частиною партій, громадських рухів, що є визначальною ознакою сучасного розвитку держав у світі.

Політична наука в Україні має достатні доробки в дослідженні феномена політичної опозиції. Зокрема, соціально-політичні, юридичні основи діяльності політичної опозиції розглядались у роботах В. Бабкіна, І. Варзаря, О. Гараня, В. Горбатенка, І. Жданова, В.А. Колодій, М. Михальченка, Ф. Рудича, С. Рябова, М. Томенка, П. Шляхтуна, В. Якушика та ін.

Метою даного дослідження є аналіз участі опозиційних партій у виборчих перегонах (на прикладі виборів в м. Южноукраїнску) в контексті місцевих виборів 2010 року.

Уже стало традиційним, що рік напередодні чергових парламентських виборів щоразу стає роком прийняття нового виборчого закону України. Не став винятком і минулий 10 липня 2010 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Підготовка нового Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» відбулась без залучення фахівців, науковців, експертів.

До негативних умов проведення місцевих виборчих кампаній можна віднести і заборону на самовисування, і скорочення всіх термінів виборчого процесу, і грошову заставу кандидатів, і відсутність прозорої схеми апеляцій та оскарження виборів у судових органах.

Вибори депутатів ВР АРК, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, за якою 50% обираються за виборчими списками політичних партій, 50% – в мажоритарних виборчих округах. У принципі, вважати це нововведенням не зовсім коректно, оскільки в 1998 та 2002 роках Україна таке вже бачила. Поєднання закритих партійних списків з одномандатними мажоритарними округами уособлює в собі негативи як чисто пропорційної, так і чисто мажоритарної системи виборів. Чергові, позачергові місцеві вибори призначаються не пізніше ніж за шістдесят днів до дня виборів, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня чергових, позачергових місцевих виборів [7].

Аналізуючи норми виборчого законодавства, слід зазначити, що позапарламентські партії були позбавлені права брати участь у формуванні територіальних виборчих комісій, що порушує рівність та можливості суб'єктів виборчого процесу.

Місцева організація партії може висувати кандидатів на місцевих виборах за умови, що вона зареєстрована в установленому законом порядку не пізніш як за триста шістдесят п'ять днів до дня виборів. Норма цього Закону вигідна «старим» партіям, станом на 2010 рік найбільшу мережу первинних організацій зареєструвала та легалізувала ПР – понад 17 тисяч, СПУ та КПУ – по 12 тисяч, «Єдиний Центр» – майже 12 тисяч, Народна партія – понад 7 тисяч, НУ – близько 5 тисяч, ВО «Батьківщина» – близько 5 тисяч. Водночас лише 19 осередків «Фронту змін» зможуть делегувати кандидатів, 631 – ні, «За Україну!» – 199 зможуть, 209 – ні, «Сильна Україна» – 427 матимуть право, 785 – ні, і так далі. Крім того, як суб'єкти виборчого процесу скасовуються іменні блоки та блоки політичних партій. В європейській практиці для виборчих блоків просто встановлюється вищий прохідний бар'єр. Наші ж законодавці пішли радикальнішим шляхом, але не в інтересах народу, а спрямованим проти певних опозиційних і нових політичних сил.

До позитивних моментів виборчого законодавства слід віднести те, що кандидати у депутати можуть балотуватися виключно в раду одного рівня. Тобто, якщо раніше кандидат міг бути прописаний в партійний список до обласної, міської, районної рад одночасно, то тепер йому треба визначитися конкретно не тільки з партією, яка його висуватиме, а й з радою, в яку кандидат хоче балотуватися. Вже не буде широкої альтернативи, коли кандидат не пройшов в обласну раду, то має шанс потрапити в міську, або ж коли пройшов у дві одночасно, то тоді починає вибирати пріоритетність для себе [3].

Також можна розцінити як певний позитив можливість балотуватися за партійними списками і на мажоритарному окрузі водночас до тієї ж ради. Тобто, дрібніші партії зможуть використовувати цей нюанс для того, щоб покривати всі виборчі округи своїми представниками і покладати на них агітаційну та організаційну роботу.

Заборону про створення виборчих блоків на місцевих виборах 2010 року можна оцінювати як перехідний елемент від партійних списків до мажоритарки. Оскільки влада в Україні поступово повертається до системи радянських часів, то можна передбачати, що наступні місцеві вибори будуть відбуватися виключно на мажоритарній основі [5].

Основні політичні сили, що брали участь у виборчому процесі у м. Южноукраїнську та могли разраховувати на підтримку виборців, значною мірою співпадали з загально – Національними тенденціями і умовно їх можна розділити на дві групи:перша група, постійні учасники виборчих перегонів, які мають достатній досвід політичної боротьби; друга група – це місцеві політичні проекти.

Серед традиційних учасників виборів можна відзначити Партію Регіонів, ВО «Батьківщина»,

КПУ, «Народний Рух», «Українську народну партія», партію «Зелених». Нові гравці на політичній арені міста – це: «Сильна Україна»; «Фронт змін», «Єдиний центр». До партій місцевих політичних проектів можна віднести «Совість України», «Козацька українська партія».

Загалом у місцевих виборах в Южноукраїнську брали участь 18 політичних партій. На посаду міського голови претендували п'ять осіб від різних політичних партій.

Проаналізувавши персональний склад ТВК у розрізі партійності, можна зробити висновок, що в ТВК були представники опозиційних політичних партій, однак більшість у ТВК отримали представники провладної коаліції. Орієнтовно половина складу ТВК мала попередній досвід роботи у виборчих комісіях. Те ,що більшість у виборчих комісіях мали представники провладних партій, створювало умови для прийняття комісією упереджених рішень. Зокрема, це стосувалось розгляду скарг і звернень від кандидатів. Найчастіше ці скарги стосувались розповсюдження агітаційних матеріалів без належного зазначення вихідних даних. Загалом гучних скандалів та «з'ясування стосунків» за результатами голосування та розподілу депутатських портфелів у м. Южноукраїнську не відбулося. Члени ТВК не були захищені від морального тиску з боку учасників виборчого процесу. Тут ще раз проглядається недосконаліть закону про вибори народних депутатів, про що неодноразово попереджали політологи напередодні виборів [5].

Основні політичні сили, що претендували на отримання депутатських мандатів, мали власні виборчі штаби, здійснювали активну агітаційну кампанію, делегували своїх представників у територіальну та дільничі виборчі комісії, забезпечили підбір спостерігачів. Однак, незважаючи на формальне збільшення партій – учасниць виборчого процесу, їх позитивні результати виявились досить скромними, оскількі у завдання більшості з них було або «відтягнути» на себе голоси основних конкурентів, або просто заявити про себе та продемонструвати принцип багатопартійності в дії. Як і під час попередніх виборчих кампаній, актуальним залишився особистий підхід при визначенні претендентів на мандати, однак у цілому результати партій у мажоритарних округах радикально не відрізняються від розподілу голосів, здобутих на підтримку партійних списків. Орієнтація на особистості, а також звернення до політичних, а неболючих для міста питань привели до нівелювання справді актульних проблем місцевого розвитку. Саме тому виборець голосував за політичні бренди – партії, які вже досить довго працювали з виборцями і вели агітаційну кампанію. Річ у тому, що на території Миколаївської області м. Южноукраїнськ є базовим для партій «Батьківщина» та «Фронт Змін». Найвищі результати за БЮТ і Юлію Тимошенко на виборах серед міст та районів Миколаївської області давав саме Южноукраїнськ. Це пояснюється перш за все значно іншим демографічним складом населення та активною роботою партійних осередків.

Кількісний склад місцевого парламентаризму – 36 депутатів – визначила Миколаївська обласна рада, обиралася вона за змішанною системою (мажоритарно-пропорціональною). Половину (18 депутатів) обирали за виборчими списками місцевих організацій політичних партій, другу половину загального складу – в одномандатних мажоритарних виборчих округах.

Отже, коли територіальна виборча комісія завершила реєстрацію кандидатів у депутати міської ради і на посаду міського голови, за 36 мандатів до міського парламенту змагалися 329 кандидатів: 177 – у багатомандатних та 152 – в одномандатних мажоритарних округах. Таким чином, кількість на одне депутатське місце, становить серед висунутих за партійними списками майже 9, у мажоритарних округах майже 8,5 [6].

Всього будинків в Южноукраїнську 370, а виборців – 32397, явка на дільницях у день виборів склала майже 33% – одна з найнижчих по Миколаївській області. За даними ТВК, голоси були віддані в такій кількості: ПР – 2892, БЮТ – 1818, «Сильна Україна» – 696; КПУ – 622, «Фронт змін» – 568; СПУ – 417; ПСПУ – 173, НП- 144;. Партія Зелених – 138; «Свобода» – 106; «Третя сила» – 94; НРУ – 183; Проти всіх – 1909 [6].

Підсумовуючи, можна зробити висновки, що виборчим правом в Южноукраїнську не скористалась більша частина населення. За результатами виборів стало очевидно, що основну увагу виборців привертали саме політичні питання загальнонаціонального характеру, а не проблеми місцевої територіальної громади. Також слід зазначити, що багато кандидатів у депутати мали недостатньо визначені, нечіткі політичні програми, відчувався їхній непрофесіоналізм і обмеженість у фінансових ресурсах.

Підбиваючи підсумки про вибори до органів місцевого самоврядування в м. Южноукраїнську, можна вказати на наступне. Загальний склад ради майже на три чверті складається з носіїв партійних квитків. Половина обранців южноукраїнської громади вже мають досвід депутатської діяльності, чверть обиралася неодноразово.

Також слід відзначити, що проведення кампанії 2010 року в м. Южноукраїнську з виборів народних депутатів місцевих рад та міських, селищних, сільських голів запам'ятається рекордно

низькою явкою виборців та високим відсотком виборців, які не підтримали жодного кандидата, жодну партію.

По виборах міського голови, за данними ТВК голоса виборців були віддані в такій кількості : А.Н. Стулін – 3088; М.І. Тульський – 3011; Ю.І. Буйновський – 832; В.О. Горлова – 653; Ю.І. Єременко – 577. Не підтримали жодного кандидата – 2134. По багатомандатному округу пройшли 5 політичних сил: ПР– 2491, БЮТ-«Батькивщина» – 2349; КПУ –757; «Сильна Україна» – 678; «Фронт змін» – 433 [6].

Таким чином, у 2010 році, під час проведення місцевих виборів перемогу на виборах міського голови у Южноукраїнську здобув Андрій Стулін – підприємець, який на той час уже був депутатом і керував фракцією «БЮТ – Батьківщина» в Південноукраїнській міській раді. Його головним конкурентом на виборах був Михайло Тульський – колишній мер Южноукраїнська (1994 – 2001), якого зараз миколаївці знають як начальника управління економіки Миколаївської ОДА. Різниця між Тульським і Стуліним була дуже невелика – всього-70 з гаком голосів (на користь Стуліна). Таким чином, Стулін став єдиним мером-БЮТівцем в Миколаївській області. Такий колосальний успіх БЮТу в місті атомників явно дратував їх опонентів. І прийшовши до влади, «регіонали», очевидно, вирішили цю тенденцію зламати. Була зроблена безпрецедентна, масштабна за розмахом атака на місцевих лідерів БЮТ [1].

У вересні 2011 року Стуліна опинився в епіцентрі скандалу. СБУ склала на нього протокол про корупцію, в якому було зафіксовано, що незважаючи на займану посаду, Стулін як і раніше числився в складі засновників однієї з приватних фірм. Сам же Стулін заявив, що корупцією він це не вважає, але сам факт визнав: в засновниках він дійсно був, хоча ніякого прибутку фірма не приносила.

А.Стулін пов'язує спроби усунення його з посади з парламентськими виборами, які пройдуть в Україні в жовтні 2012 року. «Перед виборами незалежна команда не потрібна на території Миколаївської області, тому поставлено завдання будь-яким способом прибрати мене і, відповідно, тих, хто разом зі мною працює, щоб на виборах не було проблем. Під час виборів мери міст повинні бути абсолютно слухняними людьми. Скажу чесно, я ніколи нікому не дам фальсифікувати вибори, мою позицію знають, і в цьому полягає вся проблема», – пояснив мер Южноукраїнська [4].

Упродовж минулого та нинішнього років після місцевих виборів обласна адміністрація постійно наполягала на необхідності усунення мера Стуліна, обґрунтовуючи це господарськими претензіями до його роботи.

Коли всі спроби провладної сили дискредитувати мера-опозиціонера закінчились нічим, правоохоронці захопили приміщення мерії, кабінет міського голови та фізично намагалися видворити Стуліна за межі службового приміщення. Мер Южноукраїнська разом з кількома заступниками забарикадувався в приміщенні. До міськдержадміністрації почали прибувати мешканці міста, налаштовані відновити правопорядок та звільнити свого мера. Представники правозахисних громадських організацій та мешканці Южноукраїнська впевнені, що зміст претензій до мера Стуліна полягає лише у радикальному неспівпадінні його політичної позиції з позицією партії влади. Особливо напередодні парламентських виборів [1].

Після проведеної операції «замінування-розмінування» приміщення мерії А. Стулін із прибічниками покинув приміщення. А наступного дня його туди не пустили не просто як мера, але і як громадянина, оскільки виконуючою обов'язки міського голови Галиною Поліканіною вже було підписано розпорядження про те, щоб громадянина А. Стуліна в будівлю мерії не пускати. Цей момент можна вважати моментом остаточного повалення Андрія Стуліна з посади мера міста атомників. На сесії міськради 26 квітня на посаді в.о. міського голови був затверджений інший регіонал, теж член депутатської фракції ПР у Південноукраїнському міськраді – Євген Кваснєвський, який, до речі і переміг на дострокових виборах 9 вересня 2012 року [1].

Тиск на мера м. Южноукраїнська став черговим кроком влади із «зачистки» мажоритарних округів від потенційних кандидатів-переможців на майбутніх виборах до Верховної Ради та кроком до зменшення впливу на електоральне поле представників місцевої влади, що мають опозиційні переконання.

У підсумку хотілося б відзначити нездатність місцевих опозиційних політичних сил цивілізованими методами досягати результату. Опозиційні сили, практично всі без винятку, все ще не сприймаються суспільством як реальна альтернатива нинішній владі. Проблема «тушок» як у місцевих радах, так і у Верховній Раді продовжує залишатися актуальною. Партійні сили ще неспроможні формувати список таким чином, щоб уникнути цього ганебного явища в політиці.

Бібліографічні посилання:

1. В Южноукраинске появится ноый правитель. Надолго ли? [Електронний ресурс] – Режим

доступу: http://novosti-n.mk.ua/analitic/read/1245.html
2.**Жданов І**. Рік опозиції: місце під холодним сонцем / Ігор Жданов //Дзеркало тижня. – 2011. – № 10. –С.2.
3. Законопроект №6601: топтання по демократії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Zakonoproekt_6601
4. Мэр Южноукраинска заявляет, что «регионалы» хотят перед выборами его убрать [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://obkom.net.ua/news/2012-02-17/1629.shtml
5.Місцеві вибори –2012.пульс країни [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irf.ua/files/ukr/programs/civsoc/local%20election-2010-ua.pdf
6. Офіційний сайт м.Южноукраїнськ [Електронний ресурс] – Режим доступу: yujnoukrainsk.mk.ua›
7.По мнению экспертов, новый закон о местных выборах не даст возможности развиваться местному самоуправлению. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://novostnik.com.ua/news/konservaciya-vlasti/

УДК 324:388:392(477)

Н. О. Ніколаєнко

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ

Узагальнюються основні види адміністративного ресурсу, які застосовуються на виборах. Висвітлюється авторська класифікаційна структура адміністративного ресурсу в дискурсі аналізу політичних технологій.
Ключові слова: адміністративний ресурс, вибори, виборча кампанія, політичний процес, деструктивні політичні технології, фальсифікації.

Обобщаются основные виды административного ресурса, применяемые на выборах. Освещается авторская классификационная структура административного ресурса в дискурсе анализа политических технологий.
Ключевые слова: административный ресурс, выборы, избирательная кампания, политический процесс, деструктивные политические технологии, фальсификации.

The basic types of administrative resource, applied on elections, are summarized. The author classification structure of administrative resource lights up in diskurse of analysis of political technologies.
Keywords: administrative resource, elections, hustings, political process, destructive political technologies, falsifications.

© Н. О. Ніколаєнко, 2012

В сучасному політичному процесі дедалі більше уваги приділяють виборам. Вони є невід'ємною складовою формування правової держави та громадянського суспільства. Використання адміністративного ресурсу та інших деструктивних політичних технологій під час виборчого процесу знижують якість виборів та нівелюють електоральний вибір. Тому питання дослідження цієї політичної технології, що відноситься до некоректних політичних технологій, має важливе значення для будь-якої правової, демократичної держави світу, а особливо для такої політизованої держави, як Україна.

Актуальним для української та російської політичної науки став якісний аналіз політичних технологій. Глибокий науковий аналіз адмінресурсу як виборчої технологій проведений українськими вченими М. Бучиним, О. Радченко, Д.Видріним та ін. Російські дослідники О. Панфілова, С. Шевердяєв, О.Важеніна, В.Полуектов, А.Чуклінов предметом свого дослідження обрали з'ясування маніпулятивної складової в адміністративному ресурсі.

Дослідження адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу дає можливість знайти причини його застосування, визначити характер та можливості протидії даній політичній технології. Саме це визначає теоретичну актуальність та практичну значимість дослідження. Тому, у даному випадку автор ставить за мету: розглянути класифікаційну структуру адміністративного ресурсу та визначити основні види даного явища

Класифікувати адміністративний ресурс дуже складно. Це пов'язано з тим, що існує безліч різноманітних форм прояву цього явища, влада розробляє і втілює в життя все нові види адмі-

ністративного ресурсу.

Найпростішою класифікацією адміністративного ресурсу, як політичної технології, є поділ на білий та чорний, або на позитивний, або на коректний та некоректний. Якщо в основу типологізації покласти рівень влади, на якому використовується адмінресурс, можна виділити наступні типи: ресурс місцевого значення; ресурс регіонального значення [2].

В залежності від ступеня легітимності засобів, що використовуються в рамках адміністративного ресурсу, можливо виділити: легітимний адміністративний ресурс та нелегітимний адміністративний ресурс [2].

Класифікація О.В. Радченка, використовує аналогічний підхід до його розуміння. За своєю юрисдикцією адміністративний ресурс можна кваліфікувати як: легітимний адмінресурс – дії, спрямовані на примушення виконавців-державних службовців точно й своєчасно виконати свої службові функції та повноваження, які з тих чи інших об'єктивних чи суб'єктивних причин не виконуються; формально нелегітимний (позитивний) адмінресурс – дії, спрямовані на використання владних важелів для забезпечення здійснення окремих функцій та повноважень, що не підкріплені відповідним законним ресурсним забезпеченням; нелегітимний (негативний) та злочинний адмінресурс [9].

Виходячи із цієї класифікації, можна простежити, що сутність адміністративного ресурсу зосереджується в системності та організованості державної влади, яка позитивно впливає на використання адміністративного впливу на політичний процес.

Дослідник ресурсів виборчої кампанії М. Бучин вказує на переваги класифікаційного виміру адміністративний ресурс за принципом інтенсивності (сили) та характеру застосування адміністративного ресурсу: стартовий (стартова перевага), м'який, жорсткий і тотальний адміністративний ресурс [1].

Політолог Д. Видрін поділяє адміністративний ресурс на прямий та непрямий. На думку політолога, саме на непрямий адмінресурс припадає понад 80 % потужності загального ресурсу і він має кілька напрямів, серед яких найголовнішими є бюджетне фінансування підтримуваних владою виборчих проектів та вплив влади на мас-медіа через систему контролю [3].

Російські дослідники О. Панфілова та С. Шевердяєв класифікують адміністративний ресурс на такі складові:

1. Регуляторний ресурс, він припускає використання владних повноважень щодо прийняття управлінських рішень, які прямо або опосередковано спрямовані на просування конкретних політичних інтересів.

2. Інституційний ресурс передбачає використання праці підлеглих, тобто осіб, які перебувають у службовій залежності, для підтримки керівництва.

3. Медійний (інформаційний) ресурс являє собою використання засобів масової інформації з метою односторонньої агітації на користь проурядових політичних сил.

4. Фінансовий ресурс передбачає використання для передвиборчих цілей провладних політичних сил, бюджетних коштів або коштів позабюджетних фондів.

5. Силовий ресурс розуміється як можливість використання правоохоронних органів з метою ліквідації опозиційних сил.

6. Законодавчий ресурс пов'язаний з використанням домінуючими політичними силами своїх можливостей в участі в законодавчому процесі з метою прийняття законів, які сприяють просуванню їхніх політичних інтересів, тобто, створення законодавчих бар'єрів, які б перешкоджали участі альтернативних кандидатів у виборах, створення такої системи призначень у виборчі комісії, яка сприяє встановлення контролю над ними з боку однієї політичної партії.

7. Кадровий та матеріальний ресурси [6, с.10-12].

Класифікацію видів адміністративного ресурсу залежно від різновиду застосовуваних ресурсів аналізує російський науковець А. Чуклінов, вона дещо подібна з вищенаведеними. Він виділяє чотири основні види адміністративного ресурсу: інституційний, інформаційний, бюджетний та силовий [13].

Наводять свою типологію використання адміністративного ресурсу і відомі російські науковці Є. Малкін та Є. Сучков. В основу їх виміру покладено такий критерій, як спрямованість адміністративного ресурсу на певні об'єкти. Згідно з зазначеною типологією, можна виділити такі три основні способи використання адміністративного ресурсу: прямий тиск на виборців, порушення органами державної влади виборчого законодавства; тиск на конкурентів та тих, хто їх підтримує; використання адміністративного ресурсу для ефективної побудови провладними суб'єктами виборчого процесу власних виборчих кампаній [4, с.436].

Російський політтехнолог В. Полуектов в своїй новій публікації «Чума Едроссии – административный ресурс в избирательных кампаниях» виділив підтримуючий (позиційний) адміністративний ресурс, а також адмінресурс пресингу або ж атакуючий [8].

Виходячи з вищенаведених класифікацій автор пропонує власну, узагальнюючу типологію адміністративного ресурсу

1. За етапами застосування:

– початковий адміністративний ресурс (спрямований на формулювання мети, стратегії і тактики її реалізації, активний пошук джерел і ресурсів);

– агітаційний адміністративний ресурс (спрямований на досягнення поставленої мети і залучення підтримки якомога більшої кількості електорату);

– міжвиборчий адміністративний ресурс (спрямований на підтримку сформованого або формування нового іміджу і подальша розкрутка кандидата або партії).

Початковий адміністративний ресурс майже не помітний дослідникам та виборцям, але він досить потужний, через те, що відбувається акумулювання коштів та ресурсів, залучення спонсорської допомоги.

Агітаційний адміністративний ресурс активно використовувався під час президентських та парламентських кампаній, в основному для сприяння агітаційним акціям провладним кандидатам чи політичним силам. Наприклад, в 2002 р. даний вид активно застосовувався під час агітації за блок «За єдину Україну!» і окремих кандидатів у одномандатних округах, в той час, як іншим суб'єктам виборчого процесу створювались різноманітні перешкоди. Під час парламентської кампанії 2002 року аналіз порушень свідчить про їх безсистемність та не централізованість. КВУ не має свідчень про конкретні вказівки чи інструкції з боку органів центральної влади, які спричиняли б порушення законодавства з боку посадових осіб. На думку спостерігачів КВУ, причиною різкого зростання впливу адміністративного апарату на хід агітаційної кампанії став низький (згідно з останніми соціологічними дослідженнями) рейтинг блоку «За єдину Україну!». Не маючи реального впливу на політичні вподобання виборців, органи місцевої влади вдаються до сумнівних форм агітації, які все більше дискредитують в очах виборців блок «За єдину Україну!», а також поглиблюють недовіру громадян до інституту виборів взагалі [7].

Міжвиборчий адміністративний ресурс застосовується у період, коли найвища посадова особа держави призначає свого наступника, тим самим порушує закони та норми цивілізованого світу. Як приклад, можна навести виборчу кампанію В. Путіна.

2. За способами реалізації: застосування адміністративного ресурсу:

– через державні засоби масової комунікації;

– через приватні засоби комунікації, що належать або активно підтримують провладного кандидата, партію;

– через державні установи, органи державної влади.

Під час виборчих кампаній висвітлення в ЗМІ діяльності кандидатів залишається вкрай незбалансованим. В більшості бюджетних друкованих ЗМІ надається перевага провладному кандидату. Часто ЗМІ поширюють відверто неправдиву або перекручену інформацію, стаючи інструментом маніпуляції, що не може забезпечити свідомий вибір громадян. Наприклад, в номері від 4 серпня 2004 р. газети «Президентський вісник» (засновником якої є Державне управління справами Президента) вміщено текст із підзаголовком: «Вашингтон Таймс»: Президент Янукович – найкращий шанс для України». Газета передрукувала лист читача до редакції «Вашингтон Таймс», подавши його зміст як позицію газети [7].

Історія виборчих кампаній на пострадянському просторі містить багато прикладів використання органів влади, співробітників державних установ на користь одного з кандидатів.

Так Лозівський міський штаб В. Януковича фактично очолював начальник відділу контролю виконкому (М. В. Крамінська), в обласному штабі працювала голова Харківського міського комітету у справах молоді (О. В. Кулініч), заступник начальника управління внутрішньої політики (І. О. Поліщук), Чугуївський районний штаб фактично сформовано з працівників райдержадміністрації. Часто держслужбовці займають посади в штабах «офіційно», в більшості ж випадків відповідають за різні напрямки кампанію, формально не входячи до працівників штабу [7].

Більшість посадовців органів місцевого самоврядування Донецької області, які брали участь у місцевих виборах, безвідповідально поставились до розмежування своїх політичних та управлінських функцій. Посадовці органів місцевої влади в робочий час активно брали участь у партійних та агітаційних заходах і залучали своїх підлеглих до виконання партійних завдань. Міські голови та інші державні службовці відкрито використовували у виборчому процесі дії та публічні аргументи, базовані на адміністративному впливі. Часто місцеві посадовці не приховували своїх політичних орієнтацій під час здійснення службових функцій. У списку кандидатів від ПР до Донецької обласної ради більше 20-ти кандидатів представляли органи влади та місцевого самоврядування. Їхня формальна відпустка лише збільшувала виборчу активність. Посадовці мали можливість проводити агітаційну кампанію під час виконання своїх службо-

вих обов'язків. Вони активно використовували у передвиборчій агітації публічні аргументи та обіцянки, які залежали від поточної діяльності органів влади. Міські голови прямо пов'язували результати голосування із перспективами розвитку міста та фінансування його соціально-економічних програм з центрального бюджету [5, с.70 – 71].

3. По відношенню до учасників:

– підкуп електорату (використання так званих «гуманітарних» допомог електорату);

– погрози (спрямовані на опонентів для зняття їх кандидатури або на електорат для «правильного» вибору);

– обман (висунення двійників, залучення до кампанії впливових людей);

– маніпуляція.

Серед вищевказаних видів адміністративного ресурсу найбільш розповсюдженим механізмом державного, владного тиску на виборця є підкуп громадян. Причинами продажу голосів є глибока соціально-економічна криза і, як наслідок, низький відсоток середнього класу, як основи соціально-політичної стабільності держави. Відсутність у сприйнятті виборців прямого зв'язку між результатами волевиявлення та покращенням власного рівня життя. В цілому традиційні виборчі кампанії на відміну від маніпулюваних не дають висого результату. Починаючи з 2002 року купівля голосів на різного рівня виборах здійснюються на системному рівні за чіткими технологічними схемами

Так, наприклад, 14 січня 2010 року по квартирах Дніпровського району м. Києва виборцям розносили дитячі подарунки від кандидата у Президенти України Юлії Тимошенко. В перев'язаних стрічкою «Samaritan poors» коробках з написом «Christmas child» міститься доволі непоганий набір дитячого одягу, іграшок, солодощів, олівців, альбомів тощо. Роздаються ці коробки у білих пакетах з червоним сердечком зі словами «Подарки». 40 соціальних торгівельних павільйонів «Авоська», відкритих за ініціативи депутатів фракції БЮТ у міськраді та за підтримки мера Івана Куліченка, користувалися неабияким попитом у мешканців Лівобережжя м. Дніпропетровська [12].

Класичним прикладом підкупу електорату автор вважає кампанію 2008 р., яку провів кандидат і діючий мера м. Києва Л. Черновецький. В даному випадку підкуп виборців проводився за рахунок київського бюджету, електорату роздавались різноманітні доплати та компенсації.

4. В залежності від масштабу використання:

– централізований адміністративний ресурс;

– регіональний адміністративний ресурс.

Аналіз виборчого процесу свідчить про особливості регіонального адміністративного ресурсу. По-перше, даний вид має власне географічне забарвлення. Зокрема, не зважаючи на те що протягом 2005-2009 років влада належала ідейним противника Партії Регіонів, вони, використовуючи органи місцевого самоврядування, потужно застосовували адміністративні важелі впливу у Східній та Південній частині країни. По-друге, регіональний адмінресурс в деяких випадках виявився потужнішим за централізований, економічно менш затратним для органів влади і, як наслідок, більш результативним.

5. За ступенем прозорості:

– прозорий адміністративний ресурс (відкритий) (політична реклама в засобах масової інформації, друкована політична реклама).

– латентний адміністративний ресурс (закритий) (використання адміністративного ресурсу і інших прихованих способів впливу на електорат).

Латентна форма адміністративного ресурсу є дієвим фактором впливу на виборця, в основному це стосується регіональних виборчих кампаній, коли перші посадові особи області чи району на чолі політичних сил беруть участь у виборах. Так, під час перевиборів Тернопільської обласної ради в 2010 р. результат партії «Єдиний Центр» (14 % голосів) викликав подив. Запорукою здобуття високого результату стала діяльність молодого, енергійного губернатора, що став обличчям партії та її локомотивом. Також запорукою успіху можна вважати хорошу організаційну мережу та передвиборчий список, що складався з сильних і потужних господарників [11].

Відкритий адміністративний ресурс найбільш розповсюджена форма виборчих технологій – це завжди прихована політична реклама провладної партії чи кандидата. Враховуючи недоліки виборчого законодавства, зокрема, скорочення термінів виборчої кампанії 2010 року в органи місцевого самоврядування призвело до того, що агітаційні можливості кандидатів були обмежені, тому якісно проводити агітацію могли лише наділені адміністративними важелями впливу учасники виборів.

6. По відношенню до законів і моральних цінностей:

– незаконний адміністративний ресурс (несуть в собі пряме порушення законодавства);

– позазаконний адміністративний ресурс (ті, що використовують прогалини в законодавстві);

– аморальний адміністративний ресурс (ті, що порушують загальноприйняті норми моралі і загальновизнані правила політичної гри).

В даний час необхідно вирішувати проблеми, пов'язані із застосуванням нелегітимного адміністративного ресурсу, тому що він діє на суспільство вкрай руйнівно. А отже, таким чином, щоб уникнути втручання нелегітимного адміністративного ресурсу, необхідно суворо дотримуватися чинного законодавства і повністю використовувати всю систему своїх прав з моменту початку збору підписів на підтримку того чи іншого кандидата до отримання копії протоколів підрахунку голосів спостерігача [2].

Вищевказаний комплекс дії влади масштабно застосовувався під час виборів Президента України в 2004 р. Приклади незаконного адміністративного ресурсу було зафіксовано і під час місцевих виборів 2010 р. Наприклад, у Харківській області відсутність контролю за друком виборчих бюлетенів призвела до виготовлення 11 тисяч зайвих бюлетенів, що було виявлено опозицією; під час голосування були використані бюлетені без позначок біля партій і прізвищ кандидатів, які вибули з виборчих змагань; під час підрахунку голосів на етапі здачі документація до ТВК була здана у розірваних пакетах; результати виборів були оголошені до закінчення перерахунку голосів на восьми дільницях і розгляду всіх скарг [5, с. 71].

Як зазначає дослідник форм взаємодії органів державної влади з електоратом у виборчому процес і О. В. Радченко, що сьогодні ж в українському соціумі паралельно існує дві протилежні думки: що адміністративний ресурс набирає все більшого розмаху і все відчутніше впливає на результати виборів, та що він є, здебільшого, політичним міфом – рудиментом радянських часів і його сила значно перебільшується, а сам він все більше втрачає свою ефективність [10].

Таким чином, адміністративний ресурс є некоректною політичною технологією, має різноманітні форми прояву під час виборчих кампаній. Кожна класифікація розкриває певну грань даної технології та масштаб її прояву в конкретному вимірі.

Бібліографічні посилання:

1. **Бучин М.** Адміністративний ресурс: суть та типологія [Електронний ресурс] / М. Бучин. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/09.pdf

2. **Важенина О.** Административный ресурс в государственном управлении – хорошо это или плохо? [Електронний ресурс] / О. Важенина. – Режим доступу: http://chinovnik.uapa.ru/modern/article.php?id=640

3. **Видрін Д.** Пентаграма–2002. Формула особливостей парламентської виборчої кампанії / Д. Видрін // Дзеркало тижня. – 2001. – № 39 (363). – С. 4.

4. **Малкин Е.** Основы избирательных технологий и партийного строительства / Е. Малкин, Е. Сучков. – М.: Русская панорама, 2002. – 464 с.

5. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

6. **Панфилова Е.** Противодействие злоупотреблению административным ресурсом на выборах: проблемы и перспективы / Е. Панфилова, С. Шевердяев. – М.: Де Ново, 2005 – 104 с.

7. Передвиборча війна. Хроніка першого місяця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ПРАВДА.com.ua

8. **Полуэктов В.** Чума Едроссии – административный ресурс в избирательных кампаниях [Електронний ресурс] / В. Полуэктов. – Режим доступу: http://www.izbass.ru/tg-10-03-1a.htm

9. **Радченко О.** Інституціональна взаємодія народовладдя та органів державної влади на виборах [Електронний ресурс] / О. Радченко // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. – Режим доступу: http://myalibi.at.ua/publ/disertaciji_z_pravoznavstva/radchenko_oleksandr_vitalijovich_institucijna_vzaemodija_narodovladdja_ta_organiv_derzhavnoji_vladi/13_resursne_zabezpechennja_derzhavnogo_upravlinnja_ta_jogo_vikoristannja_u_viborchomu_procesi/12-1-0-153

10. **Радченко О.В.** Адміністративний ресурс як форма взаємодії органів державної влади з електоратом у виборчому процесі [Електронний ресурс] / О. Радченко. – Режим доступу: http://myalibi.at.ua/publ/disertaciji_z_pravoznavstva/radchenko_oleksandr_vitalijovich_institucijna_vzaemodija_narodovladdja_ta_organiv_derzhavnoji

11. Тернопіль. Політичні висновки [Електроний ресурс].– Режим доступу :http://narodna.pravda.com.ua/politics/49c20bba6b964/

12. Часопис про свавілля влади та громадський спротив незаконним діям [Електроний ресурс]. – Режим доступу:

13. **Чуклинов А.** Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции: специализированный учебный курс / А. Чуклинов / [под редакцией доц. Е. Кобзевой]

[Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.admin-pravo.ru/book_113.html

УДК 353:911,3:32

В. М. Лісовський

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ І СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано основні чинники, тенденції та особливості ідеологічного розвитку в Україні, формування і функціонування базових цінностей громадянського суспільства. Розглядаються можливі перспективи підвищення ролі науки і новітніх технологій у суспільному житті, на тлі послаблення світоглядного і нормативного компонентів ідеології.

Ключові слова: ідеологія, політична ідеологія, громадянське суспільство, соціальна група, політичний плюралізм, ідентичність, соціальний інститут, соціальний конфлікт, політична партія, демократія, політична система, влада.

В статье проанализированы основные факторы, тенденции и особенности идеологического развития в Украине, формирование и функционирование базовых ценностей гражданского общества. Рассматриваются возможные перспективы повышения роли науки и новейших технологий в общественной жизни, на фоне ослабления мировоззренческого и нормативного компонентов идеологии.

Ключевые слова: идеология, политическая идеология, гражданское общество, социальная группа, политический плюрализм, идентичность, социальный институт, социальный конфликт, политическая партия, демократия, политическая система, власть.

The article analyzes the major factors and features of the ideological tendencies of development in Ukraine, the formation and functioning of the basic values of civil society. Possible prospects for increasing the role of science and new technologies in public life against the backdrop of weakening ideological and normative components ideology.

Keywords: ideology, political ideology, civil society, social group, political pluralism, identity, social institutions, social conflict, political party, democracy, the political system, power.

© В. М. Лісовський, 2012

Нині в інтелектуальних колах точаться широкі дискусії з приводу феномену ідеології та її місця у вітчизняному суспільстві. У статті автор пропонує читачеві долучитися до цієї дискусії і спробувати самостійно дати відповідь на це питання. Отож, коли терплячий читач знайде в собі сили прочитати дану роботу, переконаний, він цілковито змінить своє уявлення про ідеологію та її роль у формуванні громадянського суспільства.

Проголошення незалежності України у 1991 р. пов'язане з відстоюванням певних ідейних принципів, які заклали основу української ідеології.

Останнім часом у нашій країні набули неабиякого поширення дискусії щодо співвідношення «ідеології» і «політики».

Як говорив німецький вчений та публіцист Вільгельм Швебель, «ідеології вигадують не для того, щоби зробити неможливе можливим, а для того, щоб забезпечити небагатьох усім можливим» [4].

Визначальним компонентом в організації державного устрою і громадського життя будь-якого суспільства є ідеологія – систематизована сукупність поглядів та ціннісних орієнтацій, що виражають інтереси певної соціальної групи. У третьому тисячолітті процес багатовікової біфуркації політичних ідеологій досяг апогею. «Мати ідею, – говорить Х. Ортега-і-Гасет, – це вірити, що є підстави для неї, отже, вірити, що існує розум, що існує сфера збагненних правд» [7].

Тому всі ідеології, по-перше, пропонують свій погляд на існуючий політичний устрій – у формі світогляду; по-друге, висувають власну модель майбутнього суспільства; по-третє, пропонують свої засоби розбудови нової політичної системи. Власне, за браком чіткої ідеологічної структуризації політичного простору сучасна українська державність перманентно балансує на межі легітимності. Ми переконані, що модернова національна ідея має спиратися на історичний, духовний і політичний досвід, набутий у процесі формування української нації і тривалої боротьби за свою незалежну державу [9].

Проблема консолідації українського суспільства, поза сумнівом, існує і є актуальною, бо власне консолідації у сучасній суспільній практиці не спостерігається. Першочерговою причиною такого стану слід вважати відсутність інтегративної ідеології, навколо якої могли б гуртуватися соціальні верстви і групи попри їх приватні інтереси.Висловлюються навіть припущення, що партії, або їх об'єднання блоки, свідомо уникають ідеологічного самовизначення, як необов'язкового елементу, що покладатиме на них додаткову політичну відповідальність та обмежуватиме свободу дій.

Громадянське суспільство характеризує плюралістичний тип співіснування, організації і захисту групових інтересів, їх відносин з державою. У такому суспільстві соціальні групи проявляють себе як групи інтересів громадян, які існують і функціонують тому, що всі його члени поділяють загальноприйняті усіма цілі, норми, цінності, а це передбачає взаємозалежність членів груп інтересів у справі реалізації спільних інтересів і цілей.

Як відносно систематизована сукупність уявлень, поглядів, сутнісною рисою яких є функціональний зв'язок з інтересами і спрямуваннями соціальних груп, ідеологія є невід'ємним функціональним компонентом громадянського суспільства, однією з важливих несучих його конструкцій. Постаючи теоретичною формою обґрунтування та легітимізації суспільних цінностей, ідеологія з точки зору функціональної ролі в суспільстві – це суспільний інтегратор і координатор у вирі відцентрово спрямованої свідомості окремих соціальних груп. Подібно до того, як держава виступає інтегратором і координатором суспільного буття у вирі різноманітних інтересів і потреб окремих людей та соціальних груп, так і ідеологія є координатором та інтегратором у вирах свідомісного та світоглядного полів, що взаємодіють і взаємозалежать від потреб, інтересів та цінностей людського життя.

У зв'язку із заідеологізованістю і моноідеологічністю комуністичного ладу в перші роки незалежності України ідеологія піддалася певному науковому остракізму, ідеологічна проблематика часто «випадала» з поля наукових інтересів, а сам термін набував негативного відтінку. Дослідники якщо і зверталися то цієї проблеми, то переважно в ракурсі розгляду й аналізу тоталітарної ідеології. Нерідко цю проблему намагалися вирішити, не включаючи ідеологію до складу значимих інституціональних утворень або ж відводячи їй незначну роль.

Дослідження ідеологічного простору сучасної України, пошуку об'єднавчої ідеології українського суспільства та визначення її певних елементів знайшли відображення у працях вітчизняних суспільствознавців А. Білоуса, О. Валевського, І. Гаврилюка, О. Глотова, О. Гоша, В. Заблоцького, В. Корнієнка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лановенка, М. Михальченка, І. Попової, В. Ребкала, Ф. Рудича, П. Ситника, В. Скуратівського, С. Телешуна, та інших.

Звернення до проблематики ідеології в контексті становлення громадянського суспільства в Україні є актуальним як на рівні теоретичного осмислення, так і на рівні практичного втілення й засвоєння найбільш сприйнятливих та адекватних сьогоденню її положень. Як соціальний феномен ідеологія потребує розгляду як мінімум у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному. В онтологічному аспекті ідеологія постає як один із базових соціальних інститутів, а в гносеологічному – дослідження ідеології передбачає вивчення ідеологічних компонентів українського суспільства.

Велика роль ідеологічної складової належить формуванню політичної системи суспільства та єдності нації. «Коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, – вважав В. Липинський, – без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом повної волі нації, ...то внаслідок того з самого життя нації викидається весь його життєвий творчий зміст" [5]. Як відомо, громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, різноманіття взаємин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. Більш точно у сучасній соціально-політичній теорії це суспільство визначається як сукупність міжособистісних, сімейних, етнічних, економічних, культурних, релігійних, правових, моральних відносин, що відображають їх ідеї та закріплюють у суспільних інститутах, що розвиваються і функціонують поза межами держави і без її прямого втручання.

Громадянське суспільство формується «знизу», спонтанно, як результат розкріпачення індивідів, перетворення їх у вільних громадян-власників, що мають почуття власної гідності й готові взяти на себе господарську і політичну відповідальність за свої дії. Для нього характерні насамперед горизонтальні зв'язки в економічній і культурній сферах. Економічною основою громадянського суспільства є наявність приватної і колективної (недержавної) власності.

Соціальною основою громадянського суспільства виступають соціальні групи (зокрема, класи), що мають різноманітні інтереси. Це зумовлює значну роз'єднаність громадянського суспільства та властиву для нього конкурентність і навіть боротьбу індивідів. Роз'єднаність

громадян переборюється об´єднанням їх у різні партії, угруповання й асоціації, а індивідуалізм і конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю. Їм не байдужі також суспільні проблеми, вони зорієнтовані на громадські справи.

Політико-правову основу громадянського суспільства утворюють політичний плюралізм, демократичне законодавство. Права людини захищені в такому суспільстві законом; вони мають пріоритет стосовно прав держави. І, нарешті, духовною, культурною і моральною основою громадянського суспільства є базові суспільні цінності, що слугують гуманізмові, формуванню особистості громадянина – вільного і діяльного, але такого, який дотримується загальноприйнятих суспільством соціальних норм [8].

Значну роль у формуванні і функціонуванні базових цінностей громадянського суспільства відіграє ідеологія. Громадянське суспільство не може успішно функціонувати і розвиватися без відповідної його цілям, соціально-економічним і соціально-політичним умовам, культурним традиціям ідеології. У протилежному разі її роль буде виконуватися випадковими, запозиченими духовними утвореннями, які відображають чужий досвід. Ідеологія є одним із обручів, що зміцнює і надійно скріплює громадянське суспільство, забезпечує політичну та соціальну стабільність. Динамічно розвивається те суспільство, що має ідеологічний стрижень, зрозумілий кожному його громадянинові. Ще М. Вебер визначав ідеологічне конструювання як механізм «легітимності»: суспільство утримується як єдине ціле не просто через практичну необхідність і спільність інтересів; його поєднує ідея, що виправдує встановлений соціальний порядок [2].

У розумінні ідеології сьогодні стає самоочевидною необхідність звільнення від уявлення про неї як відображення класових і ширше – групових інтересів. Цей підхід, який до недавнього часу домінував у вітчизняному суспільствознавстві, є однобічним: він фактично зводить усі функції ідеології лише до однієї. У класичному марксизмі ідеологія – система ідей, що забезпечує панування одного класу, однієї соціальної групи, над іншими. Однак не менш важливими є й інші соціальні функції ідеології – творення тієї або іншої моделі соціального світу і місця людини в ньому; підтримка або підрив соціальних норм і цінностей, зміцнення або послаблення соціального порядку; загострення або пом'якшення соціальних конфліктів; забезпечення конкурентної (боротьба або співіснування) взаємодії з іншими ідеологіями. Ідеологія визначає перетворення, розвиток і функціонування суспільства, директиви людської діяльності і поведінки особистості в соціальному світі [12].

Однобічність, вузькість підходу до ідеології лише як відображення групових інтересів ґрунтується на тому, що звертається увага лише на один із факторів, що, звичайно ж, впливає на формування і функціонування суспільної ідеології. Але при цьому поза межами дослідницького підходу залишається та обставина, що ідеологія – це певна сукупність ідей, образів, знаків.

Творення і функціонування ідеології пов'язане з формуванням і розвитком певних знакових систем. У той час як моделі науки відображають природні й технічні системи, знакові моделі ідеології є «програмами організації людської діяльності», подібно до того, як гени є програмами розвитку біологічних організмів. І якщо знання про природні об'єкти відображає діяльність людини не явно, через призму матеріальної практики, то знання гуманітарне прямо пов'язане з розумінням їхньої природи. У гуманітарних і суспільних науках можна виділити пласт теоретичного знання, спеціально спрямованого на вияв істотних аспектів людської діяльності. Це і є, у першому наближенні, ідеологія [6].

Відомо, що цінності є стандартами, стосовно яких відбираються цілі будь-якої соціальної дії. Тому ідеологія спрямована на відображення і теоретичну систематизацію основних суспільних цінностей. Саме тому, що ідеологія відображає не тільки інтереси, а й цінності, і можлива суспільна ідеологія. Навіть у суспільстві, розколотому на класи, групи, прошарки з непримиренними класовими інтересами, можлива ідеологія, що відображає ті цінності, які є спільними для всіх соціальних груп. При цьому було б неправильно розглядати суспільну ідеологію тільки як «високочолий» інтелектуальний продукт, наполягати на абсолютній «не теоретичності» повсякденної свідомості і представляти останню як суспільну психологію, на відміну від ідеології, як це мало місце в радянському суспільствознавстві. Вона також містить ідеї і простих людей, уявлення «людини з вулиці», сформульовані в «потоці повсякденності», у процесі «безпосереднього» (face to face) взаємодії людей, а не тільки ідеї професійних дослідників [10]. Але оскільки ідеологія – це певна сукупність знакових систем, що формується і функціонує за власними законами, які значно відрізнюється від законів розвитку матеріальних систем, то можна в загальному виді виділити чотири основних аспекти функціонування ідеології в суспільстві – світоглядний, нормативний, легітимний та ідентичності. Взята у світоглядному аспекті, кожна ідеологія функціонує як певний світогляд, сукупність загальних поглядів на світ, людину, місце в ньому людини, відношення людини до світу і т. ін.

У нормативному аспекті ідеологія відображає певні норми або «програми» діяльності та поведінки. Вона може відображати не лише наявні, уже реалізовані програми, а й майбутні зразки діяльності та поведінки. Розглянута в легітимному аспекті, ідеологія здатна або підсилювати, або послабляти існуючі в суспільстві відносини панування і підпорядкування, тим самим об'єктивно, часто всупереч бажанням її носіїв і творців, виражаючи групові інтереси. У цьому аспекті ідеологія – одна з функцій, змістовних характеристик взаємодії духовних утворень із соціально-економічними, соціально-політичними і соціокультурними умовами, які їх породили і які їх сприймають. Духовні утворення ідеологічні не самі по собі. Їх ідеологічність визначається характером їхнього виробництва і споживання у певних соціальних контекстах – їхньою роллю у встановленні відносин домінування, панування одних індивідів над іншими, одних груп людей над іншими групами.

В аспекті ідентичності ідеологічні знакові системи цілком або частково допомагають конструюванню індивідуальної або групової «ідентичності», належності індивіда до певної групи (етносу, нації, класу) і, відповідно, формуванню в нього певних рис і якостей.

Важливу роль у формуванні ідентичності грає самооцінка індивідом свого місця в суспільстві, в його соціальній структурі. Людська особистість є, з цього погляду, певним, доступним конструюванню, проектом, що може не тільки реалізовуватися у процесі творення біографії, а й змінюватися під впливом різних факторів, зокрема, у результаті засвоєння нових цінностей, релігійного «просвітління», етичного або етнічного «відродження» тощо. Це правильно і щодо групової ідентичності.

Ідеологічні знання і цінності організують, регулюють, спрямовують та інтегрують діяльність людей у духовній, політичній, економічній, соціальній і сімейно-побутовій сферах життя суспільства, поєднують країни з однотиповою ідеологією в цивілізації, спрямовують взаємодії між регіонами цивілізацій, забезпечують цілісність соціосфери в цілому. Ідеологічна влада наказує і керує діяльністю індивідів, а також координує і спрямовує діяльність державних, політичних, економічних форм влади суспільства. Ідеологічні організації розробляють і впроваджують у свідомість особистостей ідеологічне вчення, контролюють діяльність соціальних сфер у розвитку різних галузей влади в суспільстві. Ідеологічна структура, таким чином, є визначальною силою розвитку і функціонування всіх систем соціосфери громадянського суспільства.

Виступаючи одним з базових соціальних інститутів, ідеологія в умовах стабільно діючої соціальної системи є основою суспільної інтеграції і консенсусу, а в умовах суспільства, що трансформується, – однією з визначальних детермінант напрямку і характеру транзиту. При цьому якщо в стабільних суспільствах демократичної орієнтації вплив ідеології на суспільну свідомість слабшає, то в державах, які переживають процес модернізації або вибору шляхів подальшого розвитку, ці засоби духовної мобілізації відіграють зростаючу роль. Подібна ситуація властива, зокрема, і сучасній Україні.

Однією з характерних рис сучасності, епохи постмодерну, стає функціонування засобів масової інформації, особливо їх електронних різновидів. Інколи в літературі, присвяченій проблемі модернізації суспільного життя, зустрічається теза, згідно з якою процес модернізації, особливо в індустріально розвинених країнах, призводить до цілковитого усунення ідеології з суспільного життя – теза «кінця ідеології». Усе це відбувається завдяки становленню сучасних електронних ЗМІ [11]. Світовий і український досвід засвідчують, що процес модернізації з властивим йому підвищенням ролі науки і новітніх технологій у суспільному житті з необхідністю призводить до послаблення світоглядного і нормативного компонентів ідеології, але не легітимного й ідентичнісного. Навпаки, значення двох останніх аспектів може навіть підсилюватися. Це відбувається насамперед завдяки тому, що сам процес модернізації пов'язаний з розвитком електронних засобів масової комунікації, що впливають на суспільні традиції – форми функціонування і збереження базових цінностей. У загальному випадку, як відомо, розвиток радіо і телебачення призводить до того, що традиції змінюються як мінімум із трьох сторін: вони деритуалізуються, деперсоналізуються і делокалізуються. Електронні засоби масової інформації здатні додати тим або іншим локальним обрядам і традиціям загальнонаціонального характеру.Саме з цією обставиною пов'язаний новий ступінь у розвитку національної культури в епоху рефлексивної модернізації. Національні традиції та обряди поступово стають усе більш загальними й одночасно однаковими. Різко зменшується ступінь їхньої розмаїтості. Вони значною мірою уніфікуються і деперсоналізуються, набуваючи загального характеру.

Тому для пояснення різкого росту націоналізму в сучасному світі й особливо в посткомуністичних країнах Східної Європи недостатньо брати до уваги бажання індивіда втекти від динамізму сучасного життя, його реакцію на науково-технологічний прогрес. Це явище викликане не тільки і не стільки діяльністю політичних еліт, скільки прагненням до знаходження нової соціальної ідентичності замість утраченої піонерської, комсомольської, комуністичної, радян-

ської тощо. Йдеться, таким чином, не про містичне «повернення до коренів», не просто про життя в національному або релігійному міфах, не про просту гальванізацію історичної пам'яті. Розглянуті процеси пов'язані зі свідомо конструйованою новою соціальною ідентичністю, знаходженням нових базових цінностей, з конструюванням, свідомою реконструкцією нових традицій і обрядів, що часто лише нагадують, але не копіюють старі.

З цією функцією пов'язані й дві інші соціальні функції суспільної ідеології. По-перше, ідеологія прагне утримати, закріпити індивідів на їх історично певних щаблях у суспільстві. Вона адаптує людей до крайнощів соціального життя і необхідна для формування, трансформації і «теоретичного озброєння» індивідів відповідно до суспільних потреб. По-друге, ідеологія необхідна в силу надзвичайної складності суспільного життя, його хаотичності, заплутаності і непрозорості окремих соціальних механізмів. У всій своїй повноті і складності ці механізми зрозумілі тільки теоретикові-професіоналові. Звичайних же, рядових індивідів ідеологія озброює «картами» соціальної реальності, дозволяючи розібратися в загальних рисах у хитросплетіннях суспільного життя. Пересічні, рядові громадяни, у принципі, можуть розібратися в цих складних механізмах, але чисто практичні завдання виживання і здобування засобів існування, «заробляння собі на життя» утримують них від цього. Тому рядові громадяни мають потребу в надзвичайно спрощеному, згрубілому образі соціальної реальності, доступному повсякденній свідомості.

Ідеологія пристосовує індивідів до виконання ними їхніх соціальних обов'язків за рахунок забезпечення ідеальної моделі всієї соціальної тотальності, відповідно схематизовананої і препарованої для цих цілей. Оскільки така модель символічна і гранично спрощена, вона може послужити основою їх практичних дій.

Послаблення нормативної функції ідеології пов'язане в епоху модернізації з неминучою значною соціальною стратифікацією суспільства, з виходом на арену соціально-політичної діяльності нових груп і соціальних верств зі своїми власними нормами діяльності й поведінки. У результаті – виникнення соціальних конфліктів, з яких найбільш руйнівними для суспільства можуть виявитися конфлікти етнополітичні. Тому актуальною соціальною функцією ідеології є не тільки узгодження безлічі стихійно виникаючих норм і цінностей, а й теоретичне обґрунтування цього синтезу [6].

Ідеологічний хаос формує хаотичну свідомість, поглинає і розчиняє у собі значеннєві, нормативні й ціннісні структури. У тій частині «суб'єктивного простору індивідуального духу, де повинні твердо посісти своє місце структури смислів, норм і цінностей, наступає темрява. Там, де повинні бути присутніми різноманітні ієрархії соціальних приписів, раціональності ясних імперативів, очевидності чітких смислів, панує хаос ірраціонального. В його сумбурній непросвітленості перевертаються смисли і розпадаються норми, здійснюється безпорядне бродіння, відбуваються дивні зміщення, що уражають своєю неодухотвореною абсурдністю» [1].

У подібних умовах починається обвальне, лавиноподібне руйнування існуючих соціокультурних структур громадянського суспільства – релігійних і виховних інститутів, сімейних зв'язків, моральних і правових норм. Розпадаються практичні й духовні «обручі», що пов'язують людей протягом століть у різномасштабні спільності. Слабшають і втрачають свою нормативно-регулятивну силу правові імперативи, зростає число людей, що випадають з поля їхньої дії.

Проблема ускладнюється відсутністю в сучасному українському посттоталітарному суспільстві «великої теорії», «великої ідеї». Раніше її роль виконувала комуністична ідеологія. Остання задавала стандарти для уніфікації суспільних цінностей і норм поведінки за рахунок вказівки на «об'єктивні закони суспільного розвитку». Ці закони зумовлювали єдині, загальні і соціально значущі ідеали, що забезпечували просування до універсальної мети. У більш-менш соціально однорідному суспільстві ця мета задавала єдині стандарти для оцінки кожного соціального явища, «критерії суспільного прогресу». Кожен процес розглядався як «прогресивний» або «регресивний» залежно від того, наближав він або віддаляв «світле майбутнє».

Тому в цій ситуації визначальну роль можуть зіграти засоби масової інформації й організуюча їхню діяльність державна ідеологія. Останні можуть відіграти значну роль у створенні умов для суспільного діалогу. Результатом їхніх спільних зусиль можуть стати вироблення суспільного консенсусу і знаходження спільних точок дотику, спільних цінностей і ціннісних орієнтацій між різними групами і верствами, котрі ще не піднялися до усвідомлення своїх власних інтересів і не інституціалізувались у партії й організовані соціально-політичні рухи.

У цій ситуації зростає роль демократичних інститутів, що створюють умови для досягнення розумних компромісів між представниками різних соціальних груп, національних культур і релігійних конфесій. Щоправда, ці інститути, зокрема парламенти, можуть ефективно функціонувати тільки за умови існування розвинених політичних партій або масових громадських рухів, що відображають цінності, норми й інтереси широких верств населення. Саме в цьому

випадку консенсус «нагорі» – на рівні представників – може привести до широкої суспільної згоди «внизу». Але на практиці в країнах наздоганяючої модернізації і, зокрема, в Україні (як і в інших країнах Східної Європи) подібні партії та суспільні рухи часто відсутні.

Оскільки ідеологічний простір сучасної України характеризується діаметрально протилежними ціннісними орієнтаціями, а також різними ракурсами і характером відображення суспільно-перехідних процесів, існує небезпека легітимації соціально неусталених, нестійких і незрілих ідеологічних парадигм, що не тільки не наближають наше суспільство до його соціальної і політичної консолідації, а й підсилять суспільний розбрід на найбільш глибинному його рівні. З метою попередження цієї ситуації світоглядно-ціннісні орієнтації суб'єктів ідеологічних відносин повинні не тільки відповідати глобальній меті суспільного розвитку, а й бути співзвучні ментальній і національній складовій суспільної свідомості народу.

Посттоталітарний досвід показує, що ідеологія здатна бути не тільки цементом, що скріплює індивідів, які можуть упорядковувати громадське життя, але й детонатором соціального вибуху і фрагментації суспільства на низку уламків різної величини.

В Україні сучасна державна ідеологія не має під собою домінуючих політичних сил, що виробляють відповідну ідеологічну «матерію», не має достатнього зв'язку державних установ з політичними силами, ще не вироблені основні цілі, методи, стратегія державотворення. Як видається, саме брак у нас об'єднавчої національно-державної ідеології є однією з причин розгулу сепаратизму, анархії, войовничого націоналізму та інших деструктивних тенденцій. Її відсутність призвела до штучної ідеологізації функцій регіонального рівня влади, до проблем свободи слова і розвитку інститутів громадянського суспільства, гальмує і духовно-культурний розвиток української нації та національних меншин.

Наша демократія по суті характеру і тимчасового виміру є молодою демократією і з огляду на це – недостатньо зрілою. У такій ситуації згуртувати суспільство і державу може лише ідеологія. При відсутності офіційної державної ідеології особливо важливого значення набуває вироблення суспільної ідеології, тобто позадержавної, яка могла б об'єднати якщо не всіх, то переважну більшість українців навколо спільних цілей, завдань, намітити шляхи і способи їх досягнення. Водночас слід зазначити, що, на відміну від національної ідеології, в Україні уже визначилися основні напрями або складові політичної ідеології.

Політичні ідеології – феномен новочасної європейської історії; вони приходять на зміну міфам і релігії. Саме вони покликані реалізувати новий принцип легітимації влади – принцип народного суверенітету.

Політична ідеологія – це сукупність ідейних поглядів, що виражають та захищають інтереси певної групи або груп населення. Це доктрина, яка обґрунтовує прагнення цієї групи отримати владу та здійснити певні перетворення у країні. За допомогою ідеології політичні сили обґрунтовують свої цілі й обирають засоби їх досягнення. Таким чином, ідеологія створює мотиваційну базу дій та поведінки політичних сил. Але ідеологія іноді може виконувати функцію маскування справжніх інтересів та цілей політичної сили, яка об'єднує певних представників еліти. У цілому різні політичні ідеології виходять із двох полярних світоглядних концепцій – індивідуалізму і колективізму.

У цілому ж загальнодержавними інтересами будь-якої країни повинні бути сукупність усвідомлених і збалансованих потреб суспільства, держави, всього народу в різних сферах діяльності суспільства і держави. Досвід перетворень у перехідних суспільствах свідчить, що однією з найважливіших умов політичної стабільності є розробка довгострокової ідейно-цільової доктрини, якою керуватиметься держава у своїй діяльності. Виступаючи складовою процесу розвитку національної самосвідомості народу, державна ідеологія забезпечує інтеграцію держави і суспільства, цілісність усієї соціальної системи. У свою чергу, необхідною умовою розробки такого типу ідеології є досягнення того мінімального компромісу, який би відображав як згоду основних суспільних груп щодо характеру суспільного устрою і майбутніх перспектив розвитку, так і зняв би гостроту протиріч між «верхами» і «низами», між правлячим прошарком і основною масою населення. Тут особлива роль належить владним структурам, їх здатності виражати інтереси громадян і виконувати взяті перед ними зобов'язання.

Нам необхідно вибудувати свою ідеологічну систему, яка б надавала змісту тим змінам, що відбуваються в суспільстві, пояснювала і схвалювала їх, розкриваючи взаємозв'язок з національними і загальнолюдськими цінностями.

Таким чином, як висновок, за допомогою нової ідеології існуюча багатолика етнокультурна і політична спільність повинна усвідомити себе як український народ, своє місце і роль в історії людства. Таке важливе завдання може виконати не просто ідеологія класу, верстви, а інтегративна ідеологія, котра стала б кодексом згоди «незгодних» в окремостях етносів, соціальних груп, еліт, особистостей і яка виконувала б роль загальнонаціональної ідеології. Така інтегра-

тивна ідеологія буде діючою, якщо об´єднає ідеологічний плюралізм і загальну національно-цивілізаційну ідею.

Бібліографічні посилання:

1. **Бачинин В.А.** Социология: Три курса лекций студентам-юристам./ Владислав Аркадьевич Бачинин – Харьков: Консум, 2003. – 576 с.
2. **Вебер Э. М**. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ: ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. / Эмиль Максимилиан Вебер – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 598. Філософські проблеми науки, освіти та культури доби постмодерну. – Харків-Житомир, 2003. – С. 3-173.
4. **Вильгельм Швебель** – афоризмы, цитаты, высказывания, мысли, фразы, изречения [Електронний ресурс] / Швебель Вильгельм / Режим доступу: slovonevorobei.ru/aforizm/aforizm_19_1.shtml – Кеш.
5. **Липинський В.К** Завдання українською студентства / Вячеслав Казимірович Липинський // Студентський вісник. – Прага, 1926. – Ч. 2. – С.7.
6. **Нугаев Р.М.** Идеология межнационального согласия и становление гражданского общества / Р.М. Нугаев, М.А. Нугаев // Вестник ТИСБИ. – 2002. – Выпуск № 2. – Copyright © 2003 ИТЦ ТИСБИ.
7. **Ортега-и-Гассет *Х.*** Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002.
8. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій. – К.: У «Ай Бі», 2002. – 684
9. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучас-ній Україні / Ф. Рудич, Р. Балабан, Ю. Ганжуров і ін. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
10. **Попова И.М.** Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают / Ирина Михайловна Попова . – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2000. – 219 с.
11. **Соболь О.М.** Постмодерн і майбутнє філософії / Олександр Михайлович Соболь. – К.: Наук. думка, 1997. –187 с.
12. Соціологія: Курс лекцій: Навчальний посібник. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1999. – 512 с.

УДК: 32.327:159.922.4

Л. О. Дорош

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ: СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА

Розглянуто роль стереотипів у спрощеному, схематичному сприйнятті держави Україна. Проаналізовано дослідження та опитування, в яких згадуються стереотипізовані уявлення про Україну. Наголошено на односторонньому, крізь призму старих та нових стереотипів, сприйнятті України, що може бути подолане завдяки промо-кампаніям, що відображають реальні позитивні зміни всередині країни.

Ключові слова: політичний стереотип, політичне маніпулювання, зовнішня політика України.

Рассмотрено роль стереотипов в упрощенном, схематическом восприятии государства Украина. Проанализировано исследования и опроси, в которых упоминаются стереотипные представления об Украине. Подчеркивается одностороннее, сквозь призму старых и новых стереотипов, восприятие Украины, которое можно преодолеть благодаря промокампаниям, которые отображают реальные позитивные изменения внутри страны.

Ключевые слова: политический стереотип, политическое манипулирование, внешняя политика Украины.

It is considered the role of stereotypes at the simplified, schematic perception of the Ukrainian state. It is analyzed the researches and polls in which the stereotyping conceptions about Ukraine were noticed. It is accentuated on the one-sided perception of Ukraine, through old and new stereotypes. Such perception could be overcome by means of promo campaigns, which reflect tangible positive changes inland.

Keywords: political stereotype, political manipulation, foreign policy of Ukraine.

© Л. О. Дорош, 2012

Постановка та актуальність проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими і практичними завданнями. Зовнішньополітичне сприйняття певної держави зумовлюється значною кількістю чинників. Йдеться і про дії органів державної влади (як всередині держави, так і ззовні – для налагодження відносин з міжнародним співтовариством), і про дії суб'єктів економіки (починаючи з ділових візитів і закінчуючи прямими інвестиціями у підприємства держави), і про поведінку пересічних громадян, яка формує уявлення іноземців про державу. Як формулює Г. Лавриненко: «Кожен із нас – посол бренду «Україна» [8].

Сприйняття певної держави (як і особистості чи групи) може мати та часто має стереотипний характер. Мова йде про сукупність емоційно і раціонально сформованих уявлень людей, підставою творення яких є певні ознаки держави, адже при згадці назви певної держави у людини одразу ж вибудовуються асоціації, пов'язані з нею (образ держави), що присутні у власному досвіді людини та чутках, які впливають на їх створення.

Під соціальним стереотипом розуміють невід'ємну частину свідомості (індивідуальної та масової) – стійку сукупність уявлень, яка формується у свідомості людини як на основі її особистого життєвого досвіду, так і під впливом різноманітних джерел інформації. Через призму стереотипу сприймаються реальні предмети, стосунки, події, дійові особи.

Політичний стереотип (від грецьк. stereos – твердий і tipos – відбиток) як різновид соціального стереотипу є одним із феноменів психіки людини, який активно проявляється у політичній практиці. Політичний стереотип розуміють як спрощене, аксіоматичне, схематизоване і емоційно забарвлене уявлення про соціальне, зокрема, політичне явище, у тому числі про того чи іншого суб'єкта політики, що формується в умовах наявності у суспільстві певних упереджених уявлень і дефіциту інформації [10, с.542]. Стереотип формується внаслідок неодноразового емоційного та смислового акцентування свідомості людини на тих чи інших явищах чи подіях, багаторазового їх сприйняття та запам'ятовування.

Загалом стереотип відображає зовнішні, найбільш помітні риси певного явища чи події, а не їх суттєві чи другорядні ознаки. Через такі помітні й поверхові риси формується певна оцінка явища, яка сприймається на віру, бездоказово, тоді як інші позиції стосовно явища, базовані на неповторних і малопомітних рисах, піддаються сумніву. Дуже часто стереотипи виникають у індивідуальній, груповій чи суспільній свідомості не в результаті безпосереднього впливу оточуючої реальності на особистість, а опосередковано – внаслідок сприйняття досвіду, думок, суджень інших людей у процесі соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вперше термін впровадив в обіг політичної соціології і соціальної психології відомий американський учений і публіцист У. Ліппман («Громадська думка», 1922 р.) для позначення упереджених уявлень (навіяних в основному діячами масової культури) про політичних діячів та політичні партії, інші групи, (етнічні, расові, професійні) тощо. Яскраво виражені риси окремих осіб, що належать до якоїсь із цих груп, розглядаються як риси, притаманні кожному представнику цієї групи. Наприклад, представникам владної політичної еліти, Президентові України зокрема, приписують такі риси, як корумпованість, бездіяльність, пасивність, лицемірство, схильність до шкідливих звичок тощо. Стереотип у такому разі захищає цінності, позиції і права людини, є суб'єктивною «картиною» світу «в голові» людини, яка економить свої зусилля під час сприйняття складних соціальних об'єктів.

Теорія У. Ліппмана в подальшому зазнала суттєвих змін. Так, інший американський політолог – Г. Лассуелл зауважив, що політична еліта за допомогою експлуатації політичного стереотипу може забезпечити значне зміцнення державної влади, ефективний вплив на маси [10, с.542]. Така експлуатація досягається шляхом маніпуляції свідомістю, для якої використовують як старі (оперативна маніпуляція свідомістю), так і формують нові (стратегічна маніпуляція) політичні стереотипи.

Основні висновки щодо досліджень у сфері вивчення соціального стереотипу узагальнив американський психолог Генрі Тешфел, стверджуючи, що:

- люди з легкістю характеризують значні людські групи (або соціальні категорії) недиференційованими, упередженими й грубими ознаками;
- категоричні твердження стабільні і довготривалі;
- соціальні стереотипи трансформуються залежно від соціальних, політичних або економічних змін, але надзвичайно повільно;
- соціальні стереотипи стають чіткими, виразними та ворожими в періоди соціального напруження між групами;
- вони засвоюються дітьми дуже рано і використовуються ними задовго до виникнення чітких та ясних уявлень про ті групи, до яких вони належать;
- соціальні стереотипи не становлять великої проблеми тоді, коли у відносинах груп не існує

відкритої ворожнечі, але важко модифікуються та керуються в умовах значної напруженості й конфлікту [4, с.152-153].

Метою даної статті є виявлення стереотипізованих уявлень про Україну, що здійснюють вплив як всередині держави (сприйняття громадянами держави власного «ми»), так і поза її межами при формуванні стійкого образу України на міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу. Стереотипи фахівці зазвичай поділяють на стереотипи поведінки і стереотипи свідомості. Перші – це набір стійких, регулярно повторюваних на практиці характерних рис та особливостей поведінки певної соціокультурної групи, що визначається ціннісно-нормативною системою останньої. Вони перебувають у тісному зв'язку зі стереотипами свідомості. Останні, як правило, віддзеркалюють ідеали, орієнтири та уявлення пануючої ціннісно-нормативної системи і виступають основою для формування стереотипів поведінки. Стереотипи свідомості створюють моделі поведінки, а стереотипи поведінки реалізовують їх на практиці.

До основних форм соціальних стереотипів дослідники відносять:

- стандартні одноманітні способи осмислення і підходи до соціально-політичних явищ;
- стандарти поведінки (канони, норми, ритуали);
- узагальнений образ людини з певної соціальної, етнічної, вікової тощо групи;
- спрощене поняття, що виконує роль орієнтуючого символу [4, с.154].

У сучасній західній політичній науці широкого поширення набув емпіричний підхід, спрямований на визначення орієнтованості політичної свідомості на ті чи інші стереотипи – «ефект ореолу». Його суть полягає в акцентуванні на певній групі якостей, які слугують розпізнавальними ознаками політичного явища, зокрема, суб'єкта політики. Акцентовані характеристики не завжди будуть суттєвими при аналізі суті певного політичного явища (групи, партії, особистості), проте у стереотипізованій політичній свідомості вони будуть відображатись як основні при його сприйнятті.

Вищесказане дає змогу розглядати і аналізувати стереотипізоване бачення образу держави Україна. Зокрема, в опитуванні, проведеному тижневиком «Коментарі», наводиться 20 людей, об'єктів і предметів, з якими у світі асоціюється Україна (респондентами виступали іноземці, що не перебувають на дипломатичній службі, але через рід занять і професії знайомі з українськими реаліями) [1, с.5]:

Місце	Українські бренди
1	Чорнобиль
2	Брати-боксери Віталій і Володимир Клички
3	Краса українок
4	Чорноморське місто Одеса і Крим
5	Горілка, борщ, сало, котлета по-київськи й інші спеціалітети української кухні
6	Футбольний клуб «Динамо» (Київ)
7	Президент України Віктор Янукович
8	Екс-прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко і її коса
9	Софійський собор, Києво-Печерська лавра й інші пам'ятки часів Київської Русі
10	Шаровари, вишиванка, жіночий вінок та інші елементи українського одягу
11	Середньовічний Львів і українські Карпати
12	Хрещатик і Майдан Незалежності в Києві
13	Футбольний клуб «Шахтар»
14	Екс-президенти України – Леонід Кравчук, Леонід Кучма і Віктор Ющенко
15	Письменник Тарас Шевченко
16	Степан Бандера і ОУН-УПА
17	Письменник Микола Гоголь
18	Богдан Хмельницький, інші українські гетьмани та козаки
19	Бандура, трембіта й інші українські народні інструменти
20	Керівники СРСР – Микита Хрущов і Леонід Брежнєв

На думку експертів, дане опитування дає уявлення про самих респондентів. Так, громадяни держав-сусідів виставляли Тарасові Шевченку та Миколі Гоголю вищі бали, ніж вихідці з «далекого зарубіжжя». Водночас ці письменники разом з іншими персонажами української історії (від козаків до генсеків) як тим, так і іншим малоцікаві. Трохи вищими є позиції колишніх «перших осіб» України, що пояснюється експертами періодичністю їх появи в інформаційному просторі. Цікавим є той факт, що нинішні політичні опоненти – Президент України В. Янукович та екс-прем'єр-міністр Ю. Тимошенко не ввійшли до п'ятірки українських брендів.

На третьому місці рейтингу опинилась краса українських жінок. Поява цього пункту обґрунтовується експертами недоречним президентським компліментом українкам. На другому місці опинились брати Клички, що засвідчує їх заслуги у персоніфікованому просуванні та популяризації іміджу країни. Втім, тут виникає питання, чи продовжить працювати ця схема після виходу братів з великого боксу.

На думку експертів, найбільш впізнаваним на планеті українським брендом, як і раніше, залишається Чорнобиль. Йдеться про те, що за 20 років незалежності Україна не зуміла створити потужної позитивної противаги «чорнобильському синдрому». Втім, цілком ймовірно, що цього і не потрібно робити: досить залишити лише модус цього бренду і масштабно використати його позитивні сторони [1, с.5].

Засвідчує стереотипізоване сприйняття образу України й рейтинг 20 найгучніших подій, що прославили Україну. На думку експертів, людство, що «підсіло на голку» шоу-бізнесу, найвище цінує видовище. Саме цим пояснюється те, що найбільш резонансні події пов'язані з діями мас: політичними маніфестаціями і футболом. Абсолютним чемпіоном серед перших стала Помаранчева революція, за нею йде здобуття права на проведення чемпіонату Європи з футболу. Ці події випередили за значущістю Акт проголошення незалежності. Високе місце займає й позиція про трудову міграцію українців до країн Європи й Америки впродовж останніх 20 років, де вони працюють на малооплачуваних роботах. Втім, у цих країнах про українців склалися зовсім інші стереотипи: серед притаманних їм рис відзначають працьовитість, гостинність та гідність. Хоча ще декілька років тому у них про Україну говорили або погано, або ніяк, згадуючи про наслідки Чорнобиля, нелегальну міграцію і українських повій. Цікавим є факт, що до подій, які прославили Україну, віднесено газові конфлікти з Росією [2, с. 3].

Інші стереотипізовані уявлення про Україну подав Янко Цвєтков, ілюстратор і дизайнер болгарського походження, який проживає нині у Лондоні.

У 2009 році він розробив сім карт, які поділяють планету згідно з поширенням різних стереотипів. Вони відображають, якою Україна постає перед очима інших народів. Серед варіантів були такі:

- громадяни ЄС вбачають в українцях газових злодіїв;
- американці все ще відносять Україну до комуністичного табору;
- німці називають Україну землею транзитного газу;
- росіянам «кортить» повернути Україну назад у світле майбутнє, тому вони бачать її як південну Росію;
- французи при назві України задають питання: «Хіба це не в Росії?»;
- поляки називають споконвічні українські землі своїми колишніми колоніями;
- італійці знають лише про наших українських дівчат з «косою на голові»;
- болгари шанують Україну як свою прабатьківщину;
- британці, потрапивши в Україну, вигукують: «Що це за чудернацька країна?» [9].

Під час опитування, що проводилося в грудні 2010 року в п'яти провідних державах ЄС – Німеччині, Іспанії, Франції, Великобританії, Італії з метою сформувати основу стратегії розвитку бренду «Україна» на основі складових, що впливають на імідж України, було визначено, що загалом в очах іноземців Україна за рахунок культурно-історичної спадщини, сільського туризму та природних заповідників виступає туристично-привабливою країною. Іноземці дотримуються думки, що Україна – це аграрна країна з релігійним населенням. Меншість опитаних вважають її європейською державою. Також велика частина опитаних сприймають Україну як недостатньо безпечну для відвідання та перебування країну.

Рівень обізнаності іноземців з українськими традиційними та сучасними культурою і мистецтвом також виявився досить низьким. У цьому контексті Україна в їхньому уявленні асоціюється здебільшого з писанками. На думку іноземців, в Україні відсутні якісне медичне обслуговування, а також сучасна індустрія моди. Через складності ведення бізнесу наша держава є інвестиційно-привабливою лише для кожного четвертого опитаного [6].

Серед п'яти розвинутих західноєвропейських країн про Україну та її громадян найменше знають у Франції, а найбільше – в Італії. Найбільш поінформованими про Україну є люди віком 21 – 40 років, тобто молодь та люди середнього віку. Щодо стереотипів у сприйнятті українців, то їх вважають більшою мірою гостинними та працьовитими, аніж креативними та надійними.

В іншому дослідженні сприйняття України і її громадян іноземцями, проведеному Міжнародною соціологічною асоціацією в державах ЄС і США, вказано, що українців сприймають як людей веселих (27%), освічених (16%), добрих (15%), водночас, країну, де вони живуть, вважають нестабільною, кризовою та корумпованою (62%) [7]. Вимальовується образ невдах, яких кидає з однієї кризи в іншу. У громадян західних держав це викликає жалість, у ділової та політичної еліти – роздратування, що, зрештою, не творить кращого образу держави. На думку іноземців, загрозами, що відокремлюють Україну від демократичного ідеалу, є: політична та економічна нестабільність (43% опитаних), корумпованість державного апарату (22%), неякісний менеджмент (23%), відсутність правової культури (12%).

Експерти стверджують, що в іноземних ЗМІ існує емоційний негативний стереотип про Україну. Коли вони чують про Україну, то не чекають хороших новин, а як тільки чують щось

хороше, то не вважають за потрібне ставити це в ефір чи писати про це. А от якщо якийсь негатив, то все дадуть [3].

На думку Д. Богуна, інформаційна кампанія, яку Україна проводила до ЄВРО-2012, була провальною: у січні 2011 року, згідно з моніторингом ЗМІ, 62% інформації про Україну в іноземній пресі була негативною, 25% – нейтральною, 13% – позитивною. До травня 2012 року, тобто після «посадки» Тимошенко, вже було не 300 повідомлень, а дві тисячі, з них 82% – негативу. Особливо ситуацію розпалювала ситуація з Ю. Тимошенко, відстрілом собак, заяви британської преси щодо расизму і гомофобії [3].

Таким чином, сьогодні потрібно долати як погану репутацію країни, так і її відсутність взагалі, що має стати вкрай важливим елементом курсу державної зовнішньої політики та засобом формування іміджу країни, економіка і населення якої прагнуть бути конкурентоспроможними на глобальній арені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, стереотип є емоційно забарвленим образом, що акумулює в собі соціальний і психологічний досвід спілкування та взаємин індивідів. Як прояв феномена стереотипізації можна розглядати «ефект першого враження» та «ефект новизни». Так, при формуванні першого враження про незнайому людину (у нашому випадку – країну) велику роль відіграє сформована раніше установка. Остання розглядається як психологічна готовність особи сприймати інше з огляду на власні індивідуальні особливості, досвід, інтереси, ставлення до життя тощо. Ефект новизни відображає значимість *порядку* подання інформації для формування певного уявлення, адже при сприйнятті незнайомого інформація, що надійшла першою, є вирішальною у створенні образу.

Стереотипи є умовними «ярликами», які «наклеюються» на людей та явища і через це дозволяють експлуатувати існуючі у масовій свідомості образи. Окрім цього, стереотип є частиною механізму психологічного самозахисту людини, адже дозволяє економити час та енергію, пришвидшити реакцію на зміни у зовнішньому світі, приймати рішення у ситуації граничного дефіциту інформації, зберегти емоційні сили, захистити цінності тієї групи, до якої належить людина. Активізація стереотипів також сприяє пробудженню у людей почуття спільності. У цьому плані, як стверджують дослідники, соціальний стереотип відіграє певну позитивну роль. З іншого боку, маніпулюючи стереотипами окремих людей (груп) за умови замовчування або перекручування певної інформації, апеляції до глибинних бажань людей, звернення до звичних штампів, понять, забобонів, можна сформувати стійкі погляди, які визначатимуть необхідне маніпулятору ставлення до окремих явищ, ідей, людей та предметів.

Таким чином, використання стереотипів веде до спрощеного, схематичного сприйняття світу, відмови від аналізу подій та явищ, їх критичного сприйняття, самостійного мислення. Стереотипи викликають неадекватні емоційні реакції та дії, ускладнюють застосування творчих підходів під час вирішення важливих суспільних проблем, стимулюють виникнення і закріплення упередженого ставлення, формування настроїв неприязні до нововведень, провокують загострення конфліктів – соціальних, етнічних, вікових, гендерних тощо.

Даний факт підтверджує така фраза Р. Чалдіні: «Напружений ритм сучасного життя часто не дозволяє нам ухвалювати цілком осмислені рішення навіть з багатьох важливих для нас питань. Інколи питання бувають такими складними, час – таким обмеженим, відволікаючі моменти – такими настирливими, емоційне збудження – таким сильним, розумова напруга – такою високою, що ми виявляємося не в змозі бути уважними і діяти обдумано. Важливе питання чи ні, ми змушені мислити стереотипно» [11].

Дослідники стверджують, що від того, яким чином сформований і як просувається на зовнішньому ринку імідж, чималою мірою залежить становлення відносин цієї держави з іншими й перспективи її економічного розвитку. Образ держави – це база, що визначає, яку репутацію має держава у свідомості своїх громадян і глобальної аудиторії в результаті тих або інших акцій її суб'єктів, що взаємодіють із зовнішнім середовищем. Перш ніж починати будувати плани щодо підкорення глобального інформаційного простору, Україні необхідно визначитись, які саме уявлення про себе вона хоче сформувати, створити у свідомості міжнародної громадськості адекватну (а не стереотипізовану. – Авт.) картину української дійсності [8].

Щодо наявного уявлення про Україну висновком може були лише те, що її в Європі не знають, а держави-сусіди і далі плекають претензії (територіальні та інші) до нашої держави. Результатом численних опитувань та розробок, у тому числі у рамках планів МЗС України, є спроба створення ще одного, зрештою також стереотипізованого, образу держави, яка є відкритою до людства. Ця відкритість, стверджують представники влади, забезпечить зворотний зв'язок і надходження в Україну інформації, ресурсів, капіталу, визначить її внутрішню політику і зовнішні контакти. Відкритість уособлює бажання, а головне – вміння

поділитися власним досвідом, готовність до співпраці у вирішенні наріжних проблем сучасності. Своєю відкритістю Україна заявляє про себе як про привабливий і перспективний туристичний напрямок. Завдяки відкритості, гостинності і толерантності Україна позиціонує себе як активного учасника глобального соціокультурного процесу. Україна відкривається людству, а людство – відкривається Україні [5].

Таким чином, зміна стереотипізованого уявлення про Україну можлива завдяки сильним промо-кампаніям. Втім, не підкріплені реальними внутрішніми змінами в країні ці рекламні та PR-заходи можуть завдати їй чималої шкоди. Прикро, що нас загалом бачать однобоко, крізь призму старих та нових стереотипів. Україні потрібно сформулювати прозору та зрозумілу (відкриту – у розумінні державних органів. – Авт.) інформаційну основу за допомогою PR-активності, яка, втім, не повинна вступати в протиріччя з досвідом, який дістане в Україні іноземний громадянин (турист, бізнесмен, державний службовець).

Бібліографічні посилання:

1. 20 людей, об'єктів і предметів, з якими в світі асоціюється Україна // Коментарі. – 19 серпня – 1 вересня 2011 р. – №32.

2. 20 найгучніших подій, що прославили Україну // Коментарі. – 19 серпня – 1 вересня 2011 р. – №32.

3. **Богуш Д. В** ЄС існує стереотип України – тут все погано і нічого хорошого бути не може [Електронний ресурс] / Д. Богуш. – Режим доступу до джерела: http://www.unn.com.ua/ua/exclusive/780305-d.-bogush:-v-es-isnue-stereotip-ukrayini---tut-vse-pogano-i-nichogo-horoshogo-buti-ne-mogee/

4. **Бойко О. Д.** Анатомія політичного маніпулювання: Навч. посібн. / Олександр Бойко. – Ніжин: ДС «Міланік», 2007. – 223 с.

5. Бренд «Україна». Позиціонування української держави за кордоном. Brand book presentation – Presentation Transcript [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.slideshare.net/SprytkoUa/brand-book-presentation.

6. Дослідження сприйняття України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://brandukraine.org/k/

7. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/30.pdf.

8. **Лавриненко Г.** Формування міжнародного іміджу України в Західному світі (на прикладі Польщі) [Електронний ресурс] / Ганна Лавриненко. – Режим доступу до джерела:http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=86424

9. Україна очима європейців [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://vitalik-gor.livejournal.com/2756.html.

10. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. [та ін.]. – К.: Знання України, 2002.

11. **Чалдини Р.** Психология влияния [Електронний ресурс] / Роберт Чалдини. – Режим доступу до джерела: http://www.alleng.ru/d/psy/psy019.htm.

УДК 321.01:17(477)

В. С. Даценко

ЕТИКА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В. ЛИПИНСЬКОГО: ПРОБЛЕМА ЗАСАД І СУТНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ МОРАЛІ

Обговорено проблеми автономності – гетерономності, універсальності – плюралістичності моралі в етичній системі В.Липинського, віднесення його етики до деонтологічного або консеквенціалістського типу. Робиться висновок про орієнтацію його етики на надприродний сенс національно-державного буття.

Ключові слова: мораль, етика, автономія, гетерономія, універсальна мораль, деонтологія, консеквенціалізм.

Обсуждены проблемы автономности – гетерономности, универсальности – плюралистичности морали в этической системе В.Липинского, отнесения его этики к деонтологическому или консеквенциалистскому типу. Делается вывод об ориентации его этики на сверхъестественный смысл национально-государственного бытия.

Ключевые слова: мораль, этика, автономия, гетерономия, универсальная мораль,

© В. С. Даценко, 2012

деонтология, консеквенциализм.

The problems of autonomy – heteronomy, universality – plurality of morality in V. Lypypnsky's ethical system are discussed as well as its attributing to deontological or consequentialist type . The conclusion is made about his ethics orientation on supernatural sense of the nation-state being.

Keywords: morality, ethics, autonomy, heteronomy, universal morality, deontology, consequentialism.

Обговорюючи загальні, філософські питання політичного життя і державотворення в Україні, не можна не звертатись до постаті класика української політичної думки В. Липинського. Він – один з найбільш оригінальних українських політичних мислителів, його концепція української державності вражає своєю цілісністю, послідовністю, дійсно філософським обґрунтуванням. Незважаючи на визнану більшістю сучасних дослідників утопічність практичних пропозицій В.Липинського, його теоретичні засади і думки з багатьох конкретних питань зберігають наукове значення і потребують серйозного аналізу.

Це стосується не в останню чергу питань політичної моралі, вкрай актуальних для політичного українського сьогодення. Як і всі консервативні мислителі, В. Липинський був моралістом у політиці, тобто не бачив політичного життя без моральних чинників. Визначальне місце моралі в концепції державотворення українського мислителя в цілому не викликає заперечень або навіть сумніву. Встановлення цього факту належить Д. Чижевському [14], який зробив декілька суттєвих спостережень щодо етичних поглядів В. Липинського. Зокрема, він констатував зв'язок моралі у творах В. Липинського з релігією, його моральний активізм (або «містичний волюнтаризм», за виразом Д. Чижевського [14, с.34]), дуалізм моральних і матеріальних чинників у суспільному процесі.

У численних сучасних творах (особливо останніх двох десятиріч), присвячених концепції державотворення В. Липинського, визнання морального чинника стало загальним місцем. Окремі аспекти політичної моралі також привертають увагу дослідників. Зокрема, розглядається роль морального авторитету в державі [9], [8], [11], зв'язок поняття моралі з концепцією аристократії [3], [5], [13], з особливостями консерватизму В. Липинського [10], [4], [1], з його баченням відношень держави і церкви [15], [2], протиставляється етичний фундаменталізм В. Липинського і політичний аморалізм Д. Донцова [12].

Попри все це, можна стверджувати, що етична концепція В.Липинського ще не стала предметом окремого цілісного розгляду. Звичайно, ця тема є надто широкою, щоб її охопити одною статтею. Для початку слід визнати, що існує потреба знайти загальні принципи і підходи, на яких базував свої етичні погляди В. Липинський. Низка очевидних питань виявляє цю потребу. Чому, зокрема, український мислитель надавав особливої ролі моральному авторитету у політичній боротьбі? Чому пов'язував мораль з аристократією? Чому саме такі особливості консервативного мислення проявились у творах В. Липинського?

Відповіді на ці питання повертають нас до проблеми джерел і онтологічного статусу моралі – тобто до одної з фундаментальних проблем етики. З часів Канта у європейській етичній думці прийнято обговорювати у цьому зв'язку питання автономності або гетерономності моралі. Поряд з цим питанням йде розрізнення етичних теорій на деонтологічні і консеквенціалістські. Природно, що у заданій цими питаннями парадигматичній структурі варто провести аналіз й оцінку етики державотворення В. Липинського.

Саме такий аналіз з виявленням можливості віднесення поглядів В.Липинського до того чи іншого напряму є метою нашої статті. Перш за все стоїть завдання виявити бачення В.Липинським специфіки самої моралі, її засад і способів формування у людській свідомості й поведінці. Крім цього, має бути розглянуте функціонування моралі в суспільстві, її місце у відношеннях між соціальними групами й особистостями в етиці В. Липинського. Нарешті, аналізу має бути піддана роль моралі у політичній боротьбі, політичних рухах і процесах, її положення у системі цілей і засобів політичної діяльності.

Сутність моралі залежить від її джерел, від того, завдяки чому утворюється мораль. Варіантів тут небагато, джерелами моралі можуть бути або потреби суспільства й умови соціального життя, або природа людини, її розум, її життєвий досвід, або ж надлюдські чинники – космічний порядок чи воля Божа. Автономною, у цьому контексті, можна назвати мораль, не залежну від того, що її утворює. Гетерономною, відповідно, – залежну від своїх джерел. Іншими словами, автономна мораль є такою, зміст і закони якої зумовлені лише її сутністю і не залежать від будь-яких позаморальних чинників.

Зрозуміло, що автономна мораль є універсальною, однаковою для всіх і у всіх ситуаціях, адже

сутність моралі є тотожною самій собі. Гетерономна мораль, навпаки, може бути дуже різною, оскільки залежить від мінливих і неоднорідних чинників. Зрозуміло також, що мораль є або автономною, або гетерономною, але не тою й іншою одночасно. Важливо відзначити, у контексті нашої теми, що автономність моралі може бути як абсолютною, так і відносною. Абсолютна автономія – це незалежність від усіх поза-моральних чинників, відносна – від деяких. Для нас особливо важливою буде саме відносна автономія моралі, конкретніше, її залежність або незалежність від соціальних умов, від національно-культурних та історичних чинників, від конкретного досвіду індивідів і соціальних груп. Питання про таку автономію є важливим насамперед для політичної моралі. З іншого боку, така автономія збігається частково з абсолютною, оскільки мораль, залежна лише від поза-соціальних чинників, мораль, наприклад, релігійна або раціоналістична, здебільшого сприймається як універсальна. Моральний же плюралізм пов'язується майже виключно з поняттям соціально зумовленої гетерономної моралі.

Саме у визначеному нами аспекті протиставлення автономної та гетерономної моралі цікавими є етичні погляди В. Липинського.

З проблемою автономії моралі пов'язана цілком інша, на перший погляд, проблема розрізнення деонтологічної та консеквенціоналістської етики. Перша сутністю моралі вважає слідування обов'язкам; мораль, з цієї точки зору, є системою норм поведінки, а її критерієм є неухильне виконання цих норм, незважаючи на наслідки моральних дій людини. Друга саме наслідки дій і намірів вважає мірою моралі, яка, таким чином, постає як система цінностей на чолі з цінністю добра. Прикладом деонтологізму є етика Канта, прикладом консеквенціоналізму – утилітаризм з його знаменитим гаслом прагнення до найбільшого щастя для найбільшої кількості людей (Дж. Стюарт Міль).

Деонтологічна етика швидше поєднується з концепцією автономної й універсальної моралі. Це природно, бо обов'язок легше уявити собі незалежним від життєвих обставин. Консеквенціоналістська ж етика добре пасує прибічникам гетерономної й плюралістичної моралі, зважаючи на те, що наслідки людських дій набагато важче піддаються кодифікації, а їх оцінки, як і системи цінностей, що лежать в основі цих оцінок, легко виводяться з історично-культурно-національних особливостей конкретного суспільства або соціальної групи. Зрозуміло, що зв'язок цих двох альтернативних поглядів на мораль не є прямим, деонтологізм не виключає цілком гетерономності і плюралізму моралі, консеквенціоналізм – її автономності й універсалізму. А тому можливі різні варіанти поєднання названих принципів, які призводять до певних більш тонких відмінностей, до нюансів в етичних вченнях.

Саме такі нюанси нам і треба тепер встановити, аналізуючи висловлювання В. Липинського щодо моралі у державотворчому процесі.

Звідки постає мораль, яка дає людям правила спільного життя, для В. Липинського цілком зрозуміло. «Рішаючу ролю в виробленню законних норм відіграє релігія, яка власне загальні і всіх обов'язуючі поняття моралі дає, своєю церковною організацією їх чистоту та ясність зберігає і відповідно до них обмежує і організує людські інстинкти та упорядковує людські думки, витворюючи той лад в хотіннях, ту єдність в думанню і ту організованість в ділах, що в життю політичнім зветься державою, а в життю духовнім культурою» [7, с.27]. Від цього визнання релігії джерелом моралі В. Липинський ніде не відступає. Найзагальніший, найголовніший сенс суспільного життя полягає у наближенні до Бога. «Щоб жити, людськість мусить в тім або іншім місті все «вежу вавилонську» до Бога будувати. В цій сфері у людей вільної волі немає». [6, с.206].

Очевидно, що завдання, які випливають з релігії, для людей мають бути вищими за ті, які випливають з природних потреб суспільства (зрозуміло, якщо вони не збігаються). Не освячені релігією соціальні потреби й прагнення, такі як бажання здобичі у «орди войовничих грабіжників кочівників» [6, с.262], не призводять до політичної моральності – «бродячий поодинці серед осілого громадянства звироднілий кочівник не має ніякої моралі» [6, с.XXIII].

Чи можна зробити висновок, що мораль у В. Липинського є автономною щодо історичних особливостей суспільства, щодо досвіду суспільного життя і політичної боротьби окремих індивідів? Доводиться визнати, що ні, адже у багатьох місцях В. Липинський розглядає мораль як знаряддя політичної активності, як засіб досягнення соціальних цілей. У системі чинників суспільного розвитку В. Липинський віддає важливе, але посереднє місце моралі. «Чим складніша машина, чим вища техніка матеріального життя, тим більшої громадської орґанізованості вимагає вона від тієї нації, що нею володіє і її для себе використовує. Іншими словами: для творення кращих умов матеріального існування, для творення вищої техніки нація мусить творити в собі вищі форми громадського об'єднання і вищу громадську мораль. Вища ступінь наближення до Бога, більша любов до Нього, потрібні нації для використовування тієї техніки і тих машин, котрі Бог – Вічний Творець – дозволив даній нації для свого розвитку видумати і сотворити» [6, с.197]. Як бачимо, навіть наближення до Бога, яке б, здавалося, має бути кінцевою метою моралі, постає у цьому

контексті лише як засіб стимулювання громадського прогресу.

І в політичному житті мораль у В. Липинського часто, як здається, має значення лише засобу ефективного державотворення. «Народи, – стверджує він, – чи якісь інші соціальні групи в періоди творення своїх організацій інтересуються звичайно двома речами: оружжам і практикою, а не теорією віри. Оружжам, як обороною і панцирем для тіла і практикою віри – моралі, а не теософією – як обороною і панцирем для духа» [6, с.123]. Мораль тут, очевидно, бачиться в її інструментальній якості – як «панцир духа». Зрозуміло, що вона цілком підпорядкована своїй соціальній функції, яка, зазначимо, у різних історичних обставинах може вимагати різної моралі.

Ось така послідовність засобів і цілей вимальовується у політичній концепції В. Липинського: «Держави не може бути без завоювання влади. Завоювання влади не може бути без ідеалістичного пориву, який морально піддержує войовників в їх боротьбі за владу, дає їм ублагороднююче почуття творення великого і справедливого діла, і морально оправдує їх боротьбу за владу в очах тих народних мас, серед яких оце завоювання, оце здобування собі держави, відбувається» [6, с.464]. Метою у цій цілераціональній (як сказав би М. Вебер) системі є держава, засобом, без якого вона не здійсниться, постає ідеалістичний порив, підґрунтям якого виявляється мораль. Мораль, отже, має бути спрямована на свою мету, тобто на творення держави.

Можна в такому разі припустити, що різні держави вимагають різних типів моралі. Хіба не це має на увазі В. Липинський, говорячи, що «вавилонську вежу до Бога» кожна нація будує сама, «і що саме сотворить дана нація – це залежить од вільної волі оцих організованих громад: націй. Це залежить од їхньої, ніким і нічим наперед не окресленої національної громадської моралі. Кожна нація може для своєї праці творити власні поняття про добро і зло громадського життя, свою власну громадську мораль. І в своєму житті вільно їй творити зло, або творити добро, творити такі чи інші, на тій чи іншій громадській моралі побудовані, для існування даної нації та її оборони од сусідів… форми громадської організації» [6, с.206-207]? Визнання «національної моралі», «власної громадської моралі», «власних понять про добро і зло» – чи це не свідчення морального плюралізму, заперечення універсальності моралі?

Але ж, з іншого боку, якщо В. Липинський визнає джерелом моралі релігію, він мусить визнати й те, що релігія (принаймні – одна й та сама релігія) дає єдині, ситуативно незмінні закони моралі. Зазначимо, що у багатьох випадках В. Липинський говорить про мораль та її закони, не посилаючись на носіїв цієї моралі, не говорячи, чию мораль він має на увазі, отже, визнаючи, за контекстом, єдину мораль. Говорить він і про єдину релігію, «яка дала і активним і пасивним елементам одні закони моралі» [6, с.296].

Таким чином, ми маємо суперечливі твердження, які начебто свідчать про суперечливість думок В. Липинського щодо автономності й універсальності моралі. Втім, таке враження насправді є позірним. Більш уважний аналіз висловлювань В.Липинського переконує в цілісності і фундаментальній несуперечливості його етики державотворення.

Перш за все треба сказати, що мораль у В. Липинського є гетерономною з абсолютної точки зору. Вона втілює настанови, дані Богом. Але ці настанови проявляють себе не лише в моралі, а й у законах природи та суспільства. І перший серед них – це закон буття. Людина має існувати, жити, і так само має існувати народ, нація. Забезпечити ж власне існування вона може лише у власній державі. Саме так можна проінтерпретувати слова В. Липинського про те, що «інстинкт і розум, дані нам од Бога, кажуть нам, що тільки в боротьбі за своє незалежне державне існування Земля наша Українська зможе витворити свою власну постать на хвалу Того, Хто творить все існуюче – існуюче тому, що сильне – а сильне тому, що моральне і розумне. Проти закону буття йдете Ви, що не хочете напружити всі сили, аби бути!» [6, с.X].

Соціальне ж буття сприймає В. Липинський насамперед як працю, як творчість, спрямовану на підкорення собі сил природи. «Вся людська цивілізація і вся людська культура зародилась і розвивалась по лінії боротьби зі злом, по лінії боротьби з первородним гріхом людства – його лінивством та інертністю – по лінії найбільшого опору. В протилежність до звіря, який примінює себе до природи, який в боротьбі за своє існування тільки обороняється, уступає, пристосовується до свого ворога, – людина відчиняє собі природу, вона наступає, поборює ворога, творить вічне зусилля, пристосовує природу до себе» [6, с.197]. Вищий рівень техніки, як уже було показано, за В.Липинським, неможливий без відповідного рівня організації і громадської моралі. Отже, реалізуючи соціальні завдання, мораль реалізує Божественні настанови, і, таким чином, її соціальна функція постає у В. Липинського проявом якогось вищого надприродного смислу моралі.

Те ж саме стосується і політичного виміру моралі. В оптимальній з політичної точки зору державі, яку В. Липинський називає класократією, мораль стає засобом і показником досягнення вищого стану суспільства, який заповіданий людям Богом.. Такому суспільству притаманний «поділ на продукуючі класи; спільна їм всім одна віра в непорушні Божеські закони; одна громадська мораль, випливаюча з закону труда; твердими законами громадської моралі обмежена і послухом

авторитетам спаяна сильна організація класової аристократії – велика восприїмчивість на творчий порив серед пасивних мас – в результаті високій моральний авторитет аристократії, висока техніка, висока духовна культура і високі ритмічні та органічні форми громадського життя цілої нації» [6, с.208]. Мораль у концепції В. Липинського – це необхідний елемент державної системи, без якого держава неминуче гине.

Державотворча еліта, крім матеріальної і збройної сили, повинна мати у своїх руках ще й моральний авторитет. А це можливо, лише якщо її власна моральність відповідатиме тим вищим завданням, які, власне, і утворюють сенс існування суспільства, за В. Липинським. За словами самого мислителя, «не досить хотіти влади і навіть володіти (посередньо чи безпосередньо) державним апаратом та землею і фабриками своєї нації – треба ще так зорґанізувати своє хотіння влади і так володіти засобами війни і засобами продукції, щоб ця влада і ця сила мали в очах цілої пасивної маси нації моральну підставу, моральне оправдання» [6, с.189].

З цього випливає дуже важливе для розуміння етики В. Липинського міркування. Необхідність моральної підстави і морального виправдання влади свідчить про те, що мораль відіграє в суспільстві далеко не лише інструментальну функцію. Соціальні цілі, як це виявляється у В. Липинського, в тому числі творення власної держави, повинні мати моральний сенс. Цей сенс має спрямовувати політичну боротьбу національних сил: «до України ми можемо дійти тільки через таку або іншу громадську політично-національну організацію, якої внутрішня сила і здатність довести своїх вірних до цілі залежатиме од її більшої внутрішньої моралі, од її кращих, розумніших, більше раціональних та більше моральних методів спільної акції і спільного громадського життя» [6, с.128]. Очевидно, що ми бачимо тут щось більше за використання моралі для цілей державотворення в дусі Макіавеллі. Можна стверджувати, що для В.Липинського не всяка держава має моральне виправдання. Принаймні, він відкидає таке виправдання для демократичних і охлократичних, за його класифікацією, типів держав.

Узагальнюючи сказане, доходимо висновку, що мораль у В. Липинського у певному аспекті ототожнюється із суто соціальними, політичними або навіть вищими надприродними завданнями суспільства. Точніше кажучи, існує моральна сторона соціальної організації, яка іншим чином, по-своєму виражає те ж саме, що ми виражаємо поняттям ступеня організації або розвитку суспільства. Якщо суспільство – це механізм, машина, але машина, складена із свідомих, наділених свободою воління людей, то воно має як технічну, так і моральну сторони, які обидві виражають той самий рівень наближення суспільства до Бога. Повторимо це формулювання словами В. Липинського: «Чим складніща машина, чим більшої зорганізованості людей вимагає вона для своєї праці, тим дужчий мусить бути об'єднуючий дух людей, що нею володіють, тим вища мусить бути їхня суспільна ідея, їхня суспільна мораль…» [6, с.19].

Що з цього випливає у плані проблеми автономності моралі? Мораль в етиці В. Липинського постає дуалістичним утворенням. Вона має дві сторони – з одної вона виявляє свою автономію щодо поза-моральних чинників, є метою в собі. З іншої сторони, вона постає як засіб для досягнення соціальних, зокрема – політичних цілей. Мораль – це закони життя, які йдуть від Бога. І хоча основа цих законів виходить за межі моралі (та й за межі суспільства і людини), але за формою вони існують як моральні. Мораль у цьому сенсі збігається з вищими цілями суспільного життя людини. Вона відповідає людській сутності, бо, за словами В. Липинського, «порода людська все остається та сама», конкретніше кажучи, «чи в кам'яній, паровій чи електричній добі, чи за капіталізму чи за соціалізму – люди все ті самі однакові люди, що в усяких епохах для опанування й використовування своїх машин, для боротьби з природою їм потрібних, мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартості, мусять разом з новою кращою й більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духа» [6, с.19]. Отже, мораль у світобаченні В. Липинського є суб'єктивним виявом вічних, об'єктивних цінностей, які виявляють свою моральну сторону у відношенні до людини і коли їх опановує людина.

З іншого боку, відповідність моральних законів природним і надприродним цілям існування суспільства дає змогу, слідуючи цим законам, досягати й відповідних соціальних цілей. У цьому аспекті мораль постає як потужний засіб здійснення творчих завдань людей, націй, суспільств. Чим вища мораль, тим коротший шлях до успіху в історичній творчості і боротьбі народу, шлях до утворення і розквіту власної держави.

За такою схемою можна відповісти і на питання про універсальність моралі в етиці В. Липинського. Якщо мораль у певному сенсі є автономною, а у певному сенсі – гетерономною, у певному сенсі метою в собі, у певному – засобом для здійснення чогось іншого, то так само мораль є, з одної точки зору, універсальною, а з іншої – ні. Очевидно, що мораль, у баченні В. Липинського, має універсальні засади. Існує один Бог, один закон буття, одна природа людини. Звідси існують

і загальні принципи, закони моралі. Саме це дозволяє В. Липинському порівнювати різні типи держав з морального боку, знаходити подібні моральні риси у різних народів і в різні епохи, говорити про моральне піднесення або, навпаки, деморалізацію народів і соціальних груп. Це дозволяє також порівнювати різні типи моралі, підносячи трудову мораль працівників («завдяки витвореній в попередніх століттях традиційній моралі праці, маси, не зважаючи на всю цю демократичну політичну і моральну руїну, все ж таки далі працюють і продукують» [6, с.152]), а також лицарську мораль аристократії войовників-продуцентів («Війна демократична, …це війна необмежена, війна хамська… Війна класократична, це війна лицарська. Класократ шанує противника і вимагає од нього такої самої пошани для себе, бо тільки взаємна пошана дасть моральну силу законові, опертому на висліді лицарської боротьби» [6, с.233]. Це також дає змогу В. Липинському вдаватись до загальних оцінок моральності, прикладом яких є ось ці слова: «Тільки на ідейно й морально чистих підставах може народитись нова творча національна українська віра» [6, с.17]. (Моральна чистота, зрозуміло, не може бути ситуативною).

Втім, хоча й існують універсальні закони моралі, але, за В. Липинським, оскільки мораль є суб'єктивним витвором, кожна нація виробляє її самотужки. Ця національна мораль має вищенаведені універсальні рамки, але залежить і від тих конкретних завдань, які стоять перед певним суспільством. У такому сенсі, очевидно, слід розуміти слова В. Липинського про творення націями власних понять про добро і зло. Зрозуміло, що тут не йдеться про абсолютну довільність моралі або цілковиту зумовленість культурно-історичними обставинами. Зрештою, зміст моралі залежить і від суб'єктивних чинників, від моральних зусиль провідників і народних мас. Чи зорганізується українська «етнографічна маса» в націю, зазначає В. Липинський, залежить тільки від «індивідуальної моральної вартості» тих груп, які поширюють різні національні ідеології, і нам, додає він, «нема чого на «об'єктивні дані», а не на себе рахувати» [6, с.18]. Втім, природно, ця залежність не визначає саму сутність моралі.

Із складності розв'язання проблеми автономності й універсальності моралі можна зробити припущення про неоднозначність віднесення етичної концепції В. Липинського до деонтологізму чи консеквенціоналізму. Дійсно, у нього є висловлювання, які можна інтерпретувати в тому чи іншому значенні. Коли він пише про моральні вимоги до «ідеї Гетьманської і до Гетьманців» [6, с.107], то це можна розуміти як висловлювання етики обов'язку. Мати моральні вартості в цьому сенсі означає перш за все служити ідеї, виконувати свій моральний обов'язок, а вже потім сподіватись на певні блага, які постануть із власної діяльності. «Коли ми будемо служити нашій Гетьманській ідеї хоч би так, як предки наші служили своїй за часів Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, коли, одним словом, ми самі під впливом нашої віри-ідеї станемо більш моральними, станемо кращими, здатнішими, духом сильними і спокійними, і коли за ідею вашу говоритимуть не слова, а діла, – вартність і здатність кожного з нас , – то ідея наша мусить перемогти і переможе» [6, с.108].

З іншого боку, коли В.Липинський пише про моральну силу й авторитет аристократії, які можна збільшувати або зменшувати і,які, відповідно, призводять до кращої чи гіршої організації суспільства, тут він, як здається, виступає у якості етичного консеквенціоналіста. Треба, щоправда, зазначити, що консеквенціоналізм В. Липинського відрізняється від традиційного, бо наслідками моральних дій постають не прямо загальне благо, а кращі форми громадської організації і влада, яка ці форми здійснює. Наскільки вони є морально цінними, це питання виходить за рамки самої політичної діяльності, процесу державотворення. Тому моральна оцінка В. Липинського відноситься швидше, до вірності політичних лідерів та їх послідовників певним моральним нормам, ніж до їх наслідків.

Політична боротьба відсуває на дальній план, до горизонту майбуття ті соціальні блага, які може принести певна політична програма, увага зосереджується на самій ідеї і її здатності перемагати. Моральні якості, які тут стають потрібними, – це здатність слідувати за ідеєю, не зраджувати її. Про це йдеться у В. Липинського, коли він пише: «Ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». …самими лише кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи перемогти більшовизму, який залив нашу Україну. Бо більшовизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла. Цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру. І переможе наша віра чужу віру тільки тоді, коли вона матиме своїх вірних, коли підійматиме вона їх на свої діла. І тоді, коли ці діла нашої віри будуть вищі, будуть кращі, будуть більше відповідати стихійним потребам законності і моралі даного громадського організму, ніж діла віри чужої» [6, с.107]. Порівнюючи це висловлювання з тими, у яких йдеться про моральну силу і авторитет, про цілі моральних зусиль, можна оцінити етичну концепцію В. Липинського як деонтологічну за своєю сутністю, до якої вписуються певні консеквенціалістські положення.

У цілому ж етика державотворення В.Липинського, як показує проведений аналіз, ґрунтується

на своєрідній соціально орієнтованій релігійній вірі, найвищою вартістю якої є буття нації у формі держави. Така етична система має універсальні засади і найзагальніші закони моралі, які в історичній творчості кожної окремої нації оформлюються у конкретні морально-політичні завдання. Ці моральні завдання мають вищий, надісторичний сенс, а разом з тим є підґрунтям для набуття національною елітою моральної сили й авторитету, достатніх для ефективного державотворення. Слідування вищим моральним вимогам у їх над-історичній сутності і конкретно-історичному оформленні стає в етиці В. Липинського критерієм моральності соціальних груп та індивідів. Така деонтологічна спрямованість його етики разом з тим не виключає певні елементи етичного консеквенціоналізму, що проявляється у моральній оцінці ефективності політичних дій.

Бібліографічні посилання:

1. **Артюх В.О**. Консервативна історіософія В'ячеслава Липинського / В.О. Артюх // Сумська старовина. – 2006. – №XX. – С.115-128.
2. **Атаманюк З. М**. Погляди В. Липинського на роль релігії і церкви у національному державотворенні / З. М. Атаманюк // Наука. Релігія. Суспільство. – 2005. – № 2. – С. 142–145.
3. **Гаврилюк Д.** Державницька концепція В. Липинського / Д. Гаврилюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. – 2008. – Вип. 14. – С. 166–176.
4. **Галушко К. Ю.** Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / К. Ю. Галушко. – К. : Темпора, 2002. – 288 с.
5. **Гордієнко М. Г**. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук / М.Г. Гордієнко. – Київ, 1999 – 20 с.
6. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів. / В.Липинський // Повне зібрання творів. Архів. Студії. Т.6. Книга 1. Політологічна секція. / В.Липинський. – Київ, Філадельфія: Інститут східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. – 471 с.
7. **Липинський В.** Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – К.: Рада, 1995. – 96 с.
8. **Масненко В**. Чи був реальним «нездійснимий «сон про власну силу»? До реконструкції світогляду В'ячеслава Липинського / В. Масненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. – 2008. – Вип. 14. – С. 64–73.
9. **Павличенко О**. Теорія державотворення за В. Липинським / О. Павличенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. – 2008. – Вип. 14. – С. 177–181.
10. **Попович М.** В'ячеслав Липинський і український консерватизм / М.Попович // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції "В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна" 2–6 червня 1992 р. у Києві, Луцьку і Кременці з нагоди 110 роковин з дня народження вченого. – К., 1994. – Т. 1.
11. **Потульницький В. А.** Політична доктрина В. Липинського // Український історичний журнал. – 1992. – №9.
12. **Рєзнік В. В.** Державницькі теорії Д.Донцова і В.Липинського : порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 : захищ. 27.05.08. / В. В. Рєзнік– К., 2008.– 16 с.
13. **Тукаленко І. А.** Проблема держави в історіософській концепції В.Липинського в контексті європейської консервативної думки Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.05. – історія філософії / І.А. Тукаленко. – Київ, 1998. – 16 с.
14. **Чижевський Д.** В'ячеслав Липинський як філософ історії. / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10. – С.25-37.
15. **Швед З**. В'ячеслав Липинський про особливості творення нації і роль релігії в цьому процесі / З.Швед // Українське Релігієзнавство. – 2002. – С.45-54.

УДК: 32.019.51

С. В. Бондаренко

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНОГО ІНЖИНІРИНГУ В ПОЛІТИЦІ БРЕНДИНГУ ТЕРИТОРІЙ

Розглянута можливість використання соціального інжинірингу в процесі формування політики брендингу території. Дана загальна інформація щодо поняття «соціальний інжиніринг», задач, які перед ним стоять та можливих напрямків використання у політиці

© С. В. Бондаренко, 2012

брендингу територій.

Ключові слова: бренд, брендинг територій, соціальний інжинірин, політика

Рассмотрена возможность использования социального инжиниринга в процессе формирования политики брендинга территории. Дана общая информация о понятии «социальный инжиниринг», задач, которые перед ним стоят и возможных направлений использования в политике брендинга территорий.

Ключевые слова: бренд, брендинг территорий, социальный инжиниринг, политика.

The possibility of using social engineering in the process formation of the place branding policy. General information about the concept of «social engineering» is presented, as well as the challenges it faces and possible use in place branding policy.

Keywords: brand, place branding, social engineering, policy

За останні часи ідея брендингу території набула певної популярності. Сьогодні існує багато як теоретичних, так і практичних розробок, йдуть постійні дискусії щодо сутності, інструментарію, оформлення брендів, ролі у формуванні та реалізації політики територій, його впливу на політичну, економічну та соціальну системи суспільства. Безперечним фактом є те, що території, які мають чітку політику по своїй популяризації ,займають провідні позиції у боротьбі за інвесторів, туристів, фахівців, робітників тощо.

Розвиток брендингу територій припав на другу половину XX ст. і бере свій початок зі сфери комерційного маркетингу та брендингу. Найактивніше брендинг територій розвивається наприкінці 90-х років XX – початку XXI століть. Серед провідних теоретиків та практиків можна виділити Саймона Анхольта [12, с.140], який заклав основу подальшого розвитку цього напряму.

Згідно з його поглядами брендинг території – це систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Бренд території являє собою ту асоціативну модель, яку містить свідомість індивіда (як мешканця цієї країни, так і громадянина іншої) й до якої він апелює, почувши назву території [5, с.220-229; 6, с.35-43].

У роботах таких науковців, як Ф. Котлер, Д. Хайдер, К. Асплунд містяться полідисциплінарні поради щодо брендингу територій через ефективність використання геофізичних, фінансово-промислових, кадрових, інтелектуально-технологічних ресурсів.

Російська школа брендингу, що представлена роботами А. Панкрухіна, Н. Калюжнової, С. Каширської, О. Нескоромної, Л. Шульгіної, демонструють слабку розбіжність між категоріями «бренд», «імідж», «образ», «репутація». Вони часто подають бренд міста як імідж місця, що виступає конкурентним ресурсом країни. Автори роблять висновок про те, що чим вища конкуренція між регіонами, тим впливовіший бренд країни [5, с.220-229; 6, с.35-43].

Осмислення проблеми впливу інформаційного іміджу території на розвиток його соціально-географічної системи позначені в роботах географів В.А. Колосова, В.С. Тікунова, Д.В. Зайця, В.А. Євсєєва, Д.Н. Замятіна, В.Л. Мартинова й інших. Маючи на увазі під інформацією особливий вид територіального ресурсу, зазначені автори намагалися зрозуміти структуру й характер впливу цього ресурсу на географічний простір [1, с.187-194].

З точки зору практичних методик, слід бути вдячними за розробку методик аудиту існуючого бренду та стратегій в галузі брендингу і маркетингу територій. Серед них – Клевін Келлер (США), Тоні Міхан (Великобританія), Томас Ахеліс (Німеччина); Саймон Анхольт (Великобританія), Віктор Тамберг і Андрій Бадьїн (Росія), Віктор Коновалов, Деніс Богуш, Євген Пестерніков, Валерій Пекар і Тетяна Жданова (Україна). Світові та загальнонаціональні рейтинги України – Anholt Nation Brands Index («Індекс національних брендів») та Anholt-GfK Roper City Brands Index («Індекс брендів міст»), рейтинг демократії країн світу («Democracy Index 2010», Economist Intelligence Unit), рейтинг свободи слова, що складають «Репортери без кордонів», рейтинг економічних свобод (Heritage Foundation та Wall Street Journal), рейтинги найбільш соціально відповідальних країн світу, інвестиційно привабливих країн і міст світу – все це емпірична база, що доводить актуальність проблеми та вектори її розв'язання [5, с.220-229; 6, с.35-43].

Бренд території (країни, району, області, міста, певного знакового місця і т.д.) – це сукупність смислів, образів, ідей, асоціативних реакцій, символів, візуальних елементів, які виникають у свідомості людини при згадці назви цієї території. Відповідно брендинг території – цілеспрямований процес формування, презентації і просування території на ринку товарів і послуг у якості ліквідної пропозиції зі зростаючою додатковою вартістю. Такий цілеспрямований процес можливий лише за умови інформаційної присутності в широкому інформаційному полі продукту [7].

Не зважаючи на певні розбіжності у поглядах фахівців з маркетингу та брендингу територій щодо базису, функцій, способів просування та кінцевого результату, є спільне розуміння того, що бренд територій будується на самоідентифікації, має системний та послідовний характер. Як показує практика, більш успішними є ті території (розроблені ними бренди), які реалізують чіткий план щодо вживлення в душі та свідомість своїх споживачів.

Метою статті є спроба виявити роль та місце соціального інжинірингу у політиці брендування території.

Спільними рисами будь-яких брендів науковці та практики виділяють такі базові елементи, як образи, імідж та репутація території. Існує певний набір алгоритмів, які створюють та «продають» бренди. Більшість із них орієнтується на ключові параметри, такі як економіка, інфраструктура, влада, людський розвиток, відкритість влади тощо. Для того, щоб територія була привабливою, вона повинна думати про свого «споживача», зі своїми цінностями та характером. Одна з явних тенденцій у бізнесі полягає у відході від маркетингу зорієнтованого на товар, і на переході до маркетингу, зорієнтованому на «клієнта». Цей перехід не потребує пояснень, а його вплив на бренд-менеджмент полягає у тому, що він в певному сенсі примушує наблизитись до споживача [11, с.29-30]. Для того, щоб бренд досяг своєї мети необхідно чітко зрозуміти на кого він буде націлений. Перш за все необхідно вибрати сегмент аудиторії, чия свідомість представляє інтерес для території [4, с.207]. Саме таку «клієнторієнтовану» позицію необхідно закладати у політику з брендування території.

Перспективним для дослідження є процес зародження ідеї брендингу територій, його оформлення та планування подальших дій у вигляді конкретної політики. Вищевказані процеси (особливо коли брендинг відбувається вперше, або коли проходить повний ребрендинг) потребують ґрунтовного й системного підходу задля пошуку ключових параметрів, вимальовування майбутнього та способів просування бренду.

Моделювання бренду території, закладення засад майбутньої політики та подальше втілення у реальність можливе завдяки соціальному інжинірингу. Згідно з поглядами Г.Г. Почепцова, соціальний інжиніринг можна розглядати як набір соціо- і психотехнологій, створених для управління великими масами людей [9, с.5], які напряму впливають на формування і реалізацію політики території, взаємовідносини у внутрішньому та зовнішньому політичному середовищі.

Соціальна інженерія, як сфера науково-практичної діяльності, набуває все більшого поширення. Інтерес до соціоінженерної проблематики зумовлений насамперед необхідністю наукового забезпечення та осмислення радикальних змін, які відбуваються в суспільстві, потребами широкого кола керівників, підприємців, фахівців-практиків у прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень [10, с.87] та вироблення політики.

Соціоінженерний напрям зародився і набув найбільш широкого розвитку у США. У післявоєнний період мотиви соціальної інженерії стали широко застосовуватися в авіаційній та оборонній промисловості Америки, а також у прикладних наукових галузях: індустріальній соціології, військовій соціології, дослідженнях пропаганди і комунікацій, груповій динаміці. На становлення соціальної інженерії певний вплив зробили психологія, а також прикладна антропологія, яка має справу з описом змін у сфері людських відносин і розробкою принципів організаційної культури [3].

Серед засновників соціального інжинірингу виділяють К. Поппера та О. Хелмера. Особливий внесок у розвиток цього напряму внесли Г. Лассвел, А. Подгорецький, С. Алінскі, Д. Шарп, Е. Луттвак, А. Фурсов [9, с.13, 16-18], Г. Почепцов, які у своїх роботах з різних напрямів суспільної науки ґрунтовно використовували принципи соціального інжинірингу як в теоретичному, так і в практичному напрямках.

Соціальний інжиніринг являє собою формування соціальних та політичних інститутів, до яких можна віднести бренд території. Соціальний інжиніринг виконує наступні завдання:

1. Формує і підтримує нові об'єкти (брендинг території).
2. Блокує підтримку старих об'єктів (ребрендинг території).

Соціальний інжиніринг спрямований на створення нової символічної карти навколишнього світу. В результаті ми отримуємо нові ідентичності, нові межі норм поведінки, нові об'єкти для поклоніння і навіть нових ворогів. Для того, щоб процес соціального інжинірингу був вдалим, нова система, яка вибудовується, повинна мати підтримку в масовій свідомості. Для цього масова свідомість має засвоїти на емоційному рівні, з одного боку, та відчути на рівні раціональному, з іншого боку, потребу в заміні на нову тієї системи, в якій живе людина [9, с. 18].

Якщо дивитись на процес брендування території з точки зору соціального інжинірингу, то саме він може стати базисом для формування якісного бренду та впливати на формування порядку денного політики території в різних сферах. Завдяки ґрунтовному осмисленню майбутнього території мають усі шанси отримати нові можливості й ресурси.

Створення успішної стратегії та політики брендингу як результат проектування майбутнього є ключовим моментом у прийнятті рішень та досягненні поставлених цілей. На думку Анхольта, мистецтво ефективного брендингу полягає у правильній стратегії самоідентифікації, коли в центрі є відповіді на наступні питання: «Хто ми такі?» й «У чому наша сила й наш талант?» [2]. Таким чином, слова Анхольта прямо вказують на те, що соціальний інжиніринг є саме тим інструментом пошуку та вироблення самоідентифікації, а також шляхів формування та просування бренду.

Соціальний інжиніринг орієнтується на досягнення стратегічних цілей в інформаційному і віртуальному просторі. Він спирається на когнітивний простір, на ментальні уявлення масової та індивідуальної свідомості [10, с.30]. Створення будь-якого бренду – це процес віртуалізації реального продукту (якщо такий є) та вбудовування його у різного роду простори такі як: політичний, економічний, культурний, освітянський, інформаційний тощо.

Якщо брендинг території розглядати як систему узгоджених дій, то соціальний інжиніринг дає змогу створити прогнозованість подальшого розвитку та просування бренду. Розширюються об'єми передбачуваного простору, який дозволяє бачити, планувати, керувати майбутнім розвитком. Прогнозованість (авт. – перш за все внутрішня) веде до стабільності розвитку, коли «завтра» буде таким же зрозумілим, як і «вчора» [8, с.226].

Соціальний інжиніринг можна використовувати для створення та корекції цінностей, стимулювання необхідної мотивації та поведінки людини (групи). Працюючи з індивідуальними або груповими цінностями, можна виявити принципи, за якими людина або група існують у суспільстві. Знаючи ці принципи, можна коригувати або вводити нові цінності, які повинні мотивувати до дій. Якщо поведінка незначної, але впливової частини буде поступово змінюватись, то вона почне формувати громадську думку, яка сприятиме просуванню та закріпленню бренду. Крім того, соціальний інжиніринг надає можливості моделювати майбутнє бренду з урахуванням різних факторів та ризиків, що впливатиме на реалізацію політики території в різних сферах, зокрема, у політичній та економічній.

Причини невдач різних проектів з брендування територій можуть полягати в тому, що їх розробники не працюють з такими базовими характеристиками бренду, як цінності, способи прийняття рішень та моделюванням поведінки цільових аудиторій.

Поки наша держава не формує свою політику прицілом на далеке майбутнє, ми будемо грати за правилами інших «гравців» та програвати змагання у конкурентній боротьбі. Творці бренду «Україна» та її територій повині змінити філософію брендування та взяти на озброєння принципи соціального інжинірингу, який дає можливості будувати міцний фундамент майбутнього національного бренду та політики його просування.

Бібліографічні посилання:

1.**Багров Н.В.** Географическая имиджелогия: свидетельство о рождении / Н.В. Багров, А.Б. Швец, А.А. Самулев // Культура народов Причерноморья. – 2001. – №25. – С. 187-194.

2.**Гавра Д.П.** Анализ и обобщение существующих концептуальных методологических подходов в сфере государственного имиджирования для различных целевых аудиторий / Д.П. Гавра, И.Д. Демидова, Е.С. Савицкая, Н. Журавлева, Ю. Таранова – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет – 2008. – 55 с.

3.**Е. Волков** Что такое социальная инжинерия? [Електронний ресурс] / Евгений Волков – Режим доступу: http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html

4.**Котлер Ф.** Маркетинг мест: привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – Спб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 376 с.

5.**Нагорняк Т**. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» / Тетяна Нагорняк // Стратегічний менеджмент. – 2009. – №4(9). – С.220-229.;

6.**Нагорняк Т.Л**. Брендінг території як предмет міждисциплінарного наукового знання. Активи національного бренду / Тетяна Нагорняк // Сучасна українська політика. – Вип.24. – 2011. – С.35-43

7.**Нагорняк Т.Л**. Зачем Донецку бренд? [Електронний ресурс] / Тетяна Нагорняк. – Режим доступу: http://lifedon.com.ua/home/3503-zachem-donecku-brend.html

8.**Почепцов Г.Г**. Комунікативний інжиніринг: теорія і практика / Г.Г. Почепцов. – Навч. посібник для студентів та аспірантів. – К.: Альтпрес, 2008. – 408 с.

9.**Почепцов Г.Г.** Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей / Г.Г. Почепцов. – К.: Альтпрес, 2010. – 254 с.

10.**Резник Ю.М**. Социальная инженерия: предметная область и границы применения / Ю.М. Резник // Социологические исследования. – 1994. – № 2. – С. 87.

11.**Темпорал П.** Эффективный бренд-менеджмент / П. Темпорал. – Пер. с англ. под ред. С.Г.Божук. – СПб.: Издательский Дом «Нева», 2003. – 320 с.

12.**Ясько С.Е**. Необходимость формирования и продвижения бренда города / С.Е. Ясько, Л.А. Кузнецова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012.- № 3 (257).- Вып. 7. – С. 140–142.

УДК:32

О. І. Липчук

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: МЕХАНІЗМ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано особливості, проблеми етнонаціональної політики України та основні чинники що їх зумовлюють. Головною ціллю державної етнополітики України є створення оптимальних умов для гармонійного і перспективного розвитку у складі держави усіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, корінних народів, національних меншин, їхніх громадських організацій та об'єднань.

Ключові слова: *етнонаціональна політика, держава, етнонаціональна меншина, права, політична влада, Україна.*

Проанализированы особенности, проблемы этнонациональной политики Украины и основные факторы предопределяют. Главной целью государственной этнополитики Украины является создание оптимальных условий для гармоничного и перспективного развития в составе государства всех компонентов этнонациональной структуры украинского общества – украинской нации, коренных народов, национальных меньшинств, их общественных организаций и объединений.

Ключевые слова: *этнонациональная политика, государство, этнонациональная меньшинство, права, политическая власть, Украина.*

The features, problems ethnic policy of Ukraine and the main factors that cause. The main purpose of the state ethno-politics of Ukraine is to create optimal conditions for harmonic and perspective development within the state of all components ethnonational structure of Ukrainian society – Ukrainian nation, indigenous people, national minorities, their social organizations and unions.

Keywords: *ethnic policy, State, ethnopolitical rights, political power, Ukraine.*

© О. І. Липчук, 2012

Етнічна структура сучасних країн досить складна. Якщо в давніші часи переважали моноетнічні країни, тобто країни з більш чи менш однорідним складом населення, то нині ситуація значно ускладнилась. Сьогодні лише 10% країн світу можна назвати моноетнічними, решта – складні поліетнічні утворення . Держава – є тісною зв'язуючою ланкою, яка поєднує в одне ціле різні поліетнічні групи, що належать до цієї країни і є її громадянами.

При великій різноманітності етносів у межах однієї держави, безперечно, виникають контакти між представниками різних національностей, часто виникають проблеми національної дискримінації, міжнаціональних шлюбів та інше, що вимагає реакції держави через політику та регулювання відносин між етнонаціональними меншинами.

Вивченню етнонаціональних проблем розбудови Української держави та пошуку шляхів удосконалення механізмів державного регулювання міжнаціональних відносин присвячені праці вітчизняних учених: О.Антонюка, І.Варзара, В.Євтуха, О.Картунова, Ю.Куца, І.Кураса, О.Майбороди, О.Малиновської, А.Михненка, Л.Нагорної, П.Надолішнього, М.Обушного, І.Онищенко, М.Пірен, В.Ребкала, Ю.Римаренка, В.Скуратівського, Л.Шкляра, М.Шульги, Р.Чілачави та ін.

Концептуальні засади етнополітики стали предметом досліджень і зарубіжних авторів: Г.Ван Амерсфорта, М.Вебера, Ф.Гекманна, Д.Жуто–Лі, Ф.Капоторті, В.Кімлічки, О.Клайнеберга, Е.Сміта, Р.Шермергорна та ін.

Метою статі є висвітлення основних проблем, які виникають у сфері етнонаціональних відносин та чинники, що їх зумовлюють.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- визначити основні проблеми етнонаціональної політики;
- окреслити подальші перспективи міжетнічних процесів в Україні з урахуванням сучасних реалій.

До проголошення незалежності Україна була позбавлена можливості здійснювати власну етнонаціональну політику. Майже три з половиною століття колоніального статусу визначили в ній низку особливостей у національному питанні.

Найважливіше місце серед цих особливостей займає тотальна русифікація і денаціоналізація України. Антиукраїнська за своєю суттю асиміляторська політика сусідніх держав, зокрема Росії, ще й сьогодні не тільки гальмує процес націєтворення, а й багато в чому паралізує його. Протягом багатьох століть політика «старшого брата» була спрямована проти розвитку будь-чого українського. Великодержавницька політика «дружби» була настільки руйнівною, що навіть після проголошення незалежності багато українців, у тому числі й етнічних, і нині не можуть позбутися комплексу меншовартості. Останнє негативно позначається як на розробленні етнонаціональної політики, так і на практиці втілення в життя окремих її складників.

За таких умов першочерговим завданням етнонаціональної політики держави повинна стати підтримка етнічних українців. В основі цієї підтримки має лежати ідея формування української еліти(духовно-політичної, освітньо-наукової, культурно-інтелектуальної). України не буде без українців, без її основи – автохтонних жителів. Ось тому державі не можна залишати їх сам на сам з проблемами, які дістались у спадок від недалекого минулого.

Поряд з цією особливістю при розробленні етнонаціональної політики слід враховувати й тотальну деформацію національної свідомості у значної кількості етнічних українців, формування якої відбувалося в умовах багатолітнього панування марксистсько-ленінської ідеології; національний песимізм, невпевненість, а іноді й страх, що залишився ще з часів масових репресій і депортацій; неприродний, однак існуючий політико-ідеологічний поділ українців на східняків і західняків; соціально-економічні, політичні та інші проблеми, пов'язані з реемігрaцією українців, кримських татар та інших репресованих і депортованих народів в Україну.

Вироблення етнонаціональної політики обов'язково повинно передбачати ментальність автохтонних мешканців. У національному характері немовби акумулюється своєрідний історичний шлях нації, її господарська діяльність, рівень соціального й культурного розвитку, географічне оточення – тобто все те, що впливає на психіку, поведінку, почуття, смаки і звичаї людини, особливості сприймання нею природного оточення і т. ін.

Риси національного характеру хоч і змінюються в процесі етнонаціонального розвитку, однак дуже повільно. Тому в практичній політиці не можна абстрагуватися від етнонаціонально-психологічної поведінки людини, особливо в кризових ситуаціях [1, ст.8].

Як свідчить статистика, українці є кількісно переважаючою етнічною спільнотою в державі. За переписом 2001 р., з 48,5 млн усього населення країни вони становили 37,5 млн, або 77,8 %. На всі інші національності припадало 22,2 % (11 млн осіб), з яких 17,3 % (8,3 млн осіб) становили етнічні росіяни. Проголошення незалежності України поклало край антинародній етнонаціональній політиці тоталітарного режиму, започаткувало творення політико-правових підвалин гармонізації міжетнічних відносин у державі.

Відсутність серйозних етнічних конфліктів в Україні в умовах становлення державності обнадіює щодо можливості й подальшого збереження в державі міжнаціонального миру і злагоди.

Українська держава, враховуючи багатий етнонаціональний склад українського суспільства, базуючись на ідеї органічної єдності прав особи і прав національностей, гарантує всім громадянам України незалежно від їхнього етнічного походження рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права, підтримку національної самосвідомості і самовизначення у формах, які не створюють загрози територіальній цілісності України.

Етнонаціональна політика Української держави ставить за мету обернути багатонаціональний склад українського суспільства із потенційно можливого джерела етнонаціональних протиріч і конфліктів на опору і силу України. Держава мусить стати при цьому гарантом відродження і розвитку всіх етнонаціональних спільностей України.

Виходячи з наявності окремих етнонаціональних проблем, переважно залишених нам попереднім тоталітарним режимом, а також із загального стану мовного і культурного буття як української нації, так і інших національностей, які живуть поруч із нею, Українська держава спрямовує свою етнонаціональну політику на розв'язання таких проблем:

- гармонізацію міжетнонаціональних відносин, досягнення міжнаціональної злагоди, утвердження в стосунках між етнічними групами атмосфери толерантності, дружби і високої взаємної довіри та поваги до мов, культур, традицій, звичаїв і релігій;
- правове забезпечення рівних можливостей усім громадянам України брати участь в управлінні державними і громадськими справами, зміцнення гарантій, які б виключили прояви націонал-екстремізму, дискримінацію громадян за національною, релігійною або мовною ознаками;
- відродження духовної та етнокультурної самобутності етнічних українців, піклування про їхні національно-культурні потреби в зарубіжжі;

- створення необхідних умов для розвитку національних меншин, захист їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;

- відновлення прав депортованих за радянських часів кримськотатарського народу та інших національних меншин, здійснення заходів щодо правової, політичної й соціально-культурної реабілітації їх.

Слід відзначити, що за своїм основним законом держава Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за її межами. Реалізувати поставлені цілі можна лише за умови паралельної нейтралізації міжетнічних суперечностей, які були створені попередньою системою і дісталися Україні у спадок. Водночас доводиться враховувати й те, що тоталітарні механізми розв'язання етнонаціональних проблем, які ефективно діяли за радянської доби, майже зникли або трансформуються в нову якість. За відсутності нових механізмів важливу роль покликані відігравати залишені у спадок вікові традиції міжетнічного спілкування та звичаєві підходи до розв'язання повсякденних проблем міжетнічних взаємин. Тому державна етнонаціональна політика ставить своїм завданням зберігати і запроваджувати ці багатовікові традиції міжетнічного спілкування на терені України.

Успіх у досягненні цілей державної етнонаціональної політики великою мірою визначатиметься готовністю етнонаціональних меншин відгукуватися на урядові плани і заходи, виявляти готовність до співпраці задля вирішення загальнодержавних проблем. Отже, ефективною етнонаціональна політика стає тоді, коли вона є «вулицею зі зворотним рухом». Обнадійливим орієнтиром в Україні є прагнення більшості громадян, суб'єктів етнополітичних взаємин рухатися в бік гуманістичного ідеалу міжлюдських відносин, досягати міжнаціонального консенсусу в будь-яких проблемах, незалежно від їхньої гостроти.

Історичний досвід показує, що законодавчий захист національних меншин можна здійснювати лише за умови гарантування загальноприйнятих прав людини та наявності демократичного державного ладу з розподілом влад, тобто в умовах вільної демократії [2, с.56].

Закладаючи основу правової бази етнонаціональної політики, українські законодавці виходили з принципів, що містяться в міжнародних документах, які стосуються, повністю чи частково, захисту прав націй і національних меншин, зокрема: Загальній Декларації прав людини, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООНу 1948 р.; Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, ухваленому Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.; Конвенції ООН про заборону всіх форм расової дискримінації, ухваленій у 1965 р.; Конвенції про дискримінацію в галузі найму і зайнятості, ухваленій Міжнародною організацією праці (МОП) у 1958 р.; Заключному акті Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі «Про правові засади та основні механізми етнонаціональної політики», підписаному в Гельсінкі в 1975 р.;Паризькій хартії для нової Європи, прийнятій державами – учасниками НБСЄ 21 листопада 1990 р.; Резолюції Московської наради країн – учасниць НБСЄ з людського виміру (1991 р.); Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, ухваленій Радою Європи в 1992 р.; Віденській декларації і додатках до неї: «Національні меншини» та «Декларація і план дій проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості» (1993 р.); Рамковій узгоді із захисту національних меншин, ухваленій Радою Європи у 1994 р.; Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, підписаній країнами – членами СНД у 1994 р. Цю конвенцію Україна підписала із застереженням: «З урахуванням законодавства України».

Названі міжнародні угоди вимагають від країн, які приєдналися до них усунення і недопущення будь-яких форм дискримінації особи за національною, мовною, релігійною чи расовою ознакою. Вони вимагають сприяти збереженню самоідентичності меншин, розвиткові їхніх мов і культур, переслідувати правовими засобами будь-які прояви національної ненависті, запобігати виникненню ситуацій, які можуть провокувати етнонаціональні конфлікти. Завдяки цим документам національні меншини здобули легітимну можливість домогтися від урядів країн свого проживання уважнішого ставлення до своїх потреб, апелювати в разі дискримінації або байдужого ставлення до міжнародного співтовариства.

Українське законодавство гарантує всім громадянам держави незалежно від їхнього національного походження культурні права і свободи, а також право користуватися захистом держави на різних підставах, передбачає правове переслідування за пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою, гарантує всім громадянам України право на вільний культурний розвиток. Тому до пріоритетних напрямів державної підтримки у задоволенні етнокультурних потреб національних меншин важливими слід виділити заходи щодо відродження їхніх звичаїв і традицій, всебічного розвитку мови й освіти, аматорського та професійного мистецтва, охорони і збереження пам'яток історії та культури національних меншин, заснування періодичних видань [3, с.43].

Держава покликана спрямовувати свої зусилля на те, щоб створити всім суб'єктам

етнонаціонального процесу необхідні умови для їхнього самовиявлення, для максимального врахування і збалансування їхніх інтересів.

Конституція України зобов'язує державу забезпечити захист етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин. Стратегічні напрями етнонаціонального розвитку України в цілому відбиті в головних державних актах України – Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., Акті проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. та Конституції України, прийнятий 28 червня 1996 р. [4, с.119].

Але нинішній етап суспільного життя нашої держави вимагає розроблення необхідного правового документа, який би визначав концептуальні основи державної етнонаціональної політики, містив би адекватне українським реаліям тлумачення термінів, застосовуваних у національному законодавстві, що регулює міжнаціональні відносини. Тому врегулюванню ситуації, що склалася, сприяло б схвалення Верховною Радою України проекту закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України». Для України з її поліетнічним складом населення, прийняття Концепції державної етнонаціональної політики вкрай необхідна. При цьому, головним завданням такої Концепції має бути надання правотворцям, державним службовцям єдине розуміння принципів, цілей, напрямів державної етнонаціональної політики. Саме таким чином, може бути поставлено заслон появі суперечливих положень у законах і, особливо, у підзаконних актах, довільному тлумаченню на місцях сутності політики держави щодо титульної – української нації, корінних народів та національних меншин [5].

Роки незалежності України наочно засвідчили відданість нашої держави гуманістичним, демократичним принципам організації багатонаціонального суспільства.

Наявна правова база етнонаціональної політики України продовжує вдосконалюватися, орієнтуючись на передові ідеї, що стосуються цієї дуже складної і важливої сфери.

Завдання будь-якої багатоетнічної держави – забезпечити гармонізацію міжетнічних відносин, спрямувати ці відносини на шлях взаєморозуміння і злагоди. Невдача в реалізації цього завдання ставить нездоланні перешкоди на шляху консолідації всього суспільства і згуртування всіх етнічних груп у націю.

Потенціал взаєморозуміння у народів України досить високий, що підтвердилося під час проведення референдуму про незалежність нашої держави 1 грудня 1991 р., коли більшість населення України виявило свою волю будувати спільну суверенну державу. Україні на шляху побудови державності по суті вдалося уникнути збройних етнонаціональних конфліктів. Однак деякі обставини заважають зміцненню атмосфери взаєморозуміння між різними національними та мовно-культурними групами країни. Зокрема, у певної частини населення, насамперед, у російськомовної, виникли сумніви у правильності незалежної орієнтації, до того ж окремі її представники вимагають надання російській мові статусу другої державної або офіційної, а це сприймається українським населенням як спроба закріпити панівне становище російської мови і зупинити українське етнічне відродження. Напружені стосунки зберігаються між кримськотатарською меншістю і російськомовною більшістю в Криму. Проявляються різні економічні й соціальні інтереси та похідні від них ідеологічні симпатії між індустріальними, майже повністю зрусифікованими регіонами і сільськогосподарськими регіонами. Подолання названих проблем дасть змогу оптимістичніше дивитися на перспективи консолідації українського суспільства.

Перші роки існування Української держави продемонстрували її прагнення здійснювати власну етнонаціональну політику на засадах забезпечення основоположних прав людини відповідно до міжнародних проектів, на традиціях гуманізму і толерантності, здавна властивих населенню українських земель. Україна показала всьому світові приклад мирного трансформування колишньої колонії в незалежну державу, яке не супроводжувалося протистоянням між автохтонним етносом і національними меншинами.

Загальна атмосфера етнонаціональної толерантності, прагнення більшості громадян України до мирного узгодження своїх інтересів для політичного єднання незалежно від їхнього етнічного походження чи релігійної належності – усе це створює передумови для завершення в перспективі процесу формування української нації. Щоправда, на шляху реалізації цієї перспективи існує низка перешкод, усунення яких повинно стати одним із головних напрямів етнонаціональної політики. Та незалежно від того, яким напрямом рухатиметься етнонаціональний процес на землях України, перед державними органами надалі стоятиме завдання забезпечувати права і свободи кожного громадянина, запобігати потенційно конфліктним ситуаціям у міжнаціональних відносинах.

Сучасний розвиток українського суспільства потребує нових підходів до організації суспільного життя, осмислення нової суті суспільства і національної політики з урахуванням регіонально-територіального виміру.

Основні принципи етнонаціопальної політики слід застосовуватися з урахуванням суспільно-політичного, економічного та духовного розвитку суспільства, конкретних проблем етнічних

груп у відповідних регіонах. А будь-яким діям має передувати аналіз соціально-економічної та етнопрофесійної структури конкретного регіону, його найважливіших характеристик щодо існуючих та потенційних етнокультурних проблем. Усе це може послужити суттєвою підставою для співпраці держави та національностей, національного відродження етносів і територій на загальноукраїнському й регіональному рівнях [6, ст.67].

Управління міжетнічними відносинами в політичній сфері – головна ланка в системі етнонаціональної політики. Політичними регуляторами міжетнічних відносин є державний лад, принципи державної діяльності, політична система, система демократії загалом, конституційні та правові норми, політичні відносини. І якщо система суспільних відносин є об'єктивним регулятором міжетнічних відносин, то держава як політичний інститут це безпосередній орган управління етнонаціональними відносинами. Державний управлінський лад не може дискримінувати етнонаціональну сферу, нав'язувати їй принципи державного життя, а повинен бути в системі цих відносин.

Від національного самопочуття українців залежить духовний розвиток усіх інших етнічних груп України, міжнаціональна злагода в суспільстві. Тому важливим є створення умов для їх етнокультурного розвитку. Це питання регулюють і регламентують Конституція України, законодавчі акти, відповідні державні програми. Зважаючи на наслідки багатовікової політики денаціоналізації в багатьох регіонах України, окремі аспекти національного буття українського етносу потребують спеціальної державної підтримки. Забезпечуючи життєдіяльність українців, держава покликана гарантувати рівні права усім громадянам незалежно від їх національного походження, сприяти вільному розвитку їхніх культур і мов.

Формуючи механізм забезпечення національних прав, Україна виходить з безумовної поваги до прав людини, її основних свобод, з визнання верховенства закону. Водночас усі громадяни, незалежно від їх етнічної належності, повинні дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державну самостійність, територіальну цілісність, поважати мову, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність один одного.

Поліетнічний склад населення України спонукає державу до пошуку відповідного механізму її функціонування, який упереджував би протистояння за етнічною, культурною чи мовною ознаками. Висока оцінка українцями внеску всіх етнічних груп країни в здобуття нею державної незалежності, поєднується з прагненням цивілізованого співжиття з ними за принципами рівності, гуманізму і соціальної справедливості, рівної участі в розбудові Української держави.

Водночас, як національна більшість, вони повинні усвідомлювати відповідальність за всебічний розвиток національних меншин, стан міжнаціональних відносин. У процесі формування демократичної, соціальної, правової держави актом гуманізму та історичної справедливості є відновлення прав кримських татар, болгар, вірмен, греків, німців, які за національною ознакою були примусово переселені з території України. Українська держава докладає зусиль для їхньої правової, політичної, соціальної та культурної реабілітації. Визнано право осіб, яких було насильницьки виселено, та членів їхніх родин на повернення в місцевості, де вони постійно проживали до депортації. Однак здійснення цього права не має порушувати права і законні інтереси громадян, які нині проживають у цих місцевостях.

Загалом ця політика зорієнтована на забезпечення компактності проживання переселених народів з метою створення сприятливих умов для задоволення їхніх етнічних, культурних та духовних потреб. Держава гарантує особам-репатріантам право на збереження та розвиток культурної спадщини, отримання освіти рідною мовою, що повинно сприяти всебічній та рівноправній участі громадян і їх об'єднань у консолідаційних процесах українського суспільства.

Головна мета етнонаціональної політики – забезпечення реалізації національних потреб, конфесійних особливостей різних спільнот, не ігноруючи стратегічних інтересів держави.

У сфері міжетнічних відносин Україна дотримується принципу множинності – підтримки й розвитку етнічної та культурної самобутності всіх національностей країни. Водночас одним із пріоритетів є зміцнення єдності та солідарності українського суспільства, формування самосвідомості та патріотизму всіх громадян.

Бібліографічні посилання:

1. **Дашкевич Я.** Національне питання в Україні / Я. Дашкевич // Наука і культура України. – К., 1994. – Вип. 28. – С. 6-17.

2. **Удовенко Г. Й.** Проблеми законодавчого забезпечення прав національних меншин України / Г. Й. Удовенко // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4. – С. 56–61.

3. **Москаль Г. Г.** Державна політика щодо етнонаціонального розвитку українського суспільства. Стратегія її реалізації / Г. Г. Москаль // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – № 4. – С. 43.

4. Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської

науково – практичної конференції. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ , 2004. – 257с.
5. **Джемілєв М.** Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи [Електронний ресурс] / Мустафа Джемілєв. Режим доступу http://krymtatar.in.ua/index/article/id/116.
6. **Пірен М.І.** Етнополітика в Україні : соціо-психологічний аналіз / М.І. Пірен. – К. : ун-т «Україна», 2007. – 408 с.

УДК 94(477)“1940/1950”:321.64: [008+001](477)

Н. М. Сірук

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ КАМПАНІЇ В КУЛЬТУРНО-НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПОЧАТОК 50-Х РОКІВ ХХ СТ.)

На основі вивчення архівних матеріалів та ряду праць узагальнюючого характеру висвітлюються й аналізуються особливості ідеологічних кампаній проти інтелігенції в Україні у перше повоєнне десятиріччя. Мова йде про сумнозвісну політику “ждановщини” – системи (каральних) заходів сталінського керівництва кінця 40-х років ХХ ст., суть якої полягала у широкому наступі в галузі ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства.
Ключові слова: ідеологія, культура, наука, інтелігенція, постанова.

На основе изучения архивных материалов и ряда работ обобщающего характера освещаются и анализируются особенности идеологических кампаний против интеллигенции в Украине в первое послевоенное десятилетие. Речь идет о политике «ждановщины» – системы (карательных) мер сталинского руководства конца 40-х годов., суть которой заключалась в широком наступлении в области идеологии, культуры, науки, литературы, искусства с целью установления жесткого контроля над духовным развитием советского общества.
Ключевые слова: идеология, культура, наука, интеллигенция, постановление.

On the basis of archival materials and a number of papers summarizing the nature highlights and analyzes the features of ideological campaigns against intellectuals in Ukraine in the early postwar decades. This is the infamous policy of «zhdanovschyny» – system (punitive) measures the Stalinist leadership of the late 40 th century, Which consisted of a broad offensive in the field of ideology, culture, science, literature and art to establish strict control over the spiritual development Soviet society.
Keywords: ideology, culture, science, intelligence, judgment.

© Н. М. Сірук, 2012

Постановка наукової проблеми. Політико-ідеологічний тиск на духовне життя України та українське суспільство загалом, дещо послаблений під час війни, в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. знову починає набирати силу. Під жорсткий контроль підпадають література, історія, театр, кіно та мистецтво загалом; починається ідеологічний нагляд, спрямований насамперед проти інтелігенції.

*Аналіз досліджень і публікацій***.** Аналіз архівних матеріалів, передусім постанов та рішень ЦК КП(б)У, розкриває суть, методи і наслідки культурно-ідеологічних кампаній останнього періоду сталінщини. Введені у науковий обіг праці узагальнюючого характеру та матеріали преси дають змогу об’єктивно оцінювати важливі аспекти діяльності інтелігенції післявоєнного періоду.

Мета та завдання дослідження. Враховуючи недостатню вивченість у історіографії зазначеної проблеми, за мету поставлено комплексно дослідити і відтворити об’єктивну картину “ждановщини“ в Україні у другій половині 40-х на – початку 50-х років ХХ ст. на основі аналізу, узагальнення архівних джерел та опублікованих праць, матеріалів періодичної преси.

Основний виклад матеріалу. Відродження суспільно-політичного та культурного життя у повоєнні роки проходило з великими труднощами. На характері суспільного життя негативно позначився ідеологічний наступ сталінізму. Й. Сталін вважав, що світова війна завдала радянському суспільству серйозної ідеологічної шкоди. Найбільше занепокоєння викликало те, що

мільйони радянських людей, які жили на окупованих територіях та працювали на примусових роботах в Німеччині, зазнали впливу західного способу життя. Оскільки ж саме Україна найбільше "скомпрометувала" себе тим, що її територію захопив ворог, основний ідеологічний контрудар сталінізм завдав українському народові [1].

Ще однією обставиною, що позначилася на духовному житті радянського суспільства після війни, стало перебування мільйонів людей під час західного походу Червоної армії поза межами СРСР, у так званому буржуазному світі. Це знайомство з чужою політико-економічною системою, з іншим способом життя справило значний вплив на свідомість багатьох радянських громадян. Люди побачили життя за межами Союзу таким, яким воно було насправді, а не у змалюванні партійної пропаганди. Влада повинна була шукати ідейну протидію такому "ворожому" впливові.

Сподівання українців на післявоєнну лібералізацію суспільно-політичного життя не справдилися. Репресії знову почали розгортатися в країні. Органи безпеки здійснювали жорсткий нагляд за населенням, кожним кроком і словом людини. Всі, хто побував на окупованій території, піддавалися прискіпливій перевірці. Для остаточного позбавлення українців повоєнних ілюзій та надій у 1947 році в Україну був направлений першим секретарем ЦК КП(б)У вірний соратник Й. Сталіна, справжній погромник української інтелігенції і культури Л. Каганович, після чого ситуація в УРСР значно загострилася. Свій другий приїзд в Україну він розпочав з того, що оголосив "український буржуазний націоналізм" головною небезпекою в республіці. Уже в часи "відлиги" багато партійних, радянських і творчих працівників твердили, що роки перебування Л.Кагановича в республіці стали "чорними" для радянської України [2, с.19], [3].

Україна залишалася складовою частиною унітарної, надцентралізованої держави, керівництво якої прагнуло до уніфікації всіх підконтрольних територій, утворення "братньої сім'ї народів". У СРСР було розгорнуто шалену ідеологічну боротьбу проти всього національного, режим ігнорував специфіку розвитку різних націй, етнічних груп. Щонайменший прояв етнічного патріотизму, зокрема в Україні, розглядався як націоналізм [4, с.91]. Уже в травні 1947 року була схвалена постанова ЦК КП(б)У "Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і про боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології". Ідеологічні заходи негайно підкріплювалися адміністративно-каральними як стосовно членів партії, так і безпартійних. У результаті дій Л. Кагановича в деяких районах із партійних організацій було виключено 80–90% членів [5, с.409].

Варто нагадати, що в роки Другої світової війни, зокрема на її завершальному етапі, радянське керівництво дещо зменшило тиск на українське національно-культурне життя. Внаслідок цього з'явилися літературно-мистецькі твори про героїчне минуле українського народу, про величні постаті українського минулого – І. Богуна, Б. Хмельницького. Чимало з них були позначені талантом, але не позбавлені обов'язкових ідейних штампів. Однак після війни, в умовах посилення "культу особи", політико-ідеологічний контроль сталінського режиму за українською культурою та наукою знову посилився.

Стратегічний курс партійно-державного управління всіма сферами життя в країні у перші післявоєнні роки полягав у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, нетерпимості до інакомислення, заперечення плюралізму думок, постійного ідеологічного тиску на всі сфери культурного життя, особливо на творчу інтелігенцію, застосування насильства проти неї [6, с.65]. Загалом у країні йшов процес формування й усвідомлення нових підходів до оцінки ситуації в країні, до розуміння власного місця в суспільстві, розгортався пошук нових сфер і форм самореалізації в культурі й науці. Й.Сталін і правляча верхівка відреагували посиленням тиску на різні верстви населення, на літературу, мистецтво, науку, всі сфери духовного життя. Влада розгорнула масштабні ідеологічні кампанії, придушуючи будь-які спроби непослуху, відступу від встановлених канонів.

В умовах радянської партократичної держави керівництво суспільними процесами зосереджувалося в апараті ЦК ВКП(б) та секретаріаті Й. Сталіна. Усі принципові питання культурної політики вирішувалися у відповідних відділах ЦК ВКП(б), зокрема пропаганди й агітації, науки і вузів та ін. Будь-яка зміна в цій політиці обов'язково починалася з постанови ЦК партії, потім дублювалася та деталізувалася урядовими рішеннями на союзному та республіканському рівнях, а її здійснення суворо контролювала ієрархія республіканських ЦК та місцевих партійних органів. Інакше кажучи, у післявоєнний період українська радянська культура залишалася під жорстким контролем тоталітарної системи. В СРСР національні культури союзних республік, за винятком російської культури, перебували під постійною загрозою звинувачень в "буржуазному націоналізмі". Українська культура і наука відчували таку загрозу особливо гостро, оскільки за кількістю населення і своїм господарським значенням УРСР займала одне з ключових місць у Союзі РСР.

У зв'язку з цим центральна влада приділяла пильну увагу питанням керівництва ідеологічною роботою в Україні, в тому числі у середовищі творчої і наукової інтелігенції. При цьому першочергове значення відводилося проведенню ідеологічних заходів у західних областях УРСР, де суспільна свідомість населення ще не відповідала радянським стандартам. Не випадково у повоєнний період у регіон було скеровано тисячі партійних, радянських, профспілкових, комсомольських працівників, урядників від культури і науки, покликаних втілювати в життя "сталінську генеральну лінію".

Лише з 1944 року до середини 1946 року в західні області України зі східних областей УРСР, з інших республік, передусім Росії, було направлено 66 тис. осіб. Серед них було чимало чиновників, представників бюрократичного апарату, які сліпо виконували партійні директиви і здійснювали "соціалістичні перетворення" – радянізацію цього регіону. Проте серед відряджених у західні області України налічувалось багато рядових вчителів, працівників культури, які, попри неминучу ідеологічну спрямованість, зробили практичний внесок у розвиток освіти та культури краю.

Протягом перших післявоєнних років тривала відбудова зруйнованих війною закладів культури. Відкривалися нові навчальні заклади, культурні установи, у тому числі на селах. Проте сталінське керівництво виявляло постійну недовіру до місцевих кадрів, вважало їх політично неблагонадійними. Тому більшість керівних посад у закладах культури і науки у західних областях України займали кадри зі сходу, хоча в багатьох випадках вони не були готові до такої роботи, не знали місцевих умов, здебільшого не володіли українською мовою і т.д. [7, с.137–138].

Уже в 1946 році посилилися звинувачення на адресу української інтелігенції в політичній неблагонадійності, в "буржуазному націоналізмі". На початку року вийшла постанова ЦК КП(б) У "Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-буржуазними націоналістами в західних областях УРСР у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР". Система практичних заходів, визначених у цій постанові, передбачала продовження боротьби з інтелігенцією, спрямованої на встановлення повного контролю влади за культурою і наукою.

У культурно-мистецькому та науковому житті дедалі відчутніше відбувалася ідеологічна уніфікація творчості.Було здійснено організаційну реінституціалізацію всіх творчо-мистецьких угруповань та їхніх органів у централізовані спілки письменників, художників, композиторів і закріплено основний, а по суті – єдиний метод творчості – метод соціалістичного реалізму. Ще на початку 30-х років XX ст. цей метод було визначено як "правдиве, історичне конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку". Усе, що виходило за рамки "соціалістичного реалізму", неминуче вступало в конфлікт з політичною системою. Влада знову вдавалася до випробуваного методу тотального контролю над літературно-художнім процесом – до так званого класового підходу та принципу партійності в оцінці діяльності інтелігенції. Головний удар спрямовувався проти інтелігенції, творчий потенціал якої ще був спроможний значно впливати на морально-психологічну ситуацію в країні.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х років XX ст. керівництво більшовицької партії та радянського уряду прийняло десятки постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному плані мистецької та наукової еліти. Почалася чергова кампанія ідеологічного тиску, інспірована тодішнім головним ідеологом СРСР А. Ждановим – секретарем ЦК ВКП(б) з ідеології, близьким помічником Й. Сталіна, що втілилась у сумнозвісній політиці "ждановщини" – системі (каральних) заходів сталінського керівництва кінця 40-х років XX ст., суть якої полягала у широкому наступі в галузі ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства [8, с.56], [9].

У 1946–1948 роках відбулася серія ідеологічних погромів, здійснених А. Ждановим за ініціативою Й. Сталіна. Доповіді А. Жданова, спрямовані на "викриття" різних "перекручень і хиб" у літературі, філософії, музиці, а також відповідні постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні. Брутальні розноси А. Жданова в дусі партійно-комуністичної непримиренності та російського націонал-патріотизму були сповнені ненависті до інтелігенції та інтелігентності, прикритої звинуваченнями у "формалізмі" та "відриві від життя". За офіційним формулюванням, така боротьба скеровувалась проти "безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом". На практиці вона швидко перетворилася на кампанію насаджування російського шовінізму і викликала черговий погром культури неросійських народів, зокрема української національної культури та науки.

В Україні "ждановщина" набрала форм гострої критики "буржуазного націоналізму", насамперед в історії та літературі. Партійне керівництво вимагало від українських культурних і наукових діячів дотримування принципів пролетарського інтернаціоналізму, що фактично означало

відмову від національних засад творчості. Однією з ключових вимог того часу, що стосувалася української культури, стала вимога: "тісніше зливатись з великою російською культурою" [10], [11, с.666].

Початок ідеологічним кампаніям другої половини 40-х років XX ст. поклала постанова ЦК ВКП(б) «Про журнали "Звезда" і "Ленинград"» (серпень 1946 року). У ній грубо і несправедливо критикувалась творчість поетеси А. Ахматової і письменника М. Зощенка. Розпалений у Москві антиінтелігентський вогонь перекинувся на Україну, а подібний грубий і безцеремонний стиль "керівництва" творчою інтелігенцією поширився в усіх республіках.

Духовне життя суспільства було поставлене під жорсткий контроль, що заважало розвитку літератури, театру, кіно та мистецтва загалом, які й стали першими об'єктами політико-ідеологічних нападок режиму в останній період сталінщини. Сфера ідеології розглядалась як один з головних "фронтів", на якому велася боротьба проти "українського буржуазного націоналізму", за якнайширше висвітлення в художній творчості проблем сучасності, оспівування радянської дійсності. У цей час постійно лунали заклики до розгортання більшовицької критики та самокритики [9]. У духовній культурі, як важливій галузі суспільного буття, сталінське керівництво особливу увагу приділяло "зміцненню її ідеологічних основ". У численних партійних постановах говорилося про підвищення ідейно-політичного рівня літератури, мистецтва і науки. Прояви національної свідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від офіційних стереотипів викликали звинувачення в українському буржуазному націоналізмі, антирадянщині і призводили до морального терору.

У серпні 1946 року відбувся перший після війни пленум ЦК ВКП(б), на якому звучали гострі звинувачення проти великої групи літераторів і науковців. Сам факт звернення до минулого українського народу, відтворення його самобутньої сутності вже вважалося проявом буржуазного націоналізму. Для забезпечення "нового курсу" було схвалено ряд партійних постанов, які відображали посилення репресивної політики та політичного контролю тоталітарної держави за культурно-науковою сферою. Всього за період з 1946 по 1951 роки було прийнято 12 найбільш значних за своїм характером постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань.

Ці постанови заклали ідеологічні підвалини для наступу на всі групи інтелігенції. Перед духовною розправою створювалась відповідна атмосфера – сипались огульні звинувачення, розгорталась публічна критика. Звичними стали упередженість в оцінках діячів науки та культури, вольові рішення, підміна справжньої критики «начальственним» окриком, проявлялися самочинне і некомпетентне адміністративне втручання у творчу діяльність, заперечення елементарних художніх свобод.

У здійсненні політики "ждановщини" в Україні можна виділити кілька етапів. Перший етап охоплював 1946–1948 роки, коли була прийнята більшість постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, які стосувалися проблем культури і науки. У цей період вістря ідеологічної роботи партії в республіці спрямовувалось на викриття «буржуазно-націоналістичних помилок». Серед згаданих постанов слід назвати: «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення» (1946 р.), «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», «Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград» (1947 р.), «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» В. Мураделі» (1948 р.) та ін. [12, с.82].

Ці розгромні постанови були присвячені питанням розвитку науки, літератури й мистецтва та спрямовувались на викриття різноманітних політико-ідеологічних "прорахунків", начебто допущених представниками української інтелігенції. Головні зауваження, сформульовані в цих постановах, стосувалися проявів "національної обмеженості", "українського буржуазного націоналізму". Посилилися відверте публічне цькування, прямі звинувачення в "націоналізмі" відомих літераторів, зокрема М. Рильського (за твори "Мандрівка в молодість", "Київські октави"), Ю.Яновського ("Жива вода"), І. Сенченка ("Його покоління"), О. Довженка ("Україна в огні") [13, с.27–38], [14, с.10], а також П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського та інших.

У цей період було гостро розкритиковано ряд українських літературознавців, які брали участь у написанні «Нарису історії української літератури» і яких звинуватили у прихильності до "буржуазно-націоналістичної" концепції М. Грушевського, С. Єфремова та інших "ворогів". Розпочато викривальну кампанію, що спрямовувалася проти істориків, у працях яких містилися наукові ідеї й теорії, близькі з тією ж концепцією М. Грушевського. З цих позицій різкій критиці піддано львівських учених М. Кордубу, І.Крип'якевича та інших, авторський колектив першого тома «Історії України» (за ред. М. Петровського). Прикладом грубого диктату в науці також

стала серпнева сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна (ВАСГНІЛ), яка відбулася в 1948 році і на якій розпочато погром генетики, названої "буржуазною псевдонаукою".

Другий етап (1948 – початок 50-х років XX ст.) відкривала розгорнута ще одна масштабна кампанія – «боротьби з космополітизмом, низькопоклонством перед Заходом». Характерною особливістю нового етапу ідеологічної кампанії стало те, що вона супроводжувалася відвертим антисемітизмом, негативний заряд якого накопичувався ще з часів війни. Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію країни; не тільки розколоти інтелігенцію, а певною мірою протиставити її іншим соціальним групам суспільства; розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес русифікації; відновити важливий чинник функціонування тоталітарного режиму – образ внутрішнього ворога, що в роки війни дещо відійшов у тінь.

Розправа з «безродними космополітами» спочатку в театральній критиці, а згодом і в інших сферах культури і суспільного життя припала на пік боротьби з так званими єврейськими буржуазними націоналістами і проходила на фоні арештів діячів єврейської культури. Їх переслідували за те, що вони начебто своїми проповідями «національного нігілізму», перш за все стосовно російського народу, і «низькопоклонством перед Заходом» допомагали імперіалістам нав'язувати всьому світу «англо-саксонську культуру» [15, с.126]. Цей термін згодом замінили іншим: «американський культурний імперіалізм», а його пропагандистам поставили в провину прагнення здійснити глобальну американізацію людства.

У цей період велася активна й систематична «проробка» вчених, діячів мистецтва, літературознавців, біологів («вейсманістів-морганістів»), мовознавців, театрознавців, яким приписували, що вони потрапили під вплив Заходу, що «небезпечна хвороба низькопоклонства перед закордоном може вражати найменш стійких представників нашої інтелігенції, якщо цій хворобі не буде покладено край» [16, с.44].

У січні 1949 року Оргбюро ЦК ВКП(б) ухвалило розгорнути пропагандистську кампанію проти «безродного космополітизму» і «антипатріотичних сил». Першим кроком до загальносоюзної тотальної чистки стала атака на театральних критиків. Уся тодішня система пропагандистських і виховних засобів була покликана боронити радянську людину від «розбещуючого» західного впливу. Саме цій меті підпорядковувалась і боротьба проти «космополітів». Було проведено масові репресії проти акторів і письменників, насамперед тих, хто творив на мові «ідиш», а також діячів культури, що хоч якоюсь мірою виявляли свою причетність до єврейства та інтерес до його проблем [16, с.45].

Відгомоном цієї кампанії в Україні стало навішування ярликів «безродних космополітів» на відомих і талановитих літературних і театральних критиків, що призвело до негативних наслідків: у літературі та театрі, по суті, зникло поняття мистецької школи; поглибилася ізоляція від надбань західної культури; остаточно зникла атмосфера творчої змагальності; театральна та літературна критика перетворилася із засобу стимулювання творчого розвитку на засіб утримання митців у рамках офіційного «соціального замовлення».

Монополія влади на визначення пріоритетних напрямів у науці, на тотальний ідеологічний контроль чітко простежувалася у процесі широкомасштабних дискусій з питань філософії, мовознавства, які було розгорнуто на межі 40 – 50-х років XX ст.

Третій епап «ждановщини» тривав з 1951 по 1953 роки. Поштовхом до нової хвилі критики творчої інтелігенції стала редакційна стаття в газеті "Правда" у липні 1951 року «Проти ідеологічних перекручень у літературі» за вірш В. Сосюри «Любіть Україну». Цей вірш було названо «в основі своїй ідейно-порочним твором». Згодом розгортаються кампанії чисток у музиці – викриття «помилок» композитора К. Данькевича та автора лібрето О. Корнійчука в опері «Богдан Хмельницький».

Під особливим тиском перебувала західноукраїнська інтелігенція. Окрім тотального контролю з боку радянських та партійних структур, значну увагу їй приділяли радянські спецслужби. У Львові та інших містах західного регіону найлегше було шукати «відьом», з огляду на специфіку цього краю, високий рівень розвитку науки і культури, національну свідомість населення, збройний опір новим окупантам. Саме тому в західних областях України боротьба проти «ворожої ідеології» набрала особливо великого розмаху [17, с.423–424].

На постійних зборах активу інтелігенції Львова різко критикувалися за «націоналістичну» діяльність І. Вільде, Я. Галан, В. Діляєв, П. Карманський, П. Козланюк, М. Рудницький, А. Шмигельський, [18, с.4]. За «націоналістичну обмеженість та вплив західноєвропейської та американської музики, що виродилася», критиковано львівських композиторів М. Колессу, Т. Майєрського, Р. Сімовича, А. Солтиса, А. Кос-Анатольського та ряд інших.

Таким чином, повоєнні роки виявилися завершальним етапом формування в країні

сталінського абсолютизму, в тому числі у духовній сфері. Тоталітарний режим продовжив нагнітання напруженості в суспільстві, розгорнув чергові ідеологічні кампанії, переслідування інакодумців, нову хвилю репресій. У результаті радянська культура, в різних її проявах, опинилася під жорстким контролем партійно-державних органів, а тому її визначальною рисою ставали одноманітність, уніфікованість, показна одностайність. Уся культурна політика влади мала яскраво виражений ідеологічний характер, при якій держава намагалася цілковито підпорядкувати собі всі прояви духовного життя суспільства. Партійна лінія А. Жданова та Л. Кагановича вимагала від українських культурних діячів, щоб українська культура «тісніше зливалась з великою російською культурою». У республіці під гаслами боротьби проти українського буржуазного націоналізму, космополітизму та сіонізму, а також клерикалізму та вейсманізму-морганізму було безпідставно розкритиковано багатьох діячів науки та культури, розформовано низку львівських наукових інститутів тощо. Така спрямованість державної політики гальмувала розвиток української культури і завдавала великих втрат інтелектуальному потенціалу нації.

Бібліографічні посилання:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Ф.1. (Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України), оп. 23, спр. 2843. Информация о настроениях населения западных областей по отношению к украинско-немецким националистам. 1 апреля-1октября 1946 года.

2. **Кожукало І**. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 1940 – на поч. 50-х рр. / І. Кожукало // Український історичний журнал. – 1989. – №2. – С. 14-25.

3. ЦДАГО України, ф. 1. оп. 23, спр. 4787. Постановления, докладные записки, информации обкомов КП(б)У секретаря Кагановича Л.М. в органинструкционном и с/х отделениях ЦК КП(б) У о ходе обсуждения и практических мероприятиях по выполнению постановлений пленума ЦК ВКП(б) – "О мерах подъема с/х в послевоенный период". 14 марта-7 мая 1947 года.

4. **Веселова О.** Українське суспільство в 1945-1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи / О. Веселова // Історичний журнал. – 2005. – №1. – С. 88-96.

5. **Даниленко В.** Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946 – 1953 рр.) / В.М. Даниленко // Проблеми історії України. – Випуск 7. – Спеціальний. – 2003. – 483 с.

6. **Марусик Т.** Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. XX ст.) / Т.В. Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.

7. **Ільницький М**. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини XX століття. / М. Ільницький – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.

8. **Баран В.** Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. / В.К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

9. **Баран В**., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і р.р.). / В.К. Баран, В.М.Даниленко. – К., "Альтернативи", 1999. – Т.13. – 304 с.

10. Російський державний архів соціально-політичної історії, Ф.17 (Центральный Комитет Всероссийской Коммунистической партии большевиков), оп. 125, д. 405. Проекты постановлений ЦК ВКП(б), записки, справки отдела пропаганды по письмам и телеграммах ЦК КП(б)У, обкомов, горкомов, об ошибках в идеологической работе на Украине, об антисемитизме, об организации парткабинетов, дома партийной пропаганды на Украине и по других вопросах.

11. Енциклопедія Українознавства. – К.: Глобус, 1994. – Т.2. – 800 с.

12. **Баран В.** Історія України 1945-1953 рр. / В.К. Баран. – Львів., 2005. – 184 с.

13. ЦДАГО України, ф. 1. оп. 23, спр. 4511. Стенограмма выступления писателей Украины на приеме секретаря ЦК КП(б)У тов. Кагановича. 19 сентября 1947 года.

14. ЦДАГО України, ф. 1. оп. 23, спр. 4512. Стенограмма пленума ССП Украины, состоявшегося 15 сентября 1947 года.

15. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: в 2 т., Т.2., Апогей и крах сталинизма.- М.: РГУ. – 1997. – 761 с.

16. **Шитюк М.** Останній сталінський удар: післявоєнні репресії на півдні України / М. Шитюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць, випуск 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 468-489.

17. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939-1953. / Ю. Сливка, Т.Галайчак, О.Луцький, – К., Т. 1. – 1995. – 747 с.

18. Держархів Львівської обл., Ф.3808(Відділ Союзу радянських письменників України),, оп.1, спр.1. (од.зб. №10) Протоколи засідань закритих партійних зборів за 1947 рік.

УДК 321

Н. М. Сирота

РЕАЛИИ И АЛЬТЕРНАТИВЫ РОССИЙСКОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ (ЛИБЕРАЛЬНОЕ ВИДЕНИЕ)

Аналізуються підходи російських політологів ліберального напрямку до питання про місце та роль Росії в сучасних міжнародних відносинах. Розглядаються запропоновані ними пріоритети зовнішньої політики як ресурсу для модернізації країни, рекомендації з метою зміни її змісту і розширення інструментарію. Показано безальтернативність європейського вибору Росії, що відстоюється лібералами, як умови зміцнення її міжнародного статусу. Констатується парадигмальна близість поглядів лібералів школі політичного ідеалізму в теорії міжнародних відносин.

Ключеві слова: глобалізація, національні інтереси, світова політика, центр сили, поліцентризм, світопорядок, світова система, модернізація, суверенітет

Анализируются подходы российских политологов либерального направления к вопросу о месте и роли России в современных международных отношениях. Рассматриваются предлагаемые ими приоритеты внешней политики как ресурса для модернизации страны, рекомендации с целью изменения её содержания и расширения инструментария. Показана безальтернативность отстаиваемого либералами европейского выбора России как условия укреплении её международного статуса. Констатируется парадигмальная близость воззрений либералов школе политического идеализма в теории международных отношений.

Ключевые слова: глобализация, национальные интересы, мировая политика, центр силы, полицентризм, миропорядок, мировая система, модернизация, суверенитет

The author analyzes liberal Russian political scientists` approaches to the question of Russia`s place and role in modern international relations, considers their foreign policy priorities as the resource for the country modernization, the recommendations for the changes in its content and toolset expansion, shows the lack of alternative to Russia`s European choice as the condition of its international status enhancing, which is defended by the liberals, and ascertains the paradigm proximity of the liberals` views to political idealism school in international theory

Keywords: globalization; national interests; world policy; power centre; polycentrism; world order; world system; modernization; sovereignty.

© Н. М. Сирота, 2012

В качественно новой геополитической обстановке, складывающейся в связи с завершением эры американского гегемонизма и становлением полицентрического мироустройства, перед Россией со всей остротой встает проблема выработки стратегических ориентиров внешней политики, которая явилась бы ресурсом для инновационного развития общества. Значительное внимание этой проблеме уделяется в публикациях экспертов либерального направления – А. Г. Арбатова, Т. В. Бордачёва, В. Л. Иноземцева, В. П. Лукина, Ф. А. Лукьянова, В. Е. Петровского Д. В. Тренина, Л. Ф. Шевцовой, В. Л. Шейниса и др. Заслуживают внимания политического класса и общества конструктивная критика либералами проводимого внешнеполитического курса, предлагаемые ими альтернативные подходы, способные усилить влияние России на международную среду.

Воззрения либералов по вопросам внешней политики и безопасности – тема сравнительно малоисследованная в отечественной международно-политической науке. Отдельные её аспекты и сюжеты рассматривались в работах, посвященных общей теории международных отношений и идеалистическому направлению российской внешнеполитической мысли, в рецензиях на монографии наиболее известных ученых-либералов. К этой теме в ряде публикаций и выступлений на научных конференциях обращался и автор предлагаемой статьи [12]. Учитывая фрагментарность в изучении актуальной и политически значимой проблематики, ставится задача её системного анализа, выявления идей и подходов, которые позволили бы внешней политике России стать эффективным ресурсом модернизации страны.

Российская внешняя политика последних десятилетий оценивается либералами как преимущественно реактивная, лишённая продуманной стратегии и изобилующая экспромтами. Обоснованно констатируется, что краткосрочный, ситуативный прагматизм позволяет поддер-

живать существующий статус страны, но явно недостаточен для её утверждения в качестве одного из центров силы современного мира. Обращается внимание на амбивалентность как характерную особенность позиции России в вопросах её взаимоотношений с внешним миром, проявляющуюся в двойственности и непоследовательности позиции по ряду ключевых международных проблем. Отмечается усиление имперского начала и тяги к сверхдержавности при отсутствии сил и средств для их реализации. Не разработан алгоритм интеграции с мировым сообществом. Как справедливо констатируется в ряде публикаций, в обстановке глобальной конкуренции и геополитических сдвигов будет возрастать потребность в новом качестве внешней политики, модернизации её содержания и инструментария [7, 11, 13].

Фундаментальная причина ограниченной эффективности российской внешней политики либералам видится в незавершенной самоидентификации страны, отсутствии у власти и общества ясности в ряде экзистенциальных вопросов: куда Россия движется и какое государство строит, считает она себя наследницей Российской империи и СССР или национальным государством, кто её союзники, партнёры и противники, какой должна быть долгосрочная стратегия.

По мнению либералов, для того, чтобы оптимально вписаться в современный международный контекст, России необходимо трансформироваться в национальное государство. Без определения идентичности, внешняя политика России будет носить переходный характер со всеми свойственными такому периоду проявлениями неэффективности. Осознание элитой и социумом цивилизационной, геополитической, социально-экономической специфики страны и формирование на этой основе национальных интересов, как убедительно показано в исследовании Е.В. Петровского, жизненно важны не только для неё, но и для всего мира [9].

Принципиально важную роль в превращении России в высокоразвитое государство, влиятельного актора мировой политики либералы отводят достижению партнёрских, а в перспективе и союзнических отношений с ведущими центрами силы современного мира – США и Объединённой Европой, располагающими наибольшим инновационным потенциалом. Миссия либералов, по утверждению Л. Ф. Шевцовой, «… заключается в том, чтобы доказывать, что нельзя модернизировать Россию без адаптации к западным стандартам, без включения России в евроатлантическое пространство» [14, с.264].

В этой связи совершенно обоснованно констатируется, что Запад не сможет инкорпорировать в свои институты государство, где не соблюдаются права человека, нет реального разделения властей, прозрачных выборных процедур, свободной прессы. Либералы полагают, что при отсутствии достаточных внутренних предпосылок для либерально-демократической трансформации России ее успех в существенной степени зависит от политики Запада. Его влияние на внутриполитические процессы мыслится не как прямое вмешательство в политические процессы, «экспорт демократии», а как создание внешнего пространства и соответствующих стимулов для российской модернизации [10, с.38-40].

Акцентируя приоритетность для России сотрудничества с наиболее развитыми странами, либералы считают неприемлемым возвращение к положению «младшего брата» Запада начала девяностых годов. В связи с тем, что Запад часто не учитывает интересы России или вовсе игнорирует их, в либеральной среде нередко звучит тезис о необходимости обеспечения равноправного и достойного партнёрства, жёсткости в отстаивании коренных интересов страны (а не бюрократической элиты). Предлагается максимально прагматизировать внешнюю политику, диверсифицируя международные связи РФ, сотрудничая, если это выгодно, с любыми государствами, прибегая к геополитическому балансированию между глобальными и региональными «центрами силы».

Между сторонниками прозападного курса России имеются определённые различия в акцентировании предпочтительности преимущественно проамериканской или проевропейской ориентации страны. Сторонники приоритетности для России отношений с США подчёркивают доминирующую значимость потенциала этой страны в сфере международных отношений и относительную ограниченность возможностей Объединённой Европы в должной мере содействовать российской модернизации. Приверженцы первоочередной значимости стратегии союза России и Европы исходят из их культурно-цивилизационной общности, социальной и экономической взаимодополняемости, позволяющих создать Большую Европу как потенциальный центр силы наряду с США и Китаем, способный стать одной из опор полицентрического миропорядка.

По оценке экспертов – авторов доклада «Отношения Россия – США после «перезагрузки»: на пути к новой повестке дня», подготовленного Советом по внешней и оборонной политике». (далее СВОП), «перезагрузка» привела к позитивным изменениям в содержании российско-американских отношений, существенно ослабила угрозу их отката к системной конфронтации. Нынешнее улучшение отношений между Россией и США отличает от предыдущих более проч-

ная основа – чёткое и прагматичное понимание странами своих интересов и возможности конструктивного взаимодействия [8, с.3] .

Главный недостаток «перезагрузки» либералы видят в том, что она не придаёт российско-американским отношениям стратегической цели и перспективы, развивается в значительном отрыве от магистральных тенденций международного развития и возможностей, открываемых перед участниками. Отмечается обращённость позитивных перемен преимущественно в прошлое и их наполненность либо сюжетами минувшего времени, либо текущими потребностями сторон (Иран, Афганистан и др.).

По мнению экспертов, для предотвращения мирового беспорядка и связанных с ним угроз необходима выработка новой философии отношений между США и Россией, способной придать им новое качество, включая элементы военно-политического союза с целью противодействия значительной части спектра беспрецедентных вызовов.

Важное условие движения к качественно новому партнёрству между США и Россией эксперты видят в преодолении превалирующих в обоих государствах настороженности и недоверия, пересмотре устаревшей и неадекватной интеллектуальной парадигмы времён холодной войны, смене её на более реалистичную и модернистскую, способную радикально изменить политику. Имеется в виду осознание того факта, что в сегодняшнем, а тем более завтрашнем мире Россия и США не представляют друг для друга главную угрозу, которая ныне связана с тенденциями и событиями внешними по отношению к взаимодействию обоих государств.

Приверженцы ориентации России прежде всего на Европу ссылаются на то обстоятельство, что она является частью европейской цивилизации, хотя и особого, в силу исторических обстоятельств, ее ответвления. С их точки зрения, национальные интересы России заключаются в преобразовании собственного общества в соответствии с европейским опытом и при содействии европейских государств. Европейскому выбору России способствует действие таких факторов, как неблагоприятная демографическая ситуация, экономическое и технологическое отставание, неспособность самостоятельно освоить территории и природные ресурсы, геополитическая уязвимость перед натиском исламского фундаментализма и миграционного давления со стороны Китая.

Более того, в условиях глобальных вызовов Россия и Европейский Союз взаимозависимы и смогут выжить только вместе, интегрируясь в Большую Европу от Ванкувера до Владивостока. По мнению экспертов, конкретные сроки, формы и пути образования нового центра силы естественным путём определятся с течением времени.

Оптимальный, если не единственный, способ интеграции России и ЕС авторы доклада СВОП «К Союзу Европы» видят в создании на пространстве Евразии нового межгосударственного объединения, важнейшим элементом которого должны стать правила поведения и механизмы взаимодействия участников, основывающиеся на общей культурной среде и способные воспринимать самые революционные изменения международной обстановки. Представляется вполне обоснованным их алармизм по поводу того, что хлёсткая метафора «Закат Европы» может стать реальностью, если в ближайшие пять лет обе части Европы не определятся со стратегией соразвития, а в следующие десять лет не смогут построить основы предполагаемого Союза Европы [5, с.7].

Либералы, ссылаясь на данные опросов общественного мнения, считают, что в российском обществе есть силы, способные поддержать европейский выбор, и имеют реальные шансы вызвать симпатии избирателей. Отмечается, что, несмотря на существующий у части социума негативизм в отношении европейской направленности внешней политики страны и особенно её активного вовлечения в многосторонние структуры, нарастающая плотность экономических и культурных связей между Россией и Европой, миролюбивая и негегемонистская внешняя политика ЕС формируют в сознании россиян благоприятный облик Европы. Действие этих факторов способствует созданию широкой социальной базы проевропейских сил страны.

Среди экспертов-либералов преобладает мнение о существовании для России выбора не между Америкой и Европой, соотносимых с европейской цивилизацией, а между встраиванием в сообщество постиндустриальных государств и неизбежностью постепенной маргинализации, превращения в «падающее» государство, сырьевой придаток Китая. Проблемы Евразии предлагается решать на основе многостороннего партнерства с Западом и прежде всего с Соединенными Штатами, уже завоевавшими важные позиции на этом континенте.

Рассматривая Европейский Союз и Соединенные Штаты как наиболее важных экономических и политических партнеров России, либералы считают оптимальной для нее глобальной стратегией – стать частью единого пространства развитых демократических государств, замкнуть Северное кольцо цивилизованных наций, протянувшееся от Европы до Японии. Они признают, что процесс интеграции России в западное сообщество не будет ни простым, ни быстрым,

поскольку потребует модернизации и адаптации к его стандартам существующих институтов и практик. Предполагается воспользоваться укреплением позиций России как дополнительным шансом для активизации сотрудничества с Европейским Союзом и Соединенными Штатами.

Согласно преобладающему среди российских либералов мнению, России со временем следует вступить в НАТО, которое оценивается ими как союз демократий, где эффективно действуют все институты, и Россия могла бы многому поучиться. В НАТО либералы видят организацию, располагающую необходимым инструментарием обеспечения стабильности в мире и в перспективе способную стать основой для формирования системы международной безопасности. Членство в Альянсе открывало бы перед Россией возможность участвовать в принятии решений по ключевым проблемам мирового развития и контролировать их выполнение.

Непосредственную интеграцию России в НАТО эксперты считают преждевременной. Ближайшую задачу они видят в надёжной стабилизации достигнутого уровня сотрудничества с этой организацией, придании позитивным тенденциям в отношениях с Западом необратимого характера.

По мнению Д. В. Тренина, вместо выдвижения задачи интеграции России в НАТО необходим курс на демилитаризацию отношений между ними, формирование Евро-Атлантического сообщества безопасности, в рамках которого война как средство решения возникающих конфликтов была бы гарантированно исключена [13, с.112-113].

Перспективна предлагаемая А.Г. Арбатовым стратегическая линия российской внешней политики в отношении НАТО, включающая два взаимосвязанных направления: «Первое: избегая лобового сопротивления расширению НАТО, замедлить или вовсе заблокировать те его аспекты, которые противоречат интересам РФ как в географическом плане (вступление Украины, Грузии, Азербайджана), так и в функциональном отношении (расширение военного присутствия и силовые акции на постсоветском пространстве помимо или вопреки позиции РФ). Второе: не напрашиваясь на членство в союзе, через разнообразные каналы сотрудничества сделать фактическую роль России для трансформации и выполнения новых задач НАТО более значительной, чем у большинства «старых» и тем более «новых» членов. Задача – максимум – это попытаться использовать ресурсы Альянса в российских интересах» [1, с.121].

С точки зрения либералов, российской элите следует исходить из того, что государства Запада и прежде всего Соединенные Штаты заинтересованы в ее способности обеспечить стабильность на территории России, и необходимо всемерно использовать эту заинтересованность для ускоренной модернизации страны. Влияние на американскую политику может быть эффективным с позиций партнерства, а не конфронтационности, с учетом лидерства Соединенных Штатов в обозримой перспективе и значимости их роли в формировании нового миропорядка.

В этой связи либералами оцениваются как неуместные и наносящие урон престижу России демонстрации военной активности, видимо, призванные служить доказательством того, что она «встает с колен». «На профессиональных американских стратегов, – констатирует А.Г. Арбатов, – это производит впечатление попыток сыграть на патриотизме внутри России и «подразнить» США с использованием неадекватных (как в Пентагоне говорят – «бутафорских») военных средств» [2, с.33].

Либералам представляются явно завышенными ожидания части российского правящего класса в отношении шансов на укрепление международного статуса страны благодаря ее принадлежности к группе БРИГС, которая нередко рассматривается как некая альтернатива и противовес Западу. Констатируется, что позиционирование на поле БРИГС может дать России дополнительные возможности для отстаивания своих интересов на некоторых направлениях мировой политики, получения внешних инвестиций благодаря огромным валютным резервам Китая. Акцентируется и целесообразность использования этого неформального института для выдвижения новых международных инициатив, обмена опытом по ключевым вопросам экономического развития и решения проблем модернизации.

Вместе с тем в качестве стратегически значимых для России рассматриваются реалии иного свойства. Между странами группировки БРИГС нет ничего принципиально общего. Они слишком разные по своей истории, традициям, политическому развитию и имеют свои, во многом не совпадающие интересы. Все страны этой группы в той или иной мере действуют с оглядкой на Соединенные Штаты, которые, несмотря на ослабление своих позиций, продолжают оставаться наиболее могущественным государством мира. С учетом же предполагаемого расширения группы БРИГС за счет новых международных акторов (Мексики, Индонезии и др.) это объединение, имеющее во многом виртуальный характер, скорее всего, превратится в фантом.

Либералы считают, что в интересах России учесть советский «опыт» дружбы с развивающимися государствами «антиамериканской ориентации». Рациональным использованием российских средств были бы не оплата «дружбы» с «союзниками» из числа таких государств

(например, Венесуэла) и финансирование фантомных геополитических проектов, а их эффективное вложение в отечественную экономику, которое позволило бы повысить качество жизни сограждан. Кроме того, сотрудничество или солидаризация с радикальными антизападными режимами дистанцируют от России те государства, которые благодаря своему промышленному и научно-техническому потенциалу могут способствовать превращению её в современное постиндустриальное государство.

Конструктивна и актуальна мысль о необходимости чёткого ранжирования целей и приоритетов внешней политики России, исходя из того, что её главной задачей должно стать сотрудничество со странами, которые могут дать ресурсы для достижения высокого статуса в XX1 веке [15, с.39].

Цивилизационно ориентируясь на Запад и двигаясь к созданию общеевропейского пространства, Россия, по мнению либералов, должна в полной мере использовать такой внешний ресурс модернизации, как растущий потенциал Азиатско-Тихоокеанского региона. Представляется обоснованным тезис Д. В. Тренина о том, что России следует осознать себя евро-тихоокеанской страной и «запустить» развитие своих восточных регионов по модели «двойной интеграции» – внутрироссийской и азиатско-тихоокеанской [13, с.114].

Акцентирование либералами приоритетности для России отношений с Западом коррелирует с позицией западных экспертов, которые исходят из того обстоятельства, что интересам США, прежде всего в сфере национальной безопасности, отвечает активное взаимодействие с Россией по жизненно важным проблемам – нераспространения и сокращения ядерного оружия, энергодиалога, контртерроризма, изменения климата, киберугроз, пиратства и т.д. Этой позиции с различными нюансами придерживаются сторонники как «избирательного сотрудничества» с Россией (например, политологи Т. Грэм, Д. Саймс и др.) [3, 12], так и стратегического партнерства с ней путем интеграции в институты евро-атлантического сообщества, прежде всего НАТО (например, политологи Ч. Капчан, Р. Легвольд и др.) [4, 7].

Для эффективного позиционирования России на постсоветском пространстве либералы считают необходимым, во-первых, определиться с тем, чего мы хотим от различных стран СНГ и к чему намерены стремиться в отношениях с ними, и, во-вторых, параллельно с наращиванием собственной привлекательности задействовать инструментарий «мягкой силы» для укрепления влияния на эти страны – фактор русского языка как средства общения; воссоздание системы вузовского образования, расширение влияния Московского патриархата на русскоязычный мир и т. д.

Представляется обоснованным мнение экспертов: связи с Россией могут обрести в странах СНГ статус национальных приоритетов лишь при условии, что политика по отношению к ним будет твёрдо придерживаться принципов равноправия, невмешательства во внутренние дела, признания безусловного права устанавливать отношения с третьими странами по их выбору и категорического отказа от каких бы то ни было территориальных претензий.

По убеждению либералов, стране нужна не реактивная «многовекторность», а динамичная внешняя политика с глубоко продуманными инициативами, с чёткой системой приоритетов и высокой степенью предсказуемости, достойной великой державы. Модернизация всех сфер общественной жизни, полагают они, естественно сориентирует направление внешней политики России как самой крупной и потенциально самой сильной экономической державы Европы. Можно согласиться с мнением А. Г. Арбатова о том, что «конкретные параметры, а также формы и пути равноправной и взаимовыгодной интеграции России с остальной Европой, как и сотрудничества с другими ведущими государствами – США, Китаем, Индией, Японией, определит время» [1, с.292].

Для формулирования основных принципов, направлений и целей внешней политики России либералы считают необходимым конструктивный диалог между представителями всех ответственных политических течений – консервативного, социалистического и либерального. По их мнению, экспертное сообщество могло бы способствовать успеху диалога, предоставив в распоряжение его участников свои ресурсы.

Вышеизложенное дает основания для вывода о том, что внешнеполитические воззрения российских либералов в целом адекватно отражают сложность и противоречивость переживаемого человечеством этапа становления многополярного мира в условиях турбулентной международной среды. Либералы правомерно акцентируют внимание на отсутствии у России стратегической альтернативы партнёрству с Западом как важнейшему условию осуществления всеобъемлющей модернизации страны. Принципиальное значение в укреплении глобальных позиций России придаётся интеграции с Европой с перспективой создания Большой Европы как одного из «центров силы» формирующейся миросистемы. Избавление от имперского наследия рассматривается как одно из важнейших условий эффективности новой российской политики.

При разбросе мнений по ряду вопросов эксперты-либералы в парадигмальном плане тяготеют к теоретической школе политического идеализма, что проявляется в акцентировании ценностей демократии, свободы, прав человека и морали.

Библиографические ссылки:

1. **Арбатов А.Г**. Уравнение безопасности / А. Арбатов. – М.: РОДП «Яблоко», 2010. – 296 с.

2. **Арбатов А.Г.** Военно-политические аспекты отношений США с Россией / А. Арбатов // Международные процессы. Т.7. №1 (19). Январь-апрель 2009. С.28-34.

3. **Грэм Т.** Россия: упадок и неопределённые перспективы возрождения / Т.Грэм. – М.: РОССПЭН, 2007. – 143 с.

4. **Капчан Ч**. Последний рубеж для НАТО, или Почему Россия должна вступить в Североатлантический альянс / Ч. Капчан // Россия в глобальной политике. – №2. Март-апрель 2011. – С.21-34.

5. **Караганов С.А**. К Союзу Европы. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба «Валдай» / С.А. Караганов, Т.В. Бордачёв, Ф.А. Лукьянов и др. (31 августа – 7 сентября 2010). М.: Рианновости, 2010. 32 с.

6. **Козловский Б.П.** От активности к эффективности. Когда внешняя политика избавится от советского наследия / Б.П. Козловский, А.В. Лукин // Россия в глобальной политике. – №3. Май-Июнь 2012. – С. 62-75.

7. **Легвольд Р**. Переосмысление американской политики в отношении России / Р. Легвольд // Россия в глобальной политике. – №4. – Июль – Август 2009. – С.18-33.

8. Отношения Россия – США после «перезагрузки»: на пути к новой повестке дня. Взгляд из России. Доклад российских участников Рабочей группы по будущему российско-американских отношений / Под ред. С. А. Караганова. М., Рианновости, 2011. – 48 с.

9. **Петровский В.Е.** Россия и мир: избавляясь от имперской ностальгии / В.Е. Петровский. – Lap Lambert Academic Publishing. – 244 с.

10. Россия и Запад. Внешняя политика Кремля глазами либералов. / Под ред. И. М. Клямкина. М.: Фонд «Либеральная миссия». – 2009. – 88 с.

11. **Саймс Д.** Теряя Россию: плата за возобновление конфронтации / Д. Саймс // Россия в глобальной политике. – №6. Ноябрь-декабрь. 2007. – С.21-36.

12. **Сирота Н.М**. Мировой порядок / Н.М. Сирота. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание. – 2008. – 158 с.

13. **Тренин Д.В.** Внешнеполитические перспективы России / Д.В. Тренин // Pro et Contra. – 2011. – Т.15. – №1-2. Январь – апрель. – С.101-116.

14. **Шевцова Л.Ф.** Одинокая держава: почему Россия не стала Западом и почему России трудно с Западом / Л.Ф. Шевцова. – М.: РОССПЭН, 2010. – 272 с.

15. **Шейнис В.Л**. Национальная безопасность России. Испытание на прочность (Часть 2) / В.Л. Шейнис // ПОЛИС. – 2010. – №1. – С.34-52.

УДК 327.8(73):623.454.8

Ю. О. Седляр

ПОЛІТИКА САНКЦІЙ США З ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА І ТЕНДЕНЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано головні документи, що регламентують політику санкцій США з ядерного нерозповсюдження, зокрема «Акт про ядерне нерозповсюдження» 1978 р. й «Акт про попередження ядерного розповсюдження» 1994 р. У результаті дослідження встановлюється, що інституціоналізація американської санкційної політики з нерозповсюдження припадає на 1970-ті рр., адже в цей час формуються політичний і фінансовий механізми з реалізації санкцій. Окрема увага приділяється висвітленню специфіки становлення та імплементації адресних санкцій з нерозповсюдження у зовнішній політиці США.

Ключові слова: політика санкцій, адресні санкції з нерозповсюдження, зовнішня політика США, ядерне нерозповсюдження, держава-проліферант.

Проанализированы основные документы, которые регламентируют политику санкций США по ядерному нераспространению, в частности «Акт о ядерном нераспространении» 1978 г. и «Акт о предотвращении ядерного распространения» 1994 г. В результате исследования устанавливается, что институционализация американской политики санкций по нераспространению происходит в 1970-х гг., поскольку в это время формируются

© Ю. О. Седляр, 2012

политический и финансовый механизмы по реализации санкций. Отдельное внимание уделяется освещению специфики становления и осуществления адресных санкций по нераспространению во внешней политике США.

Ключевые слова: политика санкций, адресные санкции по нераспространению, внешняя политика США, ядерное нераспространение, государство-пролиферант.

Main documents, concerning US non-proliferation sanctions policy, as "Nuclear Non-Proliferation Act of 1978", "Nuclear Proliferation Prevention Act of 1994" are deeply analyzed. Investigation responds, that US sanctions policy for non-proliferation was established in the 1970-s years, that was connected with political and financial sanctions' mechanism foundation. It is also tackling specific features of US targeted sanctions policy for non-proliferation, tools of it's realization in US foreign policy.

Keywords: sanctions policy, targeted non-proliferation sanctions, US foreign policy, nuclear non-proliferation, proliferators.

Проблема нерозповсюдження ядерної зброї займає центральне місце у системі глобальних проблем сучасності, оскільки її невирішеність загрожує миру і безпеці і може призвести до самознищення людської цивілізації. Вона посідає важливе місце у системі пріоритетів найбільш впливових держав світу, особливе місце серед яких займають США. У свою чергу, дипломатія Сполучених Штатів, держави-гаранта Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, має у своєму арсеналі як заохочувальні, так і обмежувальні механізми (санкції) задля недопущення розповсюдження ядерної зброї. Попри те, що ядерна політика США ставала предметом дослідження численних публікацій, серед них ґрунтовністю теоретичного осмислення питання і широтою емпіричної бази вирізняються праці О. Бодрука, С. Галаки, В. Горбуліна, А. Дашкевича, Є. Камінського, В. Манжоли, Г. Перепелиці, В. Чумака. З іншого боку, динаміка розвитку сучасної системи міжнародних відносин, з якою корелює й проблема нерозповсюдження, вимагає комплексного аналізу політики міжнародних санкцій США як інструменту протидії ядерному розповсюдженню, вивченню специфіки його становлення, що і визначає науковий інтерес автора до проблеми.

Зародження концепції застосування санкцій з нерозповсюдження в американській дипломатії пов'язують із прийняттям «Акта про атомну енергію» 1946 р., відомого широкому загалу під назвою «Акта Макмагона», яким передбачалось використання окремих рестриктивних міжнародних дій з метою недопущення поширення ядерних технологій, її інституціоналізація ж припадає на 1970-ті рр., коли США вперше вдалися до даного інструменту зовнішньої політики проти Індії за її «мирний ядерний вибух», здійснений у 1974 р., що і спровокувало подальше вдосконалення нормативно-правової бази США з обмеження можливостей передачі ядерних технологій у світі [23, с.1].

Не зважаючи на те, що у Сполучених Штатах в 1970-х рр. було розроблено низку документів, що регламентували санкційну політику з попередження поширення зброї масового знищення, поміж них базовими були «Акт про контроль над експортом озброєнь» (1976 р.) [3] й «Акт про ядерне нерозповсюдження» (1978 р.) [18].

Відповідно до вказаних нормативних документів санкції у контексті американської політики ядерного нерозповсюдження вирішують чотири ключові завдання: справляють враження дії «.. аби заспокоїти громадськість й групи інтересів в США, котрі наполягають, щоб уряд «зробив щось» по відношенню до іноземних держав-порушниць [10]; стримування проліферанта від ядерного поширення; недопущення технологічного удосконалення ядерного пристрою проліферанта через обмеження його економічного потенціалу; примус – направлений на згортання ядерної програми держави-проліферанта [23, с.3]. За словами сенатора Дж. Гленна, що часто цитуються у фахових публікаціях з проблем ядерного нерозповсюдження, головна мета таких санкцій «позбавлення вигоди від поширення» [22]. Зупинимось детальніше на окремих положеннях вказаних документів.

«Акт про контроль над експортом озброєнь» (1976 р.) необхідно згадати, адже ним визначаються первинні засади застосування санкційного механізму США у контексті досягнення зовнішньополітичних цілей, регламентуються повноваження президента і Конгресу. Він є важливим й з огляду на те, що окреслює загальну схему і принципи діяльності державних структур Сполучених Штатів в умовах реалізації політики санкцій, визначає процедуру ліцензування чутливих технологій, товарів подвійного використання [3].

«Акт про ядерне нерозповсюдження» (від 10 березня 1978 р.) [14], за словами Дж. Картера, «дозволив нам [США – *Авт*.] зробити великий крок на шляху до втілення обов'язку США, який вони поділяють з іншими націями – зупинити розповсюдження ядерних технологій, зберігаючи

при цьому право на їх мирне використання… Даним документом, що набирає чинність, ми встановлюємо чіткі критерії і засади ядерного співробітництва, так само як і застосування санкцій проти тих, хто не дотримується гарантій» [12]. «Я підписую акт через його надзвичайну важливість для нашої політики ядерного нерозповсюдження», – підсумував президент США [12].

«Акт про ядерне нерозповсюдження» 1978 р. складається з шести частин: I – «Дії Сполучених Штатів для забезпечення надійних поставок ядерного палива»; II – «Пропозиції США для зміцнення міжнародної системи гарантій»; III – «Організація і критерії експорту»; IV – «Переговори про подальший контроль над експортом»; V – «Допомога Сполучених Штатів державам, що розвиваються»; VI – «Звітність про виконання» [14].

§ 2 перехідних положень документу «Обґрунтування політики» окреслює зовнішньополітичні мотиви застосування санкцій. У ньому, зокрема, читаємо: «… розповсюдження ядерних вибухових пристроїв чи їх безпосереднє виробництво або застосування інших способів їх набуття становить серйозну загрозу для безпекових інтересів Сполучених Штатів і подальшого міжнародного руху у напрямку міжнародного миру і розвитку. Останні події визначають актуальність цієї загрози і термінову потребу посилення ефективності міжнародних гарантій і контролю за використанням атомної енергії у мирних цілях для попередження ядерного розповсюдження» [14]. Для досягнення цієї мети п. (а) § 2 вказує, що дипломатія Сполучених Штатів «активно просуватиме через міжнародні механізми ініціативи для гарантування безпечних поставок палива і встановлення більш ефективного міжнародного контролю за передачею або використанням ядерних матеріалів і обладнання; використання ядерних технологій у мирних цілях з метою попередження ядерного розповсюдження, у тому числі через запровадження спільних міжнародних санкцій» [14].

§ 307 (§ 129) «Акту про ядерне нерозповсюдження» 1978 р. (внесений на підставі акту 1954 р.) є центральним елементом документу, адже він безпосередньо характеризує обставини, в яких Сполучені Штати реалізують санкційну політику з ядерного нерозповсюдження. До них належать, зокрема: «1) проведення ядерного випробування державою, що не володіє ядерною зброєю; 2) [держава] призупиняє дотримуватися системи гарантій МАГАТЕ; 3) [держава] грубо порушує укладені МАГАТЕ угоди про гарантії; 4) держава, що не володіє ядерною зброєю, виявляє інтерес до джерела або спеціального ядерного матеріалу і має пряме відношення до виробництва чи набуття ядерного вибухового пристрою; 5) [будь-яка країна] допомагає, сприяє державі, що не володіє ядерною зброєю, … набути або виробити ядерний вибуховий пристрій» [14].

Примітно, що у 1970-х рр. закладається й фінансовий фундамент для реалізації політики санкцій США з нерозповсюдження [23]. Тут відразу виникає питання, з яких джерел американський уряд міг фінансувати реалізацію такого інструменту зовнішньої політики? Адже світова енергетична криза, що прокотилася світом у 1973 р. змусила США, за найнижчими оцінками, збільшити свої витрати на нафтопродукти на 37 млрд. дол. США [17, с. 223].

Ситуацію пояснюють Б. Стайл і Р. Літан у своєму дослідженні «Фінансова могутність. Роль фінансових ринків в американській зовнішній політиці», виконаному спільно Єльським та Брукінгським університетами під егідою Ради з міжнародних відносин [24]. Справа у тім, що у 1973 р. арабські члени ОПЕК, обурені підтримкою США Ізраїлю у війні «Судного дня», різко скоротили квоти видобутку нафти, у результаті чого світові ціни на «чорне золото» стрімко зросли з 3 до 12 дол. США за барель. Останнє принесло державам ОПЕК надприбутки від продажу нафти. Так, між 1972 і 1974 рр. щорічні прибутки держав ОПЕК збільшились з 14 млрд. дол. США до 70 млрд. дол. США. До 1977 р. прибутки ОПЕК досягли вже 128 млрд. дол. США [6, с. 7,32]. Після ісламської революції в Ірані ціни на нафту сягнули вже 40 дол. США за барель [24, с. 14], що ще більше збільшило прибутки держав ОПЕК, якими вони не могли скористатися самостійно, побоюючись поглиблення світової фінансово-економічної кризи.

Тому в 1981 р. всі ці гроші було переведено у фонди розвинених країн, левова частка нафтодоларів була розміщена у довгострокових облігаціях державного казначейства США в обмін на гарантії з боку американської влади про нерозголошення таємниці вкладів. Дане капіталовкладення, принаймні, виглядає іронічно, якщо взяти до уваги, що саме Сполучені Штати були мішенню нафтової політики країн ОПЕК.

У той самий час, США, чия економіка перебувала у рецесії, не могли стимулювати ділову активність всередині держави системою кредитування, адже бізнес не міг дозволити собі взяти кредити. Непродумані фінансові вливання загрожували б країні новими негативними тенденціями в економіці, такими як інфляція.

Як ж уряд Сполучених Штатів розпорядився таким масивом грошей? Відповідь очевидна – на розширення зовнішньополітичного впливу, насамперед, у державах, що розвиваються, які

потребували кредитів, фінансової й гуманітарної допомоги [24, с.13].

Адміністрація Дж. Форда усіляко сприяла відкриттю таких кредитних ліній в латиноамериканському регіоні, в Азії, на Близькому Сході [24, с. 13-14]. В. Сейдман, радник президента Дж. Форда з питань економічної політики, апелював до американських банківських установ із такими словами: «Вся адміністрація Форда, включаючи мене, дає знати великим банкам, що вважає процес перенаправлення нафтодоларів до менш розвинених країн вигідною і патріотичною справою» [21, с.38].

Зрештою, вже в 1982 р. Сполучені Штати надали допомоги і кредитів країнам, що розвиваються на суму 83 млрд. дол. США, держави латиноамериканського регіону окремо отримали 51 млрд. дол. США [24, с.14]. Авторитетне видання «Wall Street Journal», зі своєї сторони, називає суму набагато більшу. За його джерелами, до 1982 р. Сполучені Штати надали державам, що розвиваються кредитів і фінансової допомоги в обсязі 500 млрд. дол. США [24, с.14]. Незважаючи на те, що такі розміщення фінансів викликали серйозні занепокоєння у тодішнього голови Федеральної резервної системи США П. Фолькера, який наполягав на перерозподілі цих боргів між державами, що розвиваються [8, с.7], американські політичні кола продовжували сприяти таким позикам, наголошуючи, що «держави не банкрутують» [24, с.14], тим самим посилюючи зовнішню залежність країн, що розвиваються, від економічної і дипломатичної підтримки США.

Зовнішньополітичні дивіденди «стратегії запозичень» не змусили себе довго очікувати, вже в середині 1980-х рр. стало зрозуміло, що переважна більшість держав, що розвиваються (за винятком Індії і Китаю), були не здатні розрахуватись із зовнішніми боргами [24, с.15]. В таких обставинах уряд Сполучених Штатів наказує банківським установам припинити виділення позик і, навпаки, перейти до лінії обмеження надання кредитів державам, що розвиваються. Одночасно в 1989 р. державне казначейство США спільно з державним департаментом затверджують програму «реструктуризації боргів держав, що розвиваються» (програма Н. Брейді) в обмін на задоволення боржниками національних інтересів Сполучених Штатів [24, с.14-15].

Упродовж 1970-х – 1980-х рр. формується і контрольний фінансовий механізм за реалізацією санкційної політики США у галузі нерозповсюдження ядерної зброї. Його параметри встановлюються у низці документів, які регулюють переміщення фінансових потоків через державний кордон США. Серед них варто окремо згадати «Акт про таємницю вкладів» 1970 р., який зобов'язав американські банківські установи подавати державному казначейству доповіді про переміщення капіталів закордон [24, с.33]. Документ мав убезпечити використання іноземних фінансових ресурсів для підриву національної безпеки США через здійснення покупок заборонених матеріалів і технологій.

У 1990-х рр., із суттєвим збільшенням епізодів застосування санкцій американською дипломатією, в Сполучених Штатах загострилася внутрішньополітична боротьба між законодавчою і виконавчою гілками влади за вплив на механізм розробки й імплементації даного інструменту захисту національних інтересів.

Конгрес США формалізував процедуру застосування санкцій з нерозповсюдження і зобов'язав президента виступати із щорічним звітом про зовнішньополітичну практику в даному напрямку [18]. Тут слід вказати на те, що використання санкцій проти держав-проліферантів ставало точкою зіткнення політичних інтересів Конгресу і президента, адже Конгрес намагався «зв'язати руки» президенту, обмеживши його повноваження у сфері накладання санкцій, не замислюючись при цьому про наслідки впливу такого підходу на зовнішню політику держави [23, с.4].

Разом із тим, міжнародно-політична обстановка, що після ерозії біполярності характеризувалась іманентною дискретністю і стохастичністю, завжди грала на користь президенту США [11]. Адміністрація президента спромоглася увести у санкційні документи США так зване право «виняткового випадку» на противагу позиції Конгресу. Дане положення використовується, коли президент вважає, що дія санкцій шкодить національній безпеці, зовнішній політиці чи економічній діяльності Сполучених Штатів і, керуючись ним, ухвалюється рішення про скасування санкційних заходів [23, с.20]. Диктат президентської політичної волі при визначенні кола санкцій з нерозповсюдження проявляється й у тому, що голова Білого дому має повноваження одноосібно регулювати формат санкційних заходів у відповідних виконавчих актах на підставі отриманої ним інформації від розвідувальних служб, державного департаменту, міністерства фінансів і торгівлі [1].

У принципово новій системі міжнародних координат 30 квітня 1994 р. побачив світ «Акт про попередження ядерного розповсюдження», наступник документу 1978 р., в якому було уточнено цілі американської політики санкцій з нерозповсюдження, конкретизовано самий механізм запровадження санкційних заходів і доповнено їх набір.

Варто вказати, що «Акт про попередження ядерного розповсюдження» 1994 р. передбачає використання широкого набору санкцій проти держав-проліферантів. Зокрема, § 822 п. (a) і (b) «Надання допомоги» містить перелік документів, які скорочують можливості США надавати іноземну допомогу. Мова йде, насамперед, про «Акт про надання іноземної допомоги» (§ 2429 (a) 1961 р. й «Акт про контроль над експортом озброєнь». § 823 «Роль міжнародних фінансових інститутів», зі свого боку, зобов'язує секретаря казначейства проінструктувати представників Сполучених Штатів у світових фінансових організаціях (зазначених у § 701 (a) «Акту про міжнародні фінансові інститути»), аби вони «скористалися своїм правом голосу і перешкодили використанню фінансових фондів… для придбання ядерних матеріалів, розробки, зберігання чи використання будь-якого ядерного вибухового пристрою державою, що не володіє ядерною зброєю» [15]. § 824 (d) доповнює коло санкційних заходів за рахунок уведення заборони на проведення операцій з урядовими фінансовими фондами США (п. 1 (A)); заборони виступати їх депозитарієм (п. 1 (B)); обмеження комерційної діяльності в США (п. 2). § 825 забороняє здійснення операцій з американським Export-Import Bank [15].

Накопичений негативний дипломатичний досвід застосування санкцій з метою недопущення поширення ядерної зброї, як наприклад, у випадку з Іраном, Іраком, Північною Кореєю диктували появу нового тренду в американській санкційній стратегії, а саме – переходу до концепції її адресного використання, тобто модифікації санкцій до конкретного міжнародного актора. У результаті, конфігурація санкційних заходів відносно Іраку, Ірану, Лівії, Північної Кореї, згодом, і Сирії була уточнена і доповнена в таких документах «Акті з ядерного нерозповсюдження відносно Іраку та Ірану» (1992 р.), «Акті про санкції проти Ірану та Лівії» 1996 р., «Акті з нерозповсюдження відносно Ірану» (2000 р.), «Акті про санкції проти Ірану» (2006 р.), «Акті про відповідальність Сирії і відновлення суверенітету Лівану» (2003 р.), «Акті про консолідовані санкції відносно Ірану, Північної Кореї і Сирії» (2011 р.), «Акті про санкції проти Сирії» (2011 р.) тощо.

Пояснюючи важливість запровадження адресних санкцій з нерозповсюдження, президент США Б. Клінтон заявив у Палаті представників: «Що завжди відбувається, коли документами передбачається автоматичне застосування санкцій, так це те, що виконавча влада зазнає неймовірного тиску і за таких умов заздалегідь «добирає» факти відносно того, що відбувається. Це не те, що ви хочете. Чого ви дійсно прагнете, так це дозволити президенту діяти гнучко при накладанні санкцій, проявляти обережність і більш прийнятно реагувати [на ситуацію]» [20].

Перехід до адресної політики санкцій з нерозповсюдження і розширення повноважень президента в її імплементації з ентузіазмом сприймався і розвідувальними службами США. За словами тодішнього директора Центру з нерозповсюдження зброї масового знищення ЦРУ Г. Елера, «з точки зору окремих посадовців у виконавчій владі, нормативно-правова база США по санкціям є недостатньо гнучкою для політиків, адже у разі підтвердження передачі технологій, вони мають як накласти санкції, так і гарантувати їх скасування. На їх думку, кожний з даних кроків не відповідає у повній мірі інтересам США, обмежує можливості врегулювання через переговори. [Автоматичне] запровадження санкцій здатне підірвати політичні ініціативи і в інших напрямках. Це є серйозною дилемою для політиків» [16].

Доцільно підкреслити, що республіканська адміністрація Дж. Буша мол. розглядала адресну політику санкцій у державах «вісі зла» як ключовий інструмент протидії ядерному розповсюдженню і боротьби з міжнародним тероризмом. Про це свідчить як нормативна база США того часу, так й динаміка запровадження примусових заходів у 2001-2008 рр.

Президент Дж. Буш мол. з цього приводу заявив: «Ми повинні бути готовими, аби зупинити держави-ізгої та їх терористичних клієнтів перед тим, як вони будуть здатні загрожувати чи використають зброю масового знищення проти Сполучених Штатів, наших союзників і друзів… Поєднання держав, які є спонсорами тероризму і тих, що прагнуть набути ЗМЗ змушує нас так діяти» [19, с.61-62]. Зі свого боку, віце-президент Д. Чейні в 2003 р. наголошував: «У світі після 11 вересня … ми не можемо надалі покладатися на старі … доктрини. Як ми можемо стримати бажання «держав-ізгоїв», які водночас є спонсорами тероризму, набути зброю масового знищення? Як можна стримати терористів, які не мають нації, аби оборонятися… Ці проблеми визначатимуть нову еру в американській зовнішній політиці» [5]. У результаті, політика Сполучених Штатів у сфері ядерного нерозповсюдження стала спиратися на концепцію «стримування через заборони», аби не допустити потрапляння ЗМЗ до «держав-ізгоїв» і позбавити їх будь-яких можливостей отримати ЗМЗ і вигод від її набуття [19, с.62].

У Національній стратегії боротьби проти поширення зброї масового знищення 2002 р. відзначається, що санкційні заходи «можуть бути важливою складовою… стратегії боротьби з розповсюдженням ЗМЗ» [13]. У документі також підкреслюється, що адміністрація президента бере курс на втілення «політики санкцій, аби інтегрувати її у … загальну зовнішню стратегію

і надалі разом із Конгресом упорядкувати і вдосконалити існуючі документи у сфері застосування санкцій» [13]. Коментуючи підхід американського керівництва до політики санкцій з ядерного непоширення, Дж. Болтон, тодішній заступник секретаря державного департаменту США з контролю за озброєнням і міжнародної безпеки, у своїй доповіді Конгресу заявив: «Економічний тиск або санкції є необхідним інструментом у політиці нерозповсюдження. Запровадження санкцій або навіть одна погроза їх уведення здатна послугувати стимулом для зміни поведінки держав» [4].

Аналіз епізодів використання санкцій адміністрацією Дж. Буша мол. дає підстави стверджувати, що Сполучені Штати апробували адресні санкції з нерозповсюдження у більш широкому зовнішньополітичному контексті як технологію зміни/повалення авторитарного режиму у цільовій країні за відсутності позитивного результату в переговорах про згортання нею ядерної програми. Базовий принцип дії таких санкцій як способу ядерного нерозповсюдження може, таким чином, визначатися крізь призму внутрішньополітичного транзиту цільової держави. Зміна репресивного режиму, за вказаною логікою, автоматично мала задовольняти первинну мету такої концепції санкційної політики – протидіяти горизонтальному ядерному розповсюдженню через згортання ядерної діяльності цільової країни, ліквідацію її ядерних об'єктів тощо. Тож терористичні атаки на Сполучені Штати 11 вересня 2001 р. не лише інкорпорували політику санкцій з нерозповсюдження у стратегію боротьби із терористичною загрозою, але і поєднали її з іншою домінуючою ціллю зовнішньої політики Сполучених Штатів – підтримкою демократії закордоном.

Ідеологом даної санкційної стратегії Білого дому виступив С. Леві, тогочасний заступник міністра фінансів США у боротьбі з міжнародним тероризмом і фінансової розвідки. Його концепція політики санкцій з нерозповсюдження також знайшла широку підтримку К. Райс, Р. Кегена і У. Крістола [7, с.181]. Дана ідея була близькою і тодішньому заступнику міністра оборони США П. Вулфовітцу, котрий наполягав на війні Сполучених Штатів проти держав-спонсорів тероризму, що воліють отримати ядерну зброю [7, с.107]. У своїй промові 23 травня 2005 р. під час засідання Американсько-ізраїльського комітету у зв'язках із громадськістю С. Леві заявив наступне: «установа, в якій я працюю, має коло повноважень, що дозволяють використовувати … інструменти у боротьбі з загрозами, чи то тероризм, торгівля наркотиками, розповсюдження зброї масового знищення або режими-ізгої, як Іран та Північна Корея». «Ми, – продовжував С. Леві, – зміцнюємо економічні санкції, щоб тиснути на обструкціоністські режими» [2]. А роком потому 6 квітня 2006 р. С. Леві, доповідаючи перед Підкомітетом Сенату з асигнувань, назвав поміж «ключових досягнень» діяльності його відомства за останній рік впровадження згідно із розпорядженням урядових структур «цільових фінансових санкцій проти … політичних посередників, які причетні до поширення зброї масового знищення» [25].

Внесок у становлення політики санкцій з нерозповсюдження, що передбачала б досягнення денуклеаризації через демократичний транзит, конкретніше, зміну авторитарного політичного режиму в цільовій країні на демократичну систему, зробив Д. Вермсер. Д. Вермсер, який у 2001-2003 рр. був помічником Дж. Болтона, а згодом став радником з національної безпеки віце-президента Д. Чейні, у 1999 р. в Американському інституті підприємництва опублікував працю під назвою «Союз тиранії: невдача Америки завдати поразки С. Хусейну». У роботі фахівець запропонував замість стратегії подвійного стримування застосувати концепцію подвійного послаблення. Д. Вермсер, зокрема, пише: «… шиїти, якщо звільняться від тиранії, як можна очікувати, кинуть виклик впливу Ірану і революції» [27, с.72-74]. І далі наголошується: «Вільна іракська шиїтська громада стане нічним жахом для теократичної Ісламської Республіки Іран» [27, с.78-79].

Отже, проаналізувавши нормативно-правові документи, що регламентують параметри політики санкцій США з ядерного нерозповсюдження, було встановлено, що базовими з них є «Акт про ядерне нерозповсюдження» 1978 р. й «Акт про попередження ядерного розповсюдження» 1994 р., адже у них визначаються повноваження президента і Конгресу США з реалізації санкційних заходів, обумовлюються зовнішньополітичні обставини їх здійснення. До того ж, у ході дослідження було з'ясовано, що політика санкцій США з ядерного нерозповсюдження в своєму еволюційному розвиткові зазнала трансформації від концепції всеохоплюючих санкцій до моделі їх адресного застосування, адаптованої до вимог часу і держави-проліферанта.

Бібліографічні посилання:

1. **Лукьянова А.** Санкции по нераспространению во внешней политике США / А. Лукьянова // Экспорт вооружений. – 2006. – № 6 (ноябрь-декабрь) [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.cast.ru/journal/2006/6_nov_dec_01/

2. Address of Under Secretary Stuart Levey, The American Israel Public Affairs Committee Policy Conference 2005," Department of the Treasury, The Office of Public Affairs, 23 May, 2005;

[Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.treas.gov/press/releases/js2466.htm
3. Arms Export Control Act of 1976 – Pubic Law 94-329, 90 Stat. 734
4. **Bolton J.** The Bush Administration's Forward Strategy for Nonproliferation / J. Bolton //US Department of State. – 2006. – October. [Електронний ресурс] Режим доступу: www.state.gov/documents/organization/139638.pdf
5. **Cheney D.** Remarks by the Vice President to the Heritage Foundation [Електронний ресурс] / D. Cheney. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/05/20030501–9.html
6. **Cohen B.** Banks and the Balance of Payments: Private Lending in the International Adjustment Process / B. Cohen. – Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1981. – 243 p.
7. **Fayazmanesh S.** The United States and Iran. Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment / S. Fayazmanesh: Routledge, 2008. – 273 p.
8. **Grant J.** Day of Reckoning? Foreign Borrowers May Have Trouble Repaying Their Debts / J. Grant // Barron's. – 1980. – 7 January.
9. **Hippel von K.** Democracy by Force: US Military Intervention in the Post-Cold War World / K. von Hippel: Cambridge University Press, 2000. – 236 p.
10. **Hufbauer G.** Smarter' Sanctions: Updating the Economic Weapons / G. Hufbauer / Paper presented at the Cantigny Conference, Wheaton, Ill., 1997. – 8–9 May.
11. **Hufbauer G.** Economic Sanctions / G. Hufbauer, J. Schott, K. Elliot. – Washington: Institute for International Economics, 2007. – 234 p.
12. Jimmy Carter: Nuclear Non-Proliferation Act of 1978 Statement on Signing H.R. 8638 Into Law The American Presidency Project / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=30475
13. National Strategy to Combat Weapons of Mass Destruction // US Department of Defense. – 2002. – 11 December [Електронний ресурс] Режим доступу: //www.defense.gov/pdf/NMS-CWMD2006.pdf
14. Nuclear Non-Proliferation Act of 1978 H.R. 8638 Library of Congress. – Public Law 95-242, 92 Stat. 120
15. Nuclear Proliferation Prevention Act – Library of Congress. Public Law 103-236, Title VIII, April. 30, 1994, 108 Stat. 507
16. **Oehler G.** Detection and Interdiction of Weapons of Mass Destruction: Intelligence Community Support to U.S. Policy Objectives / G. Oehler. – 1996. – Spring.
17. **Perry G.** Policy Alternatives for 1974 / G. Perry / Brookings Papers on Economic Activity (1), 1975.
18. **Rennack D.** Nuclear, Biological, Chemical, and Missile Proliferation Sanctions: Selected Current Law / D. Rennack: Congressional Research Service, 2005. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL31502.pdf
19. **Ritchie N.** US Nuclear Policy after the Cold War: Russians, "Rogues" and Domestic Division / N. Ritchie: Routledge, London and New York, 2008. – 240 p.
20. **Sciolino El.** Clinton Argues for 'Flexibility' Over Sanctions / El. Sciolino // The New York Times. – 1998. – 28 April.
21. **Seidman W.** Full Faith and Credit: The Great S&L Debacle and Other Washington Sagas / W. Seidman. – District of Columbia: Beard Books, 1993. – 300 p.
22. Senator John Glenn "Senate Passes Major Nuclear Non-Proliferation Bill" news release, Washington, D.C. – 1992. – 9 April.
23. **Speier R.** Nonproliferation Sanctions / R. Speier, B. Chow, S. Starr // RAND, 2001. – 297 p.
24. **Steil B.** Financial Statecraft: The Role of Financial Markets in American Foreign Policy / B. Steil, R. Litan: Yale University Press, 2006. – 224 p.
25. Testimony of Stuart Levey, Under Secretary Terrorism and Financial Intelligence, U.S. Department of the Treasury, Senate Appropriations Subcommittee on Transportation, Treasury, the Judiciary, Housing and Urban Development, and Related Agencies" – 6 April, 2006 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ustreas.gov/press/releases/js4163.htm
26. The Pressler Amendment and Pakistan's Nuclear Weapons Program. – Senate, 31 July 1992 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.fas.org/news/pakistan/1992/920731.htm
27. **Wurmser D.** Tyranny's Ally: America's Failure to Defeat Saddam Hussein / D. Wurmser. – Washington, DC: The AEI Press, 1999. – 167 p.

УДК 94 (477) «1918/1919»

Х. Томенчук

УТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВИЩИХ ВИКОНАВЧИХ І РОЗПОРЯДЧИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИСТОПАД 1918 – ЧЕРВЕНЬ 1919 РР.)

Процеси державотворення ЗУНР мали демократичну забарвленість, особливо при поділі влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Серед сучасних моделей виконавчої влади важко віднайти аналог в системі центральної виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР, що формувалася за складних воєнно-політичних умов, за багатьма ознаками наближалася до змішаної форми правління.

Ключові слова: демократія, виконавча влада, розпорядчі органи.

Процессы государства ЗУНР имели демократическую окраску, особенно при разделении властей на законодательную, исполнительную, судебную.

Среди современных моделей исполнительной власти трудно найти аналог в системе центральной исполнительной власти ЗУНР-ЗОУНР, которая формировалась в сложных военно-политических условиях, по многим признакам приближалась к смешанной форме правления.

Ключевые слова: демократия, исполнительная власть, распорядительные органы.

The process of WUPR's was democratically coloured, especially during the division of power into legislative, executive and judicial.

Among the modern examples of difficult to find an analogue in the central executive power WUPR-WRUPR that was formed in difficult war-political conditions. According to many signs WRUPR was close to the combined form of governing.

Keywords: democracy, the executive branch of power, authorities.

© Х. Томенчук, 2012

Державотворчі процеси в Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР) розгорталися в руслі реалізації демократичних засад поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову із чітким визначенням їхніх функцій і компетенцій. Виконавча влада – найбільш видимий елемент політичної системи суспільства, позаяк вона тісно пов'язана з повсякденністю та відіграє вагому, часто домінуючу роль у життєдіяльності громадян. Це особливо стосується переломних історичних періодів, коли стан перманентної війни, що посилював зубожіння, анархію, різні антисоціальні явища, об'єктивно підвищував її значення. Вона ставала вирішальною ланкою у визначенні напрямів розвитку суспільства, нормотворчій діяльності та організації, здійсненні й управлінні внутрішніми й зовнішніми справами в державі, зокрема пов'язаними із суспільним господарюванням, функціонуванням різних органів і установ, забезпеченням громадського порядку і безпеки, захисті прав і свобод.

Сказане значною мірою визначає актуальність та наукову і практичну значущість заявленої у назві статті проблеми, яка зумовлюється потребою ґрунтовного переосмислення і творчого використання історичного досвіду з формування і становлення вищих виконавчих і розпорядчих органів влади на сучасному етапі державотворення України. Доба ЗУНР дистанційована від сьогодення майже сторіччям, утім, у контексті інтитуціоналізації та діяльності виконавчої влади є чимало спільних проблем, пов'язаних з ефективністю і негативними явищами її функціонування, партійно-політичними впливами тощо.

Мета статті полягає у здійсненні узагальнюючого аналізу проблеми створення, структуризації та основних напрямів і здобутків діяльності вищого виконавчого органу за доби парламентської демократії ЗУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.). Важливе підґрунтя для цього дає комплекс джерел у вигляді архівних й опублікованих документів, матеріалів преси, спогадів та ін.

Об'єктом дослідження є проблема формування та діяльності уряду ЗУНР.

Предметом дослідження є феномен виконавчої влади як структурний елемент держави, що є головним інститутом політичної системи суспільства.

Методологічною основою вивчення дослідження є доробок вітчизняних та зарубіжних учених з теорії і методики пізнання суспільно-політичних явищ, зокрема демократичних систем державного правління. Опираємося на міждисциплінарний підхід її вивчення, що базується на залученні концептуальних здобутків політичної та історичної наук; використанні методів логічного й істо-

ричного аналізу, класифікації і типології, системно-структурного, індуктивного, порівняльного.

Наукова новизна дослідження полягає у проведенні комплексного науково-політологічного аналізу проблеми становлення та функціонування вищого виконавчого органу ЗУНР, який вивчався головним чином у розрізі історичних досліджень. Про це свідчить і стан її наукової розробки, де ключові напрацювання належать фаховим історикам, а також правознавцям (О.Вівчаренко, О.Карпенко, В.Кондратюк, М.Кугутяк, М.Литвин, С.Макарчук, О.Павлишин, В.Регульський, Б.Тищик та ін.).

Вищий представницький орган ЗУНР – Українська Національна Рада (УНРада) – був сформований 18-19 листопада 1918 р. Після здійсненого українцями 1 листопада 1918 р. державного перевороту у Східній Галичині вона, за словами відомого діяча М.Чубатого, зосередила "в собі всю владу, не виключаючи навіть виконуючої" [32, с. 10]. Таке становище для молодої республіки було неприродним, вимушеним, тому короткочасним. Державне будівництво вимагало формування владної вертикалі із чітким розмежуванням її законодавчої та виконавчої гілок. Визначення функцій і повноважень УНРади у низці законодавчий актів [27; 28 та ін.] відкрило шлях для інституціоналізації виконавчої влади як комплексу державних установ – апарату державного управління для здійснення владно-політичних і владно-адміністративних функцій на центральному (уряд) й місцевому рівнях та реалізації загальної, галузевої, локальної компетенцій.

Улаштування центральної виконавчої влади розпочалося з формування уряду, хоча на час його виникнення вже діяв інститут повітових комісарів. Його становлення супроводжували складні, суперечливі тенденції і явища. Перший уряд УНРада сформувала на засіданні 9 листопада 1918 р., він одержав назву "Тимчасовий Державний Секретаріат Західно-Української Держави" (ТДС) Тоді ж затвердили 14 державних секретарств (міністерств), які очолили державні секретарі (міністри) із числа авторитетних громадсько-політичних діячів: внутрішніх справ (Л.Цегельський); зовнішніх справ (В.Панейко); фінансів (К.Левицький – тимчасово); військових справ (Д.Вітовський); судових справ (С.Голубович); торгівлі і промислу (Я.Литвинович); земельних справ (С.Баран), шляхів (І.Мирон); пошт і телеграфу (О.Пісецький); праці і суспільної опіки (А.Чернецький); суспільного здоров'я (І.Куровець); освіти (О.Барвінський замість призначеного С.Смаль-Стоцького); віросповідання (О.Барвінський); публічних робіт (І.Макух). Президентом (головою) ТДС обрали К.Левицького, який складав повноваження голови Президії УНРади [30]. Тожі створили Харчовий виділ зі статусом міністерства на чолі з С.Федаком [32, с. 16-17].

Наступного дня, 10 листопада, державні секретарі склали приречення (присягу) на вірність українському народу, яке офіційно прийняв найстаріший член УНРади, патріарх українського політикуму Ю.Романчук [5]. У цьому коаліційному уряді переважали соціал-демократи (8), а також були представлені радикали (2) та по одному члену від соціал-демократичної і християнсько-суспільної партій. На спільному засіданні УНРади і ТДС 13 листопада 1918 р. затвердили товаришів (заступників) державних секретарів [17].

Доступні документи не дозволяють точно встановити обставини появи нової назви українського уряду – "Рада Державних Секретарів" (РДС). Не проливають достатньо світла на цю проблему і наявні дослідження. Зокрема, авторитетні вчені стверджують, що вона з'явилася в грудні 1918 р. [3, с. 128], хоча принаймні з 13 листопада преса подавала інформацію про засідання "Ради Державних Секретарів" [6, 7]. Найчастіше у документах він фігурує як "Державний Секретаріат" (ДС).

Від самих початків РС діяла спільно з УНРадою, фактично всі урядовці були її членами, позаяк не існувало норм, які б забороняли поєднувати посади у вищих законодавчих та виконавчих органах влади. Про загальні принципи, головні завдання та перші практичні кроки діяльності уряду засвідчують "інавгураційна" промова К.Левицького під час "заприсяження" уряду [5], матеріали перших спільних засідань УНРади [13; 17], виступи державних очільників у пресі [12; 16]. Голова ТДС наголошував, що уряд "стоїть на демократичнім принципі. Ми вийшли з народу і для народу буде присвячена наша праця. Нашим обов'язком – берегти добра і права Західно-Української Держави, нашим змаганням забезпечити лад, спокій і добробут держави. Лиш український режім буде в нашій державі. Цілому населенню без огляду на національність і віросповідання, без огляду на соціальне уверствування будуть запору політичні" [5]. На таких засадах народовладдя, соціальної справедливості, національної толерантності, законності і правопорядку мали функціонувати всі державні заклади та установи. Першочергові зусилля уряду спрямовувалися на організацію "доброї, справедливої і справної адміністрації", наведення ладу і спокою та допомогу громадськості, виснаженої воєнним лихоліттям, а також на підготовку і проведення земельної реформи і "охоронного законодавства" для робітників.

Пріоритетним політичним завданням стала реалізація "великого ідеалу нашої нації – з'єднання всіх українських земель в одну велику, незалежну, суверенну і демократичну Українську Державу". Його розв'язанню присвятили одне з перших засідань РДС, де затвердили особовий склад

дипломатичних представництв у різних європейських країнах та ухвалили направити окрему делегацію до Києва. Створили "комісію для справ державних фінансів", що мала кооптувати до свого складу фахівців для розробки проекту державного бюджету, розпочали підготовку проекту земельної реформи [7]. У середині листопада також обговорювалися питання щодо становища на Буковині у зв'язку з румунською окупацією цієї частини української республіки; про встановлення її влади у всіх галицьких повітах; про ставлення до національних меншин; про необхідність запровадження нових податків та проведення "воєнної позички" тощо [29; 30; 31].

Утім, за важких умов, що вимагали консолідації та мобілізації сил на розв'язання нагальних суспільних проблем, уряд опинився в кризову стані. Одна з причин цього полягає в міжпартійних суперечностях, зокрема невдоволенні радикалів і соціал-демократів через кількість отриманих міністерських портфелів, вони закидали націонал-демократам намагання "узурпувати владу" тощо. Слід визнати, що структура і персональний склад вищого виконавчо-розпорядчого органу визначалися поспіхом, не були чітко окреслені його завдання. Внаслідок цього одні секретарі так і не приступили до виконання своїх обов'язків, інші подали у відставку. За таких обставин РДС і УНРада намагалися в "ручному режимі" врегулювати ситуацію. На основі об'єднання чотирьох секретарств утворили два нові: освіти і віросповідання, шляхів, пошт та телеграфу. Секретарства суспільної опіки і праці та суспільного здоров'я, а також харчовий уряд реорганізували у відповідні відділи в складі Державного секретарства внутрішніх справ, які очолили заступники міністра. Таким чином в уряді залишилося 10 секретарств [11, с. 181].

На початку грудня 1918 р. у відставку подав президент РДС К.Левицький, на його місце УНРада обрала С.Голубовича, якому доручили сформувати новий уряд республіки. Щойно утворений Виділ УНРади того ж 4 січня 1919 р. затвердив оновлені склад і структуру РДС: С.Голубович – президент, секретар фінансів, торгівлі та промисловості; В.Панейко – секретар закордонних справ; І.Макух – секретар внутрішніх справ; Д.Вітовський – секретар військових справ; О.Бурачинський – секретар судівництва; А.Артимович – секретар освіти і віросповідання; І.Мирон – секретар шляхів, пошт і телеграфу, М.Мартинець – секретар земельних справ; М.Козаневич – секретар публічних робіт [15, с. 64]. За незначних змін (обов'язки секретарів військових та міжнародних справ, які подали у відставку, стали виконували заступники П.Бубела і М.Лозинський) у такому складі РДС пропрацював до кінця свого існування.

Обіцянка першого президента РДС під час "інавгураційної" промови 10 листопада 1918 р. підготувати програму своєї діяльності була реалізована лише на початку січня 1919 р. як "Програмова заява..." [19] уже фактично новим урядом ЗУНР. Усвідомлюючи "колосальну відповідальність і тягар кермування державою", С.Голубович його головну мету вбачав в утвердженні "республікансько-демократичного ладу" та запровадженні "суспільно-господарського устрою". Замість "спорохнявілого бюрократичного австро-польського режиму" слід збудувати життя на нових засадах за підтримки селянства і робітництва. Ключові завдання на цьому шляху полягали в підготовці "Всенародних Установчих Зборів" та проекту державного устрою на "платформі правної злуки з Придніпрянською Україною". До першочергових заходів віднесли формування місцевого самоврядування на основі загального виборчого права; створення дієздатного підконтрольного адміністративного апарату; відбудову промисловості краю; проведення земельної реформи; запровадження нової податкової системи; здійснення соціального захисту інвалідів та вдів і сиріт; забезпечення демократичних прав і свобод (зборів, товариств, преси) та вільного розвитку нацменшин.

У цьому концептуальному документі проглядається одна важлива суперечність. З одного боку, декларувалась остаточна злука з Наддніпрянщиною, з іншого, – конкретні кроки державного будівництва стосувалися лише ЗОУНР, яка в руслі загальноєвропейських цінностей бачилася як соціально зорієнтована демократична держава з реальним народовладдям і дотриманням рівних соціальних і національних прав.

Державний Секретаріат швидко перетворився на повноцінний суб'єкт здійснення виконавчої влади із розгалуженим адміністративним апаратом та бюрократичними установами, відповідальними за управління справами в суспільстві. Виконуючи функцію політичного керування, уряд представив лише загальну концепцію державної політики і стратегії розвитку, зосередивши організаційні та фінансові ресурси на розв'язанні першочергових проблем, що стосувалися оборони здатності, соціального захисту та внутрішньої безпеки і стабільності. Вирішувалися і питання національно-культурного характеру.

За розвиток основних напрямів суспільного життя відповідали профільні міністерства, хоча воєнно-політична ситуація вносила свої корективи у сферу їхньої діяльності, розширюючи повноваження і компетенції силових відомств. Це передусім стосується Державного секретарства військових справ (ДСВС; очолювали Д.Вітовський, потім В.Курманович), яке розв'язувало широке коло завдань, ставши свого роду "урядом в уряді", позаяк безпосередньо підпорядковувалося

УНРаді, персонально президентові Є.Петрушевичу. Його структура була фактично така ж, що й у військовому відомстві Австро-Угорщини, зокрема складалася із 18 відділів на чолі з референтами, відповідальними за певні напрями роботи [14, с. 110-111].

Загальний відділ (керівник В.Темцюра) готував законодавчі акти та накази щодо збройних сил. Найважливішими серед них стала низка перших розпоряджень, ухвалених ДСВС 13-16 листопада про мобілізацію різних категорій вояків і населення; про поділ території республіки на військові округи (3) та окружні (12) і повітові (60) команди; про текст військової Присяги, який затвердила УНРада; про організацію Духівництва українського війська; про запровадження польових судів; про встановлення системи військових нагород; про грошові оклади військовикам, про запровадження військових одностроїв і відзнак та інші [10, с. 46-73].

Персональний відділ, що займався кадровим комплектуванням армійських частин і тилових військових формацій, розробив і запровадив схвалену УНРадою систему військових звань. За час війни він підготував щонайменше 11 наказів про підвищення у званнях 3,5 тис. осіб [14, с. 112]. Проблема кадрів, зокрема брак досвідчених штабістів, у збройних силах ЗУНР була доволі гострою, її розв'язували різними шляхами – від залучення німецьких фахівців до створення власної системи підготовки офіцерів.

Активно працювали й інші відділи ДСВС: мобілізаційний; муніційний (відповідав за постачання озброєння); письменний (розробляв українську військову термінологію і спеціальну лексику); пресовий (видавав і поширював військові часописи). Наступна група відділів ДСВС – артилерії, летунства, кінноти, судівництва, технічний, зв'язку, інтендантський, харчовий, духівництва, санітарний, ветеринарний – відповідала за розвиток відповідних родів військ та забезпечувала функціонування бойових підрозділів [1].

Таким чином існував чіткий розподіл функцій і повноважень між ДСВС, який розв'язував питання організаційного і матеріального забезпечення армії, та вищими військовими органами – Начальною командою і Оперативним штабом, що мали свою внутрішню структуру [33], яка забезпечувала безпосереднє керівництво фронтовими підрозділами і запіллям, стратегічне і тактичне керівництво бойовими діями.

Розширення повноважень і компетенцій ДСВС зумовлювалося обставинами воєнного часу, коли межі між "військовими" та "цивільними" справами ставали умовними. За рішенням УНРади військове відомство розв'язувало надважливу справу зі створення Команди нафтового округу для забезпечення порядку, контролю в цій галузі [26]. Такі ж функції на залізничному транспорті перебрала на себе створена таким же чином Залізнична військова управа [14, с. 111], хоча існувало Державне секретарство шляхів, пошт і телеграфу.

Після проголошення Злуки РДС мала корегувати свою політику відповідно до перспектив співпраці (злиття) із соціалістичним урядом Директорії УНР. Однак на практиці уряд ЗУНР не лише не вжив заходів для реалізації задекларованих соціально-економічних проблем, а зробив ухил управо в економічній політиці. Замість лібералізації шляхів їх розв'язання, що дозволило б уникнути соціального радикалізму, взяли курс на жорстке державне управління економікою на основі досвіду "воєнного соціалізму" в Німеччині та "воєнного комунізму" в Росії [2,с. 32]. Воєнно-директивними методами здійснювалося забезпечення армії пальним (державне квотування видобутку і переробки нафти) та шкірсировиною. Для обслуговування війська запровадили примусову "підводну" повинність, за її виконанням кожною особою мала стежити і відповідати уся громада [4, 18; 20].

Такими ж методами здійснювалася посівна кампанія 1919 р.: усі придатні для обробітку ґрунти мали бути окультивовані, а перелогові разом із ременантом переходили в розпорядження держави. Винуватців у їх приховуванні карали штрафами і арештами [21]. Попри існування секретарств земельних справ та публічних робіт організацію весняно-польових робіт також доручили ДСВС. Введення державної монополії на заготівлю хліба і фуражу [21] фактично означало запровадження продовольчої диктатури, яка здійснювалася не лише через фіксовані ціни та контроль за використанням збіжжя, а й за допомогою "військово-викупно-заємних відділів", що складалися з озброєних стрільців. За умов соціальної напруги міністерство внутрішніх справ мало контролювати виробництво і розподіл продовольства. Внаслідок цього з'явилися суворі розпорядження, які обмежували використання борошна у промислових цілях й наказували додавати картоплю до хлібобулочних виробів [23], забороняли споживати м'ясо і м'ясні продукти у п'ятницю і середу [14].

Збірники документів з історії ЗУНР-ЗОУНР не репрезентують весь комплекс управлінсько-розпорядчих матеріалів про функціонування профільних міністерств РДС, однак представлені в них джерела дають достатнє уявлення про обсяги, зміст і напрями їх роботи. Згідно з нашими підрахунками, лише в грудні 1918 р. – лютому 1919 р. [8, 9] ухвалили понад сотню розпоряджень і циркулярів, які регулювали діяльність місцевих виконавчих і адміністративних органів та стосувалися розв'язання злободенних соціально-економічних проблем (близько 60 рішень).

Державне секретарство фінансів налагодило, регулювало й контролювало діяльність податкової, фіскальної, митної служб; запровадило державну монополію на продаж тютюнових виробів, призупинило роботу всіх гуралень [8, с. 45-50, 261]. Численні розпорядження профільних міністерств регулювали вивіз нафти і нафтових продуктів [26] тощо.

Уряд приділяв велику увагу захисту різних категорій працюючого населення та наданню соціальної допомоги пенсіонерам, службовцям, вдовам і сиротам. Такі "обіжники" і розпорядження часто з'являлися за підписами семи-восьми профільних міністерств. Державне секретарство освіти і віросповідань ухвалило понад десять спеціальних розпоряджень із підвищення соціального статусу та матеріального становища вчительства [8, с. 228-229; 236-237; 275-277, 374]. На урядовому рівні регулювалися різні поточні питання освітньої політики, зокрема про призначення учителів і керівників навчальних закладів [8, с.228-229, 244]; про функціонування приватних шкіл, які не одержали державного статусу; про запровадження літніх усних іспитів [8, с. 381-382, 383-384]; про визначення терміну шкільних канікул, розміру оплати за навчання, зміну навчальних планів [8, с. 257-258] тощо.

Попри збереження принципу розмежування повноважень різних гілок влади, за умов динамічного державотворення чимало розпоряджень уряду настільки істотно доповнювали, корегували законодавчі акти УНРади, що фактично можемо говорити про виконання ним і нормотворчих функцій. Зокрема, вже 10 листопада 1918 р. ТДС видав розпорядження, згідно з яким усі закони, урядові акти, інші нормативно-правові документи загальнодержавного значення мали публікуватися чотирма мовами – українською, польською, єврейською, німецькою [11, с. 204]. Таким чином воно регулювало цю важливу сферу до ухваленого УНРадою 15 лютого 1919 р. закону про державну мову. (До слова, протокольні записи засідань РДС у грудні 1918 р. – лютому 1919 р. велися польською мовою [22, с. 50-75]). Роз'яснюючи й адаптовуючи положення закону УНРади про основи шкільництва від 13 лютого 1919 р. до суспільних реалій, Державне секретарство освіти та віросповідань у лютому-травні ухвалило низку розпоряджень, які зобов'язували запроваджувати українську мову в державних середніх школах та визначали порядок використання мов нацменшин в освітніх закладах різних типів [8, с. 248-250, 257-260 та ін.]. А урядове розпорядження від 10 квітня вносило значні корективи до щойно ухваленого УНРадою закону про громадянство, які стосувалися надання громадянства неповнолітнім дітям, окремим категоріям службовців тощо [25].

Серед сучасних моделей виконавчої влади важко віднайти аналог системі центральної виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР, що формувалася за складних воєнно-політичних умов. За багатьма ознаками вона наближалася до змішаної форми правління, позаяк еволюціонувала від парламентської до президентської форм правління. Перший кабінет міністрів УНРада сформувала на партійній основі, що дозволяло ідентифікувати політичну силу, відповідальну за стан справ у певній суспільній сфері, та мало підвищувати відповідальність загалом. Однак за умов політичної нестабільності така модель виявилася малоефективною: частина міністрів-політиків не були фахівцями у довірених їм галузях, не мали належного досвіду роботи у виконавчо-управлінських органах влади, а окремі з них так і не обійняли своїх посади. Усе це ускладнювало контроль за середньою і нижчою ланками виконавчої влади та особливо за органами адміністрування і бюрократією, які мали забезпечувати внутрішню стабільність, безпеку, допомогу незахищеним верствам тощо.

З виникнення Виділу УНРади – колегіального органу, що фактично виконував функції глави держави, сформували другий більш продуктивний уряд, куди ввійшли і політики, і "технократи", які були фахівцями в певних галузях та мали досвід роботи в управлінських структурах. Це прискорило реформування важливих сфер суспільному життя – сільського господарства, нафтової промисловості, шкільництва тощо. Водночас тісний зв'язок уряду із середньою ланкою виконавчої влади та державною адміністрацією, бюрократією посилювало їхню корпоративну закритість для зовнішнього контролю, урешті корумпованість. Іншою стороною медалі стало посилення конфліктності у відносинах між вищою законодавчою та виконавчою владою. Це провокувало авторитарні тенденції в керуванні державою, що за тодішніх реалій певною мірою було виправданим.

Таким чином, за важких воєнно-політичних умов урду ЗУНР вдалося налагодити доволі ефективну діяльність уряду, хоча через партійно-політичні суперечності та інші причини об'єктивного й суб'єктивного порядку йому не вдалося реалізувати свій державотворчий потенціал. Зважаючи на екстремальні обставини, зрозумілою і закономірною стала тенденція посилення його повноважень, зокрема й на сфери, які належали до компетенції вищого представницького органу владу. Це ж стосується і передачі силовим відомствам права розв'язання проблем суто економічного характеру. При цьому РДС була змушена вирішувати безліч дріб'язкових справ, які були в компетенції місцевих адміністративних органів. Повчальним і корисним для сьогодення може бути досвід підвищення вимог до статусу і професійної підготовки урядовців.

Бібліографічні посилання:

1. **Бемко В.** Державний Секретаріят Військових Справ / В.Бемко // Українська Галицька Армія: матер. до іст. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1958. – С. 61-70.
2. **Васюта І.К.** Національно-визвольний рух у західній Україні (1918-1939 рр.) / І.К.Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С. 22-42.
3. **Великочий В.С.** Політична система ЗУНР / В.С.Великочий // Політична система України: проблеми становлення і розвитку: Монографія / За ред. В.І.Кафарського. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 117-134.
4. До Окружної Команди в Самборі. Розпорядок Державного Секретарства Військових Справ. 28 березня 1919 р. // Центральний державний архів України у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк 46.
5. Заприсяження Державного Секретаріату // Діло. – 1918. – 12 листопада.
6. Засідання Ради Державних Секретарів // Діло. – 11 листопада.
7. Засідання Ради Державних Секретарів // Діло. – 14 листопада.
8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Укл. О.Карпенко, К.Мицан (далі: ЗУНР. 1918-1923. Докум і матер. – Т. 2.) . – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 712 с.
9. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 3. – Кн.1. Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 644 с.
10. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Докум. і матер. у 5-ти томах. – Т. 4. Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження/ Укл. О.Карпенко, К.Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 887 с.
11. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія / Кер. авт. кол. О.Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
12. Ідеал цілої Нації // Діло. – 1918. – 12 листопада.
13. Інформація газети "Діло" про засідання Української Національної Ради від 10 листопада 1918 р. і прийняття рішення про з'єднання українських земель в одну державу // ЗУНР. 1918-1923. Докум і матер. – Т. 1. – С. 413-416.
14. **Литвин М.** Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 488 с.
15. **Лозинський М.** Галичина в рр. 1918-1920 / Михайло Лозинський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
16. **Лозинський М.** Українська Народна Республіка / Др. Михайло Лозинський // Діло. – 1918. – 13 листопада.
17. Повідомлення газети "Діло" про засідання Української Національної Ради від 12 листопада 1918 р. і затвердження заступників державних секретарів та кооптацію нових членів Української Національної Ради // ЗУНР. 1918-1923. Докум і матер. – Т. 1. – С. 426-428.
18. Про використання сирих шкір, шкіряних фабрикатів і гарбарських середників. Розпорядок Державного Секретаріату Торгу і Промислу, Державного Секретаріату Внутрішніх Справ і Державного Секретаріату Військових Справ. 19 березня 1919 р. // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки (далі: Вісн. держ. зак. і розпоряд...). – Вип. 7. – 26 березня. – 1919. – С. 45-46.
19. Програмова заява народнього правительства до горожан держави // Державний архів Львівської області. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 14. – арк. 1-2 зв.
20. Про передачу видобутої нафти державному заводу в Дрогобичі. Розпорядок Державного Секретаріату. 13 лютого 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 10.
21. Про примусовий обробіток землі. Розпорядок Державного Секретаріату Земельних Справ і Державного Секретаріату Внутрішніх Справ. 21 лютого 1919 р. // Вісн. держ. зак. і розпоряд... – Вип. 3. – 2 березня. – 1919. – С. 18-20.
22. Протокольні записи засідань Ради Державних Секретарів 12 грудня 1918 р. – 24 травня 1919 р. // ЗУНР. 1918-1923. Докум і матер. – Т. 2. – С. 50-124.
23. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про борошно, хліб, мучні страви. 11 березня 1919 р. // Там само. – С. 341-343.
24. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про обмеження вживання м'яса. 10 квітня 1919 р. // Там само. – С. 340-341
25. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про право громадянства. 10 квітня 1919 р. // Там само. – С. 337-337.
26. Розпорядок Державного секретаріату військових справ про утворення нафтового округу під його безпосереднім підпорядкуванням. 28 березня 1919 р. // Там само. – С. 324-325.

27. Статут Української Національної Ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року // Там само. – Т. 1. – С. 179-180.

28. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню для 13 падолиста 1918 р. // Діло. – 1918. – 15 листопада.

29. Українська Національна Рада. Львів, 19 падолиста 1918 р. // Там само. – 20 листопада.

30. Українська Національна Рада. Львів, 10 падолиста 1918 // Там само. – 11 листопада.

31. Українська Національна Рада. Львів, 16 падолиста 1918 р. // Там само. – 17 листопада.

32. **Чубатий М.** Державний лад на Західній Области Української Народньої Республики / Микола Чубатий. – Львів, 1921. – 52 с.

33. **Шанковський Л.** Організація УГА в світлі Наказів НКГА з червня-липня 1919 р. / Лев Шанковський // Українська Галицька Армія: Матеріали до історії. – Т. ІІ. – Вінніпеґ, 1960. – С. 269-289.

УДК 1:316.3

О. В. Сабадуха

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ У ЄВРОПІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено проблему відповідальності в умовах функціонування громадянських суспільств в Європі в епоху Постмодерну. Проблему відповідальності проаналізовано у взаємозв'язку з проблемою справедливості та духовними якостями суб'єкта діяльності. Доведено, що в сучасних умовах кожен має бути суб'єктом діяльності та відповідальним за буття.

Ключові слова: відповідальність, громадянське суспільство, об'єкт відповідальності, соціальний інтерес, суб'єкт діяльності.

Исследована проблема ответственности в условиях функционирования гражданских обществ в Европе в эпоху Постмодерна. Проблема ответственности проанализирована во взаимосвязи с проблемой справедливости и духовными качествами субъекта деятельности. Доказано, что в современных условиях каждый должен быть субъектом деятельности и ответственным за бытие.

Ключевые слова: ответственность, гражданское общество, объект ответственности, социальный интерес, субъект деятельности.

Studies a problem of responsibility of a functioning civil society in Europe in the postmodern era. Problem of responsibility is analyzed in relation to the issue of justice and spiritual qualities of the subject. It is proved that under current conditions, everyone should be the subject of of activity and responsible for being.

Keywords: responsibility, civil society, the object of responsibility, social interest, subject of activity.

© О. В. Сабадуха, 2012

Доба постмодерну поставила перед європейською людиною нові виклики. Епохи Просвітництва та модерну сформували нові правові закони та моральні цінності, які регулювали взаємовідносини між людьми. Проте людина маси, якій належав й належить пріоритет у сучасному світі, опинилася нездатною регулювати відносини між суб'єктами діяльності в інтересах цілого, що призвело до двох світових війн та декількох революцій у Європі. Тому наразі актуальним постає питання щодо проблеми відповідальності суб'єкта діяльності в процесі функціонування громадянських суспільств у Європі.

Зазначену проблему в зарубіжній філософії досліджували К.-О. Апель, А. Веллмер, О. Гьофе, Г. Йонас, Дж. Ролз; в українській – О. Гомілко, А. Карась, Ю. Іщенко, О. Шибко та інші. Проте проблема відповідальності в умовах функціонування громадянського суспільства досліджується окремо від соціальних якостей суб'єкта діяльності. Дослідники не враховують ідей Х. Ортеги-і-Гассета з приводу того, що у ХХ столітті пріоритет в усіх сферах суспільного життя перейшов до людини маси. Отже, метою статті є аналіз взаємозв'язку між процесом функціонування громадянського суспільства й наявністю почуття відповідальності у суб'єктів соціального простору.

Функціонування громадянського суспільства характеризується сукупністю громадських організацій, що вступають у діалог із державою з метою захисту приватних, суспільних та

національних інтересів. У такому суспільстві індивід постає як активний суб'єкт громадської діяльності. Незважаючи на розвинутість законодавчої бази в сучасному європейському суспільстві, держава не завжди дотримується чинних законів, її діяльність не спрямована на захист справедливих взаємовідносин. Тому громадяни мусять активними діями відстоювати право бути суб'єктами суспільної діяльності з метою захисту засад справедливості. Активну роль громадянина у життєдіяльності суспільства, у діалозі з владою на законних засадах Дж. Ролз визначає через поняття «громадська непокора» [7, с.498]. Громадська непокора – це публічний, ненасильницький акт совісті та політики; акт, що протиставляється законові й чиниться зазвичай з метою внести певну зміну в законодавство чи політику уряду [7, с.499 – 500]. Громадська непокора, на думку філософа, виникає лише у демократичному суспільстві, а її суб'єкти не є злісними порушниками закону – навпаки, їх соціальна активність спрямована на поліпшення засад соціальної справедливості, рівності та гуманізації соціальних відносин. Так, він пише: «Проблема громадської непокори <…> виникає лише в рамках більш чи менш демократичної держави і саме для тих громадян, що визнають і приймають законність Конституції» [7, с.498].

Основою громадянської непокори, за Дж. Ролзом, є відчуття справедливості. Філософ вважає, що громадяни, відчуваючи певну соціальну несправедливість, починають виборювати та відстоювати засади справедливих взаємовідносин. Так, він зазначає, що громадська непокора є дією, що керується та обґрунтовується політичними принципами, себто засадами справедливості, котрі регулюють Конституцію й соціальні інституції взагалі [7, с.501]. У демократичному громадянському суспільстві, за Дж. Ролзом, формально існує концепція справедливих взаємовідносин, у згідно з якою мають діяти всі суб'єкти соціального простору. Члени суспільства, відчуваючи протиріччя між формально проголошеною доктриною справедливості й реальним порушенням її засад, вдаються до громадської непокори. Так, він зазначає: «Припускається, що за достатньо справедливого демократичного устрою існує така чи інша концепція справедливості, через посилання на яку громадяни регулюють свої політичні справи й тлумачать конституцію. Постійне й свідоме порушення основних засад цієї концепції протягом якогось тривалого відтінку часу, надто ж зазіхання на основоположні рівні свободи, тягне за собою або упокорення, або опір» [7, с.501]. Ми поділяємо думку філософа й уважаємо, що громадська непокора є закономірною реакцію на порушення засад справедливості. Вона є відображенням того, що людина маси не здатна регулювати суспільні відносини в інтересах цілого. На жаль, Дж. Ролз не пов'язує причини громадської непокори з репродуктивною діяльністю людини маси. У його філософській праці відсутнє посилання на філософські погляди Х. Ортега-і-Гассета. Окрім того, громадська непокора є однією із форм корекції соціальної політики, суспільного життя, у якому кожен суб'єкт діяльності повинен мати умови для особистого розвитку.

Цікавими є роздуми Дж. Ролза щодо суб'єктів громадської непокори. Він поділяє суб'єктів соціального простору на «меншість» та «більшість». (Для довідки зазначимо, що витоки цієї думки можна знайти у філософії В. Липинського [5, с.186], А. Тойнбі [9, с.61], А. Бергсона [2, с.335]). Пріоритетну роль у суспільній діяльності Дж. Ролз покладає на меншість, яка своїми активними діями здатна вирішувати соціальні проблеми й примушувати пасивну більшість також ставати на захист засад справедливості. «Коли котра-небудь меншість вдається до громадської непокори, вона тим самим змушує більшість розмірковувати <…> з огляду на спільне чуття справедливості, вона воліє визнати законність претензій меншості» [7, с.501].

Проблема відповідальності стосується кожного суб'єкта діяльності в процесі функціонування громадянського суспільства. На думку Дж. Ролза, кожен громадянин має бути відповідальним за збереження й розвиток засад справедливості у суспільстві. Так, він звертає увагу: «Ми не можемо скинути з себе свою відповідальність, переклавши тягар вини на інших. <…> Громадянин є самостійним, і все ж його вважають відповідальним за те, що він робить. <…> Кожен самостійний і відповідальний» [7, с.531]. Ми погоджуємось з цим твердженням, адже будь-який індивід не повинен бути відчуженим щодо боротьби за реалізацію засад соціальної справедливості у суспільстві.

Надзвичайно цікавими з погляду українських реалій є роздуми Дж. Ролза щодо міри відповідальності народних мас та влади. Відповідальність за протести громадської непокори філософ покладає на політичну еліту. «Коли <…> громадська непокора загрожує підірвати громадянську згоду, відповідальність лягає не на тих, хто протестує, а на тих, чиї зловживання авторитетом і владою роблять подібну опозицію виправданою, правомірною» [7, с.533]. Слід погодитися з цим твердженням, адже громадська непокора, як правило, є результатом продукування чинною владою безвідповідальних економічних, політичних взаємовідносин та правових норм. Причиною подібних явищ, на наш погляд, є те, що ця еліта складається з людини маси, яка у своїй діяльності спонукається лише егоцентричними мотивами.

Сучасний німецький філософ А. Веллмер, аналізуючи проблему прав людини та демократії, висновує, що в суспільстві має бути верховенство демократичного принципу легітимності для

досягнення рівня справедливих взаємовідносин. Зазначений принцип включає в себе два аспекти. У першому – «демократичний принцип легітимності виступає як принцип прав рівної участі та комунікативних прав, а демократичний дискурс – як організована форма політичного волевиявлення…» [3, с.201]. Тобто філософ наголошує на тому, що всі люди мають виступати відповідальними суб'єктами громадської діяльності і вступати в соціальний діалог чи дискусію з владою для досягнення справедливості в суспільстві.

Якщо перший аспект акцентує увагу на тому, що кожен має стати суб'єктом діяльності, то другий – що кожний суб'єкт має бути почутий і врахована його думка. «У другому аспекті демократичний принцип легітимності виступає як вимога того, щоб голос кожної зацікавленої особи був належним чином врахований у демократичному дискурсі» [3, с.201]. Загалом філософ доходить висновку, що участь демократичної громадськості у суспільному житті є засадою прийняття справедливих рішень в інтересах цілого.

Продовжуючи ідеї Дж. Ролза, А. Веллмер доводить, що індивіди, реалізовуючи демократичний принцип легітимності, мають керуватися ідеями справедливості: «Принцип демократичної легітимності як принцип прав рівної участі та комунікативних прав передбачає вимогу того, щоб учасники демократичного дискурсу у своїй аргументації виходили з розуміння справедливості…» [3, с.202]. Слід погодитися з наведеною думкою, бо індивід у суспільно-політичній діяльності має перш за все спонукатися соціальним інтересом (А. Адлер), інтересом цілого. Вважаємо, демократичний принцип легітимності певним чином був реалізований у процесі становлення громадянських суспільств у Європі. Адже людина подолала свою відчуженість і стала суб'єктом діяльності, поставши на захист засад соціальної справедливості.

Сучасний німецький філософ О. Гьофе вважає, що завершеною формою демократії є суспільство з активною участю громадськості [4, с.103]. Громадськість, на думку філософа, виконує функцію критика, перед нею має звітуватись і влада, і правосуддя. Загалом громадськість у суспільстві сприяє збереженню миру всередині країни. У громадянському суспільстві індивіди постають активними суб'єктами суспільно-політичного процесу, тому О. Гьофе пише, що протилежним поняттям громадськості виступає соціально-політична ситуація «ухвалення рішень без моєї участі» [4, с.104].

Суттєвим досягненням О. Гьофе вважаємо його роздуми щодо розширення кола суб'єктів влади. Суб'єктами влади в суспільстві, за О. Гьофе, мають виступати як державні посадовці, так і самі громадяни. «Там, де посадовці поділяють її (владу – О. С.) з громадянами, держава не стає слабшою, але зникає залишок її абсолютного панування і водночас стає відносним відокремлення держави від суспільства. Результат можна назвати «громадянським суспільством» [4, с.177]. До подібного висновку доходить і сучасний мислитель А. Менегетті, який вважає, що має відбутися перерозподіл відповідальності, що означає усвідомлення кожним громадянином необхідності взяти на себе частину відповідальності. Роль політика у цьому процесі, на думку філософа, полягає в розвиткові політичної педагогіки, тобто в донесенні до свідомості громадян необхідності брати на себе вирішення тих завдань, які відповідають їх здібностям, що означає виховувати відповідального суб'єкта діяльності [6, с.94]. Отже, А. Менегетті доводить, що однією із функцій сучасної політики має бути виховання відповідального суб'єкта громадської діяльності.

О. Гьофе вкотре наголошує, що демократія, громадськість є надто важливою формою організації життєдіяльності людей. Зазначені поняття філософ наповнює екзистенційним сенсом. Так, він зазначає: «Відповідно до її (демократії – О. С.) *екзистенційного* поняття, вона є також життєвою формою чи суспільною практикою, <…> важливе те, що всі громадяни сприймають свої політичні та соціальні права і беруть участь у рішеннях щодо їх вдосконалення» [4, с.105]. Поділяємо висновок філософа і вважаємо, що саме громадянське суспільство є засадничою умовою розвитку як конкретної людини, так і суспільства в цілому.

Значну увагу О. Гьофе приділяє дослідженню й аналізу громадянських чеснот – моральних принципів громадянина як суб'єкта суспільно-політичної діяльності. Філософ виокремлює цілу низку таких чеснот: правосвідомість і громадянська мужність, справедливість та толерантність, чуття громадянина держави, наявність чуття солідарності, поміркованості, незворушності та розважливості. Правосвідомість, за О. Гьофе, постає як здатність людини визнавати чинні закони й діяти згідно з ними, свідомо зберігаючи правопорядок, а не дотримуватися закону лише під страхом покарання. «Тільки правосвідомість вищого ступеня готова до «глибокого визнання», до визнання права як права, а не лише через загрозу покарання» [4, с.178]. Громадянська мужність, на думку філософа, необхідна людині для боротьби проти несправедливих законів. Людина має не сліпо підкорятися законам, а усвідомлювати, чи дійсно чинний закон спрямований на збереження справедливих взаємовідносин. Якщо ні – то людина має вдаватися до громадянської непокори [4, с.179 – 180].

У громадянському суспільстві, на думку О. Гьофе, громадянин має керуватися засада-

ми справедливості та захищати їх, якщо влада не здатна створювати умови справедливих взаємовідносин для всіх суб'єктів соціальної діяльності. «У демократичній державі громадянин з погляду права є не лише підданим, а й владою. Він <…> є членом інстанції, котра встановлює право, – законодавчої влади. <…> Вона повинна сприяти реалізації справедливості» [4, с.181]. Ми поділяємо думку філософа й стверджуємо, що індивід має бути суб'єктом суспільно-політичної діяльності й ставати на захист засад справедливості, адже влада часто захищає інтереси лише певної соціальної групи, тоді як інтереси цілого зневажаються. До подібного висновку доходить й О. Гьофе, що влада часто захищає вигоду окремих класів та прошарків, а цьому має протистояти «*чуття справедливості*» [4, с.181]. Окрім того, з погляду філософа, у громадянському суспільстві існує безліч різних думок, течій та підходів, отож від суб'єкта вимагається толерантне ставлення до інших. «Сучасним суспільствам притаманні співіснування та взаємна протидія різних підходів. Визнання їх рівноправними вимагає специфічного чуття справедливості – *толерантності*» [4, с.184]. Слід погодитись із наведеною думкою, адже заперечення іншого підходу та звеличення власного закономірно веде до диктатури та руйнує громадянське суспільство.

Наступна чеснота, яку виділяє О. Гьофе, – це чуття громадянина, яке характеризується єдністю з суспільством, ідентифікацією з громадою, здатністю нести відповідальність перед цілим. Індивід має відчувати «належність до громади, яка означає й готовність взяти на себе відповідальність» [4, с.190]. Громадянин, на думку філософа, має бути зорієнтований на допомогу іншому. «Найістотнішим є універсальний обов'язок – готовність допомогти…» [4, с.190].

Відсутність громадянського суспільства, тотальний контроль влади над усіма сферами життя суспільства призводить до втрати людиною здатності бути суб'єктом діяльності і, як наслідок, – втрати почуття відповідальності. З цього приводу О. Гьофе зазначає: «Коли держава дедалі більше втручається у суспільні сфери й, тим самим <…> вона обмежує самовідповідальність громадян…» [4, с.194]. На думку філософа, жорсткому контролю влади має протистояти чуття солідарності громадянина. Люди самостійно й відповідально об'єднуються в громадські організації з метою захисту справедливих взаємовідносин у суспільстві. Чуття солідарності розвивається тоді, коли індивід відчуває свою вкоріненість (М. Хайдеггер) в буття суспільства, ідентифікує себе з тією чи іншою спільнотою, або, як зазначає О. Гьофе, – має розвинуте почуття «ми». На його думку, солідарність у суспільстві гине тоді, коли спостерігається тенденція до зростання впливу держави на суспільне життя й коли самі індивіди стають егоїстичними й відчуженими споживачами. «Якщо не приділяти уваги «ми»-почуттю, то не варто дивуватися відсутності чуття солідарності» [4, с.197]. Тому, актуальним постає питання щодо розвитку соціального інтересу, виховання почуття «ми» у процесі розбудови громадянського суспільства в Україні.

О. Гьофе вважає, що сучасна життєдіяльність людини характеризується надмірними потягами до матеріального збагачення, нехтуючи при цьому природним довкіллям. Протидіяти надмірній жадобі має почуття поміркованості, усвідомлення наслідків власної споживацької, руйнівної діяльності. «Екологічна поміркованість починається там, де кожен вболіває за природу, усвідомлюючи свої споживацькі звички» [4, с.199]. Філософ посилається на Арістотеля і зазначає, що «життя в ім'я насолоди перетворює людину на раба своїх потреб» [4, с.199].

Варто погодитись з висновками філософів, а тому акцентуємо увагу, що людина має нести відповідальність не лише перед конкретними суб'єктами діяльності, а й перед майбутніми поколіннями за збереження довкілля. З цього приводу О. Гьофе зазначає: «З точки зору справедливості, варто покласти на суспільства відповідальність за наявність теперішніх засобів до життя в їхніх країнах» [4, с.377]. На жаль, філософ не конкретизує, який тип людини здатен до такої відповідальної діяльності. Вважаємо, що до відповідальності здатен індивід особистісного рівня розвитку, що спонукається соціальним інтересом й має розвинуте почуття совісті [8].

О. Гьофе, досліджуючи громадянське суспільство, виходить з філософії Арістотеля й І. Канта, коли зазначає, що громадська демократія має набути міждержавного значення: «Демократія має служити миру не лише всередині, а й за її межами» [4, с.106]. Загарбницька політика щодо інших держав нівелює цінність справедливої, зорієнтованої на внутрішній суспільний добробут Конституції.

Інший сучасний німецький філософ К.-О. Апель стверджує, що сучасна людина має взяти «*відповідальність за розв'язання проблем* реально існуючого світу…» [1, с.177]. У контексті ідей О. Гьофе, К.-О. Апель наголошує на принципі солідарної відповідальності за розв'язання нагальних проблем. Варто відзначити актуальність позиції філософів, адже саме об'єднанні зусилля людей здатні до продуктивної суспільної діяльності. Крім того, К.-О. Апель підкреслює, що розв'язання будь-якої проблеми має відбуватись через досягнення консенсусу всіх членів громади. Ми поділяємо це твердження, адже вдаючись до відповідальних дій, проявляючи свою громадянську позицію індивід потім має відчувати задоволення від результату вирішення конкретної суспільної проблеми. Результат діяльності має відображати інтереси усіх громадян. Отже, індивід

має відповідально вступати до громадського дискурсу з метою розв'язання нагальних суспільних проблем. К.-О. Апель наголошує, що відповідальний суб'єкт діяльності, вдаючись до громадянського діалогу має не лише доходити консенсусу з теперішніми суб'єктами діяльності, а й враховувати інтереси майбутніх поколінь.

Визнаючи необхідність солідарної колективної відповідальності у формі громадського дискурсу, К.-О. Апель ставить питання щодо носіїв відповідальності. Відповідаючи на це питання, філософ пише: «Потрібно в кожній людині вбачати потенційного члена спільноти ідеального дискурсу, тобто розглядати її як таку, що здатна <…> приймати обов'язок» [1, с.180]. К.-О. Апель поділяє суб'єктів відповідальності на фізичних та юридичних осіб, які перш за все несуть відповідальність перед законом. Проте, філософ акцентує увагу на пріоритеті моральної відповідальності, яка характеризується врахуванням інтересів іншої людини. Серед різних фізичних та юридичних носіїв відповідальності К.-О. Апель спеціально виокремлює суб'єктів політичної та господарської діяльності. Уважаємо, що філософ не дарма звертає увагу на політиків та господарників як суб'єктів суспільної діяльності, адже саме їх діяльність є вирішальним фактором, що впливає на соціально-економічний стан конкретного суспільства.

У сучасних умовах громадяни, як відповідальні суб'єкти суспільної діяльності, мають виступати на захист не лише приватних інтересів, а й на захист суспільних, загальнолюдських. Провідну роль у цьому процесі мусить відігравати національна еліта, яка є активною меншістю, що ідентифікує себе з цілим та здатна до вирішення суспільних проблем й відчуття відповідальності. Виходячи з цього твердження, вважаємо, що сьогодні джерелом розбудови громадянського суспільства в Україні також має виступати українська національна еліта, яка мусить активно й відповідально ставати на захист засад справедливості у суспільстві. Якщо в епоху модерну під проблемою соціальної відповідальності розумілося лише дотримання норм права та захист власності, то епоха постмодерну виявила негативні наслідки такого підходу. Сучасні реалії доводять, що усі люди мають ставати відповідальними суб'єктами за збереження справедливих взаємовідносин, за результати власної діяльності й збереження довкілля.

Бібліографічні посилання:

1. **Апель К.-О.** Дискурс і відповідальність: проблема переходу до пост конвенціональної моралі / К.-О. Апель. – [Пер. з нім. В. Купліна]. – К. : Дух і Літера, 2009. – 430 с.

2. **Бергсон А.** Два источника морали и религии: пер. с фр. / А. Бергсон; послесл. и примеч. Л. Б. Гофмана. – М. : Канон +, 1994. – 384 с.

3. **Веллмер А.** Права людини та демократія / А. Веллмер // Філософія прав людини. – [За ред. Ш. Ґоспета та Ґеорґа Ломанна]. – [Пер. з нім. О. Юдін та Л. Дорінчева]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 320 с.

4. **Гьофе О.** Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе. – К. : ППС-2002, 2007. – 236 с.

5. **Липинський В.** Повне зібрання творів, архів студії / В'ячеслав Липинський ; Ярослав Пеленський (ред.) НАН України ; ; Інститут східноукраїнських досліджень. – К. : Філадельфія, 1995. – Т. 6, кн. 1 : Листи до братів хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму : твори. – 471 с.

6. **Менегетти А.** Система и личность / А. Менегетти. – [Сост. и подгот. текста С. Н. Сиренко]. – М. : Серебряные нити, 1996. – 128 с.

7. **Ролз Дж.** Теорія справедливості / Дж. Ролз. – [Пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Основи, 2001. – 822 с.

8. **Сабадуха В.** О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття: Монографія / В. О. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – 176 с.

9. **Тойнбі А**. Д. Дослідження історії : (скорочена версія томів I/VI Д. Ч. Сомервелла) : в 2 т. / А. Дж. Тойнбі ; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Пращука. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 1995. – 614 с.

УДК 323.15 (477.75=512.145) (045)

Є. В. Рябінін

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ АРК ЯК ЧИННИК ПОТЕНЦІЙНОЇ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ

Аналізуються соціально-економічні проблеми, з якими зіткнулися кримські татари після повернення до Криму. Проблеми на законодавчому рівні, неспроможність держави задовольнити усі потреби кримськотатарського народу через тяжке економічне та фінансове становище, небажання мешканців Криму йти на якійсь поступки репатріантам, стимулюють наростання протестного настрою серед кримських татар, рух яких є каталізатором

© Є. В. Рябінін, 2012

для регіоналізму на півострові.
Ключові слова: Крим, кримськотатарський народ, міжнаціональний конфлікт, соціально-економічні проблеми

Анализируются социально-экономические проблемы, с которыми столкнулись крымские татары после возвращения в Крым. Проблемы на законодательном уровне, неспособность государства удовлетворить все требования крымскотатарского народа из-за тяжелого экономического и финансового состояния, нежелание жителей Крыма пойти на какие-то уступки репатриантам, стимулируют рост протестного настроения среди крымских татар, движение которых является катализатором для регионализма на полуострове.
Ключевые слова: Крым, крымскотатарский народ, межнациональный конфликт, социально-экономические проблемы

The article touches upon social and economic problems that Crimean tatars faced with after their coming back to the Crimea. The legislature problems, inability of the country to satisfy the needs of the tatars people because of poor economical and financial situation , lack of native inhabitants desire to make concessions, stimulate the rise of protest mood among the Crimean tatars the movement of which is a catalyst for regionalism on the peninsular.
Keywords: the Crimea, the Crimea tatars, interethnic conflict, social and economic problems

Серед численних внутрішньополітичних проблем Української держави на сучасному етапі Крим та багатоаспектність його невирішених питань є однією з найсерйозніших перепон на шляху України до побудови стабільної та безконфліктної, в етнічному сенсі, держави. До Криму проявляє свій геополітичний інтерес Росія, є зацікавленість у впливі на цей регіон з боку Туреччини, представники радикальних ісламістських течій намагаються використовувати проблеми кримськотатарського народу задля політизації та радикалізації ситуації у контексті «боротьби з невірними». У цій ситуації Україна намагається якось балансувати між усіма вищепереліченими акторами міжнародних відносин, але не вирішує їх, що заганяє кожну наступну політичну силу, що приходить до влади, у кут кримського питання. Невирішеність проблем та невизначеність із стратегією розвитку півострова складають основу кримського регіоналізму.

Регіоналізм Криму дуже складний та має у своїй основі подвійну складову – регіоналізм кримськотатарського народу з можливим створенням незалежної мусульманської держави та регіоналізм російського/російськомовного населення півострова, яке вважає приєднання до Росії своєю головною метою.

У цій статті автор ставить за мету проаналізувати вплив соціально-економічних проблем кримськотатарського народу на території АРК, які стимулюють політизацію кримського регіоналізму.

Аналіз різних аспектів проблеми кримськотатарського населення сучасності знайшов своє відображення у працях Н. Беліцер, В.Войналовича, І. Кураса, Н. Макаренка, О. Ляшенка, М. Панчука, В.Котигоренка та інших науковців. Але невирішеність та перманентне погіршення ситуації примушує нас детальніше та постійно аналізувати проблему, що склалася на півострові.

Отже, слід зазначити, що мусульманська спільнота в Україні в останні роки динамічно розвивається. З початку 90-х років XX століття кількість мусульман у країні швидко збільшувалася й надалі зростає насамперед за рахунок повернення до ісламу представників народів, що традиційно його сповідували, внаслідок демографічних і міграційних процесів, повернення на історичну батьківщину кримських татар, а також якоюсь мірою через прийняття ісламу новими мусульманами з-поміж етнічних українців та росіян [4, с.4].

Якщо мусульмани в Україні в межах держави представлені географічно дисперсно, то компактно вони мешкають у Криму. Якщо подивитися на динаміку переселення, а точніше сказати, повернення на свою батьківщину кримських татар, перший етап якого збігся з початком колапсу Радянського Союзу, можемо зробити висновок про те, що повернення було доволі масовим та не носило якихось одиничних випадків. Отже, в 1979р. в Криму мешкало 5.422 кримських татар, в 1988 – 17.500, в 1989 – 38.365, в 1990 – 83.116. в 1991 – 142.200. На сьогоднішній день, за різними підрахунками, в Криму мешкає до 280 тисяч кримських татар [7, с.54].

На основі цих даних ми можемо припустити, що як місцева, так й республіканська влада не була готова до повернення такої кількості репатріантів, тим більше, що більша частина повернень припала на часи економічної кризи, коли влада не була спроможна задовольнити соціально-економічні вимоги кримськотатарського народу.

Процес відродження ісламу в Криму відбувався разом із поверненням кримських татар та пройшов низку етапів:

1) початкова фаза підйому (1989 – 1992), під час якої відбувався перший етап повернення депортованих кримських татар на свою батьківщину;

2) фаза еволюційної консолідації (1992 – 1995) – кримські татари усвідомлюють свою ідентичність та починають згуртовуватися задля обстоювання своїх прав. Разом із завданням щодо ліквідації наслідків геноциду, здійснення заходів з повернення й облаштування, відродження національної культури була сформульована і стратегічна мета – відновлення політичних і національних прав кримськотатарського народу, включаючи його право на вільне національно-державне самовизначення на своїй національній території [8, с.410];

3) фаза радикалізації та активного підключення ісламу до вирішення політичних завдань (1995 – 2001) .У межах цього періоду слід відзначити той факт, що у 1998 році незадовго до виборів у ВРУ та АРК, відбулася сутичка. Річ у тім, що на той час кілька десятків тисяч людей кримськотатарського походження виявилися без українського громадянства і тому були позбавлені права голосу, що й провокувало гострий конфлікт. Тільки втручання Президента України Л. Кучми, який своїм указом дав дозвіл на те, щоб усе доросле кримськотатарське населення, яке не має українського громадянства, одержало право голосу, розрядило ситуацію [6, с.167].

Сьогодні кримськотатарське населення вимагає квоти у 20% під час виборів до ВР АРК, але це не передбачено ані Конституцією України, ані Конституцією АРК. Слід наголосити на тому, що вищезазначений указ Л. Д. Кучми можна вважати неконституційним, оскільки лише громадяни України мають право на голосування;

4) фаза відмежовування офіційного ісламського духовенства від радикальних ісламістів та його перехід на конформістські позиції (з вересня 2001 року). Кримськотатарське населення робить ставку на В. Ющенка, який обіцяв вирішити їхні проблеми, але цього так і не сталося [1, с.19].

Сьогодні ми можемо виокремити п’яту фазу, сутність якої полягає в тому, що Меджліс та інші організації, які намагаються відстоювати права кримськотатарського населення, підпадають під зовнішній вплив,країн серед яких є Туреччина, США, арабські країни, що спричиняє розкол у кримськотатарському русі та він стає некерованим якоюсь однією організацією, що ускладнює центрального керівництва держави вести діалог безпосередньо з легітимними представниками кримських татар. Звідси ми опиняємося в ситуації, коли між українською владою та кримськотатарським народом, на думку доктора політичних наук В.О. Котигоренка, з’являються наступні проблеми у сфері взаємовідносин:

- внутріетнічні кримськотатарські проблеми – радикалізація Меджлісу чи його частини внаслідок інерції та самозахоплень, посилення факторів ісламського і пантюркістського екстремізму всередині кримськотатарської спільноти;

- економічні загальнодержавні та республіканські – ускладнення й скорочення можливостей комплексного використання та розвитку рекреаційного потенціалу Криму в інтересах усіх кримчан через розподіл земельних ресурсів морського узбережжя поза розробленням, затвердженням і реалізацією відповідної державної програми;

- соціально-психологічні – наростання національної нетерпимості та актуалізація негативних етностереотипів;

- міжетнічні – посилення напруження і конфліктної перспективи у відносинах більшості кримчан та кримських татар;

- політичні – дестабілізація політичної ситуації та її використання як засобу досягнення своїх цілей російськими, українськими та ісламськими радикалами всередині України і за її межами;

- правозастосовні – більш жорстокої дії влади щодо фактів порушень і порушників земельного законодавства та порядку проведення масових заходів і поведінки осіб у громадських місцях [5, с.96].

Усі вищеперелічені проблеми є наслідком відсутності інтеграції кримськотатарського населення в українське суспільство, незважаючи на перебування на території країни вже більше 20 років.

Принципово важливо відзначити, що проблема інтеграції кримських татар в український соціум потенційно містила в собі два можливих варіанта реалізації з початку їх повернення до Криму. Перший – припускав інтеграцію раніше депортованих осіб до існуючих соціально-політичних структур кримського соціуму, ставлячи наріжний кут не етнічну ідентичність людини, а її громадянські права й свободи. Другий, навпаки, базувався на принципі етнічного ізоляціонізму і був націлений на створення автономної етнопрактичної політико-адміністративної структури управління кримськотатарським етносом, котра знаходиться поза

правовим полем України [2, с.3].

На сьогоднішній день ми можемо спостерігати ситуацію, коли розвивається саме другий, ізоляціоністський варіант. Це можна пояснити декількома чинниками. По-перше, чинник ізоляціонізму створюється самою державою, яка не реалізовує ніяких проектів та програм, які б сприяли інтеграції кримських татар до українського суспільства. По-друге, країна не вирішує соціально-економічних, а саме земельних проблем, що змушує вороже ставитися до держави представників кримськотатарського населення. У зв'язку з цим керівники Меджлісу намагаються отримати фінансову допомогу у Туреччині та США. Радикальні ісламістські організації вербують до своїх лав або поширюють свою ідеологію серед кримськотатарського населення, роблячи наголос на тому, що саме держава є їхнім головним ворогом. По-третє, не менш важливу роль грає чинник ідентичності – кримські татари не воліють інтегруватися у слов'янське суспільство, намагаючись створити своє замкнуте суспільство, яке під демографічним впливом та за допомогою фінансування спроможне через деякий час взяти під контроль соціально-економічні та політичні процеси на території півострова, беручи до уваги демографічну кризу слов'янського населення АРК.

Але особливу небезпеку для України представляє вплив Туреччини на діяльність татарського населення в Криму. Для Туреччини Крим завжди був регіоном життєво важливих інтересів, і посилення її впливу на півострові можна розглядати як одне з пріоритетних стратегічних завдань турецького керівництва в його зовнішньополітичній діяльності.

Не маючи власної громади в Криму, Туреччина працює з кримськотатарським населенням як зі своєю діаспорою. Вона не лише піклується про татарське населення півострова, а й спирається на кримських татар у проведенні своєї геополітичної стратегії в Причорномор'ї.

Туреччина є головним зовнішньополітичним партнером Меджлісу. Їх співпраця здійснюється за наступними основними напрямами:

– представлення Анкарою інтересів Меджлісу на міжнародній арені;
– створення спільних підприємств за участю кримськотатарських бізнесменів;
– гуманітарна допомога по лінії Червоного Півмісяця;
– навчання кримськотатарської молоді в навчальних закладах Туреччини;
– матеріальна допомога в галузі освіти і культури;
– співпраця мусульманських релігійних діячів, допомога в організації ісламської освіти, у будівництві мечетей та інших культових споруд.

Абсолютно очевидно, що Туреччина дуже зацікавлена у створенні кримськотатарської автономії в Криму, яка дозволить їй контролювати півострів, і вживатиме заходи з активізації сепаратистських настроїв серед татарського населення [9].

Однією з головних проблем у відносинах між кримськотатарським народом та Українською державою є незадоволення щодо економіко-соціального становища кримських татар. На думку автора, вирішення саме соціально-економічних питань може сприяти інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство. Процес повернення та облаштування репатріантів зіткнувся з низкою труднощів соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, що певною мірою сприяло подальшій активізації кримськотатарського національного руху в його радикальному прояві.

Основними вимогами кримськотатарського народу є наступні: повне вирішення земельного питання, гарантоване представництво кримських татар в органах державної влади, надання кримськотатарській мові на території Криму статусу офіційної, повернення кримськотатарської топоніміки населеним пунктам Криму. Але слід зазначити, що всі ці вимоги не знаходять підтримки у більшості місцевого населення [3, с.8], яке є російськомовним та є, в більшості своєї, представниками наукової, культурної інтелігенції та вищих військових рангів, яким надавалося житло в Криму ще за радянських часів.

Не отримуючи підтримки з боку Української держави та в умовах неспроможності влади вирішити питання із житлом (як на момент репатріації, так і сьогодні держава не має достатньо фінансових можливостей задля вирішення житлового питання для репатріантів), кримські татари почали самозахоплювати земельні ділянки, що йде всупереч українському законодавству та є правопорушенням.

Самозахоплення земельних ділянок і культових об'єктів набули в 2002 році найбільшого поширення в прибережних регіонах Криму. Ці найбільш прибуткові у всіх відношеннях території закономірно стали яблуком розбрату між представниками кримської влади, різноманітними комерційними структурами і тими, хто прагнув придбати землю в прибутковому регіоні за правом особистої ініціативи [3, с.14].

У Криму зменшується кількість територій, вільних від проявів етнополітичних суперечностей. Їх інтенсивність зростає в передгірських та прибережних районах півострова. Ареал

етнополітичної напруженості простягнувся від Сімферополя через Бахчисарай, Ялту, Алушту, Судак, Феодосію, Кіровське, Білогірськ.

Однією з найбільш небезпечних причин конфліктності є релігійний чинник. Слід відмітити спроби штучної політизації релігії, втручання політичних сил у внутрішнє життя релігійних громад. Відзначимо також вплив на кримське конфесійне середовище з боку певних зовнішніх сил, наприклад, присутність іноземних місіонерів, які сповідують нетрадиційний для Криму «жорсткий» іслам. Крім того, причинами конфліктів стають амбіції етнополітичних еліт, які намагаються розіграти «етнічну карту», зміцнити своє політичне становище, контролювати вигідні сфери економічної діяльності [3, с.38].

Особливістю 2003 року можна вважати наявність етнополітичних інцидентів усіх ступенів виразності. На півострові сформувалися території з високим (території Ялтинської та Судацької міськрад), середнім (Бахчисарайський і Сімферопольський райони) і низьким (території Алуштинської та Євпаторійської міськрад) ступенем прояву етнополітичної напруженості. 2005 рік має всі підстави вважатися на півострові одним з найбільш конфліктних. За цей рік було зафіксовано 42 етнополітичних інциденти [3, с.16].

Ускладненню етнополітичної ситуації в Криму можуть сприяти офіційні документи Меджлісу. Так, у постанові Меджлісу «Про дискримінацію кримських татар у праві на землю і заходах для захисту законних вимог безземельних кримських татар» від 19.02.2005 р. мається наступна пропозиція: «За умови ігнорування органами державної влади України й органами місцевого самоврядування АРК законних прав кримських татар на землю підтримати ініціативи зайняття безземельними кримськими татарами вільних земель і земель, виділених на умовах оренди або власності підприємницьким структурам, як форму повернення їм незаконно віднятої в них землі в ході злочинної депортації 18 травня 1944 року» [3, с.35].

Така позиція Меджлісу заважає вести продуктивний діалог, а невирішеність соціально-економічних проблем породжує міжетнічну нетерпимість, яка поширюється на всі сфери відносин між кримськими татарами та рештою мешканців Криму.

Безумовно, невирішеність соціально-економічних проблем стимулює й політизацію ісламу. В українському контексті вона набуває форми втягнення мусульман Криму у протестну політичну діяльність, залучення їх до ісламізованих проявів релігійно-політичного життя. Сьогодні під впливом безробіття, низького життєвого рівня переважної маси кримчан, особливо невирішеності соціально-побутових проблем кримських татар і за відсутності усталених інститутів громадянського суспільства, можливі акції протесту легко можуть набути форм, які вже виявилися у деяких країнах зі значним мусульманськым населенням, та перейти у відкриту фазу міжетнічного протистояння.

Подальша політизація ісламу здатна спричинити зростання настроїв регіоналізму з постановкою в якійсь формі питання про утворення державно-національної автономії кримських татар. Складовими цього процесу можуть бути також прямий вплив частини майбутніх духовних лідерів, які нині здобувають освіту в мусульманських закордонних навчальних закладах і є вільними від психології тоталітарного минулого. А також досить гіпотетична можливість зростання впливу в Україні ісламського фундаменталізму в його радикальних проявах, зокрема, з боку організації Хізб-ут-Тахрір, яка ставить за мету створення ісламської держави.

Отже, зрозуміло, що Україна в найближчому майбутньому не зможе вирішити соціально-економічні проблеми, які є фундаментом незадоволення кримськотатарського населення, і це сприятиме розвитку конфліктної ситуації на півострові. У зв'язку з цим посилюватимуться сепаратистські тенденції і зміцнюватимуться стосунки Меджлісу з ісламським світом. Офіційний Київ задля збереження територіальної цілісності України навряд чи піде на які-небудь серйозні поступки Меджлісу, включаючи визнання татар «титульною нацією» Криму, та інші заходи, направлені на створення кримсько-татарської автономії. Проте не можна виключати, що як захід щодо послаблення сепаратистських тенденцій з боку кримських татар український уряд може збільшити їх представництво в місцевій адміністрації Криму, але не до такої міри, щоб вони мали можливість контролю над життєво важливими сферами.

Слід зазначити, що татарське населення Криму поки що не готове до широкомасштабних сепаратистських акцій і до висунення в ультимативній формі вимоги до уряду України створити кримськотатарську автономію. Це пояснюється перш за все їх незначною в даний час пропорцією у складі населення Криму і некомпактним мешканням на території півострова. Водночас, за деякими оцінками, враховуючи високу народжуваність серед кримських татар, їх постійне повернення до Криму з республік СНД, а також тенденцію до виїзду росіян з півострова, через десять років татари можуть скласти 40% усього кримського населення і домінувати за своєю чисельністю над росіянами, українцями та іншими націями в половині районів Криму. Таке становище може спровокувати серйозний сепаратистський конфлікт [9].

Проте конфліктна ситуація в Криму, в якій виявляться сепаратистські настрої татарського населення, може бути у будь-який момент спровокована низкою політичних і економічних чинників, що призведе до катастрофічних наслідків.

Отже, враховуючи той факт, що саме Крим може стати територією міжетнічного конфлікту, українській владі слід взяти до уваги наступне:

1.Соціально-економічне невдоволення кримськотатарського народу може бути представлене радикальними елементами як релігійне, форма прояву якого апріорі є найгострішою, оскільки торкається проблеми ідентичності.

2.Слід розробити спеціальну програму разом із Меджлісом стосовно культурної асиміляції кримськотатарського народу без наполягання на введенні кримсько-татарської мови як офіційної, оскільки в такому разі, російськомовна громада може виступити з подібними вимогами щодо російської мови.

3.Необхідно розробити заходи щодо запобігання втручанню третьої сторони у вирішення кримськотатарських проблем, як це намагаються робити Туреччина та з деякого часу США. 6 березня 2012 року в посольстві США в Києві відбулася виставка творчості кримських татар. Посол США Джон Тефft заявив, що його країна готова й надалі сприяти кримськотатарському населенню півострова, в тому числі у питаннях повернення татар на їхню батьківщину. Крім того, він подякував Туреччині за її плани побудувати декілька мечетей на півострові. Таке відкрите втручання третьої сторони демонструє той факт, що Українська держава не має змоги вирішити всі питання, а отже, справу татари повинні мати із США, які підтримають їх морально та фінансово. Незважаючи на те, що США є впливовим актором міжнародних відносин, Україна повинна поставити перед цією країною питання щодо неможливості її втручання у внутрішньоукраїнські проблеми.

4.Розробити план соціально-економічного розвитку АРК із залученням кримських татар до процесу розбудови півострова, та в жодному разі не розділяти сфери відповідальності на татарську, російську чи українську. Проблема міжетнічних відносин зникне лише тоді, коли не буде робитися наголос на національній приналежності, оскільки національна ідентичність впливає не завжди позитивно на сприйняття та ставлення до тієї чи іншої людини.

5.Проводити культурну політику задля виховання поваги та толерантності щодо культури і традицій представників народів, що мешкають на півострові.

6.Посилити заходи Служби безпеки України задля унеможливлення здійснення своєї діяльності радикальними організаціями (Хізб-ут-Тахрір) та ваххабітськими місіонерами.

Отже, це є перелік, на наш погляд, першочергових дій для української влади, які зроблять Крим вільним від міжетнічного напруження, соціально-економічних конфліктів та радикалізму у всіх його проявах. Невирішеність проблем Криму призведе до погіршення ситуації, що може спричинити навіть військове втручання впливових акторів міжнародних відносин, таких як США, Росія, Туреччина, які не будуть у своїх діях керуватися проукраїнськими інтересами.

Бібліографічні посилання:

1. **Григорьянц В.** Возрождение ислама как фактор формирования религиозной ситуации в АРК / В. Григорьянц // Крим на шляху до стабільності й розвитку: проблеми та перспективи: Матуріали круглого столу / За ред. А.В.Мальгіна; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м.Сімферополі. – Сімферополь: СФ НІСД; Таврія. 2006. – С.19-45.

2. **Григор'янц В.С.** Про деякі особливості інтеграції кримських мусульман в український соціум / В.С.Григор'янц, О.Г.Шевчук, І.Г.Беднарський / За ред.А.В.Ішина. – Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м.Сімферополі. – Сімферополь: СФ НІСД, Таврія, 200. – 36 с.

3. **Ішин А.В.** До питання щодо проявів етнополітичних суперечностей в Криму на сучасному етапі / А.В. Ішин, І.Г. Беднарський, О.Б. Швець / За ред. О.Г.Шевчука. – Сімферополь: СФ НІСД, 2005. – 60 с.

4. **Кирюшко М.І.** Іслам в Криму: релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу / М.І. Кирюшко, О.Є. Бойцова. – К.: Світогляд, 2005. – 300 с.

5. **Котигоренко В.О.** Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.

6. **Курас І.Ф.** Етнополітологія. Перші кроки стновлення / І.Ф. Курас. – К.: Генеза. 2004. – 736 с.

7. **Мальгин А.** Крымский узел. Очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А.Мальгин. – «Новый Крым». – 2000. – 160 с.

8. **Панчук М.** Крим в етнополітичному вимірі / М. Панчук, Г. Бектрова, В. Ганкевич, В. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 553 с.

9. **Полянский А.И.** Крымские татары: возможен ли конфликт на полуострове? [Электронный

ресурс] / А.И. Полянский. – Режим доступа: http://www.edrus.org/content/view/95/71/

УДК 130.2

О. В. Русул

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І КУЛЬТУРНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Стаття визначає концепію мультикультуралізму в якості бажаної складової культурної глобалізації.
Ключові слова: глобалізація, мультикультуралізм, криза ідентичності, етнокультурна національна ідентичність.

Публикация освещает концепцию мультикультурализма в качестве желаемой основы культурной глобализации.
Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, кризис идентичности, этнокультурная национальная идентичность.

In article consider the concept multiculturalism as prospects of the development cultural of globalization.
Keywords: globalizaciya, multiculturalizm, crisis identificashions, cultural national identificashions.

© О. В. Русул, 2012

Нинішня «криза ідентичності», викликана ситуацією довкола руйнації етнокультурної національної ідентичності, ставить перед ученими проблему пошуку оптимальних шляхів її подолання. Культурна глобалізація по суті передбачає певну уніфікацію культур, тобто формування універсальних цінностей. Проте ідея універсальної культури наштовхується на протидію з боку національних культур. Останнє, в свою чергу, призводить до тенденцій по відродженню національної ідентичності, що можна розцінювати як одну із відповідей на прояви уніфікації культури. Однак стосовно цього немає однозначних відповідей, адже вважати процес відродження етнокультурної національної ідентичності адекватною реакцією на виклики глобалізації важко. Це пов'язано з тим, що глобалізація є світовим об'єктивним процесом, а тому ігнорування глобалізації є сумнівною позицією, котра може призводити до небажаних наслідків у майбутніх процесах розвитку націй-держав. У даному випадку мова йде про те, що певні нації-держави ризикують опинитися обабіч процесів глобалізації.

З другого боку, безконтрольне слідування глобалізації у культурному відношенні призводить до розмивання патріархальних культурних цінностей, що може стати причиною їх знецінення і забуття. Дане питання тому виявляє деяку стурбованість, невизначеність та, відповідно, побоювання щодо можливої втрати національної ідентичності. Безумовно все це є серйозними викликами націям-державам, що глобалізуються. Із цього випливає, що пошук адекватних відповідей на виклики глобалізації є досить актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. З-поміж авторів, праці яких використовуються при викладенні матеріалу статті, можна виокремити: З. Баумана, У. Бека, Д. Белла, С. Гантінгтона, М. Крепона, Е. Сміта та ін.

Серед вітчизняних учених стосовно даної проблематики можемо визначити таких дослідників як: Е. Афонін, О. Білорус, М. Козловець, Д. Лук'яненко, В. Лях та ін.

Дослідник З. Бауман аналізує сучасні процеси трансформації соціумів, певним чином торкаючись питань ідентичності.

У. Бек вивчає процеси глобалізації, торкаючись питань стосовно перспектив розвитку космополітизму в умовах існуючих інтегративних процесів.

Д. Белл займається проблематикою становлення постіндустріального суспільства, його суттю. Вчений досліджує характер суспільних перетворень в умовах становлення інформаційної доби. Його цікавлять трансформаційні видозміни соціальної організації держав під впливом нових інформаційних можливостей у таких сферах життєдіяльності, як політика, економіка, технології, телекомунікації тощо. Учений вважає, що в інформаційному світі інформація відіграє одну з головних ролей.

Д. Белл наголошує, що світ спрямований у бік всеохоплюючої інформації і технологій, котрі собою втілюють початки нового історичного часу під назвою "постіндустріальне суспільство".

Відомий американський дослідник С. Гантінгтон вважає цивілізацію найширшим колом культурної ідентифікації людей. Учений не розмежовує поняття цивілізації і культури, вважаю-

чи, що вони несуть у собі зміст усього духовного надбання будь-якої великої спільноти людей.

С. Гантінгтон дотримується думки, що ідентичність відіграє в цивілізаційних процесах далеко не останню роль, оскільки саме цей фактор, як реакція на виклики глобалізації, спонукає людей у тому чи іншому куточку світу вдаватися до відродження національних культурних здобутків. У відомій праці «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового ладу» (1996)С. Гантінгтон говорить, що такі складові етнокультури, як мова і релігія, відіграють найважливішу роль у випадку, коли люди намагаються через побоювання втрати своєї самобутності вдаватися до відродження власних ідентичностей. Дослідник зазначає, що «центральними елементами будь-якої культури чи цивілізації є мова і релігія» [7, с.78].

Отже, для С. Гантінгтона питання культурної ідентичності є одним із центральних, коли йдеться про глобалізацію світу.

М. Крепон приділяє чимало уваги питанням європейської ідентичності, намагаючись показати початки й особливості її формування та розвитку. Вчений вказує на відмінність європейців від інших націй, аналізуючи самобутність європейської культури та її особливості у сучасному світі.

Проблематика національної ідентичності ґрунтовно досліджується в працях Е. Сміта. Зокрема, вчений торкається і проблеми, пов'язаної з трансформацією національної ідентичності в добу глобалізації. Дослідник розглядає можливості подолання національної культурної ідентичності, хоча і залишає відкритим питання, чи зможе універсальна глобальна культура розвинутися у майбутньому. В цьому відношенні Е. Сміт говорить наступне: «Нема жодного сумніву, що риси такої технічної глобальної культури вже можна розпізнати, хоча нині вона поширюється на планеті дуже нерівномірно. А чи може ця космополітична культура вижити і процвітати? Чи може вона пустити коріння серед населення Земної кулі?» [13, с.165].

Стосовно питання трансформації національної ідентичності Е. Сміт дотримується такої позиції, що навряд чи найближчим часом нації відійдуть у минуле, зазначаючи про це так: «Має бути очевидним, що за теперішньої доби шансів для подолання націй і націоналізму аж надто замало. Посилань на могутній транснаціональний вплив нових економічних, політичних і культурних сил, що діють сьогодні, і на різні глобальні взаємозалежності, безперечно створювані ними, просто не досить» [13, с.182].

Вітчизняні дослідники О. Білорус, Д. Лук'яненко приділяють увагу проблемі взаємозалежності глобалізації і національної ідентичності. Вчені наголошують на глобальній нестабільності світу, суперечностях і конфліктах глобалізації.

В. Лях акцентує увагу на проблемах пошуку нових форм ідентичності, вказуючи на те, що «проблема пошуку ідентичності у період розмивання попередніх ідентичностей постає досить гостро» [11, с.102]. Учений вказує на процеси розмивання патріархальних ідентичностей і окреслює проблему невизначеності, коли нові ідентичності ще не є сталими.

М. Козловець у своїх дослідженнях торкається кола проблем, пов'язаних із глобалізацією, національною ідентичністю, космополітизмом тощо.

Постановка завдань

Завданням статті є осмислення концепції мультикультуралізму як варіанту розвитку культурної глобалізації, що передбачає:

- аналіз мультикультуралізму як тренду культурної глобалізації;
- розгляд мультикультуралізму як важеля подолання кризи ідентичності;
- визначення перспективи становлення мультикультуралізму в умовах культурної глобалізації.

Основна частина

Мультикультуралізм можна визначити як варіант мирного існування різних культур у межах однієї держави. У цьому ракурсі дослідник М. Козловець говорить: «Із розмиванням культурних бар'єрів, зростанням міграційних потоків механізми формування та підтримки ідентичності набувають значної гнучкості, динамічності, пластичності та варіативності. У результаті ідентичність і самоідентифікація стають більш складними, неоднозначними, багаторівневими та багатовимірними» [9, с.133]. Це засвідчує складність культурної глобалізації світу.

Будучи одним із варіантів культурної глобалізації, мультикультуралізм та дискусії навколо нього будуть ще довго актуальними, оскільки нові ідентичності, а саме ідентичності інформаційного суспільства, не є чітко визначеними. Як говорить М. Козловець; «за умов можливих і реальних руйнувань ідентичностей перед людьми постійно постає завдання конструювання і набуття нових життєвих смислів» [9, с.135].

Разом з тим у світі, що глобалізується, відбуваються складні процеси трансформації культурних основ націй-держав. Ми можемо говорити, що ісламський і азійський цивілізаційні осередки не виявляють схильності зокрема до культурної інтеграції із Заходом, під яким розуміється Європа та здебільшого США. У цьому ключі дослідник Ч. Тейлор говорить: «Інші культури

існують, і ми повинні й надалі жити разом – водночас як у межах усього світу, так і перемішані в кожному окремому суспільстві» [14, с.70]. Важко з таким твердженням не погодитись, оскільки одразу і безперешкодно універсалізувати культурне розмаїття світу навряд чи вдасться, до того ж це може призвести до конфліктів між цивілізаційними полюсами. Виходячи з цього можна стверджувати, що одним з головних завдань співіснування цивілізацій в глобальному середовищі є досягнення стану безконфліктності у культурній площині їх взаємин.

Вага даного питання полягає в тому, що, з одного боку, знімаються підстави для визрівання «ідентичностей спротиву» (М. Кастельс), а з іншого – створюється підґрунтя для розвитку політики мультикультуралізму. Тож маємо визнати, що для безконфліктного розвитку глобальних процесів більш доречною є реалізація політики мультикультуралізму в країнах, що глобалізуються і, відповідно, стають більш відкритими у культурному відношенні. Це тим більш актуально у світлі того, що мультикультуралізм не заперечує мирного існування цілого розмаїття культур у межах однієї держави.

Виходячи з того, що сьогодні наявна «криза ідентичності», мультикультурні тенденції мають домінувати у глобальних перетвореннях світу. За таких обставин стає можливим формування лояльного ставлення до процесів культурної глобалізації. Такий сценарій розвитку глобалізації є бажаним, оскільки дозволить певною мірою уникати конфліктів в культурній площині, а країни, що затято оберігають патріархальні самобутності, отримують можливість бути більш відкритими до діалогів на міжкультурному рівні. Це дає змогу уникати важелів, котрі активують «ідентичності спротиву» (М. Кастельс), що набувають розвитку в результаті несприйняття досягнень і здобутків інших культур.

Небажання втрачати національні етнокультурні здобутки веде до їх відродження, що може призвести до певних ризиків, коли країна опиниться за межами глобальних процесів, що означатиме перш за все відсутність паритетних взаємин в економічних і політичних діалогах. Бажаним підходом, на думку автора, за такої ситуації є визнання політики мультикультуралізму, що здатна привносити рівновагу в процесах розвитку культурної глобалізації. До того ж мультикультуралізм дає можливість сподіватися, що в майбутньому постане нагода до формування нових ідентичностей, а зробити це безконфліктно, здебільшого є можливим за умов мультикультуралізму.

Дослідник М. Козловець з цього приводу відмічає [9], що мультикультуралізм є такою етнонаціональною політикою, котра заохочує, а також підтримує таке явище, як культурний плюралізм різних етносів, та, зокрема, сприяє їх інтеграції в єдину політичну націю. Тут слід сказати, що мультикультуралізм має сприйматися виключно як рішення, що втілюється в практику з метою безконфліктного співснування існуючих націй в умовах глобалізації. Рухаючись у бік глобалізації, етнокультура має бути гнучкою до трансформацій – це означає, що вона з часом повинна бути більш відкритою по відношенню до інших культур, а головне – необхідно, щоб етнокультура була відкрита для міжкультурного діалогу на рівних засадах.

Дослідник М. Козловець у цьому контексті говорить, що «Етнокультурну самобутність не можна підтримувати без довіри до інших культур, оскільки без контактів вичерпуються механізми її самоорганізації і саморозвитку» [9, с.169].

Мультикультуралізм приваблює своїм культурним плюралізмом, що в свою чергу, як зазначає Т. Пустова [12], є адаптацією людини до чужої культури без відмови від своєї власної, адже культурний плюралізм допускає оволодіння цінностями іншої культури без певних втрат відносно до власних національних надбань.

Іншою рисою мультикультуралізму є те, що етнокультурна національна ідентичність має інкультуруватися, тобто допускати у своє культурне середовище складові цінності інших культур. Це ,по суті, надасть можливість виключити конфліктогенність та безкомпромісність у рамках міжкультурних діалогів.

Із вище означеного випливає питання: а що сьогодні заважає повноцінному становленню політики мультикультуралізму? Одну з відповідей можемо знайти у «вестернізації». Головне, що при цьому слід відзначити подекуди негативне усвідомлення цього поняття як такого, що має на меті тотальне розмивання національних культурних самобутностей і натомість насадження певних прозахідних або, як ще вважають, американізованих культурних основ існування. Як наслідок, породжується несприйняття культурної глобалізації, що формує підґрунтя конфліктів і недовіри до культурної глобілізації в цілому. Таке усвідомлення культурної глобалізації через вестернізацію як негативне явище, що руйнує національну культурну спадщину без сумніву протидіє розвитку мультикультуралізму. Проте ми можемо говорити про помилковість судження щодо культурної глобалізації як процесу вестернізації. Це продиктовано тим, що мова йде про відсутність вестернізації як обличчя агресивної культурної глобалізації із прозахідним колоритом. Натомість йдеться про безконфліктне існування національних культур з іншими,

представники яких можуть проживати з різних причин на території тієї чи іншої країни.

Взаємоіснування культур на прикладі мультикультуралізму все ж є викликом окремим державам, котрі глобалізуються, і пов'язаний він з побоюваннями занепаду власної національної культури. Проте, водночас мультикультуралізм є і відповіддю, що здатна подолати ці побоювання. Слід зазначити, що мультикультуралізм, сутністю якого є культурний плюралізм, не звернений на руйнацію основ національної ідентичності. Т. Пустова в цьому відношенні говорить [12], що за умов культурного плюралізму жодна національна культура не втрачає власної самобутності та не розчиняється в певній космополітичній культурі.

У такий спосіб постає питання, наскільки сьогодні мультикультуралізм може бути привабливим як тенденція, що здатна безконфліктно здійснити культурну глобалізацію? Щоб усвідомити це, необхідно розглянути нинішні культурні трансформації на прикладі держав, що глобалізуються.

Як відомо, сучасну добу ще називають постіндустріальною (Д. Белл). В основі сьогодення лежить влада інформації і творча самореалізація особистості у вирі інформаційно-комунікативних процесів. Тож інформаційні потоки мають становити у майбутньому економічну основу світу, тобто вони по суті не мають кордонів, і підтвердженням цьому є мережа Інтернет. Як відмічає М. Кастельс, «Інтернет є тканиною нашого життя. Якщо інформація – це сьогоднішній еквівалент електрики в індустріальну епоху, то Інтернет у наші часи можна порівняти як із електричною мережею, так і з електричною машиною, завдяки спроможності поширювати силу інформації всією цариною людської активності» [8, с.1]. Космополітична сутність Інтернету диктується його всепроникаючою природою, котра охоплює весь світ. Проте залишається відкритим питання, а чи можуть дані основи подібної космополітизації впливати на універсалізацію етнокультурної національної ідентичності? Насправді сьогодні не простежується ймовірність такого ефекту. Можна стверджувати, що за мету розвитку культурної глобалізації ставиться розвінчування національних культурних самобутностей. Цей процес в основному, на думку автора, здійснюється засобами масової інформації, оскільки саме вони є складовими впливу на свідомість людей нерідко з метою її трансформації. Інструментами такого впливу є такі атрибути нашого повсякдення, як телебачення, Інтернет, певні газети, журнали, радіомовлення, книги. Ці інструменти впливу у демократичних суспільствах можуть насаджувати й окремі культурні цінності. Однак стверджувати, що це сприяє розмиванню етнокультурної національної ідентичності, недоречно. Більше того, слід сказати, що складові іншої культури, проникаючи у національне середовище, спровокували нинішню «кризу ідентичності», що в свою чергу призвело до розвитку «ідентичностей спротиву» (М. Кастельс).

Беручи до уваги дослідження С. Гантінгтона, можемо відмітити, що сьогодні зарано говорити про сталі тенденції до космополітизації, зокрема таких складових етнокультурної національної ідентичності, як мова і релігія. Можна погодитись із С. Гантінгтоном, що англійська мова, котра найбільше відома світові з-поміж усіх, є і залишається лише мовою ділового спілкування. Стосовно релігії можна говорити, що останні є більш розпорошеними і, на погляд автора, не такими сталими, як мова, але це не означає, що населення тих чи інших країн прилучається до певної універсальної релігії.

Сьогодні ми є свідками поширення багатьох релігійних вірувань. Самі по собі деякі релігії є космополітичними, особливо якщо мова йде про християнство з його протестантськими напрямками. Загалом розрізняємо три релігії з космополітичним колоритом на прикладі буддизму, ісламу і християнства. Однак їх космополітичність виражається в тому сенсі, що дані релігії відкриті для всіх тих, хто виявить бажання прийняти одну з цих вір. Та, з іншого боку, ми не фіксуємо певної сталої універсальної релігії, яка б могла замінити всі інші. Тобто можна говорити, що є велике розпорошення вірян за релігійними уподобаннями. Тож маємо відкинути сподівання, що сьогодні є передумови до однозначної універсалізації таких складових етнокультурної національної ідентичності, як мова і релігія.

Мова та релігія виступають в якості тієї основи, котра розділяє між собою народи на цивілізації. Це неважко збагнути, адже дані складові культури в значною мірою є засобами існування людей за певними традиціями, звичаями, ментальністю. Стосовно традицій і звичаїв, то вони базуються на національному менталітеті.

Національний менталітет прийнято розподіляти на генетичний і набутий. Генетичний менталітет не піддається трансформаціям, а це в свою чергу означає, що будучи генетично вкоріненими в етносі традиції, звичаї не можуть зазнавати трансформацій. Водночасу національне культурне середовище може проникати щось набуте, формуючи певні цінності, що не були притаманні етнокультурі від початку, і це інше може співіснувати із генетично вкоріненими в етносі культурними здобутками. Набуті складові національної культури свідчать про нові напластування у сфері національних цінностей, а також і те, що вони можуть з часом

змінюватися на інші.

У такий спосіб підходимо до того, що мультикультуралізм теоретично може бути притаманний багатьом суспільствам, де поряд із генетично вкоріненими культурними здобутками можуть мирно існувати і світові універсальні надбання. За таких умов стає можливою глобалізація, яка приймає розмаїття культур, не створюючи при цьому конфліктів на міжкультурному рівні.

Тоді стає реальною оптимальна трансформація національних культур в умовах глобалізації. Тут є можливим подолати думки стосовно руйнівного впливу глобалізації на національні держави у сфері культури, оскільки, будучи втіленням культурного плюралізму , мультикультуралізм передбачає паритетне співіснування різних культурних напластувань у соціумі. Стосовно побоювань щодо інкультурації національної ідентичності, то можна зазначити, що такого роду ідентичності не є назавжди даними. Про це зокрема говорить дослідник В. Лях [11], що під впливом історичного періоду ідентичності зазнають трансформацій і стають все менш сталими.

Отже, політика мультикультуралізму сприймається неоднозначно, але, на думку автора, є бажаною складовою в процесах культурної глобалізації світу.

Висновки. Як видно, мінливий характер набутих культурних цінностей сприяє становленню мультикультуралізму. З цього приводу автор вважає, що в наш час мультикультуралізм є більш адекватною відповіддю на виклики глобалізації, аніж процеси відродження патріархальних культурних надбань, що певним чином можуть ставати на заваді спробам до міжкультурних діалогів. На користь мультикультуралізму говорять існуючі діалоги, які нерідко цією політикою і породжуються, оскільки мультикультуралізм уособлюється із мирним взаємоіснуванням культур і не виключено, що таким чином активізує пошук нових ідентичностей, що відповідає характеру інформаційної доби.

Таким чином, на сьогоднішній день і на перспективу автор бачить мультикультуралізм як політику, що спроможна сприяти уникненню або мінімізації конфліктів між цивілізаціями у культурній площині, а також здатна створювати умови для певного дискурсу ідентичностей, котрий може подолати процеси відродження етнокультурної національної ідентичності, оскільки останнє може завдати шкоди міжкультурним діалогам.

У такий спосіб мультикультуралізм сьогодні є бажаним шляхом у культурному розвитку націй-держав в умовах глобалізації, дозволяючи країнам безконфліктно глобалізуватися, зберігаючи власні самобутні культурні цінності, та створює основу для взаємоіснування певної глобальної і національної культури. Останнє дає можливість країнам, що глобалізуються, бути більш відкритими для даного процесу і уникати ризиків опинитися осторонь глобалізації.

Бібліографічні посилання:

1. **Афонін Є. А.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / **Є. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю**. **Мартинов**. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с. – (Сер. «Відкрита дослідницька концепція», Вип. № 2).

2. **Бауман З.** Текучая современность / З. Бауман. – Пер. с англ. Под. ред. Ю. В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

3. **Бауман З.** Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман. – Пер. з англ. І. Андрущенка; за наук. ред. М. Винницького. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.

4. **Бек У**. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. с нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.

5. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 787 с.

6. **Білорус О. Г.** Глобальні трансформації і стратегії розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.. – К., 1998. – 416 с.

7. **Гантингтон С**. Столкновение цивилизаций / Самюэль Гантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: АСТ, 2005. – 603 с.

8. **Кастельс М**. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс; пер. з англ. – К.: "Видавництво "Ваклер" у формі ТОВ, 2007. – 304 с.

9. **Козловець М. А**. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

10. **Крепон М**. Європейські іншості / Марк Крепон; пер. з фр., післямова і прим. О. Йосипенко. – К.: Укр. Центр дух. Культури, 2011. – 184 с.

11. **Лях В.** Нові форми ідентичності в добу глобалізації // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенюк, Я. В. Любивий, К. Ю. Райда, В. К. Федорченко, О. М. Йосипенко, О. М. Соболь, Н. А. Фоменко, О. П. Будя, Ю. О. Безукладніков. – К.: ТОВ "XXI століття: діалог культур", 2009. – С. 94–110.

12. Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: монографія / ред.

Власової, Т. М. Талько. – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2009. – 404 с.
13. **Сміт Е.Д.** Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт: Пер. з англійської П. Таращука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
14. **Тейлор Ч.** Мультикультуралізм і "Політика визнання" / Чарльз Тейлор. – К.: АЛЬТЕРПРЕС, 2004. – 172 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

УДК: 32.019.5 : [316.774 : 316.72] (477)

А. О. Руднєва

СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ І ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Комплексний аналіз стану інформаційно-політичного простору та політичної культури України, аналіз взаємовпливу та взаємодії особливостей досліджуваних феноменів, взаємообумовленості їх специфічних рис.
Ключові слова: інформаційно-політичний простір, політична культура, інформаційна агресія, інформаційна війна.

Комплексный анализ информационно-политического пространства и политической культуры Украины, анализ взаимовлияния и взаимодействия особенностей исследуемых феноменов, взаимообусловленности их специфические черты.
Ключевые слова: информационно-политическое пространство, политическая культура, информационная агрессия, информационная война.

A comprehensive review of its political space and political culture of Ukraine, the analysis of mutual influence and interaction features of the studied phenomena, interdependence of their specific features.
Keywords: information and political space, political culture, information aggression, information war.

© А. О. Руднєва, 2012

Світ, немов за законами природи, в черговий раз у стані революції. Тільки за сьогоднішнім викликом – інформаційної. Новітні інформаційні комунікації та технології, долаючи фізичні та географічні кордони, поступово перетворюють і без того досить тендітне поняття національного культурно-інформаційного простору в умовність. Під загрозою опиняється власне безпека національних держав, невід'ємним атрибутом яких є, серед усього іншого, незалежний культурно-інформаційний простір.

Технології інформаційної війни з максимальною легкістю здатні проникнути у будь-яке національне культурно-інформаційне поле. Новітні електронні засоби масової комунікації найбільш мобільні та в ситуації цензури найбільш безконтрольні. Інформаційні технології, немов життєдайне повітря, заповнюють всі сфери життя суспільства. Показовим є факт лідерства найбільш розвинутих країн у виробництві та розповсюдженні цього «повітря», монополізація та концентрація його в руках жорстко окреслених політичних та економічних кіл. І в цьому сенсі небезпечним стає стан країн транзитивного суспільства, серед яких і наша держава. Зростає ризик інформаційно-культурної залежності та розвиток процесу інформаційного неоколоніалізму. Ця тенденція є максимально актуальною для України.

Дослідження специфіки сучасного стану інформаційно-політичного простору та політичної культури України, особливостей взаємодії та взаємовпливу цих феноменів, як духовного наповнення держави, є максимально актуальним, бо дає змогу побудови ефективних моделей інформаційної політики з метою забезпечення інформаційної безпеки держави, та вдосконалення концепту політичної культури, як чинника консолідації України. Культурно-інформаційний капітал – сьогоднішня константа безпеки та могутності держави.

Питанням проблем та особливостей політичної культури України присвячено багато досліджень українських вчених, зокрема роботи В. Андрущенко, І. Кураса, М. Михальченко, В. Нагорного, Н. Погорілої, В. Полохало, М. Розумного, С. Рябова, М. Хилько та ін. Специфіку інформаційно-політичного простору та його взаємозв'язок із культурною складовою розглядають Ю. Бондар, М. Недопитанський, О. Проскуріна, О. Стадніченко. Спираючись на роботи українських дослідників вважаємо за необхідне провести комплексний аналіз стану та

особливостей інформаційно-політичного простору та політичної культури України, як основи інформаційно-культурного капіталу держави, та визначити особливості прояву інформаційної агресії, з подальшим використанням даних дослідження у побудові моделей інформаційної політики. Новим у нашому дослідженні є спроба аналізу взаємовпливу та взаємодії особливостей інформаційно-політичного простору та політичної культури України, взаємообумовленість їх специфічних рис.

Український інформаційний простір у зв'язку із трансформаційними процесами на цей день зазнає істотних модифікацій. В історичному плані українські ЗМІ виконали дві функції: руйнівну – у пострадянський період, основна мета якої полягала у руйнуванні старої системи виробництва, обробки та передачі інформації, знищення старої системи цінностей та комунікацій; імітаційно-творчу – формуванні нового інформаційного простору незалежної держави, але не на національних засадах, а на ідеалах та цінностях західного світу. Що, в свою чергу, викликало дисонанс між світом реальним та світом віртуальним.

Аналізуючи особливості політичної культури сучасної України треба зробити акцент на тому, що процес її становлення та формування відбувається в складних умовах:

– відсутність гомогенності характеру цивілізаційного змісту політичної культури, пов'язаної з тим, що Україна протягом століть фактично не мала власної загальносуспільної організації та зрілої, усталеної національно-державної традиції;

– посттрансформаційний період, пов'язаний із розпадом СРСР, перебуває у стані стагнації і розтягнутий у часі;

– під лозунгом «демократичного» реформування відбувається тотальна олігархізація всіх сфер життя суспільства;

– конфліктний характер взаємодії всередині політичної еліти, порушення механізму циркуляції еліт, що зумовлює пострадянський характер управління зі старими методами вирішення «новітніх» викликів;

– нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, слабкість політичних партій, їх нездатність впливати на прийняття державних рішень.

На цьому підґрунті сформувались особливі якості політичної культури нашої держави: політична культура дорослого покоління має пережитки, або навіть всі риси, стереотипи, радянського періоду; політична культура молодого покоління формується, завдяки інформаційним та глобалізаційним процесам у світі, на зразок та за імперативами західного типу. Доросле покоління виступає за порядок, молоде – за свободу та індивідуальні права. Таким чином, виникає полярна протилежність в рамках єдиного культурно-політичного простору держави, що впливає на розвиток суспільства та країни в цілому.

Тісна взаємодія політичної культури й комунікації, ЗМІ, виразно відчувається в сучасних умовах в Україні. Нові інформаційні технології змінюють якість і структуру пропозицій на політичному ринку, сприяють небувалому підвищенню щільності інтерактивної взаємодії елітарних і неелітарних верств. Цей процес відіграє особливу роль у трансформації політичної культури суспільства в період його якісних змін [4, с.21].

Політична культура та інформаційно-політичний простір України при всій складності умов, в яких вони формувались та продовжують формуватись, мають певні властиві їм особливості та риси, які впливають та обумовлюють один одного:

1. Принципово розірваний характер інформаційно-політичного простору, формальна відкритість для закордонних впливів, наявність великого об'єму вітчизняних та іноземних повідомлень, наповненість яких найчастіше має протилежний характер. Даний стан обумовлений, по-перше, фрагментарністю політичної культури – різні ціннісні орієнтації всередині самої культури; протиріччя між елітарною та масовою культурою; по-друге, архетипом «хуторянської психології» – намагання бути подалі від держави і державної влади; по-третє, низьким рівнем довіри до владних структур та ЗМІ. Цей взаємовплив позначається на відсутності громадянського контролю за інформаційно-політичним простором, на відсутності їх партнерської взаємодії.

В свою чергу розірваність інформаційно-політичного простору України, часто антагоністичний характер українських ЗМІ посилюють такі риси політичної культури, як регіональність, поліетнічність та полікультурність, впливають на складність етноконфесійної ситуації. Формують не консолідовану, а конкурентну взаємодію регіональних культур. З іншого боку, дана «полі-» складова та синтетичний характер політичної культури є гарантом безпеки від монополізації медійного простору.

Н.Погоріла висуває гіпотезу про «горизонтальний» (Захід – Схід) і «вертикальний» (Північ – Південь) культуральний поділ України. Крім того, існує теза щодо існування декількох політико-культурних регіонів: Західноукраїнський, Центральноукраїнський і Південносхідний або Південний і Східний [1, с.411]. Поєднання рис індивідуалізму та колективізму, що зумов-

лено геополітичним розташуванням країни – на зіткненні Західної та Східної цивілізацій, двох геокультурних спільнот, що також породжує маргінальний характер політичної культури. Правомірною тут буде теза про «цивілізаційну нестійкість». Достовірність цієї гіпотези ми можемо простежити на реальних фактах соціально-політичного та культурного життя країни, що можна пояснити історичною, культурною та соціально-політичною специфікою регіонального розвитку нашої держави.

2. Особливі історичні умови існування України, перебування її у складі та під впливом інших держав, характеризуються різкими стрибками у часово-просторовому сенсі, з цим пов'язана втрата національно-історичної значимості і наявність «білих плям», які яскраво проявилися в період будування незалежної країни. На цьому фоні яскраво проглядається перехідний суперечливий характер політичної культури, яка поєднує в собі дві протилежні системи цінностей – тоталітарну, авторитарно-етатистського типу, і демократичну.

За цих умов, медіа-політика стала інструментарієм справжньої великої політики. Події створюються штучно для того, щоб отримати відображення у ЗМІ, а потім на їхній основі робити відповідні кроки у великій політиці. Невичерпні об'єми різнопланових медіа-подій не дозволяють побудувати адекватну картину світу, що, в свою чергу, може стати причиною виникнення ідеологічного вакууму, порушення системи спадкоємності та передачі здобутків політичної культури. На противагу, ефективна інформаційна політика здатна впливати на вдосконалення та формування консолідованого типу концепту політичної культури.

Сьогодні при рішенні певних соціально-політичних завдань виникає залежність зворотного роду: простір інформаційний домінує над простором реальним. В особливих випадках виникають ситуації, коли подібне домінування інформаційного простору приводить до втрати керування соціальними процесами. Більш інтенсивні зміни як інформаційного, так і реального простору, порівняно із можливостями по обробці цих змін центрами керування, призводять до запізнювання й, як наслідок, до невірних рішень.

3. Орієнтаційна роздвоєність українського суспільства на елітарному та на масовому рівнях.

Високий рівень національного нігілізму, викликаний політикою радянської влади – «коренізація», «інтернаціоналізм», формування «радянської людини» – спрямованої на знищення культурної самобутності будь-якого неросійського народу. Ці якості політичної культури стали причиною відсутності інтегруючого елементу в інформаційно-політичному просторі – національної ідеї та її відображення в інформаційній сфері. Домінуючу роль в інформаційному просторі повинен займати саме конструкт «національного інтересу», який відіграє національно-консолідуючу роль.

Відсутність єдиного національного символічного простору та капіталу традицій, які є консолідуючою частиною духовного фундаменту будь-якого суспільства викликані незавершеністю процесів культурно-мовної ідентифікації, різноспрямованістю мовних орієнтацій та подвійною ідентичністю українського суспільства, а також поляризованістю – відчуженістю різних регіональних політичних субкультур в рамках єдиного політико-культурного простору країни. Зробимо також акцент на слабкості ідентифікаційного поля України, культурного та релігійного компонентів національної ідентичності. Етнічна та мовно-культурна етнічність всередині нації не збігаються.

Суспільству бракує спільних соціальних мрій, цінностей, єдиного погляду на історію. Це означає, що ціннісні системи в Україні, на жаль, розділені регіонально. Крім того протягом незалежного існування країни ще так і не сформувалася єдина громадянська національна ідентичність. Ці фактори, нажаль, свідчать про відсутність єдиного консенсусного концепту політичної культури.

На думку Л. П. Нагорної, Україна постійно продукує роздвоєну та амбівалентну свідомість: значна частина громадян і досі живе у культурному просторі Росії, менша частина намагається освоїти євроатлантичний культурний простір [2, с. 153].

4. У відкритий український інформаційно-політичний простір переносяться зовнішні новини, проблеми, що висвітлюються в них, які можуть використовуватись в якості аргументів на українському політичному ринку.

В українському суспільстві сформований негативний інформаційний простір, це дуже відчутно на фоні відсутності консолідуючих ідей, позитивних очікувань, конструктивних прагнень, соціальних надій та мрій по відношенню до майбутнього. Відсутній соціальний ідеал та бачення картини майбутнього. На цьому фоні знецінюються людське життя, відбувається деморалізація соціуму, втрачаються орієнтири та перспективи розвитку суспільства та держави в цілому.

«Сучасне українське суспільство, – за визначенням В. Тарасенка, – це ніби кантівська «річ у собі», якою маніпулюють, над якою експериментують і так, і сяк, а вона терпляче все зносить,

залишаючись непізнаною і незрозумілою» [5, с.479].

Це зумовлено такими особливостями політичної культури, як ірраціональність – слабо розвинена нормативність поведінки, домінанта моральних регуляторів в оцінці соціального життя та політичної діяльності; екзекутивність – характеристика мотиваційного механізму, для якого переважно є притаманними апатичність та бездіяльність, переважання споглядаючого способу поведінки над активним. Характерним прикладом є вислови: «Тільки б гірше не було», «аби не було б війни» і т.п. Екстернальність – соціальна якість, як схильність пояснювати власні помилки зовнішніми причинами, що зумовлено низьким рівнем соціальної інтегрованості українського суспільства. Ця риса проявляється у крайній емоційній категоричності по відношенню до політичних опонентів.

5. Відсутність нормативної складової інформаційного простору: визначення інформаційних війн та законодавчого закріплення відповідальності за протиправні дії; немає дієвої ефективної системи правового регулювання інформаційних відносин.

Крім того, коли ми говоримо про інформаційну безпеку, треба наголосити на відсутності інституційної складової: відсутня єдина система систематизації та захисту інформаційних ресурсів, а відповідно не побудована єдина національна інформаційна інфраструктура; не сформовано орган чи структуру, основне завдання яких би включало моніторинг за станом інформаційного простору України, визначення рівня безпеки та можливих ризиків в цій сфері, прогнозування розвитку можливих подій.

В свою чергу інформаційна незахищеність корелює із правовим нігілізмом та низьким рівнем правової свідомості, які також проявляються у відсутності цивілізованих відносин між елітою та масами; із відсутністю історичного досвіду громадянської активності у межах правової держави, відсутністю складених традицій політичного плюралізму та громадянського суспільства.

6. Брак механізмів державного контролю за поширенням інформації через Інтернет-сайти, що спричиняє стрімке збільшення обсягу повідомлень суспільно-політичного змісту (анонімних, достовірність яких викликає сумніви, провокативного й відверто протиправного характеру), які дублюються традиційними вітчизняними ЗМІ з посиланням на Інтернет. Великий обсяг «інформаційного шуму» та «мотлоху», на перевірку якого необхідна достатня кількість часу та ресурсів, призводить до посилення конформізму політичної культури, як сильної орієнтації на політичну систему і результати її діяльності, але слабку спрямованість на участь у її функціонуванні, характеризується пасивним прийняттям існуючого порядку, наслідуванням будь-яким політичним стереотипам поведінки, переважно некритичне сприйняття інформації.

7. Низький рівень конкурентоспроможності національних засобів масової інформації порівняно із закордонними мас-медіа, низький рейтинг популярності і довіри до них з боку споживачів посилюються історично-складеним комплексом «меншовартості», ущербності та підпорядкованості українського суспільства.

Йде посилення технологічної залежності від іноземних країн в інформаційній сфері України та витіснення з національного ринку засобів інформатизації та телекомунікації вітчизняного виробництва. Навіть національними ЗМІ та національними представниками широко рекламуються та розповсюджуються технології закордонного виробництва, відомі бренди та марки, на яких можна добре та швидко заробити, на противагу продуктам українського виробництва, ідентичної, а то й кращої якості, але які мають невисокий попит. Таким чином, створюються реальні передумови для технічного проникнення до державних інформаційних ресурсів.

8. Активізація зовнішніх впливів на інформаційний простір України і відсутність системи протистояння цим впливам.

Ця ситуація ускладнюється одночасно зламом традиційного суспільного ладу і трансформаційними процесами у просторі соціокультурних цінностей.

Найвідчутнішою є інформаційна експансія з боку Росії. Звернення української аудиторії до російських джерел пов'язане не із нездатністю їх українських аналогів виробити якісний продукт, а з відсутністю для цього умов, як то: високе оподаткування, складне і заплутане податкове і адміністративне законодавство, що робить пресу, радіо і телебачення потенційними жертвами державних контролюючих органів, що дозволяє владі здійснювати непряму цензуру, відсутності реальних важелів захисту журналістів від свавілля можновладців тощо [5, с. 479]. Сталим є інтерес США, Туреччини та ін. країн, внаслідок цього може виникнути ситуація, за якої іноземні держави зможуть використовувати мережевий простір на шкоду інтересам України.

Інформаційна експансія закордонної кіноіндустрії в Україні.

Відсутність адекватного державного фінансування і підтримки вітчизняного кіноринку створюють умови для впливу на масову підсвідомість чужої героїки та системи цінностей через неконтрольований потік зарубіжної відеопродукції. Вплив на масову підсвідомість позначається

також сенсорністю політичної культури – світоглядні установки, які спираються на чуттєве осягнення світу, що підсилює процес сприйняття.

9. Політична нестабільність, перманентні політичні протистояння, учасники яких за допомогою мас-медіа збурюють громадську думку й розхитують суспільство. Так, інформаційне нагнітання населення з боку тієї чи тієї політичної сили соціально-політичними загрозами викликають у суспільстві депресивні настрої [3, с.10-11].

Для України характерне гостре протистояння між різними політичними силами, в недавньому часі воно було представлене двома мега-брендами (БЮТ і Партією регіонів), на сьогодні це протистояння Партії регіонів та Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», відсутність політичної та культурної етики, толерантності та культури взаємодії. Численні політичні токшоу перетворили українських політиків у надпублічних персон, таким чином перенісши поле політичної боротьби у віртуальний, медійний простір.

Характерною ознакою українських інформаційних конфліктів є консолідована взаємодія засобів масової комунікації, створення медіа-холдінгів і поява, відповідно, медіа-магнатів. Ця цілеспрямована концентрація проявляється, перш за все, в намаганні фінансово-політичних кіл, за якими часто можуть стояти міжнародні інтереси, монополізувати український інформаційний простір.

Головні пріоритетні напрями, з метою досягнення яких розгортаються операції інформаційної війни – це наближення або безпосереднє досягнення влади, формування власного позитивного іміджу та, відповідно, дискредитація, або формування негативного сприйняття опонентів соціумом.

Серед особливостей прояву інформаційної агресії саме в українському інформаційно-політичному просторі можна відзначити:

1. Виправдання протизаконних або протиправних дій розповсюдженням «демократичних засад».

2. Крайній популізм. Використання суб'єктами інформаційної агресії неефективних в управлінському аспекті заходів та мір, а лише тих, які викликають суспільний резонанс і формують «дешевий авторитет».

3. Для українського політикуму характерний своєрідний «політичний спорт» – гра в опозицію, значні факти інсценування опозиційності.

4. Серед методів інформаційної агресії використовуються переважно методи дискредитації, дезінформації, лобіювання та ін. Намагання висвітити найбільш слабкі місця опонентів, знайти найнепомітніше в їх діяльності, та, за допомогою створення медіа-події, якомога яскравіше представити свою діяльність в політичному просторі.

5. Протікання інформаційних конфліктів за моделлю «друг-ворог». Досить спрощена модель протікання та розв'язання інформаційних конфліктів, в рамках якої є досить легким перехід з одного стану в інший.

6. Розкручування інформаційних поводів, як елементів проведення операцій інформаційної війни, саме під момент виборчих кампаній в країні чи гучних політичних подій. За цих обставин росте також відсоток журналістської «джинси» – контроль та цензура потоків інформації, їх спрямованість диктується найвпливовішими політичними суб'єктами.

7. Апелювання суб'єктів інформаційного протиборства до міфів або до історичного минулого, саме до історичних помилок. Використання міфів з метою виправдання власної неефективної політики або дискредитації опонентів. Прикладом може слугувати розкручування теми з розколу України на «Захід» та «Схід», «касетні конфлікти», факти отруєння В. Ющенка, вбивство журналіста Г. Гонгадзе, утримання за гратами та побиття Ю. Тимошенко та ін.

Які ж прийоми й тактики сьогодні найчастіше використаються в Україні в інформаційній операціях? Їх існують десятки, але можна виділити головні, що найбільш часто використовуються:

«Сенсація або Злиття інформації»: розповсюдження невідомої інформації, переважно негативного компрометуючого характеру, про певну політичну силу чи політичного діяча. Схема є досить поширеною та відомою – поява даної інформації у декількох рейтингових ЗМІ одночасно, інтерв'ю із «людьми з народу», так званими очевидцями, підкріплення «сенсації» різноманітними плакатами, листівками та іншими видами аудіовізуально інформації. В українських інформаційних операціях цей прийом звичайно використовується з метою компрометування супротивника, як один із невибагливих засобів конкуренції.

«Інформаційні міни» – технологія, розрахована на майбутнє – постійне розповсюдження негативної інформації про політичного опонента у різноманітних формах ЗМІ, яка, на перший погляд не має гострої окраски і не викликає серйозний резонанс у суспільстві, але у майбутньому може бути використана як контраргумент щодо дій політичного конкурента.

«Правдиві фільми» – створення документальних фільмів, які мають «сенсаційний» для суспільства характер та розкривають таємні справи політичних опонентів. Як правило, такі фільми запускають в ефір, коли збираються масові аудиторії, з метою викликати серйозний резонанс у суспільстві, підірвати рейтинг певного політичного діяча чи політичної сили. Особливістю є «надсерйозний» характер сюжету, стиль – боротьба із вселенським злом та кривдою, залучення очевидців – людей із народу та відомих у державі соціально-політичних діячів.

«Революційні вистави» – ініціювання проявів народного незадоволення та гніву шляхом організації різного роду масових маніфестацій та революцій. Наочним прикладом є організація та виступи «майдану». Це одна із найбільш популярних та часто використовуваних сьогодні технологій інформаційної війни, метою якої є делегітимація існуючої влади та створення видимості системної кризи або невирішених нагальних питань, з якими можуть справитись тільки опозиційні сили.

«Інтернет – агора» – з поширенням інформаційних технологій та масовим залученням всього суспільства у віртуальний світ, набуває популярності одна із наймолодших технологій – створення інтернет-форумів, сайтів, які об'єднують прихильників певної лінії розвитку країни чи політичної сили. Це на зразок «майдану» у віртуальному просторі. Ця технологія характеризується дешевизною організації, об'єднує великі території та однодумців на відстані, має оперативний характер та підтримує високий емоційний стан. В свою чергу, може стати каталізатором виникнення певних подій у світі реальному.

«Сходження месії» – формування іміджу певного політичного лідера, як спасителя від всіх існуючих у державі проблем, головний акцент – мітингові та агітаційні промови, виступи на майдані. Для них характерним є звернення у першу чергу до ірраціональних моментів, їхній вплив направлений на емоції (наприклад, імідж В. Ющенко в період президентських виборів у 2004 році).

Треба відзначити 2010 рік, як період посилення інформаційної агресії та розширення застосування методів і прийомів інформаційної війни на теренах нашої держави. Особливостями інформаційного протиборства в період виборчої кампанії Президента України 2010 року стало формування партій мега-брендів – БЮТ та Партії регіонів, з одночасною персоніфікацією політичних сил із їх лідерами, між якими переважно і проходила лінія фронту інформаційного протистояння. Із провокаційних технологій широко використовувалися інформаційні атаки – такі методи як «підштовхувальні соцопитування». Наприклад, ряд питань анкети формулювалися з метою одержати від респондента очікувану реакцію. З метою впливу на свідомість громадян використовувалися псевдосоціологічні опитування, які завищували або занижували рейтинги кандидатів. Ресурсами ЗМІ практично однаково володіли та користувалися головні політичні суб'єкти. Треба наголосити на формуванні інформаційних поводів обома сторонами, намагання підвищити свій рейтинг шляхом заниження рейтингу опонента. Прикладом цього слугують «чорні» статті та відео: про кримінальну діяльність Ю. Тимошенко, стосовно «безграмотності» В. Януковича. Серед інформаційних атак можна також відмітити конституційне маневрування, намагання ситуативно змінити закон про вибори.

2011 рік став роком посилення інформаційних баталій на території України переважно з боку правлячої сили. Основний вектор впливу – боротьба із опозицією: «висвітлення» чорних справ представників опозиції (особливо головного опонента – Ю. Тимошенко), максимальне витіснення із політичної арени супротивників, придушення опозиційної діяльності, монополізація інформаційного простору і засобів масової інформації.

Парламентські вибори 2012 року з точки зору використання інформаційних технологій не внесли, в принципі, кардинально нового у політичну боротьбу. Дещо змінилися вектори інформаційних тем: опозиція представляється у світлі «скривджених», що вимагають реваншу; взаємні образи та звинувачення влади та опозиції у неефективності політичної діяльності.

Інформаційні кампанії України на міжнародній арені стосуються переважно відносин із Росією. Це насамперед «газовий конфлікт», що мав місце починаючи з 1 січня 2009 року. Це територіальні претензії стосовно Кримського півострова. Епізодичні територіальні претензії щодо Північної Буковини та Південної Бессарабії мають також місце і у відносинах із Румунією.

Таким чином, український інформаційно-політичний простір на даний момент знаходиться в досить небезпечному і складному становищі. З одного боку, він наповнений великою кількістю різноманітних груп інтересів та їх діяльністю. З іншого, ще не вироблено ефективної державної системи інформаційного захисту та інформаційної безпеки. А також немає чіткої інформаційної оборонно-наступальної системи та стратегії, яка б стала надійним гарантом безпеки та стабільності нашої країни. Отже, нині на перший план виходить вирішення глобального завдання – Україна повинна чітко визначити власний стратегічний напрям та виробити власний шлях розвитку нового суспільства, покликаний зберегти суверенітет країни, який знаходиться

під загрозою зростаючої небезпеки інформаційних впливів.

Треба наголосити, що соціально-політична трансформація невідривна від модернізації політичної культури. Перехід до демократичної політичної культури – це налагодження постійного зворотного зв'язку та взаємодії в системі «політика – громадська думка». Особливий акцент зробимо на стані політичної культури майбутнього країни – молоді та процесі її формування та передачі – соціалізації. Молодь є основою та енергетичною силою державного будівництва, тому в залежності від її політико-культурних характеристик залежить якість «цегли» фундаменту держави. Сучасне складне соціально-економічне та політичне становище держави, негативні інформаційні впливи позначаються на всіх сферах життєдіяльності людини, а особливо молоді. Часто складність цих процесів призводить до розвитку морального нігілізму, до політичної апатії, проявами якої є поверховість зацікавленості та епізодичність звернення до політичної проблематики, що призводить до відсторонення від політичних процесів та до незначної ролі у розбудові сучасної держави. Процес політичної соціалізації на цей час повинен поставити за мету розвиток політичної самосвідомості, духовності й цілеспрямованості молодого покоління, формуванні різнобічно розвиненої особистості, яка вміє поєднувати існуючий досвід та політичні традиції із викликами та новаціями сучасного суспільства. Це є запорукою стабільної, сильної та розвиненої держави.

Незалежне існування держави стимулює оновлення структури та якості культурно-інформаційного капіталу України, що зрощує у суспільстві почуття включеності нашої країни до світового політичного процесу. В цьому сенсі дуже актуальною постає державна підтримка інформаційно-культурної підсистеми суспільства, забезпечення її безпеки та стабільності.

Отримані результати досліджень можуть бути використані з метою розробки ефективних моделей інформаційної політики, створення єдиної консолідованої поліетнічної політичної культури, та прогнозування ризиків втілення у життя концептів цієї політики.

Бібліографічні посилання:

1.**Кваша О.П.** Політична культура в контексті регіональної політики / О.П. Кваша // Ґілея. – 2009. – Вип.23. – С. 408-416.

2.**Нагорна Л.П.** Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Лариса Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.

3.**Недопитанський М. І**. Інформаційна безпека України: виклики і загрози / М.І. Недопитанський // Інформаційне суспільство. – 2008. – Вип.7. – С. 10-15.

4.**Проскуріна О.О**. Проблеми становлення політичної культури інформаційного суспільства: зворотний зв'язок у політичній комунікації як процес досягнення цілей політичних акторів (питання теорії і практики) / О.О. Проскуріна // Інформаційне суспільство. – 2008. – Вип.7. – С. 18-22.

5. **Стадніченко О.І.** Інформаційний простір України в системі міжнародних інформаційних впливів / О.І. Стадніченко // Ґілея. – 2010- Вип. 38. – С. 476-480.

УДК 329.8

А. Ф. Руденко

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ПРОДУКТУ: НАЗВА ТА СИМВОЛІКА В БРЕНД-СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

З'ясовано роль назви та символіки українських політичних партій, як ефективних інструментів формування партійного бренду. Визначено специфіку назв суб'єктів виборчої кампанії 2012 року. Розкрито зміст, вкладений в партійну символіку. Аналізується її колірна гама.

Ключові слова: політична партія, партійний бренд, неймінг, символіка, колір партійної символіки.

Выяснена роль названия и символики украинских политических партий, как эффективных инструментов формирования партийного бренда. Определена специфика названий субъектов избирательной кампании 2012 года. Раскрыто содержание, вложенное в партийную символику. Анализируется ее цветовая гамма.

Ключевые слова: политическая партия, партийный бренд, нейминг, символика, цвет партийной символики.

The role of the names and symbols of Ukrainian political parties is found out, as the

© А. Ф. Руденко, 2012

effective method for the construction of party brand. The specificity of names of the subjects of the election campaign in 2012 is identified. The content of party symbols is determined. Its colors spectrum is analyzed.

Keywords: political party, party brand naming, symbols, color of party symbols.

Зростання конкуренції в боротьбі за владні ресурси на політичному ринку актуалізує питання позиціонування політичних партій у її зовнішньому оформленні. Виборці не можуть ретельно дослідити передвиборчі програми всіх партій. Отже знайомство виборця з партією відбувається через її назву, лідера та партійну символіку.

У політичній рекламі, політичних акціях, мітингах підтримки є обов'язковим нагадування назви партії та використання її політичної символіки, що дозволяє відрізняти певну політичну силу від інших політичних, громадських організацій, а також здійснювати непрямий вплив на виборців.

Візуальна символіка сьогодні є однією з основних складових успішного формування партійного стилю та впливу на виборця. Так, зокрема, кандидати від мажоритарних округів на виборах 2012 року, свою політичну рекламу будують відповідно стилю політичної партії від якої вони є висунутими, тобто використовують бренд своєї партії, що вже склався.

Сучасні тенденції розвитку інформаційної епохи актуалізують дослідження символізму в політиці, у тому числі партійної символіки, як невід'ємної складової іміджу політичних партій та одного із ефективних способів комунікації між політичними акторами з електоратом.

Проте сьогодні різнокольоровість українських політичних партій, їх візуальні складові компоненти не відображають зміст та характер діяльності.

До символізації політичні сили звертаються задля формування певних образів, ідей з метою закріплення їх у масовій свідомості, насамперед, заради здобуття влади та підтримання легітимності. При цьому партії відходять від змісту своєї ідеології, захищають власні корпоративні інтереси, згадують суспільні потреби лише у передвиборчу кампанію та акцентують увагу на проблемах сьогодення, використовуючи популістські заклики щодо боротьби з корупцією, проблем вступу до НАТО чи Митного союзу, статусу мов в Україні тощо.

Роль символічного компоненту в комунікативному процесі вивчали П. Бергер, Л. Лукман, Дж. Мід., Ж. Сегела [16].

Питаннями символізації політичного бренду (у тому числі політичних партій) на пострадянському просторі займаються такі науковці як Н. Грибакіна [3], В. Похльобкін [12], Л.Степнова [3]. Серед вітчизняних дослідників, що опосередковано займалися даною проблематикою, можна виділити таких: М. Лісовська, Ю. Мальована [7], Л. Павлюк [9], Г. Почепцова [13]. Так, питанням ролі кольорів у політичній символіці займаються А. Божко, Ю. Щербина [19].

Разом з тим, проблема залишається недостатньо вивченою, особливо в аспекті комплексного аналізу партійного бренду.

Отже, мета статті – виявити особливості візуалізації українських політичних партій у їх назві та партійній символіці, як складових бренду партії, у контексті парламентської кампанії 2012 року.

На формування іміджу політичної партії в масовій свідомості та, як результат, на ставлення до неї, впливає досить багато чинників: імідж лідера, ідеології, історії партії чи ідеї, імідж членів партії, особливості їх поведінки, спосіб діяльності партії, символіки, електорату [6, с.15].

Тому вже з моменту створення політичних партій спостерігається їх прагнення керувати власним іміджем, в першу чергу, завдяки влучній назві та атрибутиці, які набувають символічності.

Варто зазначити, що символи в політиці спрощують відображення політичних реалій та можуть використовувати форми міфічного, релігійного, ідеологічного змісту.

Сучасні суперечності життя – політизація масової свідомості, пріоритет матеріального над духовним, переоцінка суспільних ціннісних орієнтирів – свідчать про раціоналізацію політичного поля.

Політичне бажання отримати владу виявляється сильнішим за ідеологічно-ціннісні переконання, національну ідею. Тому політичні символи стають інструментами маніпулювання та навіювання популістських ідей, що здатні приносити вигоду політичним партіям.

Отже, за сучасних ринкових умов політичних відносин, політична символіка відтворює об'єм інформації, розрахований не на враження глибинних структур свідомості або створення системи переконань, а лише на те, щоб розвернути людину в сторону того чи іншого політичного проекту, спонукати до голосування, до підтримки конкретних дій держави чи партій [18, с.34].

Політичні партії перетворилися на товар масового споживання, головними ознаками якого є не їх зміст, а яскравість обгортки. Символи дають не те, що реальне існує чи спирається на

традиційні форми, а те, що виборці бажають отримати тут і зараз. А символізація партійного простору використовує, передусім, естетичне наповнення.

Відповідно до цього, маркетинг, як організація діяльності в умовах ринку, застосовує певні технології створення ефективної політичної символіки [5, с.115]. Серед таких технологій – брендінг – новітній напрямок в політичному маркетингу, що покликаний забезпечувати візуальну й змістовну єдність політичного продукту, усієї вихідної від партії інформації, її внутрішнього та зовнішнього оформлення.

Російська дослідниця І. Недяк визначає політичний бренд, як ім'я (назву) політичного товару (партії, програми, ідеї тощо), особливостями якого є повсюдна популярність і глибока вкоріненість у масовій свідомості [8, с.269]. Тобто бренд створюється у свідомості споживачів та існує саме за рахунок емоцій.

У партійному бренді важливі всі компоненти: назва, девіз, логотип тощо.

Так, назва політичної партії – серйозний маркетинговий інструмент. Назва, що є важковимовною, занадто довгою або такою, що погано запам'ятовується, не сприяє вдалому позиціонуванні партії на політичному ринку. Це враховують українські партії, їх назви лексично не перевантажені: «Собор», «Свобода», «Громада», «Нова політика».

Бренд-назва повинна помітно відрізнятися від вже існуючих і відомих брендів. Серед виборчих суб'єктів 2012 року зареєстровано три партії «зелених» із схожими назвами (Політична партія «Зелені», Партія Зелених України, партія «Зелена планета»), що ускладнить вибір прихильників екологічних рухів.

У бренд-стратегії існує поняття «неймінг» (від англійського «to name» – давати ім'я), що означає професійну діяльність, пов'язану зі створенням помітної, оригінальної і незабутньої назви для компанії, організації або товару.

Так, вдало працюючі сьогодні результати неймінгу можна відмітити у Партії Наталії Королевської «Україна – Вперед» (до березня 2012 р. – «Українська соціал-демократична партія») та політичної партії «УДАР Віталія Кличка» (до квітня 2010 р. – партія «Нова країна»).

До того ж варто відмітити, символізм назв, наприклад партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи)», що не тільки пов'язується з її лідером – відомим боксером, а й через те, що дана політична сила позиціонує себе опозиційною, то йдеться про начебто «нанесення удару» діючій владі. При цьому, часто виборці не знають як правильно розшифровується «УДАР», і взагалі, що це абревіатура.

Важливо пам'ятати, що бренди не описують товари, вони їх розрізняють. Елементами партійних брендів, що відображаються в назві політичної партії можуть виступати:

– ідеологічні засади (Ліберальна партія України, Комуністична партія України тощо. Такими серед 22 політичних партій у виборчому списку 2012 р. є 8 партій, серед них – 3 «зелені»);
– імена відомих політиків (на виборах 2012 р. це партії Н. Королевської, В. Кличка та О. Ляшка);
– національно-патріотичні категорії («Рідна Вітчизна», «Наша Україна», «Батьківщина», «Українська Національна Асамблея»);
– стратегії розвитку («Партія регіонів», «Нова політика»);
– етнічна дефініція («Руський блок»);
– соціальні групи (Партія пенсіонерів України).

Тим самим, назва політичної партії може проектувати на успіх, або навпаки, звужувати електоральну базу.

Низка політичних партій, що є учасниками виборів 2012 р., у своїй рекламній кампанії свою назву використовують, як логотип (ВО «Батьківщина», «УДАР»). Тобто ці партії заклали символічний зміст у свою назву та елементи оформлення: колір, шрифт.

Проте більшість політичних сил мають емблеми із залученням пізнаваного символу, який вже несе в собі смислове навантаження і є інформаційним повідомленням [7, с.303].

Вірно обрана символіка є дуже важливим аспектом. Символіка повинна сприйматися миттєво та виражати зміст ідейно-політичних засад партії, її соціальну базу: наприклад, серп і молот у комуністів, троянда у соціалістів, стиснутий кулак у молодіжних організаціях тощо.

Емблема політичної партії – важлива складова єдиного стилю та іміджу. Вона є її необхідним атрибутом не тільки на виборах, але і використовується на партійних прапорах, при оформленні офіційних документів, у видавничій діяльності, виготовленні сувенірної продукції, використанні її при проведенні різноманітних заходів, організованих політичними партіями [4, с.205].

Кожний символ має розглядатися як довгостроковий вклад в репутацію бренду.

Політична символіка не гарантує швидкий політичний успіх та не є запорукою беззаперечної перемоги політика чи партії. Вона є засобом підвищення конкурентоспроможності політичних акторів за рахунок включення її до блоку символічних характеристик політичного іміджу діяча

або партійної організації [7, с.303].

Використання комунікативного потенціалу символів здатне як підвищити статус, популярність та конкурентоспроможність політичної сили на політичному ринку, так і знівелювати завойовані позиції. І це, великою мірою, залежить від вдало обраних кольорів, елементів потрактування.

Вибір тих чи інших кольорів не є випадковим. Кольори, на підсвідомому рівні, несуть в собі закодовану інформацію, яка сприймається нами, але не завжди усвідомлюється.

Кольори у політичних процесах набули великого значення. Так, ненасильницькі зміни влади, режимів отримали назву «кольорових революцій».

Психічні реакції на колір, які базуються на асоціаціях, уперше пояснив у своїй теорії Й. В. Гете [2].

Колір може в різних ситуаціях мати відмінні значення. Це проявляється у різних культурах, традиціях кольорової символіки, модах, обставинах та в особистих вподобаннях різних людей [19, с.845].

У всьому світі політичні партії асоціюють себе з тими чи іншими кольорами для того, щоб виділятися на виборах. Українські партії не є винятком: біло-блакитні регіонали, червоні комуністи, рожеві соціалісти, червоно-чорні націоналісти, зелені тощо.

Одним з базових призначень кольору в політичній символіці є створення так званої «впізнаваності бренду». Йдеться про підсвідому асоціацію у виборців певної політичної символіки з конкретним політичним актором. Це є головним завданням для політичних сил, які тільки починають своє існування [19, с.845].

Колір дає можливість позиціонування, впізнаваності продукту, забезпечує асоціювання політичного продукту з його символікою. Колір переносить ті емоції та почуття, що виникають у людини підчас його споглядання, на політичного актора, з яким він пов'язаний через символіку [19, с.843].

Єдиний політичний колір, який в усьому світі трактується однаково – червоний, символізує революційну боротьбу проти експлуататорів. Червоний колір є популярним серед українських партій. У своїй символіці його використовують ліві – КПУ, Партія пенсіонерів України, Народно-трудовий союз України, а також опозиційні до влади – «УДАР», ВО «Батьківщина», Радикальна партія О. Ляшка, Українська Національна Асамблея.

Холодні відтінки синього, блакитного кольорів у своїй бренд-стратегії використовують організації, які прагнуть переконати клієнтів у своїй стабільності. Блакитному кольору не зраджує «Партія регіонів». До того ж варто відмітити, що в політиці загальноприйнятим є, що синій асоціюється з консерваторами (Консервативна партія Великобританії, «Єдина Росія»).

Традиційно асоціюються із захисниками навколишнього середовища усі відтінки зелених кольорів, що використовують у своїй символіці і українські партії «зелених».

Рожевий колір СПУ є данина європейському соціалістичному руху, як колір опортунізму у світовому робочому русі [12].

Люди люблять насолоджуватися символічною цінністю національних речей, кольорів. Це активно враховують українські політичні сили. Так, у синьо-жовтих кольорах представлені логотипи партій «Рідна Вітчизна», «Партія регіонів», Ліберальної партії України, ВО «Свобода», «Собор», «Наша Україна».

Свій етнічний та ідеологічний символізм передає логотип «Руського блоку», виконаний у кольорах російського прапору.

Отже, під час розробки бренду надзвичайно важливо враховувати таку складову комунікації, як колір, що є потужним засобом маніпулювання людською психікою. Кожен колір викликає певні асоціації на підсвідомому рівні [19, с.848].

Ще важливий компонент логотипу партії – це її символ. Емблема повинна бути досить простою, не перевантаженою великою кількістю елементів. Найкращими вважаються ті, в яких є один ключовий об'єкт, що викликає прямі асоціації з політичною партією і сповідуваної нею системою цінностей [4, с.205]. Якщо на емблемі містяться більше двох елементів – вона стає складнішою для сприйняття. Українські партії в переважній більшості дотримаються цього правила і не обтяжують свої емблеми зайвими елементами (троянда у СПУ, ластівка у «Собору», три коня у «Руського блоку», мапа України у «Партії регіонів» та РПЛ тощо). Складними для сприйняття є символіка Партії пенсіонерів України, політичного об'єднання «Рідна Вітчизна».

Популярним символом на партійних логотипах серед суб'єктів виборів 2012 р. є сонце, що сходе («Наша Україна», «Україна – вперед!», «Нова політика»), що пов'язується у символіці з героїчними починаннями [11, с.484]. Відродження та надії закладає у свій символ – ластівку – партія «Собор» [11, с.249], а голуб у Ліберальної партії України символізує злагоду та оновлення життя [11, с.8].

Загальновідомі і вже працюючі бренди-символи використовують у своїх логотипах СПУ

(роза – символ європейської соціал-демократії), КПУ (серп, молот і зірка – традиційна радянська символіка).

Зелені партії легко розпізнати за їхнім символом – соняшником, який є загальноприйнятим логотипом партій екологічного спрямування у світі [10, с.140]. Соняшник є символом Партії Зелених України.

Створення партійного бренду потребує використання також особливого комплекту шрифтів, щоб підкреслити специфічне посилання виборцю. Завдання розробників партійного стилю – знайти свій шрифт, який би вписувався в образ, імідж. Він може бути діловим, чоловічим, жіночим, легким, важким, елегантним тощо. Типи шрифтів поділяються на прямі, курсивні, орнаментовані тощо. Вони можуть відрізнятися написанням, довжиною та шириною, насиченістю тощо. Треба, щоб їх можна було розрізнити з першого погляду [15, с.117]. Так, цікаве написання використовує у своїй символіці політична партія «Україна майбутнього»: літери «УМ» – стиль мальований, дитячий, як нарис майбутнього – чесного та щирого; під літерами напис «Україна майбутнього» – стиль строгий, як стабільна основа, фундамент майбутнього розвитку [17].

Отже, політична символіка є самостійним елементом реалізації політичної влади, потужним засобом психологічного впливу. Розуміння механізмів її функціонування може стати ефективним засобом у політичній боротьбі [3].

Питання використання назви та символіки партії регулюються Законом України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. Відповідно до ст. 9 зазначеного Закону назва політичної партії, її символіка не повинні збігатися з назвою чи символікою іншої (зареєстрованої) політичної партії. Забороняється буквальне відтворення у символіці політичної партії державних символів України, використання символів іноземних держав. Політична партія може мати партійну символіку, до якої належать партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз. Символіка політичної партії підлягає державній реєстрації Міністерством юстиції України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [14].Точне описання символіки партійної структури відображається у її статуті.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сформований бренд політичної партії є одним із чинників її політичного успіху, оскільки сприяє збагаченню її образу характеристиками, які посилюють його значущість. Назва політичної сили, її символіка є важливими елементами партійного бренду, вони є носієм інформації. Назва політичної сили сприяє її впізнаваності, ідентифікації, відображенню партійної специфіки. Назви діють як кодові символи, викликають схвальну або несхвальну реакцію.

Партійні символи впізнаються в суспільній свідомості асоціюються з певною партією, впливають на спосіб поведінки виборця. Смислове, графічне та колірне рішення бренду партії відіграє великий вплив на її імідж. Логотипи українських політичних партії не перевантажені деталями, прості у відтворенні, легко запам'ятовуються.

Тобто політичні сили прагнуть впливати на вибір громадян, що базується вже не на раціональному, а емоційному сприйнятті своїх брендів.

Політичні партії активно використовують маркетингові технології, які не завжди спрацьовують, і причина тому – відірваність від української автентичності.

Назви політичних партій, символіка носять переважно іміджевий характер. При цьому відсутня чітко виражена спрямованість розвитку суспільства.

Будучи інформаційними каналами комунікації між партією та суспільством, неймінг та процес створення партійної символіки повинні бути продуманими. В їх основі, як і в цілому партійного бренду, повинний лежати символічний зміст ідеологічно-ціннісних орієнтирів чи національно-державницьких традицій задля розуміння передумов поведінки електорату.

Тільки за таких умов, візуалізація у бренд-стратегії українських партій спроможна стати ефективним і дійсно дієвим методом впливу на електорат, що, у свою чергу, є запорукою забезпечення довготривалого політичного життя.

Бібліографічні посилання:

1. **Багінський А.В.** Політична символіка демократичної консолідації / А.В. Багінський // Гілея: наук. вісн. – К., 2009. – Вип. 27. – С.376-382.

2. **Гете И.В.** К учению о цвете. Хроматика. Очерк учения о цвете (отрывки) [Электронный ресурс] / И.В. Гете // «ПСИ-ФАКТОР». – 2012. – 30 вересня. – Режим доступа : http://psyfactor.org/lib/gete.htm – Название с титул. экрана.

3. **Грибакина Н.В**. Политический символ как средство политического воздействия [Электронный ресурс] / Н.В. Грибакина, Л.А. Степнова // Политтех. – 2009. – 12 березня. – Режим доступа : http://politteh.narod.ru/006.html – Название с титул. экрана.

4. **Гринберг Т.Э**. Политические технологии: ПР и реклама : Учеб. пособие для студентов

вузов / Т.Э. Гринберг. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 317 с.
5. **Зазыкина Е.В**. Политический PR: символы / Е.В. Зазыкина. – М. : ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2003. – 123 с.
6. **Луценко К.В**. Політична реклама як іміджеві технологія у системі комунікацій та маркетингу : автореф. дис. … канд. політ. Наук / К.В. Луценко. – Чернівці, 2006. – 18 с.
7. **Мальована Ю. Г**. Комунікативний аспект політичної символіки / Ю.Г. Мальована // Гілея: наук. вісн. – К., 2010. – Вип. 32. – С.300-308.
8. **Недяк И.Л.** Политический маркетинг. Основы теории / И.Л. Недяк. – М. : Весь Мир, 2008. – 352 с.
9. **Павлюк Л.С**. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л.С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2006. – 120 с.
10. Партии и движения Западной и Восточной Европы: Теория и практика : Проблемно-тематический сборник / за ред. В. П. Любина. – М. : ИНИОН РАН, 1997. – 178 с.
11. Полная энциклопедия символов и знаков / авт. – сост. В.В. Адамчик. – Минск : Харвест. – 2008. – 607 с.
12. **Похлёбкин В**. Словарь международной символики и эмблематики [Электронный ресурс] / В. Похлёбкин // Библиотека Гумер – культурология. – 2012.– 25 вересня. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/pohl/index.php – Название с титул. экрана.
13. **Почепцов Г.Г.** Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента / Г.Г. Почепцов. – К. : Изд-во АДЕФ-Украина, 1997. – 140 с.
14. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14 – Назва з титул. екрану.
15. **Ромат Е**. Реклама в системе маркетинга / Е. Ромат. – Харьков : НВФ «Студцентр». – 1995. – 229 с.
16. **Сегела Ж.** Национальные особенности охоты за голосами [Пер. с фр.] / Ж. Сегела. – М. : Вагриус, 1996. – 264 с.
17. Символика. Логотип партии «Україна Майбутнього» [Електронний ресурс] / Сайт політичної партії «Україна Майбутнього». – Режим доступу: http://um.ua/ru/site/Dokumenty/Dokumenty/Simvolika – Назва з титул. екрану.
18. Современные тенденции развития символического пространства политики и концепт идеологии : Материалы дискуссии / А.И. Соловьев, О.Ю. Малинова, О.В. Гаман-Голутвина, М.В. Ильин, С.Н. Пшизова // ПОЛИС. – 2004. – № 4. – С.28-51.
19. **Щербина Ю.С**. Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання / Ю.С. Щербина // Гілея: наук. вісн. – К., 2011. – Вип. 48. – С. 843-849.

УДК: 172.12 (045)

М. М. Рогожа

ГРОМАДЯНСЬКА СФЕРА ДОБИ МОДЕРНУ (МОРАЛЬНІ ВИМІРИ)

У статті проаналізовано моральні складові практик громадянського суспільства в специфікаціях їх формування у період раннього Модерну.
Ключові слова: буржуазна публічна сфера, громадянське суспільство, соціальний капітал, самоорганізація громадян, конвенційність

В статье проанализированы моральные составляющие практик гражданского общества в спецификациях их формирования в период раннего Модерна.
Ключевые слова: буржуазная публичная сфера, гражданское общество, социальный капитал, самоорганизация граждан, конвенциональность

Moral components of civil society's practices in their specifications in Early Modernity are analyzed in the paper.
Keywords: bourgeois public sphere, civil society, social capital, citizens' self-organization, conventionality

© М. М. Рогожа, 2012

Осмислення живої моральнісної практики як безпосередньої взаємодії громадян у господарській, релігійній і політичній сферах раннього Модерну неможливе без звернення до

концепту «громадянське суспільство». Беручи до уваги переобтяження смисловими навантаженнями сучасного поняття громадянського суспільства, варто зупинитися на тих контекстах, що актуалізувалися в часи появи феномену громадянського суспільства в Європі. Це дасть змогу осягнути соціально-моральні складові практики громадянського суспільства.

За допомогою латинського терміну *societas civilis* англійський філософ Т. Гоббс на початку доби Модерну зафіксував важливу для своєї концепції опозицію природному стану (*status naturalis*). А шотландець А. Фергюсон був одним із перших, хто у середині XVIII ст. вжив словосполучення «громадянське суспільство» у відомому нині сенсі: «Ні в чому, як у веденні справ громадянського суспільства не знаходить людина такого широкого застосування своїм талантам і такого підходящого об'єкту для виявлення своїх найкращих почуттів» [3, с.230]. У цього шотландського просвітника неможливо відшукати теоретичної розшифровки громадянського суспільства – в якості операціонального поняття соціальної філософії та філософії права воно знайде обґрунтування пізніше, зокрема у Г. Гегеля. Фергюсон у свій час за допомогою цього словосполучення зафіксував сучасну йому форму об'єднання людей як результат історичного розвитку людської єдності на специфічних засадах. Сучасник і очевидець подій, що спричинили об'єднання у громадянське суспільство, він не міг «схопити у свідомості свій власний час» (Ю. Габермас), але надав безпосередні свідчення щодо основних його параметрів.

Досить ґрунтовна реконструкція ранньомодерних вимірів громадянського суспільства була здійснена Габермасом у соціологічному дослідженні «Структурна трансформація публічної сфери». У цій праці німецький мислитель прагнув показати структурні зміни, що призвели до функціонування громадянського суспільства у сучасних західних країнах, а для цього йому потрібно було виявити основу, ціннісне ядро громадянського суспільства, яке і зазнавало подальших трансформацій, і як конкретно-історичне утворення, і як теоретичний конструкт. Тому його аналіз стосувався специфічного простору, сфери, що утворювалася на основі й одночасно над і поза економікою, політикою та релігією як концентрація втілень фонової культури у живій моральнісній практиці людської взаємодії. Цю сферу, ніби *мета*сферу раннього Модерну Габермас і назвав «буржуазною публічною сферою», маючи на увазі «сферу приватних людей, що зібралися разом як публіка» [5, с.27].

Значимою є чітка вказівка Габермаса на соціальну приналежність громадян, які складали буржуазну публіку. Окрім осіб, безпосередньо включених у новий тип господарювання – купців, бюргерів, підприємців і власників мануфактур – до буржуазної публіки належали представники вільних професій, прямо не пов'язані з капіталістичним господарюванням, але саме воно спричинило їх появу. Саме їх має на увазі Габермас, включаючи їх у публічну (громадянську) сферу взаємодії в якості публіки. Митці, журналісти, художні й літературні критики, офіцери, лікарі, адвокати й професура брали участь у суспільному просторі разом із напівбогемною-напівбуржуазною аристократією і освіченими капіталістами [5, с.23]. Буржуазна публіка, власне соціум, є поняттям значно ширшим, ніж формально приналежні до класу буржуазії громадяни. Слід мати на увазі, що публіка у громадянському суспільстві є цілком міською й утворюється тільки в умовах нового типу господарювання й своїм корінням сягає того *третього стану*, який не мав офіційного місця в суспільній ієрархії в попередній середньовічній (феодальній) добі.

За характером своєї господарської активності буржуа суттєво відрізнялися від середньовічних бюргерів-громадян. Вони втратили фіксоване членство в міському самоуправлінні, скріплене середньовічними клятвами громадянина. Якщо раніше такі клятви були символічним підтвердженням готовності громадянина сприяти благу міста, то для буржуа благо міста як те, на досягнення чого працюють всі громадяни, мало дуже опосередковане значення. Адже партикуляризм міста, обмеженого мурами, містечковість у прямому сенсі, втрачали своє колишнє значення – вільне пересування країною, пов'язане із господарською діяльністю, робили прив'язку до місця розташування контори дуже умовною. Більше того, зв'язки із партнерами і компаньйонами з інших міст, а часто-густо й інших країн, передбачали зменшення партикулярних зв'язків як із родичами, при веденні господарських справ, так і з цехами, ще одним оплотом середньовічного спільнотного партикуляризму. Соціальні зв'язки ставали менш особистісно-родинно-становими, а більш приватними, що також впливало на засади духовного єднання у публічній сфері.

Вже з огляду на це правомірним є базове визначення суспільства, що дає Ф. Тьоніс: «Певне коло людей, що (як і в спільноті) мирно живуть і мешкають поряд один із одним, але є не посутнісно пов'язаними, а посутнісно роз'єднаними, і в той час як у спільноті вони залишаються пов'язаними попри всі розлучення, тут вони залишаються роз'єднаними попри всі зв'язки» [2, с.52].

На недостатність змістовних визначень громадянського суспільства для осягнення ціннісно-нормативних складових, духу публічності в ньому вказує сучасний американський вчений

М. Вулкок, зазначаючи, що для окреслення ціннісної ємкості суспільних взаємодій громадянського суспільства слід залучати поняття соціального капіталу. Вулкок визначає соціальний капітал як «норми і мережі [соціальні зв'язки в межах суспільства], що сприяють колективній дії» [8, с.155].

Поняття соціального капіталу взагалі-то широко застосовується у сучасних комунітаристських теоріях. Найбільшої резонансності воно набуло у працях Р. Патнема [7] та Ф. Фукуями [4]. Так, Фукуяма, посилаючись на автора терміну «соціальний капітал» Дж. Коулмена, вказує, що соціальний капітал є здатністю людей складати один із одним певну спільність, причому ця частина людського капіталу має принципове значення не лише для господарського життя, але і для кожного аспекту соціального життя в цілому [4, с.26]. І хоча той же Фукуяма додає, що здатність створювати осередки спільного життя в межах суспільства, тобто громадянські асоціації, залежить від «існування всередині співтовариства норм і цінностей, що поділяються всіма його членами, а також від готовності останніх підпорядковувати свої інтереси інтересам групи» [341, с.26], вся його книга просякнута духом пріоритету суспільних чеснот над індивідуальними.

Наведене визначення М. Вулкока видається більш дієвим у контексті даної праці, оскільки представлене воно у статті, загальна налаштованість якої вказує на можливість осягнути засади суспільного єднання попри всі роз'єднувальні чинники суспільного життя Модерну. Саме взаємонапруження індивідуалістичних прагнень буржуа та їх *вимушеного*, штучного соціального єднання становить найважливішу рису громадянського суспільства. Адже інтенсивність різного роду суспільних взаємодій щодо практичних потреб напрацювання порозуміння на основі переважно вимушених компромісів і у цьому сенсі *штучних*, раціонально напрацьованих згод, угод, домовленостей із перевіркою їх практичної ефективності, стимулювала появу особливої, громадянської, сфери, яка була практикою різного роду обговорень поточних завдань взаємодії, актуальних для всіх і кожного.

Таким чином, суспільство, як воно формується в добу раннього Модерну, у своїх соціальних і політичних засадах нерозривно пов'язане із формуванням і утвердженням третього стану, буржуазії, міська культура якої надала чітких раціонально-функціональних параметрів об'єднанню індивідів у ньому.

Ключем до розуміння моральних вимірів громадянського суспільства є формулювання Ю. Габермаса: «Сфера приватних людей, що зібралися разом як публіка». І першим кроком в його осмисленні є дослідження неоднозначного важеля публічної сфери – приватності.

Приватність, цей чинник суспільного єднання, ставав провідним у формуванні публічної сфери модерного світу. За традицією, що йшла від греків, приватність чітко асоціювалася з сім'єю та домогосподарством. У ранньому Модерні управління господарством (*oikonomike*), не перестаючи бути приватною справою, долало межі сімейного простору й ставало на широку комерційну основу в міру того, як ринок витісняв домашнє господарство. Потреба в духовній єдності приватних людей для задоволення індивідуальних інтересів реалізовувалася в розбудові публічного простору, стаючи потужним моральним чинником формування нового суспільства. В міру того, як верстви населення європейських країн опинялись у полі дії нового типу господарювання, вони відчували потребу об'єднувати зусилля задля облаштування спільного простору, де б могли реалізовуватися наміри кожного щодо досягнення індивідуальних приватних інтересів.

Приватність набувала індивідуального виміру. Індивідуалізм був не лише наслідком включення особи у простір ринкової економіки. Габермас вказав на амбівалентність приватної сфери у точці напруження буржуазності й людськості. Як приватні власники, буржуа, індивіди включаються в обговорення поточних завдань, актуальних для всіх і кожного, а як приватні особи – є носіями індивідуальності, виплеканої протестантизмом і закріпленої освітою.

Саме цим Габермас і пояснював коректність позначення одного і того ж кола осіб і як людей і як власників – це «соціальний статус буржуазних приватних осіб, які повсякчас поєднували характерні властивості власності та освіти» [5, с.56]. Поєднання цих характерних властивостей людини закріплювалося у процесі формування публічного простору як простору приватних осіб, кожен із яких виступав і як власник, і як людська істота «чиста й монолітна».

Засадничим фактором утворення спільного простору виявилася здатність до самоорганізації, соціально-моральну значимість якої важко переоцінити. Самоорганізація відбувалася на почасти суперечливих підставах. З одного боку, йшлося про усвідомлення вигоди від кооперації і співробітництва для реалізації амбіцій кожного, а з другого – про прагнення мінімізувати збитки кожного від необмеженої (свавільної) самореалізації інших. Але у той же час, саморегуляція економічної сфери, тобто та складова, до якої згодом будуть апелювати ліберальні програми, є не єдиним і навіть не першочерговим завданням, що покладали буржуа на самоорганізацію.

Приватні інтереси громадян, долаючи рамки власне економіки і політики, концентрувалися у

специфічному соціальному просторі, що утворювався осередками самоорганізації громадян. У такій конфігурації досі соціум не був представлений у європейській культурі. У добу раннього Модерну він не просто виникає як явище культури, а й активно самопредставляє себе, заявляючи про себе на спеціально організованому форумі. Публічна сфера як простір обговорень членами суспільства актуальних питань життя соціуму окреслює рамки нового суспільства й у своєму функціонуванні якраз зумовлює його громадянський характер. Спільне життя не є і не може бути тотальною покорою владі, некритичним сприйняттям її наказів. Суспільство, члени якого пізнали індивідуальну свободу на практиці, не може ненасильницьким способом повернутися до спільнотної тотальності. Його члени, скоріше, прагнутимуть поєднати інтерес приватних власників і свободи індивідуальності взагалі, співпрацюючи у забезпеченні взаємного захисту, ніж об'єднуючись заради абстрактних істин чи захмарних цілей. Практичне забезпечення індивідуальної свободи, закладене в основу суспільних прагнень, покладалося на посередницький простір між приватними людьми і державною владою. У по-новому осягнутих формах «спільного життя» черпали життєдайну силу ліберальні імпульси – індивідуальна свобода, захист прав власності, вільна гра інтересів, захищена від втручання державної влади. Якщо зважати на ті параметри соціального капіталу, що вказують на здатність громадян об'єднуватися на основі спільних для них цінностей і норм попри всі взаємонапруження і часто несумісні індивідуалізовані прагнення, то такого роду громадянські асоціації якраз і напрацьовували соціальний капітал громадянського суспільства в часи раннього Модерну.

Самоорганізація у клуби, асоціації, суспільні організації з метою задоволення приватних потреб у своєму функціонуванні, здавалося б іноді далекому від власне політичних чи економічних питань, як-от літературні зібрання, спортивні клуби, каси взаємодопомоги, кредитні асоціації, виробничі та сільськогосподарські кооперативи, споживчі спілки, була потужною противагою державі, яка могла різним чином впливати на приватне життя своїх громадян. Тому в останніх і виникала потреба ефективного впливу на владу та її політику. Досвід самоорганізації громадян став у пригоді при створенні добровільних організацій як посередників між приватною сферою і державою. Громадянські осередки, створюючи баланс сил у країні, могли впливати на владу. Не зайве повторити, політичний вплив міг і не бути самоціллю створюваних об'єднань, але саме їх існування стало силою, спроможною протиставляти себе абсолютним претензіям держави на панування. Задоволення політичних потреб суспільства ставало інструментом стримання і противаг узурпації влади як такої, безвідносно до того, чи втілювалася вона монархом та його бюрократичним апаратом, чи представницькими структурами, делегованими у владу суспільством.

У Великій Британії громадянське суспільство почало формуватися найраніше, і його соціально-політична ефективність стала противагою конституційно обмеженій владі монарха та представницьким структурам. Саме тому, що свобода виборювалася із зброєю в руках і привид повстань, заколотів і безладдя дамокловим мечем нависав над країною, пошук консенсусу в реальній, а не в ідеально сконструйованій ситуації за «завісою незнання», у суспільному дискурсі уявлявся єдино можливим шляхом усіх зацікавлених сторін. Дотримання законів, визнання взаємозобов'язань влади і суспільства були гарантією миру й стабільності. Загальносуспільний форум, просторово уможливлений через ЗМІ, був запорукою контролю за діяльністю влади й самоконтролю суспільства за дотриманням соціальних зобов'язань, на доповнення до офіційно визнаних функцій державного апарату з підтримання порядку.

Надзвичайно важливим інструментом дії публічної сфери як форуму суспільних обговорень стало формування суспільної думки. Висловлювання відомого лідера британської опозиції XVIII ст. Ч. Фокса щодо значення ЗМІ у процесі надання матеріалу для дискусій виявилося парадигмальним: «Надати громадськості засоби для формування [суспільної] думки» [6, с.66; 89, с.111].

Суспільна думка – феномен, коріння якого сягає родової спільноти. Від часів свого виникнення вона засновувалася на безособовому авторитеті спільноти й транслювалася у вигляді наказів чи приписів, артикульованих головою роду як персоніфікацією такого авторитету. Зобов'язувальний характер приписів обумовлювався визначенням: «Так заведено». Але поява суспільної думки як дієвої сили публічного простору Модерну принципово відрізнялася від своїх історичних аналогів так само, як і громадянський простір суспільства Модерну відрізнявся від античного поліса чи ренесансної комуни. Термін «суспільна думка» отримав у XVIII ст. нове значення у зв'язку з поняттям «публіка».

Саме представники «ліберальних професій» склали серцевину публічної сфери, оскільки вони виявилися носіями тих якостей, що необхідні були для ефективного функціонування суспільства як громадянського суспільства. Відтоді суспільна думка – це критична налаштованість громадськості щодо формування власних суджень. «"Суспільна думка" наразі

не означала нестабільності й віддаленості від істини, вона висловлювала більше, ніж просто вузькі забобони. Вона дедалі більше розумілася як колективне висловлення "раціональної об'єктивності"» [5, с.151].

Відтак, суспільна думка почала напрацьовуватися у процесі публічного обговорення в режимі реального часу. Для прийняття рішень потрібна була згода по ключовим питанням суспільного життя, а це означало напрацювання вміння домовлятися. В артикулюванні суспільної думки значною мірою відчувалася апеляція до здорового глузду учасників дискусій. І найголовніше – формування суспільної думки ставало нагальною потребою, оскільки презумпція згоди для прийняття рішення з певного питання означала напрацювання консенсусу.

Епістемологічна функція суспільної думки та шляхи її формування у публічному просторі засновувалися на розумності й критичності мислення. А це передбачало достатньо високий рівень освіти. Не просто грамотності, адже М. Лютер, давши кожному віряннину в руки Біблію, ініціював широкі освітні програми у реформаційній Європі, а саме освіченості як включення у культуру «великої традиції» з її високим рівнем грамотності, знанням класичних мов, з опорою на античних аристократичних авторів [1, с.49].

Основним критерієм включення у публічну сферу, як це не парадоксально, виявилася освіта. Публічна компетентність вимагала володіння знаннями, набуття яких засновувалося на критичному мисленні. Але освіченість і буржуазність лише позірно є несумісними для суспільства раннього Модерну. «Фактично обидва критерії демаркують значною мірою одне й те ж саме коло осіб, оскільки формально освіта того часу була наслідком, а не передумовою соціального статусу, який, в свою чергу, був переважно обумовлений правом особи на приватну власність. Освічені прошарки й були приватними власниками» [5, с.85] (Ці два критерії фактично доволі повно перекривають одне й те ж саме коло осіб; адже шкільна освіта на ті часи була радше наслідком, ніж передумовою суспільного статусу, який зі свого боку первинно визначається через правоможність посідання майна. Освічені стани – це також і стани маєтні [5, с.132]). Тому зрозуміло, що публіка, основний рушій громадянського суспільства, була читаючою публікою.

Навернення публіки до культури «великої традиції» сприймалося в той час як забезпечення такого рівня освіченості, щоб використання розуму було не лише гаслом, а й практикою. І освіченість публіки не мала бути абстрактною у тому сенсі, що розум повинен був використовуватися дійсно для напрацювання консенсусу щодо загальнозначимих питань. Ця місія й покладалася на просвітників.

Громадянське суспільство раннього Модерну – це власне суспільство, котре сформувалося в той період у просторі між державою і сім'єю. Соціальні, економічні, культурні і політичні засади громадянського суспільства нерозривно пов'язані із формуванням і утвердженням громадян як буржуазної публіки. Громадяни – це міська публіка, до якої зараховують, окрім третього стану, представників вільних професій та напівбуржуазну аристократію. Сприймаючи базові цінності фонової культури, громадяни ставали приватними особами. Визнання відмінних систем цінностей, яких дотримувалися громадяни як приватні особи, сприяло формуванню толерантності. Утворення на засадах самоорганізації вільної від державного та сімейного підпорядкування духовної сфери уможливлювалося на основі громадянської солідарності як горизонтальної вимушеної взаємодії приватних осіб у вирішенні поточних економічних, політичних і соціальних проблем. Конвенційність формувалася в процесі суспільного дискурсу, що супроводжував прийняття рішень по поточним питанням громадянського життя. Ці соціально-моральні складові утворювали соціальний капітал, що задавав основу громадянського єднання.

Бібліографічні посилання:

1. **Микешин М. И**. Социальная философия шотландского Просвещения / М. И. Микешин. – СПб: СПбЦИИ, 2005. – 165 с.

2. **Тьоніс Ф.** Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс; [пер. з нім. Н. Комарова; наук. ред. О. Погорілийта ін.]. – К.: Дух і літера, 2005. – 262 с.

3. **Фергюсон А**. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон; [пер. с англ. под ред. М. А. Абрамова]. – М.: РОССПЭН, 2000. – 392 с.

4. **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. Д. Павлова и др.; под общ. ред. М. Колопотина;]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

5. **Habermas J.** The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society / J. Habermas; [tr. from German by Th. Burger]. – Cambridge: Polity Press, 2003. – 301 p.

6. **Hansen M. H.** Polis and City-State: an Ancient Concept and Its Modern Equivalent / M. H. Han-

sen . – Copenhagen: Polis Centre, 1998. – 217 p.
7. **Putnam R. D.** Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. D. Putnam. – N.Y.; L.; Toronto: Simon & Schuster, 2000. – 541 p.
8. **Woolcock M**. Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework / M. Woolcock // Theory and Society. –1998. –№ 27. – P. 15–208.

УДК 321.013

О. О. Поплавський, О. А. Боярська

ПРОБЛЕМА ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Розглядаються питання генезису ідей федералізації протягом історичного розвитку українських земель, а також сучасні тенденції реформування державного устрою країни.
Ключові слова: Україна, федералізація, державний устрій, регіони.

Рассматриваются вопросы генезиса идей федерализации в течение исторического развития украинских земель, а также современные тенденции реформирования государственного устройства страны.
Ключевые слова: Украина, федерализация, государственное устройство, регионы.

The questions about federalization ideas development during the historical evolution of Ukrainian lands are considered as well as the modern tendencies of country state organization reforming.
Keywords: Ukraine, federalization, country state, regions.

© О. О. Поплавський, О. А. Боярська, 2012

Тема можливої федералізації України належить до вкрай актуальних, дискусійних і болючих питань нашого сьогодення. Ця тема постійно збурює пристрасті у суспільстві, особливо загострюючись напередодні чергових виборчих компаній. Так сталося і зараз, коли питання федералізму, мови стали ідеологічною зброєю в руках ворогуючих політичних таборів країни. «Федералізація – це нищівна ідея, біда, презент «із-за бугра», який розвалить єдину соборну Україну», – говорять її противники. «Федералізація – це єдиний та безальтернативний шанс утриматись від її розколу, надійна перспектива розвитку регіонів», – заперечують її прихильники.

У політичну боротьбу навколо цього питання все активніше включаються політики, посадові особи, представники бізнесу. Після політичної кризи кінця 2004 р., коли на противагу «помаранчевій революції» виникли лихоманкові ініціативи створення Південно-Східної Української автономної республіки, почався вкрай небезпечний процес розділу України на дві частини – на «Схід» і «Захід», «наших» і «чужих». Розкол країни з передвиборчої технології перетворюється у сумну реальність. Тільки останнім часом виходить у світ та неодноразово видається книга одного з лідерів Партії регіонів, ініціаторів славнозвісного северодонецького з'їзду В. Тихонова «Манифест федерализма, или Путь к демократическому государству» [18]. Все наполегливіше звучать пропозиції на користь федералізації з вуст екс-високопосадовця, а нині досить впливового політика В. Медведчука, який не тільки пропагує ці ідеї, а й лобіює засоби для їх законодавчої реалізації через Всеукраїнський референдум. Очолювана ним організація «Український вибір» нещодавно заявила про початок реалізації проекту «Від «Федеративної України» до Української Федерації», провела круглий стіл, де обговорювався план та термін зміни державного конституційного устрою. У червні цього року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про засади державної регіональної політики», який, за оцінками фахівців, продовжить розбурхувати протистояння у суспільстві на зразок подій навколо прийняття закону «Про засади державної мовної політики». В таких умовах, коли наша держава виразно дезінтегрована у багатьох відношеннях – економічному, політичному, регіональному, національному, релігійному, культурно-духовному, мовному – аналіз історичного розвитку ідей федералізації в Україні, проблеми пошуку і практичної реалізації адекватних цим викликам заходів, наукового обґрунтування пріоритетів державної політики набувають особливої актуальності.

Питання про федералізацію України має глибокі історичні корені. Ідея козацької держави, виникнувши у XVI ст. у вигляді Великого Князівства Руського пройшла еволюцію від фактично незалежного державного утворення до автономії Гетьманщини у складі Московсько-

го царства. Як підкреслює Ю. Охрімович «Козацька Україна полишила своїм нащадками ясний національно-політичний ідеал, що хитався між державною самостійністю і автономією в рамках сусідніх держав, чи в федеративній сполуці з ними» [15, с.1]. Найвищими виявами державницької думки цього періоду були Гадяцький трактат 1658 р. та Конституція Пилипа Орлика 1711 р.

За умовами Гадяцького трактату, укладеного гетьманом І. Виговським з польським урядом, Україна, як формально незалежна держава у складі Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств під назвою Велике Князівство Руське, на рівних правах з Польщею та Литвою ставала третім членом федерації – Речі Посполитої. Але зростання опозиції намірам гетьмана, посилення промосковських настроїв, зречення І. Виговського від булави призвели до того, що Гадяцький трактат залишився тільки на папері.

«Конституція прав і вільностей війська Запорізького», яка була укладена гетьманом в еміграції П. Орликом уперше в Європі створила реальну модель вільної незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу й самовизначення. Надзвичайно важливими в цьому документі були пункти про об'єднання в складі гетьманської держави Правобережної, Лівобережної і Слобідської України, про статус Запорізької Січі, створення своєрідного козацького парламенту – загальної Січі, до складу якого мали входити вся старшина (генеральна, полкова, сотники), представники від полків та Запорізької Січі; надання прав та привілеїв, які свого часу були надані Києву та іншим українським містам (збереження за ними прав на власне самоврядування, що базувалося на Магдебурзькому праві).

Впровадження федеративного устрою Російської імперії пов'язано з діяльністю першої політичної організації української інтелігенції – Кирило-Мефодіївського товариства в першій половині XIX століття. Його засновники В. Білозерський, М. Гулаг, М. Костомаров, П. Кулиш вважали федеральну організацію держави історичною традицією українців, пропонували об'єднати всі слов'янські народи в одну федеративну державу на зразок Сполучених Штатів Америки, в якій на принципах добровільності й виборності кожен народ би зберігав би свою свободу і самостійність. Україна, на їхню думку, мала стати центром Слов'янської федерації, а Київ – її столицею [12, с.258].

Найбільш рельєфно обґрунтував цю теорію наприкінці XIX ст. відомий український громадський діяч М. Драгоманов. Він неодноразово публічно заявляв, що вважає себе спадкоємцем ідей Кирило-Мефодіївського товариства, а одного з його головних ідеологів – М. Костомарова називав своїм ідейним вчителем щодо федералізму [11, с.437]. У журналі «Громада», який М. Драгоманов коштом Київської громади видавав за кордоном, була остаточно сформульована програма українського руху. Базовими його принципами, на думку М. Драгоманова, визначались: *демократизм* – надання громадянам демократичних прав і свобод; *федералізм* – політична автономія України на зразок Великої Британії та Швейцарії; *європеїзм* – тісні зв'язки України з Західною Європою; *культурництво* – культурно-просвітницька робота серед народу і *еволюційність* – поступовість та поміркованість у ставленні національних вимог. Якщо в період козаччини в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства та роботах його учасників ідея федерального устрою стосувалась автономних прав України в складі інших державних утворень, то цього разу М. Драгоманов разом з М. Павликом, С. Подолинським, починають розглядати федералізм, як принцип організації влади в майбутній самостійній Україні. На подібних позиціях стояли також О. Терлецький, який разом з С. Подолинським намагався організувати у Відні видання української соціалістичної газети. Згідно з їх проектом, Україна майбутнього – спочатку федеративна демократична республіка громад, що добровільно об'єдналися, а надалі – член всенародного вільного союзу, інтернаціональної федерації [16, с.45].

На початку 90-х років XIX ст. внаслідок радикалізації української різночинної молоді з'являється таємна організація Братство тарасівців, біля витоків якої стояли київські та харківські студенти Б. Грінченко, І. Липа, М. Міхновський та ін. У програмі Братства тарасівців було чітко визначено, що воно орієнтується на ідею самостійної, суверенної й неподільної української держави у формі федерації Лівобережної, Правобережної, степової України, Кубані і Галичини, рівної серед рівних, вільної між вільними, «без пана і хама» і без класової боротьби в майбутньому [17, с.204].

Спочатку минулого століття палким прихильником федералізації України був письменник І. Франко, який під впливом М. Драгоманова з середини 90-х років XIX ст. виступав за те, щоб надати Україні незалежності. Федерацією українських регіонів бачив самостійну Україну відомий діяч українського національно-визвольного руху початку XX ст. М. Міхновський [13, с.423].

На позиціях підтримки федерального устрою держави стояв видатний український політичний і державний діяч, історик, літературознавець і публіцист М. Грушевський. Він постійно наголошував на тому, що програмою-мінімум українства повинна бути широка автономія, а про-

грамою-максимум – федерація. У своїй праці «Якої автономії і федерації хоче Україна» М. Грушевський наголошує на тому, що улюбленим прикладом федеративного устрою для України повинен бути устрій Швейцарії. Після повалення російського самодержавства М. Грушевський очолив сформований представницький орган українських політичних сил – Центральну Раду, яка спочатку взяла курс на створення української автономії в складі демократичної російської республіки. Але подальший хід подій засвідчив, що орієнтація на федерацію з Росією було великою помилкою тодішніх українських політиків. Після проголошення повної самостійності УНР були зроблені перші кроки в напрямі створення федеративної держави. Був прийнятий закон про національно-персональну автономію, закон про територіально-адміністративний поділ УНР. Був встановлений новий поділ державної території на землі, межі яких визначались за історико-географічними, економічними і культурними принципами – Підляшшя, Волинь, Погорина, Болюхівська земля, Деревська земля, Дреговицька земля, Київ з околицею, Поросся, Черкащина, Побужжя, Поділля, Брацлавщина, Подністров'я, Помор'я, Одеса з околицею, Низ, Січа, Запоріжжя, Нове Запоріжжя, Азовська земля, Сіверщина, Чернігівщина, Переяславщина, Посем'я, Посулля, Самара, Полтавщина, Слобідщина, Харків з околицями, Донеччина, Подоння, Половецька земля [4]. Національну автономію було надано росіянам, євреям, полякам. Інші національні меншини могли дістати аналогічні права при наявності списку своїх членів загальною кількістю не менше 10000 чоловік [10, с.76]. Продовжуючи курс Центральної Ради на створення незалежної Української держави, уряд гетьмана П. Скоропадського проектував входження Кубані до її складу на федеративних засадах. Після прийняття акта про злуку УНР із Західно-Українською Народною Республікою уряди обох республік, враховуючи реальну геополітичну ситуацію, визнали за доцільне зберегти повноваження західноукраїнського уряду і адміністрації в рамках автономії Західної області УНР.

Але зовнішня агресія, війна на кілька фронтів, жорстока внутрішня міжусобиця призвели до того, що державотворницький процес на етнічних українських територіях на початку XX століття був перерваний, державна незалежність була втрачена. Україна опинилася у складі СРСР.

У новітній історії України головним ініціатором й адептом ідеї федеративного устрою держави був відомий політик і журналіст, засновник Народного Руху України В. Чорновіл. Ідея федеративної України вперше виникла у нього наприкінці 80-х років XX ст. У 1989 р. у жовтневому номері часопису «Політика» була розміщена політична програма кандидата в народні депутати В. Чорновола. У ній, зокрема, зазначалося: «Бачу в складі Української Федеративної Народної Республіки такі землі, як Київщина, Поділля, Волинь, Галичина, Буковина, Закарпаття, Гетьманщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донеччина, Таврія (Чорноморія), а Крим – як незалежного сусіду, або автономну республіку в союзі з Україною. Кожна із земель матиме свій парламент (Донецьку Раду, Галицьку Раду і т.д.) і свій земельний уряд, двопалатна (з пропорційним представництвом від усього населення, і порівним – від земель) Центральна Рада України відатиме і берегтиме гарантії демократичних прав (на опозицію, на вільні вибори, на свободу слова і друку, на приватну чи колективну власність, на недоторканість і гідність особи)» [20]. У запропонованій автором програмі-мінімум перелічувалися законопроекти, прийняття яких він обіцяв домагатися насамперед. Головним з них В. Чорновіл вважав «Закон про державний устрій України» та проголошення України федеративною республікою, що складалася б із 12 федеральних земель із широким політичним, соціально-економічним, культурним самоврядуванням.

Будучи палким прихильником федералізації України, В. Чорновіл постійно підкреслював, що її реалізація стане можлива лише після побудови у країні міцної національної держави. В одному з інтерв'ю у вересні 1991 р. він висловився таким чином: «Нам ніхто не давав права розвалювати Україну на якісь державки! Моя ж ідея федеративного устрою нічого спільного з цим не має. Вона полягає лише в ширшому місцевому самоврядуванні з підпорядкуванням центральному уряду… А крім того, перехід до такого устрою зараз не на часі. Спершу слід збудувати міцну Українську державу» [19].

Активно підтримував ідею федеративного устрою нашої держави на початку 90-х років XX ст. харківський політик, лідер партії Міжрегіональний блок реформ В. Гриньов. Акцентуючи увагу на можливих внутрішніх загрозах територіальної цілісності України, він вважав питання її федералізації саме на часі. «На мій погляд, нам конче потрібно врахувати своєрідність регіонів України і вести політику, яка врахувала б історичні, етнічні, економічні та інші особливості. На порядку денному для мене, принаймні, стоїть питання про федеративний устрій України», – зазначав політик [6]. Свої погляди щодо федералізації України, перспектив здійснення глибоких економічних і політичних реформ В. Гриньов виклав у книзі «Нова Україна: якою я її бачу» [8].

Не виключав можливості переходу до федеративної побудови української держави Голова

Верховної Ради України у перші роки незалежності І. Плющ. Виступаючи з трибуни парламенту він, зокрема, наголошував: «Я цілком допускаю, що на певному етапі ми прийдемо до необхідності запровадження федеративних засад побудови державного устрою України. Можливо згодом нам доведеться відмовитись від обласного поділу території і перейти на земельний устрій з певними елементами федералізації України… Якщо так звана федералізація України сприятиме активізації економіки, відродженню самобутності певних територій, розвитку їх соціально-культурної сфери, регіонального «самоврядування», то тут нема чого боятися. Інша справа, щоб не ігнорувались засади соборності України, її територіальна цілісність» [5].

Наприкінці 90-х років XX ст. тема федералізації держави поступово зникає з політичних дискусій та партійних програм. Домінуючою стає вимога децентралізації влади без посягання на зміну унітарного устрою України. На виборах Президента України 1999 р. лише програма О. Базилюка конструювала Україну як федеративну державу. Причиною подібного стає загроза поширення автономістських і сепаратистських рухів на її території. Регіони почали активно демонструвати прагнення до автономії чи навіть незалежності. Події в Криму, спроби відновлення Донецько-Криворізької республіки, формування організаційних структур Демократичного Союзу Новоросії і Бессарабії, активізація автономістських прагнень русинських організацій на Закарпатті привели до того, що ставлення українських політиків до ідеї можливої федералізації країни було далеко не однозначним. Абсолютно ворожою до ідеї соборності української держави вважав її М. Поровський. Відкрито виступав проти федералізації України Л. Лук'яненко. Передчасно розглядав її перший Президент України Л. Кравчук [1, с.28-30]. При цьому аргументами противників федералізму виступали відсутність управлінського досвіду в умовах іншого державного устрою, а також достатнього кадрового і соціального потенціалу для подібних велетенських змін державного устрою, загроза посилення відцентрових тенденцій.

Сплеск інтересу до федеративного устрою країни, як було наголошено раніше, припав на кінець 2004 р. Спочатку Луганська обласна рада запропонувала створити так звану Південно-Східну Українську автономну республіку. Потім цю ідею підтримали учасники з'їзду депутатів усіх рівнів у Сєвєродонецьку.

Разом із вітчизняними політиками українські науковці новітнього періоду історії країни по-різному бачать перспективи подальшого реформування державного устрою України. В науковому середовищі існують три дискусійні підходи до цього питання – (на мою думку тут : т.к. надалі перелючюються події, ставиться питання а саме?, якщо так можна зробити то :) перехід до федеративно-земельного устрою; укріплення адміністративних утворень зі збереженням унітарної форми територіального устрою; збереження існуючого адміністративно-територіального поділу країни з можливим переглядом кордонів і внутрішнього устрою деяких областей. Незважаючи на певну новизну, ідея укрупнення областей, яку підтримують О. Данилишин, О. Коротич, І. Мельник, А. Трубайчук та інші вітчизняні науковці, навряд чи буде слугувати вирішенню сьогоднішніх проблем, будь то поліпшення господарської взаємодії всередині збільшених територіальних одиниць або скорочення регіональної бюрократії.

За підрахунками Я. Верменич, впродовж 1991-2001 рр. українськими науковцями було запропоновано понад 10 різних концепцій районування розроблених, зокрема М. Долішнім, Ф. Заставним, В. Кравцовим, П. Кравченком, М. Паламарчуком, М. Пістуном, В. Поповкіним, О. Шаблієм, В. Симоненком та ін. Здебільшого йшлося про 6-9 макрорегіонів, виокремлених з урахуванням історичних особливостей, природно-ресурсного потенціалу, щільності населення, рівня урбанізації тощо [3, с.140].

Серед прихильників федеративного устрою нашої держави варто зазначити О. Бея, С. Грабовського, О. Дергачова та ін. Так, С. Грабовський стверджував, що в Україні ніколи не було досвіду будівництва унітарної держави, яку він фактично прирівнював до тоталітарної держави. Крім того, дослідних вважав, що саме утворення Федеративної Республіки Україна надасть можливість врахувати повні особливості тієї чи іншої землі та її історичну близькість до сусідів [7, с.47]. Доктор економічних наук О. Бей вважав, що було б доцільно федералізувати Україну за історико-економічним принципом на 10-12 регіонів (земель), а кількість сенаторів визначити залежно від чисельності населення [2, с.8].

Ворожою для соборної України та проросійські спрямованою визнавав ідею федералізму український історик Я. Дашкевич. На його думку, «федералізація чи регіоналізація України потрібна, по-перше Москві, щоб:

1. Не допустити до утворення в Україні єдиної соборної сили здатної дати належну відсіч тоталітаризмові центру.
2. Розколоти соборну Україну на сепаратистські рухи, які проситимуть допомоги в центру і, при нагоді, воюватимуть між собою та із сусідами через межу.
3. Не допустити до інтегрування української нації, пропагуючи ідеї, що її субетноси (во-

линяки, закарпатці, буковинці, галичани, поляки тощо) мають свої уявні окремі інтереси, які штовхають на шлях федералізації.

4. Поділяючи Україну на «землі», не допустити до утворення міцного республіканського центру, а на наступному етапі підпорядкувати безпосередньо Москві, нівелюючи державну структуру й державні кордони України як цілого…» [9].

Надуманими спекуляціями державним устроєм України в контексті протиставлення природної соборності нації вузько партійним забаганкам федералізації країни розглядали цю проблему І. Курас, В. Солдатенков. На їхню думку, «механічне запозичення західноєвропейських ідей регіоналізму» (а саме вони є наріжним каменем ідей федералізації) для нас неприйнятне. Такий однозначний підхід був би некоректним із наукового погляду і сумнівним – із політичного. В Європі, Північній Америці успішно діє регіоналізм співробітництва, у нас в абсолютному варіанті він може нині виявити себе лише як регіоналізм конфліктогенний, відцентровий. Причини цього – у своєрідності ситуації, що склалася в Україні. Для неї характерно протікання двох паралельних процесів – становлення державності і подальша консолідація української нації як багатоетнічної, полікультурної спільноти» [14, с.203].

Дійсно, сьогодні Україна мусить виконувати завдання, котрі стояли перед Італією та Німеччиною в XIX столітті – формування нації, єдиної державності та національного ринку. Україна досі не виробила власних загальнонаціональних цінностей. У різних регіонах України продовжує культивуватися різна історія, кожен регіон має свої цінності і щось для себе святе, що неприйнятне в іншому. Політики продовжують використовувати і навіть посилювати нинішні розбіжності між Сходом і Заходом для консолідації власного електорату. Грубо скалькована з моделі радянської УРСР система державного управління країною залишається вкрай неефективною.

В таких умовах висування гасел федералізації України, на нашу думку, є провокаційними, бездумними, прожектерськими, веде до вкрай небезпечних наслідків. Новоявлені ідеологи федералізму докладають усіх зусиль, щоб довести зараз, що він є єдиним варіантом запобігання начебто неминучого розколу України. При цьому вони зазвичай наводять приклад Німеччини, яка має статус федерації, незважаючи на мононаціональний склад населення. Варто нагадати, що свого часу ініціаторами запровадження у 1949 р. німецького федерального устрою, відновлення суверенітету Австрії виступили країни-сусіди, які на собі відчули всю силу унітарної Німеччини та побоювалися її посилення після поразки у другій світовій війні. З цієї точки зору ідеї федералізації, якими дуже опікується останнім часом Росія за допомогою різного роду прокремлівських сил всередині нашої країни, використовуються з метою недопущення піднесення України. Особливу загрозу ситуації становитимуть спроби антиукраїнських сил використати інструменти прямої демократії (такі як референдум) з антидемократичною метою, застосувавши маніпулятивні технології.

Таким чином, незважаючи на те, що питання федералізації України має глибокі історичні корені, на сьогодні об'єктивного підґрунтя для федералізації в Україні не існує. Для створення федерації потрібні самодостатні з усіх точок зору суверенні суб'єкти, на роль яких наші області ніяк не підходять. Проблеми, які викликають занепокоєння всього суспільства – нерівномірність економічного розвитку територій, корупція, соціальне невдоволення, система централізованого розподілу коштів та ін. – за допомогою федералізації не вирішуються. Тому що самоврядність має соціально-економічний зміст, а федералізація – політичний. В умовах надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню, децентралізації державного управління в рамках справжньої адміністративно-територіальної реформи зникнуть будь-які підстави для пошуків вкрай небезпечних шляхів вирішення існуючих в Україні проблем.

Бібліографічні посилання:

1. **Андрощук О.В.** Чорновіл та ідея федералізації України: еволюція поглядів / О.В. Андрощук // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 25-29.

2. **Бей О.** Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволюції владних структур України / О. Бей // Політика і час. – 2003. – № 5. – С. 7-14.

3. **Верменич Я.В.** Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 114-145.

4. Вісник Ради Міністрів УНР. – 1918. – № 9. – 15 березня.

5. Виступ Голови Верховної Ради України, співголови комісії по розробці нової Конституції України І. Плюща на п'ятій сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – 1992. – 2 липня.

6. Виступи кандидатів, висунутих на посаду Голови Верховної Ради Української РСР // Радянська Україна. – 1990. – 1 червня.

7. **Грабовський С.** Федеративна Україна: міф чи реальність? / С. Грабовський // Сучасність.

– 1992. – № 10. – С. 42-52.
8. **Гриньов В.** Нова Україна: якою я її бачу / В. Гриньов. – К., 1995. – 92 с.
9. **Дашкевич Я.** Соборність чи федеративність / Я. Дашкевич // Слово. – 1991. – 20 червня.
10. **Дністрянський М.С.** Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М.С. Дністрянський. – Львів: Світ, 1992. – 144 с.
11. **Драгоманов М.П.** Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т. 1. – С. 428-482.
12. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. – К., 1990. – Т. 1. – 544 с.
13. **Круглашов А.** Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці, 2000. – 487 с.
14. **Курас І.Ф.** Соборництво і регіоналізму в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.) / І.Ф. Курас, В.Ф. Солдатенко. – К., 2001. – 398 с.
15. **Охрімович Ю.** Розвиток української національно-політичної думки / Ю. Охрімович. – Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
16. **Скакун О.Ф.** І. Франко – його життя і діяльність / О.Ф. Скакун. – Мюнхен, 1966. – 111 с.
17. **Слабченко М.Є.** Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття: У 2-х т. / М.Є. Слабченко. – Харків, 1927. – Т. ІІ. – 268 с.
18. **Тихонов В.** Манифест федерализма или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – 2-е изд. доп. – Луганск: ПЦ «Максим», 2009. – 68 с.
19. **Чорновіл В.** Компартія фактично існує / В. Чорновіл // Літературна Україна. – 1991. – 19 вересня.
20. **Чорновіл В.** Моя виборча програма / В. Чорновіл // Політика. – 1989. – № 1 (жовтень). – С. 2-3.

УДК 32:316.722.

О. В. Онопко

ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МІФОТВОРЧОСТІ

Автором з'ясована сутність взаємозв'язку між політичною ідентичністю і політичною міфологію. Визначена роль політичних і державних інститутів у процесі ідентичнісної міфотворчості. Спростований політичний міф про «непатріотичність» окремих регіонів України.
Ключові слова: політичний міф, політична ідентичність, політичний інститут, державна політика.

Автором выявлена сущность взаимосвязи между политической идентичностью и политической мифологией. Определена роль политических и государственных институтов в процессе идентичностного мифотворчества. Опровергнут политический миф о «непатриотичности» отдельных регионов Украины.
Ключевые слова: политический миф, социально-политическая идентичность, политический институт, государственная политика.

The author reveals the essence of the relationship between political identity and political mythology. It's defined the role of political and governmental institutions in the identic mythmaking. The political myth about «unpatriotic» regions of Ukraine is refuted.
Keywords: political myth, social-political identity, political institutions, state policy.

© О. В. Онопко, 2012

Політична ідентичність є фактором, що робить політику більш природною, динамічною, інтерактивною. Успіх політичних кампаній, особливо виборчих, залежить значною мірою від того, наскільки ефективним і продуманим є апелювання до ідентичностей, носіями яких є індивіди і групи у суспільстві. Використання державою політичної ідентичності може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Перший, наприклад, може проявлятися у виникненні патріотичних почуттів, консолідації нації, другий – у її дезінтеграції, провокуванні розколу країни (як підчас президентської кампанії 2004р.). Для захисту своїх національних інтересів держава має координувати процес самоідентифікації населення, результатом якої є набуття індивідами кількох різнорівневих ідентичностей (релігійної, економічної, професійної,

етнічної, територіальної, статево-вікової тощо). За допомогою різного роду каналів державна політика має зробити пріоритетною для них політичну, яка б проявлялася у позитивному ототожненні себе з власною батьківщиною, а інші – політизувати. Одним з інструментів такого координування є політичні міфи. Ґрунтовані на історико-культурних і національно-ментальних особливостях населення, вони приречені у процесі соціалізації забезпечити успадкування і закріплення патріотичних традицій, цінностей та ідей, активізувати конструктивну участь людей у політиці. За умов порушення політичними інститутами аутентичного зв'язку із історією нації при створенні політичних міфів, є висока вірогідність імітації публічної політики, уразливості національних інтересів держави і суспільства у цілому.

З огляду на це, ***автор мав на меті виявити специфіку політичної ідентичності як результату державної політики міфотворчості***. Виходячи з цього, доцільним уявлялося вирішити такі завдання: вивчити співвідношення категорій «політична ідентичність» і «політичний міф»; зазначити основні особливості зв'язку між рівнями ідентичності і політичними міфами, створюваними державою; окреслити сутність вітчизняних політичних міфів, що склалися навколо «непатріотизму» окремих регіонів України.

Державна політика міфотворчості, зокрема та, що спрямована на управління політичними ідентичностями, так і не стала самостійним предметом вивчення у вітчизняній політичній науці. Однак в Україні чимало науковців досліджують державну політику у цілому. Серед вітчизняних праць з теоретичних питань формування державної політики треба зазначити публікації В. Бондаренка, О. Валевського, Б. Гаєвського, А. С. Гальчинського, Р. М. Зварича, І. Ф. Кураса та інших. Питання практики у державної(ій) політики(ці) розглядають у своїх роботах В. Бакуменко, В. Бебик, А. О. Білоус, М. Головатий. Щодо співвідношення і взаємозв'язку міфів та політичної ідентичності, серед закордонних авторів над цим працює, концентруючи увагу на історичних аспектах, В. Мединський [11], частково звертаються семіотик Л. Бенуас [4] і культурологи М. Еліаде [17] та К. Армстронг [3]. Серед вітчизняних – В. Агєєв [3], І. Кресіна [10], Л. Климанська [7] та інші. Роль політичної міфології у формуванні української ідентичності окреслює М. Степико [14].

Категорії «політичний міф» і «політична ідентичність» тісно пов'язані. Міф обов'язково має орієнтуватися на певну цільову аудиторію – групу, спільноту, з якою ідентифікують себе індивіди. Він не може бути ефективним без апелювання до певної соціокультурної бази, що складається з політичних стереотипів й догм, історичної пам'яті, що притаманна подібній спільноті, та певних ментальних особливостей, як то специфічний спосіб мислення чи своєрідне світосприйняття, властиве її представникам. Політична ідентичність набувається індивідом чи певною частиною суспільства шляхом прийняття тих ціннісних принципів, стереотипів поведінки, догм, міфів і узагальнених знань про себе, свої й чужі групи, у процесі соціалізації. Політичний міф не тільки базується на ідентичності, але й сам є невід'ємним її елементом. Іншим проявом взаємозв'язку є феномен компліментарності – відчуття підсвідомої приязні або антипатії членів одних колективів до членів інших колективів, що визначає розподіл на «свій» і «чужий» [9]. Це явище є невід'ємною умовою при побудові значного класу політичних міфів (міфоструктури «ми-вони») і грунтується на самоідентифікації індивіда. Прикладами міфів, побудованих на такому протиставленні є міфи про «помаранчевих і біло-блакитних», «донецьких і київських», «кримських татар і слов'ян у Криму» тощо.

Російський дослідник Д. Драгунський виділяє п'ять провідних рівнів ідентичності, як цілісного і системного явища [6]. Доцільно розглянути особливості їх співвідношення з різного роду політичними міфами:

Інституційний рівень пов'язаний з різного роду політичними інститутами, які, формуючи державну політику, здійснюють вплив на специфіку самоідентифікації осіб на всіх інших рівнях. В залежності від того, конструктивний він, чи ні, політична ідентичність стає консолідуючим чи дезінтегруючим чинником в суспільстві. Показовою видається японська політична практика: інститутом, відданість якому протягом століть об'єднує японців є імператорство. В епоху феодальної роздробленості, що супроводжувалася кривавими громадянськими війнами, у період прискореної модернізації, що «відкрив» Японію для світу і приніс їй всі блага і проблеми Західної цивілізації, підчас руйнівної для країни Другої Світової війни та за часів американської окупації і повоєнного відновлення віра у міфологізований образ «тенно» залишалася невід'ємною складовою політичної ідентичності підданих найстарішої в світі імперії. На відміну від японської, державна політика в Україні поки що не здатна консолідувати населення країни. Діяльність провідних вітчизняних політичних інститутів – державних установ, органів місцевого самоврядування, партій, ЗМІ тощо – переважно не сприяє створенню таких політичних міфів і міфологем, метою яких було б якщо не подолання, то хоча б згладжування міжцивілізаційних та історичних суперечностей у суспільстві і посилення такої політичної

ідентичності як «громадянин України». Замість цього українська політична міфологія, зокрема той її сегмент, що відтворюється підчас президентських виборчих кампаній, несе деструктивний заряд, поглиблюючи непорозуміння і часом навіть поширюючи ворожість між різними спільнотами (регіональними, ідеологічними, соціально-економічними, релігійними тощо), прикладом чого може бути міф про «розкол України», пік впливу і поширеності якого прийшовся на кампанію 2004 р.

Ідеологічний рівень. У сучасній Україні ідеологія вже не здійснює визначального впливу ані на політичну ідентичність громадян, ані на героїку загальнодержавних політичних міфів, однак її елементи зберігаються та активно використовуються при створенні персональних і партійних міфів. Можна виділити такі особливості даного рівня у нашій державі:

- перетин ідеологічних і цивілізаційних засад української ідентичності, в основі якої лежать: лібералізм, націоналізм і комунізм (у версії Слов'янської цивілізації). В Україні ці ідеології надзвичайно сильно втратили у раціональному плані і лишаються переважно як міфи про самих себе;

- переважно декларативний характер ідеологічного забарвлення героїв українських міфів: заявляючи про свою прихильність до певної ідеології, вони мають героїку зі змістом, що їй не відповідає («багаті комуністи», «ліберали з жорстким стилем управління» тощо);

- деідеологізація, яка полягає у зменшенні ролі ідеологічного компоненту політичної ідентичності, що потребує раціонального осмислення.

Інфраструктурний рівень полягає у самоідентифікації особи з певними матеріальними атрибутами (товарами й продуктами), що створенні чи пов'язані з її країною. Стратегічне значення тут має державна політика у галузі підтримки вітчизняного виробництва. Політична міфологія обґрунтовує переваги і наголошує на виключності вітчизняних товарів у порівнянні з іншими, забезпечуючи їх привабливість як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Споживачі політичних міфів стають споживачами конкретних продуктів, купуючи і використовуючи які, вони складають певну уяву про державу-міфотворця, а часто ще підсвідомо приймають її політичні цінності. Це яскраво ілюструє досвід Німеччини і Японії, відомих своїми «економічними дива». Після того, як країни були фактично знищені у ході Другої Світової війни, їм вдалося достатньо швидко відновити свою колишню економічну міць. Їх стратегія ґрунтувалася на двох основних пунктах:

– фінансова підтримка і надання пільг великим корпораціям (дзайбацу в Японії) таким, як «Volkswagen», «BMW AG», «Bosch», «Sharp», «Mitsubishi» тощо;

– активна пропаганда привабливості національних товарів, виготовлених цими концернами.

Останній пункт базувався на міфологізованому образі «фенікса, який відроджується» і гласив: «ми пережили війну – ми надійні». Подібний месседж був адресований спочатку саме внутрішній аудиторії, але незабаром поширився на весь світ, принісши колосальні прибутки національним підприємствам, створивши «економічні дива» та відродивши віру японців і німців в свої країни.

Інший приклад – Китай: гігантське масове виробництво дешевих і часто низькоякісних товарів, безмежжя демпінгової робочої сили, іммігранти, біженці, комуністичний режим і «Культурна революція» – подібні, навіяні політичними міфами держав-конкурентів, негативні асоціації не сприяють захопленню споживачів продукцією однієї з найпотужнішої країни Східної Азії. Для зміни ситуації китайське керівництво створює контр-міфи, орієнтовані здебільшого на діаспору. Змусивши її повірити у свою батьківщину, ідентифікувати себе у першу чергу з нею, а не з державами проживання, лідери КНР вбачають в переселенцях авангард китайської економічної і політичної експансії у світі.

Ментальний рівень. На ньому група чи особа визначає себе як частку нації – найвищого політичного прояву етнічної спільноти. На перешкоді цьому можуть стояти розбіжності в мові, релігії, образі життя, але мають лишатися базові спільні соціопсихологічні ознаки. Саме до них мають апелювати політичні інститути, створюючи міфи, які б були «рідними» і зрозумілими для суспільства, відтворювали конструктивні функції, сприяли самоідентифікації громадян як частин нації, народу і держави. Однак в Україні на ментальному рівні існують два протилежні напрямки міфотворчості. Політичні міфи, які виникають «знизу» є внутрішнім породженням народних мас. В них закріплюються звичаї, знаходять відображення моральні погляди й естетичне ставлення людей до дійсності, в т.ч. й політичної, основні риси української ментальності:

1) **Чуттєвість і емоційність**: українець, не відмовляючись від раціоналістичної думки, великої ваги надає почуттям та емоціям. Інколи він може видаватися навіть сентиментальним і надто ліричним. Схильність «сприймати близько до серця» різні події в своєму житті сприяють тому, що українці відрізняються значним рівнем чуттєвості й вразливістю до

стресів, про що свідчать дані соціологічного дослідження, проведеного у період з 9 по 15 березня 2010 компаніями «Research & Branding Group» (м. Київ), «ДІАЦ» (м. Донецьк) і УФ «Громадська думка» (м. Львів) щодо громадської думки населення Львова та Донецька з актуальних соціально-політичних питань [19]. Виходячи з даних опитування, навіть такі «радикально протилежні» групи українського суспільства як «донецькі» і «львівські» схожі у своїй емоційності і чуттєвості світосприйняття. Адже емоційність і вразливість до стресів безпосередньо пов'язані. У силу соціальних мотивів поведінки у сучасної людини великого поширення набули так звані емоційні стреси напруги, що викликаються психогенними факторами, такими, як конфліктні відносини між людьми (у державі, колективі, на вулиці, в сім'ї). Саме чуттєвість можна вважати одним з тих факторів, які відіграють провідну роль у виникненні міфів – людям чуттєвим, вразливим, легше сприйняти міф, ніж сувору реальність.

2) **Обережність, інертність, повільність**: на думку українського соціопсихолога О. Стражного, в українців не дуже розвинені такі риси характеру, як цілеспрямованість і рішучість. Їм притаманна обережність, інертність, повільність. Вони не люблять ризикувати, живуть за принципом «якось воно буде», довго зважують всі «за» і «проти», довго радяться і рішення приймають половинчасті [13].

3) **Побутовий консерватизм**: українець не довіряє змінам, прагне не знайти щось нове, а зберегти вже створене. Це визначає його невміння, а може, і небажання йти в ногу з часом, що обумовлює використання міфів, пов'язаних із історією, які звертаються до давніх глибинних суперечностей суспільства.

Однак політичні міфи, ґрунтовані на вищевказаних ментальних особливостях українського народу, не дуже поширені. Вони фактично не використовуються владними інститутами, які воліють застосовувати здебільшого ті, що були створені в інших країнах як Західної, так і Слов'янської цивілізації, не враховуючи при цьому ментальний контекст. Прикладом такої політики може служити популярна у виборчих кампаніях міфологема «сильної руки володаря», яка є більш природною для Росії з її теорією офіційної народності («Православ'я, Самодержавство, Народність»), ніж для України з її принципом «вічевої демократії». Не менш показово штучність політичних міфів, утворюваних українськими політичними силами ілюструє міфологія партії Н. Королевської «Україна – Вперед!», яка істотно нагадує міфи італійської – «Forza, Italia!». Подібні чужорідні явища, що не тільки здебільшого неефективні, але й несуть неприродні для українців цінності, спотворюючи їх свідомість, залишаються популярним об'єктом копіювання і поширення багатьма вітчизняними політичними інститутами.

Повсякденний рівень. Має бути результатом самоідентифікації на чотирьох попередніх. Сутність його полягає в «прив'язуванні» індивіда до суспільних, сімейних та індивідуальних практик, включаючись і відтворюючи які у процесі соціалізації, він набуває знань про навколишній світ, в тому числі й про політичну ситуацію. Набуваючи значного спрощення і міфологізації, ці знання передаються з покоління в покоління, і тільки значні соціально-травматичні катаклізми здатні змінити їх історичну ретрансляцію. На цьому рівні місією держави є забезпечення наявності таких політичних міфів, які б обґрунтовували та підтримували успадкування політичних традицій, цінностей і норм новими генераціями громадян, розвивали в них почуття патріотизму, загальнодержавної і регіональної ідентичності. Одним з ключових каналів донесення і поширення такого роду політичної міфології має бути державна концепція соціального виховання молоді, яка в Україні несе націонал-патріотичний і дещо мілітарний характер [8], що дисонує із поліетнічним складом населення і проголошеним позаблоковим, нейтральним статусом української держави. Не зважаючи на позичений з радянських часів акцент на військово-патріотичному вихованні, концепція не пропонує головного – цілісного образу «Батьківщини», «синами і доньками» якої могли б ідентифікувати себе молоді українці. В українських реаліях повсякденний рівень фактично не існує, через те, що не виконує головного свого завдання – забезпечення успадкування політичних цінностей. Кожна виборча кампанія намагається змінити загальнонаціональну політичну міфологію, а відповідно й політичну ідентичність населення держави. Проте міфи, що пропонуються політиками часто чужі і не відповідають ані ідентичності, ані ментальності українського народу. Не спрацьовує, наприклад, державна політична міфологія європейської інтеграції, що підтверджується незначним відсотком тих, хто ідентифікує себе як «європейців» [15].

Брак державницького бачення політики у представників політичних інститутів зумовлює створення ними переважно деструктивних політичних міфів, одним з яких є твердження про наявність в Україні так званих «непатріотичних» регіонів. Двома головними позиціями, на яких ґрунтується даний міф, є:

- населення Півдня і Сходу нібито переважно ідентифікує себе як мешканців саме своїх регіонів, а не України в цілому;

- патріотами України себе вважає більшість населення західних областей, а не південних і східних.

Подібні твердження формувалися з метою створення нестабільної ситуації в суспільстві, задля підтримки центрального міфу про «розкол країни». Саме ця тема є однією з топових для українських політичних сил і особливо гостро постає підчас президентських виборчих кампаній. Проте міфічність вищезазначених тез спростовується соціологічними дослідженнями. Одне з них було проведене незабаром після «помаранчевої революції», що нібито поділила Україну навпіл. З 20 по 27 грудня 2005 року Соціологічною службою Центру Разумкова в усіх регіонах України було опитано 2009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищувала 2,3%. На запитання «Чи вважаєте ви себе патріотом України?» 42,7% опитаних мешканців Півдня відповіли, що переважно себе такими вважають, у той час як мешканці Заходу – 31,2%. На Сході подібну відповідь дали 34% респондентів [15]. На запитання «Мешканцем якої місцевості ви себе вважаєте в першу чергу?» респонденти з Заходу і Сходу майже однаково ідентифікували себе переважно як мешканців місцевостей і міст свого проживання (39,4% і 37% відповідно), а респонденти з Півдня більше за всіх вважають себе саме мешканцями України – 35,8% [16]. Виходячи з результатів даного дослідження, можна зробити висновок про як мінімум неоднозначність даних проблем, але ні в якому разі не можна підтримати міф про існування певних «непатріотичних» регіонів в державі. Більш того, саме мешканцям Західної України регіональний патріотизм властивий дещо більше, ніж їх східним сусідам.

Політична ідентичність на всіх основних своїх рівнях знаходиться у невід'ємному зв'язку із політичною міфологією. Провідну роль в її формуванні, закріпленні і поширенні відіграє державна політика міфотворчості. Саме від неї залежить створення адекватних ментальності народу політичних міфів, спроможних консолідувати суспільство, підтримати вітчизняного виробника, захистити і зберегти національні цінності й посприяти самоідентифікації населення як «громадян і патріотів» своєї держави.

Бібліографічні посилання:

1. Архетипи свідомості сучасного українця [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.gart.org.ua/?lang=ua&page_id=2&news_type=3&element_id=23591 – 2 жовтня 2012 р. – 10:22

2. **Агеев В.С.** Социальная идентичность личности [Електронний ресурс] / В.С. Агеев / Режим доступу: http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/25714/25852/ . – 12 жовтня 2012 р. – 22:04

3. **Армстронг К.** Краткая история мифа / К. Армстронг. – М.: Открытый мир, 2005. – 160с. – (Мифы)

4. **Бенуас Л.** Знаки, символы и мифы / Л. Бенуас. – М.: АСТ, 2006. – 160с.

5. **Головатий М.Ф.** Політична міфологія / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 144с.

6. **Драгунский Д.** Пять уровней идентичности [Електронний ресурс] / Д. Драгунский // Режим доступу: // http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/interpretatio/level/ . – 12 жовтня 2012. – 22:08

7. **Климанська Л.** Філософсько-соціологічний аналіз проблеми політичної ідентичності / Л. Климанська // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть, 2001. – С.111-119.

16. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/5397/ . – 10 жовтня 2012 р. – 21:18

17. Кравченко Г.В. Посібник з культурології: конспекти лекцій, завдання, ілюстрації до тем / Г.В. Кравченко, І.В. Піддубська, Н.П. Шаповалова. – Донецьк, 2008. – 151с.

18. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) / І.О. Кресіна. – К., Вища школа, 1998. – С.89.

19. Мединский В.Р. О русском рабстве, грязи и «торьме народов» / В.Р. Мединский. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 542 с.

20. Мифы и мифология XX века: традиция и современное восприятие [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://magiaworld.org.ru/articles/article-51.html . – 7 жовтня 2012. – 06:13

21. Онопко О. В. Виникнення та напрямки розвитку політичних міфів / О. В. Онопко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія, 2010. – Випуск 14. – С. 36-38

22. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336с.

23. Центр Разумкова. Мешканцем якої території Ви себе вважаєте в першу чергу? [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=279 . – 4 жовтня 2012: 09:32

24. Центр Разумкова. Чи вважаєте ви себе патріотом України? [Електронний ресурс] // Ре-

жим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=282. – 29 вересня 2012 р. – 23:31

25. Щербаков А.Е. Место мифа в политической идеологии / А.Е. Щербаков // ПОЛИС. – 2003. – № 4. – С.175-180

26. Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде: Пер. с фр. В.Большакова. – М.: «Инвест – ППП», СТ «ППП», 2005. – 240с.

27. Research & Branding Group. Результаты исследования «Украина – Восток-Запад: единство в многообразии» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.rb.com.ua/rus/politics/research/2010/6094.html . 22 червня 2011 р. – 22:07

УДК 327.7

Ю. Р. Олійник

ВІДНОСИНИ АСОЦІАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Стверджується, що Європейський Союз – це унікальне об'єднання держав, що виникло в результаті розвитку економічної, політичної та правової інтеграції на Європейському континенті. Об'єднання надає великого значення співробітництву з іншими суб'єктами міжнародного співробітництва, особливо в економічній сфері. Розглянуто основні форми асоціативних відносин Європейського Союзу з «третіми» державами.

Ключові слова: ЄС, асоціація, співробітництво.

Утверждается, что Европейский Союз – это уникальное объединение государств, возникшее в результате развития экономической, политической и правовой интеграции на европейском континенте. Объединение придает большое значение сотрудничеству с другими субъектами международного сотрудничества, особенно в экономической сфере. Рассмотрены основные формы ассоциативных отношений Европейского Союза с «третьими» странами.

Ключевые слова: ЕС, ассоциация, сотрудничество

It is alleged that the European Union – is a unique union of states that emerged as a result of economic, political and legal integration in Europe. Union attaches great importance to cooperation with other subjects of international cooperation, particularly in the economic sphere. Considered the main forms of associative relations of the European Union with "third" countries.

Keywords: EU, association, partnership

© Ю. Р. Олійник, 2012

Постановка проблеми та актуальність. Сьогодні Європа перетворюється на потужну політичну структуру, основу якої, поруч з іншими чинниками, творить європейська цивілізаційна ідентичність. Впродовж останніх років держави Європи в межах ЄС переходять від переважно економічних до врівноважено-системних, багатосторонніх відносин, серед яких все виразнішою стає воєнно-політична інтеграція, співпраця у сфері безпеки та боротьби з тероризмом.

Саме ці об'єктивні передумови творять підстави для укладення угод, які б адекватно відображали здобутки та напрацювання двостороннього діалогу ЄС із «третіми» державами і визначили та юридично закріпили формат відносин для наступного етапу співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. В Україні дослідження нормативно-договірного регулювання відносин Євросоюзу з асоційованими державами є новим й недостатньо вивченими. З-поміж літератури, у якій досліджувались особливості правового регулювання зовнішніх зносин Євросоюзу, слід виділити роботи З. М. Клепацького, М. Буроменського, А. Гальчинського, В. Денисова, М. Микієвича, В. Муравйова та інших.

Формулювання цілей статті. Цілями даної статті є дослідити та порівняти основні види (дослідження та порівняння основних видів) асоціацій як форми співробітництва Європейського Союзу з третіми державами.

Виклад основного матеріалу. Високий рівень співробітництва, що здійснюється в рамках відносин асоціації, робить таку форму співробітництва все більш привабливою для широкого кола держав. Втім, значна кількість угод про асоціацію, що укладаються між різними держава-

ми, ускладнює їхню класифікацію.

Ще на початку 1970-х років, польський учений З. М. Клепацький виділив три основні типи асоціацій з Європейським Союзом:

– з несамостійними територіями;
– з державами, що розвиваються;
– з менш розвинутими державами.

Перший вид асоціації визначається Договором Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) (частина IV). У рамках угоди такого типу передбачалося включення заморських держав і територій у зону дії спільного ринку. Проте питання про спосіб цього включення вирішувалося виключно державами-членами ЄЕС, що мали верховну владу над цими територіями. Йдеться про колишні колонії Франції, Бельгії, Італії та Нідерландів. У період підписання Договору про заснування ЄЕС було підписано конвенцію, що регулювала процедуру асоціації між зазначеними територіями і спільним ринком. Протягом дії цієї конвенції більшість несамостійних територій стали незалежними державами, проте не припинили асоційованого співробітництва з ЄЕС.

Другий вид асоціації застосовувався до держав, які стали незалежними, але тривалий час були колоніями європейських держав. Такий вид угод про асоціацію передбачав скасування митних зборів і кількісних обмежень у торгівлі між державами ЄЕС та асоційованими державами та надання фінансової допомоги цим державам з боку ЄЕС. Водночас, асоційованим державам надавалося право зберігати чи навіть встановлювати нові митні збори та кількісні обмеження для захисту своєї промисловості.

У рамках третього виду асоціацій передбачалось надання асоційованим державам можливості поступово підготуватися до повноправного членства в ЄЕС. Прикладами такого типу асоціації називають угоди, що були підписані з Грецією (1961 р.) та Туреччиною (1963 р.) [2].

Сьогодні класифікація З. М. Клепацького втрачає свою актуальність. Це пов'язано передусім із швидким розвитком інституту асоціацій в законодавстві Євросоюзу, становленням відносин асоціації з дедалі більшою кількістю держав. Враховуючи географічне розташування держав та мету створення асоціації, виокремлюють такі види асоціацій:

- з заморськими державами і територіями;
- з європейськими державами;
- з неєвропейськими державами [1].

Асоціація з заморськими державами та територіями передбачає підтримку з боку ЄС економічного та соціального розвитку асоційованих держав. Їх перелік міститься у Договорі про заснування ЄС (Додаток II) і включає близько 20 держав і територій, що пов'язані із чотирма державами-членами ЄС: Францією, Нідерландами, Великою Британією та Данією.

Режим асоціації з заморськими державами і територіями має свою специфіку. Відповідно до статті 183 Договору про заснування ЄС, асоціація із заморськими державами та територіями має такі цілі:

–держави-члени ЄС у торгівлі з державами і територіями застосовуватимуть той самий підхід, що його вони застосовують у торгівлі між собою на підставі Договору про заснування ЄС;

–кожна держава чи територія застосовуватиме у своїй торгівлі з державами-членами та з іншими державами і територіями той самий режим, що його вона застосовує в торгівлі з європейською державою, з якою вона має особливі відносини;

–держави-члени ЄС сприятимуть інвестиціям, необхідним для розвитку цих держав і територій;

–для інвестицій, фінансованих Європейським Співтовариством, участь у тендерах і поставках буде відкритою і на рівних умовах для всіх фізичних та юридичних осіб держав-членів ЄС, а також держав і територій;

–у відносинах між державами-членами ЄС і державами й територіями право на заснування та економічну діяльність фізичних осіб, а також на створення компаній чи фірм регулюється на недискримінаційній основі, відповідно до положень і процедур, викладених у розділі, що стосується права на заснування та економічну діяльність, з урахуванням будь-яких особливих положень, прийнятих на підставі ст. 187.

Таким чином, у рамках такого виду відносин асоціації слід говорити про певний вид допомоги ЄС державам і територіям, а не про взаємні та рівноправні відносини.

Асоціації з європейськими державами перш за все стосуються держав європейського континенту, про що зазначено в установчих документах Євросоюзу.

Прикладом підписання такого виду угод є підписана в м. Порто у 1992 р. угода про асоціацію з державами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) в рамках Угоди про Європейський

економічний простір (ЄЕП). Йдеться про створення унікальних правових механізмів, що забезпечують надзвичайно ефективну інтеграцію асоційованих держав без членства в Євросоюзі. У цьому зв'язку Угоду про ЄЕП називають «глобальною угодою про асоціацію», оскільки вона створює для асоційованих держав такий статус, який фактично є заміною членства у Євросоюзі, не передбачаючи, однак, участі цих держав у роботі інститутів Євросоюзу, а також не передбачаючи співробітництва у сфері зовнішньої та внутрішньої політики [3, с.231].

Особливим підвидом асоціацій з європейськими державами є угоди, які передбачають вступ до ЄС. Такі угоди регулюють відносини на попередньому етапі співробітництва, впродовж якого держава-кандидат має пристосувати свою економіку до вимог Євросоюзу і, таким чином, підготуватися до прийняття зобов'язань, що виникають після вступу до Співтовариства. Необхідною умовою для асоціації цього підвиду є відповідне рішення Євросоюзу, яким Європейське співтовариство визнає можливість подальшого вступу до нього асоційованої держави.

Прикладом таких угод є угоди укладені з Туреччиною, Кіпром та Мальтою. Від угод про асоціацію з іншими середземноморськими державами їх відрізняє визнання можливості подальшого вступу цих держав до Співтовариства. У 2004 р. Кіпр і Мальта стали членами Євросоюзу. Головною метою Угоди про асоціацію між Туреччиною і Європейським співтовариством, що набрала чинності у 1964 р., є поетапне створення митного союзу між партнерами. Хоча Туреччина вже давно подала клопотання про вступ до ЄС, проте з низки причин, більшість з яких політичного характеру, все ще залишається асоційованим членом.

Ще одним підвидом угод з європейськими державами є угоди про асоціацію та стабілізацію, укладені з державами певного європейського регіону (йдеться, зокрема, про Західні Балкани). У червні 1999 р. Рада ЄС започаткувала процес стабілізації та асоціації щодо держав цього регіону (Албанії та республік колишньої Югославії, крім Словенії), який передбачав укладання відповідних угод про асоціацію та перспективу «повної інтеграції» до Євросоюзу. Роком пізніше Європейська Рада у м. Фейра офіційно підтвердила, що всі держави регіону є потенційними кандидатами на членство у Євросоюзі.

Угоди про асоціацію та стабілізацію передбачали передусім повагу до основних демократичних принципів та визнання ключових елементів єдиного ринку ЄС. Через зону вільної торгівлі з ЄС економіки держав цього регіону розпочали інтеграцію з економікою ЄС. Для тих сфер, де угоди не передбачають особливих зобов'язань відносно правового доробку ЄС, існують умови для тісної співпраці та обговорень з ЄС, які знову ж таки мають на меті допомогти кожній державі регіону наблизитися до стандартів ЄС. Ефективне застосування Угоди про асоціацію та стабілізацію є передумовою для будь-якого подальшого оцінювання перспективи приєднання держав до ЄС. Завдання для усіх країн однакове – повна реалізація асоціації після перехідного періоду шляхом застосування основних зобов'язань [4].

Сьогодні угоди про асоціацію та стабілізацію укладені з Македонією та Хорватією. Переговори з іншими державами регіону лише тривають.

Асоціація як модель співробітництва з неєвропейськими державами передбачена для держав, з якими ЄС має тривалі історичні, політичні та географічні зв'язки. До цього виду асоціацій відносять угоди з державами Середземномор'я (Ізраїль, Йорданія, Марокко, Туніс), що укладені з метою надання конкретного змісту їх історичним та політичним зв'язкам.

23 червня 2000 р. на 25-й зустрічі ЄС з державами Африки, Карибського басейну й Тихоокеанського регіону (АКТ) на рівні міністрів у фінансовій столиці та найбільшому місті Беніну – Котону був підписаний новий договір про партнерство між ЄС і державами АКТ, що визначає принципи співробітництва сторін на найближчі 20 років. Договір одержав офіційну назву «Договір про партнерство між державами Африки, Карибського басейну й Тихоокеанського регіону, з одного боку, і Європейським співтовариством і його державами-членами, з іншого боку» і менш формальну – Договір Котону, або Угода Котону.

Виділяють п'ять взаємозв'язаних і взаємозалежних «опор» нового партнерства АКТ-ЕС:

- політичний вимір (політичний діалог, світобудівництво, поважання прав людини й справедливе правління);
- участь (більш широке залучення представників недержавного сектора – громадських організацій, ділових кіл тощо);
- стратегія викорінювання бідності;
- нові рамки економічного й торгівельного співробітництва (зокрема, сприяння поступовій інтеграції держав АКТ у світову економіку);
- реформування сфери фінансового співробітництва (перетворення інструментів минулих договорів, які виявилися занадто складними й негнучкими) [7, с. 15].

Слід зазначити, що в цілому політика Європейського Союзу відносно держав, які розвива-

ються, істотно змінюється, і це стосується:

- по-перше, радикального перегляду адміністрування зовнішньої допомоги, коли особлива увага приділяється посиленню координації й ефективної реалізації програм допомоги. Для цих цілей у січні 2001 р. був заснований спеціальний орган «EuropeAid Cooperation Office» («Центр співробітництва по наданню європейської допомоги», у якому зайняті 1200 співробітників), що займається координацією всіх програм зовнішньої допомоги й сприяння Євросоюзу [5, с. 296]:
- по-друге, переорієнтації програм допомоги ЄС, які стають за своєю схемою схожі на проекти інших міжнародних донорів, таких як Світовий Банк і Міжнародний валютний фонд, де основну увагу приділяють політичному діалогу, управлінню й стабільному розвитку;
- по-третє, зусиль по приведенню політики розвитку Євросоюзу у відповідність із правилами СОТ;
- по-четверте, нового стратегічного відкриття ринку для найбідніших держав: у вересні 2000 р. Європейська комісія запропонувала 48-ми найбіднішим державам безмитний вихід їхніх товарів на європейський ринок до 2005 р. Ця ініціатива за назвою «Все, крім зброї» («Everything But Arms» Initiative) почала реалізовуватися у 2001 р. Однак існують побоювання із приводу того, що економіки цих держав виявляться занадто слабкими, щоб мати зиск з такої пропозиції [6, с.43-47].

Вивчаючи досвід європейської інтеграції та виконання угод про асоціацію окремими державами з позиції його переймання Україною, необхідно враховувати той факт, що Європейський Союз вдосконалює свої практики взаємодії з державами – асоціантами. Це означає, що досвід держав Західних Балкан може бути більш доречним для України, ніж досвід держав останньої хвилі розширення ЄС. Наприклад, у той час як Польща, Литва та інші держави Центральної та Східної Європи почали розробку національних програм прийняття acquis від часу офіційного початку переговорів щодо набуття членства в ЄС, держави Західних Балкан розробляли такі програми ще до початку таких переговорів – в рамках угоди про асоціацію і не будучи офіційними кандидатами на членство в ЄС (за виключенням Хорватії та Македонії, з якими наразі проводяться переговори).

Відомо, що міжнародні угоди, що укладаються державою, можуть передбачати різні набори зобов'язань. У випадку угоди про асоціацію, такі зобов'язання мають дуже широкий спектр та спрямовані на проведення суттєвих змін у внутрішній та, меншою мірою, у зовнішній політиці держав. Досвід «третіх» країн свідчить, що імплементація угоди про асоціацію та інших двосторонніх документів нижчого рівня (зокрема, «партнерств задля вступу» або «європейських партнерств для Західних Балкан») нерозривно пов'язані з реалізацією національних стратегій, які, поза сумнівом, включають у себе завдання у сфері європейської інтеграції.

Висновки. Отже, аналіз сучасного стану відносин асоціації Європейського Союзу неможливий без врахування історії підписання угод про асоціацію ЄС з «третіми» державами та основних теоретичних підходів до цієї проблеми, що розвивалися впродовж кількох сторіч європейської історії. Вивчення різних аспектів та видів угод про асоціацію має важливе значення для розуміння суті всіх сучасних інтеграційних процесів, а також практичних заходів щодо їх реалізації. В умовах, коли в Європейському Союзі відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури і географічного розширення через приєднання нових членів, концептуальне трактування майбутнього Євросоюзу стає актуальним завданням для політичних еліт і наукових кіл.

Застосування перелічених вище видів угод про асоціацію зумовлене об'єктивною необхідністю пошуку нових шляхів інтеграційного розвитку, неможливістю подальшого географічного розширення Євросоюзу без кардинальних концептуальних змін у підходах до європейського будівництва, необхідністю формування не стільки інтеграційних моделей, скільки нової концепції, що включає обґрунтовану філософію нового Союзу, нову логіку його розвитку.

Отже, держави, що бажають вступити до Європейського Союзу, мають свою історію, менталітет, власні традиції, моделі економічного та суспільного розвитку. В інтересах довгострокового розвитку всього європейського континенту інтеграційний процес має бути підкріплений науковими програмними підходами, у яких повинні бути окреслені як позитивні, так і негативні сторони як для держав, що бажають інтегруватися, так і для всієї Європи. Цей досвід є особливо важливий для України, серед стратегічних пріоритетів якої є підписання угоди про асоціацію, а згодом і членство в ЄС.

Бібліографічні посилання:

1.**Березовська І. А.** Правове регулювання відносин Європейського Союзу з асоційованими країнами: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 // Ірина Андріївна Березовська / Київський національний ун-т т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005.

2.**Клепацкий З. М.** Западноевропейские международные организации: Пер. с польск. // З. М. Клепацький. – Москва: Прогресс, 1973. – 486 с.

3. **Муравйов В. І.** Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) // В. І. Муравйов. – К., 2002. – 426 с.

4. Communication from the Commission to the European parliament and the council. Western Balkans: enhancing the European perspective [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf.

5. Актуальные проблемы Европы: Проблемно-тематический сборник / РАН ИНИОН; [Гл. ред. Т. Г. Пархалина]. – М.: Б.и. – Вып.3: Европейский союз на рубеже веков. – 2000. – 296 с.

6. **Садовская А.** Политика Европейского Союза в отношении развивающихся стран в 1990-2000-е годы / А. Садовская // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 3 – С. 43-47.

7. **Maxwell S.** European Development Cooperation to 2010 / S. Maxwell, P. Engel. ECDPM Discussion Paper N 48/ODI Working Paper 219. – London: Overseas Development Institute, 2003. – p.15

УДК: 323.1(=1:71-81)

О. О. Козачук

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ КОРІННИХ НАРОДІВ НА ПІВНОЧІ КАНАДИ В КІН. XX – ПОЧ. XXI СТ.

Для захисту й просування інтересів корінних народів дуже важливо розвивати політичні інститути, які дозволяють їм відкрито виражати свою думку і будуть надавати їм певного впливу в канадському поліетнічному суспільстві. Незважаючи на те, що виникнення таких інститутів обумовлено особливістю політичних реалій Канади, їхній досвід може бути застосовано і для інших країн світу.

Ключові слова: корінні народи, поліетнічне суспільство, індіанці, метиси, інуїти, загальні земельні вимоги, угода, рада.

Для защиты и продвижения интересов коренных народов очень важно развивать политические институты, которые позволяют им открыто выражать свое мнение и будут предоставлять им определенное влияние в канадском полиетничному обществе. Невзирая на то, что возникновение таких институтов обусловлено особенностью политических реалий Канады, их опыт может быть применен и для других стран мира.

Ключевые слова: коренные народы, полиэтническое общество, индейцы, метисы, инуиты, общие земельные требования, соглашение, совет.

For defence and advancement of interests of Native People it is very important to develop political institutes which allow them to express the opinion and will give them certain influence in Canadian polyethnic society. Without regard to that the origin of such institutes is conditioned by the feature of political realities of Canada, their experience can be applied for other countries of the world.

Keywords: Native People, polyethnic society, Indians, Métis, Inuit, general land requirements, agreement, council.

© О. О. Козачук, 2012

З середини 70-их рр. XX ст. уряд Канади веде переговори й поступово визнає ряд «загальних земельних вимог» корінних народів. Ці земельні вимоги – ні що інше (і це офіційно визнано урядом) як «сучасні угоди». Загальні земельні вимоги поширюються на ті райони Канади, корінне населення яких не уклало в минулому ніяких договорів з канадським урядом (або британським урядом – у період колонізації) про передачу земель, або, що рідше, де існуючі угоди не виконувалися [9, с.26].

Проблема земельних вимог та ролі рад корінних народів широко висвітлена у канадській політичній науці, але не достатньо у вітчизняній. Дане питання розлядається в роботах Дж. Вайта, М. Болдта, А. Кейрнса, Д. Пуріча, С. Кука, Ф. Ербакла та ін.

Метою даної статті є аналіз посилення ролі рад корінних народів як самоуправлінського органу на канадській Півночі в означений період.

Виходячи із поставленої мети, автор вирішив висвітлити наступні завдання:

- дослідити природу земельних вимог корінних народів Канади до провінційних, територіальних та федерального урядів;
- простежити діяльність рад самоуправління корінних народів канадської Півночі;
- проаналізувати ефективність діяльності рад.

Затверджені рішенням ради старійшин племен корінних народів і підкріплені відповідним законодавством, прийнятим канадським парламентом і законодавчими установами провінцій або територій, «загальні вимоги» були закріплені в «Конституційному акті» Канадської Федерації у 1982 р. [8]. Це дало корінним народам твердий правовий статус, що означає також перевагу в порівнянні зі звичайним державним законодавством, хоча корінне населення нерідко виражає невдоволення тим, що уряд часто ігнорує спеціальні повноваження, які укладені у встановлених земельних претензіях.

Всі встановлені «загальні вимоги»поширюються на землі, що перебувають у північній периферії Канади або поблизу неї; їхня більша частина розташована в межах однієї із трьох північних територій. Це малонаселені райони, у яких корінні народи становлять більшість, як ми бачимо із прикладу Нунавуту. «Загальні вимоги» охоплюють величезну частину території. «Угода про земельні претензії в регіоні Нунавут» 1993 р. є, можливо, найбільш відомою з «вимог», яка поширюється на територію площею понад два мільйони квадратних кілометрів у східній частині арктичної Канади [1].

Окремі положення можуть сильно відрізнятися один від одного, але в цілому у всіх «загальних вимогах» корінні народи відмовляються від «аборигенного права» на свої землі в обмін на певні вигоди [3]. До таких вигод відноситься грошова компенсація, законне право на солідні ділянки землі в межах традиційної території проживання, урядові зобов'язання по участі корінних народів в обговоренні нових політичних угод, а також ряд особливих прав, таких як право на одержання фінансових виплат від використання природних ресурсів і перевага при прийомі на урядові посади [3]. До того ж, цими «вимогами» регулюється діяльність рад по спільному управлінню та регулюванню деякими місцевими справами, тобто представників корінних народів офіційно включені у різні напрямки діяльності уряду, пов'язані з дикою природою, природними ресурсами й навколишнім середовищем.

Ради є результатом компромісу між бажанням корінних народів максимально підсилити контроль над життєво важливими землями й живою природою з одного боку, а з іншого боку – наполегливістю уряду в тому, що обширні території, на які поширюються «вимоги», мають потребу в управлінні. Тому ради створюються як «інститути суспільного управління». Це поняття дослівно використовується тільки в Нунавуті, але застосовується воно до всіх рад, заснованих за «загальними вимогами» [9, с.27]. Хоча проблеми живої природи, землі й навколишнього середовища, які входять у юрисдикцію рад, мають глибоке соціальне й культурне значення для корінних народів, жодна рада не має більш ніж мінімальних повноважень у відношенні досить умовно визначеної соціальної й культурної політики, зокрема освіти, охорони здоров'я й соціального забезпечення [9, с.27]. Таким чином, на нашу думку, ключові важелі в управлінні суспільством навіть на територіях, де більшість населення складають корінні народи, знаходяться в руках федерального та територіальних урядів.

Ради, засновані «загальними вимогами», діляться на чотири основні категорії. Перша група займається регулюванням ресурсів живої природи. Їхня діяльність включає встановлення загальної політики щодо флори і фауни Півночі, а також встановлення норм на полювання на різні біологічні види, управління з дослідженнями щодо живої природи й підтримку місцевих мисливських організацій. Прикладом є «Рада Юкону по контролю за рибальством і дикою природою» [10].

Друга велика група рад відповідальна за планування землекористування: такі організації, як «Рада Гвічін по плануванню землекористування», визначають рамки, у яких здійснюється керування проектами економічного розвитку, розміщення транспортних засобів і т.п. [2]

Третя група, що бере участь у ліцензуванні проектів, які можуть завдати шкоди навколишньому середовищу, підрозділяється на дві підгрупи. Перша з них, наприклад, така як «Рада долини Маккензі по земельних і водних ресурсах», видає ліцензії й дозвільну документацію будь-яким проектам, від розробки невеликих гравійних кар'єрів до прокладки нафто- і газопроводів [5]. Друга підгрупа здійснює оцінку впливу запропонованих проектів, зазвичай великих, на навколишнє середовище, що є частиною процесу ліцензування. Її робота тісно пов'язана з діяльністю рад, що видають ліцензії й дозвільну документацію, хоча й ведеться окремо. Прикладом може служити «Рада долини Маккензи по оцінці завданих збитків навколишньому середовищу" [4].

Остання група, у яку входить, зокрема, «Арбітражна рада Нунавута», включає в себе організації, які займаються вирішенням спірних питань, які пов'язані власне з «вимогами» [6].

Ця остання група дотепер не має великого значення.

Проаналізувавши склад вищенаведених прикладів рад, ми дійшли висновку, що Більшість рад включає від семи до десяти членів, деякі – трохи більше. За винятком арбітражів, до яких звертаються нечасто, ради мають постійний професійний штат, в який в одних радах можуть входити лише три або чотири особи, тоді як в інші налічується більше десятка співробітників, які працюють середині і за межами добре обладнаних офісів. Деякі ради ефективно використовують сучасні комунікаційні технології, наприклад, регулярно обновлювані он-лайнові бази даних, що містять повнотекстові заявки й технічні звіти, які стосуються розглянутих нещодавно проектів.

Настільки високий відсоток участі представників аборигенного населення в радах є безсумнівно важливим, але це жодним чином не означає, що корінні народи або їхні організації безпосередньо керують радами. Компроміси, покладені в основу створення рад, знайшли свій відбиток у характері процесу прийняття рішень, політичного тиску, який здійснюється на їхнього членів, і взаєминах з територіальними й федеральним урядом.

Ключовим у розумінні сутності й ролі рад, заснованих «загальними вимогами», є фундаментальний принцип, який полягає в тому, що ради і їхні члени повинні діяти незалежно від урядів й організацій, що призначили або висунули їх. Правові рамки, які регулюють діяльність деяких рад, чітко визначають, що їхні члени повинні працювати в інтересах суспільства і не керуватися вказівками сторін, які їх висунули. Подібно суддям, члени рад повинні бути мудрими і розважливими, приймати рішення на основі наявних у них фактів. У цьому змісті ради не є дійсними органами спільного управління, які ведуть переговори й намагаються досягти компромісу між сторонами, що представляють різні інтереси.

Проте на нашу думку, підкреслена незалежність рад і їхніх членів це лише одна сторона медалі. Уряди й організації корінних народів, хоча і не керують діяльністю своїх представників, проте, піклуються про те, щоб висувати таких кандидатів у члени рад, чиї погляди й позиція відомі й прийнятні для них. Більше того, відомо, що деякі члени рад насправді додержуються вказівок їхніх сторін, які їх висунули, особливо це стосується як і тих, хто був номінований на посаду урядом, так і тих, кого висунули організації корінних народів. Було би помилкою думати, що позиція, займана при обговоренні радами питань тими їхніми членами, які є урядовими службовцями, обов'язково відповідає політиці уряду, але, у той же час, здійснюваний на них тиск цілком реальним.

Окремо слід відмітити той факт, що фінансування, яке для великих ініціативних рад становить кілька мільйонів доларів у рік, здійснюється майже повністю федеральним урядом (територіальні уряди забезпечують значну частину коштів, але фактично це перенаправлені федеральні гроші) [9, с.28]. Чи означає це, що працює правило: «Замовляє музику той, хто за неї розраховується?». Зовсім ні, на нашу думку.

Підтвердженням цього служать суперечки про обсяги федерального фінансування рад, що є зобов'язанням федерального уряду, оскільки корінні групи часто скаржаться на те, що воно не виконується належним чином. Однак, залишаючись осторонь питання про достатність фінансування, варто сказати, що федеральний уряд не намагався використати свою «владу гаманця», щоб вплинути на прийняті рішення окремої ради або загальний напрямок його політики.

Крім того, федеральний уряд жодного разу не перевищив меж своїх повноважень при призначенні або відкликанні членів рад. У декількох випадках федеральний уряд відмовився знову призначити членів ради, вважаючи їх некомпетентними або недостатньо виконавчими. В цілому, ці дії не викликали серйозних заперечень сторін, які висували членів рад.

Критичною точкою у відносинах між радами й урядом є питання про значимість і вплив прийнятих ними рішень. Це безпосередньо стосується ефективності роботи рад. В обмеженій кількості випадків ради мають компетенцію приймати остаточні, обов'язкові для виконання рішення про видачу дозвільної документації, квот на полювання та рибальство і т.п. Однак у більшості випадків, і, безумовно, у відношенні всього, що має далекосяжні наслідки, ради наділені тільки консультативними повноваженнями. Вони радше формулюють рекомендації для уряду, який в свою чергу не зобов'язаний приймати їх до уваги. З огляду на все вищесказане, ми можемо дійти висновку, що ради не мають реального впливу, тому що уряд в праві повністю ігнорувати їхні рекомендації. Хоча, знову ж таки, зовнішність оманлива, і в дійсності справи йдуть по-іншому.

Якщо уряд часто приймає рекомендації рад, це деякою мірою відбиває якість роботи рад, а також довіру з боку уряду. Більшість рекомендацій, видаваних радами, хоча формально і є лише «рекомендаціями» для відповідального федерального або територіального міністра, часто приймають форму, яку можна було б визначити як «негативний вибір». Ради направляють уряду рекомендації, які дозволяють або забороняють будівництво газових трубопроводів, доріг, вико-

ристання водних ресурсів, видачу квот на полювання та рибальство та інші випадки, які обумовлюють їхнє схвалення. Звичайно відповідальному міністрові адміністративно-територіальної одиниці Канади дається обмежений строк, щоб офіційно відхилити, або, у деяких випадках, внести зміни в рекомендації. Якщо міністр не проявляє ініціативи, то рекомендації автоматично набувають чинності. Тому радам не доводиться витрачати час, енергію і політичний капітал, намагаючись переконати уряд прийняти їхні рішення. Скоріше уряду доводиться витрачати свій політичний капітал, коли він відкидає рішення рад у дуже короткий строк (і в більшості випадків, з наданням пояснень у письмовому виді). Тому не дивно, що лише деякі рішення рад були відхилені або істотно виправлені урядом.

Ілюстрацією того, як це відбувається в дійсності, а також показником значимості рішень рад для корінного населення, стала рекомендація «Ради Нунавуту по нагляду за дикою природою», прийнята у 1995 р., яка давала інуїтам дозвіл на вилов гренландського кита [7]. Федеральний уряд, який видає дозволи на полювання на китів, не затверджував даний дозвіл протягом майже двох десятиліть, і рекомендація ради виявилася вкрай дискусійною, що викликало значний тиск із боку інших країн на уряд Канади, які вимагали утриматися від видачі дозволу. Зрештою уряд прийняв рекомендацію ради, і полювання було дозволено. Після схвалення радою і прийняття урядом його рекомендації у водах Нунавуту стало вестися полювання на гренландських китів, що відповідає традиціям інуїтів.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що федеральний уряд Країни кленового листка може відхилити і дійсно відхиляє рішення рад, але тільки в рідких випадках. Іншими словами, ради мають реальну владу. Без їхнього схвалення більшість проектів, спрямованих на розвиток регіонів, такі як прокладка трубопроводів або будівництво шахт, навряд чи б здійснилося. Коли справа стосується дикої природи у всіх її проявах, останнє слово в більшості випадків залишається за територіальними радами по нагляду за дикою природою.

Ми вважаємо, що ради, засновані «загальними вимогами», аж ніяк не є всесильними, але вони безперечно мають значний авторитет, який істотно підвищує роль корінних народів у вирішенні життєво важливих питань, пов'язаних з експлуатацією земель, живої природи та ресурсів. Навіть те, як приймаються рішення, може бути не менш важливим, чим самі рішення. Тому для рад вирішальною є здатність врахувати у своїх методах і прийомах роботи особливості способів мислення і підходи корінних народів. Рішення, прийняті виходячи із західних, європейсько-канадських норм і традицій, не відповідають законам і принципам багатьох корінних народів, і мало імовірно, що вони повністю враховують всі їхні проблеми. На нашу думку, варто дослідити, що являє собою вищезазначений «підхід корінного населення» у вирішенні питань місцевого значення на територіях, де останні становлять більшість.

На це питання важко відповісти, і не в останню чергу тому, що це не просто питання про те, як саме норми та підходи корінного населення можуть бути включені в діяльність формально організованих рад, які в свою чергу спираються на західні уявлення про ієрархічну, засновану на системі правил, нейтральну адміністрацію. Для цього пропонуються два класи критеріїв: по-перше, наскільки ради у своїй діяльності дотримуються твердих юридичних процедур, які часто суперечать одна одній (і є дуже далекі від усвідомлення корінним населенням реалій політичного і правового життя). По-друге, здатність рад привносити «традиційне знання» у процес прийняття рішень.

Отже ми бачимо, що протягом кін. XX – поч. XXI ст. федеральний та територіальні уряди Канадської Федерації намагалися перевести свою політику щодо корінних народів Півночі в юридичну площину, підписавши із ними цілу низку угод. На нашу думку, ці угоди дозволять індіанцям, метисам та інуїтам Країни кленового листка більш чітко відчувати себе учасниками політичних процесів, які мають місце в Канаді. В наш час корінне населення більше не є безвольним спостерігачем подій, які кояться навколо нього. В наш час, завдяки сучасним комунікаційним технологіям корінне населення Півночі, яке постійно страждало від розрізненості, може стабільно підтримувати контакт та бути активним суб'єктом всіх політичних, економічних та соціальних процесів регіону і держави.

Бібліографічні посилання:

1. Agreement Between the Inuit of the Nunavut Settlement Area and Her Majesty the Queen in Right of Canada. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nucj.ca/library/bar_ads_mat/Nunavut_Land_Claims_Agreement.pdf.

2. Gwich'in Land Use Planning Board. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gwichinplanning.nt.ca/

3. Indian and Northern Affairs Canada. Comprehensive Claims. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ainc-inac.gc.ca/al/ldc/ccl/index-eng.asp.

4. Mackenzie Valley Environmental Impact Review Board. [Електронний ресурс] – Режим до-

ступу: http://www.reviewboard.ca/
5. Mackenzie Valley Land and Water Board. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mvlwb.com/html/introduction.htm.
6. Nunavut Arbitration Board [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ainc-inac.gc.ca/ai/arp/app/lor/nua-eng.asp.
7. Nunavut Wildlife Management Board. – Режим доступу: http://www.nwmb.com/
The Constitution Act, 1982. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://laws.justice.gc.ca/en/const/annex_e.html.
8. **White G.** Strengthening Indigenous Peoples' Influence: 'Claims Boards' in Northern Canada / G. White // Indigenous Affairs. – 2004. – № 4. – P. 26-30.
9. Yukon Fish and Wildlife Management Board. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.yfwmb.yk.ca/

УДК 332.2:316.16

В. Ю. Штерн, М. В. Гринечко

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ:СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розкрито рівень дослідження проблеми політичної соціалізації у вітчизняній політичній науці, її стан в сучасному українському суспільстві. Висвітлено перспективи розвитку даного процесу.
Ключові слова: політична соціалізація, агенти політичної соціалізації, політичні цінності, особистість, суспільство.

Раскрыто уровень исследования проблемы политической социализации в отечественной политической науке, ее состояние в современном украинском обществе. Обозначены перспективы развития данного процесса.
Ключевые слова: политическая социализация, агенты политической социализации, политические ценности, личность, общество.

Reveals the level of research on political socialization in the national political science, its status in the Ukrainian society. The outlooks of this process.
Keywords: political socialization, agents of political socialization, political values, personality, society.

© В. Ю. Штерн, М. В. Гринечко, 2012

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується переорієнтацією на ринкову економіку, трансформаціями в системі політичного управління і державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенні пріоритетності демократичних прав і свобод, приматі загальнолюдських цінностей. Демократизація суспільного життя в Україні посилила інтерес громадянина до політики і політичних процесів, прискорила процес політичної соціалізації особи. У політичне життя включилися нові соціальні групи і верстви, зросла увага громадян до питань національних відносин, розбудови Української держави. Усе це актуалізує потребу досліджувати проблеми політичної соціалізації особи.

Проблеми політичної соціалізації стали класичним предметом досліджень психології, політичної соціології, політології, соціальної психології. Джерела сучасної концепції соціалізації є в працях французького соціолога Г. Тарда, який здійснив спробу розглянути соціалізацію не тільки як стабілізуючий механізм, але побачив у ній можливість стабілізації суспільства [6, с.123]. У колі інтересів соціально-політичного підходу опинилися питання становлення особистості громадянина, досліджується розвиток політичних якостей індивіда під впливом різних соціальних інституцій (Т. Парсонс, М. Девіс, В. Льюїс, Н. Гедікова, Ф. Рудич); особливості політичних орієнтацій у період перехідного суспільства (А. Мітіна, В. Петренко); проблема політичного виховання підростаючих поколінь в умовах суспільних змін (М. Боришевський, Н. Гаврилів, І. Жадан, О. Кожем'якіна, О. Пенькова); особистість як об'єкт зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення (Д. Істон, Дж. Денніс, Р.Уолтерс, Б. Скіннер, А. Бандура) [7, с.19]. На сьогоднішній день широку теоретичну базу для вивчення цієї проблеми представляють роботи західних політологів, таких як Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, В. Банс, М. Доган та ін.

Протягом тривалого часу українською політологічною думкою зроблено чимало в напрямі переосмислення ролі та завдань політичної соціалізації. З'явилися підходи, що висвітлюють

цю проблему в новому політико-правовому та етико-культурних аспектах. Варто назвати таких авторів, як А. Головаха, Т. Пухляк, С. Макєєв, А. Надточий, В. Полохало, Н. Гедікова, Ю. Пахомов та ін.

Однак слід зазначити, що дослідження проблем залучення особистості до політики в українській політології ще не повністю сформувалось в окремий науковий напрям. Більшість праць щодо цієї проблеми розглядають політичну соціалізацію не як окремий предмет дослідження, а лише обмежуються розглядом її в загальному контексті соціалізації або акцентують увагу на виховному аспекті цього процесу.

Політичну соціалізацію варто розуміти насамперед як процес формування політичної ідентичності й отримання базових політичних цінностей, що визначають принципове відношення до існуючої політичної системи, становлення якостей особи, важливих для політичного життя суспільства.

Показником політичної соціалізації є прийняття та засвоєння політичних цінностей у суспільстві. Під політичними цінностями розуміють не тільки ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких потрібно дотримуватись. У системі таких цінностей наявні соціально-політичні ідеали і цілі, принципи і норми політичного життя, політичні традиції і символи, зразки політичної поведінки. Свобода особистості, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство та інші політичні цінності, до яких суспільство йшло протягом багатьох століть сьогодні, зафіксовані в політичних легітимних нормах, які регулюють поведінку громадян у демократичних суспільствах [3, с.56-57].

Оскільки процес політичної соціалізації передбачає не лише пасивне засвоювання навичок, його не можна розглядати лише як процес впливу політичної системи на індивіда з метою вкорінення в його свідомість позитивних установок оцінювання системи. Це сукупність процесів становлення політичної поведінки особистості та прояву політичної активності, залучення індивіда до цінностей, знань, рольових зразків, які дозволяють адаптуватися до політичного життя суспільства.

У процесі адаптації людини до політики спостерігаються дві зовні протилежні тенденції. З одного боку, від політичного розвитку особи залежить творення соціально-економічного та політичного буття, існування та оновлення всіх інститутів держави та громадянського суспільства, тому питання політичної соціалізації усвідомлюється як нагальна суспільна потреба. З іншого боку, через гальмування соціально-політичних змін, невпевненість у майбутньому більшості громадян поширюються різноманітні форми відчуження людини від держави, її інститутів, політичних партій, від усього, що пов'язане з політичною сферою суспільства [9,с. 259]. Широке розповсюдження отримали втрата довіри до влади, офіційних політичних структур, відмова їх підтримувати, політичний абсентеїзм, зневіра у тому, що особиста участь може вплинути на політичний процес.

Трьома найпоширенішими причинами недовіри громадян до державних структур виявилися: корупція – 54%, відсутність видимих результатів діяльності – 38% та бюрократія – 29%, погане ставлення чиновників до громадян, які до них звертаються – 22%; 11% не знають про те, як державні структури планують розвиватися, і у зв'язку з цим, не довіряють їм. Такими є дані Київського міжнародного інституту соціології, який провів всеукраїнське опитування громадської думки місцевого населення протягом 19-28 липня 2012 року [4].

Згідно з результатами опитувань Лабораторії законодавчих ініціатив станом на серпень 2011 року рівень довіри громадян до соціальних інститутів такий: традиційно для України, найбільше громадяни довіряють Церкві (71,7% респондентів висловили повну або переважну довіру їй), ЗМІ – як українським (54,4%), так і російським (43,6%) та західним (37,8%), та Збройним силам (39,5%). Найменше довіри, як і у лютому-2011, у судів (16,6%). Українці не схильні довіряти й парламенту (16,7%), прокуратурі (18,8%), уряду (19,8%) та міліції (20,8%) [5].

На даному етапі існує свого роду когнітивний дисонанс в оцінюванні дійсності. Жаданий державний суверенітет, управління суспільством на демократичних засадах більшість населення усвідомлює як велику цінність, як мету, до якої прагнули у процесі перебудови суспільства. Але при цьому реальний шлях до демократичних перетворень виявився набагато складнішим.

Процес політичної соціалізації проходить більшою мірою стихійно, оскільки влада ще не здолала стереотипи політичної соціалізації радянських часів. Її соціальні інститути та структури, як і раніше, звертаються до патерналістських та конформістських уявлень, орієнтацій та переконань, як це було властиво для гегемоністського типу політичної соціалізації, що є характерним для тоталітарних, закритих систем [9, с.260].

У зв'язку з глибокими соціально-економічними та політичними змінами, що відбуваються нині в Україні, існує гостра проблема ресоціалізації. І зумовлено це насамперед тим, що, як відзначають політичні психологи Л. Я. Гозман і Е. Б. Шестопал, ресоціалізація «передба-

чає не просто освоєння нових соціальних ніш, а переучування того, що було міцно засвоєно в дитинстві і юності і що становило фундамент даної особистості» [2, с.393-395]. При цьому ресоціалізація проходить з великими труднощами. Кожна вікова група вимагає свого підходу. Крім того, чимало проблем виникає в силу ідеологічних причин. Нові демократичні цінності, придбавши офіційного статусу, належним чином не систематизовані і не передаються адекватно від політичної системи до особистості.

Дуже важливо, який саме образ суспільства склався у людей і як він скеровує їхню поведінкову активність, адже з погляду соціального порядку головним суб'єктом – носієм влади виступає для людини держава. Ситуація соціальної трансформації творю умови, коли людина не лише власною діяльністю має компенсувати руйнування соціальних підвалин свого життєвого світу, а й усвідомлює нерозривний зв'язок із суспільством. Таке усвідомлення найчастіше відбувається в процесі перегляду ролі та значення двох суб'єктів взаємодії – особистості і держави.

У науковій літературі присутні різні думки і погляди на процеси включення особистості у політичне життя. Процес політичної соціалізації вибудовується в основному за двома напрямами. Перший напрямок – це передача новим поколінням традиційних зразків політичної поведінки, іншими словами, передача політичної соціалізації може носити консервативні барви, оскільки молодшому поколінню нав'язують норми, зразки поведінки, цінності, притаманні старшим. У якості основних агентів політичної соціалізації особистості виступають такі соціальні інститути, як сім'я, школа, навчальні заклади, церква та ін.

Варто зазначити, що родина у житті індивіда є первинним агентом соціалізації загалом і політичної зокрема. Участь у сімейному прийнятті рішень сприяє посиленню відчуття політичної компетенції, розвиває необхідні для політичної взаємодії навички. Так само повне підкорення волі батьків може негативно позначитися на вмінні майбутнього громадянина знаходити оптимальний спосіб взаємодії, вдаючись або до повного підкорення думці інших, або до відвертого протиставлення себе традиційним нормам і моралі. Заклади освіти, у свою чергу, дають конкретне уявлення про суспільно-політичний лад, мають змогу формувати політичну позицію майбутнього громадянина, закріпити шанобливе ставлення до державних символів, стимулювати відданість державі на емоційному рівні. Політична соціалізація молоді в громадянському демократичному суспільстві відбувається під впливом виховання, освіти, навчання, залучення до культурної спадщини. Кожна з цих сфер є інституціональною системою з різноманітними загальними і специфічними рисами [7, с.20-21].

Важливу роль у політичній соціалізації відіграють суспільні групи, що утворюють громадянське суспільство. До них належать етнічні, релігійні організації, групи із захисту прав і свобод громадян, навколишнього середовища. Своє місце в системі суспільних відносин прагне посісти церква. Із проголошенням незалежності в Україні ця сторона духовного життя почала активно розвиватися. Хоча церква офіційно відмовилася від участі в політиці, проте формальні зв'язки між провідною релігійною вірою і державним апаратом можна простежити.

За умов реальної свободи слова, плюралізму ідеології у громадянській і політичній соціалізації населення значну роль відіграють засоби масової інформації. ЗМІ мають функціональну здатність соціалізувати громадян, різні соціальні групи суспільства, ідеологізувати й політизувати їх у різному напрямі залежно від соціальної природи ЗМІ. Їхня роль як агента політичної соціалізації – формування громадянськості у членів суспільства.

Другий напрям політичної соціалізації пов'язаний з отриманням особистістю нових, раніше невідомих політичних знань, усвідомлення нового політичного досвіду. Все це відбувається у процесі участі особистості у політичному житті держави, а також під впливом різних факторів. Обидва ці шляхи політичної соціалізації суттєво переплетені, доповнюють один іншого, забезпечуючи стабільність політичної системи у цілому. Треба зазначити, що в умовах кризового стану суспільства, при зміні типів політичної культури (в умовах України – від конформістської до демократичної політичної культури) виникли суттєві проблеми збереження і передачі демократичної спадщини, цінностей і норм політичної поведінки [8, с.124].

Сучасна політична соціалізація є багатоплановим, нерівномірним та досить складним явищем. Як показує практика, щоб об'єктивно охарактеризувати певне політичне явище, необхідно розглянути усі фактори, що впливають на його розвиток. Можна виокремити наступні особливості української політичної соціалізації: 1) політичну соціалізацію необхідно розглядати як комплексне явище, яке базується на досвіді минулих поколінь. Тому радянське минуле України є базовою основою, на якій досі формується сучасна політична соціалізація. Необхідний досить суттєвий історичний час, щоб сформувати нові політичні цінності, погляди та орієнтири, створити механізм ефективної політичної соціалізації; 2) політичні традиції минулих поколінь у поєднанні із сучасним впливом влади на державу породжують також низку особливостей. З одного боку, це масове відсторонення від політики, недовіра до владних струк-

тур і, як результат, часткова відмова від залучення до політичного життя країни. З іншого боку, спостерігається активізація електоральної поведінки населення, зацікавлення інноваційними змінами, відповідальне ставлення до політичних обов'язків, зацікавлення політичними правами; 3) характерною рисою українського суспільства є неприйняття громадянами політичних нововведень, реформ. Це пояснюється недовірою громадян до владних структур, підозрілістю та невірою у соціальну справедливість. Така реакція є результатом недостатнього забезпечення життєвих потреб населення. Звичайно, це накладає свій відбиток на ефективність здійснення політичної соціалізації; 4) політична соціалізація людини має глибоко індивідуальний аспект, який потребує вивчення на рівні конкретного індивіда. Це обумовлено розвитком демократичних тенденцій в українському суспільстві та у світі в цілому, зростанням недовіри до політичних інституцій; 5) особливе місце у розвитку сучасного процесу політичної соціалізації посідає молодь зі своєю новою системою політичних цінностей, норм, установок, орієнтації. Не обтяжена досвідом минулого, молодь в Україні стає каталізатором становлення і розвитку нової української демократії, розвитку політичної системи в цілому [1, с.47].

Сучасну політичну соціалізацію характеризує: а) політичний режим, який в останні роки зазнав активних змін; б) соціокультурне середовище, яке, на жаль, не є стабільним і залежить від географічного фактора; в) рівень освіти і ступінь доступу до інформації громадян; г) рівень інституціоналізації нашого суспільства; д) матеріальні можливості суб'єктів політичної участі. Не можна не враховувати протиріччя самих змін у суспільстві, радикальні за формою політичні трансформації, ускладнення соціально-психологічного портрету громадян. Сукупність цих факторів і відзначає феномен політичної соціалізації України – співпадання різнопланових чинників формування та, як результат, – особливі риси суто української політичної соціалізації, яка не має аналогів у світовій практиці.

Вирішення проблем політичної соціалізації особи в Україні непороздільно пов'язане з вирішенням загальнодержавних завдань перебудови суспільства на засадах демократизму. Найважливіші передумови успішної реалізації в Україні завдань політичної соціалізації повинні включати: поглиблення демократичного процесу, створення основ правової держави та громадянського суспільства, динамічний економічний та соціальний розвиток, встановлення рівноваги сил і досягнення порядку в суспільстві, об'єднання народу навколо державницької ідеї.

В умовах, що склалися, коли недостатньо розвинута економічна,соціальна та духовна сфера і перехід до нової системи починається в основному з перебудови політичних інститутів, держава, по суті справи, є єдиною силою, на яку покладається завдання докорінних змін в усіх сферах життєдіяльності суспільства та здійснення процесу політичної соціалізації особи. На жаль, демократичні завоювання носять поки ще незрілий характер, а тому їх соціалізуючий вплив на індивіда досить обмежений. Самоцінність особи, її головне місце в ієрархії відносин значною мірою тільки проголошується. Сподівання та надії людей не виправдались, а звідси – така розбіжність думок, а отже, і наявність різного типу політичної участі.

Важливо також те, що громадсько-політичні організації – політичні партії, політичні об'єднання, рухи та інші як засоби політичної соціалізації, діючи в межах закону і порядку, мають сприяти політичній активності суспільства в цілому та особи зокрема, а також виробляти певні норми та принципи політичної культури, політичної діяльності, політичного світогляду.

В умовах, коли в суспільстві спостерігаються досить виражені конфлікти на соціально-політичному та етнонаціональному ґрунті, на ґрунті зіткнення партійних платформ та партійних інтересів, – за цих умов розвиток демократично організованих засобів масової інформації мав би стати однією з основних гарантій стабільності суспільства. Однак про незалежний статус засобів масової інформації говорити ще занадто рано.

Таким чином, мета процесу політичної соціалізації – це забезпечення функціонування демократичної політичної системи суспільства, у тому числі при зміні політичних еліт у владі, виховання громадянина, який самостійно прийматиме важливі рішення, не буде сприяти політичній кон'юнктурі і конформізму у політичному житті. Вона повинна забезпечити безперебійне функціонування політичної системи при зміні поколінь у політиці і сприяти становленню громадянина, який не схильний до коливань політичної кон'юнктури і готовий сам приймати рішення з найважливіших питань.

Стосовно політичної соціалізації в Україні варто зазначити, що вона не набула сталих форм. Суспільство іноді неадекватно реагує на зміни в політичній системі. Залучення до політики носить суб'єктивний і особистісний характер, але все ж таки воно піддається загальним тенденціям. І все ж прогнозувати подальший розвиток дуже важко в силу сучасної нестабільності самого українського суспільства. Помилки і прогалини в політичній соціалізації призводять до значних соціальних проблем, але, включаючи молодь у систему соціально-політичних відносин,

суспільство саме змінюється, оновлюється, розвивається. Таке суспільство має сприятливі умови для розвитку, перспективу майбутнього прогресу.

Бібліографічні посилання:

1. **Богуславська В.Г.** Політична соціалізація в сучасній Україні / В.Г. Богуславська, Л.О. Василенко // Вісник Донбаської національної академії будівництва та архітектури. Проблеми соціогуманітарних наук. Випуск 20093(77), 2009. – С. 46-49.
2. **Гозман Л. Я.** Политическая психология / Л. Гозман, Е. Шестопал // Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 450 с.
3. **Дєвочкіна Н**. Політична соціалізація як політико-культурний процес трансформації суспільства / Н. Дєвочкіна // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2008. – №89-90. – С.56-60.
4. Київський міжнародний інститут соіології [Електронний ресурс]: Довіра населення до держструктур. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=57.
5. Лабораторія законодавчих ініціатив [Електронний ресурс]: Довіра населення до суспільних інститутів. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=2388&ch_id=76&as=0.
6. **Лещенко С**. Методологічні проблеми дослідження політичної соціалізації / С. Лещенко // Вісник Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2007. – №87-88. – С. 123-126.
7. **Стельмах В**. Неполітичні агенти політичної соціалізації / В. Стельмах // Віче. – 2012. – №12. – С. 19-21.
8. **Чорнобаєв В. І.** Деякі проблеми політичної соціалізації особистості у сучасній Україні / В. Чорнобаєв // Гуманітарний журнал. – 2010. – №1-2. – С.123-126.
9. **Шеременко Н. М**. Актуальні аспекти політичної соціалізації в сучасній Україні / Н. М. Шеременко // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї [Текст]:. – Київ; Миколаїв, 2009. – Випуск 17. – 364 с.

УДК 323.1(477)

А. В. Гордієнко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджуються особливості формування політики мультикультуралізму в Україні, її специфіка та перспективи подальшого розвитку. Висвітлюються аспекти, які негативно впливають на формування мультикультурного суспільства.

Ключові слова: політика мультикультуралізму, мультикультурне суспільство, мультикультуралізм, етнокультурний розвиток, міжетнічні відносини.

Исследуются особенности формирования политики мультикультурализма в Украине, специфика и перспективы дальнейшего развития. Освещаются аспекты, которые негативно влияют на формирование мультикультурного общества.

Ключевые слова: политика мультикультурализма, мультикультурное общество, мультикультурализм, этнокультурное развитие, межэтнические отношения.

The article deals with the main peculiarities of multicultural policy forming in Ukraine, its features and prospects of future development. The author highlightes the issues, which have a destructive influence on multicultural society development.

Keywords: multicultural policy, multicultural society, multiculturalism, ethnocultural development, intercultural relations.

© А. В. Гордієнко, 2012

Глобалізаційні процеси, які з кожним роком прискорюються, значною мірою детермінують специфіку взаємодії різних етнічних груп як всередині тієї чи іншої країни, так і на рівні світової спільноти. Кожній країні, яка стратегічною метою обрала рух до демократії та інтеграції у світовий простір, треба враховувати новітні виклики та умови, що актуалізують необхідність підтримувати мультикультурний баланс. З цих позицій нині перед Україною стоїть непросте завдання: побороти можливі внутрішні міжетнічні суперечності і стати свого роду центром взаємодії двох цивілізацій – азійської та європейської. Такі завдання вимагають від країни

розроблення загальнонаціональної концепції мультикультурного розвитку та гармонійної міжетнічної взаємодії не тільки на внутрішньодержавному, а й на субрегіональному рівні. Водночас це зовсім не означає, що Україна повинна стати «плавильним казаном» американського зразка, де різні культури будуть перетворюватися на «однорідну масу». Головне завдання в тому, щоб створити умови для безболісної та ефективної інтеграції різних культур у межах приймаючого українського середовища зі збереженням специфіки та унікальності кожної з них.

Питання дослідження феномена мультикультуралізму та мультикультурної політики зокрема отримали широке висвітлення у науковій літературі. Так, серед західних вчених, що розробляють дану проблематику, варто виокремити перш за все С. Бенхабіб, Н. Глейзера, У. Кімлику, Ч. Кукатаса, В. Ньюмена, Ч. Тейлора, Г. Терборна та інших. Вітчизняними авторами, праці яких присвячені окресленим питанням є,: С. Дрожжина, О. Калакура, А. Куропятник, В. Малахов, Я. Пилинський, М. Тлостанова та ін. Аналіз матеріалів з даної проблематики показує, що на Заході феномен мультикультуралізму отримав досить широке висвітлення в науковій думці. Авторами розроблено багато концепцій та підходів стосовно напрямків їх становлення та розвитку, однак більшість науковців звертають увагу на окремі аспекти цього суспільно-політичного явища (етичні, мовні проблеми, місце в освітньо-виховній діяльності тощо). Слід зауважити, що це також стосується і українських дослідників, серед яких мало хто займається комплексним дослідженням мультикультуралізму та проблемами втілення його ідей в соціально-політичну практику українського суспільства. Тому можна стверджувати про слаборозробленість політологічного підходу до проблеми мультикультуралізму в контексті українського полікультурного соціуму.

Підсумовуючи наявні у науковому дискурсі характеристики, мультикультуралізм можна визначити як політичну теорію та практику, які стверджують правомірність і цінність культурного плюралізму, доцільність та значущість багатомірності й різноманітності культурних форм (етнічних, расових тощо), та водночас є інструментом і механізмом узгодження різнонаправлених інтересів у суспільстві.

Автор ставить за мету дослідження розкрити наступні цілі:

- дослідити особливості й тенденції формування політики мультикультуралізму в українських реаліях;
- окреслити проблемні аспекти впровадження політики мультикультуралізму в українському суспільстві.

Здобуття Україною незалежності стало першим викликом для нашої держави у впровадженні політики мультикультуралізму, яка, варто наголосити, не отримала офіційного визнання та існує в основному на рівні неофіційних намагань та законодавчих зусиль щодо гармонізації міжетнічної ситуації у країні. В даному випадку першочерговим завданням стало створення основних засад державотворення, у тому числі поєднання різних етнокультур у новому форматі незалежної держави. Реалізація етнонаціональної політики в Україні, починаючи з періоду 1980-1990-х років, відбувалася у межах трансформації національних відносин радянських часів з вкрапленням елементів ліберально-мультикультурної парадигми, направленої на гармонізацію взаємин титульної нації з представниками інших етносів, заснованої на толерантному ставленні до етнічних груп чи окремих представників інших етносів, їх активній участі в суспільно-політичному житті [3, с. 20].

Сучасне національне законодавство в мультикультурній сфері має розгалужену систему нормативно-правових документів: Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), Конституція України (1996 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) та інші законодавчі акти, укази та розпорядження президентів України, постанови Кабінету Міністрів, ратифіковані Верховною Радою міжнародно-правові документи, двосторонні міждержавні і міжурядові угоди тощо.

Проте пріоритетним правовим документом у регуляції міжетнічних відносин у нашій державі є Конституція України, що уособлює верховенство закону в країні. Відповідно цим документом усім національним меншинам гарантується вільний розвиток та захист етнічних прав. Відповідно до ст. 24 Конституції України «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом», жодні привілейовані чи дискримінаційні дії щодо громадянина «за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...» є неприпустимі та протизаконні.

«Декларація прав національностей України» стала першим документом у сфері етнічної політики нашої держави, яким було підтверджено прагнення української спільноти до гармонізації і спокою в багатонаціональному суспільстві. У статтях декларації гарантуються всім національним меншинам, які проживають на території України, рівні політичні, економічні,

соціальні і культурні права [1, с.170].

Найважливішим документом у сфері міжнаціональних стосунків став Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. Юридичне затвердження національних прав у незалежній державі було зумовлене демократичними змінами, які передбачали визнання невіддільності свободи людини та етнічних прав. Вже у ст.1 цього документа зазначено, що «Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення» . У ст. 18-19 стверджується, що «будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом» [2].

Характерною особливістю формування нормативно-правової бази управління та регулювання етнонаціональних процесів стало активне впровадження у національне законодавство та державотворчу практику міжнародного досвіду, набутого у цій сфері. І це закономірно, адже наша молода держава досить активно співпрацює з ООН, а також ОБСЄ, Радою Європи, Міжнародною організацією з міграції (МОМ), ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями. Відповідно українською стороною ратифіковано ряд міжнародних документів, таких як: «Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин», «Європейська хартія регіональних мов або мов національних меншин», «Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту», «Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин» [1, с.170]. Однак, слід зазначити, що ратифікація Україною міжнародних правових документів неодноразово спричиняла виникнення низки гострих проблем юридичного, політичного та економічного характеру.

Концепція етнонаціональної політики є базовим політичним документом для формування моделі етнонаціональної політики держави, розроблення та подальшого впровадження на її основі правових документів. Проекти Концепції державної етнонаціональної політики України почали створюватися науковцями з кінця 1990-х років. Проте більшість з них були відхилені, оскільки не задовольняли передусім вимоги представників національних меншин, що проживають в Україні. Й дотепер не прийнято остаточного рішення щодо законопроекту «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», котрий був в установленому Кабінетом Міністрів України порядку переданий на його розгляд в квітні 2012 року. Невиправдано затягнувся процес розгляду парламентом України проекту Закону України «Про реабілітацію кримськотатарського народу», який було підготовлено Координаційною радою суспільно-політичних сил кримськотатарського народу ще у 2002 році. До нині Верховна Рада України не прийняла закону про корінні народи, хоча наша держава разом зі 142 країнами світу проголосувала за ухвалення Декларації прав корінних народів (Генеральна Асамблея ООН, 2007 рік).

Недоліки в механізмі реалізації положень закону «Про національні меншини в Україні», певна декларативність його норм свідчать про необхідність прийняття окремого законодавчого акта «Про національно-культурну автономію національних меншин в Україні», який би нормативно закріпив конкретні механізми її реалізації. Деяка невідповідність у законодавстві стосовно національних меншин зумовила необхідність конкретизувати багато положень Конституції України, Декларації прав національностей, відповідних законів «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про друковані засоби масової інформації». Норми чинного закону «Про національні меншини в Україні» з розвитком законодавства стали недостатніми для регулювання етнонаціональних процесів. Окремі норми цього закону, як, наприклад, положення статті 14 щодо права національних громадських об'єднань висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади, не можуть бути реалізовані на практиці, що робить їх декларативними. Є також потреба привести нормативно-правову базу у сфері міжнаціональних відносин у відповідність до Конституції України та міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України [9].

Проте в цілому чинним законодавством України, що сформувалося за роки її незалежності, все ж достатньою мірою забезпечується належне збереження ідентичності та культурної самобутності національних меншин. Його аналіз стосовно управління і регулювання етнополітичними процесами засвідчує, що в нашій державі вже напрацьовано досить широку правову базу з цих проблем. Однак прогресуючий розвиток міжнаціональних відносин, зростаюча активність представників етнічних спільнот вимагають постійного вдосконалення цього законодавства та впровадження ефективних механізмів реалізації державної етнополітики.

При розробці стратегічних напрямів етнокультурного розвитку країни слід враховувати також динаміку трансформації етнічного складу населення. Це має велике значення для розробки загальної соціально-економічної стратегії, з'ясування та оцінки майбутніх показників ринку праці та економічного розвитку, визначення системи пріоритетів соціального захисту з врахуВип. 22 (3) 2012 191

ванням прогнозованих змін ментальності населення, а також для впровадження ефективної політики мультикультуралізму.

За даними національного перепису, що відбувся у 2001 році можна зробити висновок, що Україна поліетнічна та мультикультурна держава. Відповідно до перепису, у країні мешкають представники 130 національностей. Кількість українців становила 37,5 млн. осіб (77,8 % всього населення), традиційних етнічних меншин: росіян – 8,3 млн. осіб (17,3 %), білорусів – 276 тис. (0,4 %), молдаван – 259 тис. (0,5 %), кримських татар – 248 тис. (0,5 %), болгар – 205 тис. (0,4 %), угорців – 157 тис. (0,3 %), румун – 151 тис. (0,3 %), поляків – 144 тис. (0,3 %), євреїв – 104 тис. (0,2 %), вірмен – 100 тис. (0,2 %), греків – 91 тис. (0,2 %), німців – 33,3 тис. (0,1 %). Інші народи представлені в Україні меншими групами (окрім ромів – 47 тис., азербайджанців – 45 тис. та грузин – 34 тис.) чи поодинокими респондентами [6, с.6].

Деякі вчені, наприклад О. Калакура, схильні розглядати сукупність громадян України як українську політичну націю. Ядром такої нації виступають етнічні українці, а найширшу її етнічну базує складає найбільша група європейських народів – слов'ян, об'єднаних подібними ознаками (походженням і мовною близькістю в системі індоєвропейських мов). Серед цієї більшості населення України домінують східні слов'яни (етнічні українці, росіяни та білоруси), представлені також західні слов'яни (поляки, чехи, словаки) і південні слов'яни (болгари, серби, хорвати). Загалом слов'яни складають понад 96 % населення нашої держави [3, с.21].

Така різноетнічна мапа України свідчить про те, що держава має свою унікальну історію впровадження елементів мультикультурної політики на своїх теренах. Здавалося, що народ який був довгий час розділений та не мав своєї держави не здатний до швидкого та безболісного об'єднання. Проте, практика засвідчила, що таке об'єднання можливе та має свої позитивні результати. Адже у результаті з'явилося виключне сплетіння різних етнокультурних традицій, звичаїв, обрядів, толерантності та культури спілкування в рамках однієї держави. Режими, під час правління яких довелося жити українцям, без власної концепції державності, наклали власний відбиток на менталітет українського етносу. Прагнення Російської та Австро-Угорської імперії розколоти цілісність української нації призвело до того, що на рівні підсвідомості закладалася недовіра частини західних українців до східних і навпаки.

Саме на сучасному етапі розвитку української державності прийшов вдалий час для вироблення нової за підходами та якістю політики українського мультикультуралізму та напрацювання стратегій гармонізації міжетнічних культурних взаємовпливів. У цьому зв'язку завданням політики мультикультуралізму є поєднання інтересів розвитку української культури з іноетнічними культурами, зокрема, російською, представники якої часто не вважають себе національною меншиною.

Важливим показником внутрішніх процесів у етнічних спільнотах України є мовна характеристика і рівень мовної стійкості. 67,53% населення України вважає українську своєю рідною мовою, 29,59% віддає перевагу російській. Дані перепису свідчать про те, що етнічна самоідентифікація не завжди збігається з лінгвістичною. Так, 14,77% етнічних українців вважає своєю рідною мовою російську. Така ж ситуація простежується у білорусів (62,46%), болгар (30,34%), євреїв (82,98%) та греків (88,47%). Натомість українська є рідною мовою для 70,96% поляків, 21,1% циган, 22,1% німців тощо. Крім того, етнічна приналежність громад України не завжди збігається з рідною мовою. Високий рівень мовної стійкості спостерігається, насамперед, у росіян, угорців, кримських татар, румунів, українців, гагаузів та молдован. Ці показники цілком відмінні для етнічних громад євреїв, білорусів, поляків, греків, німців тощо, які засвідчують значний рівень мовної асиміляції [4, с.12-14].

Таким чином, Україна, де майже 80% населення становлять етнічні українці, має всі необхідні об'єктивні демографічні, етногеографічні та політичні підстави бути національно цілісною українською державою, яка формує нові підходи до мультикультурної політики. Домінуючою передумовою і головним гарантом міжнаціональної злагоди та суспільної єдності України є, передусім, цілісність, ментальність і толерантність самої української етнічної нації, яка підтвердила свій державоформуючий характер і здатність вибудувати рівноправні відносини з усіма етнонаціональними групами, які мешкають на території держави. Тим паче в українців є досвід спільного, тривалого, переважно безконфліктного, проживання на одній території з представниками інших етносів, нам властивий порівняно високий рівень компліментарності. Українська етнонація є системотворним елементом українського суспільства, вона виконує функції демографічної та етнічної основи цього суспільства, пріоритетного генератора державотворення та основного носія державної мови [3, с.24].

Проте, в той самий час, особливістю даного етапу розвитку є те, що останніми роками відбувається розхитування стабільності та спокою суспільства так званим «мовним питанням», а політика державного мультикультуралізму перетворюється у політику політично вмотивова-

ного мультикультуралізму. В цьому році ми стали свідками прийняття скандального мовного закону «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р., який викликав хвилю акцій протесту, мітингів та нищівної критики, оскільки на думку тих, хто був проти його прийняття, даний закон поглиблює суспільний розкол і розхитує основи української державності. В результаті прийняття даного закону російська мова стала користуватися захистом як регіональна на тих територіях України, де кількість її носіїв перевищила 10% за даними перепису, а це 13 з 27 адміністративно-територіальних одиниць України. Як наслідок, статус регіональної російській мові надали Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Луганська та інші області країни та Крим.

З цих позицій, політизація питань, які розколюють суспільство призводить до втрати державою основної ідеї національної єдності, яка стала головною рушійною силою державотворення та національного єднання у часи здобуття незалежності нашою державою. Дійсно, на думку багатьох експертів етномовна ситуація України має чітко виражений територіальний розподіл: країну можна умовно поділити на три частини залежно від етнічного складу і використання української та російської мов. У Західному регіоні значний відсоток тих, хто не тільки визнає себе українцем, а й спілкується українською мовою (90%), натомість відсоток російськомовного населення дуже незначний (5%); у центральних регіонах російськомовне населення становить до 10%, воно складає значний відсоток у Східному і Південному регіонах і превалює у Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим [4, с.18]. Таким чином, свідомо або несвідомо актуалізуючи такого роду питання, більшість політиків намагається політизувати етнічність, посягаючи цим самим на основні принципи закладеного в українській історії міжетнічного порозуміння.

Так, звернення та «переформатування» мовної політики в Україні призводить до появи перших проявів радикального мультикультуралізму, що тільки розбурхує суспільство. Дані соціологічних досліджень, повідомлення в ЗМІ засвідчують зростання рівня ксенофобії в Україні. Ксенофобські настрої є стійкою тенденцією у свідомості українського суспільства. Маючи історико-культурні передумови, ксенофобія підживлюється економічними труднощами, політичною агітацією, комплексами меншовартості. Проте, якщо звернути увагу на динаміку індексу ксенофобії, то чітко простежується, що найбільше його зростання відбувається в період виборчих кампаній, коли політичні партії обирають об'єктами ксенофобізації мову, ідеологію, ставлення до Росії, вектор зовнішньополітичного розвитку країни, тлумачення суперечливих періодів історії України [5, с.33].

Віддаючи перевагу мовному питанню для здобуття дисидентів у вигляді голосів на виборах політики не бажають звертати уваги на головне – відносно значна кількість населення вважає себе представниками іншого етносу (не українцями і не росіянами) у Чернівецькій (20,9%), Закарпатській (17,0%), Одеській (16,5%) областях та в Автономній Республіці Крим (17,4%). 2,9% населення країни вважає рідною не українську та не російську мови. Найвищі показники іншомовного населення зафіксовані у Чернівецькій (19,6%), Закарпатській (16,1%), Одеській (11,8%) областях та в АР Крим (12,9%). Регіональний розподіл національних меншин України також є не однорідним. Окрім двох великих етносів країни (українців та росіян), 12 меншин досягають 0,1% від усього населення України. Українці та росіяни мешкають у всіх регіонах. Сімнадцять інших національностей досягають 1,15% від усього населення адміністративної одиниці в одній чи більше областях. Відсоток білорусів складає як мінімум 1,15% від усього населення у всіх областях України, окрім Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. Вірмени досягають 1,15% від усього населення у 13 областях, євреї – у 12, поляки – у 10, молдовани – у 9, татари – у 6, азербайджанці – у 5, болгари – у 4, кримські татари – у 3, румуни, цигани та грузини – у 2, гагаузи, греки, німці, угорці та словаки – в одній області. Українці становлять абсолютну більшість на всій території держави, окрім АРК та Севастополя (24,3% та 22,4% відповідно). Етнічні росіяни становлять найчисельнішу національну меншину в усіх регіонах України, за винятком Закарпатської та Чернівецької областей. У Закарпатській кількісно переважають угорці та румуни, а у Чернівецькій – румуни та молдовани. Слід також згадати і про русинів, які проживають у Закарпатській області [4, с.19-22].

Доцільно наголосити, що на сьогодні в умовах будівництва в Україні демократичної правової держави, досі не відпрацьована ефективна система протистояння ненависті, агресії, ескалації екстремізму, відбувається нарощування деструктивних процесів у суспільстві, частішають серйозні зіткнення на політичному, соціальному, національному і релігійному ґрунті. Тому профілактика розповсюдження екстремістських настроїв повинна розглядатися в загальному контексті забезпечення непорушності конституційного ладу України та безпеки її громадян. Варто також розробляти систему соціальних, педагогічних, пропагандистських, нормативно-правових та інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню настроїв ксенофобії, а та-

кож попередження дій, які вільно чи невільно сприяють цьому. У нинішній ситуації в основі міграційної політики має лежати діяльність держави з адаптації та соціально-культурної інтеграції іммігрантів, включення їх у суспільне та політичне життя суспільства, створення умов для прояву взаємного толерантного ставлення місцевого населення та мігрантів. У формуванні толерантної свідомості у молоді, профілактиці націоналізму та екстремізму велика роль повинна належати системі освіти [7, с.161].

Одна з причин невдач України у побудові сучасного громадянського суспільства полягає передусім в інституційній слабкості державного апарату. Як відомо, для виконання будь-якого завдання необхідно задіяти певну кількість людей відповідної кваліфікації, крім того, виконавці повинні чітко знати, що саме вони мають робити, з якою метою, яким, хоча б орієнтовно, має бути кінцевий результат їхньої діяльності. Натомість в Україні не лише немає достатньої кількості фахівців відповідного рівня кваліфікації для здійснення тих чи інших управлінських чи виконавських завдань, але немає і елементарного розуміння, що саме необхідно робити і з якою метою. Таким чином, брак кваліфікованих кадрів на всіх рівнях і в усіх ланках призводить лише до тотальної імітації діяльності. Слабка неінституалізована держава не може забезпечити ані права власних громадян, ані права іноземців на дотримання їхніх прав, що породжує загальне почуття безкарності, і, відповідно, беззахисності. За таких умов поява скінхедів та інших асоціальних груп не є випадковою, адже якщо хтось може безкарно ображати мене, або мого сусіда чи родича, то чому я не можу робити це по відношенню до інших, особливо, якщо ці інші належать до безправних та незахищених категорій населення. Тому підготовка кадрів та запровадження громадянської освіти є першочерговим для суспільства завданням, якщо воно хоче бачити своїх членів законослухняними й толерантними [8, с.167].

Крім того, за прогнозами науковців, Україну очікує подальше скорочення населення, зростання частки українців за національністю, зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар. Зростатиме чисельність вихідців з Кавказу, а також мігрантів з країн Азії та Африки. Отже, актуалізується необхідність формування толерантного ставлення з боку українського загалу до іммігрантів, етнокультурна і расова ідентичність яких не є традиційною для нашої країни [5, с.33].

Отже, специфікою сучасного українського соціуму є його полікультурність і головна соціально-культурна суперечність XXI століття у повній мірі стосується й України: це – суперечність між прагненням глобалізаційних процесів до єдності, унітарності, стандартизації та прагненням кожної культури до збереження своєї самобутності, унікальності, розмаїття. Враховуючи українську спрямованість на шлях європейської демократизації, перейняття деяких принципів мультикультурної політики Заходу, очевидно, може бути вдалим підготовчим моментом у процесі інтеграції України у Європейське співтовариство. Політика мультикультуралізму, основні принципи якої частково знайшли своє втілення законодавстві України, не зважаючи на наявність як внутрішніх так і зовнішніх загроз та суперечностей, має реальні шанси стати рушійною силою країни на шляху подальшої демократизації суспільства. Конституція України та Закон «Про національні меншини» забороняють дискримінацію за національними, мовними, расовими чи релігійними ознаками. Україна ратифікувала Рамкову конвенцію про захист прав національних меншин та Європейську хартію регіональних мов або мов меншин та інші міжнародні документи. Однак є значні розбіжності між термінологією національного законодавства і міжнародних конвенцій, що ускладнює виконання положень документів, спричиняє виникнення низки проблем юридичного та політичного характеру. Україна має потужну законодавчу базу, яка регулює етнокультурні та етнонаціональні взаємини у державі. Однак у багатьох випадках ця база не забезпечує належного вирішення певних проблем, які назріли у соціумі. Воно гальмується значною мірою через неусталеність окремих положень і термінів, через відсутність певних концептів в українському законодавстві, а також через невідповідність, яка існує між задекларованими настановами та реальним їх впровадженням.

Бібліографічні посилання:

1. **Загурська-Антонюк В.Ф.** Пріоритети національної політики в поліетнічній системі української держави / В.Ф. Загурська-Антонюк // Грані. – 2010. – № 6. – С.169-172.

2. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

3. **Калакура О. Я.** Мультикультуралізм: сутність і перспективи для україни [Електронний ресурс] / О. Я. Калакура. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chl/2010_2/2-2.pdf1.

4. **Мельник С.** Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації: монографія / С. Мельник, С. Черничко – Ужгород: ПоліПрінт, 2010. – 164 с.

5. **Михайлова М.О.** Поліетнічність як характеристика сучасного українського суспільства

[Електронний ресурс] / М.О. Михайлова – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_6/8.pdf3.

6. Національний склад населення та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – К.: Держкомстат України, 2003. – 245 с.

7. **Нікішина М.** Іммігранти в українському суспільстві: проблема толерантності / М. Нікішина // Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.

8. **Пилинський Я.** Міграція – толерантність – мультикультуралізм / Я. Пилинський // Міграція і толерантність в Україні: Зб. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – 191 с.

9. Проблеми законодавчого врегулювання етнонаціональної політики в Україні. Основні критерії майбутніх законів: (круглий стіл Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, 20.05.2010р.) [Електронний ресурс] / В.Таран. – Режим доступу: htpp//www.kompravlud. rada.gov.ua

УДК 342.53:341.325:328.3

Ю. С. Нечипоренко

СИСТЕМА РАЦІОНАЛІЗОВАНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ У ТРАНЗИТНИХ КРАЇНАХ

Розглядається система раціоналізованого парламентаризму як система державного правління та специфіка виконання функцій єдиним законодавчим органом влади в умовах переходу до демократії. Визначено особливості функціонування згаданої системи в умовах політичної трансформації транзитних країн.

Ключові слова: раціоналізований парламентаризм, системи державного правління, транзитологія, політична трансформація.

Рассматривается система рационализированного парламентаризма как система государственного правления и специфика выполнения функций единственным законодательным органом власти в условиях перехода к демократии. Определены особенности функционирования данной системы в условиях политической трансформации транзитных стран.

Ключевые слова: рационализированный парламентаризм, системы государственного правления, транзитология, политическая трансформация.

The system of rationalized parliamentarism as a system of state board and specific of the single legislative body functioning in the transition to democracy are considered. The features of the functioning of the system in terms of the political transformation of transit countries are defined.

Keywords: rationalized parliamentarism, system of state board, transitology, political transformation.

© Ю. С. Нечипоренко, 2012

Основним завданням держави є підтримання балансу суспільно-політичних сил й ефективне управління з метою задоволення потреб, прав і свобод громадян, що зазвичай втілено у конституційних положеннях. Для виконання покладених функцій вищі органи державної влади мають перебувати в абсолютному балансі та діяти виключно в інтересах народу.

На сьогодні в Україні перманентна політична криза та нездатність суб'єктів прийняття загальнонаціональних політичних рішень ефективно взаємодіяти свідчать про актуальність наукових досліджень модернізації політичних систем в транзитних країнах та пошук якомога дієвіших механізмів переходу до демократії. Для зазначених країн реалізація політичної трансформації можлива лише при функціонуванні демократичних інститутів, а не при їх формальному існуванні. Ключову роль в утвердженні демократичного режиму та справжнього народовладдя відіграє парламент, який найбільш ефективно працює за системи раціоналізованого парламентаризму.

Тому у пропонованій публікації автор прагне окреслити та проаналізувати основні аспекти функціонування системи раціоналізованого парламентаризму з огляду на функціональність такої системи, а також на те, що саме її елементи запровадженні в Україні. Метою статті є трактування поняття системи раціоналізованого парламентаризму та аналіз механізмів прийняття загальнонаціональних політичних рішень в межах згаданої системи в транзитних країнах.

Обґрунтовуючи парламентаризм як «різновид форми правління, за якої виконавча влада, яка ототожнюється з урядом/кабінетом, формується парламентом, відповідно уряд є відповідальним перед законодавчою владою за свою діяльність» [1, с.539], дослідники визначали принцип поділу влади і зокрема визнання законодавчої влади (Дж. Локк), суверенітет парламенту (Е. Берк) та основу парламентської демократії – загальне виборче право (І. Бентам) як основу теорії парламентаризму. Дану теорію розвинули у своїх працях Дж. Мілль, Т. Джефферсон, Дж. Медісон, а також Ж.-Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є [2, с.463].

Особливості розвитку сучасного українського парламентаризму досліджують у своїх працях В. Шаповал, Р. Мартинюк, Ю. Шемшученко, О. Ющик. Питання політичного структурування парламенту висвітлені у працях О. Совгирі, О. Кукуруз, Н. Панчак-Бялоблоцкої.

Вирішальну роль в системі парламентаризму відіграє взаємодія парламенту з виконавчою та судовою владою. Головне завдання – досягнення рівноваги в суспільстві шляхом компромісів та консенсусу.

Український дослідник О. Романюк виділяє такі основні типи систем державного правління в залежності від того як формується уряд, хто має повноваження відправити його у відставку та внести зміни до його складу: автократичну, парламентську, президентську та президентсько-парламентську. Отже, при функціонуванні *автократичної системи* уряд призначається однією особою (монархом, диктатором у диктаторських республіках) або групою осіб (військова хунта чи політбюро правлячої партії). Сформований у такий спосіб уряд не несе відповідальності перед народом. Проте механізми взаємодії парламентів та урядів у країнах з різними формами державного правління досить відмінні. Так, *парламентська система*, яка виникла у Великій Британії, функціонує таким чином: обраний народом парламент формує уряд, який відповідає за свою діяльність перед парламентом, оскільки останній може відправити уряд у відставку через вотум недовіри. Відповідно політичним лідером країни є голова уряду, а не офіційний глава держави. Також у парламентських республіках президент здебільшого обирається кваліфікованою більшістю або спеціальною колегією виборщиків (парламентарі та представники місцевих влад). Конституція США 1787 р. закріпила функціонування *президентської системи* державного правління: народ обирає парламент та президента, а вже глава держави має право визначати та змінювати склад уряду. Найскладніший механізм формування уряду має *президентсько-парламентська система*, класичним прикладом якої є державне правління П'ятої республіки у Франції. Згадана система має такий політичний механізм: парламент та президент, обрані на всенародних виборах, спільно формують уряд. Процедура призначення уряду дещо відрізняється у різних країнах [3].

Систему державного правління Франції за часів П'ятої республіки називають системою раціоналізованого парламентаризму. Відповідно до цієї системи уряд формується парламентською більшістю; існує конструктивний вотум недовіри (парламент може прийняти резолюцію осуду і відправити уряд у відставку); глава держави може розпустити парламент, якщо останній висловив недовіру чи відмову у довірі уряду; в свою чергу уряд має право ставити питання про довіру парламенту (вотум довіри) та ініціювати питання про розпуск парламенту перед президентом. У чистому вигляді існування певної системи парламентаризму неможливе через різницю в повноваженнях вищих органів державної влади визначених у Конституції конкретної країни та рівень розвитку політичної системи в цілому. Отже, система раціоналізованого парламентаризму передбачає збалансованість повноважень парламенту, президента та уряду і можливість притягнення до відповідальності кожного з них.

Розглянемо механізми прийняття рішень в парламенті та систему стримувань і противаг в системі раціоналізованого парламентаризму на прикладі Конституцій Республіки Польща та України.

Сьогодні у світі функціонують переважно однопалатні (монокамерні) та двопалатні (бікамеральні) парламенти. До однієї з основних переваг однопалатних парламентів відносять спрощену законодавчу процедуру, що забезпечує дієве реагування на процеси, які відбуваються у суспільстві і потребують швидкого реагування держави.

До загальноприйнятих повноважень парламенту входять: прийняття законів, фінансові повноваження, контрольні повноваження над діяльністю уряду, повноваження у сфері оборони і безпеки, закордонної політики, судові функції, а інколи й призначення референдумів тощо [1, с.536].

Однією із ключових ознак вищого органу законодавчої влади є колегіальність, що означає прийняття рішень визначеною сукупністю голосів членів парламенту, яка становить більшість.

Вчений В. Шаповал визначає категорії простої, відносної, абсолютної і кваліфікованої більшості наступним чином:

а) *проста більшість* – кількість парламентарів, яка менша, ніж більшість від загального

кількісного складу парламенту, але достатня для ухвалення значної кількості рішень. Мінімальна проста більшість – це половина плюс один від кворуму (необхідне число парламентарів для ухвалення рішення; в конституціях визначені різні за чисельністю кворуми, але зазвичай це половина плюс один від загальної кількості депутатів). Максимальна проста більшість – половина від загального складу парламенту;

б) *відносна більшість* – результат голосування залежить від порівняння кількості голосів, які подавались за різні кандидатури, проекти рішень тощо. Зазвичай правило відносної більшості застосовують для визначення результатів виборів і лише іноді в діяльності парламенту;

в) *абсолютна більшість* – це половина плюс один від загального кількісного складу парламенту. Часто абсолютна більшість голосів потрібна для повторного прийняття закону, який президент повернув до парламенту. Правило абсолютної більшості застосовується для затвердження прем'єр-міністра і нового складу уряду, вираження недовіри уряду або його окремим членам, а у багатьох парламентських республіках і для обрання парламентом чи спеціальною колегією президента;

г) *кваліфікована більшість* – спеціально визначена кількість депутатів необхідна для ухвалення важливих рішень і котра зазвичай перевищує абсолютну більшість. Для численних випадків кваліфікована більшість – це дві третини від загального кількісного складу парламенту, хоча її нерідко визначено у три п'ятих, три четвертих або ж і більше число [4, с. 218-219].

Таблиця 1.1.

Механізм системи стримувань і противаг в системі раціоналізованого парламентаризму закріплений в положеннях Конституції Польщі (1997 р.) [5] і Конституції України (1996 р.) [6]

Польща
Функції та повноваження парламенту (складається з Сенату і Сейму)
- основна функція парламенту – законодавча; - прийнятий Сеймом та Сенатом закон президент підписує протягом 30 днів з дня його подання, глава держави може відмовитися підписати його та повернути з умотивованою пропозицією на повторний розгляд. Якщо при повторному розгляді Сейм приймає закон більшістю у дві третини голосів, то президент зобов'язаний підписати його протягом семи днів; - Рада Міністрів подає Сеймові звіт про виконання закону про державний бюджет і звіт про виконання інших затверджених нижньою палатою державних фінансових планів протягом шести місяців після бюджетного року. Рада Міністрів подає у відставку у випадку несхвалення звіту; - Сейм може виразити вотум недовіри Раді Міністрів абсолютною більшістю голосів, якщо рішення щодо вотуму недовіри було прийнято, то Сейм може обрати нового Голову Ради Міністрів, доручивши йому сформувати Уряд; - Сейм може виразити вотум недовіри окремому міністрові; - Національні Збори можуть видати рішення щодо обвинувачення Президента, яке приймається більшістю не менш як у дві третини голосів від загальної кількості членів нижньої палати, за пропозицією не менш як однієї четвертої від загальної кількості її членів; - Сейм призначає Прем'єр-міністра, якщо кандидат на посаду Прем'єр-міністра від Президента не отримає вотуму довіри.
Функції та повноваження Президента
- здійснює загальне керівництво у сфері зовнішніх відносин, зовнішньої та внутрішньої безпеки; - призначає Голову Ради Міністрів і за його пропозицією призначає Уряд; - може розпустити Сейм, якщо закон про державний бюджет не був прийнятий протягом трьох місяців з дня подання проекту парламенту.
Функції та повноваження Уряду (Ради Міністрів)
- здійснює внутрішню та зовнішню політику, забезпечує виконання законів; - роботою Ради Міністрів керує Голова, який координує та контролює роботу окремих міністрів; - Голова Ради Міністрів подає пропозиції щодо призначення міністрів закордонних справ, оборони та внутрішніх справ, ознайомившись з думкою Президента; - правні акти Президента є дійсними за наявності контрасигнації Голови Ради Міністрів або відповідного міністра, який подає справу Президентові (Конституцією визначено випадки, коли контрасигнації не потрібно).
Україна
Функції та повноваження парламенту (Верховної Ради)

- єдиний орган законодавчої влади; - усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (за державну зраду або інший злочин), ініціюється більшістю від конституційного складу парламенту, а рішення приймається не менш як трьома четвертими від її конституційного складу лише після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання належного висновку та отримання висновку Верховного Суду, що діяння Президента мають ознаки державної зради або іншого злочину; - припинення повноважень народного депутата приймається за рішенням більшості від конституційного складу парламенту; - за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу парламенту може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри останньому більшістю від конституційного складу Верховної Ради України; - схвалений парламентом закон підписує Голова Верховної Ради і невідкладно направляє його Президентові, який підписує закон або повертає зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями для повторного розгляду; якщо під час повторного розгляду закон буде прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу парламенту, то Президент зобов'язаний його підписати.
Функції та повноваження Президента
- призначає Прем'єр-міністра за згодою більше ніж половини від конституційного складу парламенту та персональний склад Уряду за поданням Прем'єр-міністра; - припиняє повноваження Прем'єр-міністра та приймає рішення про його відставку; - має право припинити повноваження парламенту, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; - скасовує акти Кабінету Міністрів; - акти Президента в межах повноважень, які визначені Конституцією, скріплюються підписами Прем'єр-міністра і відповідального за акт та його виконання міністра.
Функції та повноваження Уряду (Кабінету Міністрів)
- відповідальний перед Президентом, підконтрольний та підзвітний парламенту у визначених Конституцією межах; - Прем'єр-міністр керує роботою Кабінету Міністрів та спрямовує виконання Програми його діяльності схваленої парламентом; - відставка Прем'єр-міністра спричиняє відставку всього уряду; - акти Кабінету Міністрів підписує Прем'єр-міністр.

З наведеної таблиці можна зробити висновок, що Конституції Польщі та України закріпили систему раціоналізованого парламентаризму, хоча і з певними відмінностями, які допустимі для даної системи. Але у польському варіанті роль президента обмежена для досягнення балансу між законодавчою і виконавчою владою. Раціональним є і призначення глави уряди, коли ініціатива може переходити від президента до нижньої палати. А 21 листопада 2011 року коаліційний уряд Д. Туска отримав вотум довіри, що є ще одним свідченням роботи механізму формування уряду парламентською більшістю, завдяки чому зменшується шанс виникнення урядових криз та обмежується можливість президента одноосібно контролювати уряд.

Але, як свідчить практика, результат взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади залежить не лише від законодавчо прописаних положень, але й від наявності спільної стратегії розвитку країни у політичних сил та чіткого вектору зовнішньополітичних відносин.

Основний Закон України закріплює і суперечливі положення, які не сприяють ефективній роботі вищих органів влади. Так, відповідно до положень Конституції України глава держави має право припиняти повноваження Прем'єр-міністра та відправляти останнього у відставку. Президент В. Ющенко 8 вересня 2005 року прийняв Указ «Про припинення повноважень Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та відставку Кабінету Міністрів України», обґрунтувавши своє рішення протистоянням усередині істеблішменту. Для розв'язання урядової кризи внаслідок відставки уряду Ю. Тимошенко був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння між владою й опозицією», який фактично означав примирення між опонентами «помаранчевої революції» В. Ющенко та В. Януковичем [7, с.994]. Меморандум необхідно було підписати для затвердження нового Прем'єр-міністра Ю. Єханурова, який без підтримки опозиції не отримував достатньої кількості голосів у парламенті. Політична практика у цьому випадку показує, що такі повноваження глави держави роблять уряд залежним і можуть спричиняти урядові кризи.

Також не прописаний механізм формування уряду парламентською більшістю. Якщо президент не має підтримки парламенту, то може виникнути політична криза через неможливість досягнення консенсусу у визначенні кандидатури на посаду прем'єр-міністра, або ж навпаки – саме президент буде контролювати процес призначення членів уряду. 21 листопада 2002 року Верховна Рада України проголосувала за узгоджену парламентською більшістю та Президен-

том Л. Кучмою кандидатуру В. Януковича на посаду Прем'єр-міністра. Одностайність голосування забезпечила лише жорстка позиція Президента, який став ключовою фігурою під час формування уряду, а парламентська більшість залишалась досить слабкою.

Автор визначає згадані положення Конституції України як такі, що мають негативні наслідки для ефективної роботи інституту парламентаризму. Щоправда, шляхи вирішення не лише у законодавчому врегулюванні колізій, але й у роботі над структурованістю електорату, зміні підходу до демократичних цінностей, посиленні політичних партій та підвищенні політичної та правової культури представників влади. Парламент має представляти інтереси народу, який його обрав, а не бути засобом для досягнення фінансових преференцій та доступу до адміністративного ресурсу.

Л. Павлова пояснює парламентську систему влади у країнах Центральної та Східної Європи побоюваннями після автократичного режиму, що демократія ще досить слабка і сильне президентство може спричинити узурпацію влади і встановлення диктатури [8, с.206].

Процес переходу від автократичних, тоталітарних режимів до демократичних засобів і способів управління обґрунтовує такий напрям політичних досліджень як транзитологія [1, с.718].

Транзитологи зазначають про складність прогнозування наслідків переходу до демократії для конкретного суспільства, однак існують універсальні вимоги для отримання позитивних результатів демократичного транзиту: формування ринкових відносин і як наслідок розширення сфери приватної власності; створення умов для соціальної мобільності та підтримка середнього класу; інвестиції в розвиток освіти та науки; формування громадянського суспільства; гарантії прав та свобод людини з боку держави; поділ політичної влади на законодавчу, виконавчу і судову (має бути чітке розмежування повноважень кожної гілки влади); політичний плюралізм; наявність розгалуженої системи вільної політичної комунікації [1, с.719].

На процесах переходу до демократії в сучасну епоху спеціалізуються такі дослідники-транзитологи: Ґ. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Х. Лінц, А. Пршеворскі та ін.

Ключове місце у системній трансформації транзитних суспільств займають інституційні реформи. Мова йде про стабілізацію таких демократичних інститутів як парламент та інститут президента.

На сьогодні у країнах Центрально-Східної Європи функціонують парламентська та президентська форми правління, які сприяють процесу децентралізації влади та утвердженню політичних прав та свобод громадян.

Однак, політична трансформація країн Центрально-Східної Європи має ряд специфічних чинників та передумов:

- до політичної трансформації згадані країни були більш економічно розвинені порівняно з іншими постсоціалістичними державами;
- наявність досвіду розвитку в умовах демократії до Другої світової війни;
- геополітичне розташування між Західною Європою та Росією надало можливість визначити переваги й недоліки різних політичних систем;
- країни Центрально-Східної Європи мали досвід втрати державності та самостійності і прагнули мати власну державу з високим європейським рівнем життя [9, с.27].

Модернізація політичної системи України стала еволюцією радянської політичної системи. Така ситуація спричинена відсутністю передумов демократичного розвитку, а саме: громадянського суспільства, національної еліти з чіткими позиціями щодо подальших демократичних перетворень, чіткої національної ідентичності.

Сучасна українська еліта – це колишня номенклатура, яка мала доступ до перерозподілу державної власності і таким чином збагатилась, та кримінальні верстви населення (перекупники, аферисти, фінансові махінатори тощо). До лав нових управлінців були запрошені поодинокі представники інтелігенції та ЗМІ, які опинилися за порогом бідності та легко погодились додати більш високий інтелектуальний та моральний рівень новоствореній еліті [10, с.196-204].

Отже, здійснений аналіз системи раціоналізованого парламентаризму дає змогу зробити наступні висновки:

1. У правовій державі механізм прийняття загальнонаціональних політичних рішень здійснюється за принципом розподілу владних повноважень між гілками влади, однак одна із гілок влади має зайняти ключове положення. За президентсько-парламентської системи державного правління центральне місце належить парламенту.

2. Для кожної країни механізми прийняття загальнонаціональних політичних рішень мають ряд відмінностей навіть в межах функціонування системи раціоналізованого парламентаризму. Чинниками, які спричиняють різницю є: відмінності на законодавчому рівні, різний рівень політичної культури представників органів державної влади, ступінь сформованості грома-

дянського суспільства, наявність політичної традиції, результат демократичного транзиту в транзитних країнах. Та навіть добре прописані на законодавчому рівні положення не завжди дають позитивні результати в державному управлінні.

3. До основних ознак системи раціоналізованого парламентаризму можна віднести відповідальність уряду, особливу процедуру формування уряду (інвеститура) і намагання уникнути необґрунтованого розпуску парламенту.

Бібліографічні посилання:

1. Політична енциклопедія / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.] – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.

2. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

3. **Романюк О.** Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: [Монографія] / Олександр Романюк. – Х. : Вид-во ХДАК, 2011. – 376 с.

4. **Шаповал В.** Конституційне право зарубіжних країн: [Підручник] / Володимир Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 496 с.

5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Stan prawny na dzień 15 marca 2012 roku. – Wydawnictwo Literat, 2012. – 76 s.

6. Конституція України: офіц. видання. – Станом на 01.11.2010 р. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.

7. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / [редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

8. **Павлова Л.І.** Інститут парламентаризму в Україні та державах Центральної і Східної Європи: порівняльний аналіз / Л.І. Павлова // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – Київ : НПУ, 2008. – Вип. 17. – С. 205–211.

9. **Цвєтков В.В.** Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: [Монографія] / Цвєтков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 496 с.

10. **Шпакова Н.В.** Особливості посткомуністичних трансформацій на пострадянському просторі / Н.В. Шпакова // Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – Київ : НПУ, 2008. – Вип. 17. – С. 196–204.

УДК 321.7

В. С. Литвин

КОНЦЕПТИ ДЕФЕКТНОЇ ТА ВБУДОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНІЙ ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

Аналізуються концепти дефектної/вбудованої демократії. Пропонуються шляхи генералізації концептів дефектної та вбудованої демократії на підставі категорії «часткових режимів». Здійснюється розгляд різних типів дефектних демократій.

Ключові слова: концепт, демократія, дефектна демократія, вбудована демократія, «частковий режим», «сіра зона».

Разбираются концепты дефектной/встроенной демократии. Предлагаются пути по генерализации концептов дефектной и встроенной демократии на основании категории «частичных режимов». Также осуществляется рассмотрение различных типов дефектных демократий.

Ключевые слова: концепт, демократия, дефектная демократия, встроенная демократия, «частичный режим», «серая зона».

The author considers the concepts of defective and embedded democracies; offers ways of generalization for concepts of defective and embedded democracy, which are based on categories of «partial regimes»; carries out consideration of defective democracy types.

Keywords: concept, democracy, defective democracy, embedded democracy, «partial regime», «gray area».

© В. С. Литвин, 2012

Як демонструє сучасна порівняльна політологія, а також політична практика, не можна з однозначною точністю підходити стосовно трактування всіх демократій як аналітично рівноцінних і співмірних. Безумовно, існує значна різниця в розвитку демократії, наприклад, у Сполученому Королівстві (або в цілому в Західній Європі), Болгарії (або в Центральній і Центрально-Східній Європі) та Україні (або в цілому у Східній Європі) тощо. При цьому найбільша розділювальна лінія трактування того, як відбувається процес становлення демократії, притаманна тим країнам, які нещодавно були авторитарними/тоталітарними, а сьогодні з тих або інших причин перебувають у стадії трансформації своїх політичних режимів. З огляду на це, різні країни, які у різній мірі демократизовані, по-різному (а інколи й надто суб'єктивно) розглядаються. Як наслідок, у порівняльній політології виникла низка підходів до дефініювання національних (інтернаціональних) особливостей розвитку демократії (і демократизації як більш широкого процесу). Дані підходи найчастіше оперують поняттями «різновидів» і «рівнів» демократії та демократизації.

Коли говоримо про сучасні різновиди демократії і демократизації, то повинні віддавати належне тому моменту, що деякі з них є класичними (або аналізованими в класичній і новій літературі з приводу порівняльного аналізу демократії та/чи демократизації), а деякі нетрадиційними. Саме з огляду на зазначену специфіку, вважаємо за доцільне застосовувати для трактування різновидів різних феноменів і процесів (у тому числі демократії і демократизації) категорію «концепту». Річ у тому, що найчастіше «концепт» трактується як певна інноваційна ідея, котру в собі містить креативний задум; конструкція, яка складається з одного класу об'єктів і одного класу параметрів; загальна ідея і щось розумово/логічно продумане [18]. З огляду на це, зрозуміло, що «концепт» – не частина загальної теорії, а результат попереднього і подальшого обґрунтування. В цьому плані необхідність перевірки концепту обов'язкова, особливо якщо це стосується таких феноменів й процесів, як демократія та демократизація.

«Концепт демократії» означає, що мова йде про попередні результати, які потребують подальшого систематичного емпіричного дослідження і операціоналізації в контексті пояснення засадничих параметрів та індикаторів демократії. Попри те, що і раніше були очевидними відмінності у якості демократії, політична наука зазвичай нехтувала якісними і кількісними вимірами цього феномену й процесу. Навіть з огляду на те, що часто застосовуються різні «новітні» концептуалізації демократії, зокрема, гібридна (М. Александер [4], М.Богаардс [6], Л. Даймонд [16], С. Левіцькі і Л. Вей [20], Л. Морліно [32] тощо), керована (А. Браун [8], Т. Колтон [11], С. Волін [43] тощо), іллібералька (А. Каратницькі [19], П. Сміт та М. Зіеглер [41] та Ф. Закарія [44; 45] тощо), делегативна (М. МакФаул [25], Г. О'Доннелл [35], Ф. Паніцца [36] тощо), дефектна та вбудована (В. Меркель та А. Кройссант [12; 26-30], А. Ветзель та Я. Орбі [42] тощо) й інші, та все ж сутнісно досить складно говорити про їх політологічну операціоналізацію.

З цього приводу Д. Колліер і С. Левіцьки [10] зазначають, що в новітній науці відбувається «поширення альтернативних форм концептів» демократії, внаслідок чого можна відслідковувати величезну кількість її (демократії) підтипів (вченими виокремлено 550 уточнень дефініції демократії). На цій основі прийнято ідею про необхідність трактування демократії «з прикметниками»[3]. Прикметники виникли як уточнювальні властивості «демократій» за наслідками закінчення перших фаз демократичних транзитів у більшості країн, які піддавались аналізу (на першій стадії транзиту було достатнім трактування країн або як авторитарних, або ж як неавторитарних). Так відбулось, якщо до уваги брати класичне визначення Дж. Сарторі, «концептуальне розтягування» [38], на яке має відповісти методологічна стратегія «зменшення підтипів» (розроблена Д. Колліером і Дж. Магоном [9]).

Як наслідок, було виокремлено три генералізовані стратегії оцінювання різних типів демократії: 1) «докладне» визначення демократії на підставі застосування різних дефінітивних атрибутів; 2) переміщення всеохоплюючих концепцій (політичних режимів), з якими асоціюється демократія; 3)конструювання підтипів демократії.

За такою логікою й розпочалась генералізація В. Меркелем ідеї дефектної демократії [29]. Головний теоретико-методологічний ракурс конструювання цього концепту визначений критикою ідеї «електоральних демократій», використаної у дослідженнях організації «Freedom House». В. Меркель вказує, що електоральність позиціонується незадовільно як з теоретичної, так з нормативної точки зору. Вона пропонує вужче трактування демократії, аніж концепція поліархічності Р. Даля в межах її інституційного мінімуму [14]. Крім того, із якісної сторони проекти різних організацій (зокрема, й «Freedom House») не зовсім ефективно враховують усі наукові висновки та результати. Наприклад, до уваги не береться зауваження з приводу

3 Контраверсійна ідея («демократія без прикметників») була використана раніше у дебатах із приводу транзиту в країнах Латинської Америки, коли було виокремлено «неповні» і «кваліфіковані» форми демократії.

розуміння і осмислення «демократичності виборів» [17]. Внаслідок цього термін «електоральна демократія» теоретично позиціонується як «неповний», а аналітично – як «некорисний». Для того, щоб зазначений термін більш успішно використовувався в порівняльній політології, він має бути диференційований.

Виходячи із зауважень Л. Даймонда й А. Каратницькі, можна виокремлювати три види демократії – ліберальну, напівліберальну та іліберальну [15; 19]. Проте ця проста диференціація затьмарює успіхи демократизації наприкінці XX ст. Головна проблема у тому, що велика кількість країн, означених як електоральні демократії, не є ліберальними демократіями: так за даними на 2012 р., відсоток електоральних демократій з усіх країн світу становив 60, а відсоток ліберальних демократій (з електоральних демократій) – 70. Станом же на 2001 р. ліберальними демократіями були 58 відсотків електоральних демократій. Крім того, не зовсім ефективною, на думку В. Меркеля, є сама диференціація демократій на ліберальні, напівліберальні та іліберальні. Так, А. Каратницькі й Л. Даймонд для визначення використовують порядкову шкалу на основі втілення громадянських прав (із проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House»): 1) режим, який за показником громадянських свобод отримує 1-2 бали, оцінюється як ліберальна демократія; 2) режим, який за даним показником отримує 2,5-3 бали, повинен бути оцінений як напівліберальна демократія; 3) режим, що за цим показником отримує 3,5 і більше балів, позиціонується як іліберальна демократія (а різниця поміж авторитаризмом та тоталітаризмом становить 5,5-7,0 балів). Також у проекті «Freedom House» не робиться теоретичної вказівки на виокремлення диференціацій у ліберальності політичного режиму [10]. Тому методика потребує доопрацювання із врахуванням зауважень, а також таких атрибутів, як горизонтальна та вертикальна підзвітність і верховенство права.

На противагу ідеям «Freedom House», низка компаративістів (починаючи із XXI ст.) розвиває кількісні/якісні методи концептуалізації «вбудованої демократії» – мова, зокрема, йде про доробки В. Меркеля [29; 30], А. Майчела [24], А. Ветзель і Я. Орбі [42] тощо. Цей концепт характеризується використанням альтернативних і більш науково амбітних характеристик і постулатів, які цілком уможливлюють систематичну ідентифікацію і операціоналізацію «дефіцитності» функціонування дефектних демократій і політичних режимів так званої «сірої зони». При цьому під «сірою зоною» розуміються ті випадки, де атрибути автократії та демократії можуть існувати у взаємопов'язаній сумісності і перемішуватись[4]. Очевидно, що країни «сірої зони» можуть тяжіти щодо одного або іншого полюса режимності, тому сама по собі ідея «сірої зони» є строкатою за визначенням.

Разом з тим слід розуміти, що для дефініювання «вбудованих демократій» використано ідею «часткових режимів», які не можуть бути пояснені винятково як однозалежні змінні (цей аналітичний постулат помічаємо навіть у класичних доробках Р. Даля). Внаслідок цього очевидно, що політичний режим може бути зрозумілим як співіснування набору правил та норм, які є взаємопов'язаними. В. Меркель і А. Кройссант розуміють демократію як комплекс взаємозалежних, а також незалежних часткових режимів [27]. С. Шмідт уточнює, що вбудована демократія складається з п'яти часткових режимів – кожний має власний набір індикаторів: 1) електоральний режим (доступ виборців до влади, здійснення санкцій до обраних представників, вертикальна підзвітність) [13; 28]; 2) політична участь (політичні права – це передумови виборів, права політичної комунікації, свободи думки та висловлювання) [7]; 3) громадянські права/свободи (верховенство права, незалежна судова система) [22, с. 10; 34]; 4) поділ влади і горизонтальна підзвітність (баланси і перевірки між гілками влади, незалежна/ефективна судова система щодо виконавчої і законодавчої гілок влади) [5, с. 66; 35, с. 61]; 5) впливовість обраних посадовців (відсутність неконституційних повноважень у всіх сферах політичного процесу) [10, с. 442; 33, с. 71; 40, с. 81].

В. Меркель зазначає, що концепт включеної демократії нібито наслідує ідею про те, що стабільні конституційні демократії «включаються» двома шляхами: 1) по-перше, внутрішньо – специфічна взаємозалежність/незалежність різних часткових режимів демократії забезпечує своє нормативне та/чи функціональне існування; 2) по-друге, зовнішньо – часткові режими «вбудовані» у створення сприятливих умов для демократії, що захищає останню від зовнішніх і внутрішніх потрясінь, дестабілізуючих тенденцій. Якщо політичний режим включає п'ять часткових режимів, слід говорити про те, що він є вбудованою ліберальною демократією; а якщо не

4 Одним із найбільш традиційних прикладів «сірих зон» у Європі вважається той режим, що у проміжку 1994-1996 рр. мав місце у Білорусі. Аналогічним прикладом може бути політичний режим, притаманний Україні у проміжку 2010-2012 рр. У даному випадку не є винятком і політичний режим Молдови у проміжку 2000-2008 рр., і політичний режим Грузії у 1995-2004 рр. Аналогічним чином слід говорити про специфіку розвитку Росії у 1991-2000 рр., Азербайджану у 1991-1998 рр. тощо.

включає всіх часткових режимів – він є вбудованою дефектною демократією.

Вчені вважають, що цей концепт є реалістичним, адже він сконструйований винятково на інституціональній архітектурі демократії, не використовує категорії «входу» і «виходу» як засадничі характеристики конституційної демократії [29]. Це означає, що добробут країни, чесний розподіл економічних і соціальних благ та соціальна справедливість можуть стати завданнями демократичного режиму, але вони в жодному разі не є обов'язковими як її дефінітивні особливості [31; 37]. Також очевидно, що концепт електоральної демократії із використання техніки часткових режимів розширюється – бо електоральність означає демократичність виборчих процедур, а також їх значимість та конституційність.

Часткові режими можуть ефективно функціонувати в демократії за умови, що вони взаємно включені. Це означає, що окремий частковий режим підтримує факт функціонування іншого часткового режиму, а також що часткові режими змушують політичних акторів не посягати на функціональні сфери інших режимів. Внаслідок цього функціональна/нормативна взаємозалежність/незалежність детермінують «код комунікації» п'яти часткових режимів. Цей баланс крихкий, корелюється від демократії до демократії. Саме на даній підставі Ф. Шміттер і зазначає, ніби демократія є комплексом взаємозалежних і незалежних часткових режимів [39]. З іншого боку, це означає, що демократія може бути дисагрегована на основі її часткових режимів. Саме в цьому полягає і функціональна логіка вбудованості демократії, яка методологічно розміщується за межами електоральної демократії. Значимість «концепту вбудованості» у тому, що можливе більш точне визначення дефектів у межах демократії («невбудованості» часткових режимів). Окрім того, означені дефекти можуть бути операціоналізовані компаративно стосовно різних випадків і вибірок. Зазначена методологічна специфіка також спрощує всі наукові кроки з приводу взаємозв'язку дефектності та транзитності.

В. Меркель [29] вказує, що коли хоч один із часткових режимів вбудованої демократії пошкоджений так, що змінює сумарну логіку конституційної демократії, тоді не існує підстав говорити про недоторканність вбудованої демократії. З огляду на те, який із часткових режимів пошкоджено, ми й можемо говорити про «тип дефектності» демократії (при цьому варто розуміти, що мова йде про дефектні демократії, а не про дефектні режими). Саме тому дефектну демократію слід розуміти як демократію, в якій часткові режими більше не взаємно вбудовані, а логіка конституційної демократії внутрішньо/зовнішньо порушена. Це означає, що дефектні демократії – не обов'язково транзитивні суспільства (або гібридні режими), які розвиваються у напрямі демократії чи автократії з метою відновлення системної рівноваги. Залежно від їхньої політичної влади, а також соціальної, економічної і культурної вбудованості вони можуть утверджуватися і протягом тривалих періодів часу. Це може стосуватись і тих випадків, коли різні політичні дефекти підтримуються як політичною владою, так і соціально-економічним або соціально-культурним контекстами. Чимало таких дефектних демократій стали традиційними в Східній Європі та Латинській Америці.

На цій основі В. Меркель виділяє чотири базових типи дефектних демократій: 1) ексклюзивна (несумісна) (англ. exclusive democracy); 2) доменна (інтервальна) (англ. domain democracy); 3) ілліберальна (англ. illiberal democracy); 4) делегативна (англ. delegative democracy). Всі вони, різною мірою, опираються на принципи лише мінімальної електоральної демократії, але разом із тим поєднують у собі елементи авторитаризму (це можуть бути різні комбінації наступних рис та/чи атрибутів – нестача чи відсутність політичної конкуренції (обмежений плюралізм), нестача чи відсутність політичних/громадянських свобод, неформальний і таємний відбір політичної еліти, відсутність інституційних стримувань/противаг, деполітизація населення, переконання у ролі політичної еліти як «рятівника нації»). При цьому слід розуміти, що мінімальна демократія також визначається по-різному. Тим не менш, як демонструє консолідований досвід досліджень, найчастіше головними індикаторами демократії постають політична конкуренція та політична участь.

Слід зауважити, що вказані типи дефектних демократій виокремлено через поєднання часткових режимів і елементів їх «невбудованості». Ексклюзивна демократія має місце тоді, коли один/кілька сегментів дорослого населення тієї чи іншої країни позбавлені від громадянських та політичних прав і свобод (й, зокрема, виборчого права). Доменна демократія зустрічається у таких випадках, коли в певних сегментах політичного процесу превалюють вето-повноваження над повноваженнями обраних посадовців – наприклад, у військовій сфері, поліції й/чи транснаціональних корпораціях тощо (найчастіше даний тип зустрічається серед країн Латинської Америки). Ілліберальна демократія має місце там, де особистісні права не створені чи частково не забезпечується, де відсутній принцип верховенства права (це найбільш поширений тип дефектних демократій). Нарешті, делегативна демократія стосується випадків, коли контроль законодавчої та судової влади над виконавчою є лімітованим (через вплив харизма-

тичного глави держави).

За даними на 2002 р., В. Меркель виокремив наступні різновиди політичних режимів у Східній Європі (але при цьому регіон Східної Європи автор розуміє в широкому плані): 1) ексклюзивні демократії – Латвія; 2) ілліберальні демократії – Албанія, Болгарія, Хорватія, Македонія, Молдова, Румунія, Росія й Україна; 3) делегативні демократії – відсутні; 4) доменні демократії – відсутні; 5) ліберальні демократії – Естонія, Польща, Литва, Словаччина, Словенія, Чехія та Угорщина; 6) автократії – Білорусь. Прикладами делегативних демократій у світі визначено Аргентину й Південну Корею. Прикладами доменних демократій означено Чилі, Еквадор та Індонезію. А із-поміж ексклюзивних демократій у світі виокремлено Бразилію, Гватемалу й Таїланд. Цікаво те, що з-поміж країн Латинської Америки виокремлено тільки одну ліберальну демократію – Уругвай. Аналогічна ситуація помічена у випадку країн Азії – мова йде про Тайвань. На 2012 р. ситуація дещо змінилась, проте тенденція розвитку залишилась стабільною.

Річ у тому, що практично незмінними залишились фактори, які вплинули на формування концепту дефектної демократії. Це, по-перше, так звані структурні пояснення, які чинять суттєвий вплив на поведінку суб'єктів політики. Серед них дослідники виокремлюють такі: історична спадщина, котра позначається повною відсутністю досвіду демократії (наприклад, Росія до 1991 р.); недемократична чи авторитарна політична культура (наприклад, більшість країн Магрибу); ракурс неопатримоніального правління (переважно африканські країни, проте й окремі пострадянські республіки – часто до цієї групи чинників належить Україна, про що свідчать дослідження, в тому числі й вітчизняних науковців [1, 2; 3]).

По-друге, це так звані «орієнтовані на суб'єкта (актора)» підходи. В даному випадку увагу слід сфокусувати на недемократичній поведінці суб'єктів/акторів політики, які не можуть (не хочуть) поважати демократичні ідеали й принципи. Ці актори не приймають традиційного гасла демократії, запропонованого А.Пшеворські, про те, що «демократія має бути єдиною грою у місті». Внаслідок цього у вказаних випадках гальмується консолідація самої демократії, а також і ідеї її необхідності.

По-третє, це інституційний дефіцит. Неправильні й несприятливі інститути, які створені протягом перехідного періоду та закріплені у конституціях, можуть призводити до нестабільності політичного режиму і всієї системи. Прикладом вважаємо пропорційне представництво без виборчих бар'єрів для партій (зокрема, у Польщі в 1989-1993 рр. або в Грузії у 1993 р. тощо).

Із причин же того, чому окремі політії розвиваються як дефектні демократії, слід теж виокремлювати кілька моментів: 1) напрям/шлях модернізації (випадок дефектності може розвинутись у ситуації, коли соціально-економічна модернізація відбувається напівмодерним напрямом, в наслідок чого формується дисбаланс влади, коли деякі соціальні групи вважають демократію загрозою своїм інтересам); 2) рівень модернізації (дефектність властива більшою мірою для тим країнам, у яких нижчий рівень соціально-економічного розвитку, а теж вищий рівень соціальної нерівності – в цьому випадку демократія часто залишається формалізованою); 3) економічні тенденції (економічна криза спричиняє інституціоналізацію різних дефектів неконсолідованої демократії, особливо у напівпрезидентських, а також у президентських політичних моделях [21; 23]); 4) тип соціального капіталу (якщо соціальний капітал більшою мірою акумульовано навколо етнічних чи релігійних груп, імовірне формування ексклюзивної/ілліберальної демократії); 5) розвиток громадянського суспільства (відсутність міжособистісної довіри формує розвиток дефектів демократії); 6) особливості процесу державного будівництва (атрибути вирішення проблем кордонів і національних меншин впливають на те, наскільки розвиток демократії відповідатиме ліберальним цінностям); 7) тип попереднього авторитаризму (чим довший період тоталітаризму, посттоталітаризму, султанізму і неопатримоніалізму, тим імовірніші дефекти розвитку демократії); 8) модель політичного транзиту (рівень підтримки політичною елітою демократичних ідей впливає на швидкість її інституціоналізації/консолідації); 9) розвиток політичних інститутів (чим поширенішими є поставторитарні тенденції до патримоніалізму, клієнталізму і корупції, тим дефектнішими виявляються демократії; чим більш впливовими є неформальні процедури, тим дефектніша демократія); 10) контекст регіонального і міжнародного розвитку (якщо вплив міжнародних інституцій на захист ліберальних цінностей лімітується, збільшується дефектність демократій).

При цьому слід виокремлювати кілька гіпотетичних сценаріїв розвитку саме дефектних демократій. Перший (чи регресивний) сценарій описує концентрацію політичних повноважень у руках виконавчої влади на основі нанесення збитків принципам верховенства права, внаслідок чого й відбувається «інформалізація» усіх політичних процедур і/чи рішень. У результаті формально демократичний каркас залишається, проте важливі політичні рішення здійснюються поза його межами. Прикладом даного сценарію Т. Бейхельт виокремлює Білорусь у 1994-1996 рр. (сьогодні позиціонується як авторитаризм).

Другий (чи стабілізаційний) сценарій регламентує надання переваги дефектам демократії, але не відкритому авторитаризму, внаслідок чого для системи забезпечується відносна стабільність еліти. В результаті цього формується так звана «самовідтворювальна рівновага політичних сил», а це призводить до статус-кво дефектної демократії. Стабільність забезпечується доти, поки специфічні дефекти демократії роблять внесок у процес зміцнення еліт і задоволення інтересів верств населення, які підтримують систему. Прикладом таких сценаріїв В. Меркель і А. Кройссант вважають Росію і Україну тощо.

Третій (чи прогресивний) сценарій передбачає, що неформальні демократичні ракурси витісняються формальними (на вимогу громадянського суспільства). Як наслідок, зростає резистентність до неформальних процедур та рішень, а демократія набуває все більше рис конституційної. Саме тому дефекти трансформуються у риси консолідованості елементами права (Словаччина тощо).

Підсумовуючи, слід зауважити, що, попри цілу низку концептів демократії, ідея «дефектної демократії» сьогодні часто використовується на противагу саме ідеї «гібридних режимів». Проте в даному разі «дефектність» розуміємо винятково у вузькому сенсі: річ у тім, що інколи дефектами позначаються також ліберальні демократії, але ті чи інші дефекти не ведуть до проявів авторитаризму. Тому знову – таки, під дефектною демократією розуміємо винятково ті політичні режими, в яких відбувається поєднання рис демократій і автократій (чи, умовно, демократій і тоталітаризму), які в підсумку ведуть до небезпек авторитаризму (тоталітаризму). В інституційному вимірі дефектна демократія наділена елементами електоральності, та ігнорує ключові цінності демократичного розвитку (рівність, свободу, горизонтальну підзвітність). При цьому дефектні демократії не завжди є перехідними режимами, які обов'язково розвинуться у авторитарні й демократичні політичні режими.

Бібліографічні посилання:

1. **Мозоль М**. Клієнтелістські мережі в період президентства В. Ющенка / М. Мозоль // Наукові записки. Серія «Політичні науки». Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні. – Острог : НаУОА, 2010. – Вип. 4. – С. 61-68.

2. **Фисун А**. Постсоветские неопатримониальные режимы : генезис, особенности, типология / Александр Фисун // Отечественные записки. – 2007. – Т. 39. – № 6. – С. 8-28.

3. **Фісун О.** Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / Олександр Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.

4. **Alexander M.** Democratization and Hybrid Regimes : Comparative Evidence from Southeast Europe / Marcus Alexander // East European Politics & Societies. – 2008. – Vol. 22. – No. 4. – P. 928-954.

5. **Beetham D.** Introducing Democracy : Questions and Answers / David Beetham, Kevin Boyle. – Cambridge : Polity Press, 1995. – 160 p.

6. **Bogaards M.** How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / Matthijs Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 2. – P. 399-423.

7. **Bollen K.** Political Democracy : Conceptual and Measurement Traps / Kenneth A. Bollen // Inkeles A. On Measuring Democracy / Alex Inkeles. – New Brunswick, NJ : Transaction Publications, 1993. – P. 3-20.

8. **Brown A.** From Democratization to «Guided Democracy» / Archie Brown // Journal of Democracy. – 2001. – Vol. 12. – No. 4. – P. 35-41.

9. **Collier D**. Conceptual «Stretching» Revisited : Adapting Categories in Comparative Analysis / David Collier, James E. Mahon // American Political Science Review. – 1993. – Vol. 87. – P. 845-855.

10. **Collier D.** Democracy with adjectives : Conceptual innovation in comparative research / David Collier, Steven Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – No. 3. – P. 430-451.

11. **Colton T.** Popular Choice and Managed Democracy / Timothy Colton/Michael McFaul. – Washington, DC : Brookings Institution Press, 2003. – 317 p.

12. **Croissant A.** From Transition to Defective Democracy : Mapping Asian Democratization / Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 156-178.

13. **Dahl R.** Democracy and its Critics / Robert A. Dahl. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1991. – 397 p.

14. **Dahl R.** Polyarchy : Participation and Opposition / Robert Dahl. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1972. – 267 p.

15. **Diamond L**. Is Pakistan the (Reverse) Wave of the Future? / Larry Diamond // Journal of Democracy. – 2000. – Vol.11. – No.4. – P. 81-107.

16. **Diamond L**. Thinking About Hybrid Regimes / Larry Jay Diamond // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 2. – P. 21-35.

17. **Hadenius A**. Democracy and Development / Axel Hadenius. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 232 p.

18. **Hjørland B.** Concept Theory / Birger Hjørland // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 2009. – Vol. 60. – No. 8. – P. 1519-1536.
19. **Karatnycky A**. The Decline of Illiberal Democracy / Adrian Karatnycky // Journal of Democracy. – 1999. – Vol. 10. – No. 1. – P. 112-125.
20. **Levitsky S**. Competitive Authoritarianism : Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics) / Steven Levitsky, Lucan A. Way. – Cambridge University Press, 2010. – 536 p.
21. **Lijphart A**. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / Arend Lijphart // Journal of Theoretical Politics. – 1992. – Vol. 4. – No. 2. – P. 207-223.
22. **Linz J.** Problems of Democratic Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / Juan J. Linz, Alfred Stepan. – Baltimore, MD and London : Johns Hopkins University Press, 1996. – 504 p.
23. **Linz J.** The Virtues of Parliamentarism / Juan Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No.1. – P. 84-91.
24. **Maichel A**. Embedded Democracy – Ein Konzept zur Erforschung von Demokratien / Alois Maichel. – GRIN Verlag, 2010. – 40 p.
25. **McFaul M.** Putin and the «Delegative Democracy» Trap : Evidence from Russia's 2003-04 Elections / Michael A. McFaul // Post-Soviet Affairs. – 2004. – Vol. 20. – P. 285-319.
26. **Merkel W.** Conclusion : Good and Defective Democracies / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 199-213.
27. **Merkel W.** Consolidated or defective democracy? Problems of regime change / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // Democratization : Special Issue. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – 246 p.
28. **Merkel W.** Defekte Demokratien (Bd.1 : Theorien und Probleme) / Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2003. – 336 p.
29. **Merkel W.** Embedded and Defective Democracies / Wolfgang Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33-58.
30. **Merkel W**. Embedded and Defective Democracies in the 21rst Century / Wolfgang Merkel. – Bratislava : EXU Excelentná Univerzita, 2008.
31. **Merkel W.** Social Justice and Democracy : Investigating the Link / Wolfgang Merkel, Mirko Krück // International Politics and Society. – 2004. – Vol. 1. – P. 134-158.
32. **Morlino L**. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? / Leonardo Morlino // European Political Science Review. – 2009. – Vol. 1. – No. 2. – P. 273-296.
33. **Morlino L.** Democracy Between Consolidation and Crisis : Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe / Leonardo Morlino. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 408 p.
34. **Nino C**. The Constitution of Deliberative Democracy / Carlos Santiago Nino. – New Haven, CT and London : Yale University Press, 1996. – 264 p.
35. **O'Donnell G.** Delegative Democracy / Guillermo A. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5. – No. 1. – P. 55-69.
36. **Panizza F**. Beyond «delegative democracy» : «old politics» and «new economics» in Latin America / Francisco Panizza // Journal of Latin American studies. – 2000. – Vol. 32. – No. 3. – P. 737-763.
37. **Rawls J**. A Theory of Justice / John Rawls. – Oxford University Press, 1999. – 538 p.
38. **Sartori G.** Concept Misformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // American Political Science Review. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033-1053.
39. **Schmitter P**. Civil Society East and West / Philippe C. Schmitter // Diamond D. Consolidating the Third Wave Democracies / Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, Hung-mao Tien. – Baltimore, MD and London : Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 239-263.
40. **Schmitter P**. What Democracy is . . . and What It Is Not? / Philippe C. Schmitter, Terry Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. Vol. 2. – No. 3. – P. 75-88.
41. **Smith P.** Liberal and Illiberal Democracy in Latin America / Peter H. Smith, Melissa R. Ziegler // Latin American Politics and Society. – 2008. – Vol. 50. – No. 1. P. 31-57.
42. **Wetzel A**. Promoting embedded democracy? Researching the substance of EU democracy promotion / Anne Wetzel, Jan Orbie // European Foreign Affairs Review. – 2011. – Vol. 16. – No. 5. – P. 565-588.
43. **Wolin S.** Democracy Incorporated : Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism / Sheldon S. Wolin. – Princeton University Press, 2009. – 376 p.
44. **Zakaria F**. The Future of Freedom : Illiberal Democracy at Home and Abroad / Fareed Zakaria. – W. W. Norton & Company, 2003. – 286 p.
45. **Zakaria F**. The Rise of Illiberal Democracy / Fareed Zakaria // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – No. 6. – P. 22-43.

УДК 321

М. А. Фоломєєв

ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ ЯК ДІЙОВІ СИЛИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

У статті проводиться демаркація концептів «суб'єкт політики», «політичний актор», «агент політичних відносин», що застосовуються для позначення сил, що діють в політичному процесі. Здійснюється спроба концептуалізації категорії «політичний актор», маючі на увазі уособлених учасників політичного життя.

Ключові слова: суб'єкт політики, політичний актор, агент політичних відносин, політичний процес.

В статье проводится демаркация концептов «субъект политики», «политический актер», «агент политических отношений», применяемых для обозначения сил, действующих в политическом процессе. Осуществляется попытка концептуализации категории «политический актер», в рамках которой имеются в виду обособленные участники политической жизни.

Ключевые слова: субъект политики, политический актер, агент политических отношений, политический процесс.

The article demarcation of concepts «subject policy,» «political actor», «agent of political relations,» used to describe the forces acting in the political process. Attempting to conceptualizing the category of «political actor», referring to the separate participants in the political life.

Keywords: political actors, political actor, an agent of political relations, the political process.

Вивчення різноманітних дієвих сил політичних відносин, взаємодія яких, за визначенням, є політичним процессом – одна з магістральних тем в пострадянській політології. Саме в такому, «суб'єктному» ракурсі досліджують різноманітні політичні процеси багато українських (В.М. Бебик, А.К. Волинський, М.П. Гетьманчук, А.Д. Пахарєв, І.О. Поліщук та ін.) і російських (О.В. Глухова, А.О. Дягтярьов, М.В. Ільїн, О.Ю. Мелешкіна та ін.) політологів. Разом з тим, симптоматично, що «дійові особи» політики позначаються різними концептами – «суб'єкт політики», «політичний актор чи агент» тощо. Зазвичай, ці концепти використовують як синоніми, а, подекуди, їх використання має змістовно неупорядкований характер.

Отже, метою статті є проведення демаркації концептів «суб'єкт політики» та «політичний актор чи агент» у позначенні «дійових осіб» політики, а також вирішення проблеми концептуалізації категорії «політичний актор», маючи на увазі уособлених учасників політичного процессу.

Використання, на перший погляд, синонімічних концептів обумовлено, в першу чергу, концептуальними, і, частково, лінгвістичними особливостями. Цей висновок базується на результатах формального аналізу вживання даних термінів у науковій і, що більш показово, в навчальній літературі, в англо-американській традиції політичних наук, з одного боку, і українській та російській політології, з іншого.

Для ілюстрації ситуації із використанням концептів «суб'єкт політики», «політичний актор чи агент» в англо-американській та пострадянській політичній теорії проведемо наступний експеримент. Порівнюючи англійський оригнал відомого твору американського політолога Френсіса Фукуями «Кінець історії чи остання людина» («The End Of History and the Last Man» [13]) з його російським перекладом [10], ми подивимося на використання термінів у різних наукових традиціях. До прикладу, в англомовному оригіналі сім разів використовується категорія actors: social actors (в російському перекладі – «соціальні дійові особи» або «дійові обличча суспільства»), major actors (відповідно, «усі основні сторони»), actor on the political scene (відповідно, «актор, що діє на політичній сцені»). У всіх випадках мається на увазі уособлені політичні ігроки, дійові особи, інтегровані до різноманітних політичних процесів. Не менш розповсюдженим терміном в англомовному тексті є категорія agents, яка, утім, використовується переважно у словосполученні moral agents (у восьми з тринадцяти випадків), що перекладається в російському тексті, переважно, як «моральна істота» або моральність дійових сил. Разом з тим, двічі категорія agents в англомовному тексті вживається в політичному контексті як рушійна сила політичних змін: в першому випадку – в розумінні китайських лідерів як рушійної сили модернізації Китаю (agent of China's modernization and reform), у другому випадку – в розумінні протестантизму як рушійної сили процесу секуляризації (agent for this secularization). Категорія «суб'єкт» (subject) в англійському тексті зустрічається в 38 випадках, однак, в переважній

більшості, в розумінні тематики дослідження, предмета, на який спрямована діяльність, і лише одного разу – як дійова сила в політиці, але в дослівному перекладі на англійську мову цитати російського вченого Олександра Кожина, у бінарній опозиції «суб'єкт – об'єкт». З іншого боку, в російськомовному перекладі категорія «політичний актор» не застосовується, навіть у випадках використання категорії «actors» в англійському оригіналі. Здійснюється заміна близькими за значеннями словосполученнями: в тексті використовуються концепти «суб'єкт політики», «дійові особи», «сторони взаємодії», «основні рушійні сили» тощо.

Ще більш очевидним є подібний аналіз стосовно класичної праці відомого американського політолога Самюеля Хантингтона «Політичний порядок в суспільствах, що змінюються» («Political Order in Changing Societies»). У всіх випадках використання в англомовному тексті категорії «political actors» в російськомовному перекладі припонується аналог «учасники політичного життя (ігри)», тоді як стосовно категорії «agents» – зазвичай «агенти впливу» [11, 14].

Для підтвердження наведених даних нами було проведено порівняння англо-американських та українських підручників з політичної науки і политології з метою виявлення категоріального апарату, що використовується для позначення «дійових осіб» політики. Були проаналізовані п'ять англо-американських підручників 2002-2012 років видання і дев'ять українських підручників 2002-2011 років видання [див. додаток 1]. Згідно з отриманими даними, ми маємо можливість стверджувати, що в англо-американській навчальній літературі з політичних наук у відношенні дійових осіб політики застосовується концепт «політичний актор» (political actor) та «агент/контрагент політичних відносин» (agents), тоді як в українській навчальній політологічній літературі – «суб'єкт політики», і, лише в окремих підручниках, наприклад, Ф.М. Кирилюка [3], П.П. Шляхтуна [9], Ю.М. Юрія [8], лише згадується можливість альтернативного іменування дійових осіб політики політичними акторами, з посиланням на англо-американську дослідницьку традицію. І це не дивлячись на те, що в пострадянській політології, разом з іншими термінами західної політичної науки (замість політичної організації суспільства – політична система, замість політичного розвитку – політичний процесс та ін.), починаючи з 1991 року, приходить категорія «політичний актор». Першовідкривачами в цьому напрямку стали російські політологи М.В. Ільїнн і Б.І. Коваль, які ввели цей термін у науковий обіг на пострадянському просторі [8, с.152-153] та редакція російського журналу «Поліс (Політичні дослідження)» Російської академії наук, яка в редакційній статті віднесла концепт «політичний актор» до числа 26 основних понять політичного аналізу [1].

Деякі вітчизняні політологи, наприклад, О.Ю. Мелешкіна, Н.В. Кононенко та ін. використовують категорії «суб'єкт політики» та «політичний актор» як синоніми в позначенні дійових осіб політики. Інші вчені, такі як М.В. Ільїн, Б.І. Коваль, А.О. Дегтярьов, Ф.М. Кирилюк, Ю.М. Юрій та ін., проводять концептуальну демаркацію даних термінів.

Так, російський політолог О.Ю. Мелешкіна ставить знак рівності між категоріями «політичний актор» та «суб'єкт політики»: вона вважає, що «політична діяльність створюється діяльністю людей, групп та інститутів (іншими словами – суб'єктів чи акторів), пов'язаних з реалізацією владних інтересів та досягненням мети [6, с.5]. Український політолог Н.В. Кононенко у своїй статті «Політичний клас Російської Федерації: специфіка та основні етапи розвитку», в контексті розгляду етапів формування пострадянського політичного класу Росії спочатку пише про виникнення нових політичних акторів, після чого, далі по тексту, називає їх невдалими провайдерами (суб'єктами) постіндустріальної модернізації [5, с.128]. Крім того, підсумки аналізу змісту одного з українських журналів з політичних наук «Політичний менеджмент: Український політологічний журнал» за час його існування, з 2003 по 2012 рік (54 випуска) свідчить, що низка українських вчених-політологів та політичних експертів (наприклад, Бебик В.М., Кривошеїн В.В., Кононенко Н.В., Петров О.Б., Поліщук І.О, Ржевська Н.Ф. та ін.) використовують у назвах 13 статей категорію «суб'єкт» стосовно різних дійових осіб політики та політичних ситуацій [див. додаток 2]. При цьому, в журналі немає жодної назви з використанням категорії «політичний актор».

Змістовний аналіз розбіжностей стосовно категорій «суб'єкт політики» та «політичний актор» має два виміри – лінгвістичний та концептуальний. Російські політологи М.В. Ільїн та Б.І. Коваль, що стали для пострадянського простору новаторами у використанні терміну «політичний актор», пояснюють концептуальні причини, з яких в англо-американській дослідницькій традиції ця категорія є більш універсальною при позначенні дійових осіб політики, ніж категорія «суб'єктів політики». Лінгвістично, в англомовному політичному дискурсі одним із значень слова суб'єкт (subject) є «підданий». «Суб'єкт-підданий» є лише одним з типів дійових осіб, а підданство – лише одна з ролей. Вони посилаються на класичну классифікацію «політичних індивідів» Гебріеля Алмонда, в основі якої знаходиться ступінь свідомості участі акторів у

політиці, де виокремлюються:

1) повністю несвідома, «стихійна участь» в політиці, т. зв. політичний актор парохіального тип (англ. Parochial, від давньо-грецького «пара» (близько) і «ойкос» (будинок, господарство);

2) участь напівсвідома, тобто з розумінням сенсу ролей при безумовному підпорядкуванні їм як чомусь незаперечному, т.з. політичний актор – підданий;

3) цілком свідома участь, утвердження своїх осмислених інтересів і цінностей, т. зв. політичний актор партиципаторного типу (від англ. participate – брати участь) [4, с.153].

На їхню думку, необхідно відмовлятися від суб'єкт-об'єктної парадигми у вивченні політичної реальності, характерної для пострадянської політології, використовуючи сучасний категоріальний аппарат англо-американської політичної науки, як то «політична система», «політичний процес». До цієї низки категорій належить і термін «політичний актор». Навпаки, в російській і українській політології, куди на початку 1990-х років приходить багато теоретичних новацій із західної політичної думки, більш універсальною є категорія «суб'єкта», вживана у всіх соціогуманітарних науках. Не дивно, що в підручниках та наукових дослідженнях вітчизняних вчених більш поширеною, за традицією, є саме ця категорія. Саме в цьому контексті український політолог, автор підручника з політології Ю.М. Юрій звертає увагу на те, що в політології для позначення суб'єкта політики використовується й категорія актора, яка, втім, має відтінок театральності, характеризує учасників політичного життя як носіїв певної ролі (функції) [8]. Більш предметно розрізняє суб'єкта та актора український політолог Б. Кухта, для якої політичний актор – це не просто суб'єкт конкретного політичного процесу, а діяч (від лат. actor – діяч), який «прагне максимізувати власну вигоду і, одночасно, мінімізувати власні зусилля, ресурси, необхідні для досягнення мети». При цьому «кожен політичний актор намагається досягти бажаних цілей шляхом використання новітньої інформації із залученням мінімальних, але достатніх ресурсів (витрат)» [7, с.342-343].

Очевидно, що в політичній науці існує безліч визначень категорії «політичний актор». Зокрема, Самюель Хантингтон розуміє під політичним актором учасника політичного життя, до яких він відносить, перш за все, різноманітні соціальні сили (social forces), такі, як бюрократія (bureaucrats), інтелектуали (intellectuals), підприємці (businessmen) тощо [14, p.39]. Для Хантингтона існує істотна різниця між політичним актором, який є уособленою соціальною силою (оскільки політика – сфера взаємодії людей та соціальних групп) та політичним інститутом, що є механізмом розв'язання політичних конфліктів політичних акторів [14, p.9-11]. Так само, американський політолог Лестер Ембре вважає, що політичний актор – це той, хто міркує і приймає рішення, пов'язані з політичною сферою. Ембре вважає потенційними політичними акторами всіх громадян, бо в умовах демократії по-літична відповідальність покладається на кожного громадянина [12, p.19].

Італійський політолог Ернесто Скріпанті в своїй роботі «Основні інститути капіталізму» (2001) оцінює діючі сили в політичному житті капіталістичного суспільства, вдаючись у своєму розумінні ситуації до категорії актора. За визначенням Ернесто Скріпанті, політичні актори – це окремі особи або групи осіб, які присвячують себе завоюванню політичної влади. Скріпанті розділяє акторів на політичних і соціальних. На його думку, сукупність політичних акторів, тобто тих акторів, які досягли успіху в завоюванні політичної влади, а, отже, мають право видавати і вводити закони та урядові заходи, тобто накладати обмеження на дії соціальних акторів, є політичним класом [15, p.121].

У вітчизняній політології політичного актора визначають як особу або суспільну групу, які впливають на процес прийняття і здійснення рішень в даній політичній системі [1]. Також політичний актор розглядається як «суб'єкт політичного процесу, дії якого безпосередньо викликають або побічно спричиняють зміни в базових інститутах суспільства (незалежно від осмислення цього самими суб'єктами), який має ресурси і здатний формулювати свої інтереси і будувати на їх основі статегії політичних дій» [2, с.19-20].

Отже, у вітчизняній політології категорія «суб'єкт політики» є найбільш універсальною, на відміну від англо-американской дослідницької традиції, де категорія subject позначає лише один з можливих типів учасників політичного життя – підданого. У вітчизняній науковій традиції суб'єктом політичного процессу вважається й індивід (наприклад, політичний чи громадський лідер, виборець, громадян тощо), й різні соціальні спільноти (класи, нації, етнічні та конфесійні спільноти, професійні групп тощо), й політичні інститути (держави та її структури – парламент, уряд, суд, армія, поліція; громадянське суспільство, над(між)державні організації, політичні партії, суспільно-політичні рухи, групи інтересів тощо), й культурні феномени (наприклад, релігія). В англо-американській традиції існує розрізнення між політичним актором, який є уособленим учасником політичного життя, наприклад, у вигляді різноманітних соціальних сил, про «первинність» яких точаться наукові дискусії, політичним інститутом, який є механізмом

вирішення конфліктів у взаємодії політичних акторів, та агентом політичних відносин, який розуміється або як «агент впливу», або як «каталізатор» політичних змін, як-ото модернізація, секуляризація тощо.

Бібліографічні посилання:

1. 26 основных понятий политического анализа // Полис. – 1993. – №3. – С. 77 – 92.
2. **Гельман В.Я.** Россия регионов: трансформация политических режимов / В.Я. Гельман, С.И. Рыженков, М. Бри. – М.: Издательство «Весь мир», 2000. – 375 с.
3. **Кирилюк Ф.М.** Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник / За ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
4. **Коваль Б.И.** Власть versus политика / Б. Коваль, М. Ильин // Полис. – 1991. – №5. – С. 152–164.
5. **Кононенко Н.В.** Політичний клас Російської Федерації: специфіка і основні елементи розвитку / Н.В. Кононенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: , 2009. – Вип. 17. – С. 128-137.
6. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / Под. ред. Е.Ю. Мелешкиной. – М.: Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. – 304 с.
7. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни/ За ред Б.Кухти. – Л.: Кальварія, 2003. – 420 с.
8. Політологія : Навчальний посібник / за ред. Юрій М.Ф. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.
9. Політологія (теорія та історія політичної науки) / за ред. П.П.Шляхтуна. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
10. **Фукуяма Ф.** Конец истории или последний человек / Ф. Фукуяма / Пер. с англ. М.В. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 588 с.
11. **Хантингтон С.** Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон / Пер. с англ. В.Р. Рокитянского. – М.: Прогресс-традиция, 2004. – 480 с.
12. **Thompson K.** Phenomenology of the political / K. Thompson, L. Embree . – Dordrecht: Springer, 2000. – 209 p.
13. **Fukuyama F.** The End Of History and the Last Man / F. Fukuyama. –New York: Free Press, 1992. – 418 p.
14. **Huntington S.** Political Order in Changing Societies / S. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1968. – 488 p.
15. **Screpanti E.** The fundamental institutions of capitalism / E. Screpanti. – New York: Routledge, 2001. – 310 p.

Додаток 1.

Теоретичні джерела для порівняльного аналізу концептів «суб'єкт політики», «політичний актор», «агент політичних відносин» в англо-американській політичній науці та українській політології (складено нами)

Українські підручники (2002 – 2009 рр.):	Англо-американські підручники (2002 – 2012)
1. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику – К., 2009. 2. Вегеш М.М. Політологія: підручник – К., 2008. 3. Штанько В.І., Чорна Н.В., Авксентьєва Т.Г., Тіхонова Л.А. Політологія: навчальний посібник – К., 2007. 4. Політологія: навчальний посібник / Юрій М.Ф. – К., 2006. 5. Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К., 2005. 6. Щедрова Г.П., Барановський Ф.В., Новакова О.В., Пашина Н.П. та ін. Основи політології: навчальний посібник. – Луганськ, 2005. 7. Волинець О.О., Гетьманчук М.П., Гулай В.В., Дорошенко С.І., Малик І.Р. Політологія: підручник університету «Львівська політехніка». – Л., 2004. 8. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П.П.Шляхтун. – К., 2002. – 576 с. 9. Політологія: Навчальний посібник / Гелей С. Д., Рутар С. М. – Л., 2001.	1. Grigsby E. Analyzing Politics. An Introduction to Political Science – Wadsworth, 2012. 2. Kaarbo J., Ray J. Global Politics – Wadsworth, 2011. 3. Ethridge M., Handelman H. Politics in a Changing World. A comparative introduction to political science – Belmont, 2008. 4. Tansey S., Jackson N. Politics. The Basics – Routledge, 2008. 5. Political Theories for Studets – Farmington, 2002.

Додаток 2.

Використання категорії «суб'єкт політики» у назвах статей журналу «Політичний менеджмент: Український політичний журнал» за 2003 – 2012 роки (54 випуски)

Автор	Назва	Номер, рік	Стор.
Л.Хорішко	Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності	2012, №3 (54)	161-167
Н.Ржевська	«Мозкові центри» як суб'єкти експертного середовища: функціональний аналіз	2012, № 1-2 (52-53)	161-168
В.Бебик, О.Агарков	Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу	2011, №6 (51)	3-11
Л.Смола	Інформаційно-психологічний вплив у контексті взаємодії суб'єктів політичної сфери	2011, №4 (49)	84-91
А.Акайомова	Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів	2011, №1 (46)	87-91
Н. Кононенко	Формування нових суб'єктів політичного процесу в Російській Федерації (1990 – 2010 роки)	2010, спецвипуск	94-103
І.Тімкін Н.Новикова	Політичні партії як суб'єкти процесу політичного управління	2010, №4 (43)	73-82
В.Кривошеїн	Демаркація політичних ризиків для суб'єктів політичної і неполітичної діяльності	2009, №6 (39)	25-35
Н.Єфимищ.	Суб'єктність етнічної спільноти комі та питання мовної політики у дискурсі 1990-х років	2009, №6 (39)	117-126
В.Дереко	Громадянське суспільство як суб'єкт впливу на військово-політичні рішення	2009, №1 (34)	72-78
М.Сидоренко	Проблема суб'єкта політичної модернізації в Україні і Росії	2007, №3 (24)	51-63
Д.Дубов.	Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій	2007, №1 (22)	54-62
І. Полищук	Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу	2005, №6 (15)	71-84

УДК 061.РЄ: 342.84(47+57),,199/200“

Є. Юрійчук

МОНІТОРИНГ КОНГРЕСОМ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЄВРОПИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРІВ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ, МОЛДОВІ, РОСІЇ

Висвітлюється моніторинг процесів демократичного реформування виборів органів самоврядування Конгресом як передумову та складовий елемент зовнішньополітичної електоральної легітимації місцевої та регіональної влади на пострадянському просторі. Аналізуються регіональні особливості змін місцевого самоврядування та звертається увага на темпи, якість перетворень, роль виборів у формуванні владної вертикалі після вступу держав до Ради Європи.

Ключові слова: легітимація, моніторинг демократії, місцеве самоврядування, Рада Європи, Конгрес регіональних та місцевих органів влади Європи.

Освещается мониторинг процессов демократического реформирования выборов органов самоуправления Конгрессом как предпосылка и составной элемент внешнеполитической электоральной легитимации местной и региональной власти на постсоветском пространстве. Анализируются региональные особенности изменений местного самоуправления и обращается внимание на темпы, качество преобразований, роль выборов в формировании властной вертикали после вступления государств в Совет Европы.

Ключевые слова: легитимация, мониторинг демократии, местное самоуправление, Совет Европы, Конгресс региональных и местных органов власти Европы.

The author elucidates the monitoring of processes of democratic elections of government authorities by Congress as a precondition and an element of foreign electoral legitimation of local and regional authorities in the former Soviet Union. The author analyzes the regional particularities of local government and concerns to the pace, qualitative changes, the role of

© Є. Юрійчук, 2012

elections in the formation of the power vertical after the Council of Europe in the geopolitical context.

Keywords: legitimation, monitoring of democracy, the local government, the Council of Europe, the Congress of Regional and Local Authorities of Europe.

У складний час розбудови нових незалежних держав на теренах колишнього СРСР перед їх елітами поставала проблема вибору вектору зовнішньополітичної орієнтації та перспектива прилучення до демократичних цінностей і створення органів найбільш наближених до громадян – місцевого самоврядування. Політичним елітам цієї частини світу де більшою, а де меншою мірою – був властивий «радянський» менталітет щодо організації влади на місцях, якому притаманне чітке підпорядкування центральним органам влади й організація та контроль низової діяльності ««зверху» в основному для того, щоб створити підтримку серед населення правлячого курсу» (Rec. 157(2004)). Заявивши про прагнення прилучитись до сім'ї європейських народів, політичне керівництво вимушене було підтримати ідею демократичних змін та корінної перебудови органів влади на місцях.

Конгрес регіональних та місцевих органів влади Європи [8] (далі – Конгрес. – Є.Ю.) створений 1994 р. як консультативний орган Ради Європи (далі – РЄ. – Є.Ю.) для того, щоб представляти органи місцевого самоврядування та регіональної влади держав–членів і сприяти співпраці між ними. Він регулярно звітує про стан місцевої та регіональної демократії в усіх державах–членах і в державах, які подали заявку на вступ до РЄ, забезпечує дотримання принципів Європейської хартії місцевого самоврядування (далі – Хартія. – Є.Ю.) та покликаний «залучати громадян до процесу європейської інтеграції на максимально наближеному до них рівні» [7]. Його особлива роль полягає в моніторингу місцевої демократії та спостереженні на місцевих і регіональних виборах у країнах із перехідною економікою. Фактично він виконує ту ж роль стосовно низової демократії, що й Парламентська асамблея Ради Європи щодо парламентських і президентських виборів. З 2000 р. цей механізм контролю був за ним закріплений (Statutory Resolution CM/Res (2000)). У п. 2 ст. 3 Хартії зазначено, що проведення місцевих виборів є дуже важливим першим кроком на шляху до створення місцевого самоврядування як найважливішого елементу демократичного суспільства. Забезпечення свободи виборів до місцевих органів влади є також необхідною складовою частиною політичного критерію вступу України до ЄС. Шерон Тейлор, спікер комітету регіонів Європейського Союзу, дуже влучно охарактеризувала Конгрес як «сторожового пса низової демократії в Європі», оскільки він виступає ключовим політичним партнером для місцевих і регіональних адміністрацій, а також є «рушійною силою для поглиблення передачі повноважень на місцевому та регіональному рівні» (CG(19)8). Проте цей аспект його діяльності на пострадянському просторі поки що перебуває поза увагою не тільки вітчизняних, але й закордонних учених, що й актуалізує дослідження даної проблематики. Загалом роль європейських структур у демократизації східноєвропейських країн в Україні детально розкрита у працях Н. Віннікової, О. В'юницької, І. Піляєва. Безпосередню увагу проблемам виборів на місцевому рівні приділяє Ю. Ключковський, про імплементацію Хартії в Україні йдеться в публікаціях В. Прошка та В. Толкованова та ін. Маємо на **меті** висвітлити моніторинг процесів демократичного реформування виборів органів самоврядування Конгресом як передумову та складову зовнішньополітичної електоральної легітимації місцевої та регіональної влади на пострадянському просторі.

Одна з функцій Конгресу полягає в тому, щоб «готувати на регулярній основі, від країни до країни, звіти про стан місцевої та регіональної демократії в усіх державах–членах і в державах, які подали заявку на вступ до РЄ» (Res. CM/Res(2007)6), забезпечувати реалізацію принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, представляючи на розгляд Комітету Міністрів пропозиції щодо удосконалення місцевої та регіональної демократії. «Авторитетним», за висловом І.С. Піляєва, представником Конгресу в ПАРЄ є Комітет ПАРЄ з питань навколишнього середовища, сільського господарства, місцевих та регіональних справ. Учений підкреслює: «Інформація, зібрана та проаналізована Конгресом, є дуже корисним доповненням до роботи з моніторингу виконання зобов'язань», здійснюваної ПАРЄ і Комітетом міністрів. Але це не обов'язкова процедура в силу того, що «а) Конгрес не є статутним органом РЄ, відповідно він не має компетенції здійснювати офіційний моніторинг на міждержавному рівні; б) повноваження Конгресу на відміну від повноважень статутних органів – Комітету міністрів і ПАРЄ обмежуються питаннями місцевої і регіональної влади, що у свою чергу може порушити стикування та комплементарність процедур моніторингу, який здійснюється органами РЄ» [4]. Для пострадянського простору, де традиції місцевого самоврядування за радянської влади були забуті, або в силу історико–культурних регіональних особливостей воно було відсутнє, контроль і фахова допомога в його відновленні чи створенні, має дуже важливе значення. При

цьому особливо вагомою є «роль вільно обраних місцевих інститутів як основи плюралістичної демократії в кожній країні» (CG/BUR(5)62 revised), а спостереження за ними Конгресу є запорукою легітимності обраної влади.

На нашу думку, з точки зору зовнішньополітичної електоральної легітимації влади доречне порівняння, з одного боку, процесів демократичного реформування самоврядування та виборів його органів на пострадянському просторі та його моніторингу Конгресом, а з іншого – процесу набуття членства в РЄ, ЄС. При аналізі звітів і доповідей Конгресу стан демократичного реформування в контексті електоральної легітимації обраних органів місцевої та регіональної влади порівнюємо за такими критеріями: 1) приєднання держави до Хартії; 2) юридичне закріплення принципу місцевого самоврядування відповідно до тієї чи іншої концепції; 3) ефективність функціонування різних рівнів системи місцевого та регіонального самоврядування та стан її реформування у разі необхідності; 4) виборність або призначуваність місцевого чи регіонального органу; 5) періодичність виборів і термін легіслатури; 6) обсяг активних і пасивних виборчих прав на локальному рівні; 7) правовий статус столиці та виборність її керівництва, оскільки саме в ній переважно формується міжнародний імідж держави та мешканці якої виступають основним об'єктом електоральних технологій на парламентських і особливо президентських виборах.

Зауважимо, що і спостереження за місцевими виборами, і моніторинг місцевої та регіональної демократії у пострадянських державах здійснювалось Конгресом та іншими організаціями ще з моменту отримання країнами статусу «спеціально запрошеного гостя». У Таблиці 1 представлений процес приєднання держав до Хартії та Додаткового протоколу до неї 2009 р. (Утрехтський протокол), оскільки її положення стають обов'язковими для них тільки після ратифікації та набуття чинності.

Таблиця 1.

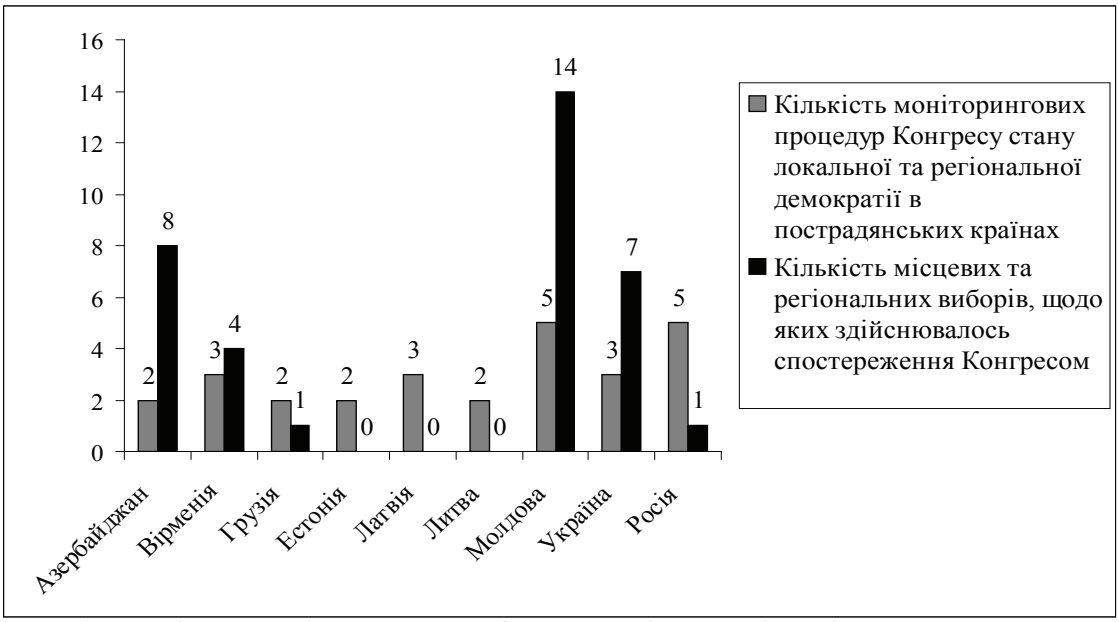
Приєднання пострадянських держав до Хартії та Додаткового протоколу до Хартії на право участі в справах місцевої влади [9]

Держави	Хартія				Додатковий протокол		
	П	Р	Ч	З	П	Р	З
Республіка Азербайджан	21/12/2001	15/4/2002	1/8/2002	X			X
Республіка Вірменія	11/5/2001	25/1/2002	1/5/2002	X	18/3/2010		X
Грузія	29/5/2002	8/12/2004	1/4/2005	X			
Естонська Республіка	4/11/1993	16/12/1994	1/4/1995	X	16/11/2009	20/4/2011	
Латвійська Республіка	5/12/1996	5/12/1996	1/4/1997	X			
Литовська Республіка	27/11/1996	22/6/1999	1/10/1999		16/11/2009		
Республіка Молдова	2/5/1996	2/10/1997	1/2/1998				
Російська Федерація	28/2/1996	5/5/1998	1/9/1998				
Україна	6/11/1996	11/9/1997	1/1/1998				

П – Підписання
Р – Ратифікація
Ч – Набуття чинності
З – Застереження

Дані Таблиці 1 свідчать, що в найстисліші строки процедуру приєднання подолали Латвія, Азербайджан і Вірменія. Остання є рекордсменкою серед держав пострадянського простору за кількістю чинних для неї конвенцій, пов'язаних із місцевими виборами. За нею слідують Естонія та Україна. Щодо останньої доповідачі в Конгресі зазначили, що закон про ратифікацію Хартії прийнятий без публікації тексту самої Хартії, численні офіційні переклади Хартії не є точними, а компетентні органи не приймали необхідних заходів для інформування та пояснення її положень представникам місцевих органів влади (CG(8)22rev. Part II). Вочевидь, що при ратифікації Хартії, українська влада, ймовірно, недооцінила масштаб і політичний вплив цього документу. Мусимо констатувати, що ці зауваги, окрім останньої, стосуються всіх пострадянських держав.

Моніторингові процедури стану локальної та регіональної демократії Конгресом дозволяють зрозуміти весь комплекс проблем формування органів місцевого самоврядування. Водночас його рекомендації повинні «сприяти розвитку місцевої демократії та децентралізації влади, беручи до уваги внутрішню організацію зацікавлених країн, з тим щоб охопити всі рівні європейського суспільства» (Statutory Resolution CM/Res(2007)6). Як слушно підкреслює Ю. Ключковський: «Суспільне явище (а отже, і відповідний правовий інститут) місцевих виборів значно складніше від загальнонаціональних виборів» [1]. Пильна увага експертів і спостерігачів від Конгресу до цих процесів відображена на Мал. 1.

Мал. 1. Моніторингові процедури Конгресу місцевих і регіональних влад стану локальної та регіональної демократії, спостереження за місцевими виборами в пострадянських країнах

Результати моніторингу стану місцевої та регіональної демократії в **Молдові** (1998, 2000, 2002, 2005) та **Україні** (1998, 2001, 2006) свідчать, що їх розвиток відбувається значно повільнішими темпами та зі складностями. Так, на перший погляд, уряд Молдови 1998 р. вирішив провести досить радикальне реформування другого рівня адміністративно-територіальних утворень (села (комуни) й міста (муніципії) складають перший рівень, а жудєци (повіти), автономне територіальне утворення Гагаузія та муніципій Кишинеу складають другий рівень). Було створено 10 «жудєців» замість отриманих у спадок від радянської системи 37 «районів» [3]. Проте концептуальна непродуманість, поспіх прийняття законів, ігнорування думки населення, традицій, родинних зв'язків тільки нашкодили політичному реформуванню. В подальшому це привело до масових протестів, бойкоту виборів 23 травня 1999 р. Водночас було прийнято закон про реформування місцевого публічного управління, який надавав ширші повноваження та реальну автономію місцевим і регіональним органам влади; запроваджував їх обрання; реально визнавав принцип місцевого самоврядування на місцевому рівні. Ця реформа була схвалена Конгресом в якості позитивного кроку на шляху до істинної регіоналізації (Res. 103(2000)). Але з іншого боку, є очевидною несумісність таких перетворень із поглядами колишньої комуністичної «номенклатури», яка міцно зайняла провідні позиції в органах влади всіх рівнів і активно використовувала лозунг повернення до радянських «районів» у передвиборчій кампанії. Уже в 2001 р. уряд Молдови здійснив спроби якомога швидше повернутися до колишнього «районування» та централізації влади шляхом проведення дострокових виборів влітку 2003 р., усунувши з постів всенародно обраних членів місцевої та регіональної влади. У грудні 2001 р. був прийнятий закон про заміну прямих виборів мерів виборами багатоступеневими – за допомогою місцевих рад. У березні 2002 р. Конституційний суд визнав цей закон таким, що суперечить Конституції республіки [5], а представники Конгресу знайшли в ньому 20 пунктів, що суперечили Хартії. Центральна влада Молдови використовувала переважно фінансові важелі (бюджетні гранти) для приборкання місцевих адміністрацій.

Новий Органічний закон про місцеву державну адміністрацію від 18 березня 2003 р. був прийнятий без експертизи Венеціанської комісії, всупереч рекомендаціям Конгресу й значно збільшив навантаження на виборців: обирались 898 примарів (замість 628); 11935 членів рад для двох рівнів (місцевих і «районних») (замість 6417), але був і позитивний момент – мери в муніципіях Кишинеу та Бєльц мали обиратися, а не призначатися. Проте внаслідок різкої критики опозиційних еліт і міжнародних структур, рекомендацій Конгресу (Rec. 38(1998), 84(2000)) керівництво Молдови прийняло нове законодавство про місцеве публічне управління, статус обраних членів органів самоврядування (місцевих виборних представників) та фінансування.

Представники Конгресу слушно висловлювали побоювання щодо його практичної реалізації та забезпечення застосування цих текстів у дусі Хартії та поваги принципу субсидіарності (Rec. 179(2005)).

Найбільш делегітимаційне значення для виборів місцевої влади, на думку Конгресу, мала повсюдна практика безпричинного звільнення мерів важливих у політичному відношенні міст пострадянського простору. Серед них в основному опинялися мери столиць, де мешкає значна частина населення, зосереджені електоральні, економічні, інформаційні, політичні, кадрові ресурси, вирішується питання кадрових призначень по всій державі, формується інформаційне поле країни в цілому, а також її міжнародний імідж, на чому свого часу наголошували фахівці Агентства моделювання ситуацій в Україні: «Оскільки посада мера дає можливість частково контролювати цей електорат та повністю – передвиборчу діяльність у місті будь-яких політичних сил, боротьба за столичне крісло завжди мало чим відрізнялася від змагання за найголовнішу державну посаду» [6]. Найяскравіший приклад – дострокове припинення повноважень обраного 10 липня 1994 р. міського голови Києва Л. Косаківського ухвалою 50 депутатів Київради від 26 червня 1997 р., за якого віддали голоси 550000 виборців. Конгрес констатував, що демократичне значення вільних виборів зменшується, якщо електорат продовжує голосувати за ради, які не мають реального контролю над місцевою адміністрацією (CGBur(2)48), але жодної реакції від української влади на його рекомендації не було. Конгрес також засуджував позбавлення киян можливості обирати мера і на виборах 29 березня 1998 р. Постановою Верховної Ради, прийнятою фактично в день голосування на підставі ухвали Конституційного суду України. Мотивом осуду був факт, що на той час законодавчо не був визначений статус столиці. При цьому головною причиною такої ситуації був законодавчо закріплений дуалізм місцевої влади, визначений представниками Конгресу як «паралелізм влади – і, отже, автоматично інституціоналізований конфлікт – між обраним головою ради і призначеним головою адміністрації» (Resolution 68(1998). Практика припинення повноважень, дострокових виборів набула в Україні широкого застосування та спостерігалась у Севастополі, Василькові, Лубнах, Мукачевому, Одесі, Ялті та інших містах і селах і була визнана неправомірною в ухвалі Конституційного Суду України 9 лютого 2000 р. у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Проте через десять років до неї знову повернулися після місцевих виборів 2010 р.

Спроби взяти під контроль центральної влади столичного примаря здійснювалися і в Молдові. Під час виборів 2000 р. тодішній мер С.О. Урекяну інформував спостерігачів про спроби представників Комуністичної партії та Християнсько-демократичного народного фронту в парламенті внести поправку до законодавства, яка б ліквідувала термін повноважень мера Кишинева та його офіційний статус як члена центрального уряду (CG/Bur(6)131revised). Тенденцію формування «вертикалі влади» у Молдові Конгрес відзначав неодноразово (CG/BUR(10)19).

У березні 2004 р. рішенням Народних зборів Гагаузії, підкріпленим указом Башкана (губернатора), був звільнений примар столиці Гагузії м. Комрат Константін Таушанжі, що було зроблено всупереч ст. 7.1, 8.1 та 8.3 Хартії, але відповідно до законодавства автономної області Гагаузії. Згідно з місцевими нормами можна відкликати не тільки мера, а й губернатора. Проте, ці положення несумісні з Конституцією Республіки Молдова, Законом про місцеву публічну адміністрацію та Виборчим кодексом, які встановлюють процедуру звільнення мерів за допомогою місцевого референдуму, проведеного за ініціативою муніципальної ради або громадян. Тому Конгрес рекомендував «вжити необхідних заходів по усуненню інституційних і процедурних перешкод для проведення місцевих референдумів з питань звільнення мерів, забезпечуючи таким чином права громадян, місцевих громад» (Rec. 179(2005).

Щодо Російської Федерації Конгрес підсумував моніторингову діяльність про стан локальної та регіональної демократії у трьох звітах (1997 р. (CG(4)4 Part II), 2004 р. (CG(11)5 Part II), 2010 р. (CG(19)11). Окремо відзначимо доповідь про стан локальної демократії у Владивостоці у 1999 р. (CG/BUR (6)72) та у Чеченській республіці. У першій доповіді, прийнятій Конгресом через рік після того, як Росія стала членом РЄ, йшлося про наявність істотних гарантій у галузі місцевого самоврядування, закріплених у Федеральній конституції 1993 р. і конкретизованих у федеральному законі 1995 р. Причому загальні принципи організації місцевого самоврядування відповідали статутним принципам Конгресу і РЄ. Однак обсяг місцевого самоврядування суб'єктів Федерації був надто обмежений, як і його фінансова база. На зародковій стадії становлення місцевої та регіональної демократії знаходилось у Республіці Алтай, Інгушській Республіці, Республіці Саха (Якутія), Тува, Корякській автономній області, навіть у місті федерального значення Санкт-Петербурзі. Протиріччя між регіональним і місцевим законодавством

спостерігались у республіках Адигея, Башкортостан, Дагестан, Інгушетія, Калмикія, Комі, Марій Ел, Саха, Татарстан, Хакасія, Карачаєво-Черкеській, Чуваській; краях Краснодарському, Красноярському, Приморському і Ставропольському; областях Волгоградській, Калінінградській, Курганській, Курській, Нижегородській, Новгородській, Омській, Орловській, Пермській, Рязанській, Смоленській.

Серед найтиповіших порушень відзначимо тільки найближчі до виборчого процесу: зміна меж самоврядних територій без консультацій з місцевими громадами, що викликало безліч конфліктів, які спричинили багаторічні судові процеси і породили обмеження права на місцеве самоврядування як громадян, так і законно обраних керівників місцевих органів влади (у районах Московської області); видалення окремих територій зі сфери впливу законодавства про місцеве самоврядування; повна відсутність повноцінних місцевих органів влади (Алтай, Комі, Тува, Інгушська Республіка), або часткова відсутність (у республіках Башкортостан, Саха (Якутія), Татарстан, Хакасія, тощо); обрання органів місцевого самоврядування з порушенням вимог федерального законодавства (Калмикія); відсутність незалежних бюджетів (Кемеровська область); незаконне звільнення обраного мера міста (В. І. Черепков) та ліквідація виборів як способу формування представницького органу (Владивосток); заборона вступати до асоціацій місцевих органів влади чи брати участь у їх діяльності (CG/BUR (5) 145) [27]. Більшість із них залишаються актуальними і донині. Хоча є й позитивні приклади – станом на 1 березня 2009 р., було проведено 12 місцевих референдумів і 146 голосувань по внесенню змін до муніципальних меж в 79 регіонах Росії. Але у 2010 р. Конгрес відзначав, що, на перший погляд, у РФ дотримується національне законодавство та міжнародні конвенції щодо місцевого самоврядування, проте інтереси громадянського суспільства все ж нехтуються за допомогою деяких процедурних можливостей законодавства. Йдеться про можливість звільнення обраних населенням мерів рішенням відповідних зборів, здебільшого за ініціативою губернаторів (м. Чайковський (Пермський край), м. Озерський (Челябінська область), Купіно (Новосибірська область), Суздаль (Володимирська область)). При цьому усунуті з посад мери були позбавлені можливості відстоювати власну точку зору на засіданнях зборів, а виборців не поінформували про відповідні рішення (CG(19)11).

Після вступу на посаду 7 травня 2000 р. Президент РФ В. Путін здійснив реорганізацію федеральної адміністрації та відносин Федерації з суб'єктами. Було утворено 7 федеральних округів [20] (на 2010 р. – 8): Центр (Москва), Північно-Західний (Санкт-Петербург), Південь (Ростов-на-Дону), Волга (Нижній Новгород), Уральський (Єкатеринбург), Сибір (Новосибірськ) і Далекосхідний (м. Хабаровськ) і призначено в них його повноважних представників. Вони об'єднали велику кількість різноманітних суб'єктів (спочатку 89, потім 83) – республіки (21), краї (9), області (46), міста федерального значення (2 – Москва, Санкт-Петербург), автономну область (1), автономні округи (4). У 2003 р. було прийнято відповідні закони [2], але реалізація реформи виявилась досить складною внаслідок необхідності привести у відповідність до них декілька сотень інших законів, що регулювали їх діяльність і величезних територіальних обсягів. На відміну від інших держав, після проведення реформи у Росії кількість муніципалітетів не зменшилась, а збільшилась удвічі – з 12000 до 24134. Це пояснюється прагнення центральної влади скоротити кількість суб'єктів, зменшити автономію регіонів для полегшення формування владної ієрархії, а не створювати умови для успішної реалізації місцевого самоврядування. Проте усі об'єднання супроводжувались схваленням на референдумах, результати яких представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2.

«Референдуми злиття» у Російській Федерації 2003-2007 рр.*

Дата проведення	Місце проведення	Результат %	Явка виборців %
7 грудня 2003 р.	Комі-Перм'яцький автономний округ	89,77	62,65
	Пермська область	83,81	62,43
17 квітня 2005 р.	Евенський автономний округ	79,87	–
	Таймирський (Долган-Ненецький) округ	69,95	–
	Красноярськ	92,4	–
23 жовтня 2005 р.	Камчатська область	84,87	52,23
	Коряцький автономний округ	89,04	76,71
16 квітня 2006 р.	Іркутська область	89,77	68,98
	Усть-Ордынський Бурятський автономний округ	97,79	**99,51**
11 березня 2007 р.	Агінський Бурятський автономний округ	94	**89,9**
	Читінська область (Забайкальський край)	90,29	80,4

* Складено за даними офіційних сайтів регіональних виборчих комісій, періодики.

Дані таблиці свідчать про завищену явку в Бурятії, що викликає сумнів у правдивості результатів голосування, а відповідно дотримання принципів вільності та справедливості. Про фальсифікацію підсумків і результатів референдумів йшлося і в інших регіонах.

Інша проблема – неврегульованість стосунків із республіками – суб'єктами федерації, які ще 1990 р. проголосили себе «суверенними», але не узгодили свої дії із федеральним законодавством і залишалось неузгодженим розмежування предметів відання та повноважень між органами державної влади Федерації та суб'єктів. У 90-х роках це питання вирішувалося договірним шляхом (у 42 випадках із 46). Стосовно Чеченської Республіки, необхідність договору з Росією була визнана виборцями Чечні у прийнятій 23 березня 2003 р. Конституції.

Підсумовуючи, вкажемо на проблеми реформування місцевого та регіонального самоврядування в Російській Федерації, які є спільними для всього пострадянського простору: 1) негативна спадщина радянського минулого, яка суттєво деформувала будь-який досвід фактичної демократії на місцевому рівні, зберігаючи місцеву адміністрацію в рамках жорсткої вертикалі влади; 2) складна економічна ситуація в країні, соціальні труднощі, пов'язані з переходом до ринкової економіки, структурна невідповідність між наявними ресурсами місцевої влади та необхідністю витрат для задоволення основних потреб місцевих громад. Особливістю Росії видається: 1) величезні масштаби проведених змін з огляду на величину території; 2) спрямованість експерименту на розвиток суб'єктів федерації як регуляторів процесу реформ і самостійного розвитку місцевих органів в межах своїх кордонів, що призвело до надмірної різноманітності моделей місцевого самоврядування і мало негативний вплив на автономію. Відзначивши високий рівень федерального законодавства, Конгрес вказав на необхідність його поступової реалізації та забезпечення органів місцевого самоврядування власними коштами (податковими, зокрема) з тим, щоб «покласти кінець делегуванню функцій без передачі ресурсів» (CG(11)5 Part II).

Основні рекомендації Конгресу для Комітету міністрів зводились до наступного: закликати російську владу надати можливість вільно вибраним територіальним органам на власний розсуд вирішувати питання про створення муніципальних і регіональних асоціацій; гарантувати мерам можливість вільно здійснювати свої повноваження, не боячись втручання або політичного тиску з боку муніципальних рад або губернаторів, скасувавши норми закону про звільнення у відставку рішенням зборів; усунути надмірний контроль з боку вищих органів; відновити прямі вибори губернаторів регіонів і повернутися до того рівня регіональної демократії, який існував у РФ до 2004 р. (керівники призначаються регіональними зборами зі списку кандидатів, запропонованих президентом); сприяти реєстрації нових політичних партій на місцевому й регіональному рівні; уникати використання закритих партійних списків на місцевих і регіональних виборах; забезпечити можливість висування кандидатур незалежними кандидатами; надавати можливість національним незалежним політичним об'єднанням вільно спостерігати за місцевими й регіональними виборами, у тому числі за процесом підрахунку голосів; забезпечити свободу ЗМІ на місцевому й регіональному рівні для вільного вираження думки й політичних дискусій тощо (Rec. 297(2010)).

Отже, повноцінне становлення інститутів місцевої та регіональної демократії розпочалося тільки з появою перспективи для пострадянських держав вступу до Ради Європи та її моніторингу. Внаслідок знищення самоврядування радянською владою на початковому етапі було відсутнє розуміння суті місцевої демократії виборними представниками більшості країн, персонал органів місцевого управління не мав належної фахової підготовки, чималі проблеми виникали через неможливість досягнути консенсусу з питань децентралізації і конструктивного співробітництва між центральними та місцевими, регіональними органами влади. Після приєднання держав пострадянського простору до Хартії та супутніх конвенцій розвиток демократії на місцях набув конструктивного змісту. Проте після вступу до Ради Європи ряд країн загальмували процес перетворень (Україна, Росія, Азербайджан) і функціонально використовували вибори на місцевому рівні для формування жорсткої вертикалі влади та, в основному, для зовнішньополітичної формальної електоральної легітимації влади. Оскільки існує два способи інтеграції в Європу: згори, за рішенням центральної влади, і знизу, через територіальні та регіональні громади, то останній шлях видається більш перспективним, ефективним і корисним. Розвиваючи місцеве самоврядування у демократичному напрямку, перетворюючи адміністративно–територіальні одиниці на самодостатні, держави пострадянського простору швидше знайдуть шляхи інтеграції до оновленої Європи регіонів.

Бібліографічні посилання:

1. **Ключковський Ю.** Принцип загального виборчого права в контексті місцевих виборів І. Активне виборче право [Електронний ресурс] / Юрій Ключковський // Вибори та демократія. – 2010. – № 4 (26). – С. 12.

2. Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации. Федеральный закон от 6 октября 2003 г. №131-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rg.ru/2003/10/08/zakonsamouprav.html

3. Органический Закон Республики Молдова «Об административно-территориальном устройстве Республики Молдова» № 191-XIV от 12 ноября 1998 года // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 1998. – № 116-118 ; 1999. – № 30. – [Resurse electronice]. – Regimul de acces: http://dlib.eastview.com/browse/doc/58550

4. **Піляєв І.С.** Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі: Монографія / І.С. Піляєв. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – С. 177-178.

5. Постановление Конституционного суда HCCC13/2002 о контроле конституционности некоторых положений Закона №781-XV от 28 декабря 2001 года «О внесении изменений и дополнений в Закон № 186-XIV от 6 ноября 1998 года «О местном публичном управлении» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=291724&lang=2

6. Сьогоднішні лідери України: київське протистояння (Київ у політичній моделі України: аналітико-прогностичне дослідження). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vybory.org/articles/276.html

7. **Юбер Д.** Десять лет, которые вошли в историю. Совет Европы 1989-1999 / Дени Юбер / Пер. с фр. Н.Н.Маслова (МГИМО МИД РФ), К.Х.Рекош (МГИМО МИД РФ), 2000. / Отв. ред. Н.Б.Топорнин (Центр Информации СЕ в РФ) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.

8. Council of Europe [Electronic resource]. – Available at: http://coe.int/

9. Council of Europe [Electronic resource]. – Available at: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=122&CM=8&DF=27/07/2011&CL=ENG

УДК 061.2:316.3

А. А. Шуліка

ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ОБ'ЄДНАНЬ РОБОТОДАВЦІВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Досліджується об'єднання роботодавців як суб'єкт системи соціального партнерства. Визначаються особливості їх взаємодії з профспілками та державними органами влади.

Ключові слова: соціальне партнерство, громадські об'єднання, об'єднання роботодавців, профспілки

Исследуется объединение работодателей как субъект системы социального партнерства. Определяются особенности их взаимодействия с профсоюзами и государственными органами власти.

Ключевые слова: социальное партнерство, общественные объединения, объединения работодателей, профсоюзы

Investigate an association of employers as social partnership system. Features of their interaction with trade unions and power state structures are defined.

Keywords: social partnerships, associations, associations of employers, trade unions

© А. А. Шуліка, 2012

Актуальність статті обумовлюється тим, що світовий досвід переконливо засвідчує, що проблеми економіки й суспільного життя, у тому числі у сфері застосування найманої праці, вирішуються оптимально, якщо реалізується орієнтація не на конфронтацію, а на досягнення соціальної злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується у формах проведення переговорів, укладання колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Історія розвитку передових країн світу з соціально орієнтованою економікою демонструє процес відмови від насильницьких методів вирішення соціальних конфліктів і переходу на шлях конструктивного діалогу з метою досягнення соціального компромісу, подолання соціальних протиріч та антагонізму між основними соціальними групами та класами. Це шлях

соціального партнерства, який спрямований на практичну інтеграцію інтересів різноманітних соціальних верств і груп.

Останнім часом дослідники приділяють значну увагу становленню соціального партнерства як особливого типу регулювання соціально-трудових відносин. У своїх дослідженнях В. Цвих, Д. Неліпа, В. Давиденко, А. Кудряченко, І. Дубровський, О. Тупиця приділяли увагу політичному впливу об'єднань роботодавців у взаємодії з профспілками та державними органами влади на становлення і функціонування системи соціального партнерства, громадянського суспільства, а також формування національної політики держави.

Метою роботи є дослідження політичного впливу організацій роботодавців у системі соціального партнерства.

Надання об'єднанням роботодавців статусу політичних інститутів в умовах демократії відбувається переважно на основі розгляду їх як груп інтересів. Вступаючи між собою в багатовекторні взаємодії та конкуруючи у багатьох сферах, підприємці і промисловці тим не менш зацікавлені у збереженні макроекономічної та макросоціальної стабільності. Умови демократії забезпечують таке поле політичної гри, на якому зусилля з відстоювання інтересів можна координувати з іншими суб'єктами у межах тимчасових коаліцій. Партнерська позиція в межах трипартизму в цих умовах стає виявом узгодження найбільш загальних інтересів. Ознакою сталих суспільств стає дотримання підприємцями та власниками взятих на себе домовленостей на всіх рівнях, тобто набуття домовленостями реальної сили. Держава як арбітр постійно контролює виконання положень колективних угод. Проте в умовах змін у світовій економіці вона може піти на змову з організаціями роботодавців з метою забезпечення умов сталого економічного розвитку.

Ознаками нового суспільства постають рівноправні партнери – наймані працівники і роботодавці, які можуть домовитися між собою у разі виникнення непорозумінь. Класові відносини попередньої історичної доби змінили неантагоністичні взаємини між соціальними групами і прошарками, інтереси яких хоча і відрізняються, але не докорінним чином. У стратегічному плані ці інтереси збігаються і пов'язані зі збереженням і розвитком системи ринкового господарства. Розбіжності у поточних інтересах різних соціальних верств система соціального партнерства безболісно узгоджує [1, с.135].

Інтереси роботодавців, як правило, захищають їх представники, якими виступають різноманітні організаційні структури, такі як союзи промисловців та підприємців, різного роду асоціації роботодавців.

У буквальному значенні роботодавець – це той, хто надає роботу найманим працівникам. У західній науковій традиції роботодавець – це суб'єкт суспільно-трудових, економічних та політичних відносин. Крім терміна «роботодавець» доволі часто при характеристиці другої сторони трипартизму використовуються визначення власник та підприємець. Поняття «власник» перш за все характеризує особу як суб'єкта цивільно-правових відносин, вказуючи на можливість володіння, використання та розпорядження майном [2, с.503].

Для того, щоб точніше зрозуміти сутність терміна роботодавець, необхідно пам'ятати, що функції роботодавця в суспільстві не обмежуються наймом робітників. Цей суб'єкт соціального партнерства в сучасних умовах бере на себе певні соціальні зобов'язання та отримує певні соціальні права.

У країнах, де визнається приватна власність і існує чи формується ринкова економіка, всю множину юридичних осіб прийнято підрозділяти на три сектори. Перший сектор об'єднує органи державної влади, тобто організації, майно яких перебуває у державній чи комунальній власності. Другий сектор – приватні комерційні організації, тобто організації, що визнають одержання прибутку як основну мету своєї діяльності і майно яких не перебуває в державній чи комунальній власності. Третій сектор – приватні некомерційні організації. Першою відмітною ознакою цих організацій є те, що вони не мають за основну мету своєї діяльності одержання прибутку і не розподіляють отриманий прибуток серед своїх учасників. Друга значна відмінність – майно цих організацій не перебуває у державній чи комунальній власності [3].

Нерідко ці три сектори називають, відповідно, публічним, комерційним і некомерційним (чи громадським).

Суттєвою перешкодою на шляху створення системи партнерських взаємовідносин у соціально-трудовій сфері є формування соціальної відповідальності бізнесу. Політичні діячі, представники інтелектуальної еліти, вищого керівництва профспілок та партій шукали методи побудови взаємовідносин, які б задовольняли всіх учасників соціального процесу [4, с. 58]. Це пояснюється тим, що досвід більшості країн світу показує, що тільки у разі активної ролі держави і громадськості в питанні стимулювання і заохочення підприємців вирішувати соціальні проблеми це явище стає масовим. Методами стимулювання і заохочення підприємців з боку держави до

вирішення соціальних проблем традиційно є податкові пільги і режим «найбільшого сприяння» для бізнесменів, які включилися в цей процес.

Вважається, що будь-який бізнес споконвічно орієнтований на прибуток, і соціальні проблеми не є сферою його турботи: справа бізнесу – платити податки, спрямовувати ж податкові надходження на «суспільне благо» – компетенція держави.

Однак у 60–70-ті роки тенденція змінилася, коли стало зростати суспільне невдоволення відносно негативних наслідків зростання виробництва. Усе частіше економічне зростання отримувалося за рахунок забруднення навколишнього середовища, різного роду дискримінацій, зниження безпеки виробництва, погіршення якості товарів.

Результатом цього став суспільний тиск на бізнес із метою регулювання його діяльності та затвердження концепції «соціально відповідального бізнесу». Цей процес нерозривно пов'язаний з виникненням соціальної держави та ринкової системи регулювання економіки.

З розвитком ідей соціального партнерства були сформовані основоположні принципи ринкової економіки:

- принцип економічної свободи людини й визнання прав підприємців та їх об'єднань, осіб найманої праці і їх професійних спілок на основі соціального партнерства;
- принцип довіри до регулюючої ролі ринку через попит, пропозицію, ціноутворення, конкуренцію, але й водночас принцип відповідальності держави за поведінку ринкових сил та створення умов для упорядкування економічного, політичного і соціального життя, спрямованого на забезпечення добробуту громадян;
- принцип соціальної справедливості та солідарності суспільства;
- принцип участі робітників в управлінні підприємством та в суспільному і політичному житті, розвиваючи при цьому різноманітні форми економічної демократії [5].

Усі вищезазначені принципи соціально орієнтованої ринкової економіки в умовах існування демократичної політичної системи з ефективно функціонуючою моделлю соціального партнерства можуть бути реалізовані завдяки сформованій соціальній відповідальності підприємницьких структур.

У сучасних умовах роботодавці є соціальною групою, яка заінтересована в ефективному функціонуванні системи соціального партнерства. Якщо у період створення цієї системи регулювання соціально-трудових відносин власники були незадоволені такою політикою держави, яка обмежувала їх владу на підприємстві, то в умовах ринкової економіки, жорсткої конкуренції головною метою для них є ефективна, постійна робота підприємства, без страйків та інших трудових конфліктів, що на сьогоднішній день можна забезпечити лише за умов функціонуванні на підприємстві системи соціального партнерства.

Важливою причиною соціально відповідальної діяльності для більшості підприємств є низка вигод, які можна отримати від подібної діяльності. На думку більшості вчених, що займаються дослідженням цього питання, до переваг відповідальної поведінки можна віднести: покращення іміджу та репутації підприємства; зростання довіри населення до діяльності компанії, її товарів та послуг; поліпшення стосунків з регулюючими органами; зниження ризиків у діяльності компанії; підвищення інвестиційної привабливості (особливо у відносинах із зарубіжними партнерами); підвищення ефективності ведення бізнесу; облаштування «території» ведення бізнесу; об'єднання ресурсів (фінансових, технічних, людських, інформаційних) для вирішення проблем, які не можуть бути вирішені підприємством самостійно; можливість комплексно оцінити середовище діяльності бізнесу; мінімізація загрози посилення державного регулювання; підвищення якості менеджменту і взаємодії між управлінцями та працівниками; розвиток власного персоналу, зниження плинності кадрів; зростання продуктивності праці та професіоналізму працівників; підвищення ймовірності наймання кваліфікованого персоналу; підвищення ймовірності укладання угод з кращими постачальниками та партнерами; позитивне висвітлення діяльності підприємства у ЗМІ; посилення позицій відносно конкурентів; стабільність і стійкість розвитку компанії у довгостроковій перспективі; відповідність нормам і стандартам світової економічної спільноти [6, с.100].

У розвинутих країнах світу, в яких діє ефективна система соціального партнерства, у партнерській взаємодії велику роль грають менеджери підприємств, які представляють інтереси роботодавців, з одного боку, та працівників – з іншого. В багатьох європейських країнах, переважно тих, що входять до ЄС, внаслідок розвитку однієї з головних характеристик ринкової економіки – жорсткої конкуренції між підприємствами однієї галузі виробництва, наймані робітники більше довіряють менеджеру свого підприємства, ніж профспілковій організації. Тенденція індивідуалізації трудових відносин та єдність цілей і поглядів менеджерів і кожного окремого працівника отримала найбільш значний розвиток у США та Великій Британії.

Як уже зазначалось, безпосередньо у системі соціального партнерства виступають у більшос-

ті випадків не самі роботодавці, а їх представники. Представником працедавця може бути як його орган, так і інша уповноважена на те роботодавцем особа.

Становлення соціального партнерства прямо пов'язане з становленням підприємницьких асоціацій в якості сторони в діалозі з працівниками та державою.

Високий рівень організацій підприємців є характерною рисою соціально-трудових відносин країн Західної Європи. Роботодавці, зіткнувшись зі зростанням політичної, економічної та соціальної сили профспілкового руху, надали перевагу колективним діям у межах регіонів, галузей та навіть країн з метою запобігання загостренню конкуренції і забезпечення стабільності соціально-трудових відносин. Вони створили асоціації підприємців і делегували їм право на укладання колективних договорів.

Зазвичай у функції об'єднань роботодавців входять чисельні зобов'язання з представництва роботодавців у переговорах на різних рівнях. Крім того, важливим аспектом їх діяльності є лобіювання інтересів роботодавців у законодавчих та адміністративних органах державної влади, зв'язок із засобами масової інформації, підготовка спеціалістів у сфері трудових відносин тощо. У межах асоціацій підприємців існують певні служби, які цілеспрямовано займаються колективнодоговірним процесом, розробкою стратегії та тактики організації та ведення переговорів, моделей поведінки підприємців під час конфліктів та ін. [7, с.49].

Дослідники виділяють кілька основних моделей взаємовідносин влади та бізнесу: модель «примусу», що передбачає адміністративний тиск на бізнес з боку влади. Головна мета влади при цьому полягає у залученні бізнесу до активної участі в соціальних програмах і проектах; модель «невтручання» влади (соціально-класова діяльність бізнесу залежить виключно від бізнесу); модель «захоплення» влади бізнесом (стратегічні рішення щодо розвитку держави приймаються переважно представниками великого капіталу); модель «партнерства» (рішення приймаються на основі консенсусу, обмін ресурсами відбувається на основі взаємної вигоди) [8].

Загальновизнаною є практика ведення колективних переговорів за участю об'єднань роботодавців на різних рівнях – національному, регіональному та галузевому. Тривалий час у західних країнах діяли переважно галузеві і локальні асоціації підприємців. З розвитком національних і міжнародних ринків з'явилася тенденція до створення загальнонаціональних об'єднань роботодавців.

Структура національних об'єднань досить різноманітна. Наприклад, у Франції створено Національну раду французьких патронів, до якої поряд з галузевими об'єднаннями входить кілька національних організацій, що зберігають певну самостійність, – Центр християнських підприємців, Загальна конфедерація малих та середніх підприємств, Асоціація керівників вільних підприємців.

В Італії існує три загальнонаціональні організації підприємців: Загальна конфедерація італійської промисловості, Загальна конфедерація торгівлі, Загальна конфедерація сільського господарства.

У Німеччині функціонує кілька сотень підприємницьких союзів або спілок роботодавців. За оцінками фахівців, вони охоплюють близько 80% усіх підприємств.

Організації підприємців, пристосовуючись до нових умов, намагаються посилювати координацію дій і на міжнародному рівні. Найбільшою міжнародною структурою, створеною для цієї мети, є Міжнародна організація підприємців, яка об'єднує понад 100 національних конфедерацій. Ця міжнародна організація допомагає підприємцям координувати свої позиції з питань законодавчої політики, формувати правила ведення бізнесу, міжнародної торгівлі.

Узагальнюючи практику функціонування об'єднань роботодавців у зарубіжних країнах, слід виділити наступні завдання роботодавців:

- забезпечення представництва і захисту загальних інтересів і прав роботодавців у соціально-трудових відносинах;
- участь у проведенні переговорів і укладанні угод;
- координація дій у виконанні зобов'язань, взятих відповідно до укладених угод;
- сприяння вирішенню колективних трудових спорів та запобігання страйків;
- координація діяльності щодо виконання науково-технічних і соціально-економічних програм;
- здійснення постійних контактів із засобами масової інформації та громадськістю;
- розвиток співробітництва з іноземними та міжнародними організаціями роботодавців, об'єднаннями, спілками [9, с.195].

Таким чином, можна зазначити, що важливою складовою функціонування соціального партнерства та економічної системи в розвинутих демократичних державах є діяльність організацій роботодавців та об'єднань організацій роботодавців, які беруть активну участь у формуванні соціальної та економічної політики держави. Вони також виступають як представники інтер-

есів роботодавців у системі соціального партнерства та у різноманітних консультаційних органах, які створюються на тристоронній основі. Головною метою створення таких організацій та об'єднань є налагодження конструктивного діалогу з владою держави.

Серед основних мотивів створення об'єднань роботодавців можна виділити наступні: по-перше, підприємці та промисловці є активною суспільною групою, яка має свої власні інтереси та прагне їх лобіювати, створення об'єднання чи спілки надає змогу генерувати власні спільні політичні та економічні вимоги і полегшує процес відстоювання їх у відносинах з іншими суб'єктами соціального партнерства; по-друге, необхідність для роботодавців створення своїх власних інститутів, за допомогою яких вони виробляють загальну політику поведінки та шляхи подолання різноманітних економічних і політичних криз та потрясінь.

Співпадіння соціально-економічних та політичних вимог об'єднань роботодавців стає основою специфіки їх поведінки в умовах демократії. Бізнес-інтереси формують активну позицію роботодавців у межах тристоронніх відносин. Маючи перевагу в ресурсах, підприємці та власники зазвичай мають консолідовану і послідовну позицію. Їх характеризує тенденція до перегляду колективних угод та тиску на двох інших соціальних партнерів неформальними засобами.

Бібліографічні посилання:

1. **Кудряченко А. І.** Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна / А. І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – №3(8) – 2008 р. – с. 132 – 141.

2. **Філіпов, В. В.** Визначення поняття роботодавця як сторони трудових правовідносин [Електронний ресурс] / В. В. Філіпов // Форум права. -2008. – № 3. – С. 501-505 – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08fvvstp.pdf

3. **Піроженко, Н.** Феномен соціальної відповідальності бізнесу: теоретичний та історичний аспекти [Електронний ресурс] / Н. Піроженко // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009 – № 1 . – Режим доступу до журн.:http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_2/Pirogenko.pdf

4. **Гончарова, І.** Соціальна відповідальність як основа конструктивного діалогу суб'єктів соціального партнерства [Електронний ресурс] / І. Гончарова // Вісник Тернопільського національного економічного університету – 2012 – Вип. 2 квітень – червень – с. 57-63 – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vtneu/2012_2/2_2012/05Gon.pdf

5. **Дубровський, І. М.** Соціальне партнерство (Учбово-методичний матеріал до навчального курсу). / І. М. Дубровський – Харків, 1999. – 118 с.

6. **Ворончак, І.** Соціальна відповідальність бізнесу як соціально-економічний феномен / Ворончак І. // Відповідальна економіка. Науково популярний альманах. – 2009. – вип. 1. – с. 90-103

7. Институты коллективного договора и коллективного действия в современных политико-экономических системах: опыт сравнительного исследования. / Под ред. Т.В. Павловой и С.В. Патрушева. М.: ИСПРАН, 2005 – 226 с.

8. **Пухкал, О. Г.** Взаємовідносини влади та бізнесу в контексті формування основ громадянського суспільства в Україні / О. Г. Пухкал // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2009. – Вип. 4 (27).

9. **Вольська, О. М.** Міжнародний досвід державного управління та регулювання соціально-трудових відносин / О. М. Вольська // Економіка будівництва і міського господарства. – 2010. – Том 6 № 4 – С. 17-31

УДК 329 (477)

Л. С. Шачковська

ПРОЦЕС ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: ВІД АТОМІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ДО СИСТЕМИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Розглядається процес трансформації партійної системи України та описується вплив реформи 1997 р. на структуризацію партійної системи. Характеризуються вибори 2002 р., як каталізатор політичного життя суспільства в Україні.

Ключові слова: становлення багатопартійності, атомізована система, система поляризованого плюралізму, партійна система.

Рассматривается процесс трансформации партийной системы Украины и описывается

© Л. С. Шачковська, 2012

влияние реформы 1997 г. на структуризацию партийной системы. Характеризуются выборы 2002 г., как катализатор политической жизни общества в Украине.

Ключевые слова: становление многопартийности, атомизированная система, система поляризованного плюрализма, партийная система.

The process of transformation of the party system in Ukraine is showed and the effect of the reform in 1997 on the structuring of the party system is described. An election in 2002, as a catalyst for political life in Ukraine is characterized.

Keywords: formation of a multiparty system, atomized system, a system of polarized pluralism, party system.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності надало Україні змогу будувати державу на засадах демократії. Перші кроки важко було назвати вдалими: вкрай атомізована партійна система та неузгоджене виборче законодавство не сприяли зміцненню політичної системи, а навіть поглиблювали вже існуючі кризи у різних сферах суспільного життя. Як зазначає дослідниця Г. Малкіна, політики пояснювали ці невдачі тим, що адаптація на «українському ґрунті» найкращих зразків зі світового досвіду демократичної організації влади не може бути їхнім простим калькуванням, потрібно враховувати національні особливості, й продовжували методом спроб та помилок робити експерименти з виборчою системою [10, с.33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес перетворень в українській партійній системі були предметом вивчення широкого кола як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед останніх це питання розглядали такі науковці, як: М. Дюверже, С. Нойман, Дж. Сарторі, М. Шугарт, М. Уоллерстайн та інші. З-поміж вітчизняних дослідників політичним партіям присвячували свої праці В. Бебик, В. Журавський, М. Кармазіна, Б. Козак, Г. Малкіна, І. Поліщук, І. Шкурат та інші. Усі зазначені вище науковці досліджували взаємодію партійної та виборчої систем крізь призму змін, що відбуваються у партійній системі, а прикладом слугував політичний устрій розвинених країн світу.

Мета статті – розкрити суть процесу трансформації української партійної системи від атомізованої до системи поляризованого плюралізму.

Виклад основного матеріалу. Прийнятий у 1997 р. Закон України «Про вибори народних депутатів України», по суті, відобразив компроміс між політичними партіями та фінансовими, регіональними кланами і передбачав заміну мажоритарної системи абсолютної більшості на змішану систему, коли половина депутатів обирається за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків (з 4 % бар'єром), а половина – в одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості.

Виборча реформа 1997 р. певною мірою сприяла досягненню основних цілей виборів в Україні – справедливому представництву інтересів, партійно-політичному структуруванню суспільства, формуванню усталеного уряду парламентської більшості. Можна відзначити такі наслідки цієї реформи:

1) посилення партійно-політичного структурування суспільства та парламенту, але політико-партійне структурування електорату виявилось тільки при голосуванні за пропорційною системою, тоді як у багатомандатних виборчих округах перемогли позапартійні, що не дозволило повністю структурувати парламент та зробити цю структуру стійкою;

2) пропорційність представництва інтересів дещо посилилась тільки щодо обраних за партійними списками депутатів (та й то третина виборців, що голосували за дрібні партії через наявність 4 % бар'єру, виявились не представленими в парламенті, а їхні голоси «відійшли» на користь партій, яким вони могли зовсім не симпатизувати).

Досліджуючи взаємовплив партійної та виборчої систем, Г. Малкіна дійшла висновку, що змішана виборча система, яка була запроваджена у 1997р., більше, ніж стара суто мажоритарна система, сприяє становленню багатопартійності [10, с.5]. Результати виборів 29 березня 1998 р. були позитивними для розвитку суспільних інститутів, реалізації законодавчих актів, продовження демократичних реформ в країні. За умов певної переваги лівих сил (Комуністичної партії України, блоку Соціалістичної та Селянської партій України), все ж не справдилися прогнози про можливість переходу Верховної Ради під цілковитий контроль лівих. Центристський спектр характеризувався як позаідеологічний, м'який та амбівалентний в оцінці дійсності. Праві, національно орієнтовані партії мали успіх у виборців, які мали чітко сформовані національно-державницькі уподобання.

Аналізуючи процедуру, умови та особливості парламентських виборів в Україні 1994, 1998 та 2002 рр., Г. Малкіна робить висновок, що зміна виборчої системи з мажоритарної системи абсолютної більшості на змішану мажоритарно-пропорційну стимулювала становлення бага-

топартійності та трансформацію партійної системи з атомізованої в систему поляризованого плюралізму [10, с.5].

Аналізуючи парламентські вибори 1998 р., науковець В. Колюх підкреслив, що загальний рівень «партизації» парламенту зріс завдяки виборам половини депутатів за партійними списками, а партійність у мажоритарних округах зовсім не сприяла перемозі. З цього приводу ним були виокремлені такі проблеми:

– фінансово-промислові та адміністративні еліти не зацікавлені в розбудові сильних політичних партій для перемоги на виборах;

– незважаючи на високий виборчий бар'єр, змішана система сприяє появі сотень карликових протопартій – мультипартійності [8, с.106-107].

Щодо останнього зауваження, то можна навести як приклад цікаве спостереження вітчизняного науковця С. Бабія: вибори за партійними списками в українському варіанті засвідчували гіпертрофію «політичної структуризації». З понад 50 партій, зареєстрованих Мінюстом України в кінці 1997 р., 30 партій і блоків виконали передбачену Законом про вибори народних депутатів України умову – зібрати на свою підтримку 200 тисяч підписів. У Центрвиборчком від кожної партії їх було здано у 2-3 , а то й у 8-10 разів більше, але на виборах переважна частина внесених до бюлетеня партій не набрала такої кількості голосів, яку зуміла «організувати» у вигляді підписів на свою підтримку [2, с.13].

Помітною подією у суспільному житті України було прийняття у 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні» (№ 2365-III від 5.04.2001 р.). Реалізація цього закону покликана була сприяти формуванню належних правових засад для розвитку політичної системи в державі, створенню в Україні сильних і відповідальних політичних партій. Необхідно відзначити, що Венеціанська комісія Ради Європи «Демократія через право» дала позитивну оцінку Закону України «Про політичні партії в Україні» [7, с.34]. Особливо потрібно зазначити, що цим законом була запроваджена електоральна функція партій. Дослідник А. Білоус, характеризуючи електоральну функцію політичних партій, визначає її основною функцією партії. Адже законним шляхом приходу до влади є перемога на виборах. Отже, й ідеологія, і програма, і організаційна структура, та лідери партії в практичному сенсі слугують, насамперед, здійсненню цієї мети [3, с.26].

Більшість сучасних політологів виокремлюють характерну сучасну тенденцію в розвитку політичних партій за умов інформаційного суспільства, поступово відбувається занепад політичних партій у тому класичному вигляді, в якому вони існували донедавна. Поділ політичних партій за соціальними, класовими та іншими ознаками стає більш розмитим. Політичні партії менш ефективно виражають та захищають інтереси переважної більшості виборців. Від їх ротації біля державного керма мало що змінюється. Це спричиняє в розвинутих демократичних країнах Заходу зменшення активності електорату. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби йдуть невеличкі групи професіоналів, здатні гнучко реагувати на політичну кон'юнктуру, оперативно впливати на свідомість виборців. Змінюється якість політичних партій, на зміну звичним «стаціонарним» партіям приходять тимчасові громадські об'єднання, створені виключно з метою вирішення вузькополітичних завдань. За цих умов вчені більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, своєрідних «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору.

Зважаючи на сучасну, багато в чому деформовану партійну систему в Україні, деякі вчені намагаються запроваджувати нові наукові категорії, які б дозволили зафіксувати сучасні зсуви в партійному середовищі. Український науковець Ю. Древаль ввів у політологічний обіг таке поняття, як «перцептивна партійна система» (від англійського *perception* – сприйняття). За допомогою цього поняття основна увага концентрується на проблемі сприйняття політичних партій електоратом. У цьому випадку можна стверджувати, що політичні вибори є головним інструментом визначення перцептивної партійної системи [4, 5]. На нашу думку, точнішою є інша категорія – «воутингова партійна система» – (від англійського *voting* – голосувати), або «партійна система, за яку голосують». Адже сприйняття політичних партій виборцями може бути як позитивним, так і негативним. Тобто, є формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а є реальна «воутингова» партійна система, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат.

До виборів 2002 р. політичні партії не змогли повною мірою проникнутися духом нового закону. Напередодні парламентських виборів 2002 р. доктор політичних наук А. Пахарєв з жалем констатував, що численні заяви партійних лідерів та окремих представників влади про необхідність партійної структуризації залишаються поки що декларованими. На практиці, Україна

все більше віддаляється від побудови власної партійної системи й причиною цього є переважно суб'єктивний характер, який полягає у нездатності політичних лідерів та ватажків до компромісів й консенсусу. Найбільш негативними чинниками А. Пахарєв називає:

– застосування брудних пропагандистських методів, що здебільшого полягають у збиранні та оприлюдненні компромату;

– опора на сумнівні виборчі технології під витонченою назвою «піар»;

– запекла ідеологічна боротьба не стільки проти політичних супротивників, скільки проти близьких за програмами суперників тощо [11, с.4-5].

Дослідник О. Єржов вказував на те, що вибори 2002 р. стали своєрідним каталізатором у політичному житті країни, що дозволив виявити низку проблемних моментів у функціонуванні політичних партій та їхній участі у виборчому процесі. На його думку, важливою проблемою функціонування політичних партій в Україні є низький рівень їхньої підтримки виборцями, зростання розчарування, зниження рейтингу. Ще однією важливою проблемою участі політичних партій у виборчому процесі є ситуація невизначеності щодо безпосередніх механізмів можливості брати участь у реалізації державної політики. Це фактично зводить значущість політичних партій у здійсненні виконавчої влади до мінімуму і, як наслідок, значно зменшує політичну цінність і вагу перемоги у виборчому процесі. Єдиним моментом участі політичних партій у виборчому процесі 2002 р., на думку О. Єржова, є перетворення партійної боротьби на особистісне протистояння окремих політиків. Причиною цього є надзвичайно висока ідеологічна аморфність сучасних політичних партій [6, с.596-597].

Відомо, що представництво партій у парламенті будується за фракційним принципом. Якщо виходити з того, що саме поведінка фракцій у парламенті може і має бути чинником прийняття тих чи інших рішень, то ефективною слід вважати таку фракційну систему, в межах якої існують передумови для формування необхідної для прийняття законодавчих актів більшості. Причому така більшість може скластися як на постійній партійній основі, так і на основі ідейної близькості з широкого кола питань. Як переконливо свідчить досвід зарубіжних країн, формування у вищому законодавчому органі держави стабільного й ефективного партійного представництва є однією з визначальних передумов поступового розвитку держави на демократичних засадах, економічного зростання тощо. Вирішальну роль у створенні передумов для формування саме такої партійної, а отже, і фракційної системи відіграє Конституція, законодавство про політичні партії, вибори, регламент парламенту тощо. Досконала нормативна база, що регламентує функціонування політичних партій, є позитивним чинником інституціалізіції останніх, дає змогу оптимізувати формат і ступінь фрагментації партійної системи. Норми виборчого законодавства, зокрема, ті з них, що закріплюють ту чи іншу виборчу систему, визначають процедуру формування виборчих списків, порядок фінансування виборчої кампанії партій, безпосередньо впливають на кількісний і якісний склад парламенту, а отже, і на представництво партій у ньому.

Необхідно відзначити також роль бар'єру представництва у структуруванні вищого законодавчого органу. Підраховані результати виборів до Верховної Ради України 1998 р. за умов застосування п'ятивідсоткового загороджувального бар'єру свідчать про зменшення кількості політичних партій, представлених у парламенті. Показовим також є блокування політичних партій напередодні виборів з метою подолання загороджувального бар'єру та розпад виборчих блоків після обрання, наслідком чого стає деструктурованість парламенту.

Потрібно зазначити й те, що, по суті, змінюється соціально-політична природа сучасних партій, і українські партії, безумовно, відчувають ці тенденції. Так, Д. Арабаджиєв стверджує, що в останні роки спостерігається криза існуючих партійних систем. Проте ні сьогодні, ні в далекому майбутньому не передбачається заміна партій як найважливішого інституту демократичної політичної системи. У зв'язку з цим, він виділив такі тенденції зміни партій та партійних систем:

– поступова деідеологізація партій, зростання прагматизму в їхній діяльності;

– підвищення гнучкості партійних структур, їхньої здатності реагувати на зміну інтересів та настрої громадян;

– посилення впливу на передвиборчі кампанії партій збоку непартійних або напівпартійних політичних об'єднань;

– поступовий перехід деяких функцій партій до ЗМІ в галузях політичної соціалізації пропаганди, артикуляції інтересів, політичної інтеграції та мобілізації громадян;

– зростання елементів маніпулювання в партійних передвиборчих кампаніях, їхнє перетворення у добре організовані, дорогі розважальні шоу, що ускладнює раціональний вибір людини [1, с.134-135].

Науковець В. Рябіка, аналізуючи розвиток партійної системи за перші десять років незалежності, зазначає, що в політиці залишаються партії, що мають сильний ідеологічний стержень,

організоване структурування, лідерів, яких упізнають, соціальні програми, громадський авторитет. Було виокремлено такі здобутки партійного будівництва за цей період:

– держава починає реагувати на появу та діяльність політичних партій;

– спостерігається певне прагнення до консолідації політичних партій;

– з'являється тенденція до об'єднання правих, націонал-демократичних партій, а ліві існують відособлено;

– поява центристських тенденцій – як правоцентристських, так і лівоцентристських;

– поява на політичному обрії України ряду політичних партій нового покоління, основна суть цього феномену в тому, що на політичну арену виходить покоління, сформоване за роки існування незалежності [12, с.131-132].

Характеризуючи виборчу формулу зразку 1998–2002 рр., дослідник І. Шкурат стверджує, що змішаний характер виборів, з одного боку, сприяє посиленню державного управління суспільними процесами, а, з іншого – забезпечується мінімізація негативних наслідків управління [13, с.221]. На його думку, виборча система України пройшла шлях від мажоритарної абсолютної більшості до змішаної відносної більшості (моделювання модернізації виборчої системи показує, що для посилення державного управління суспільними процесами оптимальною може бути чутлива до інновацій мажоритарна виборча система відносної більшості, а якщо ставиться за мету мінімізація негативних наслідків управління, то в нагоді може стати пропорційна виборча система, як більш консервативна до змін) [14, с.6].

Висновки. Таким чином, вибори до Верховної Ради України 1994 р., які проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості, не сприяли зміцненню партій, що підтверджувалося наявною в країні та парламенті мультипартійною системою з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями. Це викликало нагальну потребу зміни виборчого законодавства. Так була запроваджена змішана незв'язана мажоритарно-пропорційна система. Вибори 1998 р. запровадили принципово нову виборчу систему, в результаті чого 4-ох відсотковий загороджувальний бар'єр подолало 7 партій та 1 виборчий блок партій. Такий позитивний результат та розташування політичних сил у парламенті свідчив про зміну партійної системи з атомізованої на систему поляризованого плюралізму. За результатами наступних чергових виборів 2002 р., що проводились також за змішаною системою, до Верховної Ради потрапило 3 партії. Крім того, наявність двосторонньої опозиції свідчила про те, що партійна система України зробила крок у напрямку системи поміркованого плюралізму.

Бібліографічні посилання:

1. **Арабаджиєв Д.Ю.** Проблема політичної фрагментації в умовах функціонування партійних систем / Д.Ю. Арабаджиєв // Нова парадигма – 2003. – Вип. 30. – С. 132–135.

2. **Бабій С.І.** Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / С.І. Бабій. – Одеса , 1999. – 16 с.

3. **Білоус А.** Політико–правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К. : Асоціація молодих українськиї політологів і політиків, 1997. – 200 с.

4. **Древаль Ю.Д.** «Парламентські партії» (політичні партії, партійні системи і парламентаризм (до питання про «перцептивну партійну систему») / Ю.Д. Древаль // Грані. – 2003. – № 4. – С. 123–134.

5. **Древаль Ю.Д.** Вибори як каталізатор перцептивної партійної системи / Ю.Д. Древаль // Виборча кампанія 2002: реальність, результати, перспективи: Збірник наук. Статей : (За матеріалами XIII Харківських політологічних читань). – Х. : «Право», 2002. – С. 6–8.

6. **Єржов О.В.** Політичні партії і становлення демократії: політико–правові аспекти участі партій у виборчому процесі / О.В. Єржов // Держава і право. Сер.: «Юрид. і політ. науки». – 2003. – Вип. 19. – С. 592–599.

7. **Журавський В.С.** Становлення політичних партій в українському суспільстві та їх роль у політичному структуруванні парламенту / В.С. Журавський. – К. : Парламентське вид–во, 2002. – 108 с.

8. **Колюх В.В.** Взаємозв'язок виборчих систем і форм державного управління / В.В. Колюх // Вісн. Київ. нац. ун–ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Філос. Політол. – 2001. – Вип. 37. – С. 37–38.

9. **Мазуренко Г.М.** Реформування виборчого законодавства та його вплив на партійну систему в Україні / Г.М. Мазуренко // Вісн. Київ. нац. ун–ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Філос. Політол. – 2003. – Вип. 56. – С. 33–34.

10. **Малкіна Г.М.** Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г.М. Малкіна. – К. , 2004. – 16 с.

11. **Пахарєв А.** Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні / А. Пахарєв // Віче.

– 2002. – № 2. – С. 3–7.

12.**Рябика В.Л.** Генезис и понятие современных политических партий в Украине / В.Л. Рябика // Науковий вісн. Одеського держ. економічного ун–ту Всеукр. асоц. молодих науковців. – 2003. – № 1. – С. 126–133.

13.**Шкурат І.В.** Реформа виборчої системи в Україні / І.В. Шкурат // Збірник наук. праць УАДУ. – К. : Вид–во УАДУ, 1998. – Вип. 1. – С. 216–222.

14.**Шкурат І.В.** Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління / 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / І.В. Шкурат. – К., 2002. – 21 с.

УДК 321.011.5:316.3

А. В. Ткаченко

СУТНІСТЬ СИСТЕМИ «ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Досліджується сутність системи «електронного уряду». Аналізується світовий досвід провадження електронного уряду та можливості переходу України до цієї системи. Виокремлюються завдання та рівні реалізації електронного уряду. Подається характеристика принципів електронного уряду та основні етапи його здійснення.

Ключові слова: електронний уряд, традиційний уряд інформаційні технології, комунікація, органи влади, інформаційне суспільство, електронний ринок, публічна влада, політична мережа.

Исследуется суть системы «электронного правительства». Анализируется мировой опыт внедрения электронного правительства, и возможности перехода Украины к этой системе. Выделяются задания и уровни реализации электронного правительства. Подается характеристика принципов электронного правительства и основне этапы его реализации.

Ключевые слова: электронное правительство, традиционное правительство, информационные технологии, коммуникация, органы власти, информационное общество, электронный рынок, публичная власть, политическая сеть.

Investigate the nature of the «electronic government». Analyzes the international experience of e-government, and the possibility of Ukraine's transition to this system. Allocated tasks and levels of e-government implementation. Served characteristic principles of e-government and the main stages of its implementation.

Keywords: e-government, traditional government, information technology, communication, government, information society, e-market, public authority, the political network.

© А. В. Ткаченко, 2012

В умовах сучасного динамічного та інформаційного суспільства достатньо актуальним стає питання впровадження системи «електронного уряду». Варто зазначити що дана проблематика наразі хвилює не лише представників влади а й кожного свідомого громадянина. Враховуючи сучасні можливості комп'ютерних технологій та швидкий розвиток дистанційної комунікації можливо свідчити про те що на даний час електронний уряд є реальною альтернативою уряду традиційному.

Що стосується джерельної бази та рівня розробленості теми, то слід зауважити, що дана проблемі є достатньо розвиненою. Серед вітчизняних науковців в розробку концепції електронного уряду здійснили вагомий внесок такі вчені, як И. Агамирзян [1], М. Арич [2], О.Баранов [4], О.Ємельяненко [7], А.Асанова [3], В.Дрожжінов [5], О.Штрік [5], Л. Сморгунов [9] та багато інших.

Основною метою статті є систематизація та узагальнення літературної бази з проблематики системи електронного уряду а також аналіз світового досвіду його впровадження . Поставлена мета дозволяє сформулювати наступні цілі: дослідити сутність поняття «електронний уряд», проаналізувати світовий та вітчизняний досвід із впровадження електронного уряду, охарактеризувати особливості, принципи та рівні електронного уряду, а також визначити основні етапи запровадження електронного уряду.

Доцільним буде розпочати висвітлення теми із основної дефініції, тобто із визначення «електронного уряду». Існує величезна кількість визначень даного поняття. Наведемо деякі із

них.

Інформаційна система «Електронний уряд» – це система збору, введення, пошуку, обробки, збереження та надання на вимогу користувача згідно з визначеними критеріями інформаційних ресурсів, покликана забезпечити надання органам влади послуг фізичним та юридичним особам, а також їх інформування про діяльність органів влади [8].

Електронний уряд (англ. e-Government) – це модель державного управління, заснована на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій для підвищення ефективності та прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею. Необхідною умовою переходу до електронного уряду є широка інформатизація всіх процесів у звичайній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, причому як внутрішніх, так і зовнішніх [6].

Електронний уряд – це спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій [11].

О. Баранов зазначає, що *електронний уряд* – це уряд, у якому вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків і процесів підтримується й забезпечується відповідними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Іншими словами, необхідною умовою переходу до електронного уряду є широка інформатизація всіх процесів у звичайній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, причому як внутрішніх, так і зовнішніх [4].

Саме поняття «електронного уряду» з'явилося на початку 90-х років, реалізовуватися ж практично воно почало тільки наприкінці 90-х. Першим у світі ідею урядового порталу реалізував Сінгапур. Він став першою країною, де у 1999 році був створений масштабний урядовий портал. Урядовий портал країни не тільки почав надавати інформаційні послуги, але й дозволив отримати деякі державні послуги, для яких раніше населення було змушене відвідувати різні міністерства та відомства. Портал підтримує кілька розділів: бізнес, оборона, освіта, зайнятість, охорона здоров'я, житло, правопорядок та інше. Кожна державна установа відповідає за свій сектор [11].

Законодавча система США пішла далі всіх у процедурному підході до фіксації змін у житті суспільства, тому не дивно, що саме ця держава стала однією з перших у розробці систем електронного уряду.

Ще в лютому 1997 року американська адміністрація виступила з ініціативою «Удосконалення урядової діяльності через нові технології», а в 2000 році стартував проект FirstGov, що об'єднав близько 20 000 сайтів державних органів різних рівнів. Проект здійснювався в кілька етапів: до 2002 року проводилися нескладні операції (наприклад, оформлення водійських ліцензій, заповнення деяких електронних документів), з 2002 по 2005 рік – створювався єдиний сайт електронного уряду, що дозволив американцям спілкуватися в Інтернеті як із представниками федерального уряду, так і з органами урядування штатів і міст [11].

У Європі лідером в цій області є Великобританія – з 2000 року реалізується програма "E-citizen, e-business, e-government" («Електронний громадянин, електронний бізнес, електронний уряд») у рамках проекту «Стратегічної структури для обслуговування суспільства в інформаційному столітті». Програма передбачає розвиток і використання всіх електронних видів державних послуг – вони можуть надаватися через Інтернет, мобільний зв'язок, цифрове телебачення, центри обслуговування викликів (кол-центри) [11].

Якщо говорити про країни Центральної і Східної Європи, то Європейський Союз уже створив фонд "Smart", задачею якого є надання допомоги цим країнам в «електронізації» діяльності державних органів На просторі колишнього СРСР першими впроваджувати електронне урядування почали країни Балтії – Естонія і Латвія [11].

У пострадянських країнах на цей час реалізуються різні проекти, які становлять основу «електронного уряду»: удосконалюється телекомунікаційна інфраструктура, починається широке вживання корпоративних систем в митній, фінансовій, податковій областях; формуються різні електронні реєстри, кадастри [11].

В Україні першим етапом створення подібної системи прийнято вважати 1998 р. Тоді було ухвалено Національну програму інформатизації. У ній один з напрямів присвячений створенню відомчих інформаційно-аналітичних систем. Лише в 2000-2001 роках був передбачений розвиток або створення понад 30 інформаційно-аналітичних систем різноманітного рівня та двох десятків систем електронних інформаційних ресурсів загальнодержавного масштабу. До них можна віднести: системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної статистики, податкової адміністрації, митної служби, міністерств транспорту, праці та соціальної політики,

аграрної політики, внутрішніх справ, інформаційно-аналітичну систему з питань надзвичайних ситуацій, Вищого арбітражного суду й багатьох інших [1].

Наразі відбувається модернізація системи електронного урядування, готується нова концепція розвитку веб-порталів органів виконавчої влади, яка забезпечить інтерактивний зв'язок між владою та громадянами, бізнесом і зможе надавати цілий ряд послуг [2].

Електронний уряд – це нове явище для України, воно є резонансним і широко обговорюється серед громадян. Предметом дискусії є також майбутнє урядів взагалі. У цьому контексті виділяють дві крайні точки зору:

1. В умовах найбільшого поширення інформаційних комп'ютерних технологій роль держави, уряду, місцевих органів влади й інших централізованих владних інститутів нівелюватиметься. Це пояснюють тим, що «електронна демократія» (комп'ютерні технології) зможе забезпечити реальну можливість участі в ухваленні управлінських рішень найширшим верствам населення, усім без винятку громадянам. Справді, сучасні техніка й технології в принципі дозволяють це зробити. Але уявіть собі, щодня ви після роботи маєте сідати до монітора комп'ютера й висловлювати свою думку з усіх важливих і менш важливих питань держави, області, міста, району тощо. При цьому вам необхідно вивчити історію питання, оцінити соціально-економічні, екологічні, політичні й інші наслідки ухвалення рішення. Напевно, для багатьох з нас це видасться досить обтяжливим. Та й прийняті рішення хтось повинен реалізовувати, контролювати їхнє виконання. Очевидно, певні органи, наділені владними повноваженнями [3].

2. Впровадження інформаційних технологій не призводить до зниження ролі державних інституцій, органів самоврядування, навпаки – підвищення ефективності діяльності згаданих органів, яке визначає ще більшу їхню значимість. Але в чому праві ініціатори дискусій, так це в тому, що в умовах широкого використання комп'ютерних технологій необхідно переглядати парадигму державного, адміністративного управління [3].

Основними завданнями електронного уряду є:

- Налагодження інформаційних комунікацій між органами влади, створення централізованих баз даних з технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення електронного документообігу в усіх органах влади
- Забезпечення надання органами влади фізичним та юридичним особам послуг електронними засобами у доступній та зручній формі, без часових та просторових обмежень
- Сприяння розвитку електронного ринку товарів і послуг для забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом та реалізацією товарів і послуг з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку
- Впровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості, довір у відносинах між державою і громадянами, бізнесом, ГО; відкритості публічної адміністрації для громадського контролю
- Підвищення якості життя громадян через удосконалення надання соціальних послуг, системи охорони здоров'я, забезпечення гарантій правової, екологічної й особистої безпеки, розширення можливостей для освіти
- Впровадження системи електронного голосування [8].

Поняття «governance» відображає зміни, якими характеризуються і відносини громадянського суспільства та органів публічної влади в нових умовах мережевого суспільства, і відносини всередині організаційної структури держави. Вважається, що сформовані міжорганізаційні мережі в системі нового публічного управління відрізняються від внутрішньоорганізаційних мереж в системі бюрократичного управління. Мережі всередині ієрархій, або внутрішньоорганізаційні мережі ставлять відносини між акторами під управлінську структуру, яка регулює вирішення конфліктів і направляє поведінку. Внутрішньоорганізаційні мережеві форми включають спільні підприємства, стратегічні альянси, ділові групи, підприємства з особливими правами, дослідницькі консорціуми, контрактні відносини і міжміністерські, міжвідомчі та міжгалузеві утворення. Хоча в останніх мережах існують конфлікти, однак, якщо рівень довіри і кооперативного співробітництва в них високий, то тут спостерігаються значні скорочення транзакційних витрат, краще використання спільних ресурсів, більший рівень інноватівності, тобто більше умов, що забезпечують ефективність управлінської та загальної діяльності. В цьому відношенні Інтернет та нові інформаційні технології створюють додатковий базис для підвищення ефективності, хоча в урядових організаціях та спостерігається опір змінам [9].

В умовах переходу до нової мережевої моделі публічного управління спостерігається рухливість в концептуальному обґрунтуванні використання інформаційно-комунікаційних технологій в публічному управлінні. У загальному і цілому рух йде в напрямку більш широкого розуміння можливостей ІКТ. Термінологічно це виражається в переході від концепції

електронного уряду (e-government) до концепції електронного управління (e-governance). Якщо в центрі концепції електронного уряду лежали поняття відкритість інформації та надання публічних послуг он-лайн, то нове розуміння включає в себе такі концепти, як співпраця, участь, координація. Фактично мова тут йде про електронну демократію, яка б дозволяла розширити форми впливу громадян на процес прийняття та реалізації політичних рішень: «Електронне урядування змінює способи, які уряд використовує, маючи справу з громадськістю, а також одночасно це пред'являє нові вимоги до деяких форм участі з боку громадян. Це породжує деяку довіру до того, що електронне управління, ймовірно, призведе до деяких форм електронної демократії » [9]. В цьому відношенні проводиться диференціація між термінами «електронний уряд», «електронна адміністрація» та «електронне управління». Електронний уряд стосується міжорганізаційних відносин, що включають політичну координацію, впровадження політичних рішень і надання публічних послуг. Електронна адміністрація має відношення до внутріорганізаційних відносин і включає в себе розвиток політики, організаційну діяльність і менеджмент знання. А електронне управління характеризує відносини між громадянами, урядовими структурами, громадською думкою та обраними офіційними особами. Його основними складовими є демократичний процес, відкритий уряд і прозорий механізм прийняття рішень [10]. Формування нової концептуальної парадигми розширює уявлення про можливі шляхи використання електронних засобів. Урядові портали перестають задовольняти новим вимогам, виникають нові електронні мережеві структури, що поєднують уряд, цивільні асоціації, політичні партії, центри громадського думки і засоби масової інформації [9].

Виділяють такі рівні реалізації моделі електронного уряду:

«Уряд – громадянам»

(Government 2 Citizens, G2C; організація зворотного зв'язку з громадянами)

З введенням систем G2C громадяни зможуть набагато менше стояти в чергах за типовою інформацією, довідками і формами. Бюджет заощаджує при цьому значні ресурси на адміністрування типових процедур, а громадяни – час і свої гроші [6].

«Уряд – бізнесу»

(Government 2 Business, G2B; відносини державних органів і бізнесу)

Це автоматизація податкових виплат, проведення електронних тендерів на постачання продукції тощо. Уряд Швеції вже пересвідчився, що при переході на електронну систему закупівель економія коштів становить 50 %. Система виявилася настільки ефективною, що державними установами Швеції проводиться близько 95 % закупівель через електронні канали [6].

«Уряд – уряду»

(Government 2 Government, G2G; автоматизація відносин і документообігу між відомствами)

G2G – частина об'єднаної інформаційної системи, що забезпечує виконання таких задач:

• керування роботою державного апарату;

• координація діяльності регіональних управлінь і територіальних підрозділів;

• ведення внутрішнього діловодства [6].

Основними принципами побудови електронного уряду є:

• Надання послуг у будь-який момент часу (24 години на добу)

• Максимальна простота і прозорість (обслуговування звичайних громадян, а не тільки фахівців)

• Єдині технічні стандарти і взаємна сумісність (електронні додатки повинні відповідати принципам єдиної архітектури систем ідентифікації, безпеки, дизайну)

• Забезпечення конфіденційності і виконання правил інформаційної безпеки

• Беззастережна орієнтація на думку громадян при реалізації нововведень [6].

Виділяють 5 основних етапів розвитку системи електронного уряду.

На першому етапі створюються веб-ресурси різних міністерств і відомств, що містять інформацію про їхню місію і напрямки діяльності. Сайти державних органів, як правило, не підтримуються централізовано і не об'єднуються в єдиний портал.

На другому етапі з'являються перші елементи інтерактивності (наприклад, відправлення питань і одержання відповідей громадян за допомогою електронної пошти). Постійно публікуються новини про діяльність державних органів влади.

Третій етап характеризує поява повноцінної інтерактивності – можливості здійснювати операції в режимі он-лайн (наприклад, сплатити штраф, замовити паспорт, продовжити дію деяких ліцензій і патентів тощо). Така конкретизація роботи електронного управління, що полягає вже не стільки в інформуванні, скільки в обслуговуванні, припускає створення спеціальних сайтів для підтримки цих сервісів не лише для центральних, але і для міських, і навіть районних, органів влади.

Четвертий етап – створення об'єднаних порталів різних відомств і служб, через які можна здійснювати будь-які види трансакцій, для яких раніше було потрібно звертатися безпосередньо в державний орган. Через регіональні портали стає можливою реєстрація підприємств, оформлення фінансових документів, легалізація іноземних документів тощо. З'являються регіональні портали, що поєднують у собі як увесь спектр державних послуг, так і послуги недержавного сектору – підключаються системи електронної комерції, інтернет-банкінгу.

На п'ятому етапі відбувається створення електронної системи державного управління на основі єдиних стандартів, а також урядового порталу як єдиної точки доступу до всіх послуг – і для громадян, і для бізнесу. Більшість фахівців вважає, що найвищим ступенем розвитку електронної демократії є запровадження електронної системи волевиявлення (електронного голосування) [6].

Посилаючись на вище викладене,слід сказати що, всі поставлені завдання були виконані. Отже, можемо зробити висновок, що навіть короткий огляд проблеми створення електронного уряду, свідчить про пильну увагу, що приділяється даному питанню як за кордоном так і на терені України. Таким чином Останнім часом представниками уряду досить часто ведуться обговорення стосовно впровадження електронного уряду . Але, на жаль, найчастіше створення такої системи зводиться лише до наявності веб-сайту, який в першу чергу виконує інформаційну функцію. Тому в першу чергу потрібно розуміти, що йдеться про інформатизацію всіх управлінських процесів в органах державної влади всіх рівнів.

До того ж що стосуються України, то власне перехід до електронного уряду відбуватиметься ще складніше ніж в західних країнах. Причиною тому є бюрократичні та кон'юнктурні особливості. Лише створення загальної атмосфери затребуваності роботи із широким використанням сучасних комп'ютерних технологій з одного боку й політичної волі з іншого сформує умови для швидкого створення електронного уряду [4].

Бібліографічні посилання:

1. **Агамирзян И.** Электронное правительство в контексте глобализации [Електронний ресурс] / И. Агамирзян. – Режим доступу: http://www.garweb.ru /conf/ms/20020626/smi/msg.asp-id_msg =41833.htm.
2. **Арич М. І.** Основи побудови системи «Електронний уряд» [Електронний ресурс] / М. І. Арич. – Режим доступу: http://nauka.zinet.info/9/arych.php
3. **Асанова А.** Електронний уряд як дійовий механізм взаємодії і форма співпраці держави та громадян в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / А. Асанова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/20061/txts/TEXNOLOGIYA/06aa avis.pdf.
4. **Баранов О.** Електронний уряд в Україні? Буде! Коли? [Електронний ресурс] / О. Баранов. – Режим доступу: http://www.dt.ua/3000/3050/33406/.
5. **Дрожжинов В.** Электронное правительство информационного общества [Електронний ресурс] / В. Дрожжинов, А. Штрик. – Режим доступу: www.pcweek.ru/year2000/n15/cp1251/strategy/index.htm.
6. «Електронний уряд» столиці енергетиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.en-dar.com/?str3=new_e&in=1712
7. **Ємельяненко О.**Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності [Електронний ресурс] / О. Ємельяненко. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/811/.
8. Інформаційна система «електронний уряд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.znannya.org/?view=concept:421
9. **Сморгунов Л. В.** Политические сети, информационные технологии и публичное управление: переход от концепции «e-Government» к «e-Governance» [Електронний ресурс] / Л. В. Сморгунов. – Режим доступу: 160-161 http://old.conf.infosoc.ru/2005/thes/68.html
10. Состояние э-правительства: глобальная перспектива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://egov-center.ru/files/000042.pdf
28. E-GOV у світі. Світовий досвід е-урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nc.gov.ua/menu/e_gov/

УДК 352.075/.077

А. Л. Сухорукова

РОЛЬ І МІСЦЕ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ДЕРЖАВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються такі дефініції як «кадрова політика» та «державна кадрова політика»,

© А. Л. Сухорукова, 2012

окреслюється роль та місце кадрової політики в державній діяльності.

Ключові слова: кадрова політика, державна кадрова політика, державна діяльність, кадровий потенціал, органи державної влади.

Анализируются такие дефиниции как «кадровая политика» и «государственная кадровая политика», определяется роль и место кадровой политики в государственной деятельности.

Ключевые слова: кадровая политика, государственная кадровая политика, государственная деятельность, кадровый потенциал, органы государственной власти.

Analyzes such definitions as «personnel policies» and «public personnel policy» defined role and place personnel policies in public activities.

Keywords: personnel policies, state personnel policy, government activities, human resources, public authorities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Процеси політичної модернізації та національного державотворення висувають на перший план проблему кадрового забезпечення реформ, нарощування й конструктивного використання кадрового потенціалу. Відтак, радикальні зміни в усіх сферах суспільного життя України за роки незалежності, у тому числі й в кадровій політиці, зумовлюють посилення уваги до осмислення цих змін, аналізу існуючих проблем та визначення шляхів їх подальшого вирішення. Особливого значення набуває аналіз проблем формування і реалізації державної кадрової політики в державних органах влади, оскільки від кадрового потенціалу залежить успіх здійснення політики держави в цілому. Такий аналіз дає змогу оцінити ефективність державної кадрової політики в державних органах, визначити її нові напрями та пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та реалізації кадрової політики в цілому і державної кадрової політики зокрема аналізуються в працях відомих українських вчених, а саме: В. Авер'янова, Г. Атаманчука, Ф. Бурчака, Б. Гаєвського, Б. Гурне, В. Князєва, В. Кременя, Є. Кубка, Г. Лелікова, В. Лугового, І. Надольного, Н. Нижник, О. Оболенського, Ю. Пахомова, О. Петришина, В. Погорілка, Г. Райта, В. Ребкала, С. Рябова, В. Семчика, В. Сіренка, О. Скрипнюка, В. Скуратівського, М. Стрельбицького, В. Цвєткова, В. Шаповала, Г. Щокіна й інших. Однак бракує робіт узагальнюючого характеру, системно-комплексного розгляду питань державної кадрової політики як в історичному, так і теоретичному аспектах, порівняльного аналізу досвіду вирішення організаційно-правових проблем кадрового забезпечення управлінсько-державної функції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завдання статті полягають у висвітлені особливостей державної кадрової політики та пошуку нових підходів у сфері вдосконалення її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна кадрова політика та багатогранна діяльність з її реалізації є політичним регульованим процесом, цілеспрямованим і високоорганізованим інструментом влади, одним із найважливіших управлінських важелів. Термін «кадрова політика» в управлінській практиці досить значущий. Аналіз дефініцій свідчить про декілька визнаних концептуальних підходів до розуміння сутності поняття «кадрова політика». Головне це різниця в підходах до його використання: одні дослідники та практики розуміють під кадровою політикою визначення стратегії роботи з кадрами кожного суб'єкта управлінської діяльності, свого роду програму діяльності [5, с.100]. Інші вважають, що кадрова політика тотожна кадровій діяльності, тобто тлумачать її досить широко, включаючи в неї кадрову роботу. Справді, між ними немає чіткої межі, але вони не тотожні за змістом і технологією реалізації, тому що віддзеркалюють різні етапи та сторони кадрового процесу. В свою чергу, кадрова робота це діяльність багатьох суб'єктів з реалізації кадрової політики; це сукупність технологій, способів, механізмів її реалізації [3, с.49]; це організація роботи з кадрами.

Кадрова політика як політичне явище, маючи багаторівневу структуру, значно ширше за змістом, ніж державна кадрова політика, де суб'єктом виступає держава, яка не може брати на себе вирішення всіх кадрових проблем.

Існують також інші суб'єкти кадрової політики, наприклад: політичні партії, громадські організації, підприємницькі структури, трудові колективи тощо. Часто мова йде про кадрову політику окремого інституту влади, міністерства, регіону, у цьому разі межа між політикою та кадровою роботою майже непомітна, але недоречно використовувати термін «політика».

Дещо інше трактування кадрової політики інтерпретує її як систему правил і норм (які

повинні бути усвідомлені і певним чином сформульовані), що призводять людський ресурс у відповідність зі стратегією державних органів. Хентце І. вважає, що «формулювання кадрової політики можна розуміти як процес ухвалення рішення. Прийняття цих кадрово-політичних рішень відбувається при цьому в рамках політичного процесу. Носіями цих процесів є головні групи, які уповноважені приймати обов'язкові для виконання кадрово-політичні рішення» [6, с.106].

Відтак, у широкому розумінні, кадрова політика це загальний курс і послідовна діяльність держави з формування вимог до службовців, їх підбору, підготовки і раціонального використання з урахуванням стану і перспектив розвитку державного апарату, прогнозів щодо кількісних і якісних потреб у кадрах [2, с.45].

Що стосується державної кадрової політики, то вона охоплює всю систему перспективної і скоординованої роботи з кадрами. Це стратегія, яка виражає волю народу, формування та раціонального використання трудових ресурсів країни, це система офіційно визнаних цілей, завдань, пріоритетів і принципів діяльності держави з регулювання кадрових процесів і відносин.

Перш за все державна кадрова політика розуміється не тільки як загальнонаціональна стратегія розвитку сукупного кадрового потенціалу, але і як один з напрямків реалізації державної політики. Кадрова політика займає рівноправне місце серед економічної, соціальної, військової (оборонної), культурної, освітньої, інформаційної, правової, екологічної, молодіжної, зовнішньої політики. Без зіставлення державної кадрової політики з іншими галузевими напрямками політики держави досить складно визначити її зміст, спрямованість, етапність, пріоритети. При цьому інші напрями політики навряд чи можуть бути ефективно реалізовані поза взаємодією з кадровою політикою і без відповідного цілеспрямованого кадрового забезпечення. Тому будь-які заходи, пов'язані з розробкою державної кадрової політики, як то: підготовка концепцій, програм, організація реалізації – повинні вписуватися в даний контекст.

Таким чином, в узагальненому вигляді під державною кадровою політикою слід розуміти державну стратегію, політичний курс роботи з кадрами на загальнодержавному рівні, що віддзеркалює волю народу, державну стратегію формування, розвитку та раціонального використання кадрів, усіх трудових ресурсів держави [5, с.96]. У змістовному плані державна кадрова політика – це система офіційно визнаних цілей, завдань, пріоритетів і принципів діяльності держави з організації та регулювання кадрових процесів і відносин. Ці принципи, у свою чергу, визначають і головні критерії оцінки кадрів, шляхи вдосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, раціонального використання кадрового потенціалу країни.

При цьому, сутність державної кадрової політики полягає у залученні, закріпленні й адекватному використанні на державній службі висококваліфікованих спеціалістів, у створенні умов для реалізації ними свого професійного потенціалу для успішного виконання посадових обов'язків і забезпечення ефективного функціонування та розвитку державного апарату.

Під кадровим потенціалом мається па увазі сукупна спроможність кадрів державних службовців до ефективного виконання посадових обов'язків, яке досягається через професійну освіту, практичні навички, досвід та інші службові ресурси [4, с.87].

На сьогодні, основні пріоритети державної кадрової політики спрямовані на забезпечення:

- державних органів кадрами;
- високого професіоналізму, культури і моральності співробітників;
- ефективного використання кадрового потенціалу;
- оптимального поєднання наступності (спадковості) кадрів з їхньою змінністю;
- просування по службі [4, с. 83].

Отже, кінцевою метою кадрової політики є формування професійного, стабільного і збалансованого, згідно з необхідними параметрами, трудового корпусу, здатного ефективно, гнучко, послідовно забезпечувати здійснення завдань і функцій держави.

Предметом кадрової політики є різноманітні заходи щодо розвитку кадрового потенціалу, спрямовані па формування вимог і необхідних якостей співробітників для виконання службових обов'язків; створення необхідних умов для державно-службової діяльності; контроль за діяльністю і забезпечення досягнення намічених результатів службової діяльності [2, с.39].

В цілому, необхідно відмітити, що особливістю кадрової політики є її багатосуб'єктність. Кожен суб'єкт має свій обсяг повноважень, обмежений статусом, призначенням, «межами» об'єкта регулювання. У своїх діях суб'єкти відносно самостійні та незалежні. До них належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Головне управління державної служби України, органи виконавчої та судової влади.

Верховна Рада України надає державній кадровій політиці легітимного характеру, законодавчо визначає її принципи, контролює її здійснення і практично реалізує вимоги в апараті пар-

ламенту.

Президент України визначає мету й основні напрями державної кадрової політики, забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади в роботі з кадрами, здійснює призначення і вносить на погодження до парламенту пропозиції щодо кандидатур на заміщення державних посад, присвоює кваліфікаційні ранги.

Кабінет Міністрів України відповідає за реалізацію єдиної кадрової політики на державній службі в апараті Уряду, в центральних і місцевих органах виконавчої влади.

Органи судової влади забезпечують дотримання законності процесу реалізації кадрової політики на державній службі і через власні кадрові служби здійснюють реалізацію вимог цієї політики у своїх апаратах [1, с.68].

Кадрова політика забезпечується виконанням таких завдань:

- реалізація єдиної кадрової політики органів державної влади України;
- організація кадрової роботи на основі всебічного використання досягнень науки, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду;
- удосконалення управління кадровими процесами на основі сучасної системи науково-аналітичного та інформаційного забезпечення;
- розвиток нормативно-правової бази кадрової роботи та її постійне вдосконалення з урахуванням сучасних вимог;
- визначення науково обґрунтованих нормативів кадрового забезпечення органів державної влади;
- забезпечення органів та підрозділів державних структур кваліфікованим та компетентним персоналом;
- забезпечення реалізації соціальних прав і гарантій працівників органів державної влади.

Основними принципами кадрової політики в Україні є:

- наукова обґрунтованість потреби органів та підрозділів державних структур у працівниках тієї чи іншої кваліфікації;
- ретельність відбору та вивчення працівників за їх діловими і моральними якостями;
- поєднання довіри і поваги до працівників державних органів із принциповою вимогливістю до них;
- своєчасне оновлення кадрів, оптимальне поєднання чисельності досвідчених та молодих працівників;
- правовий і соціальний захист працівників органів державної влади [5, с.97].

Основні напрями кадрової політики полягають в наступному:

- удосконаленні управління кадровими процесами через підвищення ефективності системи управління роботи з персоналом на основі наукового аналізу кадрової ситуації, потреби органів державної влади у персоналі, у тому числі в спеціалістах з різним освітнім рівнем, кваліфікаційних вимог до працівників різного посадового рівня, соціально-психологічних характеристик кандидатів на державну службу, результатів вивчення громадської думки про роботу державних структур, науково-методичного забезпечення кадрової роботи;
- модернізації інформаційного та аналітичного забезпечення кадрової роботи на основі створення єдиного інформаційного простору апарату в роботі з персоналом органів державної влади, удосконалення системи оцінки роботи;
- комплектуванні державних структур кваліфікованими і компетентними працівниками, що передбачає вжиття заходів до скорочення відтоку кваліфікованих працівників, розробка науково обґрунтованих методик розрахунку штатної чисельності, відпрацювання системи конкурсного відбору кандидатів на державну службу;
- розвитку системи професійної орієнтації молоді, розширення мережі ліцеїв, спеціалізованих класів (груп) загальноосвітніх шкіл та інших закладів професійного спрямування;
- удосконаленні механізму атестування особового складу, врахування думки представників населення і громадськості для оцінки службової діяльності представників місцевих органів влади, особистих і ділових якостей конкретних працівників, їх внеску у вирішення державних завдань;
- вдосконаленні нормативно-правової бази роботи з керівним персоналом і резервом;
- розвитку сучасної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу, яка повинна забезпечити кардинальне поліпшення системи навчання персоналу керівної ланки, розробка і впровадження у навчальний процес сучасних технологій і методик підготовки керівників, підвищення професійного рівня науково-педагогічних працівників навчальних закладів, удосконалення системи службової підготовки, поліпшення методичних розробок проведення занять, використання зарубіжного досвіду в підготовці персоналу;

– психологічному забезпеченні службової діяльності особового складу, що реалізується через професійно-психологічний відбір кандидатів на державну службу;

– реформуванні системи діяльності з питань зміцнення дисципліни та законності, духовно-матеріальних основ державної служби, що передбачає розробку наукових підходів до питань зміцнення дисципліни і законності в органах та підрозділах державних структур, підвищення особистої відповідальності керівників усіх рівнів за проведення індивідуальної роботи з підлеглими та організацію виховання в масштабах очолюваного підрозділу, створення максимально сприятливих умов для духовного і морального зростання, розвитку культури поведінки, суворого дотримання норм професійного етикету в службових взаємовідносинах і при спілкуванні з населенням, посилення уваги до проблем забезпечення гарантій правового і соціального захисту працівників, активізація роботи щодо розширення зв'язку з громадськістю та, засобами масової інформації.

Водночас стає очевидним, що сучасна кадрова політика в органах державної влади має багатоплановий характер і включає систему чинників, які реально впливають на діяльність державних структур України і процеси формування її кадрів [6, с. 68]. Удосконалення кадрової політики в органах державної влади можливе при впровадженні певних заходів. Так, на нашу думку, одним із аспектів кадрової політики має стати забезпечення принципу спадкоємності (наступності) персоналу, тобто поєднання стабільності та постійного його оновлення.

Надзвичайно важливе значення має обов'язкова відповідність знань, здібностей і нахилів працівників тому колу обов'язків, які їм належить виконувати. В сучасних умовах існує реальна можливість при розстановці усього без винятку персоналу враховувати, наскільки працівник відповідає характеру і змісту діяльності, специфіці тієї чи іншої ділянки роботи, тобто має втілюватися принцип: кожна працездатна людина повинна зайняти таке місце, де б її здібності могли розкритися найповніше, щоб вона могла принести найбільшу користь суспільству, а сам працівник одержав від праці високе моральне задоволення і відповідну матеріальну винагороду.

Ми переконані в тому, що науково обґрунтована кадрова політика немислима без прогнозування потреби в персоналі як за кількісними, так і якісними показниками; необхідне також довгострокове планування вирішення кадрових проблем.

Поряд з розглядом кадрової політики в широкому, стратегічному розумінні слід здійснювати кадрову політику у вузькому, тактичному значенні, що передбачає роботу працівників і громадських організацій з колективом, індивідуально з кожним працівником. Кінцевою метою такої організаційної діяльності є активна мобілізація особового складу на вирішення поставлених завдань. Вона мусить проводитися комплексно, послідовно, з урахуванням психологічних особливостей особи, міжособистісних стосунків, що складаються у колективі. В арсеналі засобів, спрямованих па досягнення поставлених цілей, кадрова політика є важливим інструментом, оскільки дає можливість використовувати значні резерви інтенсифікації праці завдяки обґрунтованому залученню так званого людського фактора.

Відтак, знання різних аспектів кадрової політики та її правильне використання слугуватиме успішному вирішенню проблем, висунутих перед колективом, у повному обсязі, в стислі строки і «не кількістю, а умінням».

Безперечно, поняття кадрової політики включає сукупність основних напрямів, цілей, форм і методів роботи з людьми, або, говорячи мовою науки управління, кадрова політика є засобом регулювання кількісного і якісного стану соціального об'єкта управління [1, с.72].

У вирішенні завдань реалізації кадрової політики актуальним залишається зв'язок науки і практики. Реалізація вимог кадрової політики – в рамках окремого державного органу багато в чому залежить від об'єктивного чинника, а саме – чи правильно її розуміє керівник, наскільки повно включає вона основні напрями роботи з персоналом, нарешті, як керівники і громадські організації реалізують кадрову політику. Тільки така кадрова політика, яка базується на сучасних досягненнях науки і техніки, враховує результати суспільної практики, може стати ефективним інструментом управління. Засобом для здійснення кадрової політики є робота з персоналом. Вона включає комплекс засобів і певних процедур, пов'язаних з реалізацією кадрової функції. Тому, роботою з персоналом займаються всі працівники, відповідальні в межах компетенції за керівництво підлеглими.

На нашу думку, реалізація кадрової політики в органі чи підрозділі державних структур повинна здійснюватися у двох напрямах: організаційному і соціально-психологічному. Організаційні заходи мають включати відбір, розстановку персоналу, професійне навчання особового складу. Соціально-психологічні заходи передбачають регулювання особистих відносин, створення сприятливого психологічного клімату в колективі, згуртування, мобілізацію людей на виконання поставлених завдань, а також формування ідейної та організаційної єдності членів колективу.

В контексті даної проблематики слід зазначити, що формування колективу виступає по-

чатковим станом реалізації кадрової політики [4, с.87]. Створення сприятливого морально-психологічного клімату, успішне вирішення на цій основі службових завдань значною мірою визначаються саме на даному етапі. У зв'язку з цим важливо переоцінити те значення, яке на рівні конкретного колективу має психологічна сумісність працівників. Вона особливо необхідна колективам органів та підрозділів, службова діяльність яких відбувається на фоні конфліктних ситуацій, а об'єктом впливу є людина, яка перебуває у конфлікті із законом.

Часом доводиться стикатися з ситуацією, коли не можуть спрацюватися деякі працівники та керівники. Іноді виникає необхідність вдатися до кадрової перестановки людей, щоб «розрядити обстановку». В основі таких ситуацій лежить, як правило, психологічна несумісність людей.

Найбільш складним і трудомістким елементом організаційного аспекту реалізації кадрової політики є професійний відбір. Його мета полягає у виявленні осіб, які мають більше необхідних даних для того, щоб успішно оволодіти професією, чи для того, щоб зайняти відповідну посаду.

Не менш важливим елементом кадрової функції є, безумовно, кадрова робота. Вона є функцією керівників, безпосередньо відповідальних за підбір і призначення персоналу, а також функція спеціалізованих апаратів та їх працівників. Тому, кадрова робота, як і робота з персоналом, є засобом реалізації кадрової політики [3, с.53].

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, успіх радикальних політичних та соціально-економічних перетворень в Україні насамперед залежить від ефективної роботи органів державної влади всіх рівнів. При цьому, існує безпосередня залежність результативності й ефективності управління в державі від його кадрового потенціалу, що, у свою чергу, впливає на життєдіяльність країни, добробут її громадян, міжнародний авторитет держави. Для вирішення цієї проблеми необхідно проводити єдину кадрову політику, науково обґрунтувати потребу державних органів та їхнього апарату у фахівцях, розробити ефективну систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців.

Основні недоліки існуючої кадрової політики потребують подальшого наукового аналізу та вивчення з метою вдосконалення управління людськими ресурсами на державній службі в Україні.

Бібліографічні посилання:

1. **Абулкасова А.** Політичний менеджмент на рівні місцевого адміністративного управління / А. Абулкасова // Політичний менеджмент. –2008. – № 4. – С. 66-73.

2. **Дуда А.** Масове звільнення державних службовців : виклики для кадрових служб / А. Дуда // Кадровик України. – 2011. – №2. – с. 38-46.

3. **Іванов П.** Концепція державної кадрової політики у сучасній Україні / П. Іванов // Персонал. – 2008. – №10. – с. 49-54.

4. **Морозова Н.** Ефективне управління людськими ресурсами у державній службі : реалізація кадрової політики / Н. Морозова // Статистика України. – 2010. – №2. – с. 81-88.

5. **Микинченко А.** Кадрова політика на державній службі / А. Микинченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №8. – с. 95-102.

6. **Турчшюв А.** Профессионализация и кадровая політика / А. Турчшюв. – М.: Московский психолого-социальный институт, изд-во «Флинта», 1998. – 222с.

УДК 338.482:061.1(100)ООН

О. В. Капрусь

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕСВІТНЬОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (ЮНВТО) В СИСТЕМІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Проведено аналіз туристичної політики Всесвітньої туристичної організації, напрямків співробітництва у системі Організації Об'єднаних Націй, розглянуто інструменти та механізми ефективної діяльності ЮНВТО у сучасних міжнародних відносинах.

Ключові слова: туристична політика, інструменти та механізми туристичної політики, Всесвітня туристична організація, Організація Об'єднаних Націй, міжнародні відносини.

Проведен анализ туристической политики Всемирной туристической организации, направлений сотрудничества в системе Организации Объединенных Наций, рассмотрены инструменты и механизмы эффективной деятельности ЮНВТО в современных международных отношениях.

© О. В. Капрусь, 2012

Ключевые слова: туристическая политика, инструменты и механизмы туристической политики, Всемирная туристическая организация, Организация Объединенных Наций, международные отношения.

An analysis of tourism policy of the World Tourism Organization, the areas of cooperation within the United Nations and effective tools and mechanisms of UNWTO in contemporary international relations.

Keywords: tourism policy, instruments and mechanisms of tourism policy, the World Tourism Organization, the United Nations, international relations.

Туристична політика може бути визначена як цілеспрямована діяльність державних, громадських і приватних структур з розробки та реалізації методів, механізмів та інструментів впливу правового, економічного, соціального та іншого характеру з метою забезпечення сталого ефективного розвитку туристичного комплексу, задоволення внутрішнього та зовнішнього попиту на туристичні послуги і товари при раціональному використанні наявного туристичного потенціалу. Вона характеризується певним змістом, організаційною структурою, сукупністю принципів та конкретними інструментами та механізмами її реалізації.

Метою статті є дослідження механізмів та інструментів діяльності Всесвітньої туристичної організації, висвітлення тих проблем та можливостей, які постають перед нею на шляху забезпечення стабільного розвитку туризму у різних регіонах світу. Не менш важливим завданням є відображення тієї важливої ролі, яку відіграє ЮНВТО у системі органів Організації Об'єднаних Націй, а також аналіз напрямків її діяльності у міжнародних відносинах, зокрема у налагодженні співробітництва у галузі туризму на міжнародному, регіональному та локальному рівні.

Дослідженню діяльності Всесвітньої туристичної організації у системі Організації Об'єднаних Націй присвячена низка робіт українських науковців, серед яких слід виділити наступні: А. Міщенка, Л. Побоченка, К. Харламова та інші. Проте в Україні це питання ще недостатньо досліджене, а тому стаття є безперечно актуальною для вітчизняної науки. Механізми реалізації туристичної політики Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) є предметом наукових досліджень багатьох закордонних науковців, серед них: В. Новиков, W. Alejziak, A. Badulescu, M. Hall.

У другій половині XX ст., коли міжнародний туризм зайняв важливе місце в системі міжнародних відносин, на порядок денний стало питання про створення ефективних міжурядових механізмів його регулювання, вироблення єдиної політики у сфері туристичного обміну та просування туристичних послуг. Саме тоді неурядовий Міжнародний союз офіційних туристичних організацій (МСОТО) був перетворений у спеціалізовану установу Організації Об'єднаних Націй (ООН), що уповноважена вирішувати усі питання міждержавного співробітництва у сфері туризму. Цією установою стала Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) – провідна на сьогоднішній день міжурядова організація у галузі туризму.

Перша Генеральна асамблея Всесвітньої туристичної організації відбулася у травні 1975 року в Мадриді, де згодом була розміщена її штаб-квартира. У 1976 році організація отримала статус виконавчого агента Програми розвитку ООН (ПРООН); у 1977 році вона підписала офіційний договір з ООН, а з 2003 року отримала статус спеціалізованої установи ООН, тим самим підтвердивши свою провідну роль у галузі туризму [1].

Згідно поглядів міжнародних експертів, ЮНВТО на світовій арені здійснює функцію глобального форуму в галузі туризму. Діючи під егідою ООН, ЮНВТО виходить з того, що «міжкультурні зв'язки та особисті дружні відносини, що виникають у процесі туристичного обміну, є важливим фактором покращення міжнародного взаєморозуміння та сприяє зміцненню миру між народами Земної кулі» [2].

Серед різного роду міжнародних туристичних організацій ЮНВТО має власну специфіку, яка полягає у тому, що:

1. діючи під егідою та в рамках ООН, ЮНВТО уповноважена вирішувати питання у взаємодії з іншими компетентними організаціями системи Організації Об'єднаних Націй – такими, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), ЮНЕСКО, Міжнародна організація цивільної авіації;
2. ЮНВТО – єдина міжурядова організація, яка є відкритою для співробітництва з приватними туристичними фірмами;

Окрім цього, ЮНВТО – найчисленніша міжнародна організація у галузі туризму. Сьогодні вона налічує 155 держав (дійсних членів) [2] та близько 400 асоційованих членів, якими є приватні підприємства, навчальні заклади, туристичні асоціації та місцеві туристичні адміністрації.

Статус Дійсного члена Всесвітньої туристичної організації може набути будь-яка незалежна

держава, яка входить до складу Організації Об'єднаних Націй. Дійсними членами ЮНВТО є, наприклад, такі великі туристичні лідери, як Австралія, Іспанія, Франція, Аргентина, Японія та інші. Разом з цим Всесвітня туристична організація проводить активну політику по залученню нових держав до складу організації, які займають важливі, з точки зору туристичної діяльності, позиції. До таких слід віднести: Швецію, Фінляндію, Данію, Ірландію. Також ведеться обговорення можливості вступу в ЮНВТО Сполучених Штатів Америки.

Асоційоване членство у Всесвітній туристичній організації відкрите для публічних та приватних організацій, неполітичних територіальних структур з управління туризмом, для професійних, освітніх та наукових організацій, а також для комерційних підприємств, діяльність яких пов'язана з цілями організації чи відноситься до її компетенції.

Головні цілі Всесвітньої туристичної організації, а також її організаційні основи закріплені у Статуті – міждержавному договорі, прийнятому державами-членами МСОТО 27 вересня 1970 року у Мехіко. Згідно ст. 3 Статуту, ЮНВТО повинна «*сприяти розвитку туризму для здійснення внеску в економічний розвиток, міжнародне взаєморозуміння, мир, процвітання, загальну повагу та дотримання прав людини й основних свобод для усіх людей, незалежно від раси, статі, мови та релігії*» [3]. Крім цього, як свідчить Статут Всесвітньої туристичної організації, а також її угода з ООН, будучи впевненою у тому, що туризм сприяє забезпеченню сталого розвитку та викорінення бідності, організація приділяє значну увагу інтересам країн, що розвиваються.

Систему органів Всесвітньої туристичної організації складають: Генеральна Асамблея; Виконавча Рада; Секретаріт. Низку допоміжних органів складають: Комітет з програми та координації роботи організації; бюджетно-фінансовий Комітет; Комітет зі сталого розвитку туризму; Комітет з підтримання якості та торгівлі; Комітет зі статистики та макроекономічному аналізі туризму; Комітет з дослідження ринку та просуванню туризму; Підкомітет з розгляду заявок можливого членства; Всесвітній Комітет з етики туризму.

Вищим керівним органом Всесвітньої туристичної організації є Генеральна Асамблея, що скликається кожні два роки. Її головними завданнями є:

- обговорення та затвердження бюджету організації;
- розроблення рекомендацій з будь-яких питань, пов'язних із компетенцією організації;
- затвердження програми її діяльності.

У перервах між сесіями Генеральної Асамблеї керівним органом Всесвітньої туристичної організації є Виконавча Рада, що включає 29 членів, які обираються у співвідношенні: одне місце у Раді на кожні п'ять дійсних членів. Виконавча Рада проводить засідання двічі на рік. Постійним членом Ради є Іспанія, оскільки саме там розміщена штаб-квартира Всесвітньої туристичної організації [3].

Держави-члени ЮНВТО діють в межах шести окремих регіональних комісій, до складу яких входять дійсні та асоційовані члени відповідних регіонів: Африки, Америки, Близького Сходу, Східної Азії та Тихоокеанського регіону, Європи та Південної Азії. Комісії проводять свої засіданні не рідше одного разу на рік.

На шляху досягнення своїх цілей діяльність Всесвітньої туристичної організації охоплює широкий спектр питань, які відображені у затверджених нею деклараціях (Манільській декларації з туризму та миру 1980 року, Акту Акапулько 1982 року, Хартії з туризму та Кодексу поведінки туриста (Софія, 1985 року), Гаагської декларації з туризму 1989 року, та підписаного в Чілі у 1999 році Глобального етичного кодексу туризму) [4], а також на основі програм діяльності Всесвітньої туристичної організації, які приймаються нею кожні два роки. Організація проводить активну політику і в наступних напрямках:

- спрощення туристичного обміну та формальностей;
- забезпечення безпеки та захисту туристів;
- визначення та уніфікація законодавчої бази у питаннях регулювання туризму, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій (стихійних лих, епідемій);
- допомоги у формуванні державної політики з метою раціональної взаємодії між усіма учасниками туристичної діяльності;
- розвитку регіональних туристичних програм;
- забезпечення доступності туризму, зокрема для людей з обмеженими можливостями;
- боротьби з організованим секс-туризмом, а також захисту дітей від сексуальної експлуатації з комерційною метою.

Всесвітня туристична організація активно співпрацює з Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та Всесвітньою торговою організацією (ВТО). Одним з напрямків такої співпраці є розроблення та реалізація програми сприяння представникам державного та приватного сектора у визначенні та реалізації єдиних стандартів у сфері якості туристичних послуг,

які вони надають. Головним завданням Всесвітньої туристичної організації є створення умов для того, щоб пов'язати правила та положення Генеральної угоди про торгівлю послугами із заходами щодо лібералізації торгівлі туристичними послугами та здійснення ефективної торгівельної політики у галузі туризму.

Особливої уваги заслуговує Глобальний етичний кодекс туризму, який став результатом тривалого консультативного періоду. Метою створення Кодексу стало узагальнення численних декларацій та інших актів Всесвітньої туристичної організації, які стосувалися різних проблем розвитку її членів у галузі туризму. Глобальний етичний кодекс містить десять головних ідей, які пов'язані із політичним, економічним, соціальним та гуманітарним значенням туризму для сучасного суспільства. До них відносять:

- внесок туризму у взаєморозуміння та повагу між народами;
- туризм як фактор індивідуального та колективного удосконалення;
- туризм як фактор сталого розвитку;
- туризм – галузь, яка використовує культурну спадщину людства та робить свій внесок у її збагачення;
- туризм – діяльність, що несе вигоду для держав, які приймають туристів;
- обов'язки учасників туристичного процесу;
- право на туризм;
- свобода туристичних подорожей;
- права працівників та підприємців у туристичній індустрії;
- реалізація принципів Глобального етичного кодексу туризму [5].

У 2000-2002 рр. Всесвітня туристична організація разом із ЮНКТАД розробила програму «Сталий розвиток – запорука викорінення злиднів» (ST-EP), спрямована на вирішення двох взаємопов'язаних завдань: сталого розвитку туризму, акцентуючи на залученні туристичного потенціалу країн, що розвиваються, а також викорінення бідності.

Діяльність з реалізації програми визначається наступними пунктами резолюції Всесвітньої туристичної організації:

- спрямована на досягнення Цілей Тисячоліття, визначених у Декларації Тисячоліття ООН;
- залучена у систему загальних обов'язків ООН зі зниження рівня бідності;
- повинна мати своїм пріоритетом повне використання туристичного потенціалу найменш розвинених держав, а також бути зорієнтованою на найбідніші регіони країн, що розвиваються [6].

З метою більш високого позиціонування туризму, як інструмента розвитку, Всесвітня туристична організація об'єдналася із сімома організаціями та програмами ООН – Міжнародною організацією праці (МОП), Міжнародним торговельним центром (МТЦ), Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Програмою розвитку ООН (ПРООН), Організацією Об'єднаних Націй із промислового розвитку (ЮНІДО), Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) та Всесвітньою торговою організацією (ВТО) з метою створення Керівного комітету ООН з розвитку туризму (SCTD) [7].

Спираючись на сильні сторони та досвід кожної установи, а також взаємодію між організаціями ООН, Комітет представлятиме більш скоординовану, ефективну та дієву технічну підтримку та допомогу країнам, що розвиваються. Одним із перших кроків Комітету було проведення спеціального заходу з туризму на четвертій конференції ООН у найменш розвинених державах (Стамбул, травень 2011 р.).

Черговим, з точки зору пріоритетів Всесвітньої туристичної організації, напрямом її діяльності є розвиток соціального туризму. Такий вид туризму, згідно поглядів Міжнародного бюро соціального туризму, має на меті забезпечення доступності туристичного відпочинку для всіх, у тому числі молоді та людей похилого віку. Фундаментальні принципи соціального туризму, розроблені IBST, були відображені у Манільській декларації ЮНВТО та Документі Акапулько Всесвітньої туристичної організації, які були прийняті у 1980 та 1982 рр. [7].

Особлива увага в діяльності Всесвітньої туристичної організації приділяється глобальним проблемам, які мають загально гуманітарне значення. Підтвердженням цього є розроблення таких проектів, як «Туризм і міграції», «Організація сталого туризму для об'єктів та територій, які внесені у список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», «Кліматичні зміни та туризм». На численних зустрічах, семінарах, конференціях Всесвітньої туристичної організації постає питання збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, туризму у кризових ситуаціях.

До складу Всесвітньої туристичної організації відмовились вступити, такі економічно високорозвинуті держави, як США та Швеція, а у 2009 році зі складу ЮНВТО вийшла Великобританія. Це зумовлено переконанням низки інших розвинутих демократичних держав, що Всесвітня туристична організація не враховує у своїй роботі специфічних потреб свої членів, без забез-

печення достатньої прозорості у діяльності виконавчих органів.

Незадоволення викликає також фінансовий тиск через несплату членських внесків та використання близько 80% внесків на адміністративні витрати. Про свій вихід з організації, у зв'язку із великими витратами, заявила Литва. На думку лідерів держави, значної користі від членства в Організації з 2003 року Литва не відчула [8]. Певних втрат від виходу зі складу ЮНВТО держава не відчує, оскільки, користуючись доступними даними про статистичні дослідження Організації, зможе брати участь у семінарах та конференціях, які проводить Всесвітня туристична організація без різного роду обов'язків.

Таким чином, ЮНВТО є міжнародною міжурядовою організацією, створеною з метою сприяння розвитку туризму. Будучи спеціалізованою установою ООН в сфері туризму Всесвітня туристична організація здійснює свою діяльність відповідно до програм із забезпечення сталого розвитку, а також повинна вирішувати свої специфічні завдання, а саме: подолання скорочення обсягів туристичних потоків, спричинених світовою фінансовою кризою, глобального потепління, подолання наслідків стихійних бід та політичної нестабільності.

Можна зробити висновок, що діяльність Всесвітньої туристичної організації в рамках Організації Об'єднаних Націй здійснює двоякий вплив на роботу ООН, оскільки ЮНВТО може застосовувати всі механізми Організації Об'єднаних Націй, спираючись на допомогу та підтримку установ, що входять до її складу, проте її самостійність в обранні способів та засобів вирішення власних туристичних проблем дещо обмежена, оскільки її діяльність має більше перспективний, ніж оперативний характер. Масштаби ЮНВТО знижують ефективність її реагування на поточну ситуацію, поступаючись прямим контактам між зацікавленими сторонами та їхніми неофіційними, недержавними структурами. Проте Всесвітня туристична організація проводить ефективну туристичну політику, яка вже спричинила якісні зміни у туристичній галузі різних регіонів світу та довела свою спроможність вирішувати ті проблеми, які перед нею постають.

Бібліографічні посилання:

1. History / The World Tourism Organization [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www2.unwto.org/en/content/history-0

2. General information / The World Tourism Organization [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/aboutunwto.pdf

3. Statutes of the World Tourism Organization [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/statutesweba5.pdf

4. Новиков В. С. Инновации в туризме / В. С. Новиков. – М. : Академия, 2007. – 208 с.

5. Global Code of Ethics for Tourism / The World Tourism Organization [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.unwto.org/ethics/principles/en/principles.php?subop=3

6. ST-EP / The World Tourism Organization [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://step.unwto.org/

7. UNWTO Annual Report 2011 [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/annual_report_2011.pdf

8. Литва намерена выйти из Всемирной туристской организации / Мир24 [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://xn--24-vlcpv.xn--p1ai/news/world/55086

УДК 32.1:001.361

Л. В. Чупрій

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В статті аналізуються проблеми формування української політичної нації як пріоритетного завдання політики національної безпеки в гуманітарній сфері та намічаються шляхи її оптимізації.

Ключові слова: етнос, нація, політична нація, національна безпека.

В статье анализируются проблемы формирования украинской политической нации как приоритетного задания политики национальной безопасности в гуманитарной сфере и намечаются пути ее оптимизации.

Ключевые слова: этнос, нация, политическая нация, национальная безопасность

The paper analyzes the problems of the Ukrainian nation as a priority task of national security

© Л. В. Чупрій, 2012

in the humanitarian sphere and identifies ways of its optimization.

Keywords: ethnicity, nation, political nation, national security

Тематику визначення та становлення політичної нації як важливого державотворчого чинника досліджувало ряд відомих вчених: В.Горбатенко, В.Євтух, О.Картунов, В.Котигоренко, І.Кресіна, В.Крушинський, В. Крисаченко, А.Кудряченко, І.Курас, В.Кучер, Ю.Левенець, О.Майборода, О.Мироненко, М.Михальченко, Л.Нагорна, М. Розумний, Ю.Римаренко, В.Рябцев, М. Степико, Ю.Шаповал, Ю.Шемшученко, Л.Шкляр, М.Шульга, В.Якушик та інші.

Важливою умовою становлення українського державності є формування української політичної нації, яка забезпечує консолідацію громадян України навколо спільних національних інтересів і культурних цінностей. Але ставлячи таку високу мету, ми повинні чітко розуміти, що цей процес може бути досить довготривалим і навіть суперечливим, так як різні соціально-політичні групи мають дещо відмінне бачення його сутності та шляхів реалізації. А враховуючи сучасні українські реалії, коли деякі олігаргічно-політичні угрупування переймаються здебільшого власними інтересами, задля досягнення яких можуть використовувати аморальні чи навіть протиправні методи, що зумовлюють зростання соціального напруження та розхитування внутрішньополітичної стабільності, питання формування консолідованої української політичної нації може бути не на часі. Але тим не менше в Україні існує ряд суспільно-політичних груп, що прагнуть до реалізації цього важливого завдання, тому теоретичне осмислення даного поняття є вкрай необхідним.

Основою буття політичної нації є спільна ідентичність. Відсутність сформованої спільної загальнонаціональної ідентичності може спричинити ряд загроз національній безпеці країни. Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

За умов слабкості спільної ідентичності напруження та протистояння в суспільстві набуває особливої гостроти. Представники соціальних груп із конкуруючими ідентичностями сприймають діяльність своїх опонентів як загрозу власним інтересам, а відтак зменшується чи взагалі зникає прагнення до діалогу та пошуку компромісу зі спірних питань, а протиріччя стають нерозв'язними. Будь-який крок супротивника сприймається як загрозливий, що знову ж таки посилює соціальну напругу. При цьому навіть корисні для суспільства починання однієї з сторін будуть сприйматися як негативні, так як вони можуть принести «користь» оппонентам. На жаль даний механізм ми спостерігаємо у політичній боротьбі провладних та опозиційних сил, що здебільшого представляють інтереси груп населення з різними ідентичностями. На жаль вони здебільшого не прагнуть до діалогу та порозуміння, а орієнтуються передусім на власні інтереси, прикриваючись при цьому турботою про країну, і все роблять для того, щоб облити брудом один одного, що постійно приводить до конфронтацій і досить негативно відображається на внутрішньополітичній ситуації та в значній мірі псує міжнародний імідж України. Досить часто вони звертаються до європейських інституцій, щоб ті захищали їх інтереси, не розуміючи що ніхто крім них самих не зможе вирішити їхні проблеми. А постійне прагнення до отримання допомоги від зовнішніх політичних сил, може спричинити формування залежності від них і призведе до виникнення певних загроз для внутрішньополітичної цілісності країни, так як «віддячуючи за допомогу», певні вітчизняні політичні сили можуть здійснювати кроки, спрямовані на реалізацію інтересів зовнішніх агентів впливу, які досить часто не співпадають з інтересами України чи навіть можуть завдати їй шкоди.

Особливо ці протистояння посилюються під час виборчих перегонів, коли виникає прагнення певних політичних сил до перемоги будь-якою ціною і починають проповідувати ідеї та цінності, які посилюють сепаратистські настрої чи взагалі можуть розколоти Україну. Ще одним негативним наслідком фрагментації політичного поля через протистояння конкуруючих ідентичностей є низька легітимність політичних інститутів, особливо вищих органів державної влади. Рівень довіри населення до них падає з кожним роком. Це в свою чергу збільшує вразливість вітчизняної політичної еліти для зовнішнього тиску, так як за умов зростання політичної нестабільності в світі (парад революцій в деяких регіонах), певні зовнішні політичні сили можуть погрожувати владі підтримкою виступу населення проти неї.

Недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності також може спричиняти відцентрові та сепаратистські тенденції у національних меншин. Особливо це актуально для етнічних груп, які компактно проживають на прикордонних територіях, так як вони починають ідентифікувати себе з народами сусідньої країни. А це може спричинити загрозу територіальній цілісності країни, так як частина представників національних меншин мають подвійне громадянство і деякі

сусідні держави можуть висунути Україні територіальні претензії.

Тому формування української політичної нації та загальнонаціональної ідентичності є важливою і неодмінною умовою забезпечення національної безпеки Української держави.

Окреслимо основні семантичні виміри поняття «політичної нації». Зокрема дослідники В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. відзначають, що спільноту можна вважати політичною нацією за умови, коли є чинними дві такі ознаки [1]:

- по-перше, об'єднання певної людності в такий соціальний інститут як держава, тобто політична організація суспільства, створювана для реалізації його владних і регуляторних функцій;
- по-друге, наявність у державі повноти народовладдя, або принаймні його істотних елементів як механізму виявлення та реалізації волі й інтересів громадян суспільства.

Важливо тут з'ясувати співвідношення понять політична нація та державність, так як для політичної нації існування держави є невід'ємною умовою. В політичній науці визначено, що найвищою формою консолідації певної спільноти є державність, яка передбачає існування особливої публічної влади, санкціонованої суспільством сукупності правил (законів), які регламентують поведінку людей певної території, на якій чинними є суверенітет (самодостатність) держави і її владні повноваження [1]. Людська спільнота може існувати як політична спільність тільки в умовах наявності власної держави, а в умовах її відсутності населення існує лише як прополітичний феномен, який лише в перспективі може сформувати власну державність.

Крім того не кожна держава може мати розвинуту політичну націю, яка передбачає високий рівень політичної свідомості та громадянської активності населення країни.

В даному контексті дослідник М.М. Розумний зазначає, що політична нація це спільнота з високим рівнем суспільної організації, для якої є характерними такі ознаки: наявність механізмів волевиявлення і саморегулювання, високий рівень інтегрованості та єдина історико-культурна ідентичність. [2, с.324]

Розглянемо історію становлення політичної нації. Власне концепція політичної нації сформувалася в період Великої французької революції. Такі, важливі для розуміння концепту «політична нація» поняття як «суверенність нації», «національний характер» висунув і класично обґрунтував відомий просвітитель Жан-Жак Руссо. На його думку, найвища влада в державі, має виражати загальну волю нації. Націю, з точки зору Руссо, складали усіх мешканці тогочасної Франції, здебільшого представники «третього стану». Відтак поняття «представник нації» ототожнюється з поняттям «громадянин держави». Саме таке тлумачення нації найбільше зустрічається у розвинутих країнах Заходу.

Поряд з поняттям «політична нація» існує поняття «етнічна нація» – спільнота людей, яка формується в першу чергу по етнічній ознаці. Зокрема, Я. Крейчі та В. Велімські зазначають, що нації поділяються на політичні (ті, що мають державу, але не мають спільності мови), етнічні (ті, що мають власну мову, але не мають держави) і повномасштабні (вони є і мовною спільнотою, і мають власну державу) [3, с.74].

Проте розмежування націй на «повномасштабні» та «етнічні» є дость умовним, так як в обох випадках йдеться про моноетнічну їх основу. Хоча на думку деяких дослідників розмежування націй на етнічні та політичні носить скоріше умовний характер і може використовуватися здебільшого для кабінетних академічних дискусій, так як в умовах практики воно не спрацьовує. В даному контексті О. Майборода зазначає, що в умовах поліетнічності України потрібно зважати на те, що поліетнічні і полікультурні нації відрізнялися, з одного боку, збереженням у їх компонентів окремої етногрупової ідентичності, а з іншого – виникненням ідентичності, спільної для їх усіх [4, с.18]. Становлення політичної нації буде можливим при досягнення їх збалансованості і наявності прагнення до компромісу. Дослідник також зазначає, що становлення єдиної нації на основі багатьох етнічних компонентів є процесом складним і довготривалим, що стримується рядом чинників зокрема неоднозначними історичними обставинами, протилежними ідеологічними, конфесійними уподобаннями різних груп населення, значною політизацією даної проблеми. На його думку формування політичної нації повинно базуватися на основі українського титульного етносу.

Намічаючи шляхи становлення політичної нації та досліджуючи її сутність, ми повинні чітко визначити такі поняття як «етнос» і «нація». Найбільш поширене розуміння етносу (від грец. ethnos – народ, група, плем'я) – стійка, історично сформована на певній території спільність людей, що мають спільні риси, усталені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксовані у етнонімі. Основними ознаками етносу американський антрополог Р. Наролла вважає наявність самосвідомості, усвідомлення спільності походження, форми шлюбносімейних відносин, релігії і особливо мовної тотожності та територіально-організаційної окремішності. На думку німецького етнолога В. Мюльмана, етнос – це «єдність, самоусвідомлювана людьми»

[5]. Ряд російських і вітчизняних дослідників виділяють такі ознаки етносу, зокрема територіальну взаємодію етнічних спільностей для їх функціонування (В. 1. Наулко); роль національної (етнічної») самосвідомості як незаперечної ознаки етноса (Ю. В. Бромлей, П. І. Кушнір); значення для етносу культурної специфіки (М. М. Чебоксаров), обрядів і звичаїв (В. К. Борисенко), а також чинник соціальноекономічної цілісності та безперервності етносоціальних процесів і міжетнічних зв'язків (В. І. Наулко).

Існує також ряд визначень нації. У Давньому Римі «націями» називали групи чужинців з певного регіону, що не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. Аналогічний термін існував в грецькій і давньоєврейській мовах. У середньовічній Європі термін «нація» тлумачився як «земляцтво». Зокрема Д. Юм зазначав, що нація – це спільність людей, об'єднана певними інтересами. Зокрема в середньовічних університетах існували нації студентів, об'єднані за спільним географічних походженням та мовою. Націями тоді також називалися об'єднання громадян за професійними ознаками – нація лікарів, священників, адвокатів і навіть за гендерною ознакою – нація молодих жінок. Лише з XIX ст. даний термін набув сучасного сенсу. Нація стала тлумачитися як альтернатива феодально-династичної і племінної роз'єднаності.

Найбільш поширеним в радянські часи було визначення нації як стійкої спільності людей, що історично склалася, виникла на основі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Хоча інші дослідники, зокрема М. Бердяев, стверджують, що існування нації не визначається ні її територією, ні державним суверенітетом, хоча вони й важливі для національного життя. Головним для нації є національною свідомість та культурні ознаки і в першу чергу духовна єдність. Нація – вічно живий суб´єкт історичного процесу. Поки існує національна свідомість будуть формуватися всі інші ознаки [6, с.12].

Деякі дослідники зокрема Л. Вітгенштейн застосовують «сімейне» визначення даного поняття. Суть його полягає у врахуванні певного набору ознак для нації – компактного проживання на певній території; спільної мови; спільної релігії; власної держави; наявності національної самосвідомості. У сімейному визначенні усі ознаки поділяють на об´єктивні і суб´єктивні, але основною вважається національна свідомість – усвідомлення людьми своєї належності до однієї суспільно-культурної цілісності. Формування сильно вираженої національної самосвідомості за відсутності будь-яких об´єктивних ознак може бути підставою для об´єднання людей у нації, а її ослаблення приводить до деградації і занепаду нації [7, с.86].

Своєрідну концепцію «територіальної нації» запропонував відомий український політичний мислитель В. Липинський. Її категоріальну основу становлять поняття «Територія» або»Земля» [8, с.123]. Для В. Липинського категорія «Землі» має сакральне значення. Він зазначає: «Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, плем'я». Основою нації на думку В. Липинського може бути етнологічно соціальний субстрат – народні маси: «Ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народну масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо отже основні етатичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для сформування з нашої несвідомої етнографічної маси свідомої та зорганізованої державної нації» [9, с.128]. В. Липинський також зазначає, що не стільки територія робить людей нацією, скільки бажання мати на ній свою окрему державу: «Нація, – писав В. Липинський, – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, – нема нації. З цієї свідомості і цього хотіння родиться патріотизм: любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх, без виїмку, її мешканців. Патріотизм – свідомість своєї території, а не сама територія – лежить в основі буття і могутності держав» [9, с.387].

Обов'язковою і важливою передумовою націотворення на думку В. Липинського є культурна спільність: «Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатися і зорганізуватися нація». Саме із і культурної традиції повинна випливати «політична лінія суспільної групи, що зорганізовується в націю» [9, с.394].

Але говорячи про сутність нації слід відзначити, що вона не є певним сталим і незмінним утворенням. Зокрема М. Бердяєв відзначав: «Нація є динамічна субстанція, а не минуща історична функція» [10, с.311]. М. Драгоманов також зауважує, що процес етногенезу й націостановлення далекий від того, щоб демонструвати якусь незмінність, поза історичну сутність. П. Сорокін взагалі вважав, що національності як єдиного соціального елемента нема [11, с.246].

Враховуючи динамічний характер нації, не можна дати її визначення, яке залишалося б правильним раз і назавжди. Через це останнім часом з'явилися нові спроби тлумачення нації, які критично враховують уже існуючі і прагнуть врахувати їх недоліки. Одне з найбільш вдалих

визначень нації у пострадянській науковій літературі належить Ф. Горовському, О. Картунову та Ю. Римаренку: нація – це «етносоціальна (і не завжди кровнородинна) спільність зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології й характеру, прихильність національним матеріальним та духовним цінностям, національній символіці, національноекологічні почуття тощо), а також (головним чином на етапі формування) територіальномовною та економічною єдністю, яка в подальшому під впливом інтеграційних та міграційних процесів виявляє себе неоднозначно, нерідко втрачаючи своє визначальне значення, хоча аж ніяк не зникає» [12, с.322].

Сучасна вітчизняна наука виділяє типологізацію націй, за якою визначення нації ґрунтується на психологічній («нація – це душа, духовний принцип» (Е. Ренан, Вебер)), культурологічній («союз осіб, які однаково розмовляють», «культурний союз» (К. Ренер, Гердер)), етнологічній (спільність походження, самосвідомості та інших етнічних ознак (Е. Сміт, М. Новак)), історико-економічній (спільність території, мови, економічного життя і традицій (К. Каутський, К. Маркс, Й. Сталін), етатистській (спільні територія та уряд (Р. Додонов)), коммунікативній (спільний коммунікативний простір (К. Дойч)) теоріях [13, с.122]. Г.В. Гегель поділяв нації на історичні та неісторичні. Історичні це нації які створюють свою власну державу і реалізують власну історичну місію. Для цього вони повинні мати високосвідому національну еліту. Ці думки підтримував відомий український дослідник І. Лисяк-Рудницький, який зазначав що історичною є та нація, яка має провідну соціальну верству – еліту. Еліта є носієм високої культури політичної свідомості. Втрата еліти приводить до смерті нації [14, с.107].

Типологізація націй – одне з найбільш складних і дискусійних питань в політології, що точиться навколо питання про природу націй. На сьогодні сформувалися два основні підходи до розуміння сутності та механізмів формування нації – конструктивізм(модернізм) та примордіалізм(етніцизм). Зокрема конструктивісти (Карл Дейч, Бенедикт Андерсон, Ернест Геллнер та інші) наполягали на «штучності» формування націй. Засновником конструктивізму вважається Ернест Ґеллнер який стверджував, що нації є продуктом модернізації або осучаснення. Модернізація включає в себе процес переходу від традиційного суспільства до сучасного, що здійснюється через урбанізацію і розвиток ринкової економіки. Результатом модернізації є формування нової соціальної організації суспільства, поява нових соціальних груп і класів. Модернізація приводить до зменшення замкнутості суспільства, збільшення суспільної рухливості, мобільності і комунікабельності. Таким чином, процеси модернізації суспільства зумовлюють консолідацію суспільства, формування національної спільноти людей, яке отримує назву нації.

Інший представник конструктивізму – Бенедикт Андерсон розглядає сучасні нації як штучно створювані «уявлені спільноти» [15, с.4]. В основі цього процесу, за Андерсоном, лежить феномен «друкарського капіталізму» із властивими йому газетами і романами, що зображують націю як соціокультурну спільність (порівн. з аналогічними ідеями Мак-Люена). На його думку першими націями стали латиноамериканські, а потім нації США і Франції.

Конструктивістський підхід поширений серед російських етнологів (В. А. Тишков, О. Г. Здравомислов, Б. Г. Капустін). Зокрема В. А. Тишков, зазначає що нація не може мати чіткого наукового визначення, вона є лише конструктом, політичним гаслом для мобілізації населення.

Примордіалісти (етніцисти) (Е. Сміт, М. Новак, В. Карлов, Дж. Даллас, Ю. Бромлей, Р. Шпорлюк, інші) ставлять на перше місце в націогенезі етнічність і культуру. Вони зазначають, що нації як соціальні спільноти формуються протягом тривалого історичного періоду. Так дослідник В. В. Карлов, наприклад, вважає, що нація це соціально-політичне утворення формаційного характеру, яке має самосвідомість і в якому члени етнічної спільноти поєднуються через ринкові відносини. На подібних позиціях стоїть і український дослідник М. О. Шульга, зазначаючи про етнічні засади формування нації.

Досліджуючи дані концепції не можна стверджувати, що вони дають вичерпні відповіді на питання щодо сутності і походження нації і тому не варто протиставляти так зване етнічне і політичне (громадянське) розуміння нації. Націю не можна «позбавити» від етнічних характеристик, вважаючи її тільки штучним конструктом, так як нації це досить складне і багатогранне утворенням, яке має свої форми вияву в усіх сферах буття народу: культурі, економіці, політиці тощо. Зокрема дослідник Р.Додонов відзначає, що намір трактувати націю як політичну категорію, сукупність громадян держави, заслуговує схвалення, але кожен громадянин має своє історико-традиційне етнічне коріння, яке він не хоче втрачати [16, с.43].

Підсумовуючи, слід відзначити, що на сучасному етапі чіткого і однозначного визначення таких термінів як «етнос», «нація», «політична нація» не існує. Ми використовуємо визначення політичної нації як спільноти, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їхнього етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. В даному контексті

слід чітко констатувати, що формування політичної нації є важливим чинником становлення демократичної правової української держави. Державні структури та громадські інституції повинні активізувати свої зусилля на вирішення цього важливого завдання, зокрема сприяти формуванню ефективної етнонаціональної політики.

Зокрема потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «політична нація», «титульний етнос», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, так як навіть в чинній Конституції немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин.

На рівні держави розробити ефективні заходи щодо підтримки процесу мовно-культурного відродження етнічних спільнот України; сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин; створити механізми щодо сприяння задоволенні мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном; розробити шляхи забезпечення соціальної адаптації колишніх депортованих громадян в українське суспільство; посилити контроль над міграційними процесами.

На загальносуспільному рівні потрібно сформувати високий рівень політичної культури, розвинуте громадянське суспільство і підвищувати рівень моральності суспільства.

Бібліографічні посилання:

1. **Крисаченко В. С.** Українська політична нація: генеза, стан, перспективи [Електронний ресурс] / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін.. – Режим доступу: old.niss.gov.ua/book/Krizachenko/Gl%201-2_cnv.htm.

2. **Розумний М.М.** Ідея і нація в інформаційну епоху / М.М. Розумний. – Х.: 2006. – 340 с.

3. **Касьянов Г. В.** Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

4. **Майборода О.** Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення / О. Майборода // Політ. менеджмент – 2004. – № 5. – С. 15-22.

5. Теория этноса [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.sati.archaeology.nsc.ru/encyc_p/term.html?act=show_text&lo=59&term=4.

6. **Бердяев М.** Многобожие и национализм / М. Бердяев // Путь. – 1934. – № 43. – С. 3-16.

7. **Русин М. Ю.** Історія української філософії / М. Ю. Русин, І. В. Огородник. – К.: Академвидав. 2008. – 624 с.

8. **Чижевський Д.** Нація (концепція В. Липинського) / Д. Чижевський // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 120 – 134

9. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський. – К.: Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.

10. **Бердяев Н.** Судьба России / Н. Бердяев. – Харьков: Изд-во Фолио, 2001. – 624 с.

11.**Сорокин П.** Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. – М., 1992. – 542 с.

12. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – Київ, 1993. – 800 с.

13. **Горовський Ф.** Нація / Ф. Горовський, О. Картунов, Ю. Римаренко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 121 – 122.

14. Іван Лисяк-Рудницький. Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2002. – 244 с.

15. **Андерсон Б.** Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон – К., 2001. – 272 с.

16. **Додонов Р.** Некоторые аспекти этатического подхода к определению понятия «нация» Р. Додонов // Константы. 1995.№ 1. – С. 40 -54.

УДК 329. 01: 316.77

І. Є. Хомин

МІЖПАРТІЙНА КОМУНІКАЦІЯ В СУСПІЛЬСТВАХ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто теоретичні та політико-правові аспекти комунікації політичних партій. З'ясовано стан дослідження міжпартійної комунікації у вітчизняній літературі. Проаналізовано особливості та основні етапи формування коаліцій у перехідних суспільствах. Розкрито вплив міжпартійної комунікації на демократизацію політичного процесу – узгодження

© І. Є. Хомин, 2012

позицій, пошук консенсусу, досягнення політичної згоди. Визначено особливості застосування транзитологічної теорії у дослідженні міжпартійної комунікації у транзитних суспільствах, її особливостей і вплив на трансформаційні процеси.

Ключові слова: міжпартійна комунікація, інститути, процедури міжпартійної комунікації, коаліція, міжфракційна комунікація, транзит

Рассмотрены теоретические и политико-правовые аспекты коммуникации политических партий. Выяснено состояние исследования межпартийной коммуникации в отечественной литературе. Проанализированы особенности и основные этапы формирования коалиций в переходных обществах. Раскрыто влияние межпартийной коммуникации на демократизацию политического процесса – согласование позиций, поиск консенсуса, достижения политического согласия. Определены особенности применения транзитологической теории в исследовании межпартийной коммуникации в транзитных обществах, ее особенностей и влияние на трансформационные процессы.

Ключевые слова: межпартийная коммуникация, институты, процедуры межпартийной коммуникации, коалиция, межфракционная коммуникация, транзит.

Reviewed the theoretical and political and legal aspects of communication political parties. It is shown state study of inter-party communication in the Soviet literature. Analyzed the peculiarities and milestones of forming a coalition in transitional societies. Reveals the impact of inter-party communication on the democratization of the political process – coordination of positions, seek consensus, achieve political consensus. Defined the features of the transitional application of the theory in the study of inter-party communication in transitional societies, it's characteristics and effects on transformation processes.

Keywords: inter-party communication, institutions, procedures of inter-party communications, coalition, faction communication, transit

© І. Є. Хомин, 2012

Сьогодні Україна перебуває у стані незавершеності консолідації політичного режиму, в зв'язку з цим, виникає потреба вивчення діяльності політичних партій, усталених та інституціалізованих форм й процедур їхньої комунікації. Адже, процес трансформації характеризується появою та визрівання умов для політичного плюралізму, а, отже, і демократизації. Саме партії, яких на початковому етапі транзиту з'являється велика кількість, є виявом політичного плюралізму. Щоб бути основою державного управління, формувати й реалізовувати ефективні державні стратегії, ці партії повинні стати відповідальними за них, а для цього – пройти складний шлях селекції нежиттєздатних та консолідації тих партій, котрі мають постійну електоральну підтримку. Важливе значення для консолідації політичних партій і формування ефективної партійної системи має міжпартійна взаємодія та міжпартійна комунікація, яка сприяє подоланню численних протиріч і формуванню спільних стратегій як електоральних, так і управлінських.

Міжпартійна комунікація в Україні недостатньо досліджена в науковій літературі. Українські та російські науковці розглядають її в контексті політичної комунікації. Більшість дослідників займається вивченням політичних партій, партійних систем та різних аспектів їх функціонування (М. Дюверже, Дж. Сарторі, С. Ліпсет, К. Джанда, К. фон Байме, Ж. Л. Кермонн, Ю. Шведа, І. Поліщук, А. Романюк, В. Ковальчук, М. Примуш, К. Гаджиєв, В. Агеев, Ю. Гамбаров, Т. Шмачкова, Є. Вятр та ін.). Незважаючи на це, в сучасній літературі не сформувався єдиний підхід до розуміння сутності та ознак політичних партій. Деякі аспекти політичної комунікації, зокрема політичної комунікації в парламенті вивчають Ю. Ганжуров, І. Підлуська, М. Грачев, М. Вершинін та ін. Міжпартійну комунікацію в контексті теми «Україна–НАТО» досліджує О. Шиманова. У роботах Д. Растоу Дж. Каллберга, Дж. Хіглі і Я. Пакульскі, Д. Лінца, А. Степана, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера, С. Гантінґтона, А. Пшеворского висвітлюються проблеми консолідації та інституалізації партійної системи, процес вироблення спільних норм і процедур політичної комунікації партій у перехідний період.

Мета статті – проаналізувати особливості міжпартійної комунікації у транзитних суспільствах.

Реалізація поставленої мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

- розглянути теоретичні та політико-правові аспекти комунікації політичних партій, уточнити понятійний апарат;
- вивчити особливості та основні етапи формування коаліцій;
- показати вплив міжпартійної комунікації на демократизацію політичного процесу – узгод-

женння позицій, пошук консенсусу, досягнення політичної згоди;

• висловити припущення про тенденції розвитку багатопартійності, коаліційної тактики і політичного процесу в транзитному суспільстві.

Політичні партії не можуть функціонувати ізольовано одна від одної, вони взаємодіють – конкурують, формують спільні стратегії, обмінюються інформацією. Міжпартійна комунікація – це вид політичної комунікації на основі спільності, часткового співпадання або протилежності інтересів, у якому основними учасниками є політичні партії та блоки. Міжпартійна комунікація формує моделі взаємодій між партіями, конституює партійну систему.

Для побудови політичної комунікації використовують різні технології. Відповідно це стосується і міжпартійної комунікації, як підсистеми політичної комунікації. Щоб обрати оптимальну технологію політичної комунікації потрібно діагностувати політичну ситуацію, відносини між політичними партіями, подбати про створення індивідуальної стратегії для конкретного політичного актора, зокрема й партійного лідера. Не варто забувати про системне отримання інформації в процесі реалізації технології.

Процедури міжпартійної комунікації залежать від типу відносин між партіями (співпраця, конкуренція, опозиція чи протистояння), від рівня міжпартійної комунікації (міжособистісний чи міжінституційний) та виду діяльності партій (робота у парламенті чи поза ним, співпраця в коаліції чи протистояння в опозиції, робота в комітетах).

Комунікація між партійними лідерами чи рядовими членами партії може відбуватися різними шляхами. Це залежить від того, чи міжособистісна комунікація партійних діячів відбувається на офіційному рівні. Процедура такої міжпартійної комунікації переважно відбувається за однією схемою: запит на проведення зустрічі, підготовка теми та матеріалів зустрічі, відповідно сам акт міжособистісної комунікації та оголошення результатів зустрічі. У переважній більшості міжпартійна комунікація на міжособистісному рівні відбувається неофіційно, часто на світських заходах, випадкових зустрічах, зустрічах «без краваток».

Засоби масової інформації відіграють неостанню роль в міжособистісній комунікації між партійними діячами. Партійні лідери роблять заяви, критикують чи використовують некоректну інформацію про свого конкурента (партійного діяча іншої партії) через канали засобів масової інформації (на шпальтах газет, через телебачення чи радіо, інтернет-сайти). Процедура такої комунікації передбачає наступну відповідь «ображеного» політичного діяча з спростуванням чи відповіддю на попередню заяву в тому чи іншому засобі масової інформації.

Комунікацію на міжособистісному рівні можна спостерігати і при роботі депутатів у парламентських комітетах та комісіях. Незважаючи на те, що при такій роботі депутати відстоюють та представляють інтереси своєї фракції, комунікація все ж таки залишається міжособистісною.

Процедура міжінституційної комунікації має більш фіксований характер і переважно відбувається за такою схемою: підготовка матеріалів для проведення зустрічі (орієнтований перелік питань, місце та час зустрічі), розробка порядку денного та регламенту зустрічей, проведення зустрічі, можливе створення робочих груп для розгляду певних питань. Якщо зустріч закрита, то вона відбувається за такою схемою: підготовка матеріалів до цієї зустрічі, допуск на засідання, оформлення протоколів, рішень. Кінцевими етапами процедури міжінституційної комунікації є ухвалення рішень, підготовка протоколів зустрічей та реалізація цих рішень.

Для ефективної роботи парламенту має бути налагоджена політична комунікація між всіма депутатськими фракціями. Парламент працює не лише на засіданнях. Наприклад, в Україні робота парламенту поділяється на: пленарні засідання, роботу в комітетах і фракціях, день уряду та роботу з виборцями.

Пленарні засідання відіграють важливу роль в прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, адже саме тут відбувається доповідь, обговорення та голосування щодо кожного закону чи іншого документа. Законотворчу діяльність можна розглядати як комунікативний процес не лише між громадянами та парламентом, а й комунікативний процес між партіями, які його опрацьовують та приймають. Комунікативний ресурс політичних партій у процесі законотворення можна виділити в двох аспектах: участь парламентських партій та законодавчі ініціативи партій, що ведуть боротьбу за політичну владу та електоральну підтримку.

Законотворча діяльність парламенту відображає міжпартійну, точніше міжфракційну комунікацію. Адже на кожній стадії прийняття закону не можливо обійтись без комунікації. Процедура міжпартійної комунікації у парламенті ідентична процедурі прийняття законів, оскільки прямо пов'язана з нею. Початковою стадією процедури міжпартійної комунікації, пов'язаної з законодавчою роботою партій, є законодавча ініціатива. Згідно з Конституцією України право законодавчої ініціативи мають Президент, народні депутати, Кабінет Міністрів України та Національний Банк України. Законодавчу ініціативу можна розглядати як причину для комунікації між депутатами партійних фракцій. Підготовка проекту для розгляду у парламенті включає в

себе такі етапи: прийняття рішення щодо підготовки проекту, організаційно-технічне та фінансове забезпечення підготовки проекту, підготовка тексту проекту, розробка концепції законопроекту, підготовка тексту та додатків до нього, наукова експертиза, подання закону на розгляд.

На цій стадії міжпартійна комунікація менш помітна, ніж на наступній – при розгляді і обговоренні проекту закону у парламенті. Проект розглядають у трьох читаннях, на основі яких приймається рішення повернути проект закону для доопрацювання із визначенням головних зауважень і терміну доопрацювання; надіслати проект закону на додаткову експертизу; відхилити проект закону із зазначенням причин відхилення; схвалити текст закону в цілому і внести його на всенародний референдум; прийняти закон і визначити порядок введення його в дію. Завершальною стадією та результатом міжпартійної (міжфракційної) комунікації у парламенті є прийняття закону.

Уся підготовча робота по законопроекту здійснюється в комітетах та комісіях. Ефективна міжпартійна комунікація сприяє швидкому прийняттю рішення, а рішення прийняті в комісіях часто визначають ті рішення, які будуть прийняті на сесії. Проте комунікація між депутатами у комісіях має свою специфіку. Діяльність комісій відбувається за «закритими дверима», вона не афішується, ця робота не демонструється по телебаченню, тому в такій довірчій обстановці, без зайвої гласності, питання вирішуються більш коректно й без зайвого наміру справити враження на виборців.

Робота в комітетах і фракціях передбачає два рівні політичної комунікації: міжпартійний рівень політичної комунікації при роботі в комітетах, та комунікацію в середині фракції. Комунікацію в середині фракції також частково можна назвати міжпартійною, але лише за тією умовою, що до складу фракції входять представники різних партій.

Транзитні суспільства накладають специфіку на міжпартійну комунікацію, оскільки вона відбувається в контексті переходу від звичайної багатопартійності як сукупності значної кількості партій, які, проте, не мають реального впливу на процеси прийняття рішень, формування урядових стратегій, – до партійної системи як інституалізації політичного плюралізму і змагальності. Власне міжпартійна комунікація є одним з вагомих чинників розвитку політичної конкуренції і відповідно подальшої демократизації. Політичні партії перехідних суспільств, де здійснюється перехід від однопартійності через атомізовану багатопартійність, зазвичай є малочисельними і слабопов'язаними з соціальними групами, інтереси яких вони б мали репрезентувати. Адже соціальна структура суспільств, які трансформуються, є аморфною і характеризується розшаруванням населення на бідних та багатих. Відповідно політичні партії та декларовані ними ідеологічні орієнтації та лозунги часто не мають жодного зв'язку з реальними інтересами суспільства, соціальними групами. Останні ж не мають потенціалу та ресурсів самоорганізації і слабо усвідомлюють свої політичні інтереси в цій аморфній соціально-політичній системі. Тому партійні структури були штучними утвореннями правлячої еліти, групи якої конкурували одна з одною за вплив та ресурси суспільства, і відповідно відображали інтереси провладних груп, та груп, від яких залежало їхнє перебування у владі – так званого селекторату за термінологією Б. Буено де Мескіта, або в українському варіанті – кланово-олігархічних груп. Політична еліта часто проводить непослідовну політику з впровадження демократичних стандартів та інституцій і її прагненням є «перемогти, придушити інші центри сили, захопити верховну владу позбавити можливих суперників їх ресурсів і жити без турбот» [6, с.80]. Це зумовлює конфронтаційний і тіньовий характер міжпартійної комунікації на початку транзиту та відповідний дискурс комунікації. Постійні протистояння між «старою» та «новою» елітою, коаліцією та опозицією, що набирають характеру «війни без правил», посилюють конфронтаційність у взаємодіях і комунікації між партіями. Проте відсутність ресурсів для монополізації політичного поля, тиск на еліту з боку суспільства, поступово формують взаємозалежність груп еліти, і політичних партій, які вони створюють, і відповідно – передумови для співробітництва між ними, хоча часто ситуаційного, що відповідно поступово трансформує принципи та дискурс комунікації між ними. У цій ситуації міжпартійна комунікація стає інструментом внутрішньоелітних домовленостей (змови еліт) про правила та обмеження в боротьбі за владу, зберігаючи свій переважно тіньовий, неформалізований характер. Але й надалі групи еліт, використовуючи партійні структури створені ними, намагаються отримати контроль над політичним процесом, змінюючи правила гри, і відповідно правила міжпартійної комунікації. Лише, коли жодна з груп не зможе подолати інші групи, встановивши нові правила без домовленостей, досягнутих у процесі комунікації на основі торгу та компромісу, формуються та інституалізуються нові домовленості, в рамках яких відбуваються взаємодії та конкуренції політичних партій, створюються нові, публічні моделі комунікації між ними.

Чимало дослідників акцентують увагу на міжпартійній комунікації в контексті переходу до демократії як цілеспрямованого, керованого зацікавленою у демократичних перетвореннях

елітою процесу поетапних змін недемократичних інституцій демократичними та консолідації останніх [4, с.23]. Утверджувати демократичні принципи, досягати згоди політична еліта може завдяки міжпартійній комунікації.

Отже, принципи і результати комунікації політичних партій є зумовлені інституційною системою суспільства, мірою її консолідованості.

Вагомими ознаками перехідних режимів є неконсолідованість суспільства, відсутність нової системи цінностей, а також правил політичної гри, і особливо правил політичної конкуренції, прийнятних для усіх суб'єктів політики й, передусім, політичних партій. Ці ознаки зумовлюють значною мірою особливість міжпартійної комунікації в таких суспільствах.

Міжпартійна комунікація у транзитному суспільстві пов'язана з формальними та неформальними правилами (інституціями), оскільки сама комунікація відображає процес творення та інституціоналізації цих правил. Один із відомих представників неоінституціоналізму Д. Норт вважає, що основними складовими інституцій є формальні правила (закони, адміністративні акти, офіційно закріплені норми права) та неформальні (традиції, звичаї, договори, добровільно взяті на себе зобов'язання, норми та кодекси поведінки), а їхня роль у суспільстві полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення постійної структури взаємодії [5, с.14]. Неформальні правила й норми трактуються також як інституції, оскільки і вони структурують взаємодії суб'єктів. Г. Хелмке і С. Левітські визначають неформальними такі «правила гри», які «створюються, стають відомими і насаджуються поза офіційно санкціонованими каналами» [7, с.189].

Заміна формальних правил комунікації неформальними здійснюється в транзитних суспільствах, коли політичні партії не можуть досягти своїх цілей у рамках формальних інститутів з причини їх неефективності. Це пояснюється тим, що у транзитних суспільствах або відсутні, або нечітко прописані необхідні законодавчі норми, існує велика кількість суперечливих інструкцій, можлива двозначність інтерпретації правил тощо. Формальні правила, втрачаючи свою ефективність та дієвість, поступаються місцем неформальним правилам. Отже, в перехідний період велику роль у міжпартійній комунікації відіграють неформальні правила комунікації, наслідком яких є незафіксовані у жодних документах тіньові домовленості між лідерами, які дуже часто визначають її результат. Публічними є зазвичай загальні декларації про цінності, наміри, які нічого спільного не мають з реальною політикою.

Отже, міжпартійна комунікація опирається на правові, моральні, політичні норми, прийняті у суспільстві. Правові норми не окреслюють чітко міжпартійної комунікації, вони частіше стосуються діяльності партій та політичної конкуренції, проте їх можна спроектувати і на міжпартійну комунікацію. Морально-етичні принципи комунікації між політичними партіями часто носять більше декларативний характер, а політичні діячі їх не дотримуються. Особливо це стосується перехідних суспільств, які відмовились від попередньої системи цінностей, але не сформували чи не адаптували демократичних цінностей.

Важливими проблемами трансформаційних суспільств є проблеми досягнення згоди та її інституалізації у формі норм та правил політичної боротьби. У цьому контексті є важливими формування нових принципів політичної комунікації та міжпартійної комунікації. Адже процеси демократичних трансформацій характеризуються появою багатьох партій як вияву політичного плюралізму та суб'єктів політичної змагальності, а також процесами формування партійної системи, що зумовлює трансформацію принципів прийняття рішень і трансформацію політичної системи загалом. Наявність етапів переходу до демократії дає змогу розглядати міжпартійну комунікацію детальніше, зосереджуючи увагу на кожній фазі. Так, «беручи до уваги, на які стратегічні цілі скерована діяльність політичних еліт на певному часовому відрізку переходу і яка її результативність, виділяємо такі стадії»:

- перебирання влади реформаторами до своїх рук – «заміна політичної еліти»;
- прийняття реформаторських рішень про створення нових інституцій – «заміна політичних інституцій»;
- звикання суспільства до нових умов, легітимації новостворених інституцій – «демократична консолідація». Нею закінчується перехід і починається демократичний розвиток [4, с.205].

На кожній стадії транзиту відбувається інтенсивний процес міжпартійної комунікації. На першій стадії транзиту процес переходу від авторитаризму до демократії відбувається за допомогою тривалої та безрезультатної боротьби, учасниками якої є представники різноманітних соціальних груп, а спірні питання мають першочергове для всіх значення. При розгляді першої та другої стадій, у першу чергу, увагу зосереджують на формах діяльності політичних еліт, тобто чи є зміни, які можуть свідчити про початок переходу від авторитарного режиму до демократії. Цю стадію називають стадією переговорів та укладення угод. Саме на цій стадії важливу роль відіграє міжпартійна комунікація, особливо у переговорному процесі та досягненні кон-

сенсусу. За якістю комунікації між партіями та політичними акторами можна судити про наявність демократичних змін, які політична еліта планує впроваджувати у суспільне життя. «Під час другої фази частина політичних лідерів країни ухвалює свідоме рішення визнати наявність багатоманітності у єдності та інституалізувати з цією метою деякі фундаментальні механізми демократії (загальне виборче право, вільні вибори тощо)» [8, с.308]. Цю стадію називають стадією прийняття рішень. У фазі звикання відбувається процес засвоєння політичними силами та суспільством нових демократичних правил, процедур та цінностей. Тут робиться акцент на поведінкових характеристиках еліт, їхній готовності діяти за новими правилами політичної гри. Комунікація відіграє важливу роль у процесі закріплення цих демократичних принципів, а також є засобом поширення їх у суспільстві. Загалом комунікація виступає своєрідним індикатором демократії.

Отже, міжпартійна комунікація є одним з способів досягнення згоди у суспільстві через формування процедур і норм комунікації та спільної діяльності і загалом інституціоналізації нової нормативної (інституційної) системи. Міжпартійна комунікація є детермінована домінуючими принципами політичної комунікації та типом інституційної системи. Особливості міжпартійної комунікації у перехідних суспільствах, для яких є природною непевність і правил гри, і результатів, зумовлюються впливом неформальних правил на міжпартійну комунікацію в рамках постійних змін та трансформацій.

Бібліографічні посилання:

1. **Ганжуров Ю. С.** Парламент України в політичній комунікації / Ю. С. Ганжуров. – К. : Україна, 2007. **—** 352 с.

2. **Ганжуров Ю. С.** Парламентські дебати в системі політичної комунікації / Ю. С. Ганжуров // Віче. – 2003 **—** № 4. **—** С. 20–23.

3. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Правова бібліотека «Інфодиск» «Законодавство України». – К., 2005.

4. **Колодій А.** Політична трансформація в Україні: інституції та люди : збірник наукових праць «Ефективність державного управління» / А. Колодій. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 12.

5. **Норт Д.** Інституції, інституційна зміна, та функціонування економіки : пер. з англ. / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

6. **Розов Н.С.** Коллегиально разделенная власть и условия поэтапного становления демократии в России / Н. С. Розов // Полис. – 2008. – № 5. – С. 74–89.

7. **Хелмке Г.** Неформальные институты и сравнительная политика : основные направления исследований / Г. Хелмке, С. Левитски // Прогнозис. – 2007. – № 2 (10). –С. 188–211.

8. **Шипунов Г.** Методологія аналізу суспільств, що трансформуються: транзитологічний підхід : матеріали всеукраїнської наукової конференції «Політична наука в Україні: стан і перспективи» (Львів, 10–11 травня 2007 р.) / Укл. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. – Львів : ЦПД, 2008. – 308 с. // [Електронний ресурс] // http://postua.info/shypunov.htm

УДК 329 : 321.105.44

С. С. Гапонов

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК В ТОТАЛІТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ (НА ПРИКЛАДІ СРСР)

Розглядається місце та вплив професійних спілок на функціонування політичної системи за умов існування тоталітарного політичного режиму. На прикладі СРСР аналізується система взаємодії профспілок та партійної системи при тоталітаризмі.

Ключові слова: *профспілка, тоталітаризм, політична система, політичний режим, роботодавці.*

Рассматривается место и влияние профессиональных союзов на функционирование политической системы в условиях существования тоталитарного политического режима. На примере СССР анализируется система взаимодействия профсоюзов и партийной системы при тоталитаризме.

Ключевые слова: *профсоюз, тоталитаризм, политическая система, политический режим, работодатели.*

© С. С. Гапонов, 2012

The place and influence of trade unions on the functioning of the political system under the conditions of existence of the totalitarian political regime. On the example of the USSR system analyzes the interaction of trade unions and the party system in totalitarianism.

Keywords: *union, totalitarianism, the political system, the political regime, employers.*

Актуальність цієї статті обумовлюється тим, що формування незалежної української держави після розпаду Радянського Союзу призвело до кардинальних змін соціально економічної та політичної системи. Радянська модель профспілки передбачала виконання ряду функцій, не властивих по своїй природі для профспілкової організації. А саме залучення громадян до більш продуктивної праці, запобігання будь-яким проявам незадоволення громадян, своєчасне попередження про них органи держави тощо.

За умов тоталітаризму у СРСР профспілки зазнали безпрецедентного одержавлення, що різко змінило їх політичний статус, який досі має значний вплив на розвиток профспілкового руху в сучасній Україні. Керівництво радянських профспілок стало частиною політичної еліти, а отже стало впливати на прийняття політичних рішень в державі. Вперше в історії профспілкові структури стали відповідальними за виконання політичних завдань.

Також цікавим є дослідження ролі професійних спілок за умов існування тоталітарного режиму (на прикладі СРСР) тому що в Радянському Союзі вперше була встановлена жорстка модель взаємодії профспілок та політичної партії на державному рівні.

Проблеми розвитку профспілкового руху в СРСР досить добре освітлені в науковій літературі. Зокрема слід відмітити праці Костюка Є.С., Концура В.В., Сапєлкіну З.П.

Відомі науковці Тупиця О.Л., Цвих В.Ф. детально досліджували моделі відносин професійних спілок та держави за умов існування тоталітарного політичного режиму.

Метою даної статі є аналіз місця та ролі професійних спілок в функціонуванні політичної системи за умов існування тоталітарного політичного режиму (на прикладі СРСР).

Українські профспілки пройшли тривалий час становлення та існування. З'явившись ще в першій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, які входили того часу до Австро-Угорської імперії, профспілки активно продовжували розповсюджуватись і по інших територіях України. Не зупинявся цей процес і під час такого досить важливого і тривалого для України історичного періоду, яким стало її існування в складі Радянського Союзу. Саме цьому етапу історії українського профспілкового руху і присвячене дане дослідження.

На початку XX століття в межах комуністичної ідеології утвердилося певне особливе бачення політичної ролі професійних спілок як засобу первинної політичної мобілізації людей праці у масовому суспільстві. Проте, жодна з марксистських теоретичних праць не вдавалася до опису взаємодії соціалістичної держави та профспілок. Вказана взаємодія набула завершених рис в процесі формування комуністичної політичної системи, динамічною характеристикою якої став авторитарний, а згодом і тоталітарний режим. Встановлення типу тоталітарного політико-владного контролю вперше за хронологією було апробовне у Радянському Союзі. При цьому, як свідчать історичні дослідження, встановлення партійно-державного контролю над профспілками у СРСР було життєво важливим етапом у формуванні адміністративно-командної системи в цілому.

У радянський час профспілки розглядалися як школа управління, господарювання та комунізму [1]. Після того, як більшовицька влада остаточно зайняла правлячі позиції, профспілки, які відіграли в цьому процесі не останню роль, оскільки мали значний вплив на робітничий клас, стали владі непотрібні. Правляча верхівка спробувала якщо не знищити профспілки, то бодай підпорядкувати.

Після встановлення комуністичного політичного режиму керівники правлячої партії не мали на той період чіткого уявлення про місце, роль, функції профспілок в умовах пролетарської диктатури, про прийнятні для них взаємини з новими державними і партійними структурами, про взаємодію зі старими і новими адміністраціями, інженерно-технічним персоналом підприємств. Партфункціонери щодо профспілок керувалися раніше запропонованої В.І. Леніним в роботі «Держава і революція» концепцією створення держави-комуни, де все суспільство стане «однією фабрикою» з рівністю праці та рівністю плати ». В цій праці він пропонував переорієнтувати діяльність професійних спілок з функцій захисту інтересів трудящих на сферу управління виробництвом. Після встановлення влади робітничого класу і селянства профспілки та фабзавкоми не можуть вести боротьбу з власною владою за економічні вимоги, бо остання і так буде виступати захисницею всіх їхніх інтересів. Їм пропонувалася зовсім інша роль. Ще з початку 20-х рр. український профспілковий рух потрапив в повну залежність від ВЦРПС. Саме з тих часів профспілки і стали трактуватись як «школи комунізму». Інші точки зору не розглядалися та вважались ворожими.

Показовим з точки зору характеристики співвідношення політичної системи та профспілок у тоталітарному суспільстві, на думку О.Л. Тупиці, є утворення в профспілковому апараті нових посад. Їх запровадження в межах залучення до профспілкового будівництва принципу демократичного централізму, надало правлячій партії можливість постійно та оперативно пливати на профспілкове життя. Спосіб, який забезпечував ставленикам партійних комітетів керівні профспілкові посади, полягав у висуванні працівників на відповідальні профспілкові посади фракціями за затвердженням політбюро ЦК КП(б)У. Останнє «рекомендувало» певному органу підтримати на виборах того чи іншого кандидата. Забезпечення проведення на виборах представників фракцій більшовиків досягалося, крім того, шляхом використання мажоритарної системи виборів, голосуванням за списками, заміною загальних профспілкових зборів конференціями делегатів, а також масовим позбавленням виборчих прав тих, хто міг голосувати всупереч настановам ВКП (б) внаслідок походження, професії або життєвого досвіду. Для забезпечння підтримки висуванців комітетів компартії профспілковою громадськістю при висуванні кандидатів на номенклатурні посади, фракції більшовиків на початковому етапі мусили враховувати думку профспілкових органів. Однак на практиці цього правила рідко дотримувалися [3, с.97].

За умов тоталітаризму у СРСР профспілки зазнали майже повного одержавлення, що різко змінило їх політичний статус. Керівництво радянських профспілок стало частиною політичної еліти, а отже й стала частиною формування політичних рішень. Разом з тим, перебуваючи системотворчим елементом політичної системи, профспілки з розвитком комуністичної адміністративної системи дедалі більше втрачали вплив на політичну ситуацію. Від початку встановлення партійного контролю над радянськими профспілками, роль даних організацій почала зводитися до «привідних пасів» від компартії до мас [2, с.146]. Заміщення управлінських посад партійними кадрами остаточно нівелювало бодай формальну самостійність радянських професійних об'єднань. Профспілкова структура була паралельною до структур партійної та адміністративної, слугувала додатковим важелем впливу на поведінку мас. Галузевий принцип формування, високий ступінь централізації, інструментальна спрямованість (підвищення продуктивності праці, ідеологічне виховання працівників) діяльності профспілок були наслідками цілеспрямованої перетворювальної дії з боку органів держави.

Аналіз діяльності профспілок за радянської доби вказує на те, що під впливом конкретно-історичних умов радянським профспілкам належало захищати не тільки інтереси найманих працівників, а й компартійної держави, причому вони, всупереч гаслам правлячої партії про диктатуру пролетаріату, не були ідентичними. У 20-ті роки основним фактором юнізації в УРСР служили профспілкові пільги, а не правова діяльність профспілок.

Слід зауважити, що на відміну від інших тоталітарних держав, в Радянській Росії становище профспілок не регламентувалося особливими нормативними документами. В період інтенсивної розбудови революційної державності організаційні форми існування профоб'єднань та форми контролю держави за профспілками «винаходилися» паралельно. При цьому профспілкова структура одразу органічно «вбудовувалася» в державну, ніколи не виступаючи зовнішнім елементом, як це мало місце у капіталістичних тоталітарних державах.

Галузеві професійні спілки, так само, як і партія, будувалися за принципом демократичного централізму. Їх горизонтальна та вертикальна структури відтворювали систему політичного і господарського управління, що полегшувало керівництво партійних органів діяльністю професійних спілок. На регіональному рівні утворювалися відділи галузевих спілок, а у повітах утворювалися їх відділення. В районах зосередження значної кількості підприємств окремої галузі виникали районні відділення. Низові профспілкові осередки в спілках виробничого характеру мали назви фабрично-заводських комітетів, а невиробничого – місцевих комітетів. З метою встановлення контролю за діяльністю виробничих спілок формувалися міжгалузеві територіальні спілкові органи: губернські ради професійних спілок, повітові і районні профспілкові бюро. Вказані організаційно-управлінські заходи забезпечували поєднання виробничого або галузевого принципу організаційного будівництва з територіальним. [3, с.100].

Одержавлення професійних спілок призвело до зміни їх традиційної діяльності. Підпадаючи під подвійний нагляд партійних і державних органів, профспілки разом з тим самі перетворювалися на знаряддя тоталітарного контролю.

У 30-ті роки профспілкам було передано кілька державних функцій: керівництво державним соціальним страхуванням, санаторно-курортною справою, туризмом, організацією соціалістичних змагань тощо. У соціально-трудових відносинах профспілки представляли інтереси роботодавця – держави. Їх функції зводились до розподілення матеріальних благ, які виділяла держава в їх розпорядження. Отже, профспілки стали частиною державного механізму, а їх основні функції були змінімалізовані [4].

Слід підкреслити значну роль профспілок під час Великої Вітчизняної війни. Профспілкові органи відіграли помітну роль у забезпеченні евакуації продуктивних сил до тилу та налагодження там їх роботи. Крім того, вони вирішували питання продовольчого забезпечення і культурно-побутового обслуговування населення, займалися підготовкою молодих робітників, відбудовою народного господарства тощо.

Хрущовська «відлига» виявилася суперечним періодом у діяльності профспілок. З одного боку, демократичні тенденції у суспільстві сприяли посиленню уваги до соціальних питань, з іншого, формально-бюрократичні підходи до їх вирішення спростовували позитивні задуми і напрацювання. Проте профспілки почали регулярно проводить з'їзди, впроваджувалась виборність керівних органів, профкомам був наданий юридичний статус.

Разом з тим, ще у 60 – 70-х роках ХХ ст. у надрах дисидентського і робітничого рухів визрівали паростки альтернативного профспілкового руху. Так, досить активну діяльність розгорнули об'єднання, що ставили за мету дотримання норм трудового законодавства, техніки безпеки, охорони праці та поліпшення умов життя трудящих шляхом страйків. Це такі організації як «Вісники свободи України» (1963 р., Херсон); «Партія народних комуністів» (1968 р., Донецьк); «Ідеальна комуністична партія Радянського Союзу» (1981 р., Донецьк).

Об'єднання соціал-демократичного спрямування діяли передусім у східному та південному регіонах України переважно в молодіжному середовищі. Вони, залишаючись на марксистських позиціях, критикували соціалізм радянського зразка та виступали за демократичні перетворення в СРСР. У Донецьку ще у другій половині 50-х років ХХ ст. існувала підпільна група «Реалістичний робітничий гурток демократів», який об'єднав навколо себе активну робітничу молодь. Серед загальнодемократичних об'єднань слід згадати молодіжну організацію «Підпільний центр «Свобода» (1962 р., Костянтинівка Донецької області). У 1969 р. за спробу створення підпільного угрупування «Боротьба за громадську справедливість» був засуджений на три роки ув'язнення студент Миколаївського технікуму сільського господарства Микола Богач.

Як бачимо, інакомислення в радянській Україні швидко придушувалося, а тому суттєво не вплинуло на ступінь організації робітників і не привело до масового зародження альтернативних профспілок [1].

З точки зору сучасних дослідників профруху в Україні, роком створення незалежних профспілкових організацій можна вважати 1977 р., коли група донбасівських робітників та інженерно-технічних працівників (В.А. Клебанов, В.Т. Поплавський та ін.) створила Комітет вільних профспілок СРСР. Ця незалежна професійна організація виникла з числа незаконно звільнених з роботи людей, позбавлених прав, житла тощо. Один із лідерів шахтарської профспілки – Володимир Клебанов (м. Макіївка) викривав зловживання адміністрації свого підприємства, що призвело до його арешту, звинувачення у розповсюдженні наклепів на радянську дійсність та примусового лікування у психіатричній лікарні.

Так звана Вільна профспілка СРСР у момент створення у 1978 р. налічувала 156 осіб. Серед них майже половина проживали в Україні, переважно це були робітники з Донбасу, міст Миколаєва, Одеси, Києва, Чернігова та Львова. Статут, який було розроблено цією організацією, дав їй офіційну назву «Асоціація вільних профспілок трудящих у Радянському Союзі». Завдання цієї організації зводилися до виконання зобов'язань за колективними договорами; залучення робітників і службовців до членства в Асоціації вільних профспілок; захисту прав членів Асоціації; виховання їх у дусі непримиренного ставлення до проявів бюрократизму та безгосподарності.

Ця Асоціація прагнула увійти до МОП, куди було направлено спеціальне звернення з проханням моральної й фінансової підтримки з боку західних профспілок. Проте, Міжнародна організація праці зволікала з розглядом питання. Подібною була й реакція західноєвропейських профспілкових об'єднань за винятком Франції, де солідарність з Асоціацією виявили три загальнонаціональних профспілкових центри, що засудили порушення прав профспілок у СРСР.

За цих умов під тиском радянського уряду Всесвітня конфедерація профспілок (Східна Європа), що представляла собою прокомуністичні профспілки, запевнила західних колег, що жодного альтернативного профспілкового руху в СРСР не існує, а особи з Асоціації є «ренегатами та дисидентами».

Незважаючи на те, що час дії Асоціації був дуже коротким, важливість її створення полягала в тому, що дане об'єднання стало альтернативою офіційним профспілковим організаціям, що перебували під комуністичним контролем. Разом з тим, слід визнати, що Асоціація вільних профспілок трудящих була не лише профспілковою структурою, а поєднувала в собі риси правозахисної групи лише із зачатками профспілкової організації, що зароджувалася на ґрунті порушень трудового законодавства.

У цілому ж виступи трудящих в Україні 60-х – початку 80-х років зазнали невдачі через відсутність демократичних засад суспільства, а саме – заборону страйків, що були однією з найвпливовіших форм діяльності профспілок [1].

Під час перебудови у профспілках відбуваються зміни, починається процес докорінної переорієнтації професійних спілок на виконання своїх основних функцій щодо соціального захисту.

Тлумачення профспілок як кадрового резерву для управлінських структур радянської компартії та держапарату стало основою їх неоднозначної ролі у посткомуністичних суспільствах. Перебуваючи у складі номенклатурної еліти на момент колапсу соціалізму, вихідці з профспілкових структур взяли активну участь у формуванні економічної системи нових держав (насамперед, беручи участь у перерозподілі власності). Близькість профспілок до держави у перехідних суспільствах все ще залишається значущим фактором у політичному розвитку, обумовлюючи розвиток місцевих еліт та регіональних політичних режимів.

Таким чином, дослідивши роль профспілок в Радянському Союзі, можна зробити наступні висновки: за умов існування тоталітарної політичної системи професійні спілки, як наймасовіші громадські організації, стають частиною не тільки партійної, а й державної системи. Вони втрачають свої суто соціально-трудові функції та набувають статусу політичних інститутів, які повністю підтримують правлячу політичну верхівку та допомагають їй реалізовувати політичні рішення в суспільстві. Централізація профспілкового будівництва в СРСР доповнювалася бюрократичною системою профспілкового управління. Завдяки цьому в політично підпорядкованих, одержавлених профспілках реальне здійснення принципу демократичного централізму, проголошеного більшовиками основою профспілкового будівництва й управління в СРСР, не було можливим.

Тоталітарна політична практика зумовила також тяжіння сучасних профспілок перехідних країн, до яких, нажаль, і досі відноситься Україна, до організаційних макроформувань, що віддають важелі впливу центральним бюрократичним структурам. Разом з тим, багатодесятилітній ідеологічний пресинг спотворив саму ідею профспілкового руху, зумовив апатію працівників до реальної профспілкової діяльності та самоорганізації на основі створення альтернативних профспілок.

Бібліографічні посилання:

1. Сапелкіна З.П. Альтернативний профспілковий рух в Україні: [Електронний ресурс] / З.П. Сапелкіна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2011_2/St_20.pdf

2. Тупиця О.Л. Способи взаємодії профспілок та політичних режимів у межах функціонування системи соціального представництва / О.Л. Тупиця // Вісник Сев НТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. – Севастополь, 2011. – С. 145-149

3. Тупиця, О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування. / О. Л. Тупиця – Дніпропетровськ, – 2008. – 352 с.

4. Ровчак Л.В. З історії розвитку та становлення профспілок у громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / Л.В. Ровчак. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vapsv/2010_3/St_17.pdf

5. Женгал К.В. Функції профспілок в умовах незалежності: [Електронний ресурс] / К.В. Женгал. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iiv/2011_21/070-079.pdf

УДК 316.3:342.413 «1710»(477)

О. Б. Соболь

СВОБОДА ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА «ПАКТІВ І КОНСТИТУЦІЙ» ПИЛИПА ОРЛИКА

Розглядається зміст «Пактів і Конституцій законів і вольностей війська Запорозького» 1710 року як важливого політико-правового акту раннього українського Модерну. Проаналізовано два мотиви створення даного документа: внутрішньодержавний та зовнішньодержавний. Встановлено, що основною метою «Пактів і Конституцій» було здобуття свободи від деспотичного Московського Царства та збільшення вольностей народу шляхом обмеження абсолютної влади гетьмана.

Ключові слова: свобода, конституція, гетьман, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, природне право.

© О. Б. Соболь, 2012

Рассматривается содержание «Пактов и Конституций законов и вольностей войска Запорожского» 1710 года как важного политико- правового акта раннего украинского Модерна. Проанализировано два мотива создания данного документа: внутригосударственный и внешнегосударственный. Установлено, что основной целью «Пактов и Конституций» было завоевание свободы от деспотичного Московского Царства и расширение вольностей народа путем ограничения абсолютной власти гетмана.

Ключевые слова: свобода, конституция, гетман, законодательная власть, исполнительная власть, судебная власть, естественное право.

This work deals with the content of the "Pacts and Constitutions of the Laws and Liberties of the Zaporizhian Cossack Host" of 1710 as an important political-juristic act of early Ukrainian Modern. It analyzes the two reasons of creation of this document: national and international. It has been established, that the main purpose of the "Pacts and Constitutions" was winning of freedom from the despotic tsarist Muscovy and expansion of liberties for people by way of restriction of absolute power of hetman.

Keywords: freedom, constitution, hetman, legislative power, executive power, judicial power, natural law.

Постановка проблеми. Шлях українського народу до незалежності був довгим та тернистим. Родючі чорноземи та вигідне геополітичне розташування України дуже часто приваблювали загарбницькі держави. Волелюбний український народ прагнув до свободи та незалежності. Нерідко українці шукали зовнішньої підтримки у цій боротьбі. Так сталось і після смерті Івана Мазепи. Після полтавського погрому 1709 року Україна стояла в руїнах, а суспільно-політичний стан держави потребував рішучих змін. Новообраний гетьман Пилип Орлик розумів усю складність тогочасного положення України і 5 квітня 1710 року, в день свого обрання був підписаний договір між самим Пилипом Орликом та його виборцями. Цей договір увійшов в історію під назвою «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах». «Більшість дослідників називають головним автором «Пактів і Конституцій» 1710 року новообраного гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика», проте до створення цього документу мали відношення також і козацькі старшини [16, с. 6]. Тому найчастіше можемо зустріти скорочену назву «Конституція Пилипа Орлика». Постать Пилипа Орлика у наукових працях українських та російських дослідників отримує різну оцінку. «У радянських енциклопедіях можна було натрапити на низку дат, що мали створити ілюзію достовірності та вести до мети – дискредитації Пилипа Орлика як людини і державно-політичного діяча», – знаходимо у монографії П.Радька; білоруський науковець А.Рогач висловлює схожу думку: «Його роль (Пилипа Орлика) у становленні незалежності України у російських та радянських підручниках навмисно замовчувалась, але переоцінити її важко» [10, с. 10; 12, с. 93]. Тому **актуальності** набуває дослідження «Пактів і Конституцій» як незалежне від ідеологічних мотивів, щоб оцінити справжню історичну цінність цього документа. Актуальним також залишається дослідження проблеми свободи у «Пактах і Конституціях» в аспекті національного державотворення та громадянського поступу України.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та аналіз праці «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького…» Пилипа Орлика зробили українські вчені: О.Апанович, М.Василенко, О.Кресін, О.Пріцак, В.Різниченко, П.Радько, О.Струкевич, Т.Чухліб, В.Шевчук, В.Шишкін та інші. Серед зарубіжних науковців варто відзначити дослідження О.Грицкевіча, А.Рогача, Л.Собалевої та інших.

Виклад основних положень. Відомо, що «Пакти і Конституції» під час прийняття були представлені у двох варіантах: латинською та староукраїнською мовами. Науковці, які досліджували документ в історичному, філологічному, правознавчому аспектах опирались «на публікації О.Бодянського «Договорь и постановленіе…» з матеріалів, зібраних і опрацьованих Д.М.Бантишем-Каменським" [3, с.147]. Лише в листопаді 2008 року був віднайдений оригінал Конституції 1710 року староукраїнською мовою в РДАДА у Москві українськими співробітниками Центрального державного історичного архіву України О.Вовк та Г. Путовою. Латиномовний оригінал зберігається у Національному архіві Швеції.

Перед тим, як розглядати зміст «Пактів і Конституцій», важливо з'ясувати передумови та мотиви її створення. У червні 1709 року після сумнозвісної полтавської поразки гетьман Іван Мазепа з найближчим оточення, частиною вірних козаків та шведським королем Карлом XII

змушені були емігрувати до Бендер, що знаходилось на території тогочасної Османської імперії (сьогодні це територія Молдови). Після переходу Івана Мазепи на бік шведського короля «грізна караюча рука московського володаря нанесла йому страшний удар, силу якого з жахом відчула вся Україна. На всіх тих, хто пішов за Мазепою, посипалися страшні репресії; московський цар поспішав терором знищити серед українського населення всякий дух опозиції» [4, с.151]. Жорстоко каралися прихильники Івана Мазепи, а самого гетьмана проголошено «зрадником», московський цар «обвинувачує його в тому, що ніби він хоче віддати Україну в польську неволю й силоміць обернути українців у католицьку віру» [4, с.151]. Була вщент зруйнована Січ, Переволочна запорізька кріпость та Батурин, а їх населення було замордоване. Проте, на превеликий жаль, сподіванням гетьмана Мазепи про визволення Батьківщини не суджено було швидко здійснитися. Незадовго після Полтавської поразки, 22 серпня 1709 року, Іван Мазепа помер на чужині. Проте справа Івана Мазепи не згинула разом з ним, а знайшла продовження у діяннях Пилипа Орлика.

Послідовник Івана Мазепи народився 11 жовтня 1672 р. в с. Касута (сьогодні це територія Білорусії) в поважній чесько-білоруській сім'ї. Існують припущення, що Пилип Орлик навчався у Вільно в Єзуїтському Колегіумі. Після смерті батька, через матеріальні труднощі, мати – Ірина Манаковська з сином переїхала до Києва. «Тут юнак вступив до філософського класу Києво-Могилянської академії, який закінчив у 1694 році. У стінах цього навчального закладу майбутній гетьман виявив особливий хист до іноземних мов, богословських наук, історії, логіки, риторики й, особливо, поетики» [14, с.8]. Достовірних даних щодо часу коли Пилип Орлик почав громадську діяльність ми не маємо. «Вже у 1695 році Пилип Орлик опублікував латиномовний панегірик «Алцід Російський тріумфальним лавром укоронований ясновельможний його милість пан Івана Мазепа гетьман військ…» на честь військових перемог тогочасного українського правителя Івана Мазепи» [14, с.8]. На той час Орлик працював писарем у канцелярії митрополита київського. Слава про поетичний талант молодого Пилипа Орлика швидко поширювалась серед української еліти, впливових козацьких старшин. Службовій кар'єрі сприяло й одруження з Ганною Герцик – дочкою полтавського полковника. Досить швидко Пилип Орлик обіймає посаду канцеляриста у Генеральній військовій канцелярії та завдяки своїм здібностям до іноземних мов у 1706 році стає генеральним писарем.

Незадовго після смерті Івана Мазепи, а саме 5 квітня 1710 року неподалік фортеці Бендер Пилип Орлик обраний козацькою старшиною у еміграції гетьманом Війська Запорозького. Незважаючи на порівняно молодий вік саме Пилип Орлик, а не Андрій Войнаровський був обраний гетьманом, оскільки на думку В.Різниченка, «як людина, що найбільш відповідала вимогам української політики того грізного часу, в котрий спіткала смерть Мазепу, і як людина, що стоячи дуже близько по роду своєї праці до особи Мазепи і користуючись його Любов'ю, найкраще була знайома з думками й замірами покійного Гетьмана і присвячена у всі справи тодішньої української дипломатії» [11, с.8]. Пилип Орлик розумів усю складність тогочасної суспільно-політичної ситуації, думками з цього приводу пізніше ділився із Папою Римським: «я змушений був підкоритися і взяти гетьманські клейноди з відзнаками, хоча такої гідності я й не достойний, особливо при нинішньому невпокійному стані справ» [5, с.426], тому і наважився на важливий крок – він укладає договір з козацькою старшиною та швецьким королем Карлом XII. Очевидно, що новообраний гетьман вдається до підписання договору з двох мотивацій: зовнішньодержавної і внутрішньодержавної. Зовнішня мотивація укладання «Pacta et Constitutiones» полягає в тому, щоб здобути довгоочікувану незалежність від підлеглості, але під протекцією швецького короля Карла XII. Пилип Орлик, спираючись на досвід своїх попередників, розумів, що український народ розділений та зневірений, а тому самостійно, покладаючись лише на власні сили, не зможе здобути свободи. «Орлик був глибоко переконаний, що без чужоземної допомоги Україні не визволитись з під Росії ні за його часу, ні в період більшої національної свідомости, ні тим більше в будучині, коли Москва остаточно вб'є національну свідомість в українськім народі і зрусифікує його до решти» [11, с.4]. Цю «братську» тенденцію можна спостерігати і в наші дні через спотворення історії, називаючи українських героїв зрадників. Пилип Орлик не просто вирішує податися під протекцію Швеції, але й пояснює причини розриву з Москвою. У вступі договору знаходимо твердження Орлика, що після смерті Богдана Хмельницького «Московське Царство взяло намір дошукуючись багатьох засобів і способів позбавити Військо Запорозьке його вольностей, підтверджених власною присягою, призвести його до остаточного знищення і накласти рабське ярмо на вільний народ, який ніколи не дозволяв себе завоювати силою зброї…вищеназване Московське Царство, прагнучи втілити свої нечестиві наміри за допомогою сили і платячи нам злом за добро, замість вдячності і справедливої шани за таку велику й вірну службу, за (наші) військові видатки, що довели нас до повного розорення, за незчисленні героїчні подвиги і криваві ратні труди, вирішило перетворити козаків на

регулярну армію, підкорити своїй владі міста, відмінити права і вольності, знищити з коренем Військо Запорозьке, що перебуває в пониззях Дніпра, і навіки стерти його ім'я» [8, с.278]. Наводячи аргументи, що показують недотримання домовленостей зі сторони Московського Царства, Пилип Орлик прагне показати, що ні його попередник, ні він сам особисто не зраджували інтересам Батьківщини, а самі були обманутими. І лише заради здобуття омріяної свободи та звільнення від ганебного ярма «рабства московського», гетьман наважився вступити в союз зі шведським королем.

4 квітня 1712 року виходить «Маніфест Гетьмана Пилипа Орлика» в якому йдеться про ті ж причини виходу України з-під протекції Москви. Мета «Маніфесту» полягає в тому, щоб ніким ця історична угода України зі Швецією не була «криво тлумачена». Пилип Орлик тут апелює до того, «що природнім правом є визволення від гноблення…козаки мають за собою право людське й природне, один із головних принципів котрого є: Народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час» [7, с.237-242]. Очевидно, Пилип Орлик був знайомий з працею Гуго Гроція (1583-1645) «Про право війни і миру», де нідерландський вчений виклав основні ідеї про право людське та природне, до яких український гетьман апелює, коли обстоює право українського народу на свободу. Пилип Орлик показує, що Московські Царі, не зважаючи, що Україну не було завойовано зброєю, а лише прийнято під протекцію, поводилися на території України як повноцінні власники, порушувались закони та вольності козаків, по містах вводилась воєнна залога, а московські начальники жорстоко поводилися з місцевим населенням, хоча Україна була під протекцією «задля єдности віри» [7, с.240]. З часу обрання Пилипа Орлика гетьманом, він намагався поширити українське питання серед інших держав, апелюючи до того, що допомігши визволити Україну з-під гніту, зможуть «обмежити державу [Московську], яка незабаром може змагати до повалення європейської свободи. Ті, що дбають про інтерес цілої Европи і кожної її держави зокрема, легко зрозуміють небезпеку для свободи Европи від такої агресивної держави» [7, с.245].

Внутрішньодержавна мотивація, що спонукала Пилипа Орлика до укладення «Пактів і Конституцій» полягала у негативному досвіді самодержавства попередніх гетьманів, що підривало повагу та авторитет, викликало недовіру до останніх поміж народу. Саме тому «одне з найпомітніших місць у Бендерській Конституції займають питання, що стосуються звільнення політичного життя України-Гетьманщини від свавілля» [13, с.25]. З цього приводу знаходимо у «Пактах та Конституціях» зауваження Пилипа Орлика: «дехто з колишніх гетьманів, наслідуючи деспотичне московське правління, зухвало намагався привласнити собі, всупереч праву й рівності, необмежену владу, не соромлячись нехтувати давніми законами і вольностями Війська Запорозького і тяжко пригноблюючи простий народ» [8, с.279]. Саме для того, щоб викликати довіру у населення Пилип Орлик наважується підписати договір зі старшиною, де обумовлені взаємні права та обов'язки обох сторін. Очевидно, що новообраний гетьман мав щиру надію втілити цей проект у реальність, оскільки у «Пактах та Конституціях» йдеться про те, що цей договір повинні неодмінно дотримуватися і майбутні гетьмани Війська Запорозького. Для обмеження влади гетьмана, Пилип Орлик пропонує відновити посаду Генерального скарбника, який відав би усіма прибутками і не давав би можливості спустошення скарбниці для приватних потреб гетьмана та старшини. Також в кожному полку повинен бути скарбник, який щороку має звітувати про усі прибутки та видатки. «А якби він був звинувачений в боргах і незаконних витратах, то мав би відшкодувати це місту у вигляді компенсації своїм власним коштом», – актуальним було б реальне запровадження цього пункту в сучасній практиці [8, с.287].

На сторінках «Пактів і Конституцій» часто зустрічаємо цікаву та важливу деталь, а саме наголошення на необхідності здобуття «свободи від» ярма поневолення московського та польського; це так звана негативна свобода, яка є необхідною передумовою для позитивної свободи, «свободи для» незалежності та процвітання України. Розглядаючи два розуміння свободи І.Берлін зазначає, що відповідь на запитання: «В яких межах суб'єкта – особі чи групі осіб – дозволено чи слід дозволити робити те, що він може робити і бути тим, чим він може бути, без втручання інших осіб?» визначає негативну свободу, а відповідь на наступне запитання визначає позитивну свободу: «Що, чи хто, є джерелом контролю чи втручання, за допомогою якого можна переконати когось робити саме так чи бути саме таким?» [2, с.533]. Власне негативна свобода полягає у невтручанні інших, відсутністю примусу. Пилип Орлик намагався обмежити втручання Московського Царства у справи України, особливо від встановлення московських порядків, які були чужими для Війська Запорозького. Можна сказати, що відходячи від московського протекторіату, Орлик бере протекторат Швеції, але у «Пактах і Конституціях» Орлик чітко окреслює права і обов'язки швецької сторони, тим самим намагається уникнути повторення помилок минулого.

Позитивна свобода визначається самостійністю людини чи спільноти щодо прийняття влас-

них рішень, йти до власної мети своїм шляхом. «Позитивна концепція свободи випливає із прагненням особи бути господарем свого власного життя, бажання бути суб'єктом, а не об'єктом, ґрунтується на ідеях публічної автономії, самоуправління і самовизначення» , – наголошує С.Погребняк [9, с.69]. Пилип Орлик прагнув і докладав зусиль, щоб Україна стала незалежною, намагався відгородити вплив на її розвиток з-за меж держави. Проте, варто наголосити, що існування негативної та позитивної свобод взаємопов'язані та не існують автономно. Оскільки «свобода від» необхідна для досягнення «свободи для». Також, важливим є зробити наголос, на тому, що поняття свободи не кореспондується із поняттям «вольність» у тексті Конституції, яке вживається більше ніж десять раз, оскільки «вольність» вживається для позначення певних привілеїв різних станів, зокрема козацького, у економічній, політичній, військовій та правовій сферах життя тогочасного суспільства. Виборювання привілеїв та свободи від підлеглості означало виборювання свободи для громади.

В основі Конституції 1710 року вже були закладені важливі полемічні моменти філософії Нового часу, а саме ідея природного права та теорія поділу влади на три незалежні одна від одної гілки влади: виконавчу, законодавчу та судову. Пилип Орлик прагнув запровадити поділ влади з метою знищити зловживання владою та корупцію. За його проектом законодавча влада зосереджувалась в руках Генеральної Ради, до якої входили старшини, полковники, радники (досвідчені та шановані мужі, ветерани), сотники та посли від Низового Війська Запорозького. Генеральна Рада повинна збиратись тричі на рік на найбільші релігійні свята: Різдво Христове, Великдень та Покрову Богородиці. Власне ідея періодичного зібрання Генеральної Ради наглядно демонструє зачатки європейського парламентаризму на території Україні. Доречним було б провести паралель із думкою Дж.Лока з цього приводу: «немає потреби, щоб законодавчий орган існував повсякчас, тоді, коли йому нічого робити», створивши закони, і таким чином, «виконавши цю справу, вони розходяться знову і відтак підпадають під дію створених ними законів», що також зменшує можливість зловживання довіреною їм владою [6, с.207].

Ще за часів Київської Русі склалась традиція народного обговорення щодо вибору князя чи вирішування питання миру і війни. Таке народне зібрання називалось – віче. Проте варто зауважити, що «віче діяло без опори на якийсь документ: жоден закон не визначав його прав, кола діяльності, способів тих чи інших питань: народ вільно, коли цього хотів, і в тій формі, яка йому здавалась найбільш зручною, висловлював свою волю» [10, с.102]. Віче збиралось при нагальній потребі князя чи з власної ініціативи з приводу поважних причин; зазвичай віче збиралось на площах; рішення приймалось не за підрахунками голосів, оскільки не було зазначено обов'язкової кількості присутніх, а по гулу, по якому можна було визначити чи народ схвалює рішення. «Віче було всенародним зібранням по суті: будь-який вільний житель певного міста або навіть всієї землі мав право брати участь у вічі. Літопис інколи перераховує верстви суспільства, які прибули на віче, називаючи бояр, дружину, купців, кращих людей, а також смердів, простих мужиків» [10, с.105]. Згадка про віче датуються ще 1024 року, коли кияни не захотіли бачити на Київському престолі Мстислава. Таким чином, бачимо, що український народ ніколи не стояв осторонь законотворчих процесів своєї землі, виявляв активну громадську позицію.

Виконавча влада повинна була бути представлена гетьманом та Генеральною старшиною. «Цій Генеральній Старшині, Полковникам і Генеральним радникам належало давати поради теперішньому Гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її загальне благо й про всі публічні справи. Без їхнього попереднього рішення і згоди, на власний розсуд (гетьмана) нічого не повинне ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися» [8, с.282]. Таким чином, бачимо, що Пилип Орлик у Конституції намагався на правовому рівні унеможливити узурпування влади будь-яким гетьманом шляхом зменшення владних повноважень. Для підтвердження вище сказаного наведемо уривок із 6 статті «Пактів і Конституції»: «Таким же чином, якщо надходитимуть якісь листи із іноземних країн чи областей, адресовані Ясновельможному Гетьманові, тоді належить Його Ясновельможності повідомляти (про них) Генеральну старшину, а також розкривати відповіді, і щоб не було таємної писемної кореспонденції, особливо чужоземної і такої, яка могла завдати шкоди цілісності батьківщині і загальному благу» [8, с.283]. Звідси виходить, що гетьман згідно Конституції 1710 року позбавлявся можливості заволодіти абсолютною владою. Одна із функцій виконавчої влади полягала в тому, щоб «кожен із Генеральних Радників у своєму полку, від якого він буде висунутий і обраний на загальних виборах до Старшинської Ради, повинен, як і цивільні Полковники, твердо стежити за порядком, керуючись приписами цієї спільної ради, і рішуче виступати проти спроб скривдити чи утискати тягарями простий люд» [8, с.283].

Цей уривок демонструє два важливі моменти. По-перше, виборність членів Генеральної Старшини шляхом вільного голосування, по-друге, Конституція захищала права не лише козаків, але й простого люду. Визначаючи взаємовідносини між гетьманом та старшиною, пол-

ковниками та радниками, Пилип Орлик вимагав не лише шанобливого та вірного ставлення до гетьмана, але «і Ясновельможному Гетьману належить взаємно їх поважати, мати за бойових соратників, а не рабів і рахувати своїми помічниками» [8, с.283]. Ця настанова не втратила своєї актуальності сьогодні, на жаль, оскільки деякі можновладці України, називаючи себе цинічно «слугами народу», цей народ перетворюють на рабів для забезпечення власних бажань. У Конституції 1710 року висловлюється застереження від лобіювання приватних інтересів представниками Генеральної Ради при прийнятті важливих рішень, що стосуються Батьківщини. «І коли Ясновельможний Гетьман запропонує публічній раді щось на обміркування, тоді усі без винятку муситимуть з чистим сумлінням, відкинувши свої та чужі приватні інтереси, без нечестивої заздрості і жадоби помсти, прийняти правильне рішення, виконання якого жодною мірою не зашкодить Гетьманській честі, не стане публічним тягарем для батьківщини, її розоренням – чого хай не станеться – чи бідою» [8, с.283]. Важко не погодитися із словами Т.Чухліба, який вважає, що «Пакти і Конституції» 1710 року являє собою проект Ідеальної Держави в Україні.

Практично вперше в історії правової думки у «Пактах і Конституціях» висловлено ідею про виділення судочинства в окрему гілку влади, яка залишалась би незалежною від гетьмана та старшини. Про це чітко висловлено в невеличкій за обсягом 7 статті «Пактів і Конституцій»: «Якщо хтось із Старшини, Полковників, Генеральних Радників, знатних козаків та всіх інших урядників, а також із рядових козаків учинить злочин, що шкодить Гетьманській честі, виявившись винним через нечестивий умисел або випадково, у такому разі подібних винуватців (злочину) не повинен карати сам Ясновельможний Гетьман із власної ініціативи і помсти, але таке правопорушення – і умисне, й випадкове – має підлягати (розгляду) Генерального Суду, який повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом» [8, с.284]. Можна провести паралель із твердженням Аристотеля, який даючи відповідь на запитання «чия влада краща – влада найкращого мужа чи влада досконалих законів», відповідає, що «доцільніше, щоб панував закон, а не котрийсь із-поміж громадян», тому, що «закон – це розум поза пристрастями і бажаннями», та думками П.Орлика, який також надавав перевагу вищості закону, а не приватним бажання та інтересам гетьмана [1, с. 93-96].

На сторінках «Пактів і Конституцій» знаходимо твердження, що стосуються соціального забезпечення: «А шпиталь у ньому для козаків, обтяжених похилим віком, пригнічених крайньою бідністю, а також виснажених ранами, слід спорудити за громадський кошт, щоб їм не довелось турбуватися ні про харчування, ні про одяг» [8, с.282]. Тут йдеться про місто Трахтемирів, де колись був шпиталь і який Орлик планував відновити. Також говорилось про пільги для певних категорій населення: «Встановлюється і оголошується непорушним, що вдови козаків, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і господарства жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків» [8, с.285]. Оскільки однією із складових соціальної держави є соціальне забезпечення, то можемо сказати, що у своїй Конституції Пилип Орлик намагався окреслити устрій з ознаками соціальної держави. Проте це стосувалося забезпечення козацької верстви, а не всього населення. Тобто йшлося про гарантування такого рівня свободи, який означається поняттям «вольності».

Важливий акцент на релігії робить Пилип Орлик у першій статті «Пактів і Конституцій». Наголошується, щоб гетьман докладав усіх можливих зусиль, «щоб вовіки міцніла одна-єдина Віра Православна Східного Обряду під священним Апостольским престолом у Константинополі, і щоб ширилася слава Божа, і щоб при новозбудованих церквах множилося навчання дітей вільним мистецтвам, і щоб віра Господня міцніла й процвітала серед чужинських релігій як троянда серед колючок» [8, с.280]. Релігія, загалом, відіграє важливу роль у формуванні між людських відносин. Відомий американський суспільствознавець, Френціс Фукуяма у статті «Соціальний капітал і громадянське суспільство» розглядає взаємозв'язок між релігією і соціальним капіталом, що є основою, фундаментом громадянського суспільства. Розглядаючи джерела збільшення соціального капіталу у суспільстві, він зазначає, що існують «потенційні зовнішні джерела соціального капіталу, що можуть ефективніше сприяти розвитку громадянського суспільства. Найпершим є релігія» [18, с.16]. Релігія продукує та поширює цінності, що сповідуються общиною у відносини з іншими людьми. Застосування цінностей, таких як «чини іншому, як собі бажаєш» у повсякденному житті призводить до посилення взаємодовіри у суспільстві, що виступає дуже важливим чинником становлення громадянського суспільства. Керівники держав повинні розуміти, що релігію, як джерело розділених цінностей нічим замінити не можна. Власне однією із важливих причин укладання Конституції, Пилип Орлик вбачав саме у відновлення взаємодовіри між суспільством та гетьманатом.

«Укладення та прийняття такого важливого документа на початку XVIII ст. засвідчили висо-

кий рівень політичної культури українців, адже окремі його положення на багато десятиліть випередили правову думку деяких європейських народів» [15 с. 86]. Ідею поділу влади знаходимо ще у Джона Локка (1632-1704), але мислитель виділяв законодавчу, виконавчу та федеративну владу, до компетенції якої входили «право війни та миру, право створювати коаліції та союзи й право вести справи з усіма особами та спільнотами поза межами даного спільнотворення», тим самим не згадуючи і не виділяючи судову владу в окрему незалежну гілку влади [6, с.208]. В історії політичної науки автором ідеї поділу влади вважають французького мислителя та юриста Ш. Монтеск'є, який у праці «Про дух законів» 1748р. виклав цю ідею. «Отже, ідеї Монтеск'є не могли обумовити погляди Пилипа Орлика на організацію законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади» [17]. Тому було б доречно, говорячи про автора ідеї поділу влади, згадувати Пилипа Орлика як одного із основоположників цієї ідеї.

Висновок. «Пакти і Конституції» Пилипа Орлика 1710 року являє собою пам'ятку правової та філософської думки не лише українського народу, але й світової культури. Цей політико-правовий акт, в основі якого закладена наскрізна ідея здобуття свободи, відображає справжні цінності та прагнення української еліти у переломний момент української історії, показує намагання українців влаштувати життя у власній державі опираючись на народні цінності, звичаї, закони та традиції. Зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію того часу, Пилип Орлик намагався здобути свободу від Московського Царства та повернути довіру до влади серед народу. Проголошуючи розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, новообраний гетьман прагнув запобігти зловживання владою та перешкодити встановленню авторитарної влади гетьманату, що являє собою засади демократичного устрою. Виборюючи привілеї-вольності для козацького стану та свободи від підлеглості закладались можливості виборювання свободи для цілої громади. Незважаючи на те, що «Пакти і Конституції» були ухвалені частиною козацтва в еміграції, проте цей факт не зменшує цінності внеску Пилипа Орлика, гетьмана-емігранта, у закладанні основи громадянського суспільства в Україні. Таким чином, «Пакти і Конституції» Пилипа Орлика являють собою один із важливих етапів громадянського поступу України.

Бібліографічні посилання:

1. **Арістотель**. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

2. **Берлін І.** Два концепти свободи / І. Берлін // Лібералізм: Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С.531-567.

3. **Вовк О.** Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / О. Вовк // Архіви України. – №3-4. – 2010. – С.145-166.

4. **Дорошенко Д.** Нарис історії України в 2-ох томах. Том ІІ (від половини XVII століття) / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – 349 с.

5. Лист Пилипа Орлика до Папи Римського // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – т.4. – кн..1. – Київ: Дніпро, 2001. – С.426-432.

6. **Лок Дж**. Два трактати про врядування / Джон Лок. – К.: Основи, 2001. – 265 с.

7. Маніфест гетьмана Пилипа Орлика від 4 квітня 1712р.// Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – т.4. – кн..1. – Київ: Дніпро, 2001. – С.237-245.

8. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького…// «Пакти і Конституції» Української козацької держави(до 300-річчя укладання). – Львів: Світ, 2011. – С.277-289.

9. **Погребняк С.** Негативна і позитивна свобода в умовах демократичної соціальної правової держави / С. Погребняк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 21 (60). – № 2. 2008 г. – С.67-73.

10. **Радько П.** Національні традиції державотворення в контексті Конституції Пилипа Орлика: монографія / П. Радько. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2010. – 348 с.

11. **Різниченко В.** Пилип Орлик. (Гетьман-Емігрант) / В. Різниченко. – Київ: Друкарня Київського Союзу Установ Дрібного Кредиту, 1918. – 49 с.

12. **Рогач А.** Сын брацкіх народау / А. Рогач // Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України. – Мн.: Выдавецькы цэнтр БДУ, 2006. – С.93-95

13. **Струкевич О.** П.Орлик та європейська традиція конституціоналізму / О. Струкевич // Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України. – Мн.: Выдавецькы цэнтр БДУ, 2006. – С.13-32.

14. **Чухліб Т.** Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року / Т. Чухліб. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 103 с.

15. **Чухліб Т.** Один з найбільших патріотів України / Т. Чухліб // Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України. – Мн.: Выдавецькы цэнтр БДУ, 2006. – С.83-92.

16. **Чухліб Т.** «Пакти і Конституції» Пилипа Орлика як продовження Гадяцької угоди Івана Виговського та проект Ідеальної держави в Україні / Т. Чухліб // Іван Виговський. Збірник статей

наукової конференції «Від Гадяцької угоди до Конституції Пилипа Орлика» //Львівська галерея мистецтв. Зб. статей наук. конф. 24.09.2010. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С.5-17.

17. **Шишкін В.** Конституція, яка випередила час [Електронний ресурс] / В. Шишкін. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/188014/

18. **Fukuyama F.** Social Capital and Civil Society / F. Fukuyama // IMF Working Paper WP/00/74. 2000. April. – 18 p.

УДК 32.01:331.102.24

З. В. Свирид

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано різні підходи щодо розуміння поняття «професіоналізації». Визначено передумови професіоналізації політики на сучасному етапі. Розкрито основні концепції щодо розуміння сутності професіоналізації політики.

Ключові поняття: професіоналізація, політичний професіоналізм, політичний кар'єризм, професіоналізація політики.

Проанализированы различные подходы к пониманию понятия «профессионализации». Определены предпосылки профессионализации политики на современном этапе. Раскрыты основные концепции относительно понимания сущности профессионализации политики.

Ключевые понятия: профессионализация, политический профессионализм, политический карьеризм, профессионализация политики.

Different approaches to understanding the concept of "professionalism" have been analyzed. Preconditions to professionalization of politics today have been defined. The basic concepts for understanding the professionalization of politics have been revealed.

Keywords: professionalization, political professionalism, political careerism, professionalization of policy.

© З. В. Свирид, 2012

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільної діяльності, явище професіоналізації постає як всеохоплюючий глобальний процес, який зачіпає не тільки всю політичну, а й економічну, соціальну та культурну сферу життєдіяльності суспільства. Саме з цим пов'язана складність визначення сутності цього поняття на теоретичному рівні.

Професіоналізація політики привернула увагу науковців ще з кінця XIX – на початку XX століття, проте сам термін досі залишається розмитим. В сучасній зарубіжній та вітчизняній політологічній літературі недостатньо теоретико-методологічних напрацювань у цьому напрямку. Якщо одні дослідники позитивно підходять до визначення поняття «професіоналізації політики», акцентуючи свою увагу на професіоналізації політичної комунікації, виборчих кампаній, то інші – висловлюють негативну точку зору з приводу самого процесу професіоналізації, вважаючи її передумовою політичного кар'єризму. Така неоднозначність у поглядах спонукає нас до більш детального розгляду та осмислення явища професіоналізації в політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західному політологічному середовищі в останні роки спостерігається значний ріст кількості публікацій, присвячених проблемі професіоналізації політики на сучасному етапі. Серед них особливу увагу дослідженню цього явища приділяють такі зарубіжні дослідники, як Ґордон Блек (Gordon S. Black), Марк Петракка (Mark P. Petracca), Ентоні Кінг (Anthony King), Дарен Лейкер (Darren G. Lilleker), Ральф Неграйн (Ralph Negrine), Паоло Манчіні (Paolo Mancini) та російські дослідники Сергій Марков, Вадим Гончаров. Серед українських науковців доволі важко визначити коло тих, хто безпосередньо займається цією проблематикою, адже саме поняття «професіоналізації» в політиці розглядається найчастіше в контексті державної служби та кадрової політики.

Формулювання цілей статті. Метою написання цієї статті є висвітлення основних підходів щодо визначення поняття «професіоналізації політики» на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «професіоналізації» зазвичай розуміють процес

засвоєння норм та цінностей, поширених у певній професії. Ці цінності важливі, оскільки вони впливають на ймовірність того, що людина досягне успіху у своїй професії. Проте, з наукової точки зору, не існує єдиного підходу до визначення «професіоналізації», адже сам термін розглядається в соціології, психології, економіці та педагогіці.

В соціологічній літературі представлені різні підходи до трактування сутності професіоналізації [9, с.180-182]: функціоналістський підхід розглядає професіоналізацію, як позитивний і прогресивний процес, який забезпечує «здоров'я соціального організму» і сприяє здійсненню соціальних перетворень; атрибутивний підхід розглядає професіоналізацію, як процес, за посередництва якого певний вид занять може успішно претендувати на статус професії і, відповідно, нагороди і привілеї, що відповідають цьому статусу. Як зазначає, В.Цвик, «поняття професіоналізації – це формування професійних знань, вмінь, навичок, засвоєння соціально-професійних норм, становлення особистості як суб'єкта професіональної діяльності» [8, с.259].

В ході аналізу психологічних теоретичних джерел виявлено два підходи до визначення сутності професіоналізації [4, с.142]: інституційно-орієнтований та особистісно-орієнтований. В межах інституційно-орієнтованого підходу професіоналізація виступає сутнісною характеристикою політичних інститутів; Особистісно-орієнтований підхід розглядає особистість найбільш повно особистість розкривається у професійній діяльності, в якій людина прагне реалізувати свої особисті та професійні якості, розвинути свою індивідуальність.

Управлінсько-економічний підхід до визначення професіоналізації характеризується через категорію «менеджменту».

Педагогічне визначення професіоналізації передбачає її розуміння як професійного навчання, що визначає спеціальну підготовку суб'єкта до майбутньої професійної діяльності [6, с. 10].

Як бачимо, різні точки зору розкривають окремі аспекти поняття «професіоналізації» у тій чи іншій сфері суспільної діяльності. Це ще раз підтверджує думку про багатогранність цього поняття, яке слід розглядати як сукупність соціологічних, психологічних, педагогічних, економічних та закономірностей, в центрі уваги яких залишається підвищення та вдосконалення професійних знань та навичок індивідів у складно організованому суспільстві, де важливе місце відводиться політичним відносинам.

З моменту свого виникнення, політика як суспільна діяльність, охоплювала обмежене коло функцій, що в основному зводилися до управління державними справами. Натомість ускладнення сфери політичної комунікації спричинило поступовий розвиток політики у напрямку професіоналізації, що сприяв розширенню компетенції її суб'єктів, які почали здійснювати політичну діяльність у всіх проявах. Як наслідок, логічним стало зростання наукового інтересу до цієї проблеми.

Професіоналізація політики привернула увагу дослідників ще наприкінці XIX – початку XX століття. На той час професійною політичною діяльністю вважалася виключно діяльність професіоналів державного управління [3, с.129]. Засобом професіоналізації політики на цьому етапі виступила діяльність бюрократичних структур, заснованих на принципах професійної компетенції, ієрархії та спеціалізації функцій.

Частково таке розуміння можемо спостерігати у теорії «політичного класу» Г. Моски, який зазначав, що лише представники політичного класу володіють особливими якостями, що забезпечують їм матеріальну, інтелектуальну і навіть моральну перевагу в суспільстві. Г. Моска зазначає: «…правлячий клас виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які дає влада…» [7, с.188]. Тим самим дослідник вказав на виокремлення політичного класу, як такого, що володіє професійними якостями для управління державними і суспільними справами.

Продовжив і значно поглибив теоретичні знання про професіоналізацію політики М. Вебер. На початку 1919 р. він прочитав для студентів Мюнхенського університету, членів «Вільної студентської спілки», дві лекції – «Наука як професія» і «Політика як професія». Тоді ж тексти обох лекцій було опубліковано двома брошурами («Wissenscharaft als Beruf. Vortrage vor dem Freistudentischen Bund, 1919; «Politic als Befur Vortrage vor dem Freistudentischen, 1919).

У своїй політологічній статті «Покликання до політики», яка є уривком із заключної частини брошури «Політика як професія» (1919 р.), він підходить до визначення політики через професійні якості тих людей, які нею займаються. Автор задає питання: «Яку внутрішню насолоду може дати політика як «професія» і яких особистих якостей вимагає вона від того, хто ступає на її стежину? Перше, що вона дає, – це почуття влади. Навіть на формально скромних посадах, свідомість впливу на людей, участь у владі над ними, але насамперед – відчуття того, що ти тримаєш в руках нерв історично важливого процесу, – здатні підняти професійного політика над повсякденністю. Та перед ним постає питання: завдяки яким саме якостям сподівається він бути на рівні тієї влади (якою б обмеженою не була вона у кожному окремому випадку) і, отже,

на рівні тієї відповідальності, яку вона на нього покладає?» [2, с.173]. М. Вебер вважає, що є два способи зробити політику своєю професію: або жити «для» політики, або жити «за рахунок» політики і «політикою». Цікаво, що ці два способи не є взаємовиключними. Адже в ідеальному варіанті всі політичні діячі роблять і те, і інше. Основну розбіжність між ними автор вбачає в економічному плані: лише «професійні політики безпосередньо не повинні шукати нагороди за свою політичну діяльність, на що просто повинен претендувати незаможний політик» [1, с.654].

М. Вебер вперше зауважив, що фахівці політичної сфери мають володіти перш за все професійними якостями, такими як пристрасть, почуття відповідальності, окомір. До прикладу, пристрасть, в розумінні автора – це знання суті справи і відданість їй, яке ми можемо назвати професійною компетентністю. Взаємодоповнюючим елементом тут виступає почуття відповідальності за власні дії. Автор зазначає «…одної пристрасті, якою б справжньою вона не видавалась, тут не досить. Вона не зробить вас політиком, якщо, будучи відданим «справі», не ви вважатимете відповідальність перед цією справою провідною зіркою вашої діяльності. А для цього (і то головна психологічна якість політика) потрібен окомір – здатність із внутрішньою зібраністю та спокоєм віддатися впливу реальностей, інакше кажучи, потрібна дистанція стосовно речей і людей. «Відсутність дистанції» вже сама по собі є одним із смертних гріхів будь-якого політика, – і водночас це одна з тих якостей, що їх виховують у нинішньої інтелектуальної молоді, прирікаючи її, таким чином, на нездатність до політики…. «Сила» політичної «особистості» передусім означає наявність у неї вищезгаданих якостей» [2, с. 174]. Далі у своїх роздумах, М. Вебер підходить до відносин політиків і чиновників, наголошуючи на тому, що для чиновника – політика не може бути «справжньою» професією, адже він має діяти безпристрасно по відношенню до неї.

Як бачимо, у розумінні автора політика вперше розглядається в контексті професійної діяльності, також окреслюються якості професійного політика, що безумовно зробило свій внесок у розвиток теоретичних напрацювань у напрямку професіоналізації політики. Цікаво, що більшість дослідників вслід за М. Вебером під професіоналами в політиці почали називати партійних бюрократів [3, с. 130].

У ХХ столітті уявлення про професіоналізацію політики дещо трансформувалися. Передумовами для цього стало, з одного боку – стрімкий розвиток демократичних інститутів, що супроводжувався технологічним ускладненням політичного процесу, а з іншого боку професіоналізація політичної комунікації в цілому, що спричинила появу фахівців з зв'язків із громадськістю, політтехнологів, експертів, аналітиків, політичних консультантів, вплив яких на політичну сферу поступово зростав.

У другій половині ХХ століття технічна складність політичного процесу і диференціація функцій професіоналів привела до ускладнення внутрішньополітичного розподілу праці [3, с. 130]. З цього приводу С.Марков виділяє дев'ять ідеальних типів політичного професіоналізму. Окрім тих, хто займається основною політичною діяльністю (балотуються на виборні пости і приймають політичні рішення), він зараховує до професіоналів політики також і адміністраторів (чиновників-управлінців), радників політичних лідерів, незалежних експертів, ідеологів, партійних функціонерів, політичних журналістів, політтехнологів і лобістів. [5, с. 9]

З цієї точки зору, можемо спостерігати, що на відміну від Г.Моски та М.Вебера, які лише до певної міри звернули увагу на те, що політикою повинні займатися професіонали, котрі володіють визначеними якостями, основними функціями, яких виступають монополізація влади і управління державними справами відповідно до чітко формалізованих процедур, то С.Марков підійшов до цієї проблеми значно глибше. По-перше, як вже зазначалося вище, політика на сучасному етапі, не обмежується лише функціями державного управління. По-друге, вплив зовнішніх чинників (таких як ЗМІ, реклама, інтернет) вимагає відповідної реакції з боку політичних лідерів, що безумовно вимагає підвищення професіоналізму останніх, так професіоналізації політики в цілому.

На думку, С.Маркова, «у міру розвитку тої чи іншої сфери суспільної діяльності відбувається її професіоналізація. Не є винятком і політика. Розвиток та інституалізація політики на сучасному етапі ознаменували її професіоналізацію» [5, с. 8]. У своїй статті «Політичні професії» автор зазначає, що процес інституалізації політики не є завершеним, адже професії в політиці тільки починають формуватися. Тому й існують вагомі розбіжності між ідеалістичним (існуючим в практиці країн, з розвинутим, стійким, стабільним політичним життям) і фактичним змістом тої чи іншої політичної професії, між сприйняттям її ролі та функцій на рівнях масової свідомості і відповідного професійного суспільства [5, с. 8].

До кінця ХХ століття поширення телекомунікаційних технологій у різних країнах світу поступово почало стирати розбіжності в практиці професійної політичної діяльності. З приводу цього, професор італійського університету П.Манчіні написав працю «Нові напрямки

в політичному професіоналізмі», де висловив власний підхід до професіоналізації політики на сучасному етапі. Серед факторів, що визначають зміну структури професійної політичної діяльності в кінці XX століття, він виділяє трансформацію соціальних груп, послаблення ролі політичних партій та ускладнення технологій масових політичних комунікацій [3, с. 131]. За словами П.Манчіні, важливу роль у цьому процесі відіграють фахівці зі зв'язків з громадськістю, експерти, ЗМІ, політичні консультанти та інші фахівці з технічними навиками. На відміну від М.Вебера, який робив акцент на джерелах доходів професіонала від політики, П.Манчіні звернув увагу на більш сутнісну його характеристику – компетентність. Автор протиставляє «старий» і «новий» політичний професіоналізм: «якщо в минулому політичний професіоналізм був повністю залежний і мотивований гідністю і повагою до вождя і партії, то нові професіонали не мають виняткових відносин ні однією зі сторін чи лідером. Як і всі представники сучасних професій, вони надають свої знання і послуги тим, хто їх потребує, отримуючи за це винагороду» [14, с.15]. П.Манчіні вважає, що професіоналізація політики в останні роки просунулася у трьох основних напрямках політичного життя: політичних кампаніях, прийнятті політичних рішень і зв'язках зі ЗМІ, розвитку телебачення та інтернету.

Інші два західні дослідники, Д.Лейкер і Р.Неграйн, вказують на суб'єктивність цього розуміння професіоналізації політики і замість широкого визначення цього поняття пропонують більш чітку дефінцію: «професіоналізація політики – процес змін у політичній сфері, що явно чи приховано сприяє покращенню, ефективності та сприйняттю організаційних ресурсів і навичок, для досягнення поставлених цілей, якими б вони не були» [14, с.15-16]. На їх думку, внаслідок таких змін політика стала більш професійною.

Дещо своєрідну точку зору, знаходимо в американського дослідника М.Петракка. У своїй статті «Отрута професійної політики» він характеризує явище професіоналізації американської політики, де наголошує на небезпеці цього процесу. Автор зазначає, що професіоналізація політики несумісна із сутністю представництва. Хоча для суспільства може бути корисним заохочувати розвиток «професійних» юристів, медсестер, соціальних вчених, лікарів, тих якостей і характеристик, що належать «професійним» політикам, але суперечать цілям представницької демократії» [12]. На його думку ще наприкінці XIX століття, вчені передбачили небезпеку в зростанні професійних політиків. Визначаючи поняття «професійного політика» М.Петракка виходить з розуміння того, що не всі політики є професіоналами в політичній системі суспільства. Автор погоджується з М.Вебером, з приводу того, що розбіжність між людиною, яка живе «за рахунок» політики, і людиною, яка живе «для» політики має велике значення. «Професійний політик» – це той, хто здійснює політику і будує кар'єру в політичній діяльності [12]. Цим твердженням автор підкреслює негативний підхід до політичного кар'єризму (тривале перебування політиків на виборних постах) як поширеного явища в американській політиці.

Схожу думку висловлює американський дослідник Е.Кінг, критикуючи британський уряд. Автор вважає, що термін «професійний політик» дуже часто використовується, бо має певні переваги «людина, яка називає себе професіоналом, відповідально ставиться до своєї роботи, працює не покладаючи рук, …. пишається своєю роботою, бо працює не тільки заради грошей, а заради своєї власної гідності і поваги інших» [10, с. 250-251]. Недоліками використання цього поняття, є те, що політика не є професією у звичному розумінні і може привести до явища політичного кар'єризму. Як зазначає Джеймс Вілсон**, професійний політик не є глибоко прив'язаний до свого покликання, скільки переймається перемогою чи поразкою у політичній грі [10, с.255].**

Висновок. Як бачимо, більшість науковців, вказують на складність і неоднозначність терміну «професіоналізація політики». Тому пропонуємо із сукупності вищезазначеного, виділити два основні підходи щодо розуміння сутності даного поняття. Перший (П.Манчіні, Д.Лейкер, Р.Неграйн, С.Марков, В.Гончаров) розглядає професіоналізацію політики як внутрішньополітичний розподіл праці, що виникає на сучасному етапі розвитку та інституалізації політики і характеризується вдосконаленням вмінь та навичок суб'єктів політики для досягнення поставлених цілей і завдань за допомогою сучасних технологій (ЗМІ, телебачення, інтернет). Другий підхід (М.Петракка, Е.Кінг, Дж.Вільям) визначає професіоналізацію як всеохоплюючий процес, орієнтований на підвищення доходу від здійснення політики, що в свою чергу веде до політичного кар'єризму як негативного явища в політиці органів державної влади.

З нашої точки зору, кожен із запропонованих підходів виражає своєрідну точку зору щодо осмислення професіоналізації політики. Зважаючи на це, погоджуємося з тим, що професіоналізація політики – це поетапне перетворення політики в професійну діяльність, що відбувається за участі всіх зацікавлених політичних суб'єктів: експертів, політтехнологів, політичних консультантів.

Бібліографічні посилання:

1. **Вебер М.** Политика как призвание и професия / М. Вебер // Избранные произведения. – М., Прогресс, 1990. – С. 644-706
2. **Вебер М.** Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер – К., 1998. – С. 173-191
3. **Гончаров В. Э.** Современное политическое консультирование: Монография / В. Э. Гончаров – Спб. : ИВЭСЭП Знание, 2007. – 220 с.
4. **Лонская Л. В.** Анализ понятия профессионализации в психолого-педагогических исследованиях / Л. В. Лонская // Омский научный вестник № 6 (62), ноябрь-декабрь, 2007. – С. 142-146
5. **Марков С. А.** Политические профессии / С.А. Марков // Полития, № 2 (1999). – С. 8–19
6. **Миронова Т.Л.** Самосознание профессионала / Т.Л. Миронова. – Улан-Удэ, БГУ, 1999. – 199 с.
7. **Моска Г.** Правящий класс / Г. Моска // Социс. – 1994. – № 10. – С. 187–198.
8. **Цвык В.А.** Профессионализация как социальный процесс / В.А. Цвык // Вестник РУДН, серия Социология, 2003. – №4-5 – С. 258-269
9. **Ярская-Смирнова Е.Р.** Методы прикладних социальных исследований. Учеб. пос. Изд. 2-е, доп. / Е.Р. Ярская-Смирнова, П.В. Романов. – М. : ООО «Вариант», ЦСПГИ, при участии ООО «Норт Медиа», 2008. – 215 с.
10. **King A.** The Rise of the Career Politician in Britain – And Its Consequences / Anthony King // British Journal of Political Science, Vol. 11, No. 3. (Jul., 1981) – P. 249-285
11. **Lilleker D.** Professionalization: Of What? Since When? By Whom? / Darren G. Lilleker, Ralph Negrine // The Harvard International Journal of Press/Politics 2002; 7 (4) – P. 98-103
12. **Petracca M.P.** The Poison Of Professional Politics / Mark P. Petracca // Policy Analysis, May 10, 1991 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.cato.org/publications/policy-analysis/poison-professional-politics
13. **Mancini P.** New Frontiers in Political Professionalism / Mancini P. // Political Communication ,Volume 16, Issue 3, 1999. – P. 231-245
14. **Heino S.-M.** Politician weblogs in Finland. Members of Parliament as Bloggers / Sanna-Maria Heino // Master's Tesis. Department of Journalism and Mass Communication International School of Social Sciens. March, 2009. – 84 p.

УДК 323.2

С. В. Рудницький

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Розглянуто особливості використання понять «забезпечення», «стадії розвитку інтересів», «законні інтереси» в українській суспільно-політичній думці; обґрунтовується доцільність використання терміна «забезпечення» по відношенню до інтересів. Останній тлумачиться як гарантування, захист і охорона як всього руху інтересів, так і окремих стадій цього руху, серед яких виділяються усвідомлення, вербалізація, агрегування, узгодження, артикуляція, транслювання, реалізація та ін.

Ключові слова: інтереси, стадії руху інтересів, забезпечення інтересів, законні інтереси, інтереси у політичній площині.

Рассмотрены особенности использования понятий «обеспечение», «стадии развития интересов», «законные интересы» в украинской общественно-политической мысли; обосновывается целесообразность использования термина «обеспечение» по отношению к интересам. Последний обозначает гарантирование, защиту и охрану как всего движения интересов, так и отдельных стадий этого движения, среди которых выделяются осознание, вербализация, агрегирование, согласование, артикуляция, транслирование, реализация и др.

Ключевые слова: интересы, стадии движения інтересов, обеспечение интересов, законные интересы, интересы в политической плоскости.

Peculiarities of the use of concepts "implementation", "phases of the interest development", "legal interests in Ukrainian social and political thought" have been analyzed. Appropriateness of the use of the term "implementation" in relation to the interests is currently elucidated. The term "implementation" denotes guarantee, protection and preservation of the total interest motion and particular phases of this motion. Among these particular phases of the motion are

© С. В. Рудницький, 2012

consciousness, verbalization, aggregation, coordination, articulation, transmission, realization etc.

Keywords: interests, phases of the interest motion, implementation of interests, legal interests, interests on political area.

Проблема узгодження інтересів етнонаціональних груп є важливою для політики багатонаціональних держав. Це твердження є актуальним й для України з огляду на існування численних етносоціальних спільнот, що проживають у нашій країні. Важливим у практичному вимірі при цьому є створення чи модифікація механізмів, які б дозволяли забезпечувати інтереси цих спільнот у політичній площині, що актуалізує суто теоретичне питання стосовно того, чи можна говорити про забезпечення по відношенню до інтересів і що у такому випадку можна розуміти під «забезпеченням інтересів».

Українські науковці розглядають політичні інтереси (О. Коляса, Л. Радченко та ін. [1, 2]), підприємницькі інтереси (В. Зубов [3]), економічні інтереси (Д. Щербина [4]), інтереси народу (В. Дубінін [5]) чи інтереси громадянина України (Н. Коноваленко [6]); аналізують правове забезпечення публічних і приватних інтересів (О. Вінник [7]). Вітчизняні політологи приділяють також значну увагу групам інтересів – ціннісному виміру їх функціонування [8], групам інтересів у перехідних [9] і у багатоскладовому суспільстві [10], у теорії політики [11]. Інтерес виступає базовою категорією у монографії В. Сіренка «Інтереси і влада» [12].

Проблематикою забезпечення займаються насамперед представники правових наук, які розглядають права людини [13; 14, с. 77-78], права і свободи особи [15], права та законні інтереси громадян [16], а от проблема забезпечення інтересів порушується украй рідко [12, с.83, 92-95; 17]. Тому метою даної розвідки є обґрунтування правомірності і доцільності застосування поняття «забезпечення» по відношенню до інтересів, насамперед у політичній площині, і з'ясування змісту поняття «забезпечення інтересів».

Варто зазначити, що автор уже торкався проблематики забезпечення у окремих розвідках [18;19]. Поглиблюючи дану проблему, потрібно сказати, що зміст категорії «забезпечення» розкривають переважно представники правових наук, які розглядають права людини або права і свободи людини чи громадянина. Забезпечення у цьому контексті включає у себе реалізацію, охорону і захист – так зміст забезпечення прав людини розуміє О. Скакун [13; 14, с.77-78], так автори Наукової доповіді Інституту держави і права ім. В.М. Корецького розуміють забезпечення прав та законних інтересів громадян [16, с.14], так по відношенню до прав і свобод поняття «забезпечення» використовує у своєму дисертаційному дослідженні К. Волинка. Вона вважає, що саме це поняття найбільш комплексно і повно характеризує діяльність із надання правам і свободам реального змісту [15, с.12-13, 156, 158]. Автор також звертає увагу на той факт, що в юридичній літературі, присвяченій проблематиці прав і свобод, замість «забезпечення» вживаються інші поняття, такі як «повага», «дотримання», «визнання», «захист», «охорона» та ін. [15, с.12].

На відміну від вище вказаних авторів, які розуміють під забезпеченням охорону, захист і реалізацію, І. Снігур, розглядаючи механізм реалізації прав громадян на участь у здійсненні державної влади, з поміж понять «реалізація», «здійснення», «забезпечення», «охорона», «захист» та ін. найбільш відповідним визначенням вважає «реалізацію», включаючи до неї гарантування, забезпечення, охорону і, в необхідних випадках, захист прав громадян, причому під забезпеченням прав вона розуміє створення умов для їх реалізації [20, с.55-56].

Варто звернути увагу на те, що праці, присвячені національним меншинам, розглядають їх правове становище [21], захист [22] і реалізацію прав національних меншин [23; 24]. Автори, які окремо звертають увагу на забезпечення, такі як Г. Луцишин, яка говорить про забезпечення прав національних меншин [25, с.41], чи О. Липчук, який торкається питання забезпечення прав на національно-культурну автономію [24, с.127-140], не розкривають змісту даного поняття.

Представники політичних наук використовують поняття забезпечення по відношенню до інтересів дуже рідко. Серед відомих автору науковців лише В. Новохацький згадував про забезпечення інтересів, розуміючи під цим спосіб їх переведення у політичну площину [17].

Натомість В. Сіренко у своїй відомій праці «Інтереси і влада» розглянув поняття «забезпечення інтересів», вважаючи його використання доцільним для позначення всього руху інтересів від формування до реалізації. Він вважає доцільним також конкретизацію цього загального поняття стосовно окремих стадій руху: на його думку, можна говорити про «забезпечення формування інтересів», «забезпечення реалізації інтересів» і т.п. У межах процесу створення умов поняття «забезпечення» буде включати в себе гарантування, захист і охорону інтересів, засоби їх формування і реалізації [12, с.83, 92-95].

Отже, можна слідом за В. Сіренком прийняти доцільність і правомірність використання по-

няття «забезпечення» по відношенню до інтересів, розуміючи під цим створення умов і гарантій для реалізації інтересів як у вузькому розумінні цього слова (як їх задоволення), так і в широкому – руху інтересів від їх формування і до задоволення (реалізації у вузькому значенні цього слова).

Для того, щоб зрозуміти, що саме можна забезпечувати в інтересах, потрібно розглянути розвиток інтересів як таких, пам'ятаючи про те, що способи реалізації інтересу чи його артикуляції і формування, механізми забезпечення цих процесів значною мірою залежать від тієї політичної площини, в якій існують політичні інтереси, від характеру політичної системи, де вони реалізуються, про що буде окремо вестися мова.

Етапи розвитку інтересу розглядають практично всі науковці, які описують групи інтересів і/або політичні інтереси. На думку В. Сіренка, першим кроком у формуванні інтересу є виділення серед інших тих потреб, які суб'єкт мусить задовольнити у першу чергу, після чого йде пошук можливостей задоволення потреб [12, с.85-86]. Відбувається процес усвідомлення інтересу, причому, на думку В. Сіренка, в процесі формування політичного інтересу існують перехідні форми, коли інтерес уже почав формуватися, але його ще не сформовано; неусвідомлений інтерес, інтерес, що формується, є неповним, потенційним, нерозвинутим інтересом [12, с. 37-38]. На думку автора, реалізація інтересу починається з моменту, коли безпосередньо відбувається акт споживання матеріальних або духовних благ, здобуття якихось цінностей, досягнення певного соціального положення, результату [12, с.86-92].

Л. Радченко загалом поділяє погляди В. Сіренка стосовно формування інтересу і його усвідомлення [2, с.130-132], вона також говорить про поєднання політичних інтересів (їх носії знаходять єдиний співпадаючий спосіб задоволення конкретних потреб), їх узагальнення (з'ясування стану взаємозв'язку між інтересами) і узгодження [2, с.134-135]. Авторка також виокремлює артикуляцію інтересів, що може бути явною і прихованою (тобто мати характер вимог або виражатися настроями чи формою поведінки), під якою вона розуміє процес, посередництвом якого індивіди і групи висувають вимоги особам, які приймають політичні рішення. Вона також говорить про агрегування (сумування, об'єднання) інтересів, перетворення вимог на альтернативи політики [2, с.73]. За Л. Радченко реалізація інтересу -- це його втілення у життя [2, с.130-131].

О. Семченко під артикуляцією інтересів розуміє перетворення соціальних емоцій та очікувань, почуттів невдоволення або солідарності громадян в певні політичні вимоги; під агрегацію інтересів вона розуміє узгодження приватних потреб, встановлення між ними певної ієрархії і напрацювання на цій основі загальногрупових цілей [8, с.40]. Авторка також говорить про представлення інтересів, інформування про інтереси, донесення до органів влади відомостей про стан тієї чи іншої проблеми суспільного життя або транслювання інтересів на рівень прийняття рішень державними інституціями [8, с.40, 80].

У свою чергу, М. Туленков пише про такі стадії формування особливого інтересу індивіда як виявлення та усвідомлення [26, с.262]. Якщо особливий інтерес індивіда є соціально значущим, то він може об'єднати навколо себе велику кількість людей, у групі відбувається процес узгодження особливих інтересів членів групи; відбувається також узгодження інтересів індивідів і соціальних груп, інтересів різних соціальних груп у рамках суспільства. Автор також звертає увагу на явища однобічного чи взаємного придушення інтересів у групі, говорить про ретрансляцію інтересу, його поширення у межах певної соціальної системи [26, с.262-265, 304].

Я. Боренько, торкаючись питання розвитку інтересів, говорить про процес активізації латентних інтересів [11, с.57], наводить класифікацію груп за стилем артикуляції інтересів: групи висувають свої вимоги до політичної системи явно (висунення чітко сформульованих вимог) або приховано (проявляється у формах поведінки), спеціально (конкретно сформульовані вимоги) або дифузивно (узагальнено), загально (виражається у специфічній груповій/класовій лексиці) або партикулярно (на індивідуальному рівні), інструментально (інтерес має форму умови) або афективно (інтерес має форму простого відношення) [11, с.61].

Молдавський дослідник В. Сака, який присвятив окрему розвідку етапним аспектам інтересу, говорив про усвідомлення інтересу, його виникнення, становлення, функціонування, розвиток і зміни, інституціалізацію і трансформацію [27].

Р. Дарендорф, розглядаючи питання розвитку соціальних конфліктів, говорить про кристалізацію, тобто усвідомлення латентних інтересів, що спричиняє перехід квазі-групи у фактичну групу, вказує на те, що конфлікт тяжіє до артикуляції [28, с.142]. М. Шульга оперує поняттям трансляції інтересів [29, с.180], а Н. Коноваленко вживає сполучення трансляція і ретрансляція інтересів [6, с.183].

Узагальнюючи погляди науковців стосовно розвитку інтересів, автор вважає першим етапом формування інтересу його усвідомлення (кристалізацію, активізацію латентних

інтересів). Поділяючи точку зору стосовно суб'єктивного характеру інтересу, автор вважає, що неусвідомленого інтересу не існує. Етап усвідомлення інтересів пов'язаний з їх вербалізацією, висловленням, переводом зі стадії почуттів у раціональний контекст, хоча деякі автори розуміють вербалізацію більш широко, як представлення інтересів у політичній площині [30]. У процесі формування інтересу відбувається виокремлення з одного інтересу декількох, розчленування інтересів і, відповідно, їх ієрархізація.

У випадку групових інтересів наступним етапом буде агрегування (сумування, об'єднання) інтересів, їх узгодження, а також процес однобічного чи взаємного придушення. Переведення інтересів у певні вимоги до політичної чи соціальної системи варто окреслити як артикуляцію (представлення, репрезентацію) інтересів, транслювання їх до органів, що приймають рішення. В процесі політичної діяльності відбувається також трансформація інтересів, коли інтереси достосовуються до вимог політичної системи чи до зовнішнього суспільного оточення в цілому. Відомим є процес лобіювання інтересів, під яким розуміють переважно прихований вплив на органи, що приймають рішення, з метою отримання преференцій для групи, на користь якої воно здійснюється.

Реалізація інтересів (у вузькому розумінні цього слова) буде означати, як слушно зазначив В. Сіренко, здійснення акту споживання матеріальних або духовних благ, здобуття якихось цінностей, досягнення певного соціального положення, результату [12, с.86-92]. У цьому випадку вона буде розглядатися як кінцевий етап їх розвитку (задоволення потреби, що викликала інтерес).

На думку автора, можна говорити про реалізацію інтересу і у широкому розумінні цього слова розглядати реалізацію як процес, який включає всі етапи розвитку інтересів – їх усвідомлення, формування, артикуляцію та ін. і власне реалізацію, тобто досягнення кінцевої мети.

Отже, у випадку забезпечення інтересів, як уже вказувалося вище, варто говорити і про забезпечення інтересів у цілому, від їх формування до реалізації, і про забезпечення окремих стадій розвитку інтересів, таких як їх усвідомлення, вербалізація, агрегування, узгодження, забезпечення їх артикуляції, транслювання до органів державної влади, реалізації (задоволення) інтересів.

Окремим питанням, що стосується забезпечення інтересів у політичній площині, є їх юридизація, закріплення у особи суб'єктивних прав і/або законних інтересів. Проблематика законних інтересів присутня в українській науці, насамперед правовій. Цьому питанню автор присвятив окрему розвідку [31], тому в даній статті варто лише підсумувати вказану проблему.

Співвідношення законних інтересів і прав, відмінності законного інтересу і суб'єктивного права, законного інтересу і юридичного обов'язку розглядала О. Скакун, вона також вказала на ознаки законного інтересу [14, с.397-401]. Проблематику законних інтересів розглядав згадуваний вже В. Сіренко [12, с.75-76, 78, 80]. О. Вінник у дисертаційному дослідженні аналізує праці науковців, які розглядали категорію законних інтересів [7, с.41-42], досліджували роль інтересу в праві [7, с.54, 55-56]. На її думку, категорія «інтерес» («законний інтерес») широко використовується не лише науковцями, але й законодавцями [7, с.28-30]. Інший український дослідник, І. Андрушко, проаналізувала основні наукові підходи щодо розуміння змісту категорії «інтерес» і провела розмежування між категоріями «інтерес» і «потреба», «благо», «мета» та «суб'єктивне право» у конституційному праві [32].

На підміняючи проблематики, яка детально розглядається згаданими авторами, варто відзначити, що інтереси, реалізовані у межах політичної системи за допомогою правових засобів, стають суб'єктивним правом, якщо ж політична система з тих чи інших причин не може закріпити інтереси у якості суб'єктивних прав, вони існують як законні інтереси. Потрібно сказати про те, що законні інтереси включаються у правовий статус особи, хоча стосовно визначення набору елементів, що входять у нього, точаться дискусії [16, с.17; 14].

О. Скакун вважає, що у законних інтересах опосередковуються лише ті інтереси, які бажано забезпечити матеріально, але немає можливості це зробити, у них відображаються менш значущі для суспільства інтереси і потреби, ніж у правах. Законні інтереси дають можливість забезпечувати запити громадян, задовольняти і захищати у легітимному порядку нові інтереси, які ще не закріплені як суб'єктивні права [14, с.400-401]. Законний інтерес – це простий юридичний дозвіл, що закріплений у законі або випливає з його змісту та виражається в можливостях суб'єкта права користуватися конкретним соціальним благом, а іноді звертатися по захист до компетентних державних органів або громадських організацій з метою задоволення своїх потреб, які не суперечать суспільним [14, с.397]. Законний інтерес дає можливість користуватися благом без чітких меж, має загальний характер, у випадку законних інтересів немає вказівки діяти суворо певним чином; законний інтерес виражається здебільшого у проханні, а не у вимогах певних дій від певних осіб [14, с.398-399], він не забезпечується державним примусом [14,

с. 399-400].

На думку В. Сіренка, трансформація законних інтересів у суб'єктивні права стримується економічними можливостями суспільства у певний період його розвитку. Законні інтереси породжує пошук носіями інтересів можливостей їх реалізації в межах правових приписів. В. Сіренко вказує на те, що інтереси, які відповідають законам суспільного розвитку, є потенційно законними і стають юридизованими по мірі охоплення правовим регулюванням нових сфер чи видів суспільних зв'язків. Тому, на його думку, поняття «законні інтереси» повинно охоплювати крім інтересів, що знаходяться у сфері правового регулювання, ще й інтереси, які відповідають суспільному розвитку у цілому, приносять користь для всіх [12, с.75-76, 78, 80]. Автор вважає, що поруч із законними існують і незаконні інтереси. По відношенню до права інтерес є незаконним, якщо він суперечить праву, а потенційно незаконним автор вважає інтерес, який гальмує суспільний розвиток [12, с.81].

Трактування О. Вінник законних інтересів не відрізняється загалом від поглядів вище розглянутих науковців [7, с.39-40]. Варто звернути лише увагу на факт, що автор крім законних інтересів розглядає також невизнані (приховані) законні інтереси [7, с.42], розкриває роль домагання у легалізації прихованих законних інтересів, пише про легальні і квазілегальні способи захисту законних (у т.ч. прихованих законних) інтересів [7, с.43-33], дає визначення незаконного інтересу [7, с.41-42].

Звертаючись до питання обумовленості розвитку інтересів, тобто їх формування, вербалізації, узгодження, агрегування, артикуляції, врешті – їх задоволення від політичних чинників, варто насамперед сказати про те, що даної проблематики торкаються практично всі дослідники, які займаються наступними інтересами: політичними (зокрема, О. Коляса [1], Л. Радченко [2]); економічними (Д. Щербина [4]); групами інтересів (Ю. Сабанадзе [9], О. Семченко [8], О. Лісничук [10], Я. Боренько [11] та ін.); інтересами у контексті влади [12]; соціальними конфліктами [28] та ін. Не заглиблюючись у проблематику, якої торкаються вказані автори, варто відзначити, що вони насамперед звертають увагу на те, що політичні умови можуть різною мірою дозволяти виявлятися інтересам у політичному чи суспільному просторі.

Попри наявність цікавого явища «безбілетного пасажира», на яке звертають увагу американські дослідники (оскільки найважливіші політичні інтереси стосуються питань, позитивне вирішення яких принесе користь багатьом, а не лише учасникам відповідних об'єднань, то окремі особи не мають стимулів приєднуватися до будь-яких груп [33, с.173; 34, с.33]), саме групи є основними носіями інтересів. В. Сіренко слушно вказує на те, що інтерес реалізується через групи інтересів, якщо існує заборона існування у політичній площині груп інтересів, то функціонують неформальні структури, які протистоять формальним, або відбувається соціальний розклад, зростає політична пасивність і апатія соціальних груп [12, с.250-251]. Р. Дарендорф, описуючи умови виявлення конфлікту, говорив про те, що крім певних технічних (особистісних, ідеологічних, матеріальних) і соціальних (систематичне рекрутування і комунікація) умов, мають бути дотримані й політичні умови (свобода коаліцій), інакше конфлікт залишиться у латентній формі [28, с.143]. Д. Щербина, розглядаючи узгодження інтересів, говорить про механізми взаємодії інтересів та інститутів; зокрема, правила реєстрації громадських організацій, політичних партій, умов їх участі у політичному процесі впливають на процес агрегування інтересів [4, с.62]. Іншими словами, без існування груп не може відбуватися процес вербалізації, узгодження, ієрархізації, агрегування інтересів. Ці процеси відбуваються за наявності можливості свободи асоціацій, свободи зборів.

Якщо говорити про діяльність груп інтересів і умови їх участі у політичному процесі, то на думку Г. Ермана, яку наводить Я. Боренько, тип політичної системи окреслює місце груп у ній, співвідношення системи груп інтересів і партійної системи [11, с.67]. На думку Я. Боренько, чим сильніша партійна система, тим більше обмежень для участі у політиці має система груп інтересів, але немає обернено-пропорційної залежності між реальним впливом партії і групи – часто сильні партії зв'язані з так само потужними групами [11, с.79].

Я. Боренько пов'язує участь груп у політичному процесі з доступом до центру прийняття рішень, який може бути рестриктивним чи варіативним; останній вимагає участі посередника, яким, насамперед, виступають політичні партії [11, с.76]. О. Семченко, розглядаючи поняття ефективного доступу групи інтересів до політичної влади, вказує на такі складові, які обумовлюють ефективність доступу, як стратегічна позиція групи інтересів в межах суспільства, внутрішня характеристики даної групи і природа урядових інститутів [8, с.41].

На думку Я. Боренько, участь груп у законодавчому процесі залежить від форми держави (унітарної чи федеративної) і типу республіки (парламентської чи президентської) [11, с.67]. На її думку, унітарна система обмежує доступ і точки впливу груп на місцевих рівнях, у той час як федеративна форма держави веде до урізноманітнення доступу та можливостей впливу груп

на політику на різних рівнях – місцевому (федеральних одиниць) і загальнодержавному [11, с.76-78]. Загалом посилення позицій груп і відкритість до центру політичного рішення зростає в міру децентралізації влади та урізноманітнення її структури. Наприклад, якщо в унітарній системі існує гнучка система місцевого самоврядування, то групи матимуть більше можливості участі в політиці, аніж у федеративній державі з централізованістю влади окремих суб'єктів федерації [11, с.76-78]. Парламентаризм, на думку Я. Боренько, також обмежує доступ груп до центрів прийняття рішень, а чітке розмежування влади веде до окупації точок впливу в урядових установах лобістами [11, с.76-78]. Важливою є присутність груп у виконавчій владі, рівень інституційного становлення даної присутності та її постійність [11, с.67].

Я. Боренько розглядає участь груп у політичному процесі в умовах демократичних держав з плюралістичною моделлю представництва інтересів, натомість інший український дослідник, Ю. Сабанадзе, звертає увагу на особливості представництва інтересів у посттоталітарних країнах, де існують неформальні клієнтські і персоналістські мережі, що забезпечують представлення інтересів і реалізацію рішень [9, с.60]. Автор говорить про можливість співіснування формальних і неформальних («паралельних») інститутів, причому неформальні інститути діють у межах формальних [9, с.61]. Плюралістичну модель представництва інтересів, яка характеризується публічністю і включає різні форми політичної участі населення (у т.ч. діяльність політичних партій та їх представників, політичне лідерство і т.п.), автор називає політичною, натомість модель представництва інтересів, яка характеризується наявністю системи прямих, не опосередкованих політичними виборами зв'язків між групами інтересів і органами державного управління, функціональною [9, с.106].

У свою чергу, О. Семченко функціональною називає систему представництва, що склалася у розвинутих країнах Заходу. До спільних рис різних моделей такого представництва вона відносить наявність спеціальних інститутів, в рамках яких може здійснюватися діалог представників організованих інтересів та держави. Прикладом таких структур є ради чи комітети при органах виконавчої влади, що складаються з керівників цих органів, представників груп інтересів та незалежних експертів. Подібна система консультативних комітетів є доволі поширеною на Заході [8, с.88]. Як приклад авторка наводить організацію і функціонування системи Палат або Товариств публічного права Австрії [8, с.88-89]. Таким чином, від умов участі груп у політичному процесі залежить процес артикуляції інтересів, їх трансляції, і найважливіше – реалізація інтересів, яка призводить до задоволення потреби, що лежала в основі виникнення даного інтересу.

Отже, розглядаючи правомірність і доцільність застосування поняття «забезпечення» по відношенню до інтересів і з'ясування змісту поняття «забезпечення інтересів», можна погодитися з В. Сіренком стосовно того, що правомірно і доцільно застосовувати поняття забезпечення по відношенню і для позначення всього руху інтересів від формування до реалізації і до окремих стадій цього руху. Серед них автор виокремлює такі як усвідомлення, вербалізація, агрегування, узгодження, артикуляція, транслювання інтересів до органів державної влади, реалізація (задоволення) інтересів. Поняття забезпечення інтересів буде включати у політичній площині гарантування, захист і охорону вказаних стадій розвитку інтересів за допомогою політико-правових норм, що встановлюють відповідні політичні механізми, опис яких є завданням окремого дослідження.

Бібліографічні посилання:

1. **Коляса О.Я.** Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин. Дис… канд. політ. наук: 23.00.01 / О.Я. Коляса; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007. – 168 с.

2. **Радченко Л.М.** Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації. Дис… канд. політ. наук: 23.00.01 / Л.М. Радченко; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009. – 192 с.

3. **Зубов В.О.** Підприємницький інтерес: соціально-філософський аналіз. Дис... канд. філ. наук: 09.00.03 / В.О. Зубов; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004. – 182 с.

4. **Щербина Д.В.** Закономірності формування і реалізації економічних інтересів. Дис... канд. ек. наук: 08.01.01 / Д.В. Щербина; Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 222 с.

5. **Дубінін В.В.** Роль інтересів народу в становлення та розвитку політичної системи суспільства: [Монографія] / В.В. Дубінін. – Краматорськ: ДДМА. – 2006. – 260 с.

6. **Коноваленко Н.В.** Потреби та інтереси громадянина України як складова державотворчих процесів сучасного суспільства. Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Н.В. Коноваленко; АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2007. – 218 с.

7. **Вінник О.М.** Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О.М. Вінник; Київський

національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 631 с.

8. **Семченко О.В.** Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Семченко; Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 234 с.

9. **Сабанадзе Ю.В.** Групи інтересів у перехідних суспільствах: Монографія. / Ю.В. Сабанадзе. – К.: Логос, 2009. – 208 с.

10. **Лісничук О.В.** Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.В. Лісничук; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України – К., 2000. – 200 с.

11. **Боренько Я.Й.** Групи інтересу у сучасній теорії політики. Дис… канд. політ. наук: 21.01.01 / Я.Й. Боренько; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002. – 180 с.

12. **Сіренко В.Ф.** Інтереси і влада: [Монографія]. / В.Ф. Сіренко. – К.: Оріяни, 2006. – 536 с.

13. Соціально-правовий механізм забезпечення (реалізації, охорони та захисту) прав людини / Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://politics.ellib.org.ua/pages-1608.html

14. **Скакун О.Ф.** Теорія права і держави : Підручник. / О.Ф. Скакун – 3-те видання. – К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.

15. **Волинка К.Г.** Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики. Дис… канд. юрид. наук: 12.00.01 / К.Г. Волинка; НПІ імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2000. – 177 с.

16. Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян: Наукова доповідь / Керівник автор. кол. Ю.С. Шемшученко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 56 с.

17. **Новохацький В.** Тенденції забезпечення громадського інтересу в суспільстві та державі / В. Новохацький // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 64-78.

18. **Рудницький С.В.** Процесуальний аспект політичних інтересів: основні положення / С.В. Рудницький // Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша : зб. наук. пр. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – С. 84-86.

19. **Рудницький С.В.** Проблема забезпечення інтересів у контексті їх процесуального характеру / С.В. Рудницький // Друга всеукраїнська наукова конференція «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (м. Дніпропетровськ, 28 квітня 2012 р.: у 3 частинах – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 2. – С. 9-12.

20. **Снігур І.Й.** Механізм реалізації права громадян на участь у здійсненні державної влади. Дис… канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.Й. Снігур; НПІ імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2007. – 225 с.

21. **Рябошапко Л.І.** Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000). Дис… доктора юрид. наук: 12.00.01 / Л.І. Рябошапко; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2002. – 450 с.

22. **Товт М.** Захист прав національних меншин у законодавстві України (практика застосування та питання розвитку) / М. Товт // Сприяння поширення толерантності у поліетнічному суспільстві, Київ. – 2002. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.europexxi.kiev.ua/index.php?lang=ukr&m0= project&subm= book&id= 10&project= 10&addm0=1&id=13

23. **Алмаші І.М.** Реалізація прав національних меншин в Україні. Дис… канд. юрид. наук: 12.00.02 / І.М. Алмаші; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2006. – 227 с.

24. **Липчук О.І.** Інституційні засади реалізації прав етнонаціональних меншин в Україні. Дис… канд. політ. наук: 23.00.02 / О. І. Липчук; Чернівецький національний університет. – Чернівці, 2009. – 187 с.

25. **Луцишин Г.І.** Національні меншини у політичному житті України. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Г.І. Луцишин; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002. – 190 с.

26. **Туленков М.В.** Організаційна взаємодія в соціальному управлінні. Дис. … докт. соц. наук: 22.00.04 / М.В. Туленков; Міністерство праці та соціальної політики України, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. – Київ, 2009. – 466 с.

27. **Сака В.Ф.** Политические интересы в условиях демократической трансформации: структурные и етапные аспекты / В.Ф. Сака [Електронний ресурс] / Режим доступу до публікації: http://www.sociology.kharkov.ua/docs /chten_01/saka.doc

28. **Дарендорф Р.** Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф [Електронний ресурс] // Социс (Социологические исследования). – 1994. – №5 (28). – С. 142-147. / Режим доступу: http://www.ecsocman.edu.ru/ images/ pubs/2005/03/16/0000205960/019 _darendorf.pdf.

29. **Шульга Н.** Феноменология социально-групповых интересов / Н. Шульга // Социальные интересы в дискурсе общественных наук: материалы круглого стола, (Киев, 19 февраля 2008) / Ин-т социологии НАН Украины. – К.: Социология: теория, методы, маркетинг, 2008. – № 2. – С.

165-195.

30. **Волинський А.** Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів / А. Волинський // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5 (8). – С.71-81.

31. **Рудницький С.В.** Законні інтереси і їх співвідношення з політичними інтересами соціальних груп / С.В. Рудницький // Тези міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – Т. ІІ. – С. 423-424.

32. **Андрушко І.П.** Особливості застосування категорії «інтерес» у конституційному праві. Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.02 / І.П. Андрушко; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – 19 с.

33. **Стоун Д.** Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень: пер. з англ. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2000. – 304 с.

34. **Паламарчук М.О.** Ефективність механізмів народовладдя як основа внутрішньополітичної безпеки України. Дис… канд. політ. наук: 21.01.01 / М.О. Паламарчук; Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – Київ, 2007. – 192 с.

УДК 32.001

Е. Н. Рудакова

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Держава, як політичний інститут займає важливе місце в системі факторів, що детермінують освітній процес. Політологічні підходи застосовуються для розробки методологічних засад державної політики у сфері освіти і дозволяють поглянути не «зсередини» системи освіти на суспільство, як «зовнішнє середовище», а «ззовні» – очима громади на освіту, як на одну з його підсистем.

Ключові слова: освітня політика, система освіти, системний підхід, синергетичний підхід, нормативно-ціннісний підхід, соціально-діяльнісний підхід.

Государство, как политический институт занимает важное место в системе факторов, детерминирующих образовательный процесс. Политологические подходы применяются для разработки методологических основ государственной политики в сфере образования и позволяют взглянуть не «изнутри» системы образования на общество, как «внешнюю среду», а «извне» – глазами общества на образование, как на одну из его подсистем.

Ключевые слова: образовательная политика, система образования, системный подход, синергетический подход, нормативно-ценностный подход, социально-деятельностный подход.

The state as the political institute takes an important place in system of the factors determining educational process. Politological approaches are applied to development of methodological bases of a state policy in education and education systems allow to look at society, as "environment", and "from the outside" – society eyes on education, as on one of its subsystems not "from within".

Keywords: educational policy, education system, system approach, synergetic approach, standard and valuable approach, socio-activity approach.

© Е. Н. Рудакова, 2012

Институт образования несет на себе отпечаток всех сущностных компонентов политики – политического сознания и политических отношений, политических институтов и политической деятельности. В любых социально-экономических и социокультурных условиях он выполняет социальный заказ государства на формирование определенного типа личности, что и объясняет пристальный интерес государства к системе образования. Руководство этой системой государство осуществляет через политику, которая выступает инструментом влияния государства на образование. По сути дела, государственная политика, политические явления и процессы становятся причинами, условиями и предпосылками того или иного состояния образования.

Отечественные исследования вопросов государственной политики применительно к сфере образования в политической, социологической и социально-педагогической науке отражены в публикациях В.Г. Афанасьева, С.Я. Батышева, В.С. Семенова, В.Н. Турченко и др. [2, 3, 12, 16]. В них на общетеоретическом уровне отражены место, роль и проблемы развития образования в контексте образовательной политики советского государства.

Результаты осмысления важных аспектов политики в системе образования за последние годы

представлены в научных трудах Е.П. Белозерцева, А.П. Валицкой, Ю.С. Васильева, В.В. Глухова, Н.И. Калакова, О.А. Нестерчук, С.И. Плаксий, Е.В. Ткаченко, М.П. Федорова, Р.А. Фатхутдинова и др. [4, 5, 6, 7, 9, 10, 15, 17].

На основании результатов анализа положений и выводов, отмеченных в вышеназванных научных работах, выделим наиболее ценные, с нашей точки зрения, подходы для разработки методологических основ государственной политики в сфере образования и рассмотрим способы их реализации применительно к данной области исследования.

Системный подход к анализу государственной политики в образовательной сфере позволяет рассматривать ее, как системообразующую стратегию развития образования. Целью применения системного подхода к образованию является не «всеобщая систематизация» реального образования, понимаемая, как его унификация, ведущая к дискриминации духовных и интеллектуальных потребностей людей. Речь идет о «теории системного отражения образования», которая необходима для разработки методологии системного управления им. Анализ моделей управления образованием должен дать новые научные знания о свойствах управления, о подходах к его реализации и механизмах. Реализацию идеи системности в управлении образованием считают возможной только «...в том случае, когда все они (участники образования) становятся субъектами управления» [13, с.72].

Системность реализуется в идее непрерывности образования: «отдельные образовательные учреждения являются подсистемами общей системы образования человека в течение всей его жизни», во взаимосвязи образовательных систем по вертикали (дошкольное – общее среднее – профессиональное – высшее) и по горизонтали (базовое и дополнительное) [19, с.6].

При системном подходе к управлению образованием в центре внимания оказывается последовательность актов подготовки, принятия и реализации управленческих решений. Значение этого метода велико на верхних уровнях организаций при выработке решений стратегического характера. Сущность этого процесса в образовании имеет специфические проявления: содержательно-смысловой, процедурный, организационный.

Многоуровневая система принятия стратегических решений в сфере образования соответствует государственному устройству страны. На федеральном уровне – это законы и нормативно-правовые акты Правительства (постановления, распоряжения) и Министерства образования (приказы, распоряжения). Высшей юридической силой обладают федеральные законы. Работа над ними ведется в Комитете Госдумы по образованию и науке по инициативе или самих депутатов, или членов Совета Федерации, или Министерства образования. Они принимаются в соответствии с процедурой законодательного процесса, закрепленной в Конституции и регламенте Госдумы и Совета Федерации. После этого их подписывает (или не подписывает) Президент. Ряд целевых программ (например, «Дети России») утверждается указами Президента страны. Программы федерального уровня – Федеральные целевые программы, а также Программа социально-экономического развития страны на определенный период, предусматривающая экономические меры по реформированию образования, утверждаются Правительством, кроме Федеральной программы развития образования, которая, в соответствии с Законом «Об образовании», принимается законом. Нормативно-правовые акты Министерства образования обеспечивают выполнение образовательной политики. Региональные законодательные акты разрабатываются в соответствии с федеральными документами и принимаются на уровне законодательных собраний и утверждаются главами субъектов федерации.

При формировании любого управленческого решения необходимо ответить на вопрос, в чьих интересах оно принимается. Для этого необходим прогноз следствий принимаемого решения, его возможной цены. Наиболее высокую цену имеют политические решения, т.к. они затрагивают судьбы миллионов людей. Управленческие решения в области образования затрагивают интересы и педагогов, и детей, и их родителей, и общества в целом. Велика как цена ошибок, так и значимость педагогических результатов, которые достигаются на основе правильных и своевременных решений. Управленческие решения в сфере образования прямо или косвенно затрагивают условия педагогической деятельности, а потому всегда влияют на характер педагогических решений, их качество, практическую реализацию.

В рамках исполнительной ветви власти решения классифицируются по формам и видам (оперативные/стратегические; типовые/оригинальные), по степени участия сотрудников министерства. Решения оцениваются с точки зрения качества и обоснованности, а также по степени риска. При ведомственном подходе лицами, принимающими решения в сфере образования, считаются руководители образовательных учреждений и сотрудники органов управления образованием – отдела, департамента, министерства. По сравнению с общеуправленческим и политологическим подходами при ведомственном подходе увеличивается количество стадий принятия решения. Однако главное отличие – в формулировании задачи принятия решения.

Если при ведомственном подходе она «...заключается в определении наилучшего (оптимального) способа действий для достижения поставленных целей» [8, с.6], то при политологическом подходе акцент делается на определение самой цели и задач деятельности, причем даже административно-государственный подход (на примере зарубежных стран) предполагает участие в обсуждении на этой стадии не только представителей власти, администрации и экспертов, но и политических партий и общественных организаций, отдельных личностей.

Любая образовательная система функционирует в условиях дефицита ресурсов, прежде всего материально-финансовых, что вступает в противоречие с опережающим развитием возможностей образовательных систем (подъем педагогического творчества). В настоящее время ухудшаются социальные показатели и здоровье детей, растет потребность в мерах по защите их интересов и прав. Усиливаются противоречия между реальными возможностями образовательных систем и действительностью. Поэтому при прогнозировании управленческих решений должна учитываться необходимость: выбора приоритетных направлений развития образования (обеспеченных необходимыми ресурсами), выявления и использования новых ресурсных источников (переподготовка кадров и повышение квалификации работников образования, поиск альтернативных источников финансирования), создания организационных и экономических механизмов рационального использования имеющихся ресурсов.

В настоящее время основными направлениями изменения самой системы образования считаются: формирование целей воспитания, адекватных новым социальным ценностям; обновление содержания образования при одновременном уменьшении обязательной учебной нагрузки; использование здоровьесберегающих технологий обучения; преодоление недостатков классно-урочной системы, а также принятие решений об образовательных стандартах и мерах поддержания инновационного движения.

В последние годы все заметнее становится интерес со стороны различных областей научного знания к методам и принципам теории самоорганизации. Наблюдается многочисленное заимствование соответствующей терминологии в область гуманитарного знания. Данный процесс вполне закономерен, поскольку общая теория систем и синергетика предоставляют методологическую основу для полноценного изучения и описания любых видов систем вне зависимости от их природы, форм существования, степени сложности, особенностей функционирования. Синергетика формирует особый подход к проектированию инновационной деятельности в сфере образования.

С позиций синергетического подхода государственные образовательные реформы анализируются, как сложноорганизованный социальный процесс, предполагающий соразвитие и взаимодействие различных образовательных подсистем с другими социально-экономическими составляющими. Особое значение приобретает прогностический компонент в проектировании образовательной деятельности и ее результатов.

Синергетический подход к образованию открывает возможности самоосознанного освобождения от необходимости судить о том или ином культурном феномене, а в данном контексте об образовании в соответствии с ангажированностью, с заданной историко-культурным состоянием общества, либо той или иной устоявшейся системой научных критериев.

Традиционно с глубокой древности политическая мысль базировалась на нормативном или нормативно-ценностном подходе, который предполагает выяснение значения политических явлений для общества и личности, их оценку с точки зрения общего блага, справедливости, свободы, уважения человеческого достоинства и т.п., ориентирует на разработку идеала политического устройства и путей его практического воплощения. Нормативно-ценностный подход требует исходить из этических ценностей и норм и в соответствии с ними строить политическое поведение и институты. Нормативный подход часто критикуют за идеализацию политической действительности, оторванность от реальности, умозрительность, ведь ценностные суждения относительны, зависят от мировоззрения, социального положения и индивидуальных особенностей людей.

Нормативно-ценностная модель – это аксиологический образ личности, воплощающий наиболее предпочтительные представления о реальных жизненных нормах и ценностях и ориентирующий к ним поведение человека. Изучение данной личностной парадигмы, отражающей трансформацию социальных приоритетов в российском обществе, имеет особенно важное значение в настоящее время, когда распад жестких структур социальности оборачивается неопределенным соотношением сил, борьбой различных тенденций и вероятностей. Аксиологическая проблематика определяет следующие культурно-гуманистические функции образования: развитие духовных сил, способностей и умений, позволяющие человеку успешно преодолевать жизненные препятствия; формирование моральной ответственности, обеспечение возможностей для профессионального роста и самореализации, овладение средствами для достижения

интеллектуально-нравственной свободы, личной автономии и счастья, создание условий для саморазвития творческой индивидуальности личности и раскрытия ее духовных потенций [14].

Нормативно-ценностный подход позволяет определить совокупность приоритетных ценностей в образовании, воспитании и саморазвитии человека, в качестве которых могут выступать ценности коммуникативной, национальной, этнической, политической и правовой культуры и главную ценность государственной политики в сфере образования, состоящую в формировании кадрового потенциала общества.

Динамическую картину политики предоставляет социально-деятельностный подход. Он предполагает рассмотрение ее, как специфического вида живой и овеществленной деятельности, как циклического процесса, имеющего последовательные стадии, этапы: определение целей деятельности, принятие решений; организация масс и мобилизация ресурсов на их осуществление; регулирование деятельности; учет и контроль за реализацией целей; анализ полученных результатов и постановка новых целей и задач.

Данный подход служит методологической базой теории политических решений. Рассмотренная под этим углом зрения политика выступает, как процесс подготовки, принятия и реализации обязательных для всего общества решений. С использованием деятельностного подхода связана и трактовка политики, как специфической формы управления обществом [11].

Социально-деятельностный подход обязывает рассматривать обучение и воспитание, как сложную деятельность со структурой: цель – средства – действия – результаты. С этих позиций анализируется деятельность учителя и учеников, выделяются виды деятельности, разрабатывается понятие «развивающая деятельность». На этом основан главный педагогический закон: воспитывать значит организовать деятельность детей, стимулировать их активность. Процесс учения понимается не только, как усвоение системы знаний, умений и навыков, составляющих основу компетенций учащегося, но и, как процесс развития личности, обретения духовно-нравственного опыта и социальной компетентности.

В последние годы, в связи с вариативностью образовательных систем, остро встала проблема согласования технологии и учебного содержания при переходе от одной образовательной программы к другой, как по вертикали, так и по горизонтали. Восстановление единства образовательного пространства, реализующего новую, деятельностную парадигму, является в настоящее время одной из приоритетных целей развития системы образования на ближайшую перспективу.

С позиций социально-деятельностного подхода рассматривается политика подготовки профессиональных кадров в вузах, которая представляет собой системный способ организации образовательных, научно-исследовательских, инновационных процессов, развития и саморазвития человека. Социальный аспект позволяет раскрыть государственную политику в контексте помощи, поддержки, защиты при обеспечении одинаковых возможностей для получения высшего профессионального образования.

Социально-деятельностный подход – это функциональная система социокультурной регуляции целенаправленной деятельности социальных субъектов по формированию, трансляции и поддержанию системы ценностей, норм, моделей взаимодействия посредством обучения, привития профессиональных знаний, умений и навыков, развития интеллектуального и творческого потенциала личности, анализу полученных результатов деятельности и постановке новых целей и задач в сфере образования.

Путем интеграции потенциала рассмотренных подходов раскрывается экспектационный аспект государственной политики развития образования, подразумевающий важность социальных ожиданий, представлений, требований по удовлетворению образовательно-профессиональных потребностей общества, которые, в частности, отражены в федеральных государственных образовательных стандартах.

Государственные образовательные стандарты вводятся в систему нормативно-правового обеспечения развития образования на основе закона Российской Федерации «Об образовании». Образовательные стандарты выступают, как важнейший нормативный правовой акт Российской Федерации, устанавливающий систему норм и правил, обязательных для исполнения в любом образовательном учреждении, реализующем основные образовательные программы.

В основе Стандарта лежит общественный договор – новый тип взаимоотношений между личностью, семьей, обществом и государством, который в наиболее полной мере реализует права человека и гражданина, поэтому стандарт приобретает характер конвенциональной нормы. Этот тип взаимоотношений основан на принципе взаимного согласия личности, семьи, общества и государства в формировании и реализации политики в области образования, что с необходимостью подразумевает принятие обеими сторонами взаимных обязательств (договоренностей). С принятием Стандарта не только государство может требовать от ученика соответствующего

образовательного результата. Важно и то, что ученик и его родители вправе требовать от школы и государства выполнения взятых ими на себя обязательств. В этом контексте Стандарт – средство обеспечения стабильности заданного уровня качества образования и его постоянного воспроизводства и развития. Будучи стабильным в течение определенного диапазона времени, он в то же время динамичен и открыт для изменений, отражающих меняющиеся общественные потребности и возможности системы образования по их удовлетворению.

Вместе с тем стандарты способны одновременно обеспечить преемственность и обновление системы образования лишь в случае, если они основаны на получивших широкое признание в России и в мире психологических и педагогических подходах и идея. Именно фундаментальность подходов обеспечивает многообразие и гибкость конкретных решений.

Стратегическая задача развития образования в настоящее время заключается в обновлении его содержания, методов обучения и достижении нового качества его результатов. Особенностью сегодняшнего этапа развития России является то, что происходящие в стране социально-экономические преобразования совпали по времени с общемировыми тенденциями перехода от индустриального к информационному обществу; обществу, основанному на знаниях. Главные факторы, влияющие на развитие образования сегодня – это поворот к личности обучаемых (развитие личности – смысл и цель современного образования), и развитие процессов глобализации. Эти во многом принципиально новые требования обусловливают изменение сложившихся ранее представлений о сущности готовности человека к выполнению профессиональных функций и социальных ролей, инновационному поведению и т.д. В настоящее время деятельность человека все в большей степени становится принципиально инновационной. Существенно сокращается значимость и сужается круг репродуктивной деятельности, связанной, как правило, с использованием традиционных технологий, растет инновационная активность человека во всех областях его деятельности. Эти процессы и тенденции могут получить дальнейшее эффективное развитие только в условиях становления инновационной системы образования – системы, ориентированной на новые образовательные результаты.

Опыт создания отечественных Стандартов образования показывает, что Стандарты в состоянии эффективно выполнить свою миссию только в том случае, если их разработка и процедуры принятия будут основаны на выявлении и согласовании индивидуальных, общественных и государственных потребностей в общем образовании. Отметим, что периодически возобновляемый в связи с разработкой стандартов процесс выявления и согласования социально-образовательных потребностей вносит большой вклад в консолидацию личности, общества и государства, поскольку прямо указывает на наличие широких областей общих интересов, поэтому миссия стандарта проявляется еще и в том, что его разработка и реализация рассматриваются в качестве предмета солидарной ответственности главных действующих сил образования.

Экспектационный подход выявляет взаимозависимость государственной политики в области образования и ожиданий, запросов, требований общества, социально-экономической сферы, а также эта политика рассматривается в контексте вызовов времени, в частности инновационного качества образования, повышения его конкурентоспособности. С позиций экспектационного подхода государственная политика развития образования определяется, как политическая стратегия и практическая деятельность государства и его институтов, обусловленная, с одной стороны, социально, ментально и культурно социально-политическими, экономическими и другими потребностями современного общества и государства в целом, а с другой – ожиданиями, потребностями граждан, работодателей.

Гносеологическая роль государственной политики в сфере образования на современном этапе развития страны определяется задачами субъектно-объектного взаимодействия, где каждый осознает свою роль в реализации ее приоритетов с учетом потребностей общества. При этом выделяются принципы, обусловливающие гносеологическую роль государственной политики развития образования: обеспечение единого образовательного пространства России, как открытой образовательной системы; свобода и плюрализм в образовании; демократический, государственно-общественный характер управления образованием; автономность образовательных учреждений; непрерывность и преемственность образования; гуманизация, фундаментализация и научность образования; связь образования с рынком труда; соответствие научно-педагогического потенциала и учебно-материальной базы вузов задачам и потребностям инновационного образования; приоритет национальных интересов и национальной безопасности, адекватность императивам развития российского общества и мировой цивилизации. Названные принципы ориентируют на изменение гносеологической роли государственной образовательной политики в современных условиях, исходя из интересов создания системы конкурентоспособного образования в мировом сообществе, которая должна обеспечить: максимальные возможности каждому гражданину в получении не только общего, но и высшего образования, как средства

развития его способностей; интенсивное наращивание интеллектуального потенциала государства в лице специалистов, конкурентоспособных на мировом уровне; качественно новый вклад высшей школы в решение задач развития страны с превращением ее в ведущий центр научного производства. В целом анализ гносеологической роли современной государственной образовательной политики России важен для обоснования инновационного развития отечественного профессионального образования.

Таким образом, система образования в любых социально-экономических и социокультурных условиях выполняет функцию воспроизводства общества и функцию развития индивидов, что и объясняет пристальный интерес государства к сфере образования. Государство, как политический институт занимает важное место в системе факторов, детерминирующих образовательный процесс. Государственная политика, политические явления и процессы становятся причинами, условиями и предпосылками того или иного состояния образования.

Наиболее ценными подходами для разработки методологических основ государственной политики в сфере образования, на наш взгляд, являются: системный, синергетический, нормативно-ценностный, социально-деятельностный. Рассмотренные нами современные политологические подходы к исследованию образовательной политики позволяют взглянуть не «изнутри» системы образования на общество, как «внешнюю среду», а «извне» – глазами общества на образование, как на одну из его подсистем.

Библиографические ссылки:

1. **Артюхович Ю.В.** Нормативно-ценностные модели личности в общественном развитиии России / Ю.В. Артюхович. – М.: МОСУ, 2001. – 240 с.
2. **Афанасьев В.Г.** Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат,1980. – 432 с.
3. **Батышев С.Я.** Реформа профессиональной школы: Опыт, поиск, задачи, пути реализации / С.Я. Батышев. – М.: Высшая школа, 1987. – 342 с.
4. **Белозерцев Е.П.** Образование: историко-культурный феномен: курс лекций / Е.П. Белозерцев. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 704 с.
5. **Валицкая А.П.** Российское образование: модернизация и свободное развитие / А.П. Валицкая // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 3-7.
6. **Васильев Ю.С.** Экономика и организация управления вузом / Ю.С. Васильев, В.В. Глухов, М.П. Федоров. – СПб.: Лань, 2001 . – 544 с.
7. **Калаков Н.И.** Глобалистическая прогностика как междисциплинарная наука: на материале исследования прогнозирования социально-образовательных процессов / Н.И. Калаков. – М.: Изд-во РГСУ, 2008. – 684 с.
8. **Лебедев О.Е.** Управление образовательными системами / О.Е. Лебедев. – Великий Новгород, 1998. – 317 с.
9. **Нестерчук О.А.** Государственная политика развития конкурентоспособности подготовки профессиональных кадров в современной России / О.А. Нестерчук. – М.: РГСУ, АПКиППРО, 2008. – 138 с.
10. **Плаксий С.И.** Высшее образование: желаемое и действительное / С.И. Плаксий. – М.: Изд-во Национального ин-та бизнеса, 2008. – 776 с.
11. **Пугачев В.П.** Введение в политологию / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – М.: Приор, 2000. – 400 с.
12. **Семенов В.С.** Уроки XX века и путь в XXI век (Социально-философский анализ и прогноз) / В.С. Семенов. – М.: ИФ РАН, 2000. – 411 с.
13. **Сериков Г.Н.** Элементы теории системного управления образованием / Г.Н. Сериков. – Челябинск: УГПУ, 1994. Часть 1. – 128 с.
14. **Сластенин В.А.** Введение в педагогическую аксиологию. Учебное пособие для студ. высш. пед. учебн.заведений / В.А. Сластенин, Г.И. Чижакова. . – М.: Академия, 2003. – 192 с.
15. **Ткаченко Е.В.** О проблемных вопросах российского образования на современном этапе / Е.В. Ткаченко // Образование и наука. – 2000. – № 2 (4). – С. 15-24.
16. **Турченко В.Н.** Научно-техническая революция и революция в образовании / В.Н. Турченко. – М.: Политиздат, 1973. – 223 с.
17. **Фатхутдинов Р.А.** Конкурентоспособность: Россия и мир.1992-2015 / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Экономика, 2005. – 608 с.
18. **Хакен Г.** Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 408 с.
19. **Шамова Т.И.** Управление образовательными системами / Т.И. Шамова, П.И. Третьяков, Н.П. Капустин / Под ред. Шамовой Т.Н. – М.: Владос, 2002. – 320 с.

УДК 32.351

Н. Ф. Ржевська

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ: БАГАТОФАКТОРНІ ПІДХОДИ В ПРОГНОЗУВАННІ

Розглядається питання значимості прогностичних ідей і процесів у житті суспільства. Подається коротка характеристика багатофакторних підходів у прогнозуванні зокрема методам екстраполяції та компаративістики. Вказано на їх позитивні та негативні сторони. Розглянуто питання їх конструктивного поєднання і його значимість для отримання якісного прогнозного продукту.

Ключові слова: стратегічне прогнозування, екстраполяція, аналогія, компаративістика.

Рассматривается вопрос значимости прогностических идей и процессов в жизни общества. Дается краткая характеристика многофакторных подходов прогнозирования, в частности методам экстраполяции и компаративистики. Указано на их позитивные и негативные стороны. Рассмотрено вопрос их конструктивного воссоединения и его значимость для получения качественного прогнозного продукта.

Ключевые слова: стратегическое прогнозирование, экстраполяция, аналогия, компаративистика.

The article highlights the main role of prognostic ideas in the life of society. There are some brief characteristics on polyfactorial ways of prognostication especially about the ways of extrapolation and comparativistics. Their positive and negative sides are mentioned. Their constructional reunion is examined and its importance for the qualitative product is determined.

Keywords: strategical prognostication, extrapolation, analogy, comparativistics.

© Н. Ф. Ржевська, 2012

Прогностичні ідеї в найрізноманітніших проявах супроводжують нас протягом усього свідомого життя. Кожне чергове творіння розуму спрямоване на майбутні часи, близькі або віддалені перспективи. Створюючи ескіз майбутнього житлового будинку, архітектор подумки відтворює його ще не існуючі в реальності обриси, вмонтовує будову в те чи інше урбаністичне середовище. Слідом за тактичними рішеннями приходять стратегічні, якщо зодчий (або його команда) ставить за мету побудову цілого комплексу споруд, що сприятиме врегулюванню житлових проблем. І в першій, і в другій ситуації це – процес формування елементарного передбачення як невід'ємної складової частини відтворення біосоціального життя.

Із поступом людства неухильно вдосконалюється його здатність «передбачати» можливі тенденції майбутнього. Бурхливий підйом гуманітарних та природничо-наукових дисциплін із часів великих географічних відкриттів (XV-XIV ст.) та індустріально-урбаністичної революції (XIX ст.) стимулював формування філософсько-соціологічної теорії суспільного прогнозування. Під час другої світової війни німецький соціолог О.Флехтгейм вводить поняття «футурологія» як автономний науковий напрям багатофакторного вивчення майбутнього людства. Не зважаючи на розгромну крику лівих і звинувачень в ідеалізмі та містиці, новий напрям упевнено завоював свої позиції як перспективна сфера міждисциплінарного гуманітарного знання. Проте й до нині над футурологами витає тінь наукової неповноцінності та надмірного захоплення утопічними настроями. Саме це стало причиною відокремлення від футурології академічної соціальної прогностики, без якої на сьогоднішній день не може обходитись жодна наукова дисципліна. Поряд з цим не можна не погодитись з тим, що прогнозування міжнародних відносин – найскладніший напрям гуманітарного прогнозування, що першочергово зумовлюється складно передбачуваними сценаріями ролі людського фактору в світовій політиці. І, зовсім не випадково, що міжнародна політологія більш оперує коротко- та середньостроковими прогнозами, свідомо уникаючи аналізу і оцінок на довгострокову перспективу, скажімо на півстолітній період.

Як можна пояснити самообмеження такого характеру в міжнародній політології? Чи є це свідченням неспроможності гуманітарного знання дати реалістичну оцінку обрисам і напрямам майбутнього загальносвітового розвитку? І, якою мірою соціально-прогностичні судження минулого підтвердились (спростувались) наступним історичним досвідом?

Російський вчений В.Лі, відомий своїми працями у сфері міжнародного прогнозування зазначає, що люди минулих епох, навіть в періоди спустошливих соціальних потрясінь і природних катастроф, не припиняли вірити у світле майбутнє. Багато їхніх сокровенних надій у кінцевому результаті стали реальністю. Здійснення цього потребувало, як правило, багатовікових

народних зусиль. І, тільки XX століття внесло круті, небачені до того зміни, перш за все – проникнення у таємницю оновлення соціального процесу. Проте динаміка сучасних глобальних, а також субрегіональних змін є настільки стрімкою і масштабною, що позитивний потенціал світової ліберально-центристської прогностики до початку XXI століття перестав бути настільки вагомим і значимим. Написані у другій половині XX століття прогностичні праці ліберального спрямування щодо світового розвитку і міжнародних відносин, з одного боку, представили реалістичну картину майбутнього розвитку. Там було обґрунтовано обов'язковість розпаду традиційного колоніалізму, небаченого раніше ренесансу націоналізму та різке прискорення інтеграційних процесів у світовому масштабі. З іншого боку, західна прогностична думка (не лише ліберального, а й консервативного і ліворадикального спрямування) не зуміла не зуміла розкрити реалістичні перспективи протиборства між протидіючими ідеологіями аж до дезінтеграції СРСР [1, с.11-12].

Ліберально-демократична концепція західного світу в цілому змогла лише більш реалістично оцінити перспективи еволюції ринкової системи, становлення ТНК, інтеграційні процеси глобального і регіонального характеру.

Важливим є те, що багато хто, з вчених-міжнародників були дуже близькими, або ж мали тотожну теоретичну оцінку щодо можливих наслідків ракетно-ядерних зіткнень наддержав і загрози настання «ядерної зими» на планеті. Разом із цим, з незначним виключенням, світове співтовариство не зуміло подати більш чи менш реального прогнозу появи на планеті нових небезпечних викликів (перш за все транснаціонального тероризму, організованого криміналітету, екстремізму та інших руйнівних явищ). Сенсаційним з політичної точки зору стало партнерство Росії і НАТО у протидії не військовим загрозам міжнародному миру і стабільності.

Досвід останніх десятиліть, що супроводжувався не лише досягненнями, а й серйозними прорахунками у сфері прогнозування, став досить значимим для його становлення як самостійної міждисциплінарної сфери пізнання. У цьому відслідковується своя закономірність. Нове століття відзначилося тим, що жоден будь-якої значимості суб'єкт міжнародної політики не в стані виробити і втілити свою стратегічну лінію в життя без повного чи часткового занурення у віртуальні сценарії розвитку майбутнього.

Важливо пам'ятати, що ми говоримо у даному випадку не про глобальне соціальне прогнозування в цілому, а лише про його складову частину, що охоплює стратегічне прогнозування міжнародного характеру. Як міждисциплінарна сфера пізнання стратегічне міжнародне прогнозування не лише має свої специфічні об'єкти, але й має свій спеціальний інструментарій факторного дослідження, який постійно ускладнюється і вдосконалюється.

На відміну від утопічного передбачення, переважно фантастичного і такого, що робить висновки, як правило, з «геніальних осяянь», стратегічне прогнозування проходить три обов'язкові стадії: формування первинного інформаційного банку даних і його первинна класифікація; всебічне багатофакторне дослідження інформструктури, її теоретична оцінка; порівняльний (компаративний) аналіз основних результатів дослідження, їх узагальнений синтез з метою виявлення домінуючих тенденцій майбутнього розвитку.

Отож, міжнародне стратегічне прогнозування – міждисциплінарний напрям сучасних гуманітарних і природничих наук, який досліджує домінуючі тенденції глобального, регіонального і національного розвитку, а також їхні потенційні альтернативи за умови врахування багатофакторності суспільного прогресу (регресу) і різнопланової ролі людського фактора. Теоретичне підґрунтя цього напряму – це система методологічних підходів і способів дослідження найбільш вірогідних перспектив еволюції світової спільноти.

Основні методи універсального соціального прогнозування умовно зводять до трьох базових груп: екстраполяція і порівняльний аналіз; моделювання віртуальних явищ і процесів; експертно-ситуаційний аналіз. Даний підхід можна використовувати і до теорії міжнародного стратегічного прогнозування [3].

Зробимо спробу розкрити механізм та особливості використання першого із вказаних методів. Метод екстраполяції або метод узагальнюючої стратегічної оцінки полягає в тому, що прогностичні висновки цілісного характеру (наприклад, про той чи інший регіональний конфлікт) ґрунтуються на результатах дослідження окремих складових суспільства (наприклад, якості еліти, морально-психологічного клімату, стану збройних сил і т.і.). Даний метод є досить однобоким, бо дає можливість виявити одну із вірогідних прогностичних тенденцій, яку варто враховувати при розробці майбутнього сценарію врегулювання конфлікту. Екстраполятивні тенденції підпадають під стрімкі зміни. Вимагаючи постійної корекції, вони, як правило, використовуються в гнучкому поєднанні з іншими методами міжнародного прогнозування. Метод екстраполяції широко використовується як у короткостроковому внутрішньополітичному прогнозуванні, так і серед низки серйозних міжнародних прогностичних розробок.

Не зважаючи на велику популярність досліджуваного методу, його не слід абсолютизувати. Серйозним недоліком методу екстраполяції є самообмеженість прогностичної бази дослідження. Уявна проекція з теперішнього у майбутнє навіть з урахуванням багатьох корекцій та уточнень не може відтворити всю багатоманітність та багатофакторність реальної ситуації. Подібно до того, як неможливі двічі зайти в одну й ту ж водойму, маймо вірною є повторюваність ключових явищ міжнародного життя. До того ж часом тотожність між різними явищами (війнами, політичними переворотами і т.і.) має, скоріше за все, досить відносний зовнішній характер і стосується перш за все форм, ніж реального змісту процесів, що вивчаються.

Реальний досвід соціального прогнозування показує, що екстраполяція є найбільш ефективною при прогнозуванні перспектив економічної, науково-технічної, екологічної та інших сфер, де найбільш широко можуть використовуватися електронно-обчислювальні методи дослідження. Оскільки управлінський фактор, враховуючи дії професійної дипломатії, не завжди аналізуються на основі законів математичної логіки, постільки екстраполяція як спосіб теоретичної проекції з одної на іншу, або уявного «переносу» одного хронологічного явища на інше є, зазвичай допоміжним прийомом у міжнародному стратегічному прогнозуванні.

Основоположний принцип, на якому ґрунтується міжнародне прогнозування, це філософсько-соціологічна концепція неперервності розвитку (поступального, регресивного, а часто – стагнаційного). При цьому визнання дискретності у розвитку суспільства та його зовнішніх взаємозв'язків дорівнює визнанню положення про його цілковиту ентропію. Кожна нова історична фаза або етап розвитку зароджується у надрах попередніх циклів, що зумовлює так звану «повторюваність» самого циклу на новому, більш високому витку циклічного процесу. Саме це дозволяє дослідникам прогностично визначити певну «середньо» функціональну, представлену формулою «середньої швидкості руху» прогнозованого об'єкту. У даному випадку ми маємо справу з елементарною екстраполяцією, або за визначенням Дж.Мартіно, «наївною екстраполяцією». «Наївною» вона є тому, що ґрунтується на припущенні: все, що відбувалося в минулому і сформовані тенденції, які ми екстраполюємо, будуть мати місце у майбутньому [2, с.141].

Елементарна екстраполяція міжнародних відносин ґрунтується на прогностичній обробці кількісних показників, а тому володіє певними кількісними обмеженнями. Саме тому дослідник не може абстрагуватися від аналізу якісних характеристик, з цією метою послідовно вводить в дослідження відповідні параметри якісного змісту. Проте, як зазначає Дж.Мартіно, – наявність прогнозів, які ґрунтуються на якісних тенденціях, це краще, ніж їхня відсутність узагалі. Вони обов'язково будуть корисним внеском у прийняття рішення, бо наголошують на тому, що конкретне якісно охарактеризоване явище може не лише залишатися на попередньому рівні, а й збільшуватися чи зменшуватися, зберігаючи попередню тенденцію [2, с.174].

Необхідно постійно пам'ятати, що вирішальне значення в проведенні екстраполярних досліджень має виключна коректність під час відбору вихідних параметрів прогнозу. Оскільки перспективні тенденції розвитку на ґрунті інтуїтивних логічних суджень експертів-аналітиків виводять з минулого і теперішнього, постільки огріхи при створенні інформаційного банку даних про минуле і теперішнє можуть серйозно деформувати зміст прогностичного дослідження, наділяти його ірраціональними рисами, понижувати його практичне значення. (Стосовно цього навіть свого роду офіційна статистика держав закритого чи напівзакритого типу не може без додаткової корекції використовуватися в процесі прогностичної екстраполяції). Отож, сам метод екстраполяції дає найбільш відчутні результати лише під час аналізу відносно стабільних, стійких, систем, які повільно еволюціонують (цивілізаційних масивів, демократичної влади, стратегічних союзів і т.і.). Проте, і в такій ситуації екстраполяція цілком не завершує дослідження. Його результати багаторазово уточнюються шляхом інтуїтивної експертної інтерпретації отриманих даних, які в свою чергу, потрібно співставляти з іншими прогностичними дослідженнями (побудовою сценаріїв, системним аналізом, експертним анкетуванням, ситуативним аналізом і т.і.) [1, с.19].

Отже, необхідно зазначити, що з екстраполятивним методом в теорії міжнародного прогнозування логічно використовується прогнозування за аналогією, або говорячи більш точно компаративістика (компаративізм). Використання аналогії – загальноприйнятий і природній спосіб мислення. У повсякденній діяльності більшість людей регулярно користуються аналогіями. Якщо ми виявили, що певна подія завжди супроводжується певною іншою подією…ми можемо зробити висновок, що між цими двома подіями завжди існує певний зв'язок. Якщо ми зараз побачимо блискавку, то можемо передбачити, що скоро почуємо грім. На більш високому рівні аналогія є основою науки [2, с.77].

В міжнародних дослідженнях звернення до методу компаративістики, першочергово, передбачає звертання до тотожних, споріднених, однотипних та інших близьких ситуацій, які вміщуються у розуміння історико-порівняльної аналогії (політичні перевороти, міждержавні

конфлікти, світові війни і. т.і.). Методом цілісного компаративного аналізу можна охопити соціальні перевороти минулого і майбутнього. У наш час коректними визнаються порівняльні прогностичні пошуки можливих наслідків реформування і демократизації у різних перехідних (постсоціалістичних, наприклад) суспільствах. Важливими є результати співставлення потенційної еволюції різних цивілізаційних масивів. Разом з тим, не всі явища суспільного життя, враховуючи міжнародний розвиток, можуть розглядатися у межах історичної і логічної аналогії. Подібність і співставність явищ і процесів повинні мати сутнісний характер, інакше дослідник може опинитися у хащах неправдивої, міфічної, нереальної аналогії, де результати аналізу можуть мати нульове значення.

Будь-яка історична ситуація, включена в прогностичне дослідження як первинна («модельна аналогія»), повинна мати певний мінімум стійких, багаторазово повторюваних ознак і чергувань, можливість яких і досліджується в іншій, більш пізнішій, наступній, точніше прогнозованій ситуації. Порівнюючи моделі минулого із сценаріями майбутнього, прогностичне дослідження повинно: по-перше, довести невідворотність повтору або, навпаки, відмову від деяких рис минулого, і, по-друге, розкрити гіпотетичну можливість появи нових явищ і тенденцій, оскільки впродовж всесвітньої історії не було і не може бути двох чи більше абсолютно тотожних події (в силу якісних, цивілізаційних, просторових, особистісних та інших відмінностей).

Яким же шляхом можна зробити найбільш безпристрасну вибірку вихідних даних, які відносяться до модельної і прогнозованої ситуації для того, щоб до мінімуму звести суб'єктивність та неправдиву аналогію в компаративістиці? Дж.Мартіно радить визначити сукупність аспектів, за якими буде відбуватися аналіз обох ситуацій. Ця сукупність повинна включати всі аспекти, які можуть бути суттєвими при порівнянні досліджуваних ситуацій. Часто при співставленні можна знехтувати деякими аспектами як такими, що не впливають на вихід із ситуації. Одначе дві ситуації слід порівнювати на подібність або відмінність, що визнані суттєвими [2, с.71].

Ми вже відзначали, що результативність порівняльно-історичного прогнозу значною мірою залежить від раціонального вибору первинної, точніше «модельної ситуації», за якої часто діє прихована від зовнішнього спостереження історична логіка.

Компаративістика в міжнародному прогнозуванні має справу з двома і більше близькими, подібними, багато в чому тотожними ситуаціями (соціально-політичні рухи, міжнародні конфлікти, релігійні реформації і т.і.). Однак будь-яка історична ситуація (і модельна, і прогнозна) є унікальними за своєю природою, тому їхня тотожність є досить відносною навіть у межах єдиного геополітичного простору. Слід постійно пам'ятати, що не може існувати двох однакових історичних подій, оскільки навіть дуже подібні події суттєво відрізняються одне від одного за багатьма факторами і параметрами. При цьому дослідник чи ціла команда приймають самостійне рішення з приводу того, щоб визначити чи є підґрунтя, щоб знехтувати виявленими відмінностями навіть, коли вони дають можливість визнати всю аналогію некоректною, а отже – непродуктивною.

З низки політологічних праць, що пропонують різноманітні методики запровадження системного аналізу в міжнародне прогнозування на основі екстраполяції та компаративістики, помітною є публікація Ф.Брайрара і М.Р.Джалілі «Міжнародні відносини» [4], де визначено основні детермінанти зовнішньої політики держави, умовно поділені на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні, незалежні змінні, в свою чергу поділяють на фізичні фактори, у тому числі: геополітичне розташування держави, рівень забезпечення природними ресурсами, а також структурні фактори, що охоплюють політичні інститути, держави; економічні інститути; загальну здатність реалізовувати фізичний і соціальний потенціал (людський фактор); роль політичних партій, груп тиску, етнічних, конфесійних груп і мовних груп, соціальної мобільності, урбаністичних процесів; рівень загальнонаціонального консенсусу.

За типологічними групами незалежних змінних слідує група, яка вміщує культурні і людські фактори: відповідно культурні координати та ідеологічну сферу; колективно-груповий менталітет, у тому числі історичну пам'ять, образ «іншого», відчуття питань національної безпеки; традиції месіанства; якісні показники еліти.

Одночасно Брайяр і Джалілі класифікували зовнішні незалежні змінні на три типові категорії: по-перше, міжнародну систему, по-друге, дії інших держав і коаліцій; по-третє, глобальні ресурси багатонаціонального користування.

Видно, що вже на першому етапі формування інформаційного банку даних, експерт-аналітик отримує настільки широку і глибоку інформацію, що підіймає його на більш якісний рівень міжнародного прогностичного дослідження. При цьому експерт отримує можливість багатоходових «лабораторних» комбінацій на основі методу екстраполяції та компаративістики, надаючи особливого значення пошукам більш сприятливих з його позицій альтернатив розвитку.

Отже, екстраполяція – це метод прогностичного оцінювання, при якому на основі досліджен-

ня часткової сукупності формулюються висновки і оцінки більш узагальненого характеру. Аналізуючи один із способів попереднього прогнозування, слід зауважити, що він широко використовується напередодні чи в момент назрівання масштабних міжнародних подій та процесів. (З настанням XXI століття у світовій прогностиці все більшого поширення отримують прогностичні дослідження проблем глобалізації та регіоналізації). Застосування методу компаративістики (порівняльно-історичного аналізу) міжнародних відносин суттєво доповнює і збагачує екстраполярне прогностичне дослідження.

Бібліографічні посилання:

1. **Ли В.Ф.** Теория международного прогнозирования / В.Ф. Ли. – М.: Научная книга, 2002. – 298 с.

2. **Мартино Дж.** Технологичекое прогнозирование / Дж. Мартино. – М.: Прогресс,1997. – 592с.

3. Политическая энциклопедия. В 2т. – М.: Мысль,2001. – Т.1./ Нац. обществ.-науч. фонд; Рук. проекта Г.Ю Семигин; Науч.-ред. совет: пред. совета Г.Ю. Семигин. – М.: Мысль, 2000. – 750 с.

4. **Braillard Ph.** Les relations internationales / Ph. Braillard, M.- R. Djalili. – Paris,. 1988. – 301 p.

УДК: 320 + 327.116 +324(447)

Є. О. Попов

ІНСТИТУТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ЯК РОЗРОБНИКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Метою даного дослідження виступає аналіз ступеня і способів впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики на політику Європейського Союзу. У роботі систематизовано функціонуючи у Європейському Союзі інститути інтелектуального забезпечення політики за чотирма великими групами.

Ключові слова: політична аналітика, політичний консалтинг, аналітичні центри, вплив на владу, доступ до ЗМІ, Європейський Союз, Європейська спільнота, інститутіі інтелектуального забезпечення політики.

Целью данного исследования выступает анализ степени и способов воздействия неправительственных институтов интеллектуального обеспечения политики на политическую деятельность Европейского Союза. В работе систематизированы функционирующие в Европейском Союзе институты интеллектуального обеспечения политики по четырем большими группами.

Ключевые слова: политическая аналитика, политический консалтинг, аналитические центры, влияние на власть, доступ к СМИ, Европейский союз, Европейское сообщество, институты интеллектуального обеспечения политики.

The purpose of this research is the analysis of the extent and methods of influence of non-governmental institutions to ensure intelligent policy on political activities of the European Union. In a systematic functioning of the European Union institutions intellectual support policies for the four groups.

Keywords: political analyst, political consulting, think tanks, the impact on power, access to the media, the European Union, the European Community, the institutions provide intelligent policy.

© Є. О. Попов, 2012

Інститути інтелектуального забезпечення політики грають важливу роль у розробці державної політики, в процесі прийняття рішень, а також в наданні дипломатичної підтримки членам Європейського Союзу. Разом з тим, варто відзначити, що європейські неурядові інститути інтелектуального забезпечення політики не вивчалися саме як політичні актори держав-членів Європейського союзу.

Метою даної роботи є розглянути ступінь і способи впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики на політику Європейського Союзу. Іншими словами з'ясувати роль неурядових аналітичних центрів у розробці державної політики і становлення демократії та громадянського суспільства в Європейському Союзі.

Важливо підкреслити, що визначити ступінь впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики на процес прийняття рішень досить проблематично. До цього висновку

прийшли деякі дослідників, аналізуючи щорічні звіти центрів які часто приводять окремі випадки, як приклад, свого впливу на процес прийняття рішень.

Європейські неурядові організації нараховують понад 3000 співробітників, що працюють над інтелектуальної складової політики Європейського союзу. Слід визнати, що найбільш розвинені аналітичні структури в Німеччині, Австрії, Польщі та Великобританії. Значно відстають у розвитку інститути, що знаходяться у Франції та Італії.

Дані умови змушують неурядові аналітичні структури постійно вдосконалювати свою діяльність в таких аспектах як збір коштів, розширення мереж співробітництва, поглиблення спеціалізації, фінансова прозорість і збільшення продуктивності. Особливу увагу приділяють уявленням про незалежність аналітичних структур, робиться особливий наголос на репутації центрів, яка не повинна викликати сумнівів у суспільства і засобів масової інформації.

У той же час, сектор незалежної політичної аналітики в Європі стає сильнішим, оскільки збільшується число дрібних і вузькоспеціалізованих центрів.

Мозкові центри – це організацій, що займаються дослідженнями в області соціальних наук і розповсюдженням політичної аналітики, яка спрямована на сприяння процесу прийняття рішень.

Критерії оцінки інститутів інтелектуального забезпечення політики:

- Постійний характер діяльності
- Спеціалізація на виробництві суспільних політичних рішень
- Наявність і штаті співробітників, що займаються науковими дослідженнями
- Основою діяльності виступає виробництво ідеї, аналізу та консультації
- Регулярне донесення результатів своїх досліджень до політичних і громадських структур
- Відсутність відповідальності за діяльність держаних політичних інститутів
- Прагнення у збереженні власної волі
- Навчання не пріоритетом діяльності
- Вплив досліджень на суспільство.

В академічному мозковому центрі (університет без студентів) упор робиться на високий рівень наукових досліджень та виробництві нових наукових ідей. Основою діяльності є систематичні дослідження і використання для аналізу безлічі факторів. Крім цього, використовується систематична обробка даних і послідовне застосування різних методів дослідження. Метою даних організацій виступає саме дослідження а не наукове обґрунтування поставленого замовником завдання.

Контрактні дослідницькі організації – схожі на академічні дослідницькі центри, але відрізняються джерелами свого фінансування. Бюджет таких організацій формується, в основному, за рахунок договорів з державними установами.

Центри пропаганди – основною метою є виробництво ідей і рекомендацій, дотримуючись, при цьому, певного набору переконань і цінностей. Центри пропаганди схильні розглядати свою роль в політиці як в виграш у війні ідей, а не в якості пошуку оптимальної політики.

Партійні аналітичні центри – організовані на платформі політичних партій, при цьому часто працюють на партійних чиновників, політиків і членів партії. Дослідження залежать від потреб і завдань партії.

Дослідження неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики як політичних акторів з'явилися порівняно недавно. Перша книга присвячена неурядовим аналітичним центрам була опублікована в 1971 році в Сполучених Штатах [1, с.27]. Найбільша активність у досліджені неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики спостерігалися в 1980х, наприкінці 1990х і спочатку 21 ст. Значна частина цих досліджень була присвячена аналітичним структурам в Сполучених Штатах Америки та Великобританії. Вивчення неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики носить досить рідкісний характер [1, с.254].

Мозкові центри стали помітними суб'єктами політичної діяльності в середині 1970 коли їх діяльність стала орієнтуватися на широке висвітлення в суспільстві і взаємодії зі ЗМІ. До Європейського Союзу неурядові аналітичні структури інтелектуального забезпечення політики з'явилися на початку 1980х [3, с.114]. Однак, багато вчених відзначають, що ряд організацій у Великобританії, таких як Королівський інститут міжнародних справ і Федеральний інститут довіри Великобританії були створені близько 70 років тому. Цей факт пояснюється тим, що сам термін «мозкові центри» був введений в ужиток у 1903 році, тобто фактично неурядові аналітичні були відкриті заново і почали вважатися важливою складовою політичного процесу. При цьому, почала формуватися думка про те, що неурядові інститути інтелектуального забезпечення політики є об'єктивними і безпартійними науково-дослідними організаціями.

Дослідження ролі груп інтересів у формуванні політики Європейського Союзу досить великі і різноманітні . Однак, детальний аналіз неурядових аналітичних центрів Європейського союзу,

та їх ролі в розвитку європейських структур знайти буде важко. Шеррінгтон стверджує, що аналітична діяльність на рівні мозкових трестів в Європейському Союзі ігнорується [7]. Дане дослідження прагне внести свій вклад в розвиток досліджень присвяченим Європейським неурядовим інститутам інтелектуального забезпечення політики.

Роль аналітичних структур у формуванні Європейського Союзу складно переоцінити. Їх ідеї були важливі, оскільки вони продукували унікальні експерименти, неперевірені в інших країнах світу. Роль інститутів інтелектуального забезпечення політики можна визначити як «промоутерів» нових ідей і політики, оскільки у них присутній потенціал для стимулювання дебатів про розвиток європейських структур серед європейських лідерів та громадськості.

Як пояснює Шеррінгтон процес прийняття рішень в Європейському Союзі стимулює діяльність наукових і дослідницьких організацій. Оскільки система органів прийняття рішень досить різноманітна і існує достатньо багато можливостей для впливу на політичні рішення [7, с.175]. Таким чином, неоплюралістіческій підхід активно заохочує діяльність груп інтересів у виробленні політики.

Безсумнівно, в минулому мозкові центри вплинули на політику Європейського Союзу разом з іншими експертами в галузі політики, однак, ступінь впливу досить важко виміряти. Шеррінгтон (2000), у своєму аналізі європейських аналітичних структур виділяє важливі випадки, коли таки організації допомогли сформувати майбутнє Європейського Союзу. Наприклад, була створена лобістська група для просування основоположних принципів Європейського Союзу, таких як вільне переміщення товарів, послуг, людей та капіталів. Таким чином, в 1980 роки був створений імпульс для подальшого розвитку європейського простору [7, с.181].

Мак Ганн і Уівер відзначають, що в 1998 році в Європейському Союзі функціонувало близько 670 мозкових трестів, більшість яких було створено в період після Другої світової війни. Велике зростання відзначався після зміни режиму в Східній Європі в 1989 році [4, с.234]. Даний факт можна пояснити появою стійких демократичних інститутів. Мозкові центри вимагають функціонування демократичної політичної системи, тому що вони повинні вільно висловлювати свої погляди. Таким чином, крах тоталітарних режимів у Німеччині, Австрії та Італії з 1943 по 1945 рік, кінець диктатури в Іспанії, Португалії та Греції в 1970-х років і політичні зміни у Східній Європі після 1989 року дозволили неурядовим інститутам інтелектуального забезпечення політики розвиватися.

Другим важливим фактором розвитку аналітичних структур є збільшення розмірів і функцій держави. Завдяки цьому зростанню збільшилася потреба в спеціальних знаннях. Неурядові аналітичні структури частково заповнили цю потребу, виступаючи в ролі консультанта уряду з політичних питань. Процес приватизації державних установ у 1980-1990-х роках збільшив залежність уряду від приватних та інших недержавних суб'єктів, таких, як консультанти, аудитори, мозкові центри та інші радники, для незалежної оцінки ефективності політики.

Третім фактором є підвищення відкритості влади в останні десятиліття. Особливо важливим фактором є спроби посиленої взаємодії зі структурами громадянського суспільства, наприклад, консультації на етапі планування політики. Цей фактор позитивно позначився на діяльності неурядових структур інтелектуального забезпечення політики. Така тенденція спостерігалася в роботі Європейської комісії яка при прийнятті рішень активно співпрацює зі структурами громадянського суспільстві і іншими групами, такими як неурядові організації.

Так само, варто зазначити, що неурядові інститути інтелектуального забезпечення політики вводять в оману дослідників оцінюючи їх впливовість. На суд громадськості не надаються помилкові рекомендації. Прикладом цьому можуть служити кілька центрів зі США, які намагалися продемонструвати актуальність військового нападу на Ірак.

Однак, труднощі вимірювання впливу неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики не суперечать важливості їх потенційного внеску в розробку державної політики.

Політичний попит на послуги неурядових інститутів інтелектуального забезпечення політики у всіх розвинених індустріальних і постіндустріальних суспільствах буде рости. З цього випливає, що рівень наданих послуг з боку неурядових аналітичних центрів, так само, буде збільшуватися.

Як відзначають МакГін і Вівер у аналітичних центрів є потенціал стати важливим елементом громадянського суспільства і третього сектору, внесок яких у процеси демократизації, так само, складно виміряти [4, с.65]. Мозкові центри є невід'ємною частиною громадянського суспільства і служать важливим каталізатором ідей [4, с.68].

В цілому, вплив аналітичних центрів сприяє існуванню демократичного діалогу в суспільстві. Оскільки вони вносять інтелектуальний внесок у політичний процес можна стверджувати, що велика кількість неурядових інституцій інтелектуального забезпечення політики стимулює інтелектуальне виробництво в державній політиці.

Варто відзначити, що більшість аналітичних центрів прагнуть до інтелектуальних інновацій. Дві основні ролі аналітичних структур: оцінка загальноприйнятих та поширення альтернативних концепції політичних програм. При цьому, бажання з боку аналітичних структур кинути виклик існуючій структурі не є руйнівним. Таким чином неурядові аналітичні центри допомагають боротися з політичною апатією і сприяють розвитку демократії.

Області дослідження у європейських інститутів інтелектуального забезпечення політики досить великі. Переважає дослідження інституційних питань, пов'язаних безпосередньо з політичним полем. Методологія роботи європейських аналітичних структур, як правило, заснована на англо-американській практиці.

В цілому, можна зробити висновок що європейські інститути інтелектуального забезпечення політики ще не знайшли своє місце в європейській політиці. Експерти відзначають, що вони мають обмежений вплив на політику і громадську думку.

Бібліографічні посилання:

1. **Диксон П.** Фабрики мысли / П. Диксон / Пер. с англ. Под общ. ред. докт. экон. наук В. И. Седова. – М.: Прогресс, 1976. – 450 с.

2. **Brymanh A.** Quantity and Quality in Social Research / A. Brymanh. – Mass.: Alien and Unwin Winchester, 1988 – 208 p.

3. **Cantori L.J.** Comparative Politics in the Post-Behabioral Era / L.J. Cantori, A., Jr. Ziegler. – Colo.: Lynue Reiner Publishers, Boulder, 1988 – 426 p.

4. **McGann J.** Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action / James G. McGann, R. Kent Weaver. – Transaction Publishers, New Brunswick(U.S.A.) and London (U.K.), 2002 – 617 p.

5. **Miller D.C.** Handbook of Research Design and Social Measurement, 5th ed. / D.C. Miller. – Newbury Paric, Calif.: Sage, 2002 – 808 p.

6. **Heidenheimer A.J.** Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan / A.J. Heidenheimer, H. Helclo, C.T. Adams. – 3d ed. – N.Y.: St Martin's, 1990. – 416 p.

7. **Sherrington Ph.** Influencing the European Agenda: Think Tanks and the European Union / Philippa J. Sherrington // Global Society – №14(2), – P. 173 – 189.

УДК 32.019.5

В. Ю. Полянська

ПРОБЛЕМА СИМВОЛУ ТА СИМВОЛІЗАЦІЇ В АСПЕКТІ ЕСТЕТИКИ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Розглядається проблема символу та символізації політичного простору крізь призму естетичної теорії та сучасних концепцій політичної науки. Особлива увага приділяється процесам символізації політичних цінностей, окремих процесів та явищ. Досліджується потенційна інструментальна функція символу в політичному процесі.

Ключові слова: символ, символізація політичного простору, політичний символ, естетика політичних відносин, символізація політичного лідера, символічна революція

Рассматривается проблема символа и символизации сквозь призму эстетической теории и современных концепций политической науки. Особое внимание уделяется символизации политических ценностей, отдельных процессов и явлений. Исследуется потенциальная инструментальная функция символа в политическом процессе.

Ключевые слова: символ, символизация политического пространства, политический символ, эстетика политических отношений, символизация политического лидера, символическая революция

The notion of symbol and symbolization of the political space in the aspect of aesthetic theory and modern concepts of the political science is researched. The symbolization of the political values, separate processes and phenomena is conducted. The perspective instrumental function of the symbol in political process is considered.

Keywords: symbol, symbolization of political space, political symbol, aesthetic of the political relations, political leader symbolization, symbolical revolution

© В. Ю. Полянська, 2012

Реалії сучасної політики сприяють розвитку досліджень ролі символів та символічного в політичних відносинах, а саме, аналізу політичних символів, символічної політики, символічного

впливу і т.д. Потенціал символічного підходу до політики розкривається в комунікативному, лінгвістичному, антропологічному, структуралістському підходах до аналізу політичної реальності. Саме поняття символу вимагає застосування міждисциплінарних підходів, а іноді провокує або спокушає дослідника на використання постмодерністського підходу до інтерпретації природи політичних явищ та процесів. Дослідження символу в аспекті естетики політичних відносин представляється перспективним напрямкам наукових пошуків сутності та призначення символу в сфері політики.

Дослідженням символів та символічного в політиці приділяли увагу Д.Місюров, В.Бурлачук, Е.Кассірер, П.Бурдьє, С.Поцелуєв, А.Цуладзе та інші дослідники як політичних, так і суміжних з політологією наук. Сама по собі постановка проблеми символу та символічного в політиці виявляє свої евристичні властивості, необхідність пошуку природи політичного в інших сферах людського буття. Символ є предметом дослідження багатьох наук, в тому числі естетики, культурології, соціології, лінгвістики, антропології та інших. Окрім того, поза увагою дослідників часто залишаються естетичні властивості символу, поміщеного в політичний контекст. Завданням даної статті є визначити символ як явище естетики політичних відносин, а також виявлення специфічних естетичних властивостей та потенціалу символізації політичного простору.

В загальному розумінні символ «використовується в смислі чуттєвого образа: чуттєве уявлення, через яке саме по собі не чуттєве, а абстрактне уявлення (думка) стає доступною споглядданню» [1, с.382]. Символу властиве викликати простим знаком цілий ряд уявлень, не переходячи в область абстрактного, діючи збуджуюче на почуття, тобто естетично. Символ не тільки замінює одне уявлення іншим, однорідним йому уявленням, але дає уявлення з набагато більшим змістом, ніж первинне. «Символічні дії є відображеннями тої стадії розвитку, коли думка шукає конкретних образів та обертається в колі абстрактних понять не інакше, як за допомогою зовнішніх, доступних почуттям знаків, які відповідають тому або іншому поняттю за аналогією для звичайної, нормальної асоціації ідеї» [1, с.381].

Символізм – особливий спосіб непрямим шляхом викликати в людській свідомості образ, ідею або відчуття. Митець використовує символи свідомо, вишукуючи приватні явища, які можуть викликати мимоволі у глядача, слухача або читача більш загальні уявлення. «Герой будь-якої повісті або роману, зображений цілком індивідуально, наводить думку на долю цілого класу, до якого він належить, цілої епохи і навіть цілого народу. В цьому смислі він стає не тільки характерним або типовим, він стає символом» [1, с.379-380].

«…Символ є образом, взятим в аспекті своєї знаковості, і … він є знаком, наділеним всією органічністю міфу та невичерпною багатозначністю образа» [2, с.826]. «Предметний образ та глибинний смисл виступають в структурі символу як два полюси, немислимі один без одного, але і розведені між собою та породжуючи між собою напругу, в якій і полягає сутність символу» [2, с.828]. До важливих характеристик символу відноситься: 1) діалектичне співвідношення тотожності і нетотожності в символі між значущим та тим, що означає; 2) співвіднесеність змісту символу з ідеєю світової цілокупності; 3) співвідношення між символом та міфом; 4) багатошаровість смислової структури символу. Від міфу символ успадкував його соціальні та комунікативні функції.

Серед наукових концепцій, в яких символ розуміється як політичне явище, що має політичні інтенції, інструментальні функції або може бути предметом пізнання політики, досить мало уваги приділяється аналізу аксіологічних аспектів символу в політиці. Цінність символу в політичній реальності доводиться через його функціональні характеристики, тоді як співвідношення символу та політичних цінностей, які безпосередньо задіяні в процесі символізації, виражаються, транслюються, а іноді вживлюються та навіюються через символ, залишається осторонь аналізу.

Одним з шляхів вирішення даної проблеми є розгляд символу, а саме, політичного символу, або символу, який діє в політичній реальності, як категорії естетики політичних відносин. Концепція естетики політичних відносин є мало розробленою та являє собою скоріше сукупність проблемних питань стосовно політики, які пропонується вирішувати з використанням естетичної теорії. Естетика політичних відносин являє собою міждисциплінарний напрямок дослідження політики, який досліджує місце та роль естетичних феноменів в політиці, процеси естетизації політики, використання естетичних категорій та цінностей в політичній сфері [3].

В рамках дослідження естетики політичних відносин категорія символу отримує ціннісні інтерпретації, де символ виступає не сам по собі, а як засіб прояву політичних цінностей, їх трансляції, заперечення, дисперсії, зміни ціннісних систем або їх встановлення і т.д. Сучасну політику неможливо уявити собі без використання символів навіть у повсякденній практиці здійснення управлінських функцій. Відомий французький спеціаліст в галузі політичної реклами Жак Сегела висловлюється так про роль особистості в політиці: «В наш час масової

інформації люди потребують яскравих образів. Політична партія, яка не має свого героя, свого прапороносця і носія ідеалу, приречена на провал» [4, с.23].

Політичний лідер одночасно може символізувати політичний інститут, як, наприклад, політичну партію. Розглядаючи політичного лідера як символ партії, його базовими характеристики мають бути: уявлення про себе, система політичних переконань, стійкість до стресу, стиль прийняття політичних рішень, рівень стосунків із послідовниками та політичною елітою держави, а також із лідерами інших держав, наявність харизми лідера як основного компонента, який забезпечує успіх партії у виборчому процесі [5, с.119].

В усіх сферах публічної політики використання символів з розвитком засобів масової комунікації набуло особливого значення. Публічна політика не просто демонструє наростання символічності, адже ірраціональні дії також здійснюються під символом Розуму, раціонального. Мається на увазі, що «дії самі стають символами, свого роду «маркерами», суть яких полягає не в них самих, не в їх прямому значенні, а в тому, що вони пропонують в якості «інтерпретативного ключа», тобто символу з високою концентрацією смислу, через який пропонується осягнення актуальної політичної картини світу адресатом. Більшу частину політичної комунікації починає складати не що інше, як система ціннісно-емоційних символів-ключів, які складають цілісне бачення політичного універсуму, індивідуальні механізми декодування політичних повідомлень» [6, с.161]. При цьому, політичний дискурс, в якому розгортається символічна дія, де власне і діє символ,«відмовляється від послідовного розгортання значень, який здійснюється за моделлю Тексту, і приходить до візуалізації та синкретичності в трансляції політичних смислів, що різко спрощує політичну картину. Текстові значення поступаються максимально дискретним образам, які важко спростувати в силу їх візуальної «наочності» та «очевидності». Символи політичної метамови, які входять в «символічно генералізований код» влади, одночасно «полегшують» і разом з тим «приручають» адресата, ставлячи під контроль систему політичних комунікацій» [6, с.161].

Констатація дієвості застосування символічних засобів в політиці не відповідає на питання щодо ціннісних аспектів використання символів політиці. Це питання філософії політичних відносин, одною з галузей якої і є естетика політичних відносин. При цьому, ціннісні аспекти символу в аспекті естетики політичних відносин пов'язані з етичними проблемами політики, але не співпадають з ними. Так етичні цінності та політичні цінності лежать в різній площині, як і цінності естетичні, але в символічній реальності, дійсності символічного образу, дії, що передається естетичними засобами, цінності ці можуть співіснувати певним чином, а покладені в певний контекст стають засобами політичної боротьби та політичних трансформацій різних рівнів.

Потенціал символічного вираження описаний естетичною наукою. Так в поетиці символ визначається як «багатозначний предметний або словесний образ, який об'єднує в собі різні плани зображеної митцем дійсності на основі їх чуттєвої спільності, певної однорідності» [7, с.186]. Символ будується на паралелізмах, системі відповідностей; йому властивий метафоризм, що має місце в поетичних тропах. Якщо б символ втратив мислиме значення зображуваного в ньому, тобто коли б він нічого не виражав у своїй предметній замкнутості, то він би просто перестав бути саме художнім і духовним явищем, образною ознакою чогось іншого, що залишило б його поза власною природою. При цьому, символ не є образом сам по собі, а являє собою скоріше шлях (засіб), завдяки якому досягається образно-метафоричне мислення. «Важко було б уявити собі присутність у мистецтві символу, ознак символічного інакомовлення, зближення явищ між собою, якби людина за своїми антропологічними й соціальними задатками не володіла асоціативною уявою, здатністю означати одне явище через інше і що особливо важливо – умінням побачити у предметній символіці безмежно широкий спектр смислових, духовно-почуттєвих і ціннісних відтінків» [7, с.187].

Символ як прикмета передбачуваної ним значущості сам стає цінністю. Знак є символом і образом у мистецтві, але він може набувати ускладненого подвійного визначення – в ньому реалізується вираження цінностей життя, ідеалів і суспільних вартостей (моральних, естетичних, різного роду інших духовних установок і випробуваних традицій). У знаках, ритуалах, етнічних особливостях обрядів і звичаїв символи, хоч і піддатливі до змін під впливом історичних обставин, усе-таки мають особливість співвіднесення з конкретними подіями й значеннями. В мистецтві символ полісемантичний. Біблійні й міфологічні, фольклорні сюжети та персонажі, залишаючись в основі своїй образами-символами, завжди пробуджували бажання в мистецтві до переосмислювання, висвітлення філософських загальнолюдських ідей і ознак своєї епохи. Саме мистецтво творить непорушні символи, що знаменують собою значно більшу й ширшу ауру, духовне і світове явище в його глобальному значенні.

Реалізація символічних потенцій повною мірою розкривається в політичному міфові. «Сила міфологічного архетипу-символу – в його багатоликості сенсу, що має відгук або своєрідне «по-

вторення», циклічність у кожному новому часі. Міф – як символ, здатний викликати асоціації з сучасними найактуальнішими проблемами в житті суспільства й людини» [7, с.189].

Окрім того, що символ виражає цінності, він задіяний в процесі ціннісних трансформацій, актуальних для цілих суспільств. П.Бурдьє описує алгоритм, так званих, символічних революцій, які торкаються ціннісних засад існування суспільства та здатні проявляти в даному контексті як конструктивні, так і деструктивні функції. «Порушення руйнують межі; вони знищують опозиції та перегортають їх. Але недостатньо просто перевернути опозиції, треба ще показати, що це легітимно. Інакше кажучи, символічна революція може лише тоді бути успішною, коли їй вдасться встановити і нав'язати інший принцип легітимного конструювання…Вдалі символічні революції руйнують nomos – фундаментальний закон універсуму, щоб встановити те, що Дюркгейм називає anomie, тобто можливість для кожного встановлювати свій nomos» [8, с.22].

Бурдьє описує алгоритм символічної революції як послідовність етапів зміни символічної матриці, яка містить ціннісні базові настанови, що впливають на інституційну та культурну будову суспільства. Першим етапом символічної революції стає релятивізація базових символів культурного ядра, яке скріплює суспільство (це може бути політичний міф в цілому, цивілізаційна парадигма, епістема, ідеологія, символічна матриця і т.п.). Бурдьє зазначає, що на цьому етапі смисл базових смислів лишається незмінним. Маніпуляція полягає в зміщенні в суспільній свідомості структурних координат, що організують послідовне політичне мислення. Це може бути фрагментація, міфогенез, зміщення первинного та вторинного, загального та приватного, героїзація, механізм моди, зростання значимості порядку денного, тобто «тут и зараз», зміна структури потреб, спокуса, психологічна фрустрація. Все це призводить до розшарування, гетерогенізації, корпоративність перемагає національну солідарність, а групові інтереси підкорюються інтересам приватним.

На другому етапі символічної революції під сумнів ставляться ідеї, які скріплюють фундамент суспільства. Ідейне ядро та ключові символи суспільства втрачають легітимуючий статус номоса для нової соціокультурної реальності. Суспільство опиняється стані розпаду минулої структури соціальності, стану атому. Базові поняття позбавляються статусу ідейної реальності, яка організує реальність політичної дії. Ці поняття перетворюються на симулякри, метафори, гасла, символи, які не відсилають до політичної реальності. При цьому, втрачається структурований ціннісний контекст, система координат, цілісна принципово стійка ідеологічна схема, через яку пропускаються всі факти, події, процеси.

Третій етап визначається руйнуванням ключових цінностей та смислів. Цей етап проходить експліцитно, порівняно з латентними попередніми двома. Поряд з переорієнтацією смислів базових символів відбувається підкоп під авторитет духовних інстанцій, які скріплюють цивілізаційну парадигму суспільства: армія, партія, представники уряду, наука, література, офіційна історія і т.д. На цьому етапі відбувається конфлікт архетипів та актуальних стереотипів, відбувається змішування та підміна різних рівнів сприйняття та цінностей.Лише в ситуації маніпулятивного відчуження мас (більшості, народу) від ключових символів можливо знищення цих символів. В іншому випадку нападки на символи сприймаються як образа самого здорового глузду, спроба дискредитації святих, сакральних істин.

П'ятий етап характеризується легітимацією нових символів. Нова матриця смислів нав'язує свою мову, в якій попередній теоретичний суб'єкт або само відчужується, приймаючи нову метамову, або замовкає. На шостому етапі, коли попередні символи зруйновано, масова свідомість опиняється в новій, неочікуваній культурній парадигмі. При цьому, використання попередніх символів сприймається як нелегітимне, та неефективно спливає на масову свідомість.

Таким чином, символи в політиці відіграють інструментальну роль у політичних процесах, в тому числі, легітимації політичної влади, політичних змінах, політичному розвитку та багатьох інших.

Важливим аспектом дослідження символу як політико-естетичний феномен є політичні цінності та роль символу у нормативно-ціннісній структурі політики. «Система цінностей полягає в незмінному протистоянні та русі двох начал, що її утворюють – позитивного та негативного» [9, с.207]. Цінність негативного полягає в тому, що воно осягається, долається та дає початок позитивним складовим системи. Іманентним ціннісним атрибутом є конвенціональність цінності, тобто наявність певної угоди, домовленості відносно того, що вважається ціннім та антицінним.

«В договорі (угоді) про цінності, як і у будь-якому суспільному договорі, формується декілька рівнів: конкретний (свобода, рівність, право) як певні принципові начала, суспільні єства; етичний, такий, що не має конкретних форм, ідеальний початок – справедливість («це є справедливим») утопічна по своїй суті, так же як і вихідні цінності (базові) та реалізовані форми цих конкретних цінностей, тобто конкретні види позитивної та негативної свободи (свобода совісті, слова, пересуванні та ін.., число яких в ході історії може зростати); рівність, що зрівнює перед

законом, соціальним обслуговуванням та ін..; загальні для всіх економічні, політичні, юридичні та інші права» [9, с.210]. Таким чином, в ціннісних системах відбувається зустрічний рух: від абстрактних до конкретних форм та зворотне – до абстракцій та ідеалів. Всі ці ціннісні рівні є суворо функціональними з політичної точки зору. Ідеальні утопічні абстракції слугують орієнтиром фінальних цілей, конкретні цінності – предметом реальних приватних цінностей.

Символ же внаслідок його іманентних якостей здатен як конкретизувати цінності (втілювати їх в дії, в людині, в події), так і доводити до абстрактного рівня (пропонувати ідеал, іноді навіть недосяжний для людського досвіду), узагальнювати. Символ також здатен виводити цінність з однієї сфери людської діяльності в іншу. Так, губернатор Каліфорнії в минулому Е.Браун висловився про американські політичні реалії в даному контексті: «Американці наших днів схильні судити про цінність того або іншого явища не на основі його дійсних, внутрішніх достоїнств, а на основі стилю одягу та зачіски його захисників» [10, с.94].

Звичайно, ці функції символу, пов'язані з операціями в ціннісній сфері становлять практичний інтерес, оскільки дають можливості, ресурси, ідеї для вдосконалення моделей політичного управління. Символічна матриця як «структурно обумовлений ансамбль інтеріоризованих диспозицій, а також схем сприйняття, оцінювання, мислення, вираження» здатна не тільки придушувати, а й каналізувати індивідуальні схильності та робить можливим їх цілеспрямоване управління [11, с.55].

Отже, символ в аспекті естетики політичних відносин виконує ряд функцій, які реалізуються в процесі символізації політичних об'єктів та процесів. Будучи належним до певної знакової системи, несучи естетичні функції чуттєвого відображення реальності, ідеї, або навіть норми, принципу, моделі поведінки, символ в політичних відносинах одночасно проявляється і як предмет політики, і як предмет естетики. В символі не просто закодовано послання адресанта реципієнту, символ здатен сам ставати смислом в залежності від певного контексту. Символ може відображати зміст ідеї або процесу, а може ставати фактором ідеї або процесу, індикатором трансформації ціннісної системи або відносин між політичними суб'єктами.

Символ поєднує в собі чуттєвість, виразність та певний напрямок раціонально-логічної дешифровки, що містить мотиваційні, пробуджуючі до дії аспекти. Символи можуть бути предметом політичної боротьби або її інструментами. І при всій своїй багатоманітності проявів символ є суміжним концептом, який дозволяє пояснити певні закономірності політичної комунікації, чуттєвого сприйняття політики та можливостей її раціонально-логічної інтерпретації.

Дослідження символу в рамках естетики політичних відносин містить велику кількість протиріч та парадоксів, але саме символ та символізація у пристосуванні до політичної сфери відкривають можливості до більш глибокого осмислення сутності політики та її окремих аспектів. Розгляд символу як політико-естетичного феномену передбачає узгоджене використання методології естетики та різноманітних політологічних підходів в залежності від предмету дослідження, але евристичний потенціал таких досліджень є перспективним та евристичним як за теоретичної, так і теоретичної сторони.

Бібліографічні посилання:

1. Большая энциклопедия, словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания. – Т. 17, СПб., 2000. – 578с.

2. **Аверинцева С.** Символ / С. Аверинцева // Краткая литературная энциклопедия, Т. 6. – М., 1971, с. 826– 831.

3. **Sartwell C.** Political aesthetic / C. Sartwell. – Cornell Uneversity Press, 2010. – 272 p.

4. **Сегела Ж.** Национальные особенности охоты за голосами [Пер. сфр.] / Ж. Сегела. – М.: Вагриус, 1996. – 264 с.

5. **Почепцов Г. Г.** Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента / Г. Г. Почепцов. – К.: Изд-во АДЕФ-Украина, 1997. – 140 с.

6. **Мартьянов В.С.** Метаязык политической науки / В. Мартьянов. – Екатеринбург: УрО РАН, 2003. – 236с.

7. **Левчук Л. Т.** Естетика / Л. Т. Левчук. – К.: Вища шк., 1997. – 399 с.

8. **Бурдье П.** Университетская докса и творчество: против схоластических делений / П. Бурдье // Socio-Logos. – М.: Socio-Logos. – 1996. – 320с.

9. **Кравченко И.И.** Политика и сознание / И.Кравченко. – 2004. – 214с.

10. **Гаджиев К.С.** Американская нація: национальноесамосознание и культура / К. Гаджиев, Г. Дилигенский. – 1990. – 239с.

11. **Качанов Ю.Л.** Политическая топология: структурирование политической действительности / Ю.Качанов. – 1995. – 223с.

УДК 327

А. О. Перфільєва

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОГО СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Розглядається специфіка становлення та витоки геоекономічного підходу, його сутність для політологічного аналізу проблем сучасного світового і національного розвитку.

Ключові слова: світова система, розвиток, геоекономіка, національна система, принципи геоекономічного підходу.

Рассматривается специфика становления и истоки геоэкономического подхода, его сущность для политологического анализа проблем современного мирового и национального развития.

Ключевые слова: мировая система, развитие, геоэкономика, национальная система, принципы геоэкономичесокго подхода.

The specifics of the formation and the origins of geoeconomic approach, its essence for political analysis of the problems of the modern world and national development are explored.

Keywords: global system, development, geoeconomics, national system, the principles of geoeconomic approach.

© А. О. Перфільєва, 2012

Процес переосмислення новітнього досвіду розвитку світової цивілізації в широкому розумінні зумовлює появу нових підходів і нових дисциплінарних напрямків, які знаходяться на стику різних наук. Прикладом такого поєднання є геоекономіка, виникнення якої продиктовано специфікою практики міжнародної взаємодії у сучасному світі. Переважна більшість науковців пов'язують цю специфіку з процесом глобалізації як якісно новим етапом розвитку світової системи, коли ми спостерігаємо не лише інтенсифікацію встановлення відносин між економічними, соціальними та іншими суб'єктами різних держав, але й суттєве поглиблення значення цих відносин для традиційних міжнародних акторів. Нині відбувається формування загальносвітового комунікаційного, економічного, інформаційного, фінансового простору, за межами якого розвиток окремих держав неможливий. Національні системи окремих країн стають складником єдиної світової системи, яка є досить динамічна і розвивається під впливом численних чинників. Охопити всі аспекти цієї цілісності однією концепцією надто складно, оскільки концентрація уваги на одному аспекті призводить до втрати цілісного бачення об'єкта дослідження. Саме це актуалізувало пошук нової методологічної основи для адекватних сучасному стану цивілізації досліджень, здатної зменшити розбіжності між теорією і практикою, пояснити специфіку завдань і шляхів розвитку національних систем у сучасних умовах. Отже становлення геоекономіки є об'єктивної потребою вдосконалення науково-дослідного інструментарію, який дозволяє отримати найбільш вірогідні й відповідні сучасним реаліям результати дослідження складних процесів розвитку національних та світової систем.

Серед науковців України геоекономіка поки лише набуває статусу окремої дисципліни. Біля джерел цього процесу стоїть В.Дергачов, який є автором кількох монографій і комплексно опрацьовує геоекономічний підхід для аналізу проблем міжнародних систем і процесів. Більшість українських вчених звертається до геоекономіки як до однієї з наукових парадигм, здатної пояснити певні особливості розвитку сучасного світу в межах макроекономічних і глобалістичних досліджень. Серед таких науковців слід відзначити О.Білоруса, Ю.Мацейка, Ю.Пахомова, С.Соколенка, М.Шепелева. На нашу думку, нині очевидною є потреба розширення використання засад геоекономічної парадигми для отримання найбільш об'єктивних результатів дослідження процесів національного, регіонального і світового розвитку. Тому метою нашої роботи є розгляд специфіки становлення та витоків геоекономічного підходу з визначенням його концептуальних положень, які дозволяють вдосконалити політологічний аналіз поточних світових процесів розвитку на різних рівнях з урахуванням особливостей функціонування різних акторів в умовах глобалізаційних зрушень.

Фактичними джерелами геоекономічного підходу є класична політекономія і геополітика. Перша відповідно до специфіки сучасного розвитку світу уможливила послуговування традиційними засадами економічного аналізу, друга привнесла просторовий чинник у наукові розвідки, удаючись до питання розширення життєвого простору системи через вміле маневрування у глобальній системі. Отже слід підкреслити, що підґрунтям геоекономічних методологічних

зрушень став просторовий підхід, саме на його основі відбулося становлення геоекономічної інтерпретації сучасного світу. Така інтерпретація стала відповіддю на загострення протистояння між державними і недержавними суб'єктами міжнародних відносин, коли глобалізація призводить до того, що рівновага у сучасному світі може бути досягнута лише як результат загального економічного і геоекономічного суперництва. Геоекономіка поєднала аналіз дії різних економічних, політичних, соціокультурних, демографічних, екологічних чинників у тісній прив'язці до просторового положення країни або регіону, їх природними ресурсами, кліматичними умовами. Внаслідок чого з'являється парадигмальний комплекс концепцій, які відображають сучасний світ крізь систему економічних відносин та взаємодії, презентуючи цей простір як переплетіння національних і наднаціональних державних і недержавних структур, де політика державного актора залежіть від вдалого включення національної системи у світові процеси та структуру світової системи. Фактично геоекономіка є теоретичне обґрунтування державної політики, спрямованої на перемогу у міжнародному змаганні, оскільки для всієї системи міжнародних відносин характерна перманентна конкуренція на різних рівнях, у різних сферах і вимірах. Під кутом зору геоекономіки держава є країною-системою, яка змагається з іншими системами. Це змагання відбувається за певними правилами, деякі з них відповідають економічним, політичним, соціальним закономірностям, інші є результатом домовленостей або нав'язаної волі вправного зацікавленого суб'єкта, отже, завдання країни-системи в цих умовах полягає у віднайденні оптимальної моделі розвитку і стосунків з іншими системами, яка б дозволила реалізувати національні інтереси і підвищити конкурентоспроможність системи. Тому геоекономіка досліджує поведінку держави у конкретній ситуації, формує її політико-економічну стратегію і тактику на міжнародній арені з урахуванням специфіки поточного моменту. Геоекономіка охоплює широкий спектр політичних, економічних, соціальних, географічних питань, аналіз яких у комплексі дозволить створити адекватну потребам і потенціалу суб'єкта міжнародних відносин стратегію розвитку у відповідності до умов світової системи.

Традиційно засновником геоекономічного напрямку в опрацюванні проблем життєздатності та перспектив співіснування країн на регіональному і світовому рівнях уважається німецький економіст Фрідріх Ліст (1789 – 1846), який у надрукованій 1841 р. роботі «Національна система політичної економії» наголошував, що головним джерелом багатства і могутності нації є розумовий капітал. Добробут держави, нації зростає, на думку Ф.Ліста, не лише від нагромадженого в результаті міжнародного обміну багатства, але переважно від розвитку виробничих сил. Цей чинник слід співвідносити з рівнем працелюбності, освіти окремих осіб, із суспільно-політичним устроєм держави, що в комплексі і створює могутність нації і держави. Ф.Ліст розробив теорію виробничих сил і сформулював концепцію «виховного протекціонізму», побудовану на активному втручанні держави в економічне життя. Німецький учений виступав проти беззастережного трактування відкритості економічної системи як добра, а ізоляції як зла. Дослідник зауважував, що відкрита економіка є важливий чинник розвитку соціальної системи, хоч водночас вона становить загрозу для національного суверенітету держави з менш розвинутими ринковими відносинами у стосунках з більш потужними державами. Тому держава повинна захищати себе від руйнівного впливу сильніших економік, удаючись до вибіркової відкритості – особливого різновиду протекціонізму, який «залізною завісою» закриє і захистить національну систему. Вибіркова відкритість може успішно існувати в масштабах крупного економічного утворення, навіть континенту, за умови, що країни будуть об'єднані єдиним митним кордоном, що закладе підвалини автаркії великого простору. Автаркія великого простору, за Ф.Лістом, – це створення самодостатнього замкнутого господарства в межах групи країн, внутрішні зв'язки та обмін між якими надають певної органічної єдності окресленій території [1]. Сьогодні ця ідея закладена в основу геоекономічного погляду на країну як систему, що може «вбудовуватися» в регіональні або глобальну системи і обирати спосіб функціонування, який би забезпечив виживання країни-системи в глобалізованому середовищі і дозволив реалізовувати національні інтереси.

Окремий додатковий чинник стимулювання становлення геоекономічної парадигми – оновлена американська геополітика другої половини XX ст., зокрема теорія «життєвих інтересів», яка обґрунтовувала військову присутність США в різних регіонах світу економічними інтересами країни-системи. В подальшому саме американські теоретики і практики від політики опрацьовують ідею про досягнення світового панування шляхом геоекономічних воєн, які дозволять захистити інтереси країни далеко за її межами без застосування безпосередньо військової сили. У цілому США вдалося історично розвинути геоекономічну практику у вигляді геоекономічної стратегії починаючи з середини XX ст., особливої ваги в цьому контексті набуває план Маршалла як довготермінова геоекономічна стратегія. Теоретизація американських

практичних напрацювань у кінці XX ст. фактично і привела до становлення геоекономіки як окремого суспільствознавчого дисциплінарного напрямку.

Нині у світі найбільш рельєфно представлені чотири школи геоекономічного аналізу: американська, італійська, російська, французька. У США найбільш плідно в геоекономічній царині працюють Е.Люттвак, Е.Лейшон, У.Нестер. Представники італійської школи – К.Жан, П.Савона, С.Фіоре, Ф.Бруні Рочча Серед російських науковців необхідно відзначити Е.Кочетова, Ю.Ліпець, О.Неклессу, М.Пивоварову, Ю.Шишкова. Специфіка французького напрямку геоекономічних досліджень пов'язана з особливостями французької геополітичної традиції. Вже перший французький геополітик Відаль ле Бланш своєю концепцією певною мірою наблизився до геоекономічної парадигми, звинувативши класичну геополітику в неувазі до людини як чинника розвитку країни. Певним продовжувачем такого погляду став Ів Лакост, який наголосив на тому, що «простір і кордони – це пасивні нейтральні елементи» розвитку, у той час як визначальний чинник – політика. Саме вона, її якість, спроможність визначає могутність і перспективи країни. Сьогодні – це геоекономічна аксіома, на якій будують стратегії розвитку провідні країни світу. Доповненням класичної геоекономічної концепції «автаркії великих просторів» Фрідріха Ліста стала теорія «світ-економіки» Фернана Броделя, відповідно до якої здійснюється структурування світового простору на основі специфіки розвитку людської цивілізації. Проте найяскравішим представником французької геоекономіки є Жак Атталі. На думку Ж.Атталі, ера геоекономіки розпочалася після закінчення Другої світової війни і нині вона набуває повноти свого прояву. Сьогодні ми є свідками формування нового єдиного світу зі структурою, побудованою на принципах геоекономіки, це так звана Ера грошей – остання ера історії людської цивілізації, якій притаманні домінування економічного примусу і можливість одночасного використання з ним сили і релігії. Геоекономіка здійснює структурування світу, орієнтуючись на розташування світових бірж, інформаційних центрів, великих виробництв, корисних копалин. Такий підхід дозволяє виділити три найважливіші регіони, які, на думку Ж.Атталі, стають центрами нового геоекономічного світу – «Американський простір», «Європейський простір, простягнутий від Лондона до Москви, і Тихоокеанський регіон з центром у Токіо». Нові центри сили з'являються не з огляду на географічне положення, збройні сили або культурний потенціал, а виключно завдяки економічній могутності [2].

Сьогодні мало хто заперечуватиме той факт, що в умовах глобальної трансформації національної політичної, економічної, соціальної систем суттєво зростає значення економічних чинників. Економізація розвитку є одна з провідних закономірностей сучасного історичного етапу, під впливом якої функціонують національні системи і вибудовується нова глобальна система. Саме умови глобалізації та економізації розвитку людської цивілізації актуалізували процес переосмислення новітнього досвіду і підвели до появи нового наукового напрямку, який межує з різними дисциплінарними підходами – у геополітиці, політології, політекономії, політичній та економічній географії – означений синтез зумовив появу нової наукової дисципліни – геоекономіка. На думку Едварда Люттвака, який ініціював введення у широкий обіг терміну наприкінці 80-х рр. XX ст., геоекономіка – це дисципліна, що вивчає політику і стратегію як важливі чинники підвищення конкурентоспроможності держави [3, с.20]. Геоекономіка – це нова галузь суспільствознавчих досліджень, яка вивчає глобальний простір як комплекс основних процесів міжнародної взаємодії у різних вимірах і на різних рівнях за наявної інтенсифікації економізації політики. Геоекономічний підхід на практиці виокремлює конфліктний складник політики держав, спрямований на модернізацію національної соціальної, економічної систем для здобуття конкурентних переваг на регіональному і глобальному рівнях. Такий аналіз може виступати інструментом для оцінки економічних моделей, що дозволить обирати найоптимальніший варіант розвитку для збереження та примноження державного потенціалу. Фактично з позицій геоекономіки сучасний світовий політичний процес – це боротьба економічних моделей за простір їх використання та реалізації, це – сукупність взаємопов'язаних і конкуруючих методів реалізації політики національних інтересів країни-системи. Національний розвиток, його кількісні та якісні параметри дедалі більше залежать від місця, яке країна здобуває в сучасному світовому економічному просторі внаслідок конкурентної боротьби. Геоекономіка послідовно враховує більшість аспектів міжнародної конкуренції, головними діючими особами в якій є країни-системи, держави, які залишаються навіть в умовах глобалізації провідними суб'єктами міжнародних відносин.

Геоекономіка постає доповненням і певним оновленням геополітичної парадигми. Відмінність між геоекономікою і геополітикою полягає насамперед у ставленні до військово-силового складника міждержавних відносин, так, геополітика зорієнтована на домінування означеного чинника, натомість геоекономіка розглядає його виключно як додатковий потенціал впливу. В геополітиці боротьба між діючими суб'єктами точиться довкола військово-політичного

статусу спірних територій, у геоекономіці – довкола варіанту економічного функціонування певних територій, незалежно від їх офіційної адміністративно-територіальної приналежності. Саме тому геоекономіка в теорії і на практиці закріплює загальну настанову стосовно того, що військова сила у XXI ст. втрачає свою традиційну роль головного інструменту політики і критерію творення ієрархії держав у світі. Нині така ієрархія будується вже через оцінку стратегій розвитку, які створюються і реалізуються країнами-системами на основі геоекономічного аналізу можливостей і положення національної системи на регіональному і глобальному рівнях і які, відповідно, сприяють прогресивному розвитку або ні. За сучасних умов геоекономічний підхід – свого роду парадигма адміністративно-правової організації держави, тому геоекономічна інтерпретація світу і побудована на її основі стратегія набуває особливого значення для реформування сучасної держави, оскільки дозволяє підвищити конкурентоспроможність держави і забезпечити подальше виживання у складних суперечливих умовах багатовимірного сучасного світу. При використанні геоекономічного підходу світовий розвиток постає синтезом економічних і політичних процесів, які є середовищем для міждержавної конкуренції, що визначає специфіку більшості взаємодій на міжнародному рівні. Важливо відзначити, що за умов використання геоекономічного підходу стає можливим розгляд світової системи як такої, що лише формується в цілісність, тобто перебуває в стадії становлення, проте, не досягши повноти свого розвитку, вона вже існує [4, с.216] і визначає умови співіснування усіх суб'єктів міжнародних відносин. Таким чином геоекономічна парадигма дозволяє врахувати динамічність об'єкту дослідження, що значно підвищує достовірність і евристичну цінність наукових розвідок світосистемних процесів. Рушійною силою еволюції світової системи, що формується, постає комплекс чинників, сплетіння взаємодій різних компонентів. Усі фактори мають складний характер і складну наслідкову природу, на кожному конкретному етапі будь-який чинник може перетворитися на визначальний або зіштовхнутися з контртенденцією, тому неможливим є напердзаданий результат розвитку. Дослідник повинен уважно стежити за процесами, пам'ятаючи про їх взаємозалежність, складну детермінованість, комплексність і системність. Для врахування усієї сукупності факторів, які визначають суспільний розвиток на конкретному етапі необхідно досліджувати об'єкт у взаємозв'язку з суспільно-політичним устроєм, суспільною свідомістю, політичною культурою, ідеалами, цілями суспільного розвитку, усім комплексом чинників, які можна визначити у якості соціокультурного контексту. Як частина цілої світової системи, що існує поряд з іншими частинами у взаємодії з ними, національна система потребує відповідних характеристик і параметрів функціонування, невідповідність загальносвітовим і регіональним тенденціям розвитку не дозволить країні-системі досягти успіху у конкурентній боротьбі з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Отже, в епоху глобалізації геоекономіка набуває особливої актуальності, оскільки саме вона пропонує певний методологічний підхід і практичні прийоми для вирішення проблем збалансованого та пропорційного розвитку суб'єктів міжнародної взаємодії. Геоекономіка уможливлює формування відповідного сучасним реаліям методологічного інструментарію для наукового дослідження і, звісно, вироблення нової актуальної в таких умовах політико-економічної стратегії розвитку країн, регіонів і світу в цілому. Завдяки геоекономічному підходу політологічний аналіз проблем сучасного світового і національного розвитку виходить на якісно новий рівень, що створює можливості для вироблення і реалізації оптимальних моделей розвитку усіх учасників міжнародної взаємодії. Крім того, геоекономічна парадигма дослідження процесів світового розвитку ґрунтується на визнанні його багатоваріантності й плюралістичності. Відмова від монізму постає відправною точкою об'єктивного наукового розгляду світових процесів на поточному етапі. Сучасне дослідження виходить з того, що перед країною-системою як основним суб'єктом міжнародних відносин стоїть проблема вибору шляхів і моделей розвитку, при чому варіанти можуть бути діаметрально протилежними, навіть суперечливими. Вибір якогось із них є результатом складного комплексного аналізу не лише різновимірного потенціалу країни, але і умов середовища її існування як у регіональному, так і у глобальному масштабі. Тому геоекономіка певною мірою є сучасною системою глобального керування ресурсами планети, перерозподілу світового впливу та структурування світу. Також слід відзначити транстеоретичність геоекономіки, яка дає можливість обирати аналітичні засоби, найбільш прийнятні для пояснення конкретної проблеми. Такий плюралізм знімає обмеження класичного аналізу, дозволяє використовувати мікро- і макроаналітичний інструментарій, залучати методи різних суспільних і точних наук. В комплексі це забезпечує гнучкість наукового аналізу в геоекономіці, що відкриває найширші перспективи для дослідження сучасних реалій глобального світу.

Таким чином зазначені концептуальні засади геоекономіки дозволяють одержати нові адекватні данні для вдосконалення наукового аналізу процесів світового, регіонального та

національного розвитку, на основі якого доцільним буде здійснити оновлення принципів політичного менеджменту з метою покращення адаптації національної системи до особливостей сучасного світового політичного процесу.

Бібліографічні посилання

1. **Лист, Ф.** Национальная система политической экономии / Ф. Лист. – М.: «Европа», 2005. – 392 с.
2. **Аттали, Ж.** На пороге нового тисячелетия / Ж. Аттали. – М.: «Международные отношения», 1993. – 77с.
3. **Luttwak, E.** From Geopolitics to Geoeconomics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce [Text] / E. Luttwak // The National Interest. – 1990. – № 20 (Summer) – P.17-23.
4. **Пивоварова, М.** Геоэкономический поход к исследованию проблем мировхозяйственного взаимодействия / М. Пивоварова // Общество и экономика. – 2000. – № 3-4. – С. 206-217.

УДК 321.01:342.6(470)

І. Ю. Осадчук

Президенціалізація/прем'єризація системи інститутів виконавчої влади в Росії

Проаналізовано поняття: «система інститутів виконавчої влади», «персоналізація влади», «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади», «прем'єризація системи інститутів виконавчої влади». Визначено етапи та рівні президенціалізації/прем'єризації системи інститутів виконавчої влади в Росії.

Ключові слова: система інститутів виконавчої влади, персоналізація влади, президенціалізація системи інститутів виконавчої влади, прем'єризація системи інститутів виконавчої влади.

Проанализированы понятия: «система институтов исполнительной власти», «персонализация власти», «президенциализация системы институтов исполнительной власти», «премьеризация системы институтов исполнительной власти». Определено этапы и уровни президенциализации / премьеризации системы институтов исполнительной власти в Росии.

Ключевые слова: система институтов исполнительной власти, персонализация власти, президенциализация системы институтов исполнительной власти, премьеризация системы институтов исполнительной власти.

Concepts of system of executive power institutions, personalization of power, presidentialization of system of executive power institutions, prime ministerialization of system of executive power institutions are analysed. Stages and levels of presidentialization/prime ministerialization of system of executive power institutions in Russia are determined.

Keywords: system of executive power institutions, personalization of power, presidentialization of system of executive power institutions, prime ministerialization of system of executive power institutions.

© І. Ю. Осадчук, 2012

Провідною тенденцією функціонування напівпрезидентської системи Росії є посилення президентських рис при послабленні парламентських складових. При цьому, феномен В.Путіна на посаді прем'єр-міністра у 2008-2012 рр. засвідчив можливість існування сильного прем'єра в умовах президенціалізованої напівпрезидентської системи. У даному контексті поняття «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади» та «прем'єризація системи інститутів виконавчої влади» дозволяють проаналізувати складні та суперечливі процеси, що відбуваються в рамках системи правління цієї країни, зокрема при виборі моделі реалізації принципу поділу влади, оптимального розмежування повноважень органів законодавчої та виконавчої влади, створення ефективної системи стримувань і противаг.

Об'єкт дослідження – президенціалізація/прем'єризація системи інститутів виконавчої влади (далі – СІВВ) у Російській Федерації. Предмет – етапи та рівні президенціалізації/прем'єризації системи інститутів виконавчої влади у цій країні. Метою дослідження є визначення етапів та рівнів президенціалізації/прем'єризації СІВВ у РФ.

Для досягнення поставленої мети нам необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше визначити поняття «система інститутів виконавчої влади» та структуру СІВВ у Російській Федерації; по-друге на підставі запропонованих методик та на основі емпіричних даних проаналі-

зувати систему інститутів виконавчої влади у цій країні. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці А.Антошевського [21], П.Вебба [20], К.Даудінга [17], О.Зазнаєва [4], А.Кроувела [18], Т.Погюнтке [20].

Хронологічні рамки дослідження – з грудня 1993 року (прийняття Конституції РФ, згідно з якою в країні формально функціонує напівпрезидентська система).

Система інститутів виконавчої влади – сукупність, в якій усі складові частини (окремі інститути та їх структурні підрозділи) є взаємопов'язаними, творять цілісність та водночас складають самостійні підсистеми, що мають своє спеціальне призначення (здійснення діяльності виконавчого та розпорядчого характеру), організаційну структуру і певну компетенцію для вирішення завдань і однорідних за своєю природою управлінських функцій. СІВВ у Росії має наступну структуру: а) федеральні інститути виконавчої влади; б) інститути виконавчої влади суб'єктів Федерації. Остання група найбільш різноманітна, оскільки включає до свого складу відповідні інститути республік, країв, областей, міст федерального значення, автономної області і автономних округів.

Президенціалізація (англ. presidentialization**)** – це процес, при якому системи правління (парламентські та напівпрезидентські) стають більш президентськими на практиці, але при цьому, не змінюється їх формальна структура [20, с.1]. О.Зазнаєв, опираючись на дослідження П. Вебба і Т.Погюнтке виокремлює такі характеристики президенціалізації: збільшення обсягу контрольованих главою виконавчої влади ресурсів та підвищення ступеня його автономії [4, с.65]. Російський дослідник зазначає, що під главою виконавчої влади він розуміє як президента, так і прем'єр-міністра.

Ми погоджуємося із аргументацією С. Дейлі [16] та Р.Роуза [19] стосовно недоцільності використання терміну «президентський» щодо процесів, що відбуваються в рамках парламентських (а також напівпрезидентських) систем західноєвропейських країн. Натомість пропонуємо щодо цих систем використовувати саме поняття «персоналізація влади».

К.Даудінг також критикує підхід П.Вебба і Т.Погюнтке, які стосовно напівпрезидентських та парламентських систем країн Західної Європи використовують поняття «президенціалізація». Дослідник зауважує, що використання поняття «президенціалізація» прем'єр-міністра повинно бути вилучене з вжитку політичної науки. Подання прем'єр-міністра як «президента» абсолютно поверхове, оскільки політична наука повинна зануритися глибше в інституційні повноваження президента і прем'єр-міністра [17]. Натомість дослідник пропонує при аналізі позиції прем'єр-міністра у політичній системі Сполученого королівства використовувати поняття **«прем'єризація»** (англ. prime ministerialization), яке до речі у нього визначається в контексті персоналізації позиції глави уряду. Тієї ж точки зору дотримуються Б.Гай Петерс та Л.Хелмс [15].

Вважаємо, що поняття «президенціалізація» та «прем'єризація» стосовно країн Західної Європи можна розглядати власне як «персоналізацію виконавчої влади». У свою чергу, досвід країн СНД (зокрема, Росії) вказує на те, що дані поняття набувають форми інституційно-функціонального процесу, а, отже, персоналізація влади тут є лише передумовою президенціалізації/прем'єризації системи інститутів виконавчої влади. **Персоналізація влади**, на нашу думку – процес, що передбачає зростання ролі особистісних характеристик у владі та визначається здатністю політичних лідерів виконувати функцію мобілізації потенційних виборців, утримувати свої позиції на підставі персоніфікованого мандата, коли характер і стиль проведення виборчої кампанії визначається рисами конкретного політичного лідера.

Зауважимо, що політична практика функціонування виконавчої влади за часів президентства/прем'єрства В.Путіна дозволяє нам використовувати стосовно напівпрезидентської системи Росії як поняття «президенціалізація», так і «прем'єризація», а отже, говорити про «президенціалізацію»/«прем'єризацію» СІВВ.

Надамо насамперед робочі визначення цим поняттям. ***Президенціалізація СІВВ*** – процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих президентом як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності президента долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду. ***Прем'єризація СІВВ*** – процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих прем'єр-міністром як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності прем'єр-міністра долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

Проаналізуймо ці процеси в контексті функціонування СІВВ в Російській Федерації. Для того, щоб визначити **президенціалізацію/прем'єризацію на федеральному рівні СІВВ** Росії

необхідно проаналізувати не лише конституційні положення [6] («силу» президента та «силу» парламенту аналізуємо за методикою О.Зазнаєва [3, с.190-194], «силу» прем'єра та за методикою, в основу якої ми взяли переважну більшість критеріїв, запропонованих А.Антошевським [21, с.44]), а й політичну практику.

Методика О.Зазнаєва. Російський дослідник відкоригував методику А.Кроувела [18], проаналізуваши кожен критерій, висунутий нідерландським вченим, зокрема:

1) критерій «призначення кабінету» російський дослідник розділив на два критерії: «призначення прем'єр-міністра» і «призначення членів уряду». Якщо парламент (нижня палата) бере участь у процесі призначення глави кабінету і всіх членів уряду, то це, без сумніву, додає парламенту велику силу на відміну від ситуації, коли він впливає лише на призначення прем'єра;

2) критерій А.Кроувела «вотум довіри парламенту новому складу кабінету міністрів» О.Зазнаєв виключає, оскільки таке вираження довіри має суто формальний характер і не відображає реальної влади парламенту над кабінетом. Саме тому важливішим стає критерій «вотум недовіри»;

3) з критерія «право законодавчої ініціативи і право вето президента», дослідник цілком слушно виокремив два критерії – «право законодавчої ініціативи» та «право вето президента», оскільки вони не пов'язані один з одним: наприклад, президент може мати право вето, але при цьому не має можливості вносити законопроект на розгляд парламенту (як у США);

4) перелік критеріїв, висунутих А.Кроувелом, О.Зазнаєв доповнив ще двома показниками –«сумісність депутатського мандата з урядовою посадою» і «формування нового кабінету після президентських чи/і парламентських виборів». У США як президентській республіці член конгресу не може входити до складу уряду, а в парламентській системі, навпаки, існує суміщення урядової посади з депутатським мандатом.

Як зазначає О.Зазнаєв, поділ влади виявляється у розподілі посад. Тому критерій сумісності / несумісності депутатського мандата з міністерським портфелем – показник рівня президенціалізму і парламентаризму. Необхідність включення іншого додаткового критерію («формування нового кабінету після президентських чи/і парламентських виборів»), за словами російського дослідника, пов'язана з тим, що він показує, які сили (президент чи парламент) здійснюють безпосередній вплив на склад кабінету.

На основі методики нідерландського вченого А.Кроувела [18], О.Зазнаєв розробив «індекс форми правління», що дозволяє виміряти наявність чи відсутність конституційної (юридичної) президенціалізації [3, с.194]. В результаті індексування здійснюється за 10 змінними: 1) вибори президента; 2) носій виконавчої влади; 3) призначення прем'єр-міністра; 4) призначення інших членів уряду; 5) формування нового кабінету; 6) вотум недовіри; 7) законодавча ініціатива президента; 8) вето президента; 9) розпуск парламенту; 10) сумісність депутатського мандата з урядовою посадою із урахуванням порядку обчислення, запропонованого нідерландським вченим. Максимальне значення показника за кожним критерієм – «1», мінімальне – «0». Як і в А.Кроувела, у методиці О. Зазнаєва є проміжний варіант – «0,5». Максимальне значення для президентського індексу та для парламентського індексу становить «10», а мінімальне – «0» [3, с.192-193].

Методика О.Зазнаєва дозволяє умовно ранжувати напівпрезидентські системи на: «парламентаризовані» (ІФП від – 9 до – 3,5), «збалансовані» (ІФП від – 3 до +3) і «президенціалізовані» (ІФП від +3,5 до +9). Отже, рівень президенціалізації вимірюємо за шкалою від +3,5 до +9, де 3,5 – 5 – низький рівень; 5,5 – 7 – середній рівень; 7,5-9 – високий рівень. При цьому, якщо ІФП > 9 – країни відносимо до президентських систем. У випадку, коли ІФП < – 9 – до парламентських систем. Індекс форми правління розраховується як різниця президентського та парламентського індексів: ІФП = ПрІ – ПарІ (див. табл. 1).

Таблиця 1

Індекс форми правління Росії

ПрІ	ПарІ	ІФП
9	1	+8

Методика визначення «сили» прем'єр-міністра. Взявши за основу **методику А.Антошевського** (див. табл. 2)**,** ми пропонуємо вимірювати «силу» прем'єр-міністра на основі наступних критеріїв (прем'єрський індекс за шкалою від 0 до 4, де 0-1 – низький рівень сили прем'єра; 1,5 – 2,5 – середній рівень; 3-4 – високий рівень):

1) відставка прем'єр-міністра – умовне позначення А (0 – за власним розсудом президента; 0,5 – на підставі вотуму недовіри прийнятого парламентською більшістю; 1 – лише на підставі конструктивного вотуму недовіри);

2) політична відповідальність прем'єр-міністра – умовне позначення В (0 – тільки перед президентом; 0,5 – президентом і парламентом; 1 – тільки перед парламентом);

3) організаційні повноваження прем'єр-міністра – умовне позначення C (0 – міністри призначаються і звільняються з посади президентом; 0,5 – міністри, запропоновані прем'єр-міністром, затверджуються президентом; 1 – прем'єр-міністр має виняткове право призначати кабінет);

4) одноосібний контроль над внутрішньою політикою – умовне позначення D (0 – внутрішня політика, розроблена президентом; 0,5 – внутрішня політика може бути змінена парламентом; 1 – усі дії уряду затверджуються парламентом) [21, с. 44].

Таблиця 2

Прем'єрський індекс/конституційна «сила» прем'єр-міністра Росії

A	B	C	D	Сила прем'єр-міністра	Рівень сили прем'єр-міністра
0	0	0	0,5	0,5	низький

Фактична президенціалізація російської системи правління розпочалася в єльцинський період (з грудня 1993 р.). Президент Б.Єльцин був вільний у своїх діях від парламенту, опозиції, засобів масової інформації, громадськості. Як зазначає О.Зазнаєв, відбулося збільшення обсягу президентської влади за рахунок адміністрації президента, Ради безпеки [4, с.67]. Уряд фактично був повністю підпорядкований президенту, а рівень сили прем'єр-міністра – низький. В цілому політика держави та уряду визначалася президентом і його адміністрацією.

За перших два терміни президентства В.Путіна (2000-2008 рр.) формальна і фактична сила президента визначала його домінуючу роль у політичній системі РФ (формальна і фактична сила прем'єра та парламенту перебували на низькому рівні). На думку політолога В. Фьодорова, під час президентства В.Путіна: «Якість еліти (вік, рівень освіти) погіршилася, автономія скоротилася. Опора на периферійні загони еліти для відновлення «вертикалі влади» і використання силовиків в якості функціонального еквівалента дисциплінованих чиновників обернулася традиціоналізацією правлячої групи» [11].

Після 2008 року, змінилася ситуація щодо фактичної сили глави уряду: на практиці позиція прем'єр-міністра В.Путіна (2008-2012 рр.) в СІВВ була сильнішою за президента Д.Медведєва. Цьому сприяли наступні чинники:

1) пряма залежність міністрів саме від В.Путіна. 12 травня 2008 року Путін оголосив склад нового уряду. Заступниками Путіна стали колишні співробітники Адміністрації Президента – І.Шувалов, І.Сечин. Серед міністрів були також ті, хто працював в урядах протягом перших двох термінів президентства Путіна (С.Іванов, С.Лавров, І.Левітін, Р.Нургалієв, А.Сердюков, А.Фурсенко, С.Шойгу);

2) «технічний характер» президентства Д.Медведєва. У 2008 році у своєму посланні до Федеральних Зборів президент Росії Медведєв оголосив пропозицію: «Збільшити терміни конституційних повноважень Президента і Державної Думи до 6 і 5 років відповідно», назвавши таку зміну «не конституційною реформою, а ... коригуванням Конституції» [10]. 11 листопада того ж року Медведєв вніс до Державної думи відповідний законопроект. 30 грудня 2008 року конституційні поправки набули чинності. В лютому 2012 року О. Масюк зазначала, що за часів президентства Путіна були… прем'єри, яких називали не інакше, як «технічні прем'єри», це були… Зубков і Фрадков. При цьому, на думку О.Масюк, Д.Медведєв був «технічним президентом» [8]. 24 вересня 2011 року в ході з'їзду партії «Єдина Росія» було оголошено, що на президентських виборах в 2012 році виставить свою кандидатуру В.Путін, а уряд у разі його перемоги очолить Д.Медведєв [9]. Президент Медведєв прийняв пропозицію прем'єр-міністра В.Путіна очолити партію «Єдина Росія» на парламентських виборах [12];

3) підконтрольна прем'єру В.Путіну парламентська більшість, яку складали «Єдина Росія» та інші сателіти «партії влади»;

4) «ситуативна харизма» В.Путіна.

Фактичну силу прем'єра В.Путіна підтверджують і соціологічні дані. Під час опитування, що проводилось «Левада-Центром» з 23 по 27 вересня 2011 р. 51% респондентів вважали, що президент Медведєв діє під контролем прем'єра Путіна та його оточення. Протилежної точки зору дотримувалися лише 26% опитаних [7].

Виділяємо наступні етапи президенціалізації інститутів виконавчої влади на федеральному рівні:

1) грудень 1993 р. – березень 1998 р. – ігнорування президентом Б.Єльцином позиції парламенту при формуванні уряду. Підконтрольність уряду В.Чорномирдіна главі держави;

2) квітень 1998 р. – грудень 1999 р. – позиція президента Б.Єльцина залишалась домінуючою. Як підкреслює О.Зазнаєв, при узгодженні кандидатури голови уряду з нижньою палатою парламенту рішення Держдуми не мало вирішального значення, оскільки бажаний для президента кандидат «проштовхувався» [4, с.67]. Лише в окремих випадках Єльцин враховував парламентську думку (призначення прем'єром Є. Примакова). Політичної відповідальності уряду перед Державною думою на практиці не існувало, а наполегливі вимоги парламенту про відставку кабінету

ігнорувалися президентом [4, с.67];

3) грудень 1999 р. – травень 2000 р.. У грудні 1999 року після відставки Б. Єльцина тодішній прем'єр В. Путін виконував обов'язки президента до 7 травня 2000 року;

4) травень 2000 р. – лютий 2004 р. Уряд М.Касьянова підпорядковувався президенту В. Путіну. За результатами парламентських виборів у грудні 2003 р. була сформована пропрезидентська більшість. Це дозволило Путіну без жодного опору проводити президентський курс;

5) березень 2004 р. – вересень 2007 р. – подальше зміцнення вертикалі влади (підконтрольність уряду М.Фрадкова В.Путіну), скасування прямих виборів голів суб'єктів Федерації. Відбулося подальше піднесення президента над усіма політичними інститутами і політичними гравцями. Повноваження президента розширилися юридично і фактично (створення Держради, інституту уповноважених представників Президента у федеральних округах, участь Президента у призначенні голів суб'єктів Федерації);

4) вересень 2007 р. – березень 2008 р. – підконтрольність уряду В.Зубкова президенту В.Путіну.

5) з травня 2012 року. Зазначимо, що 7 травня 2012 року Путін вступив на посаду президента Росії (на президентських виборах, що відбулися 4 березня 2012 року В.Путін переміг у першому турі). 8 травня Державна Дума дала згоду Президенту Росії В.Путіну на призначення Д.Медведєва прем'єр-міністром (його кандидатуру підтримали «Єдина Росія», ЛДПР і 5 депутатів з фракції «Справедлива Росія»; 54 депутати «Справедливої Росії» і КПРФ проголосували «проти») [1,2].

У Росії ***губернатор*** – це вища посадова особа суб'єкта Російської Федерації, яка очолює виконавчу владу на території відповідного суб'єкта. З 1995 по 2005 рік губернатори обиралися жителями суб'єктів РФ. Президенціалізація інститутів виконавчої влади на рівні суб'єктів РФ, на нашу думку, розпочалася **з травня 2005 року.** У травні 2005 року був прийнятий закон про вибори до Держдуми виключно за партійними списками [13]. Згодом Держдума прийняла поправки до федерального законодавства, що дозволили партії, яка перемогла на виборах у регіональний парламент, пропонувати Президенту Росії свою кандидатуру на губернаторську посаду. У переважній більшості регіонів це право належало «Єдиній Росії». Масового характеру набув процес вступу губернаторів у партію влади. На початок 2007 року членами партії були 70 з 86 керівників російських регіонів. З 1 червня 2012 року набув чинності закон Російської Федерації, який повернув прямі вибори вищих посадових осіб регіону [14]. Зауважимо, що 14 жовтня пройшли вибори губернаторів у п'яти областях: Амурській, Бєлгородській, Брянській, Новгородській, Рязанській. За результатами цих виборів губернаторами вищезазначених областей було обрано представників правлячої партії «Єдина Росія» [5].

Таким чином, можемо виділити **етапи президенціалізації інститутів виконавчої влади на рівні суб'єктів РФ:**

1) травень 2005 р. – травень 2008 р;

2) з жовтня 2012 року.

Крім того, виокремлюємо наступні етапи прем'єризації СІВВ в РФ:

1) травень 2008 р. – грудень 2011 р. – прем'єр-міністр В.Путін здійснював фактичний контроль СІВВ;

2) грудень 2011 р. – березень 2012 р. За результатами виборів в Державну думу РФ у грудні 2011 р. була сформована підпорядкована Путіну парламентська більшість, що дозволило тодішньому прем'єру займати визначальну позицію в СІВВ країни.

Отже, за конституційними (формальними) показниками СІВВ в Росії з 1993 року залишалась президенціалізованою (високий рівень президенціалізації). На практиці, фактична президенціалізація СІВВ розпочалася під час першого терміну президентства Б.Єльцина. В той час характерною була президенціалізація інститутів виконавчої влади на федеральному рівні (з грудня 1993 року). За президентства В.Путіна до травня 2005 року ми спостерігали фактичну президенціалізацію інститутів виконавчої влади на федеральному рівні, а у період з травня 2005 року по травень 2008 року – президенціалізацію усієї СІВВ. У свою чергу, під час прем'єрства Путіна (2008-2012рр.) характерною була прем'єризація цієї системи як на федеральному рівні, так і на рівні суб'єктів РФ. Сьогодні ми можемо говорити про президенціалізацію усієї СІВВ **з жовтня 2012 року** (за результатами виборів глав регіонів губернаторами було обрано виключно представників правлячої партії «Єдина Росія»). У подальших дослідженнях основною метою буде визначення чинників та інституційно-функціональних наслідків президенціалізації/прем'єризації СІВВ у країнах СНД.

Бібліографічні посилання:

1. Владимир Путин внёс в Госдуму кандидатуру Дмитрия Медведева для получения согласия на назначение Председателем Правительства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://президент.рф/новости/15230

2. Госдума поддержала назначение Медведева премьер-министром России. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ria.ru/politics/20120508/644171181.html

3. **Зазнаев О.** Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О.И.Зазнаев. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И.Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.

4. **Зазнаев О.** Президенциализация полупрезидентской системы // Вестник Новосибирского государственного университета. Т. 2: Вып. 2. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2006. – С. 62-68.

5. Итоги выборов 14 октября 2012 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novayagazeta.ru/politics/54944.html

6. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constitution.kremlin.ru/

7. Левада-центр: Сегодня за Путина проголосуют 32%, за Медведева – 15%. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.city-n.ru/view/198473.html

8. **Масюк Е.** Конец технического президента / Е. Масюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echo.msk.ru/blog/elenamasyuk/859942-echo/

9. Медведев предложил Путину баллотироваться в президенты. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lenta.ru/news/2011/09/24/putin/

10. Послание Президента РФ к Федеральному Собранию. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.kremlin.ru/appears/2008/11/05/1349_type63372type63374type63381type82634_208749.shtml

11. Правящая элита в России при президентстве Путина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Правящая_элита_в_России_при_президентстве_Путина

12. Путин предложил Медведеву возглавить список «Единой России». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lenta.ru/news/2011/09/24/er/

13. Федеральный закон Российской Федерации от 18 мая 2005 г. N 51-ФЗ «О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cikrf.ru/law/federal_law/zakon_51.html

14. Федеральный закон Российской Федерации от 2 мая 2012 г. № 40-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» и Федеральный закон «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rg.ru/2012/05/04/gubernatori-dok.html

15. Comparative Political Leadership / Edited by L. Helms. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=yDog7X681dQC&pg=PA22&lpg=PA22&dq=Comparative+Political+Leadership+helms&source=bl&ots=fxYbddYXU8&sig=s6v2g5iuBD2tMRorjcoBvc__Wc8&hl=ru&sa=X&ei=n0yQUNb5HtDV4QSc8oC4Bw&ved=0CDsQ6AEwBA

16. **Daly S.** The Ladder of Abstraction: A framework for the Systematic Classification of Democratic Regime Types / S. Daly. // Politics, 2003. – Vol. 23 (2). – P. 96-108.

17. **Dowding K.** The Prime Ministerialisation of the British Prime Minister / K. Dowding – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pa.oxfordjournals.org/content/early/2012/04/12/pa.gss007.short?rss=1

18. **Krouwel A.** Measuring presidentialism of Central and East European countries / A. Krouwel. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fsw.vu.nl/en/Images/Globalisation,%20Neoliberalism%20and%20the%20Employment%20Question_tcm31-42728.pdf

19. **Rose R.** The Prime Minister in a Shrinking World / R. Rose. – Cambridge: Polity, 2001. – 282 p.

20. The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies / Eds. T.Poguntke, P. Webb. Oxford: Oxford University Press, 2005. – 361 p.

21. Transformation of political systems in post-Soviet space / Edited by Ryszard Herbut and Walenty Baluk. – Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010. – 322 p.

УДК 32.019.51

Т. Л. Нагорняк

НАЦІОНАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ УКРАЇНИ ЯК ВЕКТОР ЇЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕФОРМУВАННЯ

Держава-нація як світовий актор за сучасних умов – це у першу чергу сукупність її репутаційних характеристик, іміджевих образів, стереотипів щодо традицій та ментальності населення у масовій свідомості. Реформування політичної системи України повинно передбачати реалізацію єдиної стратегії національного брендингу країни через імідж її міст,

© Т. Л. Нагорняк, 2012

регіонів та унікальних територій.

Ключові слова: національний брендинг, політичні реформи, імідж міст, регіонів, територій.

Акцентируется внимание на национальном брендинге как на определяющем векторе реформирования политической системы Украины сегодня. Бренд государства – нации сам по себе является нематериальным продуктом, который имеет духовные корни и способен формировать социальные ценности. Страна со стабильным брендом является важным игроком в мировой политике и международных отношениях. Автор утверждает, что реформы любого рода не приведут к достижению высоких результатов, пока страна не избавится от предубеждения в мире относительно ее инвестиционного климата, репутационного капитала бизнеса, политической стабильности и других показателей.

Ключевые слова: национальный брендинг, политические реформы, имидж города, региона, территории.

The article examines national branding as a determinant vector of reforming political system of Ukraine. The author claims, that any reform will not achieve high results if the country is considered with the prejudice in the world. Respectable reputation of the business, political stability, tradition's uniqueness and appeal of the territory –are the guarantee of respect for the country and its population in the world. The brand of country-nation by itself is an intangible product, which has spiritual roots. It is fated to form social values. A country with a stable brand –is a significant player of the world politics and international relations.

Keywords: National branding, political reform, image of cities, regions and territories.

Сучасні політичні процеси і реформи, що стають більш схожими на елементи світового ринку із системним нарощенням технологій і глобалізаційних трендів, перетворили держави світу в товар із характеристиками, пропозиціями та послугами. За таких умов країни світу намагаються збільшити попит на свою унікальність, виставляючи на продаж не тільки національні вироби, а і культуру, інноваційні досягнення та привабливість своєї території. Держави світу борються за власний імідж, який капіталізується і впливає на їх економічний стан і політичну впливовість у світі. Безперечним є факт необхідності покращення брендів «Україна» та «українці». Останнім часом часто можна почути метафору про Україну як про багату країну із бідними людьми, країну можливостей із не використаним потенціалом. Це вживлюється у масову свідомість, роблячи упередженим будь-яке ставлення до України та її мешканців. Закріплення цього тренду у масовій свідомості, у політичному полі та бізнес-просторі має підштовхнути політичні інститути України (державні та регіональні) шукати стратегії реформування системи задля використання її ресурсів у національному контексті і відповідно важелі контролю цих ресурсів задля власного прибутку. Політичні чинники національного брендингу держави-нації зводяться до двох системостворюючий аспектів. По-перше, саме державна влада, що має презентувати цю територію, організовувати, координувати, контролювати, озвучувати та нести відповідальність за результати політики брендингу. По-друге, політичний імідж держави і політичний портрет будь-якої території є запорукою її інвестиційного клімату, статусу і впливовості в системі міжнародних відносин, привабливості по різних напрямках (від туристичного до етнокультурного). За таких обставин, будь-які політичні реформи і трансформації політичної системи України повинні починатися із формування самоповаги українців та поміркованих кроків національного брендингу держави-нації у внутрішньому та зовнішньому вимірі одночасно.

Країна, адміністративна одиниця, місто, будь-яка інша територія, як і людина, має власне ім'я, усвідомлює себе серед інших, має своє світосприйняття, власні принципи, цілі, мотивації життєдіяльності та стратегію самоподання. У процесі своєї життєдіяльності та цілеспрямованої самопрезентації чи ставлень інших, територія набуває характеристик, що з часом виявляються її стійкими властивостями у свідомості людей. Саме це стає визначальними чинниками оцінок, ставлень і сподівань людей та інститутів одних до одного. Щоб не робила держава та її люди, якими б успішними не були реформи, усе упереджено сприймається через стереотипи, образи, репутацію країни – складові її бренду. Там, куди проникає економічний фактор, де є конкуренція, там обов'язково з'являються бренди. Політика не виключення. В ній брендами можуть виступати люди, рухи, партії, політичні курси, політичні події, держави і території. У цій статті йдеться про *бренд території* (держави та її складових) як про *багатомірний ментальний конструкт, який поєднує в собі образи, емоційні оцінки й сподівання, що виникають як асоціативний ряд в реципієнтів під час згадування назви. Він – результат політики брендингу, що* має на меті забезпечення її інформаційної присутності в широких колах, впізнання через відображення в масовій свідомості її локальних ексклюзивних відмінностей (кращих рис ментальності, традицій

і місії населення та унікальності ресурсів самої території), що забезпечуватиме території можливість стати силою впливу, транслювати самостійні рішення та збільшувати власні ресурси [10]. *Метою статті* було визначити місце національного брендингу та іміджування міст і регіонів України як першочергового вектору реформування політичної системи держави, від якого залежить успішність будь-яких трансформацій.

Коли предметом брендингу виступає не просто держава як політичний інститут, а держава-нація, доцільно використовувати термін *«національний бренд»,* маючи на увазі гармонійне поєднання державних і національних рис унікальності, відмінності і привабливості країни (її державної організації, населення, соціокультурного і економічного вимірів). Серед безлічі теоретико-методологічних концепції щодо розуміння категорії *«держава-нація»,* автор вважає за можливе користатися змістовним наповненням цієї категорії, що надав Степико М. у своїй монографії 2011р. «Українська ідентичність: феномен і засади формування». Він вважає, що «це не тільки певна територія та населення, історична пам'ять і культура, але й ціннісне поняття, що визначає конкурентоспроможність норм поведінки та мислення консолідованих у єдину спільноту етносів», які є суб'єктом формування держави-нації [16, с.35].

Національний брендинг – процес формування, просування, корекції у бік позитиву і ефективності, бренду держави та її населення (як цілісної країни). Назва країни і титульного етносу в цьому контексті є рівновагомими і основними ключовими поняттями (як «Україна» і «українці»), хоча і є різними продуктами брендингу. Вперше поняття «Nation branding» ввів у науково-практичний обіг С.Анхольт наприкінці 1990-х років і став оцінювати держави світу через Anholt-GfK Roper Nation Brands Index («Індекс національних брендів»), серед показників якого були влада, експорт, туризм, люди, інвестиції, культурна спадщина та імміграція. С.Анхольт своєю діяльністю довів, що національний брендинг – це цілеспрямована практична діяльність і продукт цієї діяльності одночасно, що переносить позитивний імідж, шляхетну репутацію та яскраві картинки-образи про країну та її мешканців за її межі. І це важливо так само, як і товари чи послуги, що країна виробляє [22, с.74].

Території останнім часом стали предметом суперечок науковців, практиків і представників влади з огляду на їх розвиток, реформування і презентацію в світі. До територій як до предмету аналізу апелюють:

- *науковці* різних напрямів (політологи, соціологи, маркетологи, культурологи, історики, філософи, географи). Серед них слід вказати на формування наукових шкіл вивчення іміджу територій та їх брендингу: – російська И.Черная [17-18], І.Важеніна [1], О.Панкрухін [11-13], В.Домінін [4-6], Тюкаркіна О. [15] і в тому числі потужна Санкт-петербурзька – Д.Гавра, Ю.Таранова, П.Слуцький, М.Спірченко [2]; – українська – Е.Мамонтова [9], Ю.Щегельська [19-20], Д.Гороховський [3].

- *практики* (вітчизняні та світові) з питань брендингу і політичного маркетингу міст, регіонів, інститутів. Це – представники інтелектуальної еліти, які формують цінності та є носіями ідентифікаційних рис своїх територій у сфері культури, спорту, медицини, науки та інших суспільних сфер, та громадських об'єднань: Я.Грицак, Д.Богуш, В.Пекарь, Т.Жданова, Є.Пестерніков, Я.Трофимов, Т.Бебешко, І. Харченко (Україна); А.Пуртов, І.Лисенко, В.Тамберг, С.Подкар (РФ).

- *політична та бізнес-еліта*, представники якої безпосередньо координують брендингові процеси на певних територіях чи є часткою іміджу своїх територій, бо країни та регіони часто асоціюють з їх керівниками, представниками і керівниками органів місцевого самоврядування, бізнес-інвесторами знакових проектів, заходів чи символічних будівель. Їх В.Лупаций називає «провайдерами» бренду країни [8].

У результаті різноспрямованих пошуків і досліджень консенсус між вказаними трьома групами зацікавлених персон був знайдений лише в окремих державах, чиї бренди посідають перші позиції у світових рейтингах країн і міст. Специфіка англо-американської школи брендингу територій полягає саме у поєднанні перерахованих трьох векторів дослідження. Такі дослідники-маркетологи, як С.Анхольт [21], Ф.Котлер, Д.Траут, Д. Хайдер [7], є провідними науковцями-практиками, що залучені владою країн та міст, де вони мають можливості їх реформування, реалізовуючи власні концепції.

У 1993 році книга Філіпа Котлера, Дональда Хайдера і Ірвіна Рейну «Маркетинг територій: залучення інвестицій, промисловості і туризму в міста, штати і країни» чітко обґрунтувала використання маркетингу в якості механізму всебічного просування територій [7]. Книга стала знаковою, після її виходу, в Європі та США стали з'являтися агентства з просування іміджу територій. Уоллі Олінс, засновник компанії Wolff Olins і співзасновник агентства Saffron Brand Consultants, був першим практиком, що працював за замовленням міст і країн над формуванням їх брендів. Найяскравішою його роботою став ребрендинг Іспанії. З моменту проведення

Олімпіади 1992 року в Барселоні уряд країни реалізувало успішну кампанію комплексного ребрендингу через національний бізнес і курорти, явища сучасної культури (кінематограф, клуби, музика). Логотипом країни став сонячний диск, створений художником Жоаном Міро. У 2001 році, через місяць після терактів у Нью-Йорку 11 вересня, постала проблема ребрендингу США. Мета реформ – створення позитивного образу країни у світі, насамперед в мусульманських країнах. Це був провал через неврахування тих цільових аудиторій, на які був спрямований національний ребрендинг. Наприклад, перед вторгненням до Афганістану американцям терміново довелося придумувати нову назву операції, яка спочатку іменувалася «Безмежна справедливість». Назва обурило мусульманських союзників США: на їхню думку, безмежної справедливістю володіє тільки Аллах. Та й всіляка безмежність межує з безконтрольністю [14].

Не залежно від того, яка територія брендирується, її *бренд формується у 2 етапи: виявлення її відмінностей та посилення їх до рівня унікальності та ексклюзивності для певної цільової аудиторії.* Цей процес об'єднує в собі визначення місії, стратегії розвитку та посилення привабливості території для споживачів (мешканців, сторонніх спостерігачів та гостей). *Бренд країни – абсолютно нееластичний духовний продукт. Він уявляє собою сукупність таких усталених цінностей, які на підставі загального визнання неповторних та унікальних характеристик території та її мешканців, має стабільно високий попит.* Виходячи з маркетингового підходу, *стратегія національного брендінгу і відповідно політичні реформи повинні бути зорієнтованою на «захист активів території, таку сукупність заходів організаційного, інформаційного, правового, культурного та іміджевого характеру, які б були спрямовані на покриття активами пасивів держави заради прибутків у вигляді поширення рейтингу довіри до її бренду, а відповідно і його вартості.* За умов дослідження національного бренду, *активами бренду державинації буде та сукупність матеріальних і нематеріальних ресурсів, які належать країні через її геополітичне становище, історичну спадщину чи здобуті у процесі розвитку.* «Матеріальними активами» України є її природні ресурси, люди, рекреаційні ресурси, інфраструктура, послуги, державний бюджет тощо. «Нематеріальними» – інтелектуальна власність держави (патенти, ліцензії, авторські права, ідеї, рівень IQ населення, інтелектуальна еліта нації), імідж і репутація. «Пасивами» держави є її обов'язки, займи, кредити, зовнішній борг [10].

Окрім вказаного загального шляху політичних реформ у контексті національного брендингу, можна деталізувати їх методичних вимір. Кінець 20 ст. наполягав на тому, що держава-нація слід подаватися через 1 визначальний показник: *Великобританія – країна найстаріших королівських традицій; Швейцарія – фінансова столиця світу; Сінгапур – країна високих технологій; Єгипет і Туреччина – країни масового туризму.*

У 2002 році Саймон Анхольт вперше у науковий обіг ввів категорію «брендинг місць», ставши піонером диверсифікованого підходу до брендингу територій, що був запропонований на противагу спеціалізованому, сфокусованому на якомусь одному аспекті. Він створив концепцію конкурентної ідентичності, представивши її у вигляді шестикутника, який показує шість елементів сучасного бренду території: туризм, експортні бренди, політика, бізнес та інвестиції, культура, люди [21]. *Так, реформування іміджу та репутації країни стало можливе завдяки брендингу унікальних місць країни.* В наслідок розповсюдження такої практики, за умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливовості інформаційних технологій, держави світу, як політичні суверенітети, все менш стають цілісними та інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері. Поряд з об'єднаними територіями на шталт ЄС, у світову конкуренцію за ресурси включаються не просто держави світу, а і окремі міста, курортні зони та регіональні утворення. Назви «Голівуд», «Шенгенська зона», «Ніцца», «Венеція», «Шампань» і «Західний Тібет» вже вийшли за межі державних кордонів, набувши статусу територій із власним іміджем і репутацією, а відповідно і можливостями та капіталами. Структурування території за її масштабом у контексті брендингу продовжувалось і початок 21 століття став часом брендингу міст. Те, що важко зробити на рівні держави, реально втілити у межах міста. Головне – створення спільноти, яка б була зацікавлена у капіталізації своєї території. Нью-Йорк, Лас-Вегас, Амстердам, Пекін, Гонконг – бренди світового рівня. І це ще одна світова практика для України, яка частково вже реалізується – брендинг міст у контексті розбудови національного бренду держави-нації. Перші та ефективні кроки у цьому напрямі зроблено у Львові, Одесі, Кам'янець – Подільському, Миколаєві, Острозі, Донецьку, Києві, Дніпропетровську.

З огляду на перспективність політичних реформ у контексті національного брендингу України, слід зауважити на наступному:

1. Ефективність політичного реформування в економічному, соціокультурному чи міжнародному секторі взаємовідносин упереджена ставленням світового товариства до держави та її людей з одного боку і самопочуттям українців в межах своєї країни – з іншого. Не можна налагодити туризм, якщо гості бояться їхати до країни. Покращення інвестиційного клімату

обумовлюється у першу чергу репутацією бізнесу та політичною стабільністю країни. Наукові технології та професійні кадри не покидають країну за умов зацікавленості у широкому смислі в них держави. Національний брендинг є провідним вектором реформування політичної системи України.

2. Бренд держави-нації – це спільна справа влади, професіоналів/бізнес еліти та громадян. Не залежно від того звідки надходить ініціатива («зверху» чи «знизу»), компроміс ідей та спільність у реалізації брендингової стратегії – запорука успішності. Почути друг друга у даному питанні важко, але можливо і необхідно. Жодна з вказаних зацікавлених груп бренд міста, регіону і тим більш держави не здатна зробити самостійно.

3. Політичний вимір національного брендингу найвідповідальніший. За умов успішної (з поєднанням аутентичного і актуального) місії, ідеї, комплексної ідентифікації, публічної дипломатії, особисті якості, патріотизм та послідовність українського політикуму у справах світової політики – є одним з вагомих чинників їх реалізації. Крайнощі зовнішньополітичного вектору України призвели конкурентів до думки про непрофесійність державної влади і можливість втручання провідних країн світу і сусідів у внутрішні справи України, що не може покращити імідж держави. Політичні ризики українського ринку, на які постійно наголошує світова преса, обумовлюють посилення вагомості таких держав, як РФ, Польща, Чехія, Словенія.

Європейські цінності, які вже формуються в Україні як результат реформувань (громадські ініціативи, практика міського розвитку – http://www.mista.in.ua, соціальні і дитячі проекти), залишаються поза світовою увагою через слабкість брендів «Україна» та «українці». Покращення їх здатне змінити роль України в світі. Євро 2012 та в цілому івент-маркетинг сьогодні без єдиної місії країни та бренду її територій – не недозволено дорога і неефективна стаття витрат державних грошей та інвестицій.

За умов політичних/системних реформ корекції іміджів території та репутаційних характеристик у бік їх покращення, важливо пам'ятати що основана концепція бренду країни повинна бути незмінною, а сам по собі бренд держави-нації є нематеріальним продуктом, що має духовне коріння і приречений формувати ціннісну парадигму суспільства.

Бібліографічні посилання:

1. **Важенина И.С.** Теоретико-методологические основы определения сущности репутации территории / И.С. Важенина. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2006. – 127с.

2. **Гавра Д.** Построение интегральной модели имиджа государства в мировом информационном процессе / Д. Гавра [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.rc-analitik.ru/publikacii/izdaniya_centra_analitik/metodiki/postroenie_integralnoj_modeli_imidzha_gosudarstva_v_mirovom_informacionnom_p

3. **Гороховський Д.** Політичний імідж регіону: особливості формування в сучасній Україні /. Д. Гороховський. – Автореф.дис...канд.політ.наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2011. – 20с.

4. **Домнин В. Н.** Семантический код бренда / В. Н. Домнин // Бренд-менеджмент. – 2006. – №4. – С. 246-255.

5. **Домнин В. Н**. Эмоциональный профиль бренда / В. Н. Домнин // Бренд–менеджмент. 2006. – № 5. – С. 292-311.

6. **Домнин В.Н.** Брендинг: новые технологии в России: Новая идентичность в епоху глобальних маркетингових коммуникаций / В. Н. Домнин. – Изд.2-е, испр.доп. – Спб.: Питер, 2004. – 381с.

7. **Котлер Ф.** Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – Стокгольмская школа экономики. – 2005. – 376 с.

8. **Лупаций В.** Брендинг вслепую / В. Лупаций [Електронний ресурс] // Режим доступу: // http://www.politikhall.com/?page=filing&a_id=131

9. **Мамонтова Е.В.** Символічний капітал політичного бренду як джерело інновацій у сфері соціального управління: український досвід / Е.В. Мамонтова [Електронний ресурс] // Режим доступу: / http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Gosupravlenie/2_ mamontova. doc.htm

10. **Нагорняк Т.** Образ, імідж, бренд і репутація території в політичній науці і практиці / Т. Нагорняк // Трибуна. – 2010. – № 5-6. – С. 43-44.;

11. **Панкрухин А.П.** Как приходят к осознанию необходимости маркетинга региона / А.П. Панкрухин [Електронний ресурс] // Режим доступу: // http://www.marketologi.ru/lib/terr/terr3-1.html

12. **Панкрухин А.П.** Маркетинг территорий / А.П. Панкрухин. – СПб: «Питер», 2006. -416с.

13. **Панкрухин А.П.** Зачем, кому и какой нужен маркетинг территорий / А.П. Панкрухин [Електронний ресурс] // Режим доступу: //www.marketologi.ru/lib/terr/terr1.html.

14. **Рябых Д.** Национальный брендинг и брендинг территорий / Д. Рябых [Електронний ре-

сурс] // Режим доступу: // http://www.marketing.spb.ru/lib-special/regions/nation_branding.htm
15. **Тюкаркина О. М.** Роль національного брендинга при формировании внешнеполитического имиджа современной России / О. М. Тюкаркина. – Автореф.дис.на...канд.полит.н.: 23.00.02 / МГУ. – М. – 2012. – 23с.
16. **Степико М. Т.** Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
17. **Черная И.П.** Маркетинговый поход к имиджевой стратеги / И.П. Черная // Publicity. – 2006.-№1.-С.24-27.
18. **Черная И.П.** Территориальный маркетинг: Учебное пособие / И.П. Черная . – Владивосток: ВГУЭС, 2004. – 182 с.
19. **Щегельська Ю.** Історичні аспекти формування інтегрованого образу країни як складової політичної культури суспільства / Ю. Щегельська // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – 2008. – № 35. – С. 177–188.
20. **Щегельська Ю.** Вплив політичних подій листопада 2004 – січня 2005 рр. на зміну сприйняття поляками українців та України і ставлення до них / Ю. Щегельська // Україна дипломатична – 2005. – 2005. – Вип. шостий. – С. 672–686.
21. **Anholt S.** Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / Simon Anholt. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p.
22. **True J.** Globalisation and Identity / Jacqui True. – South Melbourne: Oxford University Press, 2006. – 370 p.

УДК 323.2

Н. П. Москалева

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНОВ ВЛАСТИ И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ: ИСТОРИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Розглядаються питання формування політичної системи України у 1920-30-і рр. XX ст.; зроблено аналіз використання класово-партійного принципу як технології формування представницьких органів влади та здійснення державної політики. Приділено увагу оригінальним структурам політичної системи, впливу класово-партійного технологічного ресурсу на розвиток вищої школи.
Ключові слова: політична система, представницькі органи влади, політичні технології, класовий принцип.

Рассматриваются вопросы формирования политической системы Украины в 1920-30-е гг. XX ст.; анализируется использование классово-партийного принципа как технологии формирования представительных органов власти и осуществления государственной политики. Уделено внимание оригинальным структурам политической системы, влиянию классово-партийного технологического ресурса на развитие высшей школы.
Ключевые слова: политическая система, представительные органы власти, политические технологии, классовый принцип.

Are considered issues of the formation of the political system of Ukraine in the 1920-30's of the XX century, analyzed the use of the class-party principle as the technology of formation of representative bodies and implementation of public policy. Attention is paid to the original structure of the political system and the effect of the class-party technology resources on the development of higher education.
Keywords: political system, representative bodies, political technologies, class principle.

© Н. П. Москалева, 2012

Постановка проблемы. Формирование политической системы Украины в 20-30-е годы XX ст. осуществлялось под влиянием трех групп факторов. Во-первых, под влиянием так называемых «доктринных» факторов: строительство социализма, понимаемое как социально-однородное, внутренне непротиворечивое общество, сцементированное «морально-политическим единством» требовало соответствующей политической системы. Она должна была быть непротиворечивой, неплюралистической, монолитной. Во-вторых, при определении методов создания нового общества особая роль отводилась политическому насилию. В-третьих, это централизованная система экономического управления страной. В становлении политической

системы страны, в т.ч. и высших представительных органов власти, широко использовались политические технологии мобилизации, и в первую очередь классово-партийный принцип как технология формирования государственных органов власти и всей государственной политики.

Анализ последних достижений и публикаций. Тема формирования политической системы Украины 20-30-х гг. XX ст. нашла значительное отображение в литературе, равно как и отдельные аспекты этого процесса [1]. Принципы формирования государственной политики исследованы в работах, посвященных социальным технологиям [2]. Но рассмотрение классово-партийного принципа как политической технологии при формировании государственных органов власти не выступало отдельным исследованием. Хотя в научных диссертационных исследованиях, посвященных изучению проблем становления украинской государственности, формирования интеллигенции в исследуемые годы эти вопросы поднимались. Отметим работы Васильчук Г.М., Кушнир Л.В., Молдавской Т.И., Стрижака Е.М. [3]. Важные вопросы влияния политических технологий на розвитие высшей школы рассмотрены в работах Выговского М.Ю., Майбороды С.В. [4].

Цель исследования. Рассмотреть вопросы становления политической системы Украины в 1920-30-е гг. XX ст.; проанализировать использование классово-партийного принципа как технологии формирования представительных органов власти и осуществления государственной политики.

Изложение основного материала исследования. Осуществление технологий политической мобилизации было направлено на подъем политической активности населения, легитимацию политического господства правящей коммунистической. Политическое руководство страны предполагало осуществить политическую модернизацию через активное участие народных масс в управлении страной. Доктринально всеобщее политическое участие масс являлось необходимой предпосылкой и сутью социалистической демократии, неотъемлемым принципом управления, средством преодоления неравенства полов, ликвидации бюрократизма, условием перехода к коммунистическому обществу. Все это должно было сочетаться с «диктатурой пролетариата» и руководящей ролью партии.

Первые конституции Украины (март 1919 г., май 1929 г.), используя принципы классово-партийного предпочтения, навязывали обществу многие параметры политического и хозяйственного устройства. Конституция (март 1919 г.) провозглашала УССР организацией диктатуры работающих и эксплуатируемых масс пролетариата и беднейшего крестьянства для победы над их вековыми угнетателями и эксплуататорами капиталистами и помещиками; выделяла политические задачи этой диктатуры – осуществление перехода от буржуазного строя к социализму путем проведения социалистических реформ и систематического подавления всех контрреволюционных намерений со стороны зажиточных классов; отмечала экономические задачи – осуществление мероприятий, направленных на ликвидацию существующего экономического строя, прежде всего ликвидацию частной собственности на землю и другие средства производства. Конституция через предоставление политических, в т.ч. и избирательных, прав определенным категориям граждан мобилизовала их на легитимное существование, реализацию своих прав и свобод, повышение своего социального статуса. В то же время законодательно часть населения лишалась сначала избирательных прав, а в дальнейшем и политических. Это соответствовало той стратегии развития общества, которая была избрана правящей элитой [5, с.374-377]. Таким образом, на конституционном уровне определены были те субъекты избирательного процесса, которые имели всю полноту прав для определения легитимности формирующейся политической системы Украины. «Эксплуататорские элементы» были устранены из участия в политическом процессе и в дальнейшем многие из них подверглись достаточно жестким проверкам на право свободно работать и даже жить.

Осознавая глубину назревающего социального противоречия по вопросу политических прав и свобод, фракции боротьбистов и левых эсеров на Ш Всеукраинском съезде Советов пытались придать конституции большей демократичности, прежде всего, выступили за отмену статьи о диктатуре пролетариата, за расширение списка лиц, которые должны иметь право голоса. Но эти предложения были отклонены большевистской фракцией съезда. В связи с образованием СССР возникла необходимость внесения изменений в конституцию Украины, которые отражали бы изменения в политическом статусе республики. Кроме того, в состав Украины входила Молдавская АССР (с 1924 по 1940 гг.). Конституция (май 1929 г.) подчеркивала преемственность в развитии существовавшей политической системы, определяла форму политического правления Украины как республика, а именно, «социалистическое государство рабочих и крестьян». Вся власть в рамках республики принадлежала советам рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Конституция определила вхождение УССР в состав единого союзного государства, но отметила за собой право свободного выхода из Союза. Положения раздела об

избирательных правах граждан практически повторяли раздел конституции 1919 г. [6, с.409]. Предпочтение отдавалось представителям рабочего класса. Конституции украинской республики в области государственного строительства власть закрепляли за рабочим классом, который должен осуществлять это строительство исключительно в интересах работающих масс и устраняя господствующие классы от участия в этом процессе. Так, делегаты Всеукраинского съезда Советов по конституции 1929 г. избирались местными съездами советов по норме: от городских и поселковых советов – один делегат от 10 тысяч избирателей, а от сельских – один делегат от 50 тысяч избирателей, этим, естественно, обеспечивалось преимущество рабочего класса в государственных органах и легитимация республики диктатуры пролетариата. Качественный состав делегатов съезда свидетельствует о том, что диктатура пролетариата сводилась к диктатуре партии. Так, если из 1050 участников V Всеукраинского съезда Советов (февраль-март 1921 г.) 13 депутатов еще представляли другие, кроме правящей, партии (делегатов-коммунистов было 851), то начиная с VII Всеукраинского съезда (декабрь 1922 г.) среди делегатов – только коммунисты и беспартийные (с 829 – 739 – коммунисты). Свое представительство в верховных органах государственной власти правящая партия увеличила за неполных два года с 81% до почти 90%. Основной закон республики относил к числу высших руководящих учреждений три властные институции: Всеукраинский съезд Советов, ВУЦИК и СНК УССР. Съезд Советов наделялся правами верховного законодательного органа, который осуществлял общегосударственное руководство внешней и внутренней политикой. В период 1919-1929 гг. состоялось 9 съездов Советов, которые созывались в1919-1925 гг. один раз в год, в 1925-1929 гг. – примерно один раз в два года.

Изучение классового принципа формирования властных структур Украины свидетельствует о том, что строительство нового общества требовало во-первых, контролированного фильтрования состава делегатов съездов Советов в центре и на местах за партийными, социальными и национальными признаками; во-вторых, обеспечение господствующего представительства на съездах Советов членов коммунистической партии, беспартийных рабочих и крестьян. Постепенно происходило изменение состава делегатов съездов Советов УССР. Удельный вес коммунистов среди делегатов с решающим голосом на съездах Советов республики составлял: третий (1919) – 83,7%, четвертый (1920 г.) – 87,5%, пятый (1921 г.) – 81,2%, шестой (1921 г.) – 85,5%, седьмой (1922 г.) – 89%, восьмой (1924 г.) – 77, 8% девятый (1925 г.) – 72,5%., десятый (1927 г.) – 67 8%, одиннадцатый – 70,3% [7 с.38, 66, 101, 133, 178, 195, 238, 281]. В исследуемый период на съездах Советов значительно розросла численность украинцев с решающим голосом: шестой съезд – 50%, седьмой –46%, восьмой – 55,5%, девятый – 56,4%, десятый – 60,3%, одиннадцатый – 64,6% [8, с.154,176,178,195,238,291].

Классовый принцип формирования властных структур ясно виден из процесса руководства высшей школой, перед которой стояла важная для правящей элиты задача – подготовка новой социалистической народной интеллигенции. В конце 1920 г. вузы Украины насчитывали около 57 тыс.студентов. Их социальное происхождение не могло удовлетворить правящую политическую элиту: выходцы из мелкой буржуазии города и деревни – 72%, остатки дворянства и купечества – около 20%, крестьяне – менее 6% и рабочие – менее 3%. [9, с.80]. Отсюда выплывало первоочередное задание – добиться коренного улучшения и изменения социального состава студенчества путем очищения вузов от вражеского балласта и увеличения приема в вузы выходцев из рабочего класса и трудового крестьянства. При этом использовались ряд технологических приемов: во-первых, создание в вузах рабочих факультетов (рабфаков), которые должны были выполнять двоякую роль: во-первых, готовить рабочих и крестьян к учебе в вузах, и во-вторых, осуществлять партийно-советское влияние на внутреннюю жизнь высшей школы [10, с.80]. Начиная с 1923 г. число рабфаковцев, принятые в вузы Украины, быстро возрастало. В 1923/24 учебном году они составляли 8,6% общего числа принятых, в 1924/25 – 23%, а в 1925/26 – 29,2% [11, с.45].

Во-вторых, улучшение социального состава студенчества происходило за счет приема в вузы по направлениям партийных комсомольских, профсоюзных, военных организаций, комбедов. Эта система приема существовала в Украине с 1921 по 1926 гг. В 1927/28 учебном году среди принятых в институты Украины рабочие составляли уже 34,1%, крестьяне – 27,4%. В индустриально-технических институтах и сельскохозяйственных этот процент был значительно выше: среди принятых в индустриально-технические институты рабочие составляли в этом году 72,6%, а в сельскохозяйственные институты – более половина (55,8%) составляли крестьяне [12, с.86]. В третьих, улучшение социального состава студенчества осуществлялось также путем перерегистрации (чистки) его. Увеличение количества рабочих и крестьян среди студенческой молодежи ускоряло процесс легитимации советской политической системы.

Монополия социалистической идеологии привела к тому, что на ее базе была создана искус-

ственная система ценностей, оторванная от реальности. Уже во второй половине 1920-х годов в стране были исключены возможности для выражения небольшевистской точки зрения. Особое внимание уделялось созданию высших учебных заведений, которые должны были готовить кадры нового социалистического общества, готовить советскую интеллигенцию, исповедующую ценности социалистической идеологии и готовую бороться за сердца и умы людей. В 1918 г. была открыта социалистическая академия, переименованная в 1924 г. в Коммунистическую. В 1919 г. стал функционировать первый в стране партийный вуз – Коммунистический университет им. Я.М. Свердлова. Подобные коммунистические университеты существовали в ряде городов. Создается также Коммунистический университет народов Востока. В 1920-е годы была создана разветвленная сеть совпартшкол. Возникали и другие учебные и научные центры, призванные готовить специалистов в области социалистической идеологии. Заново создавались многие обществоведческие дисциплины. Институт Красной профессуры готовил преподавателей общественных наук: марксистской политической экономии, марксистской философии, советского строительства, новейшей истории. В Украине преподавателей общественных наук готовил Харьковский институт марксизма, который имел в своем составе три отделения: историческое, экономическое и философское. Работал также Коммунистический университет имени Артема, а также была открыта кафедра марксизма при Академии наук в Киеве. Преподаватели новой генерации должны были насаждать через образование новое мировоззрение, социалистическую систему ценностей. Подготовка новой советской интеллигенции рассматривалась партийными и государственными органами как «главная задача партии».

Большевистская партия (коммунистическая партия) в 1920-е годы сама трансформировалась, используя принципы социалистической мобилизации. Был проведен процесс радикальной смены состава партии за классовым принципом. Уже в 1925 г. коммунистическая партия насчитывала 1 млн.200 тыс.чел, из которых с дореволюционным партстажем всего 8, 5 тыс. чел. В большинстве в партию шли выходцы из беднейших слоев деревни. Они исповедовали коллективизм, были настроены анти собственнически, верили в защиту государства. Они не имели представления о парламентской демократии, гражданском обществе, воспринимали партийные порядки как естественные. Проводившиеся партийные «чистки» позволили партийному аппарату освободиться от тех членов партии, кто эти порядки не воспринимал как естественные, или не соответствовал социалистическому идеалу.

Классовый принцип формирования органов власти виден не только в кадровом, социальном, имущественном, партийном предпочтении. Он проявился ярко в существовании оригинальных структурных элементов политической системы страны в 1920-30-е гг. Среди них такие элементы периода гражданской войны как рабочие продовольственные отряды (ПО). В условиях гражданской войны продотряды выполняли не только экономические функции (преодоление саботажа зажиточного крестьянства), но и в значительной мере политические. Они создавались по классово-партийному принципу, проходили процесс легитимации через общие собрания рабочих заводов. Во главе ПО стояли коммунисты, они создавали основное ядро, некоторые ПО состояли полностью из коммунистов. Они были организаторами политической жизни в уездах, принимали участие в работе всех советских органов и организаций, помогали военным комиссарам проводить мобилизацию в Красную Армию, организовывали комитеты бедноты там, где их еще не было, или переизбирали их, где они не отвечали своему предназначению, проводили их учебу, организовывали ячейки коммунистов, народные дома, кружки молодежи культурно-просветительные общества, [13, с.145-146]. ПО распускали комбеды и Советы депутатов, которые не соответствовали по составу и характеру деятельности советской власти, проводили новые выборы в Советы за классовым принципом.

ПО действовали в тесном контакте с комбедами, которые через исполнение своих экономических функций оказывали большое политическое влияние, поскольку сельская беднота, участвуя в реквизициях, скидывала с себя оковы зависимости от сельской буржуазии, смелела, чувствуя поддержку советской власти, обеспечивала свои семьи средствами для проживания. Ведь в условиях продовольственной диктатуры действовал принцип «Все декреты и постановления по продовольственной диктатуре проводить, не останавливаясь ни перед чем». В ноябре 1918 г. VI Чрезвычайный Всероссийский съезд Советов принял постановление «О ликвидации комитетов бедноты и перевыборах волостных и местных Советов» Избирать и быть избранными в местные Советы имели право батраки, беднейшее крестьянство и среднее трудовое крестьянство. Для получения необходимого положительного результата (для советской власти) по составу съезд возложил проведение в жизнь перевыборов на комитеты крестьянской бедноты, «которые являются органами коммунистического строительства на селе» [14, с.104-106].

В Украине большую политическую роль выполняли комитеты незаможных крестьян (КНС) (созданные в 1920 г.), которые сначала проявили себя как военизированные отряды по борьбе

с бандитизмом, в дальнейшем как органы, которые должны были выдавливать представителей зажиточных классов из всех государственных и культурно-просветительских структур на селе. КНС должны были через открытие изб-читален, сельских домов, клубов распространять на селе политические и сельскохозяйственные знания, разъяснять крестьянам важность государственных решений, создавать школы по ликвидации неграмотности, кружки (агрономические, советского строительства, безбожников, военные), выписывать книги и журналы, проводить выставки, способствующие росту авторитета советской власти.

Еще одной оригинальной структурой политической системы были политические отделы, партийно-политические органы, созданные ЦК ВКП(б) в МТС, совхозах в 1933 г., призванные совместно с партийными органами влиять на успешное решение хозяйственных проблем. О важности этой структуры говорит тот факт, что Положение о политотделах было включено в Устав ВКП(б) на XVII съезде партии [15, с.225]. Работу по отбору кадров в политотделы возглавляли партийные органы и, естественно, были после тщательного отбора направлены в МТС опытные, сознательные коммунисты и комсомольцы. Почти половина начальников политотделов имели высшее политическое образование, т.е.закончили Институт красной профессуры, Высшие курсы марксизма-ленинизма при ЦК ВКП(б) и другие партийные учебные заведения. Политотделы контролировали и направляли всю политическую, хозяйственную государственную жизнь на местах, часто перебирая на себя функции советских представительных органов власти.

Выводы. Таким образом, классово-партийный принцип формирования политической системы Украины в 1920-30-е годы был важнейшим технологическим ресурсом выстраивания всей системы государственных органов республики. Он получил развитие не только в юридической теории, но и в практике государственного строительства. Он позволил создать стройную систему контроля правящей элиты над всеми сферами общественной жизни.

Библиографические ссылки:

1. **Даниленко В.М.** Сталінізм на Україні: 20–30–ті роки / В.М.Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.:Либідь, 1991. – 340 с.; **Кульчицький С.В.** Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С.В.Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.; **Ченцов В.В.** Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В.В. Ченцов. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 482 с.; **Фролов М.О.** Політична система та номенклатурна еліта радянської України 1920-х–1930-х рр.: особливості та механізм формування і функціонування: монографія / М.О. Фролов. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – 826 с.; **Висоцький О.Ю.** Технології легітимації політичної влади: теорія та практика: монографія / О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 318 с.; **Солдатенко В.Ф.** Проект «Україна». 1917-1920 рр. Постаті / В.Ф. Солдатенко. – Х.: Фоліо, 2011. – 510 с.

2. **Кара-Мурза С.Г.** Манипуляция сознанием/ С.Г. Кара-Мурза. – К.:Оріяни, 2000. – 448 с.; **Сурмин Ю.П.** Теория социальных технологий: Учеб.пособие / Ю.П. Сурмин, Н.В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – 608 с.

3. **Васильчук Г.М.** Сучасна українська і зарубіжна історіографія соціально-політичного і культурно-духовного розвитку Української РСР в 20-30-ті рр. ХХ ст.: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня д-ра.іст.наук: спец.07.00.06. „Історіографія, джерелознавство та спец.іст.дисципліни”/ Г.М. Васильчук. – Київ, 2008. – 32 с.; **Молдавська Т.І.** Обласні Ради депутатів у системі владних відносин радянського суспільства у 1947-1990 рр.(на прикл. півд.обл.УРСР): автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Т.І. Молдавська. – Запоріжжя 2010. – 20 с.; **Кушнір Л.В.** Діяльність жіночих рад Донбасу (1920-1933 рр.): автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Л.В. Кушнір. – Донецьк, 2009. – 20 с.; **Волинець В.В.** Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд.політ.наук: спец. 23.00.02. «Політ.ін-ти та процеси» / В.В. Волинець. – Одеса, 2008. – 21 с.; **Стрижак Є.М.** Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УССР: історичний досвід 1920-1930-х років: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Є.М. Стрижак. – Черкаси, 2008. – 20 с.

4. **Виговський М.Ю.** Становлення та функціонування номенклатури радянської системи освіти в Україні 20–30–х рр. ХХ ст.: автор.дис. на здобуття наук.ступеня докт.іст.наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.Ю.Виговський. – К. 2006. – 35 с.; **Майборода С.В.** Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.).: автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з державного управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / С.В.Майборода. – К., 2002. – 36 с.

5. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч.посіб. – К., Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

6. Там же.

7. Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – Х.: Партвидав «Пролетар», 1932. – 412 с.
8. Там же.
9. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах (1917-1967 рр.) Частина перша (1917-1945 рр.) – К., Вид-во Київського ун-ту, 1967. – 393 с.
10. Там же.
11.**Звігальський Я.** Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський, М. Іванов. – Х.: Вид-во НКО, 1927. – 409 с.
12. Вища школа Української РСР за 50 років. У двох частинах (1917-1967 рр.) Частина перша (1917-1945 рр.) – К., Вид-во Київського ун-ту, 1967. – 393 с.
13. **Беркевич А.** Петроградские рабочие в борьбе за хлеб. 1918-1920 / А.Беркевич – Л.: Лениздат, 1941. – 216 с.
14. Съезды советов Всероссийские и Союза ССР в постановлениях и резолюциях. – М.: Изд-во «Власть Советов», 1935. – 528 с.
15. Большая советская энциклопедия (В 30 томах). Изд.3-е. Т.20. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – 608 с.

УДК 327

Н. М. Микитчук

ІНТЕРЕСИ ТА ПОЛІТИКА КНР В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Досліджуються інтереси Китаю в Центральній Азії, китайська зовнішньополітична стратегія в регіоні, особливості двохсторонніх відносин з пострадянськими країнами Азії.
Ключові слова: КНР, Центральна Азія, політичний вплив, безпека, енергоресурси.

Исследуются интересы Китая в Центральной Азии, китайский внешнеполитическая стратегия в регионе, особенности двусторонних отношений с постсоветскими странами Азии.
Ключевые слова: КНР, Центральная Азия, политическое влияние, безопасность, энергоресурсы.

The author investigates Chinese interests in Central Asia, Chinese foreign policy strategy in the region, especially relations with post-Soviet countries of Asia.
Keywords: China, Central Asia, political influence, security, energy.

© Н. М. Микитчук, 2012

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР поблизу західних кордонів КНР склалася нова геополітична ситуація. Китай має спільний кордон з трьома центральноазіатськими державами, довжина якого понад 3000 км. З одного боку, у Китаю з'явилися нові можливості для розширення своєї економічної й політичної присутності в Центральній Азії. З іншого боку, нестабільна політична ситуація в пострадянських країнах могла б негативно позначитися на безпеці Сіньцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) і КНР в цілому.

Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан після здобуття незалежності постали перед серйозними внутрішніми проблемами: неефективні структури органів управління, внутрішні суперечності, бідність, розкол суспільства. Між країнами Центральної Азії за багато століть склалися тісні відносини в політичній, економічній, релігійній та культурній галузях. Але разом з тим є і численні протиріччя з національних, релігійних питань, територіальні проблеми та суперечки з приводу водних ресурсів. Все це стало причиною численних конфліктів. У новій геополітичній обстановці після «холодної війни» регіон отримав велике стратегічне значення. Цей факт підвищив увагу до регіону великих держав, чиї інтереси тут перетинаються. Центральна Азія стала одним із осередків ключових інтересів для Китаю.

Особливості китайської зовнішньополітичної стратегії в центральноазіатському регіоні розглядали ряд вчених та експертів. Слід виділити праці І. Антонова, В. Воропаєва [1], Д. Брука [2], Д. Попова [10], О. Сидорова [11], А. Тер-Погосян [12] та, особливо, В. Парамонова, А. Строкова, О. Столповського [5-9], в яких автори ґрунтовно проаналізували геополітичні інтереси Китаю в Центральній Азії та відзначили поступове витіснення Китаєм з регіону Росії.

Метою статті є аналіз інтересів та політики КНР в пострадянських країнах Центральної Азії.

Основні положення. У зовнішньополітичній активності Китаю щодо пострадянських країн

Центральної Азії умовно можна виділити три основні етапи:

1) початок 90-х років XX століття, пов'язаний з осмисленням Китаєм нових реалій в ЦА, встановленням дипломатичних відносин, формуванням атмосфери довіри та договірно-правової бази, особливо в контексті вирішення проблем, успадкованих від китайсько-радянського періоду;

2) середина 90-х років – 2001 рік, характеризується формуванням в ЦА за участю Пекіна механізмів та інститутів регіональної взаємодії, а також розширенням економічної присутності Китаю;

3) умовно почався після подій 11 вересня 2001 року, який співпав з приходом до влади в Китаї політиків «четвертого покоління» (більш амбітних, прагматичних і жорстких у відстоюванні національних інтересів своєї країни, які менше враховують позиції Росії та США в регіоні), триває по теперішній час. Даний етап характеризується зростанням активності і наступальності політики КНР практично в усіх напрямках співробітництва з метою не допустити розвитку ситуації в регіоні в невигідному для Пекіна плані [5].

Китай застосовує в Центральній Азії як багатосторонній, так і двосторонній підходи. Багатосторонній варіант відносин головним чином представлений в ШОС. В організації є інституційні рамки, які дозволяють Китаю брати участь у політичних та економічних процесах, у забезпеченні регіональної безпеки. Двосторонній формат представлений у відносинами КНР з окремими державами Центральної Азії. Обидва підходи взаємно доповнюють та стимулюють один одного.

Найважливіші завдання Китаю в Центральній Азії:

1. Безпека в регіоні. Прагнучи впливати на політику країн Центральної Азії, Китай намагається ізолювати терористів (головним чином сепаратистів у Сіньцзян-Уйгурському автономному районі), позбавити їх підживлення. З одного боку, слабкість держав Центральної Азії та специфіка їх географічного положення перетворюють регіон на заручника терористичних сил на суміжних територіях. З іншого боку, сусідство з Афганістаном зумовлює використання регіону на зручний плацдарм боротьби проти міжнародного тероризму.

2. Посилення політичного впливу КНР у сусідніх республіках, тим самим підтверджуючи статус регіонального (з часом, можливо, й світового) лідера. Зміцнення політичного діалогу відбувається через економічне співробітництво, одночасно з послабленням позицій Росії в регіоні. Після подій 11 вересня 2001 року, та активізації політики США в регіоні, у КНДР з'явився впливовий конкурент в Центральній Азії. Слід протидіяти військовій присутності США в Центральній Азії, яка може перетворитися в загрозу для Китаю в разі протистояння у зв'язку з тайванською, тибетською чи іншою проблемою.

3. Вирішення проблеми дефіциту енергоресурсів. Центральна Азія – один з головних джерел природних ресурсів у XXI столітті, які є вкрай важливими для Китаю. В кінці 2009 року голова КНР Ху Цзіньтао здійснив турне по багатим нафтою, газом та іншими корисними копалинами країнах регіону. Він відвідав Казахстан і Туркменістан, зустрівся з президентом Узбекистану. В Ашхабаді взяв участь у церемонії здачі в експлуатацію газопроводу Центральна Азія-Китай. Ефективним важелем впливу на країни Центральної Азії Китай вважає виділення пільгових кредитів. Причому позичальники обіцяють витрачати отримані кошти насамперед на освоєння родовищ природних ресурсів, які потім можуть бути експортовані в Китай. Зростає значення регіону для економіки та економічної безпеки КНР. Проблеми безпеки вже не будуть зводитися тільки до тероризму, а включать і безпеку китайських інвестицій, безпеку енергетичного забезпечення та економічну безпеку.

В свою чергу, для країн Центральної Азії Китай є надзвичайно важливим партнером. По-перше, як надійний гарант регіональної безпеки. По-друге, сама культура китайської дипломатії близька країнам Центральної Азії. Китай не прагне до панування в регіоні, до того, щоб сильний поглинав слабкого, не нав'язують свою волю, не втручається у внутрішні справи сусідів, прагне до вирішення будь-яких питань шляхом переговорів і консультацій. Все це поступово створює йому авторитет у міжнародних справах. «М'яка сила» є важливим дипломатичним ресурсом Китаю в його відносинах з країнами Центральної Азії. Китай дотримується трьох принципів у відносинах з державами Центральної Азії: «дружити з сусідами», «дати сусідам відчуття заспокоєння», «допомагати сусідам багатіти». Принцип «дружити з сусідами» означає прагнення до формування дружніх відносин з усіма сусідніми державами; принцип «дати сусідам відчуття заспокоєння» має на увазі, що знаходяться поруч держави повинні відчувати себе спокійно і безпечно. Багато сусідів Китаю не можуть не відчувати свою слабкість на тлі держави з величезним населенням, великою територією і гігантською міццю. Китай сподівається за допомогою чесності та відкритості у відносинах з сусідами, за допомогою дотримання принципів рівноправності і співробітництва переконати ці держави в їх безпеці. Принцип «допомагати су-

сідам багатіти» полягає в тому, що Китай в процесі власного швидкого економічного зростання повинен допомагати сусіднім державам, щоб вони теж могли отримати вигоду [12].

По-третє, Китай – один з найбільших торгових партнерів країн регіону, є важливим інвестором в їх економіку, надає і надаватиме їм все більш значну економічну підтримку. Китай представляє собою величезних ринок збуту для центральноазіатських енергоносіїв та інших мінеральних ресурсів, нарешті, він відіграє роль одного з найважливіших транспортних каналів, що зв'язують регіон із зовнішнім світом.

У січні 1992 р. Китай встановив офіційні дипломатичні відносини з п'ятьма новими незалежними державами. На цьому етапі Китай проводив достатньо стриману і обережну політику в регіоні. Проте політичні і економічні реалії, такі як зростання загрози ісламського фундаменталізму в регіоні, необхідність координації загальної політики і оперативних дій китайських спецслужб з колегами з сусідніх країн по проблемах уйгурського сепаратизму, Тибету, іншим питанням «розділених націй», налагодження взаємних торгових контактів, примушували Китай інтенсифікувати відповідні зв'язки.

За ресурсним потенціалом, кількістю населення, географічним положенням серед прикордонних Китаю держав виділяється Казахстан. Окрім участі в колективних регіональних структурах (ШОС) Китай і Казахстан інтенсивно розвивають двосторонні політичні контакти. Діапазон казахстансько-китайських відносин в даний час достатньо широкий. Він включає вирішення проблем, пов'язаних з діяльністю в Казахстані сіньцзянських націоналістів-сепаратистів, які виступають за відділення СУАР від КНР і створення держави «Східний Туркестан» (у Сіньцзяні проживає близько 1,5 млн. казахів, що підтримують зв'язки зі своєю «історичною батьківщиною) [1].

У 1999 р. парламент Казахстану ратифікував додаткову Угоду між Казахстаном і Китаєм, підписану Нурсултаном Назарбаєвим і Цзян Цземінем 4 липня 1998 р. в Алма-Аті. Тим самим завершився чотирилітній процес переговорів, в результаті якого Казахстан і Китай отримали юридично оформлений кордон. Подальший розвиток отримала військово-технічна співпраця між двома країнами. Так, протягом 1998-1999 рр. були підписані угоди про постачання китайським ВМС пробної партії торпед виробництва Казахстану, досягнутих в ході контактів між високопоставленими представниками озброєних сил двох сусідніх азіатських країн.

Киргизстан (чисельність 5 млн.), відрізняється великою етнічною різноманітністю: киргизи складають 55% населення, узбеки -13%, а чисельність росіян останнім часом знизилася з 20% до 15%. Країна багата корисними копалини, але географічно «затиснута» між Казахстаном і Китаєм. Китайсько-киргизькі відносини значно залежать від «ісламського чинника», тому проблеми взаємної безпеки на сьогоднішній день є визначними в цих відносинах.

Третьою прикордонною для Китаю країною в даному регіоні є Таджикистан. З 6,5 млн. населення 75% – таджики, близько 23% – узбеки (росіяни складають 1-2% населення), причому між таджиками і узбеками існують давні достатньо ворожі відносини. Етнічна ситуація ускладнюється через присутність таджиків в північно-східному Афганістані, вплив якого постійно дестабілізує обстановку як в самому Таджикистані, так і навколо нього. Таджикистан стурбований ситуацією в Афганістані і вважає, що участь Китаю в колективному вирішенні цієї проблеми є обов'язковою.

Узбекистан сьогодні претендує на роль альтернативного (після Казахстану) неформального лідера в Центральній Азії. Хоча Узбекистан за розмірами території менший, ніж Казахстан, і не так багатий природними ресурсами, він має численніше (25 млн. чол.), а головне – національно однорідне населення (національний склад також має загальне коріння з народами СУАР). Формується ідеологія активного узбецького націоналізму з можливим виходом її за рамки держави, основними постулатами є загальноісламські цінності і боротьба проти «нової імперської політики Росії» [11].

Ташкент послідовно дистанціюється від Москви в політичній і військовій областях співпраці. Показово, що Узбекистан – єдина країна СНД, на території якої військова присутність Росії абсолютно відсутня. Ташкенту вдалося створити найбільш боєздатну в середньоазіатському регіоні армію. На початку 1999 р. міністр оборони республіки Х. Турсунов оголосив про успішне завершення першого етапу військової реформи, що додало Узбекистану упевненості в своїх силах і можливість активно впливати на процеси, що відбуваються у сусідів, зокрема в Таджикистані. На сучасному етапі в китайсько-узбецьких відносинах зберігається елемент взаємної настороженості. Достатньо амбітні плани і непослідовні кроки Ташкента якоюсь мірою стримують китайське керівництво від повнішого політичного діалогу [11].

Туркменістан, що є відносно однорідною в етнічному відношенні державою (75% від його 4,5-мільйонного населення є туркменами). На відміну від Узбекистану, Туркменістан не викликає такої настороженості в китайському керівництві. Політичний режим, не дивлячись на

низький рівень розвитку економіки, бідність і убогість населення, стабільний і передбачуваний, що важливо для Китаю, який, використовуючи свої збільшені економічні можливості, послідовно прив'язує Туркменістан до свого ринку, створює зону свого довгострокового економічного впливу.

Особливості економічної присутності Китаю в Центральній Азії зумовлені об'єктивними чинниками:

– економіко-географічна ізоляція Центральної Азії;

– переважно сировинна орієнтація економік країн Центральної Азії;

– відсутність економічної інтеграції в самій Центральній Азії. Політика Росії та Китаю в Центральній Азії

Казахстан. У період 2001-2011 років поставки товарів з Китаю зросли приблизно в 12 разів. Одночасно спостерігалося зростання масштабів проектно-інвестиційної активності китайських компаній, насамперед у галузях ПЕК. Китай почав проводити і більш активну кредитну політику, фінансуючи на пільгових умовах певні проекти, де основна частина кредитів освоюється саме китайськими компаніями. Станом на початок 2011 року, загальні обсяги фінансових ресурсів, вкладених Китаєм в казахстанську економіку, оцінювалися щонайменше в 23,6 млрд. дол., з яких галузі ПЕК отримують понад 95%. Нафтогазова галузь залишається головним об'єктом інтересу КНР.

Характерною особливістю проникнення в галузь китайських компаній є політика з придбання зарубіжних (в основному західних) активів. Адже до 2001 року основні нафтогазові родовища Казахстану були вже практично поділені між західними і російськими енергетичними компаніями. Починаючи з 2003 року, багато західних компаній (в основному британські, канадські й американські) стали продавати свої активи, чим скористався, перш за все, Китай [8].

Туркменістан. Головне зацікавлення Китаю – туркменський газ. Левова частка кредитів та інвестицій, які надходять до цієї країни, направлені передусім у газовий сектор. Необхідно відзначити, що інтерес Пекіна до освоєння туркменських вуглеводневих (в першу чергу газових) ресурсів співпав за часом з ростом у самого Ашгабата стратегічного інтересу до диверсифікації своїх зовнішніх зв'язків. Туркменістан прагнув кардинально знизити залежність від Росії, особливо маршрутів транспортування газу. Крім того, Туркменістан був зацікавлений у повноцінному розвитку своєї економіки, а не тільки її сировинних секторів.

Саме збіг стратегічних інтересів двох країн на даному етапі і зумовив той факт, що після підписання всіх двосторонніх угод, економічне проникнення Китаю в Туркменістан різко інтенсифікувалося, і стало зачіпати крім нафтогазової галузі і цілий ряд інших галузей, пріоритетних для Ашгабата. При цьому Китай став активно використовувати вже відпрацьований на інших країнах Центральної Азії фінансовий механізм, який полягає в наданні Туркменістану пільгових кредитів на певні економічні проекти. Ці кредити, як правило, освоюються самими ж китайськими компаніями, так само як і поставки обладнання для реалізації зазначених проектів здійснюються в основному з Китаю. Натомість, Ашгабат ще більш охоче відкриває Пекіну доступ в свою нафтогазову галузь. Станом на початок 2011 року, загальні обсяги китайських фінансових ресурсів в туркменській економіці оцінювалися в понад 1,5 млрд. дол., з яких близько 40% йшло на нафтогазову галузь [9].

Таджикистан. Китай – найбільший кредитор республіки. Протягом 1992-2003 років щорічні обсяги таджицько-китайської торгівлі були вкрай незначні і коливалися від 5 до 15 млн. дол. на рік. Після відкриття восени 2004 року автомобільного сполучення між КНР і РТ через перевал «Кульма», а також в результаті стрімкого зростання обсягів наданих китайських кредитів значення Китаю як торгово-економічного партнера Таджикистану стрімко зросло. Китай став активно використовувати тактику кредитування таджицької економіки, надаючи пільгові кредити на певні соціально-значимі проекти. Ці кредити, як правило, освоюються китайськими компаніями. В цілому, китайська економічна присутність в Таджикистані є істотною на тлі масштабів економіки республіки. Станом на початок 2011 року, загальні обсяги китайських фінансових ресурсів у республіці оцінювали щонайменше в 750 млн. дол., де частка галузей ПЕК становила близько 40-50% [9].

Узбекистан. Присутність Китаю здебільшого виражена в наданні різноманітних кредитів для реалізації спільних проектів. Через республіку проходить надзвичайно важливий для КНР газопровід – Центральна Азія-Китай. Станом на початок 2011 року, загальний обсяг китайських фінансових ресурсів в Узбекистані оцінювався щонайменше в 700 млн. дол., з яких до 85% відсотків становлять галузі ПЕК [9]. КНР здійснила або планує здійснити цілий ряд проектів у нафтогазовій, електроенергетичній, транспортній галузях Узбекистану. Для Пекіна Узбекистан, як і Таджикистан, важливий швидше з геополітичної, ніж з торговельно-економічної точки зору.

Киргизстан. Ця республіка в основному розглядається Пекіном як ринок збуту китайських товарів, а також своєрідний «перевалочний» пункт для їх подальшого реекспорту на весь пострадянський простір [1]. Значення Киргизстану як гігантської перевалочної бази для китайських товарів широкого вжитку особливо зросло в першому десятилітті XXI століття, коли обидві країни стали членами СОТ (Киргизстан – з 1998 року і Китай – з 2001 року). До середини першого десятиліття XXI століття в Киргизстані міцно закріпилися численні торгові компанії з КНР, які, налагодивши тісні зв'язки з місцевим «човниковим бізнесом», поставляють дешеві товари широкого вжитку в інші країни Центральної Азії, а також в Росію та низку інших пострадянських держав. У той же час, власне проектно-інвестиційна активність Китаю і китайських компаній в Киргизстані в цілому поки що не велика.

Станом на початок 2011 року, загальні обсяги китайських фінансових ресурсів в киргизькій економіці оцінюються в межах від 160 до 200 млн. дол., з яких лише вкрай несуттєва частина – близько 5% належить галузям ПЕК. Фінансова активність Китаю в Киргизстані націлена в основному на надання технічної допомоги республіці і реалізацію невеликих за масштабами проектів у гірничодобувній і транспортній галузях, а також в галузі виробництва будівельних матеріалів [8].

Характер економічних відносин Китаю з країнами Центральної Азії свідчить про наступне:

1. Зростає економічна присутність Китаю в регіоні, в тому числі обсяги товарообігу. Це пов'язано з успішною торговельною політикою КНР, зростанням економічного потенціалу СУАР і нездатністю економік країн ЦА конкурувати з китайськими виробниками.

2. Нерівномірність торгово-економічних відносин між КНР і країнами ЦА. Найбільш високі обсяги товарообігу є між Китаєм і Казахстаном, та в останні роки з Туркменістаном, і досить низькі – з Киргизстаном, Узбекистаном, Таджикистаном.

3. Нинішній формат торгово-економічної і в цілому економічної взаємодії між Китаєм і державами регіону не можна назвати взаємовигідним. Він складається за схемою «сировинні ресурси в обмін на готову продукцію». Це свідчить про стійку тенденцію поступового перетворення країн Центральної Азії на сировинний придаток економіки Китаю. Однак, республіки відігравали роль сировинної бази ще в радянські часи й не зуміли створити збалансованих національних економік.

Висновки. На сучасному етапі основою відносин Китаю з країнами Центральної Азії є розвиток економічних зв'язків. Особливу увагу Китай і надалі буде звертати на інвестиції та спільні проекти. Це основний шлях підвищення рівня торгово-економічного співробітництва, а також головна передумова формування довгострокових і стабільних відносин у цій області. Він принесе не тільки економічні, але й політичні вигоди. Серйозних політичних проблем у Китаю з країнами Центральної Азії на сьогоднішній день немає. Прикордонні питання вирішені. Безпека в прикордонних районах забезпечується інституційним механізмом.

Основні напрямки зовнішньої політики Китаю в Центральній Азії:

– забезпечення безпеки в прикордонних районах;

– підтримка стабільності в регіоні;

– забезпечення дружніх відносин країн регіону до Китаю;

– недопущення потрапляння Центральної Азії під монопольний контроль держав, ворожих до КНР та недопущення створення в регіоні військових союзів, спрямованих проти Китаю;

– забезпечення відкритості для Китаю енергетичних ресурсів регіону.

У сучасній зовнішній політиці Китаю в Центральній Азії сформувалося декілька тенденцій. По-перше, в основі китайської зовнішньої політики лежить завдання забезпечення сприятливих зовнішніх умов для подальшого розвитку Китаю і його перетворення у світову державу. Багато в чому саме через цю призму Пекін завжди розглядав і продовжує розглядати Центральну Азію.

По-друге, після 2001 року Китай став діяти на центральноазіатському напрямі більш активно, ініціативно і наступально, грамотно використовуючи при цьому весь набір економічних, політичних, військових та інших інструментів як в рамках ШОС, так і в двосторонніх форматах.

По-третє, політиці Китаю в Центральній Азії притаманні певні недоліки. Так Пекін схильний розглядати регіон як сировинний придаток китайської економіки. Подальше посилення економічної присутності КНР в ЦА, швидше за все, буде як і раніше йти за рахунок збільшення обсягів поставок готової продукції, нарощування проектно-інвестиційної активності, в першу чергу в сировинних секторах, розвитку трубопровідних та інших транспортних проектів, а також відповідного кредитно-фінансового і політичного супроводження цих зусиль. У зовнішній політиці Китаю в регіоні є кілька вразливих позицій: 1) в суспільній думці центральноазіатських країн ще переважають старі негативні стереотипи щодо Китаю; 2) незважаючи на швидкий розвиток економіки, інвестиційні та економічні можливості КНР ще дуже обмежені; 3) зберігається вірогідність національних проблем у прикордонних районах. Роль Китаю в цьому регіоні одно-

значно зростатиме, проте з вибірковим підходом до окремих республік.

Бібліографічні посилання:

1. **Антонов И.** Что ищет и находит Китай в Средней Азии / И. Антонов, В. Воропаев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.izvestia.ru/world/article3142281/
2. **Брук Д.** Китай вытесняет Россию из Центральной Азии / Д. Брук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.voanews.com /russian/news/China-Central-Asia-2010-11-16-108542089.html
3. **Габуев А.** Туркмения просит сырьевой задаток / А. Габуев / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kommersant.ru/daily/?date=20100504
4. Китай и Россия соблазняют Среднюю Азию кредитами («Bloomberg», США) [Текст]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inosmi.ru/world/20090617/249914.html 17/06/2009
5. Китайская доктрина стабильности («Project Syndicate», США) [Текст]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inosmi.ru/world/20090617/249916.html 17/06/2009
6. **Парамонов В.** Китай и Центральная Азия: сотрудничество в сфере безопасности / В. Парамонов, О. Столповский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ceasia.ru/bezopasnost/kitay-i-tsentralnaya-aziya-sotrudnichestvo-v-sfere-bezopasnosti.html
7. **Парамонов В.** Россия и Китай в Центральной Азии: внешняя политика / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ceasia.ru/politika/rossiya-i-kitay-v-tsentralnoy-azii-vneshnyaya-politika.html
8. **Парамонов В.** Россия и Китай в Центральной Азии: политика в сфере безопасности / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ceasia.ru/bezopasnost/rossiya-i-kitay-v-tsentralnoy-azii-politika-v-sfere-bezopasnosti.html
9. **Парамонов В.** Экономическое проникновение Китая в Казахстан и Кыргызстан / В. Парамонов, А. Строков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ceasia.ru/ekonomika/ekonomicheskoe-proniknovenie-kitaya-v-kazachstan- i-kirgizstan.html
10. **Парамонов В.** Экономическое проникновение Китая в Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан / В. Парамонов, А. Строков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ceasia.ru/ekonomika/ekonomicheskoe-proniknovenie-kitaya-v-tadzhikistan-turkmenistan-i-uzbekistan.html
11. **Попов Д.С.** Казахстан – ворота Китая в Центральную Азию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.riss.ru/vystuplenija_v_smi/?newsId=772
12. **Сидоров О.** Геополитические интересы Китая в Центральной Азии / О. Сидоров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Свободная Азия Газета http://freeas.org/?nid=377913 дек.2004
13. **Тер-Погосян А.** Политика Китая в Центральной Азии / А. Тер-Погосян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=11058 ИАЦ по изучению процессов на постсоветском пространстве 3 октября 2007 года
14. **Томберг И.** Туркменский газ и российско-китайский баланс / И. Томберг / [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.opec.ru/1147353.html

УДК 327

Д. В. Шеренговський

РОЛЬ КОНФЛІКТОГЕНОСТІ У ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПЕРЕХІДНОЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

Сучасна міжнародна система характеризується низкою перманентних змін щодо її організації, основних характеристик та глобальних процесів і явищ. Концепція перехідних міжнародних систем найбільш вдало відповідає її основним особливостям. Автор зосереджується на концептуалізації поняття сучасної перехідної міжнародної системи та визначає роль конфліктогенності в процесі її становлення та еволюції.

Ключові слова: сучасна перехідна міжнародна система, правила переходу міжнародних систем, конфліктогенність, міжнародний конфлікт

Современная международная система характеризуется рядом перманентных изменений в контексте ее организации, основных характеристик и глобальных процессов и явлений. Концепция переходных международных систем наиболее удачно соответствует ее основным особенностям. Автор сосредотачивается на концептуализации понятия

© Д. В. Шеренговський, 2012

современной переходной международной системы и определяет роль конфликтогенности в процессе ее становления и эволюции.
Ключевые слова: современная переходная международная система, правила перехода международных систем, конфликтогенности, международный конфликт.

The modern international system is characterized by a number of permanent changes concerning its organization, the main characteristics and global processes and phenomena. The concept of international systems in transition most appropriately meets its main features. The author focuses on the conceptualization of the notion of modern international system in transition and defines the role of conflictogenity in the process of its formation and evolution.
Keywords: modern international system transition, transition rules of international systems, conflictogenity, international conflict.

В теорії міжнародних відносин проблематика перехідних систем є найбільш дискутивною, оскільки природа системної зміни, її механізми та наслідки по-різному, іноді діаметрально протилежно, висвітлені теоретичними концепціями [9, с.2]. Реалістична традиція наполягає на існуванні міжнародної анархії, яка змушує акторів діяти однаково в подібних ситуаціях, незалежно від їх ідентичності, організації міжнародного життя чи бажання політичних лідерів. Реалісти скептично ставляться до можливості виходу за межі анархії через міжнародні інституції, навчання, соціальне поширення нових ідей та знань на рівні суб'єктів чи загальносистемному рівні, що є елементом системної трансформації. Будь-які зміни в міжнародних відносин обмежуються ними до змін в балансі сил, полюсів чи характеристик великих потуг [14, с. 2].

Натомість, ліберальна та конструктивістська традиції вказують на «транзит ідентичності» міжнародних акторів, який визначає появу нових принципів поширення соціальних знань та відхід від організаційного принципу суверенітету, притаманного Вестфальській ері [8, с.225-48; 7, с.1-42; 26]. Критику цьому підходу демонструють структуралісти, стверджуючи про його однобокість. Зокрема, С. Стрендж вказує, що «…соціальні науковці в політиці і, особливо в економіці, надто перебільшують само-упорядкованість міжнародних відносин» [22, с.195].

Дані аспекти титульної проблематики висвітлені у роботах таких науковців як Б. Бузан, Х. Булл, Е. Адлер, Р. Козловські та Ф. Краточвіл, Е. Лінклейтер, Дж. Розенау, В. Томпсон, К. Холсті, В. Барановский, В. Кулагін, М. Лєбєдєва та ін. З вітчизняних науковців варто згадати напрацювання М. Капітоненка, А. Суботіна, С. Юрченко та ін. Водночас, необхідно наголосити, що значна частина праць використовує категорію «перехідної системи» досить констативно стосовно сучасної міжнародної системи, не зупиняючись на концептуалізації поняття. Окрім того проблемними є існуючі оцінки трансформаційного процесу перехідних систем, що пов'язано із відсутності універсальних правил «перехідності» та орієнтирів перехідності, що б значно полегшило подальші дослідження титульної проблематики.

Таким чином, в межах даної статті формуються наступні завдання: 1) визначити сутність та основні особливості перехідних міжнародних систем; 2) виявити показники та механізми «перехідності» міжнародних систем; 3) з'ясувати відповідність сучасної міжнародної системи поняттю перехідної міжнародної системи використовуючи конфліктогенність як основний орієнтир.

У відповідності до поставлених завдань ми припускаємо, що сьогодні відсутній загальновизнаний принцип організації сучасної системи міжнародних відносин (універсальні правила поведінки та цінності всіх акторів міжнародних відносин), а тому стверджуємо, що вона знаходиться на стадії переходу або трансформації.

Дж. Розенау говорить про пост-міжнародну політику сучасної «епохальної зміни» [19, с.7]. Р. Козловські та Ф. Краточвіл стверджують, що кінець Холодної війни розпочав поступову системну трансформацію – не всередині міжнародної системи, а самої системи [16]. Е. Лінклейтер умовно називає її системою «пост-Вестфальської ери», характеризуючи як таку, що складається з транскордонних соціальних структур, які не володіють ідентичністю національної суверенної влади [17, с.181]. Щорічна нарада Асоціації Міжнародних Досліджень (англ. – International Studies Association), використовує термін, запропонований Лінклейтером, припускаючи, що «останні тенденції і події нівелювали деякі з основних принципів міжнародної політики, які ми знали і вивчали їх протягом минулого століття» [14, с.3].

Загалом існуючі погляди підкреслюють перехідний характер сучасної міжнародної системи, що вимагає її аналізу саме в трансформаційному контексті. Такий підхід дозволяє розглянути появу нових систем за рахунок старих та дослідити динамічний процес їх організації. Однак, проблемним залишається спосіб її вивчення та оцінки. Значним недоліком теорій, на наш погляд, є використання старого категоріально-методологічного апарату для опису сучасних

тенденцій, що становить певну інтелектуальну небезпеку відсторонення від реальності.

Ми не ставили за мету створення нового апарату, хоча це б значно розвинуло «системні студії» та розв'язало б низку теоретичних дебатів, які залишаються невирішеними в теорії міжнародних відносин. Однак, ми зупинимося на виявленні основних механізмів функціонування перехідних систем на прикладі сучасної системи міжнародних відносин, яка, на наш погляд, є першим існуючим зразком загальносистемної зміни. Верифікуючим механізмом виступатиме явище конфліктогенності як показник динаміки трансформаційного процесу.

В. Томпсон вказує на існування двох специфічних законів трансформації, які полягають у тому, що 1) зберігається можливість подальшої зміни як всередині, так і самої системи та 2) перехід не відбувається раптово і може знадобитися кілька десятиліть, перш ніж для цього створяться сприятливі умови [23, с.1-2]. Керуючись такою логікою, ми розглянемо варіації системного переходу сучасної міжнародної системи.

Перш за все, необхідно наголосити, що в науці про міжнародні відносини існує недостатня кількість теоретичних розробок категоріального апарату поняття «перехідна система». Більшість науковців не зосереджується на тому, що вони розуміють під переходом, навіть тоді, коли розбіжності з того приводу викликають значні інтерпарадигмальні дебати. Однак, як зазначає К. Холсті, можна назвати декілька основних концепцій «переходу» систем: перехід як заміщення (притаманний реалістичній традиції), перехід як додавання (притаманний ліберальній традиції), діалектичний перехід (притаманний структуралістській традиції) та перехід як трансформація (притаманний конструктивістській традиції) [14, с.7].

Відмінності між зазначеними категоріями є значні і відіграють вирішальну роль у системному теоретизуванні. У нашій статті ми використовуємо поняття «трансформації» (та «зміна», ототожнюючи їх з літературних міркувань), оскільки, на наш погляд, воно найбільш повно передає наслідки транзиту ідентичності, які чинять вплив на сучасну перехідну систему.

Концепція *переходу як заміщення* передбачає появу нових принципів, механізмів, процесів чи явищ, які повністю заміняють старі. Таке розуміння висвітлено, зокрема, у роботах Дж. Голдгеєра та М. МакФола [12], М. Сінгера та А. Вільдавського [21], Р. Козловського та Ф. Краточвіла [16], В. Кулагіна [4], М. Лєбєдєвої [5] тощо. Серед вітчизняних вчених слід згадати М. Капітоненка [3] та С. Юрченка [6]. Науковці переконані, що після закінчення Холодної війни відбулося заміщення колишніх структур та практики міжнародних відносин на принципово нові. В конфліктогенному аспекті це означає, що конфліктна ідентичність акторів та поширена конфліктна культура заміщаються нові, а конфліктогенні чинники міняють конфігурацію, або й взагалі на конструюються в соціальних знаннях.

Дж. Мюллер, наприклад, зазначає, що при кожному наступному заміщенні, ймовірність загальносистемних конфліктів (глобальних воєн) знижується [18]. Якщо така тенденція буде зберігатися, то одна із найбільш істотних ознак конфліктогенності систем «Вестфальської ери» починаючи з XVII ст. – світові війни, можуть зникнути. Сучасна перехідна система, на думку науковця, є яскравим прикладом обмеженої можливості «Третьої світової війни».

С. Хантінгтон дотримується протилежних поглядів, наголошуючи, що масштабні конфлікти не закінчуються Холодною війною, оскільки «лінії розлому» міжнародних конфліктів змінилися від конфліктів між державами до конфліктів між цивілізаціями [15]. Зазначимо, що у даному випадку загальна культура конфлікту не зникає, а заміщуються лише типи суб'єктів, які беруть участь у конфліктній взаємодії.

Більш радикальні погляди стосовно сучасної перехідної системи простежуються у Ф. Фукуями, який її крізь кардинальні історичні перетворення, де для різні ідеї та технологічні чинники повинні сформувати міжнародний порядок, подібний до «кантівського вічного миру» [10]. На думку науковця, моделі і структури минулого будуть заміщені на безліч нових принципів організації міжнародної політики.

Таким чином, в теоретичних розробках прогностиків майбутніх міжнародних систем конфліктогенна еволюція сучасної перехідної системи концептуалізується крізь поняття переходу як заміщення. Загалом, в роботах Дж. Мюллера та Ф. Фукуями соціальна культура конфлікту заміщуються культурою миру, в С. Хантінгтона цивілізаційні війни заміщують міждержавні. Для М. МакФола та Дж. Голдгеєра, М. Сінгера та А. Вільдавського, відносна стабільність Холодної війни замінюється на «конфліктну анархію» у країнах третього світу.

Так чи інакше, всі зазначенні автори приймають спільну позицію щодо використання концепції заміщення, де перехідна система володіє принциповою новизною, чи то структурою, чи організаційними принципами тощо. В даному аспекті цікавим є висновок Е. Гідденса про те, що сучасні ідентичності основних акторів та практика їхніх відносин не мають нічого спільного із тими, що їм передували [11, с.33-34].

На наш погляд, концепція системного переходу як заміщення є досить обмеженою

матеріалістичним підходом і не здатна врахувати ціннісну динаміку соціальних структур чи інститутів, які організовують міжнародну систему. Хоча характеристики нових конструктів можуть принципово відрізнятися від усього попереднього, однак не можна нехтувати досвідом минулого. Окрім того, дана концепція не відображає особливостей сучасної перехідної системи, оскільки принцип суверенітету не був заміщений новим, ідентичності акторів частково модифіковані недержавними суб'єктами, а конфліктогенна культура збереглася, доповнившись новими формами та видами конфліктів.

Перехід як додавання є концепцією, яка протиставляється попередній. Основна ідея полягає у тому, що в багатьох випадках, нові та старі інституції, принципи та структури можуть співіснувати в системі, що змінюється. К. Холсті зазначає, що в найближче майбутнє держави не втратять своєї домінуючої позиції, тільки тому, що процес глобалізації кількісно диверсифікував учасників міжнародного життя; класичні війни не зникнуть, лише тому, що все більше міжнародних конфліктів відбувається за участі недержавних суб'єктів тощо [13].

Ця концепція передбачає, що перехід не обов'язково провокуватиме радикальні системні зміни, однак сприятиме її складній організації. Одночасно із культурою конфліктних відносин, в якій актори діють згідно реалістичних принципів «балансу сил» чи «дилеми в'язнів» (наприклад, Індія-Пакистан тощо), може відбуватися соціальної взаємодії, заснована на ліберальних принципах міжнародних режимів, глобального управління чи плюралістичної спільноти безпеки (наприклад, Швеція-Норвегія, Канада-США, ЄС тощо) [2].

Таким чином, «глобальне суспільство» не заміщує політичну активність національних суб'єктів, а лише доповнює їх [1, с.158]. Відтак, сучасну перехідну систему можна сприймати як динамічний соціальний конструкт, який на сучасному етапі актори намагаються доповнити тими знаннями та цінностями, які виробляються в нових умовах.

Концепція *діалектичної зміни* не зосереджується на вирішенні проблем, пов'язаних із виявленням зміни, вивченням механізмів та напрямів переходу тощо. Однак вона акцентує увагу на унікальному шляху переходу від старого до нового без заміщення чи додавання. Згідно з даним підходом, нові форми, принципи чи цінності будуються на старих [24, с.16-19]. Таким чином, паралельно існують як новизна, так і певна наступність.

Діалектичний перехід притаманний структуралістській традиції в міжнародних відносинах і може використовуватися для аналізу структурних змін. Однак, проблемним, на наш погляд, є марксистський синтез, пов'язаний із протиріччями між старими та новими формами, що призводить до «вищої» форми. Якщо на теоретичному рівні цей механізм носить прогресивний характер, то практично «синтез протилежностей» зазвичай провокує реверсування та занепад. Наприклад, після подій 11 вересня 2001 р. та антитерористичної кампанії, коли принцип державного суверенітету був легітимно обмеженим Радою Безпеки ООН, а принцип превентивності і недопущення загрози миру набув більшої актуальності, разом із закінченням військових дій не призвів до стабілізації. Натомість, синтез цих двох принципів сприяв довготривалому періоду гуманітарних інтервенцій (наприклад, Ірак 2003 р., Сомалі 2008 р., Арабська весна 2010-2011 р., Сирія 2012 р. тощо), організованих на підставі принципу захисту прав людини.

Нарешті, перехідні системи можуть виникати в результаті якісних змін принципів, механізмів та форм співробітництва, міжнародних інституцій тощо, які накопичуються за певний період часу і формують нові умови організації міжнародного життя. Однак, за цією логікою, нові форми повинні бути похідними від старих шаблонів. Вони не можуть з'явитися з нічого. Так проявляється концепція *переходу як трансформації*, яка взята за основу у нашому дослідженні.

У випадку соціальних і політичних інститутів, трансформація відрізняється від заміщення чи додавання в тому сенсі, що старі ідеї, практики і норми можуть залишатися досить схожими тривалий період часу, однак їхні функції істотно змінені. Вдалим прикладом є монархічний режим влади в національних державах. У скандинавських країнах, Японії і, можливо, меншою мірою в Англії, багато елементів монархічної практики, дипломатичних протоколів, норм та ідей залишаються схожими протягом століть, але функція монарха змінилася від керуючої до символічної. Таким чином, відбулася трансформація інституції, а не її заміна [14, с.9].

Значна частина теоретичних розробок в сучасній науці про міжнародні відносини використовує концепцію трансформації як основу для вивчення світових процесів. Дійсно, емпіричний потенціал цього підходу, на наш погляд, перевищує пропозиції інших концепцій, наведених вище. Трансформація здатна комплексно пояснити такі процеси, як формування сучасної перехідної системи, зосереджуючись на різних рівнях та елементах зміни ідентичності соціальних структур та принципів організації міжнародних відносин.

Керуючись цією логікою, ми можемо простежити достовірність зміни соціальних знань в умовах становлення «нового світового порядку». Вихідна ідея стосується припущень деяких науковців, що міжнародні системи, які існували в історії міжнародних відносин не мож-

на разом об'єднувати на основі єдиної соціальної культури, оскільки вони відрізнялися за організаційною основою, структурою чи характері взаємодії основних акторів [25; 13]. На наш погляд, твердження про заміщення Вестфальської системи 1648 р., Віденської системи 1815 р., Версальсько-Вашингтонської системи 1919 р., Ялтинсько-Потсдамської системи 1945 р. чи біполярної системи в 1989-1991 р. є дещо перебільшені. Ці переходи краще розгляди шляхом використання концепції доповнення чи діалектичних синтезів, де елементи старого і нового співіснують разом. Таким чином, ми трактуємо принцип суверенітету, його похідні та модифікації як об'єднавчий чинник Вестфальської ери.

Інший випадок стосується сучасної «пост-Вестфальської» міжнародної системи. Тут яскраво проявляється її трансформаційний характер, оскільки нові елементи базуються на старих, однак несуть інше функціональне навантаження в системі соціальних знань. Наприклад, основний для «Вестфалії» принцип суверенітету сьогодні не втратив свого політичного значення для державних акторів, однак його організаційна функція більше не забезпечує стабільність системи. Конфліктогенність, яка є продуктом Гобсіанської культури, сьогодні в умовах становлення Локіанської практики мирного вирішення міжнародних спорів та договірних зобов'язань, все ж провокує конфлікти, предмет, яких визначають ті ж чинники, що і в XVII ст., проте зі зміненою конфігурацією. Нарешті, транзит ідентичності акторів також має трансформаційну основу, оскільки сприйняття соціальною одиницею себе як суб'єкта міжнародної політики не змінилося, в той час як це знання поширилося на недержавні утворення.

Для кращого розуміння сучасної перехідної системи крізь трансформаційні процеси, необхідно встановити орієнтири, за якими цей перехід може бути визначений та вивчений. В даному аспекті доцільно використовувати запропонований Дж. Розенау підхід, згідно з яким глобальна зміна відбувається тільки тоді, коли параметри системи стають змінними [20, с.78-90]. Параметри системи визначаються нормами, процедурами та інституціями, які розвиваються протягом тривалого часу і які можна перевірити за допомогою багаторічного досвіду історичної соціальної взаємодії. Іншими словами, параметри – основні правила та принципи організації системи, які визначають цілі, засоби і ресурси системних суб'єктів, в тому числі механізми їх використання (глобальна культура). Наприклад, такі революційні лідери, як Гітлер і Сталін, що демонстрували відмінні від поширених у 1930-х – 1940-х рр. цінності, були не в змозі змінити основні принципи організації міжнародних відносин, хоча вони і намагалися. Друга світова війна, крім іншого, була необхідною для підтримки міжнародної системи «Вестфальської ери», тобто тих інституцій, які, забезпечуючи принцип суверенітету, підтримували функціонування таких політичних організацій як держави.

Таким чином, керуючись методикою Розенау, ми використовуємо конфліктогенність в даному дослідженні як основний орієнтир трансформації міжнародних систем. Відтак, спостерігаємо конфліктогенну зміну трьох її індикаторів. По-перше, це трансформація ідентичності акторів, коли суб'єктами міжнародних відносин та міжнародних конфліктів виступають нові соціальні організації, хоча їхня конфліктна практика зберігається сталою. По-друге, це трансформація функцій принципів організації таких відносин, в той час як самі принципи та правила залишаються незмінними. По-третє, це трансформація системи соціальних уявлень про міжнародні відносини (інституції, ідеї, правила) в умовах глобальної культури, від типу якої (Гобсіанська, Локіанська, Кантіанська) залежить конфліктність системи.

Міжнародні конфлікти у цьому відношенні є найбільш показовими. У системах «Вестфальської ери», війни характеризувалися визначеними видами діяльності (наприклад, підготовка кадрів, мобілізація, військові дії, командування тощо), загальновизнаними обґрунтуваннями її необхідності (наприклад, порушення державного суверенітету, національно-визвольні рухи, ідеологічний антагонізм тощо), універсальним розумінням конфліктного процесу (наприклад, тринітарна модель війни Клаузевіца) та іншими ідеями. Класичні міждержавні конфлікти регулювалися міжнародними конвенціями, протоколами, звичаями та етикетом (наприклад, церемонія захоплення влади, поводження з ув'язненими та пораненими, повага до цивільного життя, військові звання, оголошення війни тощо). Мета воєн визначалася організаційним принципом системи – забезпечити суверенітет та захистити інтереси.

Останні конфлікти в Афганістані з 2001 р., Лівії 2011 р., Сирії 2012 р. тощо мають спільне з класичними конфліктами лише вбивство [13, с.2-3]. У будь-якому випадку, вони є іншим явищем, ніж колись. Їхня мета та функція не забезпечення державних інтересів «іншими засобами», а досягнення своїх приватних цілей окремими суспільними групами. Фактично, різниця між війною та злочинною чи терористичною діяльністю стає все більш розмитою, як і відмінності між комбатантами та цивільними особами.

Таким чином, можна зробити висновок, що зміна конфліктогенності в трьох вищеназваних аспектах є найбільш показовою тенденцією XXI ст., яка демонструє трансформацію перехідної

системи, де суб'єктами конфліктів стають недержавні актори (зміна ідентичності), міжнародні норми, принципи та зобов'язання не врегульовують існуючі конфлікти, а використовуються для провокації нових (зміна функцій), а конфліктні соціальні уявлення поширилися не лише на військово-політичний сектор, а й на економічний, культурний, побутовий тощо (зміна соціальних уявлень). Зазначимо, що основний орієнтир «перехідності» – конфліктогенність зазнає подібної трансформації шляхом трансформації міжнародних конфліктів в наш час. Водночас, глобальна конфліктна культура, яка сформувалася в системах «Вестфальської ери» на основі Гобсіанської культури перейшла на ранній стадії трансформації сучасної перехідної системи у Локіанську, з деякими випадками Кантіанської (наприклад, відносини Скандинавських країн, Франції-Німеччини).

Бібліографічні посилання:

1. **Арон Р.** Мир и война между народами / Р. Арон. – М.: NOTA BENE, 2000. – 880 с.

2. **Барановский В.** Трансформация мировой системы в 2000-х годах / В. Барановский // Международные процессы. – 2010. – Т. 8. – №. 1 (22). – С. 4-13

3. **Капітоненко М.Г.** Конфліктогенність постбіполярної системи міжнародних відносин : Дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Микола Геннадійович Капітоненко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 210 с.

4. **Кулагин В.М.** Вестфальский мир: межкафедральный «круглый стол» в МГИМО (У) МИД России 27 февраля 2007 года / В.М. Кулагин, М.М. Лебедева, Т.В. Юрьева и др. // Вестник МГИМО – Университета. – 2008. – № 1. – С. 82-83.

5. **Лебедева М.М.** Что угрожает Вестфалю? / М.М. Лебедева // Международные процессы. –2008. – Т. 6. – №1(16). – С. 117-121.

6. **Юрченко С.В.** Моделі глобального управління в міжнародно-політичних дослідженнях на рубежі XXI століття / С.В. Юрченко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип.17. – Рівне: РДГУ, 2009. – с. 227-233.

7. Progress in Postwar International Relations. – New York: Columbia University Press, 1991. – 497 p.

8. **Bull H.** The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / H. Bull. – London: Macmillan, 1997. – 352 p.

9. Change and the Study of International Relations: The Evaded Dimension. – London: Frances Pinter, 1981. – 241 p.

10. **Fukuyama F.** The End of History? / F. Fukuyama // National Interest. – 1989. – №. 7. – P. 3-18.

11. **Giddens A.** The Nation-State and Violence / A. T. Giddens. – Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press, 1989. – 408 p.

12. **Goldgeier J.** A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the PostCold War Era / J. Goldgeier, M. McFaul // International Organization. – 1992. – Vol. 46 (1). – P. 467-492.

13. **Holsti K. J.** The State, War, and the State of War / K. J. Holsti. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 254 p.

14. **Holsti K.J.** The Problem of Change in International Relations Theory / K. J. Holsti / Working paper №26 in ISA-ECPR meetings in Vienna, September 16-19, 1998. – Institute of International Relations, The University of British Columbia, December 1998. – 21 p.

15. **Huntington S.** The Coming Clash of Civilizations? / S. Huntington // Foreign Affairs. – 1993. – № 72. – P. 22-49.

16. **Koslowski R.** Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System / R. Koslowski, F. Kratochwil // International Organization. – 1994. – №48. – Issue 2. – P. 215-248

17. **Linklater A.** The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era / A. Linklater. – Cambridge: Polity, 1998. – 269 p.

18. **Mueller J.** Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War / J. Mueller. – New York, NY: Basic Books, 1989. – 336 p.

19. **Rosenau J.N.** Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World / J.N. Rosenau. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 448 p.

20. **Rosenau J.N.** Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity / J.N. Rosenau. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990. – 480 p.

21. **Singer M.** The Real World Order: Zones of Peace Zones of Turmoil / M. Singer, A. Wildavsky. – Chatham, NJ: Chatham House Publishers, 1993. – 242 p.

22. **Strange S.** The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy / S. Strange. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 239 p.

23. Systemic transitions: past, present, and future. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2009. – 294 p.

24. **Wallerstein I.** The World-System Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – London: Duke

University Press, 2004 – 128 p.
25. **Waltz K.** Theory of International Politics / K. Waltz. – Boston: Addison-Wesley, 1979. – 251 p.
26. **Wendt A.** Institutions and International Order / A. Wendt, R. Duvall / Global Changes and Theoretical Challenges. – Lexington, MA: Lexington Books, 1989. – P. 51-73.

УДК 328.17

З. Бялоблоцький

ІНСТИТУТ УРЯДУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ФОРМОТВОРЧИХ ПОШУКІВ І ПРОЦЕСІВ У АЗЕРБАЙДЖАНІ (1991-1994 рр.)

Проаналізовано державно-формотворчі тенденції і процеси в Азербайджані у проміжку 1991-1994 рр. Досліджено вплив інституційної спадщини на становлення політичної системи Азербайджану. Визначено місце інституту уряду у політичній системі Азербайджану на зорі його незалежності. Продемонстровано дефекти, які були властивими для системи виконавчої влади Азербайджану у 1991-1994 рр.

***Ключові слова**:* уряд, президент, президентська система, напівпрезидентська система, виконавча влада, форма держави.

Проанализированы государственно-формообразующие тенденции и процессы в Азербайджане в 1991-1994 гг. Исследовано влияние институционального наследия на становление политической системы Азербайджана. Определено место института правительства в политической системе Азербайджана на заре его независимости. Продемонстрировано дефекты, которые были присущими системе исполнительной власти Азербайджана в 1991-1994 гг.

***Ключевые слова**:* правительство, президент, полупрезидентская система, президентская система, исполнительная власть, форма государства.

The article is dedicated to analyzing the state-formative tendencies and processes in Azerbaijan in 1991-1994. The author investigated the influence of institutional legacy on the formation of Azerbaijani political system, decreed the place of cabinet in political system of Azerbaijan at the dawn of its independence, demonstrated defects that were inherent to the executive authorities of Azerbaijan in 1991-1994.

***Keywords**:* cabinet, president, presidential system, semi-presidential system, executive power, form of government.

© З. Бялоблоцький, 2012

Внаслідок подій наприкінці 1980-их – початку 1990-их рр. (зокрема, перебудови і «параду суверенітетів») на місці колишнього Радянського Союзу виникло 15 нових держав, своєрідною особливістю яких було конструювання республіканської форми державного правління. Проте векторність подальшого розвитку нових країн стала предметом цілої низки наукових й політичних дебатів. Як результат, одні країни у розвитку повернулись до прикладів власної інституційно-історичної спадщини, інші почали імплементувати зовсім невластиві їм інституційні параметри, ще інші стали на шлях поєднання історичної спадщини та конструювання нових конституційних парадигм. Спільним атрибутом таких процесів постала проблема визначення місця у системі влади різних політичних інститутів, насамперед інститутів законодавчої, виконавчої й судової влади. Така процесуальна властивість, безумовно, не була за своєю суттю одномоментною й консолідованою: державно-формотворчі пошуки у відмінних країнах затягнулись на різні проміжки часу. Проте в кожній із них (а, як показує політична практика, це сталось у середині 1990-их рр.) результатом стало прийняття національних конституцій, які почали вже зовсім інший етап політичного розвитку країн регіону.

Так чи інакше, процес інституціоналізації/консолідації державно-формотворчих пошуків мав у своїй основі визначення місця задля кожного політичного інституту, що входив у логічну конструкцію поділу гілок влади. Особливе місце у зазначеному випадку отримала проблема визначення суті, призначення, специфіки та атрибутів органів виконавчої влади. Це й не дивно, адже як демонструє світовий політичний досвід, саме навколо заданого питання обертається вся конституційна інженерія, бо тип, форма, повноваження і відповідальність виконавчої влади стають основою для конструювання того чи іншого різновиду республіканізму (в переважній більшості країн регіону питання про звернення до монархізму не розглядалось в принципі). У

даній логічній схемі «уряд» (в тому числі «урядовий кабінет» і «кабінет міністрів»), а точніше контроль над виконавчою владою і над її підзвітністю, стали основними категоріями, навколо яких оберталися різноманітні приклади конкуренції на зорі незалежності кожної пострадянської країни (як і кожної нової країни світу). На цій основі визначення суті, специфіки, повноважень, місця уряду у системі влади стає засадничим завданням у контексті аналізу кожної пострадянської країни. Виняток не становить й Азербайджанська Республіка до 1995 р. (коли було прийнято діючу конституцію), особливо із огляду на історичну спадщину в напрямі пошуку «кращої» форми державного правління, а також здобуття національної незалежності.

Тому об'єктом наукового дослідження є політична система Азербайджану у проміжку 1991-1994 рр. А предметом постає інститут уряду у контексті державно-формотворчих пошуків/процесів у Азербайджані до моменту прийняття основного закону у 1995 р. Мета дослідження – вироблення чіткого уявлення з приводу того, яке місце відведено інституту уряду в контексті державно-формотворчих пошуків у Азербайджані на зорі незалежності. А на підставі цього, фундаментальне завдання зводиться щодо аналізу патернів становлення політичної системи Азербайджану у 1991-1994 рр., особливо в контексті взаємодії чи протидії гілок навколо інститутів уряду й виконавчої влади загалом.

У теоретичному опрацюванні проблеми атрибутів процесів формування та/чи відставки урядових кабінетів, визначення уряду як політичного інституту у системі державно-формотворчих пошуків і процесів у Азербайджані апелюємо до доробків цілої низки дослідників, з-поміж яких виокремлюємо праці наступних науковців: М. Гулієв [3, 13], Д. Фурман [4], В. Бабак, Д. Вайсман і А. Вассерман [6], Р. Бадалов та Н. Мегді [7], М. Кройссант [9], Г. Куртіс [10], К. Давіша та Б. Парротт [11], С. Скач [21].

Як й більшість пострадянських країн, Азербайджан у політичному розвитку в проміжку XX ст. перебував спочатку під впливом Російської імперії, а згодом – під впливом Радянського Союзу. Проте це не означає, що дана країна не мала досвіду державно-формотворчих процесів у минулому. Із цього приводу слід апелювати до подій, які детермінували короткий період політичної незалежності Азербайджану від інших (побудованих на російському ядрі) держав. Історія самостійності від Росії (точніше Російської імперії) розпочалась від 28 травня 1918 р. Тоді було створено Демократичну республіку Азербайджан, яка проіснувала до 1920 р., коли в країну увійшли військові сили радянської Росії (політична система державного утворення стала предметом цілої низки наукових досліджень, зокрема, й наступних авторів: А. Балаєв [1], Р. Векілов [2], Ф. Гулієв [3, 14], В. Бабак, Д. Вайсман і А. Вассерман [6], А. Франке, А. Гавріч і Г. Алакбаров [12], А. Ісгендерлі [15], І. Купелі [17], Б. Сідіков [20], М. Сміт [22] і інші [16, 19, 24]). Це стало приводом згортання державно-формотворчих процесів приблизно на 70 років.

Проте наприкінці 1980-их рр. внаслідок небажання влади Радянського Союзу вирішувати міжнаціональні питання в регіоні, опозиційні, а також реформістські (у середовищі комуністів) сили висловились за створення окремої країни – про це стає очевидно з праць М. Кройссанта [9, с.14] і Т. Свєточовські [23]. Парламент (Верховна Рада Азербайджану) у складі двох партій (Азербайджанської комуністичної (АКР) й Азербайджанського народного фронту (АХС)), а також позапартійних депутатів (склад парламенту становив 360 депутатів [5]) обрав у травні 1990 р. президентом А. Муталібова (представника на той момент Комуністичної партії)[5]. У грудні 1990 р., за ініціативою президента, Верховна Рада перейменувала Азербайджанську РСР в Азербайджанську Республіку і прийняла Декларацію про суверенітет. Через рік, 18 жовтня 1991 р., президент підписав Декларацію незалежності Азербайджану[6]. Майже в однаковий момент заборонено діяльність Азербайджанської комуністичної партії («реформістське крило» якої, фактично, було ініціатором та реалізатором виходу країни з СРСР). Незабаром запропоновано зміну способу обрання президента – не в парламенті, а всенародно[7] (це стало першим етапом державо-формотворення).

Із даного приводу відновилось запитання про визначення системи правління. Дискусії із цього питання почались ще у 1918 р., коли було утворено Демократичну республіку Азербайджан. Цікаво те, що тоді в основу політичної системи зовсім не було покладено президентської форми правління, бо остання не була визначена пріоритетною – про це вказують Р. Бадалов і Н. Мегді [7]. Творення ж системи сильної виконавчої влади певною мірою було обґрунтовано приналежністю Азербайджану до Сходу, який має тенденцію поклонятися сильним лідерам. Така практика в умовах, котрі склались на початку 90-их рр. XX століття, іманентно перешкод-

5 Формально відбулось обрання першого та останнього президента Азербайджанської РСР (адже мова йшла про факт існування СРСР).

6 У грудні 1991 р. відбувся національний референдум, на якому виборці підтримали незалежність країни від СРСР.

7 Вибори президента відбулись 8 вересня 1991 р. Перемогу отримав А. Муталібов – приймав участь у виборах як єдиний кандидат [18, с. 329].

жала би демократичним реформам, а також і перетворенням у азербайджанському суспільстві. Але і попри це, після проголошення незалежності модель президентської чи президент-парламентської напівпрезидентської системи у посткомуністичній традиції позиціонувались як своєрідний тренд того часу. Тому Азербайджан, як й окремі інші країни регіону, вибрав президентську систему. Але практичні умови, які мали місце на зорі незалежності, вплинули на те, що фактично повноваження глави держави у Азербайджані були не такими значними, як цього вимагала політична ситуація [3, 6]. Це стосується президента А. Муталібова і його наступника А. Ельчибея, які не змогли подолати негативні тенденції перехідних років пострадянського політичного розвитку (присутність вірменських військ на території країни, економічна та політична нестабільність).

Формально діюча президентська модель в країні на практиці репрезентувалась як напівпрезидентська система, в умовах котрої глава держави постійно змушений був домовлятись з приводу того, яким чином розвиватиметься Азербайджан. Крім того, зазвичай у президентській системі інститут уряду як такий не передбачений, або віднесений у сферу прямих повноважень президента: частіше мова йде про таку структуру, як адміністрація президента, або про такий уряд, главою якого стає сам президент. Інституційно ця техніка застосовується задля максимального посилення виконавчих повноважень президента (коли законодавчі повноваження повинні, за логікою, бути віднесені винятково до парламенту, який не піддається ймовірності розпуску). Саме цей задум і було використано у державно-формотворчому пошуку та процесі в Азербайджані у 1991-1992 рр. Проблема лише в тому, що в межах тих інституційних параметрів, які створені задля посилення повноважень президентів, фактичної президенціалізації влади у країні не відбулось (хоч парадигма сильного президента збереглась і була втілена на практиці у політичні системі, яка створена за наслідками прийняття конституції у 1995 р. – проте це не є предметом аналізу). Навпаки, досить часто ключовими акторами політичного процесу ставали урядові кабінети, котрі формально мали би позиціонуватись як своєрідна «проекція» влади президента. В досліджуваному випадку ми маємо приділяти найбільшу увагу тому факту, що в Азербайджані у 1991 р. було відновлено конституцію Демократичної республіки – тобто відбулась інституціоналізація історичної спадщини державно-формотворчих процесів. Виникли всі підстави вважати нову країну продовженням практики інституційного розвитку та дизайну її попередника (і це було відзначено в акті проголошення незалежності Азербайджану у 1991 р.[8]).

У зазначеному конструкті місце уряду як політичного інституту виявилось не зовсім типовим щодо політичної практики демократичних країн (цікаво, що задана особливість властива для дуже великої кількості схожих політичних систем), в яких реалізовано схожі формальні інституційні параметри. Річ у тому, що поняття «уряд» вкрай рідко застосовують щодо характеристики органів виконавчої влади у таких системах, що оцінено як президентські республіки. Формально, не відрізняється у цьому випадку і Азербайджан. Тому уряди, які були сформовані у проміжку 1991-1994 рр., повинні розглядатись умовно, оскільки вони були сформовані в системі, яка позначена як президентська. Проте було декілька відмінностей від традиційних президентських систем. По-перше, існувала посада прем'єр-міністра, тому політична система повинна була класифікуватись як президентська з посадою прем'єр-міністра. По-друге, як демонструє політичний досвід, часто саме «уряди» ставали центрами важливих політичних рішень і/чи змін, що мало би бути формально прерогативою глави держави. Поєднання формальних і фактичних показників і параметрів даних структур служить основою для того, щоб іменувати органи виконавчої влади у цій країні як уряди, які були сформовані президентом [25]. На користь цього тлумачення використовуємо досвід державотворчих процесів у Азербайджані після краху СРСР, а також той факт, що для країни властивою виявилась відсутність єдності владної еліти. Саме в зазначеному контексті відбувалось формування урядових кабінетів у Азербайджані, серед яких у проміжку 1991-1994 рр. можемо виокремити наступні:

Таблиця 1

Урядові кабінети в Азербайджані в умовах президентської політичної системи, реалізованої у проміжку 1991-1994 рр.[9]

Президент	Прем'єр	Перебування при владі	Партія прем'єра	Конструкція міністерських посад
А. Муталібов (1991-1992 рр.)	Г. Гасанов	18.10.1991 – 04.04.1992	н/п	н/п + АХС

8 Пізніше, в 1995 р., коли прийнято нову конституцію, в її преамбулі було визначено засадничі положення, які в 1991 р. описані в акті про проголошення незалежності країни.

9 Тимчасові урядові кабінети, виконуючі обов'язки, перераховуються, але не аналізуються.

Я. Мамедов (в.о.) (1992 р.)	Ф. Мустафаєв (в.о.)	04.04.1992 – 16.06.1992		н/п	н/п + АХС
А. Ельчибей (1992-1993 рр.)	Р. Гусейнов	16.06.1992 – 30.01.1993		н/п	н/п + АХС
	А. Масімов (в.о.)	05.02.1993 – 28.04.1993		АХС	н/п + АХС
	П. Гусейнов	28.04.1993 – 30.06.1993		АХС	н/п + АХС
Г. Алієв 1 (1993-1998 рр.)	С. Гусейнов	30.06.1993 – 07.10.1994		н/п	н/п

Щоб більш детально продемонструвати зазначену специфіку, а також описати процес формувань і відставок перших урядів у новітній історії Азербайджану, слід апелювати до послідовного аналізу кожного з них. Перший уряд створено 7 лютого 1991 р. Мова йде про структуру на чолі із прем'єр-міністром Г. Гасановим. Проте фактично даний кабінет оцінюємо у проміжку 18 жовтня 1991 р. (від проголошення незалежності Азербайджану) – 4 квітня 1992 р. Уряд створено двома політичними партіями (на початку 1991 р.): Азербайджанською комуністичною партією (АКР) та Народним фронтом (АХС). Спочатку посада прем'єр-міністра (ще в умовах санкціонованого існування в країні першої урядової партії) була партійною. Але із жовтня 1991 р. в країні було заборонено діяльність Комуністичної партії, відповідно посада прем'єр-міністра повинна була інтерпретуватись як непартійна. Поряд із посадою прем'єра був аналогічного ідеологічного спрямування президент (проте на момент незалежності він був непартійним) А. Муталібов (8 вересня 1991 – 6 березня 1992 рр.). Прем'єр Г. Гасанов фактично з розпадом СРСР репрезентував національне крило у межах Комуністичної партії. Даний уряд ініціально було сформовано фактично як коаліційний – надлишково-переможний – у складі двох партій: АКР (а точніше – її реформістського крила) та АХС (за наслідками парламентських виборів 14 жовтня 1990 р., коли Азербайджан був у складі СРСР). Але, виходячи з формальних подій у серпні-жовтні 1991 р., кабінет більше нагально аналізувати як непартійний (або як переважно непартійний, адже він був доповнений посадами за квотою Народного фронту Азербайджану, що мав у парламенті лише 45 мандатів[10]).

У силу заборони діяльності Комуністичної партії головним партійним актором азербайджанського парламенту став Народний фронт. Й саме це позначилось на подальшому розвитку політичної системи та місця в ній «урядів». Річ у тому, що в 1991 р. Народний фронт перебував на стадії зародження, а також позиціонувався як головна опозиційна партія до діючого комуністичного режиму[11]. Це була, свого роду, «парасолькова організація», що об'єднала практично всі утворення, які вели боротьбу за незалежність Азербайджану від СРСР [13, с. 142; 4, с. 155-156]. А після виконання цього завдання вона в найбільшій мірі впливала на політичні процеси у країні.

Зокрема, в 1992 р. Народний фронт вплинув на відставку президента держави А. Муталібова. Але за цією відставкою (6 березня 1992 р.) не відбулась відставка урядового кабінету. А це свідчить про те, що формальна президентська система на практиці функціонувала за логікою напівпрезидентської системи (принаймні у плані сили президентських повноважень й особливостей відставки уряду). Але із іншого боку, після «другого припинення президентства» А. Муталібова[12] посада прем'єр-міністра була змінена на виконуючого обов'язки (Ф. Мустафаєв). А новий прем'єр-міністр був прийнятий лиш за наслідками нових президентських виборів [18, с. 365], котрі мали місце 7 червня 1992 р. (перемогу отримав саме представник Народного фронту А. Ельчибей[13]). Після цього була повністю змінена техніка формування урядів –

10 Цікавою особливістю парламенту був той момент, що в ньому було не заповнено повну кількість передбачених законодавством мандатів – лише 340 із 360. При цьому АКР мала 280 депутатів, АХС – 45 депутатів, а ще 15 депутатів були непартійними. Тому існують підстави говорити про перший кабінет в Азербайджані (на момент його формування в лютому 1991 р.) як про велику коаліцію або навіть як про уряд національної єдності (у плані партій, які прийняли участь у формуванні кабінету). Цей формат кабінетів був властивим багатьом пострадянським країнам у перші роки перехідного розвитку – формально уряд був репрезентований 325 депутатами із 360 (або ж із 340 фактично). Та попри це, окремі посади в кабінеті були непартійними. З іншої сторони, такий висновок може бути занадто упередженим на підставі того, що не відомо яка кількість депутатів у межах Комуністичної партії була прихильною до збереження СРСР.

11 У 2000 р. партія була розподілена на два крила: реформістське та класичне.

12 Припинення повноважень А. Муталібова мало місце двічі. Після першого разу прихильники комуністичного лідера вимагали його повернення на попередню посаду, це мало місце у проміжку 14-18 травня 1992 р.

13 Перемогу отримав представник Народного фронту А. Ельчибей (60,9%), друге місце зайняв представник Демократичного союзу інтелігенції Азербайджану Н. Сулейманов (33,8%)

вони позиціонувались як непартійні/технократичні (майже із постійним впливом домінуючих у парламенті партій).

Після президентських виборів у 1992 р. було сформовано уряд Р. Гусейнова. Фактично цей уряд опирався на парламентську підтримку від Народного фронту (а посада президента була зайнята 16 червня 1992 р.). Виникла така ситуація, коли прихильники демократичних перетворень були паралельно репрезентовані на посадах глави держави і прем'єр-міністра. Та внаслідок економічних прорахунків в країні виникла політико-соціальна нестабільність – в цих умовах негативно позначилась відставка уряду. Р. Гусейнов добровільно відмовився від повноважень за наслідками економічних невдач та урядової неефективності (30 січня 1993 р.[14]).

Після цього у Азербайджані створено непартійний уряд на чолі з прем'єром П. Гусейновим, котрий проте виявився недовготривалим й змушений був припинити свої повноваження через два місяці (30 червня 1993 р.). Повноваження припинено на вимогу генерала С. Гусейнова у зв'язку із подіями, котрі в цей час розвивались в Азербайджані. Внаслідок економічної кризи та політичної нестабільності, а теж військових подій президент А. Ельчибей подав у відставку (квітень 1993 р.). Генерал С. Гусейнов очолив наступний технократичний уряд (фактично військовий). Також було призначено дострокові вибори президента Азербайджану (на жовтень 1993 р.). За результатами виборів перемогу отримав представник партії «Новий Азербайджан» (YAP) Г. Алієв [18, с.364]. В заданий період припинено діяльність Верховної Ради республіки Азербайджан. Натомість створено тимчасовий Мілі Меджліс (назву перейнято від моделі, котру передбачала конституція Демократичної республіки) у складі 50 депутатів.

У цей період продовжив своє функціонування уряд генерала С. Гусейнова. Фактично даний кабінет, ми не можемо оцінювати, як такий, що створений президентом, адже президентські вибори відбулись пізніше (після формування уряду). Умовно іменуємо кабінет «перехідним», хоч він і не був тимчасовим формально[15] (існування розподілу влади підпадає, якщо використовувати методику С. Скач, під категорію «системи розділеної більшості» [21]).

Цей кабінет виявився найбільш тривалим у першому періоді новітньої історії Азербайджану (до прийняття конституції у 1995 р.). В силу того, що президент у Мілі Меджлісі був наділений підтримкою більшості (як підтримкою виборців), він спромігся на себе перейняти всі функції, котрі передбачались за главою держави у конституції Демократичної республіки Азербайджан. Фактично президент очолив виконавчу гілку влади (на відміну від двох попередніх президентів). Проте події у 1991-1994 рр. змусили розпочати подальші державо-формотворчі пошуки, котрі й стали основою прийняття конституції у 1995 р. (цей період не є предметом нашого аналізу, а потребує окремого висвітлення).

Проведений аналіз інституту уряду в контексті політичних пертурбацій, котрі мали місце в Азербайджані у проміжку 1991-1994 рр., змушує сформувати кілька засадничих висновків: 1). заданий період позначався політичною нестабільністю й протистоянням різноідеологічних президентів, а теж прем'єр-міністрів; 2). в умовах президенталізму фактично доводиться говорити про те, що в цій країні була задіяна практика президент-парламентського напівпрезиденталізму[16]; 3). уряд як інститут не завжди функціонував за тими інституційними параметрами, які були передбачені у законодавстві; 4). уряд не був прямою «проекцією» виконавчої вертикалі від глави держави. Формотворча складова політичного процесу в Азербайджані у проміжку 1991-1994 рр. продемонструвала, що політично нестабільне суспільство не зможе ефективно інституційно втілюватись на практиці. Це стало основою апробації у цій країні кількох відмінних сценаріїв взаємодії чи протидії інститутів уряду, парламенту і президента. Якщо перенести на аналізовану специфіку методику С. Скач, то стане очевидно, що Азербайджан у зазначеному часовому проміжку випробував відмінні сценарії інституційних балансів/дисбалансів – система розділеної меншості (жовтень 1991 – травень 1992 рр.); система уніфікованої більшості (червень 1992 –

[18, с. 357; 10].

14 В заданий період (за час його прем'єрства) валовий національний продукт знизився на 20 відсотків. Після відставки кабінету було створено тимчасовий уряд на чолі із А. Масімовим [11, с.192].

15 Уряд припинив свої повноваження через відставку, за котру проголосував парламент 7 жовтня 1994 р. Причиною відставки стало те, що на початку жовтня 1994 р. вибухнула політична криза, в ході якої бійці загону міліції особливого призначення захопили будівлю Генеральної прокуратури в Баку. Президент звинуватив С. Гусейнова в організації перевороту. А парламент лише підтвердив дострокове припинення повноважень прем'єра.

16 Хоча формально мова повинна йти про президенталізм (що було наголошено вище). В даному випадку ситуація Азербайджану у 1991-1993 рр. в дечому нагадує ситуацію в Білорусі у 1994-1996 рр. – було формально втілено президентську модель, в якій повноваження президентів були слабшими, аніж у напівпрезидентських системах (в Азербайджані формально від 1995 р., а в Білорусі – з 1996 р.).

квітень 1993 рр., жовтень 1994 – листопад 1995 рр.); система розділеної більшості (квітень 1992 – жовтень 1994 рр.).

Окремий висновок має стосуватись того, наскільки політична система у даній країні вплинула на становлення типу урядування. Ця методика стосується того, чи вибудованим є взаємозв'язок поміж політичною системою і політичним режимом, а також між політичним режимом і функціонуванням урядів (в цілому урядування). У контексті Азербайджану ми помітили надто багато початкових перешкод, котрі негативно позначились на перспективах становленні демократичного режиму. Мова йде про корумпованість першого електорального процесу; початок військових дій на початку незалежності поміж Азербайджаном й Вірменією. Тому правомірним є висновок С. Корнелла про те, що Азербайджан став незалежним за відсутності ідейних і природних умов [8, с.118]. Політичний, військовий, а теж фінансовий хаос спричинили явище неможливості проведення суттєвих реформ. Неповноцінно діяла політична система країни. Саме це вплинуло на неефективності перших урядових кабінетів, які змінювались один за одним, а теж не відповідали своєму формальному призначенню та ролі.

Бібліографічні посилання:

1. **Балаев А.** Азербайджанское национально-демократическое движение, 1917-1920 / Айдын Балаев. – Баку : Элм, 1990. – 96 с.
2. **Векилов Р.** История возникновения азербайджанской республики / Р.А. Векилов. – Баку : Элм, 1998. – 32 с.
3. **Гулалиев М.** Политические реформы в Азербайджане (1989-2004 гг.) / Маис Гулалиев // Аракелян А. Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане : политическая элита и голос народа / Армине Аракелян, Гиа Нодиа. – Тбилиси : Международный институт демократии и содействия выборам, 2005. – С. 205-234.
4. **Фурман Д.** Несостоявшаяся революция. Политическая борьба в Азербайджане (1988-1993 годы) / Дмитрий Фурман// Дружба народов. – 1994. – № 4. – С. 155-156.
5. Azerbaijan [Електронний ресурс] // CIA The World Factbook 1995. – Режим доступу до інформації : http://permanent.access.gpo.gov/lps35389/1995/wf950018.htm
6. **Babak V.** Political organization in Central Asia and Azerbaijan : sources and documents / Vladimir Babak, Demian Vaisman, Aryeh Wasserman. – Frank Cass, 2004. – 430 p.
7. **Badalov R.** The Political Institutions of Azerbaijan : a dichotomy between text and reality [Електронний ресурс] / Rahman Badalov, Niyazi Mehdi. – 22 p. – Режим доступу до ст. : http://www.idea.int/europe_cis/upload/Badalov+Mehdi_en.pdf
8. **Cornell S.** Democratization Falters in Azerbaijan / Svante Cornell // Journal of Democracy. – 2001. – Vol. 12. – No. 2. – P. 118-131.
9. **Croissant M.** The Armenia-Azerbaijan Conflict : Causes and Implications / Michael Croissant. – Greenwood Group, 1998. – 172 p.
10. **Curtis G.** Azerbaijan : Government and Politics : The Presidential Election of 1992 / Glenn Curtis. – U.S. Country Studies, Library of Congress, 1995.
11. **Dawisha K.** Russia and the new states of Eurasia : the politics of upheaval / Karen Dawisha, Bruce Parrott. – New York : University of Cambridge, 1994. – 437 p.
12. **Franke A.** Kazakhstan and Azerbaijan as Post-Soviet Rentier States : Resource Incomes and Autocracy as a Double 'Curse' in Post-Soviet Regimes / Anja Franke, Andrea Gawrich, Gurban Alakbarov // Europe-Asia Studies. – 2009. – Vol. 61. – No. 1. – P. 109-140.
13. **Goltz T.** Azerbaijan Diary : A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, War-Torn, Post-Soviet Republic / Thomas Goltz. – New York : M.E. Sharpe, Inc., 1998. – 496 p.
14. **Guliyev F.** Post-Soviet Azerbaijan : Transition to Sultanistic Semi-authoritarianism? An Attempt at Conceptualization / Farid Guliyev // Demokratizatsiya : The Journal of Post-Soviet Democratization. – 2005. – Vol. 13. – No. 3. – P. 393-435.
15. **Isgenderli A.** Realities of Azerbaijan 1917-1920 / Isgenderli Anar. – Xlibris Corporation, 2011. – 238 p.
16. **Kazemzadeh F.** The Struggle for Transcaucasia : 1917-1921 / Firuz Kazemzadeh. – Hyperion Press, 1981. – 356 p.
17. **Küpeli I.** Stabilisierung autoritärer Herrschaft : Das Fallbeispiel Aserbaidschan / Ismail Küpeli. – Universität Duisburg-Essen, Duisburg, 2010. – 72 p.
18. **Nohlen D.** Elections in Asia and the Pacific : South East Asia, East Asia, and the South Pacific / Dieter Nohlen, Florian Grotz, Christof Hartmann. – Oxford university press, 2001. – 876 p.
19. **Pipes R.** The Formation of the Soviet Union : Communism and Nationalism 1917-1923 / Richard Pipes. – Cambridge, Massachusetts, 1997. – 365 p.
20. **Sidikov B.** Aserbaidschan – Machtpoker um Petrodollars / Bahodir Sidikov // Gumppenberg M. Der Kaukasus: Geschichte – Kultur – Politik / Marie-Carin von Gumppenberg, Udo Steinbach. – Mün-

chen, 2008. – P. 49-63.
21. **Skach C.** Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
22. **Smith M.** Anatomy of a Rumour: Murder Scandal, the Musavat Party and Narratives of the Russian Revolution in Baku, 1917-20 / Michael Smith // Journal of Contemporary History. – 2001. – Vol. 36. – No. 2. – P. 211-240.
23. **Swietochowski T.** Russia and Azerbaijan : A Borderland in Transition / Tadeusz Swietochowski. – Columbia University Press, 1995. – 290 p.
24. **Swietochowski T.** Russian Azerbaijan, 1905-1920 : The Shaping of a National Identity in a Muslim Community / Tadeusz Swietochowski. – Cambridge University Press, 2004. – 272 p.
25. The Constitutional Act on the State Independence of The Republic of Azerbaijan [Електронний ресурс] // Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan. – 18 October, 1991. – Режим доступу : http://files.preslib.az/projects/republic/en/azr4_2.pdf

УДК 324 (477)

Ю. І. Арабаджи

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ВИБОРЧА КАМПАНІЯ У РОСІЇ 2012: ОСОБЛИВОСТІ, РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Дослідження трансформації такого важливого елементу політичної системи, як інститут виборів президента, дозволило визначити шляхи подальшого розвитку Російської Федерації.
***Ключові слова**:* вибори, Президент, демократія, реформа.

Исследование трансформации такого важного элемента политической системы, как институт выборов президента, позволило определить пути дальнейшего развития Российской Федерации.
Ключевые слова: выборы, Президент, демократия, реформа.

The research of such an essential element of political system as the institute of elections of the President allowed to determine the paths of the nation's further progress in the Russian Federation.
Keywords: elections, the President, democracy, a reform.

© Ю. І. Арабаджи, 2012

Актуальність дослідження президентської виборчої кампанії у Російській Федерації обумовлена тим, що вибори президента є одним з механізмів легітимації влади, який мав би стати інструментом політичної стабільності в російському суспільстві. Реформування всіх сфер суспільного життя у Росії залежить від функціонування такого політичного інституту, як інститут Президента. Цим пояснюється важливість вивчення передвиборчої програми новообраного глави держави, стратегічних планів щодо його внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності.

Росія, залишаючись одним з провідних гравців на міжнародній арені, привертає увагу світового співтовариства до розвитку подій під час президентських виборчих перегонів і після їх закінчення.

Особливо актуальна ця тема для України, оскільки від результату народного волевиявлення в РФ залежать майбутні російсько-українські політичні, економічні та культурні взаємовідносини. Беззаперечним є вплив політичних процесів у Росії на українське політичне життя.

Аналізу виборчих кампаній були присвячені дослідження російських учених Г. Бакулєва, К. Гаджієва, Г. Грачева, Е. Дьякова, С. Кара-Мурзи, І. Мельника.

Аналізу впливу В.Путіна на внутрішньополітичне життя Росії присвячено монографії та публікації як російських (Г. Ділігенський, А. Зудін, О. Криштановська, Н. Лайдинен, О. Мухін, В. Согрін, Л. Сєдов, Л. Шевцова), українських (Т. Батенко, О. Гринкевич, С. Дубенко, Н. Нижник), так і західних (А. Браун, О. Рар, Р. Роуз, Р. Саква, У. Томпсон) дослідників. Важливою при вивченні суспільно-політичних процесів у Росії на початку XXI ст. також є публіцистична аналітика (З. Бжезинский, М. Дєлягін, Б. Мазо, Р. Мєдвєдєв, Л. Млєчин, В. Фартишев, В. Федоров, А. Цуладзе). Чимало сучасних політологів (російські – А. Мельвіль, А. Циганков, українські – О. Новакова, О. Романюк) розглядають авторитаризм як оптимальний режим для подолан-

ня соціально-політичних криз перехідного періоду. Серед російських і західних дослідників інституту Президента необхідно назвати В. Кувалдіна, О. Кинєва, Х. Лінца, М. Шугарта, Д. Кері, Д. Сарторі. В Україні на вивченні інституту Президента, спеціалізуються політологи І. Батракова, М. Кармазіна, Ю. Стасюк.

Метою даної роботи є аналіз результатів президентських перегонів у Росії та визначення перспектив розвитку країни.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати результати президентських перегонів у Росії;
- дослідити реакцію міжнародної спільноти на результати виборів та хід їх проведення;
- розглянути заяви окремих політиків щодо результатів виборів;
- з'ясувати позицію експертів, аналітиків, політологів стосовно ситуації в Росії;
- розглянути основні положення передвиборчої програми В. Путіна;
- розглянути прогнози щодо шляхів подальшого розвитку Росії;

Об'єктом дослідження є президентські перегони у Росії 2012 року;

Предметом дослідження є особливості та результати проведення виборів президента у Росії, а також наслідки перемоги Володимира Путіна для Російської Федерації;

4 березня 2012 р. у Російській Федерації відбулися президентські вибори. Перемогу у першому турі одержав прем'єр-міністр Росії В. Путін. Таким чином він втретє став президентом країни. За даними Центральної виборчої комісії, за В.Путіна проголосували майже 63,60 % виборців. На другому місці лідер КПРФ Г. Зюганов, якого підтримали 17,18 % виборців. Третім був бізнесмен М. Прохоров – 7,98 % голосів, лідер ЛДПР В. Жириновський став четвертим з 6,22 %. Найменше голосів одержав лідер партії «Справедлива Росія» С. Миронов – 3,85 %.

Найбільшу підтримку виборців Путін традиційно одержав у республіках Північного Кавказу. Так, у Чечні за главу уряду проголосували 99,82 % виборців, у Дагестані (92,81 %), Інгушетії (91,50 %), Карачаєво-Черкесії (91,18 %).

Саме голосування, за оцінками спостерігачів, пройшло без серйозних порушень, проте процес підрахунку голосів отримав негативну оцінку майже на третині виборчих дільниць, де були присутні спостерігачі ОБСЄ [17].

Лідери всіх пострадянських держав, за винятком Грузії, а також керівники Китаю, Японії і король Йорданії привітали Володимира Путіна з перемогою на виборах, Захід зайняв більш обережну позицію. Міністр закордонних справ Франції Ален Жюппе заявив: «Путін був обраний з великою перевагою голосів, тому Франція та її європейські союзники продовжуватимуть партнерські відносини з Росією». Стримано висловилася і Верховний представник ЄС із зовнішньої політики Кетрін Ештон. «ЄС бере до уваги попередні результати президентських виборів і переконливу перемогу Владіміра Путіна», – сказано в її заяві [20].

Держдепартамент США зажадав розслідувати повідомлення про порушення в ході голосування. Представник зовнішньополітичного відомства США Вікторія Нуланд заявила, що Вашингтон готовий працювати з вибраним президентом Росії. При цьому Нуланд зазначила, що Вашингтон згоден з попереднім звітом місій спостерігачів від ОБСЄ і Парламентської асамблеї Ради Європи, які зазначили, що президентська передвиборна кампанія у Росії була нечесною і «явно перекошеною» на користь кандидата-переможця – прем'єр-міністра Володимира Путіна. Однак Нуланд згадала й те, що глава делегації ПАРЄ назвав результат російських виборів «чистою перемогою» і «вибором більшості»: «Ми вітаємо численні оцінки російських президентських виборів російськими спостерігачами… Ми відмітили заяву голови делегації ПАРЕ, у якій говориться, що на цих виборах був явний лідер, обраний переважною більшістю голосів… при цьому, президентські вибори в Росії були більш прозорими, аніж парламентські, що відбулися у грудні 2011 року» [19].

Оцінки відомих політиків та експертів щодо проведення президентських виборів у Росії та їх результатів діаметрально розділились. Екс-президент України Леонід Кучма заявив: «Я переконаний, що Росії сьогодні потрібен Путін. Але Путін буде іншим… Росії пощастило, вони могли спостерігати за процесами «помаранчевої революції» в Україні… Звичайно, якісь висновки Росія мабуть зробила». «Отож, треба думати, як виправляти становище. Я вважаю, що над багатьма проблемами ми могли б працювати разом», – підкреслив екс-президент України [14].

Екс-голова компанії «ЮКОС» Михайло Ходорковський вважає, що Путін, повернувшись на президентський пост, ініціює репресії проти опозиції, оскільки він боїться політичної конкуренції. Ходорковський відмітив, що кроки назустріч невдоволеним громадянам будуть лише «спробою залякати людей». «Влада перейде до звичного механізму гасіння пожеж грошима та до репресій проти опозиції» [7].

За словами опального олігарха Бориса Березовського, у Росії розпочнуться масові протести, оскільки величезна кількість людей не погоджується з результатами виборів. «Мільйони

людей розуміють, що він (В. Путін) нелегітимний. Безумовно, ці люди вийдуть (на протести). Закінчиться це все революцією.» – сказав Березовський [18].

Путін повинен піти, Явлінського треба було реєструвати, а за Прохорова можна голосувати, – заявив Михайло Горбачов. «Я завжди ходив на вибори. За Явлінського голосував. Думаю, треба було його зареєструвати», –зазначив він [18].

Горбачов також впевнений, що діючу у Росії систему влади час міняти. «Її треба зруйнувати», – сказав він, додавши, що російська влада навряд чи піде шляхом «закручування гайок», а швидше спробує «умиротворити» протестувальників. У той же час, на думку екс-президента Володимиру Путіну слід було б піти у відставку [4].

Перший президент України Леонід Кравчук вважає, що Путін не буде загострювати відносини з Україною, які ускладнилися останнім часом: «Україна для Росії могла б бути дуже важливою країною не тільки в плані стосунків, а і в плані взаємовідносин у політичних, демократичних, духовних питаннях… І немає потреби президенту Путіну загострювати відносини з Україною [16].

Свою оцінку виборчим перегонам надав член наукової ради Московського центру Карнегі Микола Петров: «Те, що ми бачимо – політичне шоу, де сторони змагаються у популістських обіцянках, котрі ніхто з виборців не сприймає як програму». Щодо кандидатів, то вони на думку експерта «обрані Путіним, залежать від Путіна і отримують чіткі сигнали як вести свою кампанію».

Однак, слід зауважити, що кандидати були зареєстровані від парламентських партій: від «Единой России» – Володимир Путін, від КПРФ – Геннадій Зюганов, від ЛДПР – Володимир Жириновський і від «Справедливой России» – Сергій Миронов, кандидату від партії «Яблоко» Григорію Явлінському і губернатору Іркутської області Дмитру Мезенцеву було відмовлено у реєстрації, оскільки недостовірними і недійсними було визнано більше 5% підписів. Цікаву характеристику Путін дав своїм суперникам, з його слів в програмі кожного з кандидатів є непогані ідеї, але якщо говорити про пропозиції в комплексі, то вони або несвоєчасні, або їх неможливо реалізувати [1].

Незадоволення дванадцятирічним правлінням Путіна посилюється серед освіченого міського середнього класу, але фактом залишається те, що народне волевиявлення визначило явного лідера обраного абсолютною кількістю голосів.

Нагадаємо політичний шлях В. Путіна. У минулому підполковник КДБ, Володимир Путін не був політиком у класичному розумінні цього слова. Він був дисциплінованим чиновником, який успішно просувався по кар'єрним сходинам. В січні 2000 р. В. Путін почав виконувати обов'язки глави держави – фактично він був «призначений» на цю посаду Борисом Єльциним. В березні 2004 р. його переобирають на найвищу державну посаду. За вісім років йму вдалося стабілізувати російську економіку (завдяки підвищенню попиту на російські енергоносії на міжнародному ринку) і повернути народу національну гордість (безкомпромісні кампанії проти сепаратистів на Кавказі), він покінчив з соціальним хаосом та неупорядкованою приватизацією. Після другого терміну Путін особисто підібрав наступника – партнера по бізнесу Дмітрія Медвєдєва, який після «призначення» майбутнім президентом висловив надію бачити Путіна у новій адміністрації на посту прем'єр-міністра… «Враховуючи характер політичної влади в Росії вибори тим самим автоматично перетворились в фарс» [28].

Відмітимо деякі факти, які допомагають зрозуміти мотиви вчинків Путіна, а також згадаємо окремі події, що відбувались за часи його правління.

По-перше, очевидно що відновлення могутності і престижу Росії Путін вважав головною задачею. Розпад Радянського Союзу назвав «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття» і цим заперечив позицію попередників, які вітали мирний демонтаж радянської імперії як перемогу на шляху до демократії. Свою особисту думку про злочини Сталіна чітко не висловлював, засуджував сталінізм, але чисто формально. Намагання повернути Росії статус світової супердержави помітні і під час врегулювання кризи на Кавказі: відмова від пропозицій поміркованих чеченців щодо компромісних рішень через поширення автономії республіки.

По-друге, реакція влади на підтримку російським олігархом Ходорковським недержавних громадських організацій відома – арешт і засудження за економічні злочини. Відомим є також принцип відділення влади від бізнесу, але, як свідчать окремі джерела, у 2007 році власний капітал Путіна оцінювався у 41 мільярд доларів [28], про шляхи збагачення говорити складно.

По-третє, резонансу набули випадки фізичного усунення інакомислячих та дисидентів за часи правління Путіна: вбивство журналістки Анни Політковської, отруєння Юрія Щекочихіна та Олександра Литвиненко... Влада безумовно має не тільки забезпечувати правосуддя і карати винних, а і повинна нести відповідальність за ці злочини. Щодо реакції Путіна, то його відношення до факту вбивства журналістки є занадто прохолодним, відома також публічна за-

ява про надання ФСБ повноважень на проведення ліквідацій за кордоном – незабаром відбулось вбивство Литвиненка.

Відомий політолог Збітнєв Бжезинский писав: «Фактичний контроль над політичними можливостями та фінансовими активами держави, а також дезорієнтація громадськості дозволяють Путіну приймати рішення, які підштовхують Росію у трьох напрямках: у політичному плані – до все більш репресивного авторитарного режиму, у економіці – до централізованого корпоративного етатизму, а у зовнішній політиці – до явно реваншистської позиції» [28].

Отже, починавши свою політичну кар'єру як молодий ставленик Єльцина, Путін із союзника заходу поступово перетворився на його противника, а його політичні методи стали відверто авторитарними. Переможець виборів 2012 року, Путін може виставити свою кандидатуру на другий шестирічний термін у 2018 році і це, можливо, дозволить йому знаходитись при владі чверть століття.

Щоб зрозуміти вибір росіян, необхідно повернутись до передвиборчої програми Путіна. Володимир Путін публікував статті, кожна з яких була частиною його програми. Стисло розглянемо основні програмні положення.

Перший авторський матеріал – «Россия сосредоточивается – вызовы, на которые мы должны ответить».

Другий – «Россия: национальный вопрос»:

– Критика «мультикультурного проекту» на Заході. По-суті, мова йде про примушення до асиміляції, про введення кримінальної відповідальності за порушення міграційних правил і норм реєстрації [23].

– Пропозиція введення обов'язкових екзаменів з російської історії, мови і літератури для всіх мігрантів з 2013 року [24].

– Згідно із пропонованими поправками в чинний закон «Про правове становище іноземних громадян у РФ», мігранти, що приїзджають у Росію на роботу в сферах ЖКГ, торгівлі і побутового обслуговування, мають документально підтверджувати знання російської мови [25].

Третя стаття – «Нам нужна новая экономика»:

– Першочерговим завданням Путін вбачає диверсифікацію сировинної економіки і подолання залежності від імпорту;

– Необхідним є подолання технологічного відставання та впровадження інноваційного виробництва при зниженні державної долі у економіці [26].

– Обіцянка покінчити з системою «відкатів» та заклик до справедливої податкової політики, пропозиція з 2013 року збільшити податок на розкіш;

– Путін назвав приватизацію 1990-х нечесною і не виключає можливість перегляду її результатів [27].

– Путін обіцяє повністю покінчити з бідністю в Росії до 2020 року: має не залишитися росіян, які живуть за межею бідності;

Четверта стаття прем'єра Путіна «Демократия и качество государства». В ній мова йде про необхідність реформи державних органів влади.

П'ята стаття носить назву «Строительство справедливости. Социальная политика для России:

– Допомога молодим спеціалістам після закінчення вузу, подолання великої диференціації доходів та бідності, підняття рівня соціальних послуг (освіта, медицина), підвищення ефективності соціальних витрат;

– Забезпечення можливості професійного росту та підвищення кваліфікації робітників та спеціалістів, реформування сфер охорони здоров'я і освіти (достойна оплата праці у співвідношенні з конкретними умовами регіонального ринку праці), збільшення участі робітників в управлінні підприємствами, допомога людям з обмеженими можливостями (навчання і адаптація на роботі), допомога малому і середньому бізнесу;

– Подальше стимулювання народжуваності, підвищення пенсій та соціальної допомоги, збільшення місць у дитячих садках, забезпечення соціальної рівності при отриманні освіти, розвиток дитячого спорту, підвищення стипендій студентам, провести аудит всіх освітніх програм вищої професійної освіти, забезпечити доступ громадян до світових культурних цінностей з допомогою інтернет-ресурсів, розвивати самодіяльну художню творчість і т.п.

– Підвищення якості медичних послуг, вирішення житлових проблем, модернізація ЖКГ, вирішення демографічної проблеми;

Це класична стаття у жанрі предвиборчих обіцянок, які охоплюють велике коло проблем. Дуже багато гарних пропозицій, головне – щоб вони не були забуті.

Шоста стаття Володимира Путіна «Быть сильными: гарантии национальной безопасности для России», присвячена розвитку Збройних сил та модернізації ВПК. Путін говорить про те «які

озброєння будуть необхідні російській армії», яке значення «будуть мати військові можливості країни у космічному просторі» і у сфері інформаційного протиборства, про те, що системи, які залишаються на озброєнні, «будуть модернізовані». Росіяни не люблять слабких, тому для Путіна сила полягає не тільки у контролі за фізичним простором, а і за кіберпростором також [12].

По суті, стаття є плануванням мілітаризації Росії з використанням власного економічного потенціалу. Путін запрошує саме вітчизняних інвесторів у ОПК. Він знову підтвердив, що корупція у ОПК – це державна зрада однозначно [13].

Сьома стаття Путіна має назву – «Россия и меняющийся мир»:

– Росія і надалі має наміри забезпечувати свою безпеку і національні інтереси шляхом самої активної і конструктивної участі у світовій політиці, у рішенні глобальних і регіональних проблем. «Ми готові до ділової взаємовигідної співпраці, до відкритого діалогу з усіма закордонними партнерами. Ми намагаємось зрозуміти і врахувати інтереси наших партнерів – але просимо поважати наші» [11].

– Стаття свідчить про те, що головними партнерами Росії являються Німеччина та Франція, і є країни, погляди з котрими категорично різні – це Латвія та Естонія. Незгодна Росія також з розширенням НАТО та планами США по створенню системи ПРО у Європі, Росія проти силового сценарію у Сирії, Росію турбує загроза військового удару по Ірану, неприйнятним для Росії є ядерний статус КНДР, Росію турбує афганська наркозагроза та профілактика тероризму;

– Присутня тема Євразійського союзу. Визначені пріоритети – це Азіатсько-Тихоокеанський регіон, дуже важливими є відносини Росії з Китаєм та Індією. Роль СНД у зовнішньо політичних інтересах Росії значно знизилась. Стаття відображає концепції «м'якої сили» та «публічної дипломатії». Зовнішня політика розглядається як інструмент для вирішення задач, котрі були намічені у попередніх шести статтях [10].

Ключова проблема матеріалу: розуміння національної безпеки в основному тільки як військово-технічної проблеми, ігнорування дійсно стратегічних, політичних, ідеологічних аспектів цієї проблеми [3].

І в завершення зупинимось на можливих перспективах розвитку Росії за правління новообраного президента. Аналітики зазначають, що невтихаюча сила опозиційного руху, яка зазіхає на колись недоторкану владу Путіна, змусить його до більш активних політичних реформ. Путін планує повернення прямих виборів губернаторів, що призведе до суттєвих змін в політичній системі [5].

Говорячи про перемогу Путіна, росіяни обговорюють п'ять можливих варіантів розгортання подій. Перший домінує серед лібералів: російська економіка і суспільство переросли застарілу політичну систему країни і у Росії відбудеться мирний і поступовий перехід до демократії – еволюція, а не революція. Влада президента Путіна послабшає і повний перехід до демократії відбудеться на протязі 2-3 років. За теорією модернізації політологів С. Ліпсета та С. Хантінгтона Росія занадто багата та добре освічена, щоб бути авторитарною та корумпованою державою. Альтернативний ліберальний варіант полягає у тому, що Путін почне «закручувати гайки» після виборів і його нове президентство буде ще більш репресивним, аніж попереднє. Третій варіант підтримують пропутінські західні бізнесмени, за ним Путін зрозумів, якою хиткою стала його позиція, тому повернеться до започаткованих у 2000 році реформ, спрямованих на зменшення державного втручання в економіку та реформування судової системи. Путін зупинить протестний рух тим, що проведе необхідні законодавчі та економічні реформи, але при цьому він збереже авторитарну владу. Четвертий варіант припускає створення червоно-коричневого союзу, який буде включати в себе комуністичну партію Г. Зюганова, ЛДПР Жириновського та «Справедливую Россию» С. Міронова. Вони будуть виступати за конфіскацію приватних підприємств, великі видатки на соціальні потреби, підвищення податків і контроль за ціноутворенням. П'ятий варіант домінує серед прихильників режиму: нічого такого і не відбувалось, саме головне – це політична стабільність, тому ці чиновники та бізнесмени закликають до ще 12 років правління Путіна без особливих змін «статуса кво» [5].

Від нового президента РФ Владіміра Путіна міжнародні експерти очікують повернення до старих репресивних методів, погіршення відносин зі США та суто «косметичних реформ». Про це йдеться в їхніх коментарях для The Business Insider. Головний редактор видання Business New Europe Бен Аріс переконаний, що «при поверненні Путіна на посаду президента нічого не зміниться – і це найбільша проблема». За словами журналіста, після 2008 року економіка Росії добре відновилась і Путін зараз може скористатись таким відновленням. Колишній кореспондент The Guardian в Москві Люк Гардінг вважає, що навіть якщо протести в Росії і посиляться, то Путіна буде не так легко усунути від влади. «Проблема полягає в тому, що немає легкого механізму усунути Путіна від влади та жодних зв'язків між масовими вуличними

демонстраціями та кінцем його режиму. Після 12 років Путіна при владі в Росії не залишилось незалежних інституцій, які могли б сказати Путіну, що його час скінчився» [21].

Професор Сергій Черняховський назвав три можливі лінії розвитку подій: «Перша – коли Путін тримається весь термін, виходить ще на наступні вибори, на яких перемагає і років через три йде від влади. Другий сценарій – негативний, при якому від його системи правління через півроку народ починає жити гірше, і тоді він не досиджує до 2018 року приблизно років зо три. Це гірше для нього і для країни. А позитивним сценарієм було б те, що він зміг би виконати все, що обіцяв, і дійсно забезпечити якісний прорив, і тоді він пробуде всі два терміни » [22].

Висновок: Формально вільні вибори зберегли за Росією демократичний статус, але цілеспрямований курс Кремля на послаблення політичної опозиції, встановлення контролю над виборчим процесом і діяльністю громадських організацій зробили російську демократію «керованою» з боку держави і особисто нового президента Володимира Путіна.

Бібліографічні посилання:

1. Путин дал характеристику своим конкурентам на выборах / Росбалт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rosbalt.ru/politrally/2012/02/01/940504.html. – 2012. – 01.02. – Заголовок з екрану.

2. Путин В. Россия и меняющийся мир / Сайт Владимира Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://putin2012.ru/#index. – 2012. – 27.02. – Заголовок з екрану.

3. **Фомин И.** Тактика без стратегии: Иван Фомин о статье Путина / И. Фомин / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/23761.html. – 2012. – 21.02. – Заголовок з екрану.

4. Горбачов охарактеризував кандидатів у президенти, а Путіну сказав йти / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/41691. – 2012. – 08.02. – Заголовок з екрану.

5. Financial Times: Путін серйозно сприймає опозиційний рух / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/41510. – 2012. – 06.02. – Заголовок з екрану.

6. **Ослунд А.** Путин без путинизма / А. Ослунд / ИноСМИ.Ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inosmi.ru/politic/20120209/185449190.html. – 2012. – 09.02. – Заголовок з екрану.

7. Ходорковский: Путин прибегнет к точечным репрессиям / Росбалт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rosbalt.ru/federal/2012/02/10/944399.html. – 2012. – 10.02. – Заголовок з екрану.

8. Строительство справедливости. Социальная политика для России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/23538.html – Заголовок з екрану.

9. Путин не сказал ничего нового в статье о гарантиях национальной безопасности для России: политолог / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/news/23724.html. – 2012. – 20.02. – Заголовок з екрану.

10. В своей статье Путин попрощался с иллюзиями российско-американских отношений: мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/news/23942.html – Заголовок з екрану.

11. Владимир Путин: Россия и меняющийся мир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/23871.html – Заголовок з екрану.

12. **Пелин А.** Путин дистанцируется от процесса создания гарантий безопасности: социолог о новой статье премьера / А. Пелин / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/23737.html. – 2012. – 20.02. – Заголовок з екрану.

13. Ошибок в статье Путина о милитаризации нет: эксперт / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/23738.html. – 2012. – 20.02. – Заголовок з екрану.

14. Кучма вважає, що Росії потрібен Путін Російському загалу / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/41995. – 2012. – 10.02. – Заголовок з екрану.

15. **Крамар О.** Громовідвід UA / О. Крамар / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Politics/41822. – 2012. – 09.02. – Заголовок з екрану.

16. Украине не нужен такой президент как Путин – Кравчук / Подробности.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://podrobnosti.ua/opinion/2012/03/06/824408.html. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.

17. Євросоюз визнав перемогу Путіна на виборах / Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/evrosoyuz_viznav_peremogu_putina_na_viborah-98308.html. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.

18. Березовський вважає, що Путін «не доживе» до інавгурації, і пророкує революцію цього року / Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/berezovskiy_vvazhae,_scho_putin_ne_dozhive_do_inavguratsiyi,_i_prorokue_revolyutsiyu_tsogo_roku_-98294.html. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.

19.Госдеп признал выборы: революция не состоится? / ЕВРАЗИЯ.org [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу: http://evrazia.org/news/20804. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.
20. Захід стримано привітав Путіна / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/44168. – 2012. – 06.03. – Заголовок з екрану.
21.Міжнародні експерти очікують від Путіна «косметичних» реформ та посилення напруги із США / Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/44088. – 2012. – 05.03. – Заголовок з екрану.
22. Успех дебютанта / ВЗГЛЯД.РУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vz.ru/politics/2012/3/5/566099.html. – 2012. – 07.03. – Заголовок з екрану.
23. Путин: жесткий ответ «вызывающему поведению» мигрантов / ИноСМИ.Ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inosmi.ru/politic/20120123/183729001.html. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.
24. Опубликована статья В. Путина «Россия: национальный вопрос» / СВІТ24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svit24.net/world-news/300-world-news/12724-opublykovana-statja-v-putyna-qrossyja-nacyonalnj-voprosq. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.
25. Путін виступаєза екзамен з російської мови та історії для мігрантів / Обозреватель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.obozrevatel.com/news/64710-22-putin-vistupae-za-ekzamen-z-rosijskoi-movi-ta-istorii-dlya-migrantiv.htm. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.
26. Владимир Путин считает, что доля государства в экономике должна стать ещё менше / ИА REX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/news/23159.html. – 2012. – 30.01. – Заголовок з екрану.
27. Сергей Ромашенко: Кандидат Путин обещает построить в России новую экономику / Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: HTTP://WWW.DW-WORLD.DE/DW/ARTICLE/0,,15701972,00.HTML. – 2012. – 30.01. – Заголовок з екрану.
28. З. Бжезинский: Путинский выбор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://strateger.net/Z-Brzezinski_Putinskiy_vibor. – Заголовок з екрану.
29. Russia's presidential election marked by unequal campaign conditions, active citizens' engagement, international observers say [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=7459&L=2 – Заголовок з екрану.

УДК 32.019.52

Л. М. Балуцька

ГРОМАДСЬКА ДУМКА У МАСОВИХ АКЦІЯХ ПРОТЕСТУ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто приклади громадської думки як чинника політичної відповідальності на прикладі організованих масових акцій протесту, що мали місце в Україні у період з 2005 – 2012 р.р. Уточнено поняття громадської думки та політичної відповідальності. Охарактеризовано можливість громадської думки реалізовувати політичну відповідальність.
Ключові слова: громадська думка, політична відповідальність, масові акції протесту.

Рассмотрены примеры общественного мнения как фактора политической ответственности на примере организованных массовых акций протеста, проводились в Украине в период из 2005 – 2012 р.р. Уточнено понятие общественного мнения и политической ответственности. Охарактеризована возможность общественного мнения реализовывать политическую ответственность.
Ключевые слова: общественное мнение, политическая ответственность, массовые акции протеста.

Examples of public opinion are considered as a factor of political responsibility on the example of the organized mass actions of protest, which took place in Ukraine in years 2005 – 2012. The concept of public opinion and political responsibility are specified. Possibility of public opinion to realizing political responsibility is described.
Keywords: public opinion, political responsibility, mass actions of protest.

© Л. М. Балуцька, 2012

В реаліях сьогодення, коли Україна декларує своє перебування на етапі розбудови демократичного суспільства, українська влада дедалі активніше мала би звертатися до громадської думки, зважати на її прояви, використовувати під час прийняття управлінських рішень. Беручи за

основу громадську думку як чинник реалізації політичної відповідальності, можна дати оцінку нинішньому стану розвитку демократії в Україні, а також спрогнозувати, який вплив у подальшій перспективі демократизації політичного життя матиме громадська думка.

Громадська думка – це система поглядів, оцінок, переконань, а також стійка реальна позиція суспільства чи його частини, що виникає в результаті назрілих актуальних, соціально значущих процесів та явищ, перебігу відповідних подій й здатна активізуватися з метою впливу громадян на ці події через свої основні канали вираження.

Метою дослідження є розгляд громадської думки в сучасних умовах через її вияв в одному з основних каналів – масових акціях протесту, а також здатність громадської думки реалізовувати настання політичної відповідальності.

Завданнями нашого аналізу є уточнення поняття політичної відповідальності та її співвідношення з громадською думкою. А також аналіз публікацій у мас-медіа, соціологічних досліджень та проведених моніторингів протестної активності в Україні, що мали місце у період з 2005 по 2012 роки, наслідком яких була політична відповідальність.

Щодо аналізу останніх досліджень та публікацій, то варто зауважити, що більшість досліджень громадської думки в Україні проводилися в основному в соціологічній площині і пов'язувалася з проблемами соціологічного дослідження громадської думки, яку намагалися тлумачити з підходів соціологічного знання. Це, зокрема, праці І. Бекешніної, В. Вовка, В. Матусевича, В. Оссовського, В. Кушерця, О. Нельги, Ю. Полторака, Ю. Сурміна, В. Халтобіна та ін. Дослідженнями громадської думки в практичній площині політичного життя займалися: В. Бебик, І. Бекешкіна, А. Горбачик, Є. Головаха, Н. Паніна І. Коноваленко, Н. Лавріненко, В. Фесенко та ін. Наукові праці, присвячені висвітленню окремих аспектів політичної відповідальності, а також дослідженню політичної відповідальності як політичного інституту належать таким українським авторам як В. Баркову, С. Балану, Н. Гедіковій, Х. Голинській, Д. Горчакову, С. Заморуєвій, Г. Малкініій, І. Неприцькій, М. Самуйліку, В. Торянику , І. Черленяку та ін.

Політична відповідальність – це усвідомлення суб'єктом елітарного рівня політики – представником політичної влади як публічної сфери політичного життя, взятих на себе політичних зобов'язань, своєї ролі в політичному процесі і здатність та готовність добровільно відповідати за вчинені прорахунки, за неспівпадіння провадженої діяльності з досягнутими результатами, відмінностями між сферою дій та очікуваннями суспільства тощо. Готовність нести політичну відповідальність проявляється у добровільній відмові від владних повноважень, складанні депутатського мандата, визнання своєї провини перед іншими учасниками політичного процесу тощо. Про політичну відповідальність можемо говорити і випадку позбавлення владного мандата чи виключення з лав політичної партії особи за згодою більшості парламентарів чи однопартійців відповідно.

Прикладів політичної відповідальності можна наводити багато. Ми, однак, в нашому розгляді не ставили собі за мету здійснити повний перелік її можливих варіантів. Оскільки предметом нашого зацікавлення є громадська думка, яка може слугувати чинником настання політичної відповідальності, то останню ми розглядатимемо у співвіднесенні з відгуком громадськості на ту чи іншу подію в суспільно-політичному житті, яка здатна спровокувати настання політичної відповідальності політичного суб'єкта: державного органу чи інституту загалом чи окремого політика – публічної особи зокрема.

Ця відповідальність може мати суто морально-оціночні наслідки, як от недовіра до політичного інституту чи суб'єкта політики, громадський осуд, вимога зміни політичного курсу, відмова політичних діячів від реалізації законодавчої ініціативи, що не співвідноситься з бажаннями і потребами громадян тощо. Або конституційно-правові, які прописані в Конституції, законах чи відповідних підзаконних нормативно-правових актах і вказують на відповідні санкції, що застосовуються до суб'єктів публічної влади у випадку того чи іншого правопорушення.

Визначення політичної відповідальності, як різновиду відповідальності, що регулює особливу сферу взаємовідносин – сферу політики, підлягає таким критеріям розрізнення:

- ***Суб'єктний склад*:** суб'єкти політики елітарного рівня, політичні інститути, політичні органи.
- ***Підстава настання:*** а) дія чи бездіяльність, що спровокували негативну оцінку з боку громадськості, виражену через один або кілька каналів громадської думки (ЗМІ, вибори, виступи, акції протесту, збір підписів тощо) і така оцінка могла мати конституційно-правові наслідки; б) переконання громадськості в тому, що певний закон чи законодавча ініціатива, дія влади має аморальну основу і не враховує інтереси громадян чи навіть порушує їхні права;
- ***Реалізація:*** відображення в рішеннях суб'єктів політики відповідних змін, продиктованих вимогами громадськості; відставка політичного діяча чи політичного лідера;
- ***Наслідки:*** в залежності від того, які норми були порушені: суспільно-моральні чи

конституційно-правові: а) морально-політична відповідальність; б) конституційно політична відповідальність.

Отже, ми розглядаємо громадську думку в масових акціях протесту на предмет настання політичної відповідальності. Слід зауважити, що в останній час в Україні практика проведення різноманітних акцій привернення уваги до проблеми, протестних заходів, демонстрацій та зборів суттєво пожвавилася. Усі вони мають не однаковий вплив на проведення управлінської діяльності тими органами влади до яких звертаються і яким показують свою позицію.

З 30 березня по 9 квітня 2011 року соціологічна група «Рейтинг» провела соціологічне дослідження, результати якого свідчать, що окремі дії влади особливо здатні викликати хвилю протесу. Так, ключові теми, які здатні змусити громадян вийти на вулицю для участі в акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях), розподілилися у відсотковому співвідношенні: зростання цін (38%), невиплата заробітної плати (32%), підвищення комунальних тарифів (29%), масове скорочення робочих місць (26%). Дещо менше можуть мобілізувати громадян на протести: підвищення пенсійного віку (18%), запровадження платної медицини (14%), збільшення витрат на утримання високопосадовців (13%). Крім того, це згортання демократії (9%), порушення політичних прав і свобод (8%), підвищення плати за навчання у вищих навчальних закладах (8%), здача національних інтересів у відносинах з Росією (7%), скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель (6%), політичні репресії проти опозиції (4%). Разом з тим 34% опитаних у жодному випадку не візьмуть участь в акціях протесу. [3].

Громадянська позиція українців та громадська активність помітно зросла та видозмінилася у досить короткий термін. Це також свідчить, що громадська думка набуває ваги у державі, і, відповідно, стає важливим механізмом демократичних зрушень та перетворень. Адже трансформаційні процеси мають наслідком перехід до такого суспільства, у якому громадська думка здатна інституціалізуватися й виступати повноцінним регулятором відносин між громадянами та представниками влади.

Для того, аби чіткіше окреслити здатність громадської думки виступати чинником політичної відповідальності, ми детальніше охарактеризуємо масові акції протесту, страйки, виступи, мітинги, демонстрації як форми вираження громадської думки, що мали місце в Україні у період після Помаранчевої революції, тобто з 2005 по 2012 рік, в наслідок яких владні рішення під впливом вимог громадськості були суттєво модифіковані та змінені з урахуванням громадської думки. Таким чином, ми, окрім ідентифікації громадської думки на предмет політичної відповідальності, з'ясуємо як еволюціонувала громадсько-політична активність в українському суспільстві, а також відзначимо зміну ролі громадської думки у процесі реалізації політичної відповідальності у вказаний період.

«Центральною ланкою політичного процесу у 2004 році безперечно можемо назвати акцію протесту громадян української держави проти фальсифікацій виборів президента України напередодні повторного голосування, яка отримала назву «помаранчевої революції» [10, с.8–10].

Саме від цієї історичної і, за рядом ключових ознак, переломної події в житті українських громадян, що стали відтак називатися громадянським суспільством, розпочинаємо у нашому розгляді відлік у порядку зростання ролі громадської думки як чинника політичної відповідальності саме через такі канали вираження як масові акції протесту в усіх їхніх проявах. До уваги братимемо здебільшого такі масові виступи, демонстрації, протести, пікети чи страйки, під час яких, висунуті громадянами вимоги частково або цілком були відображені в політичній діяльності влади, знайшли реалізацію у відповідних політичних рішеннях, сприяли зміні чи корегуванню цих рішень з метою врахування думки громадян.Тож ми зможемо говорити про настання політичної відповідальності через громадську думку.

Основними каналами, через які громадська думка може активно виражатися, є, як уже зазначалося, проведення масових акцій протесту: організація мітингів, страйків, походів, виступів, демонстрацій. З огляду на це, необхідно класифікувати різні прояви протестної активності громадян, відповідно до їх проявів.

До форм конвенційної протестної поведінки ми зараховуємо страйки, масові виступи та демонстрації, пікети, мітинги та зібрання, голодування, показові акції, перешкоджання рухові транспорту, які відбуваються без завдання шкоди матеріальним цінностям та з уникненням травматизму людей. До неконвенційних форм протесту відповідно належать різні прояви насильницьких дій, спрямованих проти фізичного та психологічного стану людей, а також пошкодження чи зниження майна.

Усі ці різновиди можна об'єднати також в поняття «громадянська непокора», додавши такі визначення як «перешкоджання здійсненню повноважень представникам органів влади, відмова від співробітництва, несплата податків, масова відмова користуватися державним транспортом, відвідувати громадські заклади та ін.», на чому наголошує дослідниця І. Галактіонова. Щоправда,

визначаючи у своїй статті поняття «громадська непокора», авторка пише, що в узагальненому вигляді це «навмисне, свідоме адміністративне порушення закону або громадського порядку, з метою привернення уваги представників влади та громадської думки до необхідності змінювати законодавство, примусити владу змінити політику або зняти певну гостру проблему» [2, с.80-85].

Таким чином, за визначенням, акції громадянської непокори мають на меті привернути увагу, окрім влади, також і громадської думки. Тоді як, на наш погляд, вони уже є виявом дозрілої та діяльнісної громадської думки, що виражається в них. Щоправда, тут варто зробити акцент на масовості, адже акція громадянської непокори може мати й одноосібне вираження, завданням якого і справді буде залучення до участі громадськості, приміром, акції громадянської непокори «можуть бути організовані як однією особою, так і групою однодумців, а також іншою спільнотою або союзом спільнот» [2, с.80-85]. Можемо констатувати, що нечисленна за кількістю залучених осіб акція громадянської непокори може бути передумовою активізації громадської думки на предмет відповідних ідей, поглядів та переконань, з подальшим її вираженням через інші масові канали.

У період з 2005 по 2009 рік серйозних проявів громадянської активності, через які б могла виразитися громадська думка, одночасно ставши наслідком політичної відповідальності, у суспільно-політичному житті України не спостерігалося. Очевидно це було зумовлено приходом до влади «народного» президента Віктора Ющенка (2005–2010), обрання якого якраз і було наслідком політичної відповідальності попередньої влади за сфальсифіковані результати виборів. Прийшовши до влади на піку піднесення громадянської активності, президент України Віктор Ющенко взяв чіткий курс на демократизацію українського суспільства. На той час громадська думка та її вираження через основні канали зазнала помітного спаду і суттєво пожвавилася лише в період президентства Віктора Януковича (2010).

«Стабільне економічне зростання в Україні, яке тривало від початку 2000-их до осені 2008 року, сприяло маргіналізації проявів соціального невдоволення. Вони були пов'язані переважно з проблемами локального характеру (конфлікти із забудовниками, шкідливий вплив підприємств на екологічну ситуацію на певних територіях тощо). Після того, як наприкінці 2008 року економіка України відчула вплив світової фінансово-економічної кризи, характер та потужність протестної активності зазнали серйозних трансформацій. Суттєво зросла кількість протестних акцій… Пік протестної активності припав на січень-березень 2009 року» [9].

На період 2010–2011 років «в Україні склалася ситуація, у якій воєдино переплелися кілька факторів, що сприяють появі протестних настроїв в українському суспільстві. Для подолання наслідків економічної кризи, Україна змушена брати кредити в міжнародних фінансових організацій, виконуючи запропоновані умови в сфері реформування бюджетної сфери, соціального забезпечення і тарифікації. Виконання цих зобов'язань збіглося із зміною влади: всередині України сформувалася централізована пропрезидентська вертикаль влади, яка задекларувала проведення масштабних реформ трудового, пенсійного, податкового законодавства, тарифів на послуги для населення, з урахуванням уже згадуваних вимог МВФ. Населення України очікувано болісно сприймає реформи, пов'язані з урізанням або обмеженням соціальних гарантій, зокрема, збільшення пенсійного віку, прийняття Податкового кодексу і т.д. В силу цих причин змінюється й політична поведінка громадян…, восени 2010 року на досить високому рівні й без участі політичних заступників був організований так званий «Податковий майдан», з метою скасування прийнятого раніше Податкового кодексу, а також протестна акція пільгових категорій громадян (воїни-інтернаціоналісти, ліквідатори аварії на ЧАЕС тощо)» [12, с.1].

Важливим є у цьому ключі розглянути законодавчий аспект організації акцій протестів, в тому числі питання свободи мирних зібрань. Для цього, ми звернулися до матеріалів громадського обговорення законопроектів щодо права на мирні збори, проведеного 25 травня 2004 року Радою українських правозахисних організацій (РУПОР), Харківською правозахисною групою та Інститутом «Республіка» за підтримки міжнародного фонду «Відродження», які знайшли висвітлення у праці «Правове регулювання свободи мирних зібрань».

На основі розглядуваних законопроектів: Проект закону № 5242 «Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні", внесений народними депутатами України Г. Й. Удовенком, І. І. Миговичем, І. В. Сподаренком, В. В. Тараном-Тереном; Проект закону №5242-2 «Про збори, мітинги, походи і демонстрації», внесений Президентом України, посилаючись на основні положення Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, українськими правозахисниками було зроблено висновок, що відповідні законопроекти в ряді своїх основоположних позицій, суперечать європейській практиці проведення мирних зібрань та містять щодо останніх ряд обмежень. Особливо це стосується Проекту закону №5242-2 «Про збори, мітинги, походи і демонстрації», який "цілком не відповідає даним зауваженням та концептуально не

узгоджується з духом та буквою статті 11 Конвенції[17] про захист прав людини та основних свобод, оскільки практично кожна згадана тут вимога в ньому порушується… Проект закону № 5242 в значній мірі враховує європейські стандарти реалізації права на мирні збори і може бути взятий парламентом за основу“ [7, с.6].

У 2010 році як в політичних, так і в громадських колах розпочалося активне обговорення необхідних підстав та місця проведення мирних зібрань. Тоді ж у першому читанні було ухвалено законопроект №2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів», що зазнав суттєвих критичних відгуків не лише збоку вітчизняних правозахисних організацій, але й отримав чітке несхвалення Венеціанської комісії та, як наслідок, спровокував численні протести громадськості по всій Україні.

Ажіотаж довкола законопроекту змусив парламентарів на деякий час відкласти його подальший розгляд. Навесні 2012 року Верховна Рада знову розглянула законопроект «Про порядок організації і проведення мирних заходів», згідно з яким, до громадян висувається низка додаткових вимог, відсутність яких суттєво утруднює, а той зовсім унеможливлює проведення спонтанних мітингів та демонстрацій. Для того, аби організувати останні, громадяни мають заздалегідь сповістити про їхнє проведення владу. Термін такого повідомлення становить не менше, ніж чотири дні.

В законопроекті не зазначені терміни оскарження рішення суду щодо заборони мітингів, які можуть ухвалюватися за день до проведення відповідної акції. Відтак громадяни втрачають можливість реалізовувати своє конституційне право, за яким можуть через суд вимагати оскарження рішення про заборону проведення відповідного мирного заходу.

Постановка питання в українському парламенті щодо винесення зазначених змін до закону «Про порядок організації і проведення мирних заходів» викликала хвилю обурення серед громадськості, адже під прикриттям необхідності забезпечити порядок під час проведення масових акцій, очевидною постає серйозна загроза свободі громадян у проведенні таких заходів, внаслідок введення низки обмежень щодо них. Зважаючи на протест з боку численних громадських організацій, які стоять на позиціях обстоювання європейської практики «спонтанного мітингу», вдосконалення, а відтак і подальший розгляд законопроекту відтермінували.

Напередодні чергових парламентських виборів у жовтні 2012 року, народним обранцям було не вигідно розчаровувати потенційних виборців, а схожі кроки – ні що інше як спроба влади убезпечитися від прогнозованих експертами на 2012 рік масових акцій протесту, організація та проведення яких ймовірні через погіршення якості життя, а також у зв’язку із можливими фальсифікаціями під час парламентських виборів. Такі висновки розвитку подій надали фахівці аналітичного центру «Політика», які на початку року проводили соціологічне дослідження за участю провідних політичних експертів України.

Протестний потенціал українців, починаючи з 2010 року, багаторазово активізовувався в численних масових акціях протесту, частину з яких можна розглядати з точки зору результативності їх впливу на настання політичної відповідальності. За даними річного звіту моніторингу протестної активності в Україні, в рамках проекту Ukrainian Protest and Coercion Data, у період з жовтня 2009 року по грудень 2010 року в Україні було зафіксовано понад 3600 протестних дій. В середньому це приблизно вісім акцій протесту щодня. Матеріали моніторингу вийшли друком за сприяння фонду «Відродження». У вказаному виданні протести отримали тематичну характеристику, й були об’єднані в чотири широкі категорії: «1) Боротьба за владу – протести проти або на підтримку конкретних політиків /політичних партій чи уряду загалом, включаючи протести в рамках електоральних кампаній на підтримку того чи іншого кандидата; 2) ідеологічні конфлікти – історичні та ідеологічні питання, в більшості випадків пов’язані з регіональним поділом в Україні; 3) соціально-економічні конфлікти – протести навколо соціально-економічних питань [8, с.11].

В рамках нашого розгляду, зацікавлення складають не власне прояви громадянської активності та ініціативності громадян, виражені через протестні настрої, а наслідок цих протестів, їхня здатність справляти вплив на реалізацію політичної відповідальності. Результати проведеного дослідження, висвітлені у відповідному інформаційному звіті про протести вказують, що “в середньому за весь час моніторингу на кожні 100 протестів припадало 13,7 репресивних дій та 5,5

17 Стаття 11. Свобода зібрань та об’єднання
1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об’єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [15].

випадків поступок. Якщо порівнювати період до президентських виборів (жовтень 2009 р. – лютий 2010 р.) та після них (березень – вересень 2010 р.), можна спостерігати тенденцію до зростання кількості негативних реакцій влади у поствиборчий період. До виборів на 100 протестів налічувалося в середньому 10,8 негативних реакцій, а після них – 15,2 негативних реакцій на 100 протестів. Тенденція зберігається навіть якщо врахувати той факт, що влада неоднаково реагує на протести різної тематики. Іншими словами, зростання негативних реакцій влади не можна пояснити тематикою протестів у поствиборчий період… домінуюча тактика влади по відношенню до протестувальників, як і раніше, ігнорування» [8, с.18, 20].

Отже, висновки проведеного моніторингу свідчать про фактичну безрезультатність проведених протестних акцій. Реакція з боку влади на них є або негативною або нейтральною. Проте поодинокі випадки поступок влади, які можна розглядати як настання щодо її представників політичної відповідальності все ж таки мали місце. Це, зокрема, тоді, коли протестувальники апелювали до центральних чи муніципальних органів влади, адже в результати моніторингу включено також протестні акції трудових колективів, спрямовані на здобуття відповідної реакції з боку роботодавців, підприємців тощо.

Інакшою виглядає ситуація із протестами, спрямованими проти несанкціонованих забудов у містах. Дії протестувальників звернені як до місцевих підприємств, що проводять забудови, так і до органів місцевої, рідше центральної влади. Як наслідок, «моніторинг зафіксував лише поодинокі випадки політизації антизабудовних протестів. В якості прикладу можна навести два пікетування Кабінету Міністрів у січні 2010 р., у яких взяли участь представники півтора десятка проблемних точок та низова ініціатива «Збережи старий Київ», з вимогами захистити історичний центр Києва і зелені зони та покарати корумпованих чиновників, які дозволяють незаконну забудову. Дані моніторингу свідчать, що за посередництвом місцевої влади Києва, внаслідок численних страйків проти несанкціонованих забудов за період моніторингу було зупинено 7 забудов [8, с.34].

Особливістю масових акцій протесту конфліктного антикомуністичного та націоналістичного характеру, створених навколо історичного минулого України, було настання перспективної політичної відповідальності. Ці акції не в останню чергу сприяли приходу до влади у західноукраїнських областях крайньоправої політичної сили ВО «Свобода», наділивши їх кредитом довіри стосовно задоволення своїх висловлених у протестах вимог.

«З жовтня 2009 р. по вересень 2010 р. моніторинг зафіксував 409 протестів, пов'язаних з питаннями громадянських прав, що складає 14,6% від усіх протестних дій за цей період. Найбільш поширеною темою протестів є проблема громадянських свобод як таких (36,2%). Менш часті протестні дії з приводу незаконних дій посадовців (21,5%), міліцейського свавілля (14,2%) та корупції (7,1%). Також 11,5% дій стосуються свободи слова. Решта тем конфліктів – місцеве самоуправління, міліцейське невтручання та протест проти політиків загалом. Основні об'єкти, на які спрямований протест, – уряд (34,5%), органи примусу (31,5%), конкретний політик або посадовець (20,3%), місцеві органи влади (10,8%) та правоохоронні органи (8,1%)» [8, с.14, 43]. Наслідки протестних дій, на предмет захисту громадянських прав, як свідчить моніторинг, в цілому безуспішний.

Важливими, з точки зору об'єкту спрямування, стали студентські протести, які активізувалися після призначення міністром освіти і науки України Дмитра Табачника, відомого своїми антиукраїнськими поглядами. Іншою причиною стало введення платних послуг у ВНЗ, постановою Кабінету міністрів №796. Після другого туру президентських виборів пожвавилися студентські протести. Вони хоч і не спричинили настання політичної відповідальності, зокрема, того, що ставилося у вимогах – відставки міністра освіти і науки Дмитра Табачника. Попри те, все ж показали готовність студентської молоді рішуче відстоювати свої права та вимагати у влади захисту своїх інтересів і реагування щодо висунутих вимог.

Під тиском студентів таки було скасовано прийняту 27 серпня 2010 року постанову Кабінету Міністрів про платні послуги: № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності».

Згідно з документом, уряд дозволив державним і комунальним вищим закладам освіти брати зі студентів кошти за пропуски занять і проведення пробного зовнішнього незалежного оцінювання. «Також Кабмін дозволив брати гроші зі студентів, які планують перевестись з одного вищого навчального закладу до іншого. Крім того, було вирішено, що ВНЗ має право брати гроші зі студентів за форму, якщо статутом навчального закладу передбачено носіння форменого одягу; за надання у користування документів з читальних залів та за доступ до Інтернету, понад встановлені навчальним закладом строки тощо. 12 жовтня Кабінет Міністрів України прийняв рішення змінити постанову про перелік платних послуг для студентів, вилучивши низку відповідних положень…

скасовані, зокрема, такі платні послуги, як перездача іспитів, користування Інтернетом, а також фінансування лабораторних робіт» [11].

Громадська думка, висловлена шляхом акцій протесту, стала відтак чинником реалізації політичної відповідальності у формі внесення поправок до раніше прийнятого указу, зміст якого не задовольняв інтересів громадськості, а саме студентської молоді, основні права яких він порушував.

Прийнятий восени 2010 року Податковий кодекс і реакція на нього збоку громадськості – також є одним з нечастих прикладів реалізації політичної відповідальності в Україні за посередництвом громадської думки. Протести підприємців – представників малого бізнесу проти нового Податкового кодексу, а також представників профспілкових організацій та партій, які обстоювали інтереси підприємців, отримали назву «Другий Майдан». Протестні акції набули всеукраїнського значення і були спрямовані проти урядової політики.

Серед вимог, які висували протестувальники, були: накладання президентського вето на прийнятий Податковий кодекс; захист підприємницької діяльності в Україні; відставка уряду Миколи Азарова; проведення виборів до Верховної Ради України в березні 2011 року. Розв'язкою Податкового майдану, після більше місяця страйків та пікетувань у найбільших містах України, стало знищення співробітниками МВС у Києві наметового містечка, і розгін пікетувальників. Президент Віктор Янукович. Зважаючи на масові акції протесту, наклав своє вето на частину Закону. Решта вимог так і не було виконана.

Незважаючи на неповне задоволення вимог громадської думки, втіленої у масових акціях протесту проти Податкового кодексу, часткове ветування законопроекту можна, однак, вважати перемогою мітингувальників. Політична відповідальність, що настала в результаті громадської думки, втіленої у масових акціях протесту, знайшла своє вираження в необхідних поправках, внесених до Податкового кодексу, вимогу щодо яких і ставила громадськість.

Показовим чинником політичної відповідальності стала громадська думка, реалізована через масові акції протесту, страйки, мітинги воїнів-афганців, «дітей війни» та громадян, які постраждали в наслідок аварії на ЧАЕС, оскільки у вересні 2011 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні урядовий проект Закону про гарантії держави щодо виконання судових рішень. Проект фактично був скерований на скасування численних пільг для громадян, які постраждали від аварії на ЧАЕС, а також ветеранам – учасникам бойових дій в Афганістані та учасникам війни. Також передбачалося скасувати пільги громадянам, які проживають на територіях радіоактивного забруднення, працівникам медичної, фармацевтичної галузей та ветеранам праці.

«Введення в дію 1 жовтня Закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», поза сумнівом, зачепило мільйони людей. Документ регламентував запровадження обов'язкової накопичувальної системи (ОНС) та обмежував максимальний рівень пенсій. Заключними й перехідними положеннями вносилися зміни до понад 20 пенсійних законів. Більшість із цих змін мають фіскальний характер: економія на кожній категорії пенсіонерів незалежно від віку, статі, статусу, стажу» [6].

«Згідно з текстом документа, соціальні виплати та пільги чорнобильців, афганців, ветеранів та інвалідів війни, міліціонерів, шахтарів, медиків і вчителів відтепер будуть регулюватися не законами, прийнятими Верховною Радою, а Кабінетом міністрів у ручному режимі, що прямо суперечить чинній Конституції України. При цьому в законопроекті вказується, що порядок і розмір виплат щорічно встановлюється Кабміном з урахуванням реальних фінансових можливостей держави. Це означає, що уряд може відмовити пільговим категоріям громадян у соціальній допомозі, якщо вирішить, що в бюджеті на це немає грошей» [13].

Відтак, у зв'язку з порушенням конституційних норм у формулюванні та прийнятті закону, можна говорити про настання конституційно-політичної відповідальності. А в результаті невдоволення громадськості, як реакція на окремі положення закону – про політичну відповідальність.

Прийняття у першому читанні законопроекту спровокувало у столиці, а також у численних містах України, початок масових акцій протесту. Своєю інтенсивністю та поведінкою учасників ці акції претендують до зарахування у категорію неконвенційних, адже в ході їхнього розгортання мали місце неодноразові сутички з правоохоронними органами, а також фізичне насилля – побиття осіб – як представників служби безпеки, так і пікетувальників, із одночасним пошкодження майна.

Такі інтенсивні дії громадськості були спровоковані відсутністю реакції збоку влади на незадоволення, висловлене громадянами щодо виставленого на голосування законопроекту. 12 вересня, біля Адміністрації Президента розпочалося безстрокове голодування ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. 20 вересня 2011, коли закон мали розглядати у другому читанні, відбувся штурм Верховної Ради. Воїни-афганці та чорнобильці, які протестували під стінами будівлі законодавчого органу, в результаті знесли огорожу.

«Народні депутати залишали будівлю парламенту через підземний вихід під вул. Грушевського… За даними співробітників міліції, під стінами парламенту було близько 4 тисяч мітингувальників. За словами організаторів акції, мітингувальників вже більш як 10 тис людей. Вони припинили штурм парламенту після того, як до них вийшли на переговори представники фракцій» [4].

Голова фракції Партії регіонів Олександр Єфремов вийшов до людей з метою поспілкуватися і вислухати їх вимоги. Повернувшись до Верховної Ради, повідомив журналістам, що соціальні пільги інвалідам і чорнобильцям знижені не будуть. За його словами, заяви деяких політиків щодо скорочення пільг соціально незахищеним верствам населення не відповідає дійсності. В кінці дня до людей вийшов і віце-прем'єр-міністр-міністр соціальної політики Сергій Тігіпко. Чиновник запросив ініціативну групу від мітингувальників прийти в Міністерство соціальної політики для обговорення законопроекту. Він пообіцяв, що «ми пройдемося по кожному пункту документа», будуть враховані всі зауваження та пропозиції людей. «До цього часу у другому читанні та в цілому законопроект прийматися не буде. Слово прем'єр-міністра», – заявив Тігіпко» [14].

Вже через місяць, 20 жовтня, Верховна Рада України планувала повторно розглянути законопроект про гарантії держави щодо виконання судових рішень, проте, депутати з фракції «БЮТ-Батьківщина» заблокували трибуну Верховної Ради з вимогами зняти його з розгляду, тим самим продовжуючи лінію громадськості. Щоправда, вже через півроку, у квітні 2012 року, урядовці та депутати парламентської більшості знову наполягли на розгляді законопроекту 9127 «Про державні гарантії виконання судових рішень». Про це кореспондентові УНІАН повідомив заступник голови Верховної Ради України Микола Томенко. Він наголосив, що такі ініціативи вчергове підтверджують, що соціальні ініціативи Президента та його команди є одноразовими, а загалом вся їх соціальна політика спрямована проти значної кількості українців» [1].

Як бачимо, влада, під тиском громадської думки, неодноразово змінює свої рішення, спершу, шляхом їх відтермінування, з метою, заспокоїти протестно налаштованих громадян, перечекати емоційний сплеск серед протестувальників, відволікти увагу громадськості від назрілих питань. В подальшому, влада реагує на вияви громадської думки відмовою від своїх ідей, проти введення яких виступають громадяни. З цього видно, що громадська думка і політична відповідальність тісно співвідносяться між собою. Відтак громадська думка стає чинником політичної відповідальності.

У 2011 році за даними МВС відбулося понад 172 тис. мирних зібрань (у 2010 р – понад 260 тис.). Але кількість судових заборон мирних зібрань у 2011 була більшою, ніж у 2010, а у 2010 році – вдвічі більшою, ніж у 2009 р. [5].

У 2012 році рівень протесаної активності, у порівнянні з 2011 роком дещо знизився. Про це, зокрема, свідчать дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведені у березні 2012 року. З січня по червень проявів громадської думки, які б можна було аналізувати на предмет політичної відповідальності загалом не спостерігалося. Чинником політичної відповідальності можна розглядати масові прояви громадянської активності, пов'язані із прийнятим законопроектом «Про засади державної мовної політики». Наприкінці травня у Верховній Раді України було зроблено першу спробу поставити на голосування законопроект «Про засади державної мовної політики», зареєстрований у законодавчому органі ще у серпні 2011 року народними депутатами від Партії регіонів Сергієм Ківаловим та Вадимом Колесніченком.

Закон про мовну політику передбачав використання регіональних мов або мов національних меншин нарівні з державною, а саме, встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів влади за умов проживання мінімум десяти відсотків носіїв відповідної мови на територіях, на яких розповсюджено цю мову. Ухвалення законопроекту сприяло тому, що російська мова отримала законодавчу підставу стати «регіональною мовою» приблизно в 13-ти областях України і застосовуватися на рівні з державною. Таку ж можливість отримали й інші мови національних меншин, якими в регіонах користується більше десяти відсотків населення.

5 червня 2012 року Верховна Рада України таки ухвалила в першому читанні законопроект про засади державної мовної політики. За ухвалення такого рішення проголосували 234 народних депутати. Попри запевнення опозиційних сил, що закон таки не прийнятий і в другому читанні опозиція не допустить його прийняття, згідно з регламентом Верховної Ради, який передбачає розгляд законопроекту у другому читанні не раніше ніж за 30 днів, 3 липня 2012 року скандальний законопроект все ж таки було проголосовано. Не дотримуючись парламентського порядку та конституційних норм, закон поставив на голосування Перший заступник Голови Верховної Ради України Адам Мартинюк. Оскільки за нього проголосувала велика кількість законодавців: за попередньою інформацією 248 присутніх у сесійній залі (як пізніше стало відомо, така ж кількість депутатських карток), то оскаржувати правдивість і чинність прийнятого парламентарями рішення, на думку ініціаторів закону, не матиме законних та реальних підстав.

Прийняття закону підняло на ноги велику кількість небайдужих українців та змусив замис-

литися парламентарів в доцільності свого рішення. Основною вимогою протестувальників стало накладання президентського вето на закон. У разі відповідних поступок громадській думці, можна було би вважати, що її вияви стали чинником політичної відповідальності. Проте Віктор Янукович, незважаючи на активну протестну громадянську позицію частини населення України, все ж підписав законопроект. Після цього, закон вступив у дію і почав втілюватися на практиці в окремих областях України. Окрім російської мови, статусу регіональної почали набувати інші мови національних меншин. Таким чином, протестну громадську активність, яка виникла у зв'язку із прийняттям мовного законопроекту, а також наслідки від неї, можна вважати чинником політичної відповідальності.

Незважаючи на те, що закон таки підписав Президент, слід враховувати, що частина населення України, а саме електорат Віктора Януковича, очікували, зважаючи на програмні цілі Гаранта щодо надання російській мові статусу другої державної, на відповідне прийняття закону. Затвердження мовного законопроекту Президентом Януковичем є, таким чином, виконанням передвиборчої обіцянки. Тоді як його непідписання могло б викликати хвилю протестів з боку тієї частини населення України, яка очікувала на відповідний законопроект. Відтак, враховуючи бажання частини населення України користуватися російською мовою як регіональною, можна вважати, що вимога громадськості таки була врахована.

Закон неодноразово було названо передвиборчим піаром Партії Регіонів. Бо якщо зважити на реальну ситуацію в Україні стосовно використання російської мови, то потреби в її захисті в принципі не існує. Поряд з регіоналами рейтингу собі додали й інші політичні сили, прихильники мовного законодавства, приміром комуністи, які теж, на хвилі активності громадської думки, донесли свою однозначну позицію, як таку, що є незмінною упродовж всієї каденції комуністів при владі.

У випадку, якщо б Президент Янукович скористався правом вето і не підписав мовний законопроект, він бодай частково виправдав би сподівання тієї частини громадян, які вірили в об'єднавчу силу українського Гаранта. Однак це б одночасно могло наразити президента на політичну відповідальність перед тією частиною населення, яка сприймала підписання закону Віктором Януковичем як виконання передвиборчої обіцянки.

Прийняття закону «Про засади державної мовної політики», надто напередодні чергових парламентських виборів, що відбулися наприкінці жовтня 2012 року, можна розцінювати як відволікання уваги громадськості від назрілих актуальних проблем, пов'язаних з недосконалістю провадженої державної політики, безправним, по-суті, статусом опозиції, від наслідків втілених реформ та згортанням демократії в Україні.

Об'єднавшись напередодні виборів, опозиція пожвавила свою діяльність, виступаючи з протестами проти владних дій, в тому числі, й проти мовного законопроекту, організовуючи численні масові акції протесту. Відтак мовний законопроект став також доброю політичною рекламою і для опозиційних сил, схиливши, певною мірою, громадську думку на їхній бік і, стаючи, одночасно, чинником політичної відповідальності.

У країнах з розвинутою демократією інститут громадської думки, який знаходить своє вираження в тому числі й через організовані масові протестні настрої, є показником взаємодії громадянського суспільства з державою, способом впливу громадян на політичні рішення та ведення державної політики. Коли мова йде про перехідні суспільства, до яких належить і Україна, то роль населення у політичному керівництві безперечно зростає. Готовність влади співпрацювати з громадськістю, а також здатність громадян ініціювати необхідний вплив на ведення державної політики є індикатором демократичного розвитку суспільства і держави.

Висновок. Узагальнюючи наведені вище приклади, можна ще раз зробити висновок, що громадська думка є чинником політичної відповідальності та може реалізувати останню. Поширення та розвиток таких тенденцій в Україні свідчить про зростання ваги громадської думки у процесі прийняття політичних рішень, а також про врахування політичною владою думки громадськості. Абстрагуючись від переслідуваних владою мотивів, зважаючи на які, здійснені політичні поступки можна трактувати неоднозначно, все ж варто зауважити, що політична відповідальність, яка отримала вираження у зміні, відповідно до вимог громадськості, попередньо прийнятих політичних рішень, настає у зв'язку із сигналом громадськості. Через свої основні канали вираження, громадська думка неодноразово ставала чинником реалізації політичної відповідальності.

Для того, аби громадська думка, зокрема, виражена через акції громадської непокори, участі громадян у мирних зібраннях: мітингах, протестах, демонстраціях, пікетах, могла знайти своє втілення у владних рішеннях, а також слугувати чинником політичної відповідальності, необхідним є налагодження двостороннього зв'язку між владою та громадянами, в ідеалі – без залучення протестних ініціатив з боку останніх. Чи, принаймні, у випадку протестів, врахування думки громадян, висловленої таким чином.

Розвиток відносин між владою та громадськістю залежить від багатьох умов, в тому числі, як уже зазначалося, від рівня демократичності відповідної країни, а також розвитку громадянського суспільства. У процесі активізації демократичних перетворень в Україні, одночасно пожвавлюватимуться тенденції до активної співпраці політичної влади та населення. В умовах процесу демократизації, протестні прояви активності громадян матимуть вплив не лише на короткострокові зміни в політичному курсі держави, як реакція на невідповідність прийнятих рішень з інтересами громадян, будучи чинником політичної відповідальності, але й зможуть відображатися у довгостроковій перспективі, таким чином, аби населення України, за прикладом розвинутих країн Західної Європи, могло повноцінно впливати на прийняття політичних рішень, маючи необхідний інструментарій для здійснення керівних функцій в державі.

Як важливий механізм і спосіб реалізації політичної відповідальності, громадська думка в Україні має усі шанси на розвиток у найближчій перспективі. Однак, це значною мірою залежить як від активності самих громадян, організованих суспільних груп інтересів чи тиску, подальшого ініціативного формування громадянського суспільства. А також і від суб'єктів державного управління, їхнього бажання та потреби прислухатися до думки громадян й враховувати запити, інтереси, вимоги та очікування останніх у своїй діяльності.

Говорячи про громадську думку як чинник політичної відповідальності в сучасній Україні, мусимо ще раз зауважити, що становлення демократії в Україні як пострадянській країні – є складним і суперечливим явищем та докорінно відрізняється від утвердження демократії в інших країнах з демократичними перетвореннями західного зразка. Відповідно ж і якість громадської думки як соціально-політичного інституту в сучасних українських умовах та її вплив на політичну відповідальність залежатиме від рівня демократизації суспільства і, таким чином, матиме зворотній вплив на становлення громадянського суспільства в Україні, ефективного налагодження взаємовідносин по вертикалі: громадяни – влада.

Бібліографічні посилання:

1. ВР планує скасувати соціальні пільги? 07.04.2012 // УНІАН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.unian.net/ukr/detail/124576
2. **Галактіонова І.** Громадянська непокора як явище в сучасній політичній культурі суспільства / Галактіонова Ірина // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – №1–2, 2008. – С. 80–85.
3. Громадянські протести: квітень 2011 // сайт Соціологічної групи "Рейтинг". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/13957/
4. Кілька тисяч людей штурмували Раду через скасування пільг і вимагали відставки Тігіпка. – NEWSru.ua // Вівторок, 20 вересня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsru.ua/ukraine/20sep2011/antitigip.html)
5. **Куйбіда Р.** Забороняючи мітинги, суди використовують указ радянських часів / Р. Куйбіда [Електронний ресурс] // Режим доступу: Gazeta.ua, 6 грудня 2011 р.
6. **Мельничук В.** Особливий період у мирний час: чому пенсійна реформа спровокувала протести 27 грудня, 2011. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tyzhden.ua/Politics/37714
7. Правове регулювання свободи мирних зібрань / Упорядники: Є. Захаров, В. Яворський. – Харків: Фоліо, 2005. – 96 с.
8. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. – К.: Центр дослідження суспільства, 2011. – 64 с.
9. Радикальні прояви соціального протесту. Тенденції в Україні. Аналітична доповідь // Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16735678
10. **Романюк А.** Соціальний портрет учасників акцій протесту в Києві напередодні повторного голосування під час президентських виборів в Україні / А. Романюк // Політекс. – Листопад–грудень, 2004. – С. 8 – 10.
11. Табачник скасував наказ про платні послуги у ВНЗ. – 22.10.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education.unian.net/ukr/detail/189355
12. **Фомічов А.** Стан та умови реалізації протестного потенціалу в Україні на сучасному етапі / А. Фомічов // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2011. Випуск 54 (11).– 2011 (С. 1).
13. Чорнобильці взяли в облогу Верховну Раду, 20 вересня, 2011// Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/31113
14. Штурм Верховної Ради: афганці та чорнобильці показали, хто в Україні влада / Таня Андреева: Ура Информ, 20.09.2011р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura-inform.com/uk/politics/2011/09/20/pro_pro.
15. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Абрамчук Н. Р.	Територіальна громада в Україні: стан та перспективи розвитку	3
Забєля М.С.	Конвертаційна стратегія президентської кампанії в Україні-2010 та її наслідки	7
Мосаєв Ю. В.	Діяльність націоналістичних партій в Україні: історія, сьогодення та перспектива	12
Щегельська Ю. П.	Основні складові промоційної політики міста Донецьк на міжнародній арені	16
Черник П. П., Шумка А. В.	Російсько-українські «газові війни» як дієвий інструментарій російської дипломатії	21
Царенко О. О.	Проблеми формування політичної свідомості студентської молоді в процесі політичної соціалізації	26
Цурканова І. О.	Сутність та особливості органів виконавчої влади	29
Утко Г. М.	Історичний контекст процесу становлення дипломатичної служби Європейського Союзу	35
Березовська-Чміль О.	Теоретичні та прикладні аспекти дослідження соціально-політичної трансформації в Україні	42
Стефурак М. М.	Трансформація політичної опозиції, її вплив на політичний процес в україні	45
Ставченко С. В.	Антикризове управління як політико-управлінський цикл	51
Мацишина І. В.	Семіотика рекламного тексту	56
Колотвін П. О.	Інтернет-лобі в сучасній політиці	62
Подворна О. Г.	Безпековий вимір зовнішньої політики Російської Федерації на Балканах	65
Ямельницький О. Я.	Політична мобілізація: до проблеми трактування поняття	72
Орловський В. К.	Участь опозиційних партій у виборчих перегонах (на прикладі місцевих виборів 2010 р. в м. Южноукраїнську)	77
Ніколаєнко Н. О.	Порівняльний аналіз класифікаційної структури адміністративного ресурсу	81
Лісовський В. М.	Ідеологія в Україні та її роль у формуванні і становленні громадянського суспільства	86
Дорош Л. О.	Зовнішньополітичне сприйняття: стереотипізація образу держави Україна	92
Даценко В. С.	Етика державотворення В. Липинського: проблема засад і сутності політичної моралі	97
Бондаренко С. В.	Місце соціального інжинірингу в політиці брендингу територій	103
Липчук О. І.	Етнонаціональна політика в Україні: механізм вдосконалення етнонаціональних відносин	107
Сірук Н. М.	Політико-ідеологічні кампанії в культурно-науковому житті України (друга половина 40-х – початок 50-х років XX ст.)	112
Сирота Н. М.	Реалії і альтернативи російської зовнішньої політики (ліберальне бачення)	118
Седляр Ю. О.	Політика санкцій США з ядерного нерозповсюдження: нормативно-правова база і тенденції інституціоналізації	123

Томенчук Х.	Утворення та особливості становлення вищих виконавчих і розпорядчих органів влади Західно-української народної республіки (листопад 1918 – червень 1919 рр.)	130
Сабадуха О. В.	Трансформація проблеми відповідальності в умовах функціонування громадянських суспільств в Європі в другій половині XX століття	136
Рябінін Є. В.	Соціально-економічні проблеми кримськотатарського народу АРК як чинник потенційної конфліктогеності	140
Русул О. В.	Мультикультуралізм і культурна глобалізація	146
Руднєва А. О.	Специфіка та особливості взаємовпливу інформаційно-політичного простору і політичної культури України	151
Руденко А. Ф.	Візуалізація партійного продукту: назва та символіка в бренд-стратегії політичних партій України	157
Рогожа М. М.	Громадянська сфера доби модерну (моральні виміри)	162
Поплавський О. О., Боярська О. А.	Проблема федералізації України у вітчизняній політичній думці	167
Онопко О. В.	Політична ідентичність як результат державної політики міфотворчості	172
Олійник Ю. Р.	Відносини асоціації: особливості нормативно-договірного регулювання інтеграційного процесу	177
Козачук О. О.	Посилення впливу корінних народів на півночі Канади в кінці XX – початку XXI ст.	181
Штерн В. Ю., Гринечко М. В.	Політична соціалізація в Україні:стан та перспективи розвитку	185
Гордієнко А. В.	Особливості формування політики мультикультуралізму в Україні: специфіка, проблеми, перспективи	189
Нечипоренко Ю. С.	Система раціоналізованого парламентаризму: трактування поняття та визначення специфіки функціонування у транзитних країнах	195
Литвин В. С.	Концепти дефектної та вбудованої демократії у сучасній порівняльній політології	200
Фоломєєв М. А.	Політичні актори як дійові сили політичного процесу: проблема концептуалізації	207
Юрійчук Є.	Моніторинг конгресом регіональних та місцевих органів влади європи демократичного реформування виборів органів самоврядування в Україні, Молдові, Росії	211
Шуліка А. А.	Політичний вплив об'єднаннь роботодавців у системі соціального партнерства	218
Шачковська Л. С.	Процес трансформації української партійної системи: від атомізованої системи до системи поляризованого плюралізму	222
Ткаченко А. В.	Сутність системи «електронного уряду» та особливості його впровадження	227
Сухорукова А. Л.	Роль і місце кадрової політики в державній діяльності	231
Капрусь О. В.	Діяльність всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) в системі Організації Об'єднаних Націй	236
Чупрій Л. В.	Формування української політичної нації в контексті забезпечення національної безпеки української держави	240
Хомин І. Є.	Міжпартійна комунікація в суспільствах, що трансформуються: теоретико-методологічний аналіз	245

Гапонов С. С.	Роль профспілок в тоталітарних політичних системах (на прикладі СРСР)	250
Соболь О. Б.	Свобода як центральна проблема «пактів і конституцій» Пилипа Орлика	254
Свирид З. В.	Основні підходи до поняття професіоналізації політики	261
Рудницький С. В.	Забезпечення групових інтересів у політичній площині	265
Рудакова Е. Н.	Освітня політика Росії в контексті сучасних політологічних підходів	272
Ржевська Н. Ф.	Стратегічне прогнозування: багатофакторні підходи в прогнозуванні	278
Попов Є. О.	Інститути інтелектуального забезпечення політики як розробники державної політики у Європейському Союзі	282
Полянська В. Ю.	Проблема символу та символізації в аспекті естетики політичних відносин	285
Перфільєва А. О.	Геоекономічна парадигма сучасного світового розвитку	290
Осадчук І. Ю.	Президенціалізація/прем'єризація системи інститутів виконавчої влади в Росії	294
Нагорняк Т. Л.	Національний брендинг України як вектор її політичного реформування	299
Москальова Н. П.	Принципи формування органів влади і здійснення державної політики: історико-політологічний аспект	304
Микитчук Н. М.	Інтереси та політика КНР в Центральній Азії	309
Шеренговський Д. В.	Роль конфліктогеності у трансформації сучасної перехідної міжнародної системи	314
Бялоблоцький З.	Інститут уряду в контексті державно-формотворчих пошуків і процесів у Азербайджані (1991-1994 рр.)	320
Арабаджи Ю. І.	Президентська виборча кампанія у Росії 2012: особливості, результати та перспективи	226
Балуцька Л. М.	Громадська думка у масових акціях протесту як чинник політичної відповідальності	332

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Абрамчук Н.	Территориальная община в Украине: состояние и перспективы развития	3
Забеля М.С.	Конвертационная стратегия президентской кампании в Украине-2010 и ее последствия	7
Мосаев Ю. В.	Деятельность националистических партий в Украине: история, современность и перспектива	12
Щегельская Ю. П.	Основные составляющие промоционной политики города донецк на межународной арене	16
Черныk П. П., Шумка А. В.	Российско-украинские газовые войны как действенный инструментарий российской дипломатии	21
Царенко Е. А.	Проблемы формирования политического сознания студенческой молодежи в процессе политической социализации	26
Цурканова И. А.	Сущность и особенности органов исполнительной власти	29

Утко Г. М.	Исторический контекст процесса становления дипломатической службы Европейского Союза	35
Березовская-Чмиль Е.	Теоретические и прикладные аспекты социально-политической трансформации в Украине	42
Стефурак М. М.	Трансформация политической оппозиции, ее влияние на политический процесс в Украине	45
Ставченко С. В.	Антикризисное управление как политико-управленческий цикл	51
Мацышина И. В.	Семиотика рекламного текста	56
Колотвин П. А.	Интернет-лобби в современной политике	62
Подворная Е. Г.	Внешняя политика Российской Федерации на Балканах: измерение безопасности	65
Ямельницкий О. Я.	Политическая мобилизация: к проблеме трактовки понятия	72
Орловский В. К.	Участие оппозиционных партий в избирательных гонках (на примере местных выборов 2010 г. в г. Южноукраинск)	77
Николаенко Н. А.	Сравнительный анализ классификационной структуры административного ресурса	81
Лисовский В. Н.	Идеология в Украине и ее роль в формировании и становлении гражданского общества	86
Дорош Л. О.	Внешнеполитическое восприятие: стереотипизация образа государства Украина	92
Даценко В. С.	Этика государствосозидания В. Липинского: проблема оснований и сущности политической морали	97
Бондаренко С. В.	Место социального инжиниринга в политике брендинга территорий	103
Липчук О. И.	Этнонациональная политика в Украине: механизм совершенствования этнонациональных отношений	107
Сирук Н. М.	Политико-идеологические кампании в культурно-научной жизни Украины (вторая половина 40-х - начало 50-х годов XX ст.)	112
Сирота Н. М.	Реалии и альтернативы российской внешней политики (либеральное видение)	118
Седляр Ю. А.	Политика санкций США по ядерному нераспространению: нормативно-правовая база и тенденции институционализации	123
Томенчук К.	Образование и особенности становления высших исполнительных и распорядительных органов власти ЗУНР (ноябрь 1918 - июнь 1919 гг.)	130
Сабадуха О. В.	Трансформация проблемы ответственности в условиях функционирования гражданских обществ в Европе во второй половине XX столетия	136
Рябинин Е. В.	Социально-экономические проблемы крымскотатарского народа АРК как фактор потенциальной конфликтогенности	140
Русул О. В.	Мультикультурализм и культурная глобализация	146
Руднева А. О.	Специфика и особенности взаимовлияния информационно-политического пространства и политической культуры Украины	151
Руденко А. Ф.	Визуализация партийного продукта: название и символика в бренд-стратегии политических партий Украины	157
Рогожа М. М.	Гражданская сфера эпохи Модерна (моральные характеристики)	162
Поплавський О. А., Боярская Е. А.	Проблема федерализации Украины в отечественной политической мысли	167

Онопко О. В.	Политическая идентичность как результат государственной политики мифотворчества	172
Олийнык Ю. Р.	Отношения ассоциации: особенности нормативно-договорного закрепления интеграционного процесса	177
Козачук О. А.	Усиление влияния коренных народов на Севере Канады в конце XX – начале XXI вв.	181
Штерн В. Ю., Гринечко М. В.	Политическая социализация в Украине: состояние и перспективы развития	185
Гордиенко А. В.	Особенности формирования политики мультикультурализма в Украине: специфика, проблемы, перспективы	189
Нечипоренко Ю. С.	Система рационализированного парламентаризма: трактовка понятия и определение специфики функционирования в транзитных странах	195
Литвин В.	Концепты дефектной и встроенной демократии в современной сравнительной политологии.	200
Фоломеев М. А.	Политические актеры как действующие силы политического процесса проблема концептуализации	207
Юрийчук Е.	Мониторинг Конгрессом региональных и местных органов власти Европы демократического реформирования выборов органов самоуправления на постсоветском пространстве	211
Шулика А. А.	Политическое влияние объединений работодателей в системе социального партнерства	218
Шачковська Л. С.	Процесс трансформации украинской партийной системы: от атомизированной системы к системе поляризованного плюрализма	222
Ткаченко А. В.	Суть системы «Электронного правительства» и особенности его внедрения	227
Сухорукова А. Л.	Роль и место кадровой политики в государственной деятельности	231
Капрусь О. В.	Деятельность всемирной туристической организации (ЮНВТО) в системе Организации Объединенных Наций	236
Чуприй Л. В.	Формирования украинской политической нации в контексте обеспечения национальной безопасности украинского государства	240
Хомин И. Е.	Межпартийная коммуникация в обществе, которое трансформируется: теоретико-методологический анализ	245
Гапонов С. С.	Роль профсоюзов в тоталитарной политической системе (на примере СССР)	250
Соболь О. Б.	Свобода как центральная проблема «пактов и конституций» Пилипа Орлика	254
Свирид З. В.	Основные подходы к понятию профессионализации политики	261
Рудницький С. В.	Обеспечение групповых интересов в политической плоскости	265
Рудакова Е. Н.	Образовательная политика России в контексте современных политологических подходов	272
Ржевская Н. Ф.	Стратегическое прогнозирование: многофакторные подходы в прогнозировании	278
Попов Е. А.	Институты интеллектуального обеспечения политики как разработчики государственной политики в Европейском Союзе	282
Полянская В. Ю.	Проблема символа и символизации в аспекте эстетики политических отношений	285
Перфильева А. А.	Геоэкономическая парадигма современного мирового развития	290

Осадчук И. Ю. Президенциализация / премьеризация системы институтов исполнительной власти в России 294
Нагорняк Т. Л. Национальный брендинг Украины как вектор ее политического реформирования 299
Москалева Н. П. Принципы формирования органов власти и осуществления государственной политики: историко-политологический аспект 304
Мыкытчук Н. Н. Интересы и политика КНР в Центральной Азии 309
Шеренговский Д. В. Роль конфликтогенности в трансформации современной переходной международной системы 314
Бялоблоцкий З. Институт правительства в контексте государственно-формообразующих поисков и процессов в Азербайджане (1991-1994 гг.) 320
Арабаджи Ю. І. Президентская избирательная кампания в России 2012: особенности, результати и перспективы 326
Балуцька Л. М. Общественное мнение в массовых акциях протеста как фактор политической ответственности 332

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

Abramchuk N. Territorial community of Ukraine: state and prospects of development 3
Zabelya M.S. Converting strategy of presidential campaign in Ukraine-2010 and its consequence 7
Mosaev Y. V. Activity of nationalistic parties in Ukraine: history, present time and prospect 12
Shchehelska Y. P. Basic constituents of the promotion activities of the city of Donetsk in the international arena 16
Chernyk P. P., Shumka A.V. Russian-ukrainian "gas-wars" as an effective tool of the russian diplomacy 21
Tsarenko E. A. Problems formation of political consciousness of students in the process of political socialization 26
Tsurkanova I. Essence and specific features of the executive power 29
Utko G. M. The historical context of EU diplomatic service formation 35
Berezovska-Chmil O. Conceptual and application aspects of research of the social and political transformation in Ukraine 42
Stefurak M. Transformation of political opposition and its impact on political process in Ukraine 45
Stavchenko S. V. Anti-crisis management as a political-management cycle 51
Matsyshyna I. V. Semiotics of advertising text 56
Kolotvin P. Internet lobby in modern politics 62
Podvorna O. G. Russia's foreign policy in the Balkans: security dimension 65
Yamelnytskuj O. Political mobilization: to the problem of interpretation of the concept 72
Orlovskyy V. K. The participation of opposition parties in the elections (for example, the local elections in 2010 in Yuzhnoukrayinsku) 77
Nikolaenko N. A. Comparative analysis of the structure of the classification of administrative resources 81
Lisovskiu V. M. Ideology in Ukraine and its role in shaping and formation civil society 86

Dorosh L.	Foreign policy perception: stereotyping of image of Ukraine	92
Datsenko V. S.	The state-building ethics of V. Lypypnsky: the problem of political morality foundations and essence	97
Bondarenko S.	Position of social engineering in place branding policy	103
Lypchuk O.	Ethnic Policy in Ukraine: a mechanism to improve ethnic relations	107
Siruk N. M.	Political and ideological campaigns in the cultural and scientific life of Ukraine (the second half of the 40's - early 50's XX century)	112
Sirota N.	Realities and alternatives of the russian foreign policy (liberal vision)	118
Sedlyar Y. O.	US non-proliferation sanctions policy: legislation and trends of development	123
Tomenchuk H.	Formation and features formation of higher executive and administrative authority WUFR (November 1918 - June 1919)	130
Sabaducha O. V.	Transformation of responsibility problem in the operation of civil societies in Europe during the second half of the twentieth century	136
Ryabinin Y. V.	Social and economic problems of the Crimean tatars as a factor of conflict potential	140
Rusul O. V.	Mulitikuliturализm and cultural globalizaciya	146
Rudneva A. O.	Specificity and mutual information and features of the political space and political culture in Ukraine	151
Rudenko A. F.	The visualization of the party product: the name and symbols in the brand strategy of political parties in Ukraine	157
Rohozha M.	Public sphere of Modernity (moral dimensions)	162
Poplavskiy O. A., Boyarskaya H. A.	A problem of federalizasation of Ukraine in a domestic political idea	167
Onopko O. V.	Political identity as a result of state politics of political creation of myth	172
Oliynyk Y. R.	Relations of Association: features regulatory and contractual consolidate integration	177
Kozachuk O. O.	Strengthening of the Influence of Native People in the North of Canada in at the end of XX – beginning of XXI centuries	181
Shtern V., Grynechko M.	Political socialization in Ukraine: status and prospects	185
Gordienko A.	The peculiarities of multicultural policy forming in Ukraine: main features, problems and prospects	189
Nechyporenko Y. S.	The system of the rationalized parliamentarism: interpretation of the concept and definition of its functioning specific in transit countries	195
Lytvyn V. S.	Concepts of defective and embedded democracy in contemporary comparative politics	200
Folomyeyev M. A.	Political actors as the forse powers of political process: a conceptualization problem	207
Yuriychuk Y.	Monitiring democratic election reform of government agencies in post-soviet space by Congress of regional and local authorities of Europe	211
Shulika A. A.	Political influence employers' associations in the social partnership system	218
Shachkovska L.	The transformation process of ukrainian party system: from atomized system to system of polarized pluralism	222
Tkachenko A.	The essence of the "electronic government" and especially its implementation	227
Sukhorukova A. L.	Role and place of personnel policy in the state	231

Kaprus O. V.	The activity of the united nations world tourism organization (UNWTO) in the United Nations Organisation	236
Chupriy L.	Formation of the ukrainian political nation in the context of national security ukrainian state	240
Khomyn I. Y.	Inter-party communication in transforming society: theoretical methodological analysis	245
Gaponov S. S.	Role of trade unions in a totalitarian political system (on the example of the USSR)	250
Sobol O.	Freedom as the central problem of Pylyp Orlyk's "pacts and constitutions"	254
Svyryd Z.	Main approaches to the concept of professionalization of policy	261
Rudnyckyi S. V.	Implementation of group interests on political area	265
Rudakova E. N.	Educational policy of Russia in a context of modern politological approaches	272
Rzhevska N. F.	Strategical prognostication: polyfactorial ways in prognostication	278
Popov E.	Intellectual institutions providing policy as developers of public policy in the European Union	282
Polyanska V.	The problem of a symbol and a symbolization in the aspect of the aesthetic of the political relations	285
Perfilyeva A.	Geo-economic paradigm of modern world development	290
Osadchuk I.	Presidentialization/prime ministerialization of system of executive power institutions in Russia	294
Nagornyak T. L.	National branding of Ukraine as a vector of political reform	299
Moskalyova N. P.	Principles of formation of government and of public policy historical politological aspect	304
Mykytchuk N.	China's interests and policy in Central Asia	309
Sherengovsky D. V.	The role of conflictogenity in the process of modern international system in transition transformation	314
Byaloblotskyy Z.	Institute of government in the context of public formative search and processes in Azerbaijan (1991-1994)	320
Arabadgi Y.	The presidential election campaign in Russia 2012: features, performance and prospects	326
Balucka L. M.	Public opinion in mass actions of protest as a factor of political responsibility	332

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 22 (3)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В.І. Пащенко
Технічний редактор
Коректор

Підписано до друку 31.11.2012 Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк різографічний. Гарнітура Times New Romans.
Ум друк арк. 22,75. Обл. – вид. арк. 24,00.
Тираж 300 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list.ru